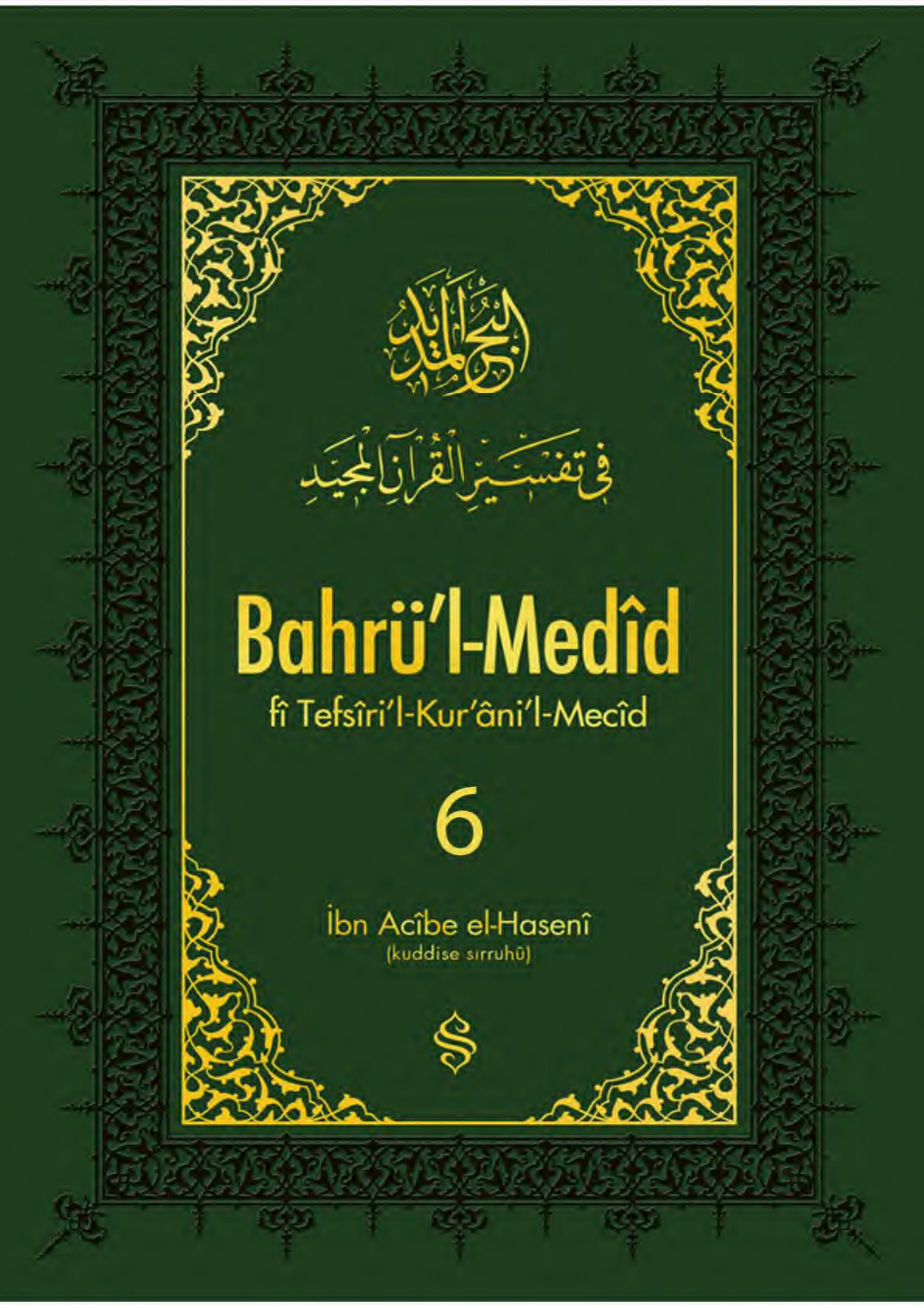

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
Bahrü'l-Medîd
fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd
6
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 195
Kur'an Kitaplığı: 26
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-4565-70-2 (5.c)

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ünün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Temmuz 2012, İstanbul
1. Baskı

GENEL DAĞITIM

TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No 7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlinefuar.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

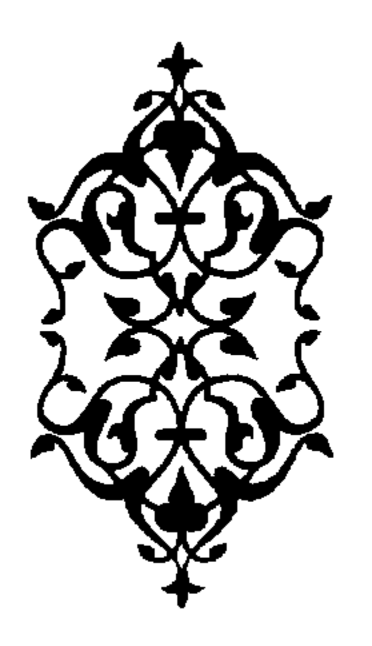
KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

6

İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

İÇİNDEKİLER

(21) ENBİYÂ SÛRESİ[1]

Sûre Hakkında Bilgi: Enbiyâ sûresi 112 âyettir ve Mekke'de nâzil olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûrenin önceki sûre ile bağlantısı şudur: Önceki sûre, *"Onlar yakında, kimin doğru yolda gittiğini ve kimin hidayet üzere bulunduğunu bilecekler"* (Tâhâ 20/135) âyetiyle bitti. Bunun tam olarak bilinmesi, bu sûrenin evvelinde belirtilen hesap gününde ortaya çıkar. Cenâb-ı Hak, bu hesap gününün yaklaştığını hatırlatarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ ﴿١﴾
مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ
يَلْعَبُونَۙ ﴿٢﴾ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْۜ ...

1 Sûreye, özellikle peygamberlerden ve onların kavimleriyle olan münasebetlerinden bahsettiği için Enbiyâ (peygamberler) sûresi adı verilmiştir (Mütercim).

Bismillâhirrahmanirrahîm

1. *İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirmekteler.*

2. *Onlara ne zaman Rab'lerinden yeni bir âyet gelse, onlar bunu hep alaya alarak dinlerler.*

3. *Kalpleri de gaflet içindedir ...*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlar için hesaba çekilmeleri yaklaştı."* Yani onların hesaplarının görüleceği yer olan kıyamet saati yaklaştı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyette belirtilen insanlardan kasıt, müşriklerdir."[2] Peşinden gelen âyet de bunu açıklamaktadır.

Allah Teâlâ âyette, "İnsanların hesabı yaklaştı" demedi, *"İnsanlar için hesapları yaklaştı"* buyurdu. Bu ifade şekli daha ilk başta onları üzmekte, ayrıca içlerinde bir korku ve ürperti bırakmaktadır. İnsanlar için hesaplarının yaklaştığının belirtilmesiyle, kendilerine yönelen bir şey tasvir edilmektedir. Bu şey, onları arayıp bulmaya devam edecek ve muhakkak başlarına gelecektir. Onun yaklaşması, onlara yavaş yavaş gelmesi ve sonuçta ulaşması anlamına gelir. Şüphesiz her gelecek olan şey yakındır.

Âyetin manası şudur: Azabı gerektiren kötü amellerinden dolayı hesaba çekilmeleri yaklaştı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hal böyle iken onlar,* ondan tam bir *gaflet içindeler.* Ondan bütünüyle gafiller, onu hiç hatırlayıp düşünmüyorlar. Onlar, onun geleceğini itiraf edip de ona aldırış etmiyor değiller, tam tersine, onu hepten inkâr ediyorlar. Bu inkâr içinde, kendilerini gaflet uykusundan uyandıran âyetlerden ve uyarılardan *yüz çeviriyorlar."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara ne zaman Rab'lerinden yeni bir âyet gelse, onlar bunu hep alaya alarak dinlerler."* Yani onlara,

2 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/321.

Rab'lerinden, önlerindeki hesabı hatırlatan ve kendilerini ona karşı gafletten uyandıran bir grup Kur'an âyeti gelse onlar bunu alaya alarak dinlerler.

Âyette, *"Onlara ne zaman Rab'lerinden yeni bir âyet gelse"* buyrularak, âyetin Rab'lerine nisbet edilmesi, onun şerefini göstermektedir. Bu ayrıca, ondan yüz çevirmenin ne kadar çirkin bir iş olduğuna işaret etmektedir.

İnen âyet için "yeni" denmesi, onun ilâhî hikmete uygun olarak, zaman içinde parça parça inmesidir.

Yahut yakın zamanda yeni bir âyet inse, ona karşı böyle yaparlar. Âyetin yeni olması, inme zamanı itibariyledir; yoksa ilâhî kelâm olarak Kur'an'ın manaları ezelîdir; o manaların bu harf ve seslerle ortaya konulması ise yenidir (sonradan yaratılmıştır).

İbn Râhûye[3] demiştir ki: "Kur'an, Rabbü'l-izzet'ten gelişiyle ezelîdir; yeryüzündeki insanlara inişiyle yenidir."

Onlara ne zaman Kur'an'dan kendilerini uyaran ve onlara öğüt veren yeni bir âyet inse, onu oyun eğlence yaparak dinlerler; ondan öğüt almazlar, manaları üzerinde düşünmezler. *"Kalpleri de gaflet içindedir."* İnen âyetleri tefekkürden ve manalarını düşünmekten yüz çevirirler.

Âyetin toplu manası şudur: Onlara Rab'lerinden yeni bir âyet geldiğinde, onlar, kalpleri gaflet içinde olup kendilerine okunan âyeti oyun ve eğlenceye alarak dinlerler. Bu, onların, aşırı gaflet içinde olmalarından ve işlerin sonunu düşünüp görmekten ileri derecede yüz çevirmelerinden ileri gelmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlere göre, âyetin bütün insanlara hitap ettiğini söylemek daha uygundur. Rivayet edildiğine göre sahabeden bir adam bina yapıyordu. Bir başka sahabi yanına uğradı. Ev yapan zat ona,

---

3 İbn Râhûye, Ebû Yakub İshak b. İbrahim b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (v. 238/853), hadis, fıkıh ve tefsir âlimidir. *Müsned* isimli hadis kitabı yanında *et-Tefsîr, es-Sünen, el-Câmiu'l-Kebîr, el-Câmiu's-Sagîr, el-Musannef, Kitâbü'l-İlm* gibi eserleri de vardır (bk. Abdullah Aydınlı, "İbn Râhûye", *DİA*, 20/241).

"Bugün Kur'an'dan hangi âyet indi?" diye sordu; o da,

"*İnsanlar için hesaba çekilmeleri yaklaştı ...*" âyetinin indiğini söyledi. Bunun üzerine bina yapan sahabi, elindeki toprağı atarak,

"Vallahi bina yapmayacağım; gerçekten hesap günü yaklaştı" dedi.[4]

Yani en küçük şeye varıncaya kadar her şeyden insanların hesaba çekilecekleri gün yaklaştı; onlar ise o güne hazırlanmıyorlar, o gün için azık hazırlamaktan yüz çevirmektedirler. Onlar, ne zaman Rab'lerinden kendilerine öğüt veren ve onları uyaran bir âyet gelse, onu sadece kulakları ile dinlemekte; kalpleriyle ondan gaflet içinde olup oyun eğlence ile meşgul olmaktadırlar. Bu, kalplerinin şeytanî vesveselerle ve nefsanî şeylerle dolu olmasındandır. Bunun bir diğer sebebi de kalplerinin tefekkür, ibret, düşünme ve işin sonunu görme işinden gaflet içinde olmasıdır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Gaflet iki kısımdır. Biri, dünyasına ve hevâsına daldığından hesabını unutan kimsenin gafletidir. Diğeri ise Mevlâ'sında benliğini yok ettiği için, hesabını unutan gafil kimsenin gafletidir. Birinci gaflet, Hak'tan uzaklığın; ikinci gaflet ise Hakk'a vâsıl olmanın alametidir. Birinciler gafletlerinden sadece ölüm anındaki sekeratta uyanırlar; diğerleri ise Cenâb-ı Hak'ta (ilâhî tecelliler içinde) fâni oldukları için, gaybet hallerinden yani ilâhî aşk içinde kendilerinden geçme hallerinden ebediyen dönmezler."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu konuda insanlar üç kısımdır:

Bir grup, nefsanî hazları ve hevâlarıyla meşgul oldukları için, hesaplarını unuttular. Onlar, cahil gafillerdir.

Bir grup, hesaba çekileceklerini hiç unutmadı, onu devamlı gözönünde tuttu ve onun için hazırlandı. Onlar salihler, âbidler ve zâhidlerdir.

Bir grup daha vardır ki onlar, yüce Mevlâ'larını müşahedeye daldıklarından hesabı kitabı unuttular, hesapla uğraşmaktan uzak kaldılar. Onlar, mukarrebîn makamındaki âriflerdir. Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan yapsın.

---

4 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/177.

Gaflete Dalan Şaşkınların Hali!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bütünüyle gaflete dalmış kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

...وَاَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ
اَفَتَاْتُونَ السِّحْرَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّى يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِى
السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٤﴾ بَلْ قَالُوا اَضْغَاثُ
اَحْلَامٍ بَلِ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَاْتِنَا بِاٰيَةٍ كَمَا اُرْسِلَ
الْاَوَّلُونَ ﴿٥﴾ مَا اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

... Ayrıca o zalimler gizlice şöyle dediler: "Bu sadece sizin gibi bir insandır. Şimdi siz göz göre göre sihre mi gelip uyacaksınız?"

4. ***(Peygamber) dedi ki: "Rabbim, yerdeki ve gökteki her sözü bilir. O, her şeyi işiten ve her şeyi bilendir."***

5. ***Dediler ki: "Hayır, bunlar karışık rüyalardır. Hayır, onu kendisi uydurmuştur. Hayır, o bir şairdir. Böyle değilse, o da önceki peygamberler gibi bize bir mucize getirsin."***

6. ***Onlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir şehir halkı iman etmedi; şimdi bunlar mı iman edecekler?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İnkâr ve azgınlık ile kendilerine zulmeden *zalimler*, aralarındaki konuşmalarını gizlediler, öyle ki söylediklerini hiç kimse duymadı. *Onlar,* bu çirkin konuşmalarında *gizlice şöyle dediler:* 'Kendisinin peygamber olduğunu iddia eden *bu* adam, *sadece sizin gibi bir insandır.* Onun getirdiği ise bir sihirdir. *Şimdi siz göz göre göre*

sihre mi gelip uyacaksınız?' Yani siz, onun sihir olduğunu bilerek bu zata gelip huzurunda boyun eğerek söylediklerini kabul mü edeceksiniz?"

Onlar bunu içlerinde yerleşen şu yanlış ve bozuk inancına göre söylediler: Onlara göre, peygamber olan kimse ancak bir melek olur. Bir insanın gösterdiği bütün hârikulâde işler, sadece sihir türünden şeylerdir. Onlar, bir insanın diğer insanlara peygamber olarak gönderilmesini dinî hikmetin gerektirdiğini gözden kaçırdılar. Allah kendilerini kahretsin, nasıl da haktan dönüyorlar! Onlar bu konuşmayı gizli olarak yapıp açıklamadılar. Bunun tek sebebi, aralarındaki anlaşmayı gizli olarak sağlama almak, peygamberlik müessesesini yıkmak ve dinin nurunu söndürmek için birtakım hile ve düzenlere ön hazırlık yapmaktır. Âyette belirtildiği gibi; kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır (Saf 61/8).[5]

Cenâb-ı Hak sonra, onların içlerinde sakladıklarını ve gizli konuşmalarını açığa vurarak şöyle buyurdu:

"Peygamber dedi ki: Rabbim, yerdeki ve gökteki her sözü bilir." Yani ey Muhammed, de ki: Rabbim, gizli olsun açık olsun, gökte olsun yerde olsun, bütün sözleri bilir. Sizin gizli olarak konuştuğunuz hiçbir şey O'na gizli kalmaz. O, söylediklerinizi açığa çıkarır ve size onun cezasını verir.

Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] onların hallerini ve sözlerini vahyettikten sonra, bu âyette onun söylediği sözü nakletmektedir. Bunu, onların işlerinin ortaya çıktığını ve sırlarının açığa çıkarıldığını açıklamak için yaptı. Onun yerdeki ve gökteki sözleri bildiğini ifade eden âyette, bilinen şeyler içinde "sözün" tercih edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, gizli açık bütün sözleri aynı derecede bildiğini belirtmek içindir. Söylenen sözün gizli olmasıyla açık olması arasında Allah için hiçbir fark yoktur; O, insanların gizli açık bütün hallerini bilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyi işiten ve her şeyi bilendir."* Her şeyi işitir; her şeyi bilir. Onların gizli konuşmaları da bunun kapsamına girer; Allah onların sözlerinin ve yaptıklarının karşılığını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dediler ki: Hayır, bunlar karışık rüyalardır."*

---

5 Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/323.

Cenâb-ı Hak burada, onların önceki bâtıl sözlerinden başka diğer bâtıl sözlerini anlatmaya geçti. Yani onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında, "O sadece bir insandır" demekle kalmadılar. Yine onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] elinde ortaya çıkan Kur'an hakkında da, "O bir sihirdir" demekle yetinmediler, daha da ileri giderek, "O, birtakım karışık bâtıl rüyalardır; o tam bir hezeyana benzemektedir!" dediler. Sonra bu sözleriyle de yetinmeyip, *"Hayır, onu kendisi uydurdu;* bir sağlam kaynağa veya ona benzer bir şeye dayanmadan kendisi ortaya koydu!" dediler. Sonra, *"Hayır, o bir şairdir;* getirdikleri de bir şiirdir, dinleyene bir şeyi hayal ettiriyor; onun bir hakikati yoktur!" dediler.

Bütün bunlar, haklı delil karşısında mağlup olup şaşkınlığa düşen haksız kimsenin halidir. O, bir asılsız iddiadan diğerine geçmekte, bozuk görüşler arasında bocalayıp durmaktadır.

Sonra şöyle dediler: "Eğer durum bizim dediğimiz gibi değilse ve o, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberse, *o zaman önceki peygamberler gibi bize* apaçık *bir mucize getirsin."* Yani önceki peygamberler parlak el, yılana dönüşen asâ, kayadan çıkan deve ve benzeri mucizelerle gönderildikleri gibi o da bize mucizeler getirsin.

Allah Teâlâ devamındaki âyette buyurdu ki: *"Onlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir şehir halkı iman etmedi;* şimdi senden mucize isteyen *bunlar mı iman edecekler?"* Yani önceki ümmetler, peygamberlerinden mucizeler istediler; istedikleri mucizeler kendilerine verildi, fakat onlar yine iman etmediler. Onlardan daha azgın olan Mekkeli kâfirler nasıl iman edecek?

Âyetin manası şudur: Helâk edilen ümmetler, istedikleri mucizeler kendilerine verildiğinde iman etmediler; Mekke müşrikleri onlardan daha azgın ve taşkın bir halde iken, istekleri yerine gelse ve talep ettikleri kendilerine verilse iman edecekler mi?

Onlar, mucizeler isterken aslında ölümünü isteyen kimse gibidirler; halbuki isteklerinin kendilerine verilmeyişinde onların hayatta kalması mevcuttur. Nasıl böyle olmasın ki! Onların iman etmeyeceği kesin belli iken, istedikleri mucizeler kendilerine verilse, onların toptan helâk

edilmeleri gerekir. Çünkü Allah Teâlâ'nın önceki ümmetlerde uyguladığı kanunu böyledir; mucize isteyenler, istedikleri mucize kendilerine verildiğinde, iman etmediklerinde, üzerlerine kesin azap inip hepsini helâk ederek köklerini kazımıştır. Fakat Allah Teâlâ ezelî ilminde, son ümmete (kâfir de olsalar) köklerini kazıyacak bir azapla azap edilmeyeceğine hükmetmiştir. Bunun için onlara, istedikleri mucizeleri vermedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

3-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Allah'ı yakînen bilen ve kulları Allah'a davet eden kâmil insanlar, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler hakkında ne söylenmişse onların tâbileri hakkında da benzer şeyler söylenmiştir.

Her asırda, o asır içinde yaşayan seçkin ârifleri inkâr eden, onlar hakkında sihirbazlık ve delilik iftirası atan kimseler bulunmuştur. Yüce Allah hakkında iftira edilmesi de geçmişten beri devam edegelen bir durumdur.

Şu kadar var ki bu ümmetin evliyası, peygamberlerinin hali ve yolu üzere bulunup bütün âleme rahmet olur. Kim onlara eziyet ederse genelde hemen cezası verilmez. Bazan o kimsenin cezası bâtınî olarak iç âleminde verilir. Bu ceza, kalplerin katılaşması, ilâhî rahmetten mahrum edilip nefsi ile baş başa bırakılması, şek ve şüpheler içinde kalmasıdır. Bu durum, kâmil ârifler hakkında böyledir. Zâhid, âbid ve salihlere gelince, kim onlara haksız yere eziyet ederse genelde hemen cezası verilir. Bu, kendilerine eziyet edilen kimselerin kemalinin noksanlığı ve marifet dairelerinin geniş olmayışından ileri gelir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Peygamberler Erkeklerden Gönderilmiştir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, bir insanın peygamber olarak gönderilmesini inkâr edenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٖٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ
لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا
خَالِدٖينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَاَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَٓاءُ وَاَهْلَكْنَا
الْمُسْرِفٖينَ ﴿٩﴾ لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ كِتَابًا فٖيهِ ذِكْرُكُمْ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

7. ***Biz, senden önce de sadece, kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız, zikir (ilim) sahiplerine sorunuz.***

8. ***Biz o peygamberleri, (melekler gibi) yemek yemez bir varlık yapmadık. Onlar (bu dünyada) ebedî de değiller.***

9. ***Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Böylece onları ve dilediğimiz kimseleri kurtardık; haddi aşanları ise helâk ettik.***

10. ***Andolsun, size, içinde şan ve şerefiniz bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak bu âyetlerde kâfirlerin, *"Bu sadece sizin gibi bir insan değil midir?"* (Enbiyâ 21/3) sözlerine cevap verdi. Bunu, onların, *"Eğer durum dediğimiz gibi değilse, önceki peygamberlerde olduğu gibi o da bize bir mucize getirsin"* sözlerine cevaptan sonra yaptı. Çünkü onlar bu sözü, muhatabı âciz bırakmak için söylediler; onlara hemen cevap verilmesi gerekti. Benzer durum, yüce Kur'an'da defalarca geçer. Mesela, Hûd sûresinin 33. âyeti, Hicr sûresinin 8. âyeti ve diğer sûrelerdeki âyetler buna örnektir.

Cenâb-ı Hak, onlara cevap olarak buyurdu ki: *"Biz, senden önce* geçmiş ümmetlerde de *sadece erkekleri peygamber olarak gönderdik."*

İnsanlara, kendi içlerinden bir insanın peygamber olarak gönderilmesinin hikmeti şudur: Genel olarak insanlar, melekle irtibat kurup ondan bir şey almaya güç yetiremezler; çünkü bu iş, feyiz alan ile feyiz veren arasında bir uyumun bulunmasına bağlıdır. Bunun için Cenâb-ı Hak, her cinse kendisiyle uyum içinde olduğu kimseleri peygamber göndermiştir. Yaratılış kanunlarının ve ilâhî hükümlerin uygulandığı dünya âleminin işleyiş hikmeti bunu gerektirmektedir. Ayrıca ilâhî hikmet, vahiy meleğini, insanlar içinden herkese değil, temiz nefis sahibi, kudsî kuvvetle desteklenmiş, aynı anda ruhanî ve maddi âlemle irtibat kurabilecek kabiliyetteki seçkin kimselere (peygamberlere) göndermeyi gerektirmiştir. Bu, onların ruhanî âlemden aldıklarını, maddi âlemdekilere aktarması içindir.[6] Bunun için Cenâb-ı Hak, insanlar içinden erkekleri peygamber olarak göndererek onlara melekleri vasıtasıyla veya hiçbir vasıta olmadan dilediği şeyleri vahyetti.

Âyetin manası şudur: Resûlüm, biz seni ümmetine peygamber olarak göndermeden önce, geçmiş ümmetlere sadece içlerinden peygamberliğe ehil ve bu iş için hazırlanıp seçilmiş erkekleri peygamber olarak gönderdik. "*Onlara,* bir melek vasıtasıyla dine ait hükümleri, diğer kıssa ve haberleri *vahyettik.*" Nitekim, vahiy şekli yönünden aralarında bir fark olmadan sana da vahyettik.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.*" Yani ey cahiller, eğer bilmiyorsanız, bu konuda bir bilginiz yoksa şüpheleriniz ortadan kalkması için, Ehl-i kitap gibi geçmiş peygamberlerin hallerini iyi bilen ilim sahiplerine sorunuz.

Onlara, kitap ehli de olsa sahiplerine sormaları emredildi; çünkü bir konuda işi bilen büyük bir çoğunluğun verdiği haber, zaruri ilim olur. Özellikle Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlıkta müşriklerle birlikte hareket ediyorlardı ve müşrikler yapacakları işleri onlarla istişare yapıyordu. Bu durumda Ehl-i kitap, onlara peygamberlerin insan olduğunu, melek olmadığını haber verince, onlar için doğru olan ilim hâsıl olur ve böylece aleyhlerine delil ortaya konur.

---

6 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/325.

Âyette, peygamber olarak gönderilme konusunda Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] hitap edildikten sonra, bilmediğini sorma konusunda hitap kâfirlere çevrildi. Bu tür ilimlerde ve güzel hakikatlerde onlara da hitap edilmesi haktır. Bilmediği ilimleri başkalarına sorarak öğrenmesi ise avam insanların vazifeleri arasındadır.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], beşeriyet yönünden de diğer insanlara bir örnek olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"Biz o peygamberleri, yemek yemez bir varlık yapmadık." Yani onları, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, yemek içmekten uzak kimseler olarak yaratmadık, tam aksine onlar, onlara şeref kazandıran kullukların gerçekleşmesi için yeme içmeye muhtaçtırlar. *"Onlar bu dünyada ebedî de değiller."* Çünkü her kim gıdaya, yeme içmeye muhtaç ise kâinatta cereyan eden ilâhî kanun gereği onun vücudu süratle bozulup dağılır.

Âyette geçen ebedîlikten maksat, meleklerde olduğu gibi uzun süre kalmak ve yaşamaktır. Yahut ebedî olarak yaşamaktır. Halbuki onlar, kendilerinin öleceğine inanmaktadırlar.

Özetle mana şudur: Biz peygamberleri, yemeye içmeye muhtaç, ecelleri gelince ölüme mahkûm birer varlık yaptık; onları melekler gibi maddi gıdalardan yemeyen içmeyen birer varlık olarak yaratmadığımız gibi hiçbir şeye ihtiyacı olmayan kimseler de yaratmadık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onlara verdiğimiz* yardım ve düşmanlarını helâk etme *sözümüzü yerine getirdik."*

Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Onlara vahyettiğimizi vahyettik; sonra onlara bu vahyin içinde, düşmanlarını helâk edeceğimize dair verdiğimiz sözümüzü de yerine getirdik. *"Böylece, onları ve* müminlerle ilâhî hikmetin hayatta kalmasını gerektirdiği diğer kesimlerden *dilediğimiz kimseleri kurtardık."*

İlâhî hikmet gereği hayatta kalmasına hükmedilen kimseler, ileride kendileri ve nesillerinden bazıları mümin olacak olan kâfirlerdir. Araplar'ın, köklerini kazıyacak bir azaptan korunmalarının sırrı budur.

Yahut bu kurtulacak kimseler, rahmet Peygamber'inin [sallallahu aleyhi vesellem] dışındaki kimselerdir; çünkü onun ümmeti kökten ve toptan helâk edilmeyecektir. Her ne kadar bu ümmetin içinde Allah'ı inkâr edenler bulunsa da onlara genel bir azap gelmez, belki Allah onların neslinden Allah Teâlâ'nın birliğine iman eden kimseler çıkarır.

Âyet şöyle bitiyor: "İnkâr ve isyanda *haddi aşanları ise helâk ettik.*"

Cenâb-ı Hak, Peygamber'inin [sallallahu aleyhi vesellem] hak bir peygamber oluşunun delilinden bahsettikten sonra, ona indirilen ve sûrenin başında da kâfirlerin gelen âyetlerinden yüz çevirdiğini haber verdiği Kur'an'ın hak bir kitap olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"Andolsun, size, içinde şan ve şerefiniz bulunan bir kitap indirdik."

Allah Teâlâ, yüce Kur'an'ın içerdiği şeylere son derece önem verdiğini göstermek ve bir de iman etmeyen muhatapların inkârda zirve noktada olduklarını bildirmek için söze yeminle başladı. Bununla şöyle denmek isteniyor:

Ey Kureyş topluluğu, vallahi size, şanı yüce ve getirdiği delilleri güneş gibi parlak bir kitap indirdik. Onda şerefiniz ve güzel şanınız vardır. Şu âyet de bu manadadır:

"Şüphesiz o (Kur'an), senin ve kavmin için bir şereftir" (Zuhruf 43/44).

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Onda sizin için uyarı ve öğüt vardır.

Onda, sizin din ve dünya ile ilgili muhtaç olduğunuz şeyler vardır.

Onda, sizin şerefli ahlâk olarak istediğiniz güzel yâd ile anılma ve övgü vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"* Aklınızı kullanıp da o Kur'an'ın manaları üzerinde düşünüp hakikatine ulaşmayacak mısınız?

Bu âyette, Kur'an üzerinde derin derin düşünmeye ve onun içerdiği çeşitli öğüt ve uyarılar hakkında tefekkür etmeye bir teşvik vardır. Bu uyarılardan biri de öncekilerin başına gelmiş, sonrakiler için de gelebileceği bildirilen âfetlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir kimsenin Allah tarafından peygamberlik veya velilik için seçilmesi, insanlık vasıflarına sahip olmasına ters değildir. Böyle özel görevler için seçilmiş zatların diğer insanlar arasındaki durumu, yakutun diğer taşlar arasındaki durumu gibidir.

Peygamberlerle veliler arasında, yüksek manevi derecelerine bir noksanlık getirmeyen insanî özellikler konusunda bir fark yoktur. Peygamberi veliden ayıran temel özellik, onun ilâhî hükümleri bildiren bir vahiy almasıdır. Veliyi avam insanlardan ayıran özellik ise velinin bütün kötü işlerden uzak olması, faziletlerle süslenmesi ve bir de kalbinde irfan güneşinin parlamasıyla varlıkları müşahede etmekten, yani kendisine ait müstakil bir vücut görmekten uzak olmasıdır. Bu durum, fenâ ve bekâ makamlarına ulaşarak elde edilir. O da şöyle olur:

Ârif önce, asıl yaratanı müşahede ederek yaratılandan fâni olur (ondan gönlünü çeker); sonra ilâhî hikmet gereği diğer varlıkları da müşahede eder; çünkü varlıklara ait ilâhî hukuku korumak için bu gereklidir. Ârif aynı zamanda bütün varlıklara ilâhî kudret yönünden nazar eder ve onları fâni görüp hepsinden kalbini çeker. Bu işin hakikatini sadece gerçek zikir ehli olanlar anlar. Velilerin makamını ancak onlarla birlikte ilâhî huzura girenler bilir. Onların hali yalnız kendileri gibi olanlara sorulur. Allah Teâlâ, *"Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun"* (Nahl 16/43) buyurmuştur.

Velinin, yiyecek ve içeceğe ihtiyacı bulunmayan biri olması şart değildir; çünkü bu durum peygamberler için şart değilken, veliler için nasıl şart olsun? Velinin evlenmeye ve hanıma ihtiyacı olmaması da şart değildir. Hak Teâlâ, peygamberler hakkında şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz biz, senden önce de peygamberler gönderdik, onlar için zevceler ve nesiller yarattık" (Ra'd 13/38).

Evet, Allah tarafından özel olarak seçilen veli nefsine sahiptir; nefsinin şehvetine uyup kendisine galebe çalmasına engel olur. O, ilâhî izinle, temkin halinde, ileri derecedeki yakîni ile nefsin hazlarını verir, haklarını korur. Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan yapsın.

Allah Teâlâ'nın, *"Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun"* âyeti hakkında geniş açıklama, Nahl sûresinin 43. âyetinin tefsirinde geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Haddi Aşanların Helâk Şekli

Cenâb-ı Hak yukarıda, *"Biz, haddi aşanları ise helâk ettik"* âyetinde kısaca haber verdiği helâk olayını açıklayarak şöyle buyurdu:

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَاَنْشَاْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّٓا
اَحَسُّوا بَأْسَنَٓا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾ لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُٓوا اِلٰى مَٓا
اُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ
﴿١٤﴾ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوٰيهُمْ حَتّٰى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴿١٥﴾

11. ***Biz, zalim olan nice şehirleri kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka toplumlar var ettik.***

12. ***Onlar azabımızı hissettiklerinde oradan süratle kaçıyorlardı!***

13. ***Onlara dendi ki: "Kaçmayın! İçinde keyif sürdüğünüz nimetlere ve yurtlarınıza dönün; çünkü size sorulacak."***

14. ***Dediler ki: "Vay başımıza gelenlere! Gerçekten bizler zalim kimselerdik."***

15. ***Onların bu feryatları devam edip durdu; nihayet biz kendilerini helâk ederek biçilmiş ekine çevirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor: *"Biz, zalim olan nice şehirleri kırıp geçirdik."* Yani biz, Allah Teâlâ'nın âyetlerini inkâr ederek zalim olan pek çok şehir

halkını helâk ettik. Âyette geçen "kırıp geçirdik" ifadesi, yüce Mevlâ'nın onlara karşı şiddetli gazabını ve kızgınlığını açıkça göstermektedir.

Âyetin devamı şöyledir: *"Onları helâk ettikten sonra,* onların nesebinden ve dininden olmayan *başka toplumlar var ettik."* Bu âyette onların toptan helâk edildiklerine ve bütünüyle köklerinin kazındığına dikkat çekilmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar azabımızı hissettiklerinde,* yani olayı gözleriyle gören kimsenin anladığı gibi, şiddetli azabımızın geleceğini kesin olarak anladıklarında, bineklerine atlayarak arkalarını dönüp *oradan süratle kaçıyorlardı."*

Onlara, lisan-ı hal ile veya bir meleğin diliyle yahut orada bulunan müminler tarafından kendileriyle alay etmek ve onları kınamak için dendi ki: *"Kaçmayın! İçinde keyif sürdüğünüz nimetlere ve* kendisiyle övündüğünüz *yurtlarınıza dönün! Çünkü size hesap sorulacak."*

Âyetin, *"Çünkü size sorulur"* kısmına, yukarıdaki mananın dışında şu yorumlar da yapılmıştır: Sizden bir şey istemek için gelinir. Çünkü onlar zengin kimselerdi.

Yahut mühim konularda ve musibet anlarında istişare edilip görüşünüz alınmak için size gelinir.

Yahut sizden kurtuluş fidyesi istenir; siz de azaptan kurtulmak için fidye verirsiniz.

Yahut siz, peygamberinizi öldürmekten dolayı hesaba çekilirsiniz ve size, onu niçin öldürdüğünüz sorulur.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Yemen'in bir şehri olan Hadura ahalisi hakkında inmiştir. Bu şehrin ahalisi Arap idi; Allah Teâlâ onlara bir peygamber gönderdi. Onlar, kendilerine gelen peygamberi yalanlayıp öldürdüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara, Buhtunnasr'ı[7] musallat etti. Buhtunnasr onların bir kısmını öldürdü, bir kısmını esir aldı. Onlar hezimete uğrayıp kaçmaya başlayınca, melekler kendileriyle alay ederek,

7 Buhtunnasr, milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, yahudi devletini ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralıdır (geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA*, 6/380-381).

"Kaçmayın; yurtlarınıza ve mallarınıza geri dönün!" dedi. Buhtunnasr onları takip etti, yakaladıklarını kılıçtan geçirdi. O sırada gökten bir ses, "Ey peygamberlerin intikamını alan, yardım et!" diyordu.[8]

Onlar bu hali görünce, kendilerine fayda vermediği bir anda günahlarını itiraf ederek dediler ki:

"Vay başımıza gelenlere! Helâk bize! *Gerçekten bizler,* azabı hak etmiş *zalim kimselerdik."* Bu onların, kendilerine fayda vermediği bir anda yaptıklarını itiraf edip pişman olmasıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların bu feryatları devam edip durdu; nihayet biz onları helâk ederek biçilmiş ekine çevirdik."* Onlar sürekli, "Vay başımıza gelenlere, eyvah!" deyip duruyorlardı. Nihayet biz onları helâk ederek biçilmiş ekine çevirdik. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nice kalpler vardır ki biz, onun içinde bulunan şek, şüphe ve kuşkuları kökünden kazıyıp attık. Kalp, bu boş ve bozuk düşünceler sebebiyle zalim olmuştu (hak üzere hareket etmiyordu). Biz o kalpteki şek ve şüpheleri, boş kuşkuları çıkarıp attık. Onların yerine kalbe nurları, sırları ve diğer ilimleri yerleştirdik. Kalpteki şek ve kuşkular, kalbe, her şeyi kahreden zatın huzurundan gelen ilâhî vâridatların inmesiyle başlarına gelecek azabımızı hissettiklerinde kalpten kaçmaya başlarlar. Çünkü ilâhî vâridatlar, her şeyi hükmü altına alıp kahreden yüce Mevlâ'nın katından gelmektedir. Bunun için, kalpte karşılaştıkları zulmetleri dağıtıp yok ederler. O zaman kalpteki bu zulmetlere, yani şek ve boş kuşkulara denir ki:

"Kaçmayın, fakat nurlara dönün, nurla buluşun ki birçok vâridat ve sırra kavuşun; bulunduğunuz yerde (nurla temizlenmiş kalpte) Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ile nimetlenip keyfedin; belki sizden birtakım şeyler sorulur." Yani halli zor işler hakkında sizden fetva sorulur. Şüphesiz kalp, manevi kirlerden arınıp sâfi hale gelince, kendisine sırlı ilimler ve başa gelen müşkül işler hakkında fetva sorulur.

---

8 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/234-235. Az farklı ve daha kısa bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 11/183-184.

Bu zulmetler (kalpteki şek ve kuşkular), hal diliyle, "Yazıklar olsun bize; biz gerçekten, sahibimizi Allah'tan perdeleyerek zulüm yapmışız" derler. Bunu sürekli söyleyip dururlar. Bu durum onların kaderin tecellileri altında sessiz ve sakin bir hale gelinceye ve kahhâr olan Allah ile huzur halini elde edinceye kadar devam eder. Bunlar, âyetlerden çıkarılan ince işaretlerdir; onları sadece ince anlayış ve yüksek seviyede ilim sahibi olanlar anlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gök ve Yer Eğlence Olsun Diye Yaratılmadı

Cenâb-ı Hak, zalim şehirlerin helâk edilişinin ince bir hikmet ve güzel bir fayda için olduğunu, hiçbirinin bir oyun ve eğlence için yapılmadığını, kendisinin boş ve abes bir iş yapmaktan yüce ve uzak bulunduğunu belirterek şöyle buyurdu:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَٓاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ اَرَدْنَٓا اَنْ
نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّٓا اِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ
عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَاِذَا هُوَ زَاهِقٌۜ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

16. *Biz göğü, yeri ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.*

17. *Eğer biz, bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsak böyle yapardık* (sadece böyle bir şey yapmadık).

18. *Hayır biz, hakkı bâtılın üzerine atarız da onu dağıtıp yok eder. Bir de bakarsın ki bâtıl silinip gitmiştir. Allah'a yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz göğü, yeri ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık."* Yani biz, sizin cinslerinizi, adetlerinizi, çeşitlerinizi

ve sınıflarını sayıp bitiremeyeceğiniz bunca mahlûkatı, bu eşsiz biçim ve hayret verici haliyle oyun olarak, hikmet ve faydadan uzak bir halde yaratmadık. Aksine hepsini eşsiz bir hikmet ve pek çok fayda için yarattık. Bunların bir kısmı dine ait hikmetler ve faydalar olup inananlara ebedî saadet kazandırırken, inkârcılar için şekavet (ateşe girme) sebebi olurlar. Onlardaki faydaların bir kısmı ise dünya hayatına ait olup insanlar onları hesap edip sayamaz.

Bu âyet, *"Biz gökleri, yeri ve aralarındakileri bâtıl (boş ve faydasız) olarak yaratmadık"* (Sâd 38/27) âyetiyle benzer manadadır.

Âyet özetle şuna işaret etmektedir: Bu âlemin yaratılması ve insanoğlunun yoktan var edilmesi, insanı yüce gayelere ulaştıracak sonsuz hikmetler içindir.

Âyette şuna da dikkat çekilmektedir: Helâkleri anlatılan şehirlerin başına gelen korkunç azap ve cezalar bu hikmetin gereğidir ve ayrıca yaptıkları ameller de bu sonucu getirmiştir. Allah Teâlâ bunu onlara, tarafından bir adalet ve amellerinin karşılığı olarak yaptı. Kur'an'la ilk muhatap olan Kureyş onların izindedir; çünkü onların da helâk edilen kavimlere benzer suçları vardır.

"Biz göğü, yeri ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık" âyetinde, hikmetsiz yaratma "oyun" olarak ifade edildi. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı şeyleri hikmetsiz ve sebepsiz yaratmadan son derece uzak olduğunu belirtmek için zikredildi. Bu durum öyle bir tasvir edildi ki hiç kimse Allah Teâlâ'nın böyle bir şeyin yapmasının imkânsız olduğunda şüphe etmez. İmkânsız olan bu şey, oyun ve eğlencedir. Allah Teâlâ, gökleri ve yeri oyun ve eğlence olsun diye yaratmadı, tam aksine onları ve içindekileri, insanın varlığına bir kaynak, yaşam ve geçimi için bir sebep, ayrıca yüce yaratıcıyı tanımaya götüren bir delil olması için yarattı. O'nu tanımak, en yüksek gaye ve en büyük saadettir.[9]

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının oyun ve eğlenceden uzak olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

9 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/328.

"Eğer biz, bir eğlence ve oyun edinmek isteseydik, *onu kendi katımızdan edinirdik."* Yani biz, bütün varlıkların aslını bilmekteyiz. Bizim, birtakım faydaları elde etmeye ve zararları gidermeye ihtiyacımız yoktur. Bununla birlikte dileseydik, bir oyun ve eğlenceyi kendi katımızda edinirdik; fakat bizim böyle bir şeye ihtiyacımız yoktur.

Mana şudur: Biz hiçbir şeyi abes ve boş olarak yaratmadık. Bilakis biz bütün bitki, hayvan ve cansız varlıkları bir maslahat ve fayda için yarattık. Bunu bilen bilir, bilmeyen de bilmez.

Bundan şu sonuç ortaya çıkar: İyilik ve kötülük, bu şartlarıyla akıl ile belirlenmez ve bilinmez, o sadece vahiy yoluyla belirlenir ve bilinir.

"Onu kendi katımızdan edinirdik" âyetinin bir manası da şudur: "Eğer böyle bir şeyi yapmayı dileseydik, onu şanımıza layık mücerret (manevi) şeylerden edinirdik; zalim sultanların yaptığı gibi yüksek süslü tahtlardan ve süslü yaygılardan edinmezdik. Onlar, geçici basit gayeler için yapılmış şeylerdir. Fakat onlar, basit gayelerden uzak ilâhî hikmete aykırı olduğu için, bizim böyle bir şey irade etmemiz mümkün değildir." Bu açıklama müfessir Ebüssuûd'a aittir;[10] o da kaynak olarak Zemahşerî'den almıştır.[11] Doğrusu onda birtakım zorlama açıklamalar vardır.

Tâvûs[12] ve Mücâhid,[13] Hasan-ı Basrî'ye bu âyettin anlamını sorduklarında, "Âyette geçen oyundan kasıt kadındır" demiştir. İbn Abbas [radıyallahu anh] ise âyetteki oyundan kastın "çocuk" olduğunu söylemiştir.[14]

Buna göre, *"Onu kendi katımızdan edinirdik"* âyetinin manası şudur: Biz dileseydik onu kendi katımızdan edinirdik; öyle ki onlar onu bilmezlerdi bile. Biz yeryüzünden bir kadın ve oğul edinmedik.

---

10 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/328.

11 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/565 (Dârü'l-Fikr, ts.).

12 Tâvûs b. Keysân (v. 106/725), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

13 Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

14 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/235; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/238; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/619-620.

Bu âyet, "Allah bir çocuk edindi" diyenler hakkında inmiştir. Bu durumda âyet, önceki âyet için bir tamamlama niteliğindedir. İki âyeti birlikte düşündüğümüzde mana şudur: Oyun ve eğlence bizim şanımızdan değildir; eğer biz bir eğlence edinmek isteseydik onu katımızdan edinirdik.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki:

Âyette "oyun edinmeyi", "kadın edinmek" manasında almak uygun değildir. Bununla kastedilen hakiki anlamda bir evlat edinme değildir, o sadece birine rahmet ve şefkat ederek özel himayesine almaktır. Böyle olması aklen mümkündür; sadece onu dinî naslar reddetmektedir. Bu konuda İbn Arafe'nin[15] tefsirine bakınız. İbn Arafe, bunun yani bir kimsenin Allah tarafından rahmet edilme ve şeref verilme manasında evlat edinilmesinin aklen câiz olduğunu söylemiştir. İbn Atıyye de Zümer sûresinin 4. âyetinin tefsirinde, hakiki manada değil, şeref verme manasında evlat edinmenin aklen câiz olduğunu söylemiştir.[16] Kuşeyrî bu görüşü kabul etmemiştir.[17]

Ben (Abdurrahman-ı Fâsî) derim ki: Herhalde Kuşeyrî, *"O Allah tek ve kahhârdır"* (Zümer 39/4) âyetine işaret ederek bu görüşü reddetmiştir. Çünkü Allah'ın her şeyi kahrı ve hükmü altına alması, herhangi bir şekilde çocuk edinmesine münasip değildir. Bu konuda şöyle diyen de olmuştur:

"Allah Teâlâ'nın hakiki manada birini çocuk edinmesine naslar (âyet ve hadisler) manidir; İbn Arafe'nin ve İbn Atıyye'nin söylediği ise buna aykırı değildir (Çünkü onlar çocuk edinmenin hakiki manada değil, şefkat etme ve şeref verme manasında aklen câiz olduğunu söylemişlerdir).' Bu görüş tenkide açıktır. Çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın 'el-

---

15 İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. İbnü'l-Cezerî ve İbn Hacer el-Askalânî onun talebelerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde talebeleri tarafından bazı notlardan oluşan *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

16 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/418-519.

17 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/273.

Kahhâr' ve benzeri isimlerini iptale götürmektedir. Bu isimlerin iptali imkânsızdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir." Abdurrahman-ı Fâsî'nin açıklamaları burada bitti.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Müfessir Nesefî, âyetteki "oyun edinmeyi" "evlat edinme" manasına alarak âyete şu anlamı vermiştir:

"Eğer biz bir oyun edinmeyi dileseydik, yani bir çocuk veya kadın edinmeyi isteseydik, *onu kendi katımızdan* hûri ve vildanlardan *edinirdik."* Âyet, "İsa, Allah'ın oğlu, Meryem de hanımıdır" diyenlerin görüşünü reddetmektedir. *"Yapacak olsak böyle yapardık;* ancak bu, bizim hakkımızda imkânsız olduğu için, böyle bir şey yapmadık."[18]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kim, has tevhid denizine dalarsa ve cem' makamını[19] elde ederse bu tür şeylere takılıp kalmaz. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın tecellileri sonsuzdur; ancak onlar içinde boş sayılacak bir şey mevcut değildir. Allah Teâlâ'nın iradesi, kudret yönünden bakılınca, sadece yüce zatı hakkında kemal olan şeyleri irade etmiştir. İşe hikmet yönünden bakılınca, hikmet, eşyadaki noksanlıkları örten bir örtü hükmündedir. Bu inceliği anla. Cem' makamındaki âriflerin sohbetine (terbiyesine) gir ki bahsettiğim şeylerin hakikatini sana öğretsinler, vesselâm.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Hayır biz, hakkı bâtılın üzerine atarız da onu dağıtıp yok eder."* Yani her şeyi ile ciddi ve gerçek olan hakkı, bâtılın üzerine atarız. Bu bâtıl şeylerden biri de oyun eğlencedir. Sanki şöyle denmiş oluyor: Biz oyun eğlence dilemeyiz. Bize yakışan iş, hakkı bâtılın üzerine atmaktır. Biz hakkı bâtılın üzerine atınca, onu bütünüyle yok eder; halleri anlatılan şehir halkına ve benzerlerine yaptığımız gibi.

Âyette bâtıl, dimağı olan canlı bir varlığa benzetildi. Onun dimağı dağıtılınca ölür ve sönüp gider.

Âyetin devamı şöyle: *"Bir de bakarsın ki bâtıl silinip gitmiştir."* Yani bâtıl bütünüyle ortadan kalkmış, kökünden dağılıp kaybolmuştur.

---

18 Nesefî, *Medâriku'-t-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 3/114 (Beyrut 1996).

19 Cem' makamı, âlemde her şeyde Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmek; asıl varlık, gerçek vücut, hakiki fâil ve tek yetkili olarak sadece O'nu görmektir (Mütercim).

Cenâb-ı Hak sonra, bâtıl ehlini reddederek şöyle buyurdu: *"Allah'a yakıştırdıkları sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!"* Yani Cenâb-ı Hak için çocuk, zevce ve bunların dışındaki bâtıl şeylerden yüce şanına layık olmayan şeyleri isnat etmeniz sebebiyle sizin için azap ve helâk sabit oldu.

Bu âyet, Kureyş ve onların dinine tâbi olan kimseler için bir tehdit olup, eğer yaptıklarından vazgeçmezlerse geçmiş milletlerden helâk edilenlerin başına gelenlerin bir benzerinin de onların başına geleceğini haber vermektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

16-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu kâinat senin önüne onun maddi varlığını ve zâhirî şeklini göresin diye konmadı, bilakis onda ortaya çıkan ilâhî nurları ve tecellileri görmen için önüne kondu. Bütün kâinat, yüce Allah'ın var etmesiyle var olmuştur; O'nun zatının birliği yanında hepsi silinip yok olur. Hak ehli âriflere göre, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her şey bâtıldır (aslen yokluğa mahkûmdur); bâtıl olan şey, Hakk'ın yanında bir vücut ve varlık sahibi olamaz. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Biz, hakkı bâtılın üzerine atarız da onu dağıtıp yok eder. Bir de bakarsın ki bâtıl silinip gitmiştir."

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Biz, hakikat gündüzünü, vehim (şek ve şüphe) gecelerinin üzerine atarız; onu silip giderir, vehim bulutları açılır; ahadiyyet güneşi (Cenâb-ı Hakk'ın birliği) parlak vaziyette hakikat semasında kalır."[20] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Âlemin İlâhı Tektir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendisinin mülk ve melekût âleminde tek ilâh olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

---

20 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/166.

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ
وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾ اَمِ اتَّخَذُوا اٰلِهَةً
مِنَ الْاَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ
اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾
اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ
قَبْلِي بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾ وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ
قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوحِي اِلَيْهِ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾

19. ***Göklerde ve yerde olan bütün varlıklar O'na aittir. O'nun katında bulunanlar, O'na ibadet etme konusunda kibirlenmezler ve ibadetten yorulmazlar.***

20. ***Onlar, hiç gevşeklik göstermeden gece gündüz*** *(Allah'ı)* ***tesbih ederler.***

21. ***Yoksa onlar yere ait varlıklardan*** *(taşlardan ve ağaçtan)* ***birtakım ilâhlar edindiler de*** *(ölüleri)* ***onlar mı diriltecek?***

22. ***Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı, kesinlikle yerin ve göğün nizamı bozulurdu. Demek ki arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan yüce ve uzaktır.***

23. ***Allah, yaptığından sorumlu tutulmaz; onlar ise*** *(yaptıklarından)* ***hesaba çekilirler.***

24. ***Yoksa O'ndan başka birtakım ilâhlar mı edindiler? De ki: "Haydi delillerinizi getirin! İşte benimle beraber bulunanların kitabı ve benden öncekilerin kitabı!" Hayır, onların çoğu doğruyu bilmezler; onun için yüz çevirirler.***

25. ***Senden önce göndermiş olduğumuz bütün peygamberlere şöyle vahyettik: "Benden başka ilâh yoktur; o halde sadece bana kulluk edin."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerde ve yerde olan bütün varlıklar O'na aittir."* Yani bütün mahlûkat, yaratılma, mülk, tasarruf etme, diriltme, öldürme, azap etme ve sevap verme yönüyle Allah'a aittir. Hiç kimsenin bu konuda, müstakil veya tâbi olarak, bir dahli, etkisi ve yetkisi yoktur. Bu kimsenin, ulvî âlemden (göklerden) olmasıyla, süflî âlemden (yeryüzünden) olması arasında bir fark yoktur (Bir melek gibi, bir insanın da bu işlerde, ilâhî izin dışında, kendi başına bir etkisi ve yetkisi yoktur).

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'nun katında bulunanlar* -ki onlar meleklerdir- *Allah'a ibadet etme konusunda kibirlenmezler;* yani ibadet yapmaktan büyüklenmezler, kendilerini büyük görmezler ve O'na ibadetten *yorulmazlar;* usanıp bıkmazlar."

Allah Teâlâ, *"Göktekiler O'na aittir"* diyerek meleklerden bahsettikten sonra, onlar hakkında ayrıca, *"O'nun katındakiler ..."* tabirini kullanması, onları, katındaki değer ve yakınlıktan dolayı, bir melikin en yakınları makamında tanıtması gibidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, hiç gevşeklik göstermeden gece gündüz Allah'ı tesbih ederler."* Bütün vakitlerde O'nu tehzih ederler; devamlı zatını yüceltip noksan sıfatlardan uzak tutarlar. Bu tesbihlerine hiç ara vermezler ve onu bırakıp başka bir işle meşgul olmazlar.

Cenâb-ı Hak önce, mülkünde birliğinin delillerini ortaya koydu. Bütün mahlûkatı bir hikmetle yarattığını, hepsinin kendi hâkimiyeti ve hükmü altında bulunduğunu; hidayete ulaşmış kullarının O'nun taatine boyun eğdiğini, O'na ibadete koştuklarını ve şanına layık olmayan her şeyden zatını yüceltip uzak tuttuklarını belirtti. Bu açıklamanın peşinden, kendisine şirk koşanların yaptığını ret ve inkâr ederek buyurdu ki:

"Yoksa onlar, yerden, taşlardan ve ağaçtan, kendilerine ibadet ettikleri *birtakım ilâhlar edindiler de ölüleri onlar mı diriltecek?"* Bu, onların

yaptığı işi kabul etmemek, onu yapanların cehaletini ortaya koymak ve onun çirkinliğine dikkat çekmektir. Onlar, yeryüzündeki basit ve hakir varlıkları put edinip taptılar. Onlar ölüleri diriltecek öyle mi? Hayır, bu asla olamaz; çünkü onların ilâh edindiği varlıklar, bundan çok uzaktır. Gerçi onlar, bunu açıkça söylemediler, fakat onların ilâh olduğunu iddia ettikleri için, sanki taptıkları bu putların ölüleri dirilteceğini zaruri olarak söylemiş oldular. Zira ölürleri diriltmek, ilâha ait özelliklerdendir.

Cenâb-ı Hak, ilâhlığında hiç kimsenin kendisine ortak olmadığını belirterek şöyle buyurdu:

"Eğer, onların iddia ettikleri gibi, *yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı, kesinlikle yerin ve göğün* şu anda içinde bulundukları *nizamı bozulurdu*. Çünkü ilâhlar, dünya krallarının yaptığı gibi birbirlerine engel olurlardı.

Bir diğer mana: Eğer, yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı, yer ve gök, içindekilerle birlikte yok olur giderdi, her ikisinde meydana gelecek âcizlik sebebiyle onlardan hiçbir şey mevcut olmazdı. Şöyle ki:

İlâhlık, yerde ve gökte, bir şeyi değiştirme, yerine başkasını getirme, yoktan var etme, var olanı yok etme, diriltme ve öldürme konularında kendi başına mutlak olarak tasarrufta bulunacağı bir kuvvet sahibi olmayı gerektirir. Şu anda göğün ve yerin mevcut düzeninin bozulmadan devam ediyor olması, ya bütün ilâhların tesiriyle olmaktadır ki bu imkânsızdır. Çünkü bir şeyde iki ayrı müessirin tesirinin bulunması imkânsızdır. Ya da bu düzen tek bir ilâhın tesiriyle (yani irade, kuvvet ve tasarrufuyla) olmaktadır; böyle olunca diğerleri ilâhlıktan düşer. Böyle bir durum da söz konusu değildir. Âlemde tek ilâh vardır; o da yüce Allah'tır. Bu mesele, kelâm ilminde ele alınan ve hükme bağlanan temel meselelerden biridir.

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki: *"Demek ki arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan yüce ve uzaktır."* Yani Allah'ı, şanına layık şekilde tesbih edin; O'nu zatına layık olmayan işlerden uzak tutun. O'nun yüce zatından uzak tutulacak işlerden biri de ilâhlıkta kendisine bir ortağın bulunmasıdır.

Hak Teâlâ, zatını arşın sahibi olarak tanıttı. Aslında kendisi her şeyin sahibi iken, özellikle arşı zikretmesi, arşın büyüklüğündendir. Bütün kâinat arşın içinde, çok küçük kalır, neredeyse yok gibi sayılır.

Âyetin manası şudur: Müşriklerin Allah'tan başka ilâhlar vardır söz ve iddialarından yüce Allah'ı uzak tutun.

Cenâb-ı Hak sonra, azametinin kuvvetini ve her şeyi hükmü altına alan saltanatının yüceliğini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Allah, yaptığından sorumlu tutulmaz." Yani mahlûkattan hiçbirinin, O'nun heybet ve celâlinden dolayı, kendisiyle münakaşa etmesi ve O'na yaptığından hesap sorması mümkün değildir. *"Onlar ise hesaba çekilirler."* Yani Allah'ın kulları, en küçük işlerine varana kadar yaptıklarından sorulurlar; çünkü onlar Allah'ın mülkü ve kuludur.

Bu âyette, kâfirler için bir tehdit vardır. Ayrıca bu âyet, *"Biz göğü, yeri ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık"* (Enbiyâ 21/16) âyeti için bir tamamlayıcı niteliğindedir. İki âyeti birlikte düşündüğümüzde mana şöyledir: Bilakis biz, her şeyi bir hikmetle yarattık. Siz bu hikmetlerden bir kısmını bilirsiniz, bir kısmı ise size gizlidir. Öyle ise onu Allah'a havale edin. O'nun yaptığı şeyleri sorgulamayın. Gerçek şu ki O'na yaptığı sorulmaz, fakat size yaptıklarınızın hesabı sorulur.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Yoksa O'ndan başka birtakım ilâhlar mı edindiler?"*

Bundan önce, müşriklerin edindikleri ilâhların, ilâhlık özelliklerinden yoksun olduğu ortaya konarak, onların yaptığı bu işin yanlış olduğu belirtildi. İlâha ait özelliklerden biri de ölüleri diriltmektir. Ayrıca kesin deliller ortaya konarak, birden fazla ilâhın bulunmasının imkânsız olduğu ispatlandı. Peşinden de bu özelliklerden yoksun olan varlıkları ilâh edinmenin bâtıl olduğu ortaya kondu. Ayrıca müşrikler, boş iddialarına delil getirmeleri istenerek kınanıp azarlandı.

Âyetin manası şudur: Allah'ın, ilâhlıkta tek olduğunu gösteren yüce işleri apaçık ortada iken, mürşikler, onu bırakıp her yönüyle ilâhlık sıfatlarından uzak oldukları gün gibi açık olan birtakım varlıkları ilâh edindiler.

O müşrikleri azarlayıp susturmak için de ki: *"Haydi, iddia ettiğiniz şey için, akla ve nakle dayalı delillerinizi getirin!"* Zira dinî işlerde delile dayanmayan hiçbir söz geçerli değildir. Özellikle böyle mühim ve önemli bir işte, delilsiz hiçbir söz kabul edilmez.

Onlar cevap veremeyip susunca kendilerine de ki: *"İşte benimle beraber bulunanların kitabı ve benden öncekilerin kitabı!"* Yani bütün semavî kitaplar bu hakikati söylemekte ve bütün geçmiş peygamberlerin sünneti ona şahitlik etmektedir. İşte, tevhid hakkında gelen ve kesin delil içeren bu vahiy, benim ümmetimin ve benden önceki geçmiş ümmetlerin öğüdüdür. Rabbimiz bize ve bizden önceki ümmetlere tevhidi emredip onu öğütledi. Yani yüce zatının ilâhlıkta tek olduğuna inanmamızı emretti.

Âyete şu mana da verilmiştir: İşte bu kitap (Kur'an) ümmetime indi, şu diğer kitaplar da benden önceki peygamberlerin ümmetlerine indi. Bakın bakalım, onlarda, birinci sırada tevhidden başka bir emir var mıdır ve şirkten başka bir yasak mevcut mudur? Âyette, müşrikler azarlanıp susturulmaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hayır, onların çoğu doğruyu bilmezler."* Yani gerçeği anlamazlar, doğru ile yanlışın arasını ayırt edemezler. Önceki âyette, müşriklerden iddialarına kesin delil istenerek kınanıp susturuldular; bu âyette ise cehalet ve inatlarından dolayı delil getirmenin onlara bir fayda vermeyeceği belirtildi. Bunun için şöyle buyruldu:

"Onun için yüz çevirirler." Yani onlar, cehaletlerinden ve azgınlıklarından dolayı tevhidden ve peygamberlere tâbi olmaktan yüz çevirmeye devam etmekte; kendilerine tekrar tekrar delil ve hüccet getirilse de içinde bulundukları azgınlık ve sapkınlıktan vazgeçmemektedirler.

Yahut onlar, inkâr ve isyana daldıklarından, kendilerine getirilen aklî ve naklî delillerden yüz çevirmektedirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Senden önce göndermiş olduğumuz bütün peygamberlere şöyle vahyettik: Benden başka ilâh yoktur; o halde sadece bana kulluk edin."* Bu âyet, önceki âyetlerde özetle belirtilen gerçeği açıklayıp vurgulamaktadır. Bu gerçek şudur: Tevhid (Allah'ın birliği), bütün ilâhî kitapların bahsettiği ve bütün peygamberlerin üzerinde görüş birliği ettiği bir husustur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

19-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"O'nun katındakiler, O'na ibadet etme konusunda kibirlenmezler" âyeti hakkında deriz ki: Allah'ın yanında, katında ve huzurunda olmak, maddi bir mekânda beraber bulunmak değildir; o, Allah tarafından seçilmek ve manen ilâhî huzura yakınlaştırılmaktır.

Bunlar, Allah katında özel yakınlık elde etmiş âriflerin sıfatıdır. Onlar, Allah'a ibadet yapma konusunda kibirlenmezler, bilakis sürekli O'nun azamet ve yüceliğine boyun eğerler. Onlar, ibadetten hiç usanmazlar ve ibadete doymazlar. Şu kadar var ki ârifler, tek bir ibadet halinde de kalmazlar, bir ibadetten diğerine geçerler. Mesela, âzalarla yaptıkları ibadetten, tefekkür ve ibret alma gibi kalpleriyle yaptıkları ibadete geçerler. Sonra, müşahede ve basiret gözüyle hakkı görme gibi, ruhlarının yaptığı ibadete geçerler. Ondan, sonsuz kerem ve af sahibi yüce Mevlâ'nın huzurunda bağlanıp kalma gibi, sırlarının yaptığı ibadete intikal ederler. Böylece bütün vakitlerinde Allah Teâlâ'yı tesbih edip yüceltirler; O'nu söz veya hal ile tesbih etmekten hiç geri durmazlar, bu konuda gevşeklik göstermezler.

"Yoksa yerden ilâhlar mı edindiler ..." âyetinin işaretiyle deriz ki: Bu âyetteki uyarı ve tehdit, kalbiyle varlıkların sevgisine meyleden yahut şehvet ve nefsanî hazlarına bağlanıp kalan kimseler için de yapılmıştır.

"Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, her ikisinin de düzeni bozulurdu" âyetinin işaretiyle deriz ki: Şunu iyi bil: Üç şey var ki idare ve tedbir edeni çoğaldıkça nizamı bozulur. Birincisi, âlemdeki ilâhlıktır. Bu âlemde birden fazla ilâh olsaydı âlemin nizamı bozulurdu. İkincisi, sultanlıktır. Aynı ülkede birçok hükümdar bulunursa insanların düzeni bozulur. Üçüncüsü, şeyhliktir. Bir müridin birden fazla şeyhi olursa onun terbiyesi bozulur; aynen bir hastaya birden fazla doktorun müdahale edip ilacını ve tedavisini bozduğu gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Allah, yaptığından sorumlu tutulmaz; onlara ise yaptıklarının hesabı sorulacaktır" âyeti hakkında müfessir Kevâşî[21] demiştir ki:

---

21 Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî" *DİA*, 25/341). Müfessir İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], Kevâşî'den yaptığı alıntıları, Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî* isimli eserden almıştır (Mütercim).

"Allah Teâlâ'ya yaptığı işten ve verdiği hükümden hesap sorulmaz; çünkü O, âlemlerin Rabb'idir. Kullara ise yaptıklarının hesabı sorulur; zira onlar Allah'ın kullarıdır. Âyetin manası şudur: İlâhî kudretin hükmettiği her şeye, hiç tereddüt etmeden ve bir şey sormadan baş eğip teslim olmak gerekir."

Kevâşî sonra demiştir ki: "Eğer insan, bu âyete güzel bir nazarla bakarsa, onun yüce Allah'ın kitabındaki en âdil âyet olduğunu görür; şöyle ki onda rubûbiyyet sıfatı ile kulluk sıfatı birlikte zikredilmiştir."

"Senden önce göndermiş olduğumuz bütün peygamberlere şöyle vahyettik: Benden başka ilâh yoktur; o halde sadece bana kulluk edin" âyetinin manası şudur: Tevhid (Allah'ın birliği), bütün peygamberlerin ve semavî kitapların üzerinde görüş birliği ettiği bir husustur.

Allah Teâlâ'da fâni olmak üç kısımdır:

1. Fiillerin tevhidinde fenâ. Bu, bütün fiilleri Allah'tan görerek vasıta ve sebepleri aradan çıkarmaktır.

2. Sıfatların tevhidinde fenâ. Bu, kâinatta asıl güç sahibi, işiten, gören ve konuşan olarak sadece yüce Allah'ı görmektir.

3. Zatın tevhidinde fenâ. Bu, varlık âleminde hakiki vücut sahibi olarak sadece yüce Allah'ı görmektir, bunu zevk, vecd ve yakînî iman olarak müşahede etmektir.

Kasîdetü'l-Ayniyye sahibi (Abdülkadir-i Geylânî) bu konudaki bir beytinde demiştir ki:

"Bütün varlıkları yoktan var eden O'dur; O, hepsinin varlık sebebidir. O, bütün varlıkların asıl kaynağıdır. Bütün varlıklar O'nun tecellisinden ibarettir."[22]

Âriflerden biri, bu fenâ hallerine şöyle işaret etmiştir: "Kul, önce ilâhî fiillerde fenâ haline ulaşır, sonra sıfatlarda, sonra da zatta. Böylece fenâsı, bizzat Cenâb-ı Hak ile bekâ oldu."

Bu fenâ ve bekâ makamında, manevi seyir halinde olanların adımları nihayete ulaşır, âriflerin sırları hakikat âleminde karar kılar, ancak

22 bk. Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhü'l-Gayb*, s. 145 (Dımaşk: Dârü'l-Elbâb: 2006).

bununla birlikte manevi yükselme ve keşifler ebediyen devam eder. Allah Teâlâ bizleri de onlardan yapsın. Âmin ...

Allah Teâlâ Evlat Edinmekten Yücedir

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kendisinin evlat edindiğini iddia edenlerin görüşünü ret ve inkâr ederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ
بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِاَمْرِه۪ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا
يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِه۪ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَنْ يَقُلْ
مِنْهُمْ اِنّ۪ٓي اِلٰهٌ مِنْ دُونِه۪ فَذٰلِكَ نَجْز۪يهِ جَهَنَّمَ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٩﴾

26. ***Onlar, "Rahmân evlat edindi" dediler. Hâşâ! O, bundan yüce ve uzaktır. Hayır, evlat dedikleri melekler, Allah katında özel ihsana mazhar olmuş** (yakınlık ve şeref elde etmiş) **kullardır.***

27. ***Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve sadece O'nun emriyle hareket ederler.***

28. ***Allah, onların önlerindekini ve arkalarındakini** (yaptıklarını ve yapacaklarını) **bilir. Onlar, Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat etmezler ve hepsi O'nun korkusundan titrerler.***

29. ***Onlardan her kim, "Ben Allah'tan başka bir ilâhım" derse, biz onu cehennemle cezalandırırız. Biz, zalimleri böyle cezalandırırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, 'Rahmân evlat edindi' dediler."*

Allah Teâlâ bu âyette, bazı müşriklerin diğer bir günahını nakletmektedir. Âyet, onların sözlerinin yanlış olduğunu açıklamak için gelmiştir. Bu sözü söyleyenler, Huzâa kabilesinin bir koludur. Onu söyle-

yenlerin Kureyş, Selemeoğulları ve Müleyhaoğulları olduğu da nakledilmiştir. Onlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır; onların anneleri de cinlerdir" diyorlardı. Allah Teâlâ, onların bu sözlerinden yüce ve uzaktır.

Âyette, böyle bir sözü Rahmân'a isnat ettiklerinin belirtilmesi, onun ne kadar çirkin ve yanlış olduğunu ortaya koymak içindir. O Rahmân ki zatının dışında bütün varlıklar O'nun mülkü ve kuludur; hepsinin sahip olduğu nimetleri veren O'dur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Hâşâ! O,* zatına layık olmayan *böyle şeylerden yücedir;* bir eş ve evlat edinmekten uzaktır. *Hayır,* melekler onların dediği gibi değildir; *onlar Allah katında özel ihsana mazhar olmuş,* yakınlık elde etmiş Allah'a ait *kullardır.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*O melekler, Allah'tan önce söz söylemezler;* sadece O'nun kendilerine emrettiği şeyleri söylerler." Bu, meleklerin diğer bir özelliğidir. Bu özellik onların Cenâb-ı Hakk'ın emrine son derece itaat edip boyun eğdiklerini bildirmektedir. Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ kendilerine bir şeyi söylemeden veya emretmeden önce onlar bir şey söylemezler.

"*Onlar sadece O'nun emriyle hareket ederler.*" Yani melekler sadece Allah'ın kendilerine emrettiği şeyi yaparlar. Bu, onların, sözlerinde Allah Teâlâ'ya tâbi olduklarını belirttikten sonra, fiillerinde de O'na tâbi olduklarını açıklamaktadır. Âyette sanki şöyle deniyor: Melekler, başkasının emriyle değil, sadece Allah'ın emriyle konuşurlar, O'nun emriyle iş yaparlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah, onların önlerindekini ve arkalarındakini* yani yaptıklarını ve yapacaklarını *bilir.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onların, yaratılmadan önceki ve yaratıldıktan sonraki hallerini bilir. Bu, onların gerçek manadaki kulluklarının sebebini açıklamaktadır. Çünkü meleklerin Allah Teâlâ'nın ilmi altında boyun eğdirilmeleri ve O'nun kendilerini ihata etmesi, onların, evlatlık bağıyla rubûbiyyet sıfatlarına sahip olmalarını ortadan kaldırmaktadır.

"*Onlar,* Hak Teâlâ'nın azametinden çekinerek, *Allah'ın,* kendisine şefaat edilmesine *razı olduklarından başkasına şefaat etmezler.*"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah'ın, kendilerine şefaat edilmesine razı olacağı kimseler, 'lâ ilâhe illallah' diyenlerdir."[23]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve hepsi yüce Allah'ın haşyetinden,* korkusundan *ürperirler;* O'ndan korkarak tir tir titrerler."

Âlimlerden biri demiştir ki: "Haşyetin asıl manası, tâzim ile yani karşısındakini gözünde ve gönlünde yücelterek korkmaktır. Bunun için, *'Allah'tan sadece gerçek manada âlimler haşyet eder (korkar)'* (Fâtır 35/28) âyetinde, âlimlerin korkusu özellikle haşyet ile zikredilmiştir. Âyetin metninde geçen 'işfak'ın asıl manası, emre uymaya özen göstererek korkmaktır."

Devamındaki âyette şöyle buyruldu:

"Onlardan yani meleklerden *her kim, 'Ben de Allah'tan başka bir ilâhım' derse, biz onu cehennemle cezalandırırız."* Burada konu melekler olduğu için manayı melekler üzerinden verdik. Bu, olmuş ve olacak bir şey değil ama, şayet olursa sonu budur. O zaman biz onları, diğer günahkârlar gibi cezalandırırız. Bu, meleklerin daha önce bahsedilen üstün özelliklerini ve razı olunan işlerini ortadan kaldırmaz; çünkü burada zikredilen farazi bir durumdur.

Bu âyette, Cenâb-ı Hakk'ın melekûtunun (melekût âlemindeki saltanatının) kuvvetine ve ceberûtunun yüceliğine bir delil vardır. Onda ayrıca, müşriklerin vehmettiği gibi, meleklerin Allah'ın kızları veya çocukları olmasının imkânsız olduğu ortaya konmaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, zalimleri böyle cezalandırırız."* Yani biz, varlıkları hak ettiği yerin dışına koyan ve hadlerini aşan zalimlere bu şekilde feci bir ceza veririz.

Kevâşî demiştir ki: "Bu söz, Allah'a şirk koşanlara tehdit ve şiddetli bir azap vaadiyle gelmiştir. Şu âyette olduğu gibi:

'Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı yapmış oldukları bütün amelleri boşa giderdi'" (En'âm 6/88).

23 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/202; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/624.

Âyetteki amaç, Allah'a ortak koşmanın çirkinliğini ortaya koymak ve bu şirki kim koşarsa koşsun onun amelini iptal edeceğini ve onu yapanın cezasının cehennem olduğunu ifade etmektir.

'İşte biz, zalimleri yani kâfirleri *bu şekilde cezalandırırız.'*

Özetle, bu âyette melekler için bahsedilen şey, olmamış ve olmayacak farazi bir durumdur. Allah Teâlâ meleklerin böyle bir şeyi yapmayacağını bildiği halde, (diğer insanlara bir ibret olsun diye) böyle buyurmuştur." Bu açıklama, Abdurrahman-ı Fâsî'ye ait *Hâşiyetü'l-Fâsî*'den özetle alındı.

26-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Melekûtun (gayb âleminin) nurları, ceberût denizinden (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus âlemden), parçalara ayrılmadan, yavaş yavaş ortaya çıkmadan, bir şeye çarpıp bölünmeden ve bir şeye karışmadan toptan ve âniden ortaya çıkmıştır. Her şey, Cenâb-ı Hakk'ın "ol" emriyle oluvermiştir. Fakat Allah Teâlâ'nın hikmeti, daha sonra varlıkları bir tertip ve sıra ile yaratmayı, bazısını diğerinden ortaya çıkarmayı gerektirmiştir. Bu durum, ilâhî sır korunsun ve hakikat hazinesi saklı kalsın diye böyle yapılmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın yüce zatı, bir eş ve evlat edinmekten yüce ve uzaktır. İlâhî kudret (gayb âleminde) varlıkları bir sebep olmadan ortaya çıkarmıştır, fakat ilâhî hikmet (dünyada) her şeyi bir sıra ve sebebe bağlı olarak vücuda getirerek ilâhî kudreti örtüp gizlemiştir. Dünyada ortaya çıkan her şey, mülk ve kul olma sıfatıyla tamamen Cenâb-ı Hakk'ın hükmü altındadır. Bu durum, âlemlerin Rabb'ine çocuk nisbet etmeyi ortadan kaldırır.

Mele-i a'lâ sakinleri (gökteki melekler ve ruhanî varlıklar), ilâhî ikram ve ihsana mazhar olmuş kullardır. Onlar, maddi kirlerden (günahlardan) uzak ve temizdirler. İlâhî yakınlık ve ünsiyetin sevgisi içine dalmışlardır. Süflî âlem olan dünyada yaşayan insanlar ise birbirinden farklı durumdadırlar.

İnsanlardan kimin aklı şehvetine, manevi yönü maddesine, ruhaniyeti beşeriyet yönüne galip gelirse o kimse, melekler gibi veya daha faziletli olur. Kimin de şehveti aklına, maddi yönü manasına, beşeriyet yönü ruhaniyetine galip gelirse o kimse de hayvanlar gibi olur veya hayvanlardan daha şaşkın ve düşük bir halde olur.

İlâhî huzurda yakınlık elde etmiş velilerden kim mele-i a'lâya katılırsa Allah Teâlâ'nın melekler için yaptığı, *"Onlar, gece gündüz hiç ara vermeden ve gevşeklik göstermeden Allah'ı tesbih ederler"* övgüsü, onun için de geçerlidir. Bu veliler, Allah Teâlâ'nın, *"O melekler Allah'tan önce konuşmazlar"* âyetinde geçtiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın tedbiri zuhur etmeden, O'nunla birlikte kendi başlarına bir şeyi tedbir etmezler.

O veliler, sürekli yüce Allah'a taat içindedir. Sadece O'nun razı olduğu kimseye şefaat ederler. Onlar, Allah'ın heybet ve haşyetinden korku içindedir. Onlardan kim, rubûbiyyet sıfatlarından herhangi bir şeye sahip olduğunu iddia ederek, "Ben de Allah'tan başka bir ilâhım!" derse biz onu cehennemle cezalandırırız. Bu sıfatlar, ululuk ve Allah'ın kullarına karşı büyüklük gibi sıfatlardır. Onun içine atılacağı ateş ise Allah'tan kopma (ilâhî rahmetten mahrum kalma) ateşidir. Allah zalimleri işte böyle cezalandırır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Allah Teâlâ seni, mahlûkatına ait bir şeyi iddia etmeni yasakladı, O, âlemlerin Rabb'i olarak, hiç kendisine ait bir vasfa sahip olduğunu iddia etmeyi sana mubah eder mi?"

Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, birliğinin delilinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ

رَوَاسِيَ اَنْ تَم۪يدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا ف۪يهَا فِجَاجاً سُبُلاً لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا
السَّمَٓاءَ سَقْفاً مَحْفُوظاًۚ وَهُمْ عَنْ اٰيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ الَّيْلَ
وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ كُلٌّ ف۪ي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

30. ***İnkâr edenler, göklerle yer bitişik iken bizim onları birbirinden ayırdığımızı görmediler mi? Biz, canlı olan her şeyi sudan yarattık. Hâlâ inanmıyorlar mı?***

31. ***Onları sarsmasın diye yeryüzünde sabit dağlar yarattık. Orada geniş yollar açtık ki doğru yolu bulsunlar.***

32. ***Biz, gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık; onlar ise ondaki delillerden yüz çeviriyorlar.***

33. ***Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O'dur. Bunların her biri bir felekte*** *(kendilerine tahsis edilen yörüngede)* ***yüzmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, göklerle yer,* yani göklerin bütün parçaları ile yerin bütün parçaları birbirine yapışık halde *bitişik iken, bizim onları birbirinden ayırdığımızı* ibret gözüyle *görmediler mi?"*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Göklerle yer, birbirine bitişik tek bir şey halindeydi, Allah Teâlâ onları ayırdı; göğü şimdiki olduğu yere yükseltti, yeri de olduğu yerde sabit yaptı."

Yine İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] gelen diğer rivayete göre o şöyle demiştir: "Allah gökle yerin arasına bir rüzgâr gönderdi, onları birbirinden ayırdı."

Süddî[24] demiştir ki: "Gökler, birbirine bitişik tek bir şey halindeydi; Allah onu ayırarak yedi gök yaptı. Aynı şekilde yerler de tek bir parçaydı; Allah onu ayırarak yedi kat yer yaptı."[25]

Şöyle bir soru sorulabilir: "Onlar göklerle yerin bitişik olduğunu ne zaman gördüler ki bunu açıklasınlar?" Buna cevap olarak deriz ki: Bahsedilen ana konu, göklerin yerden ayrılıp yükseltilmesidir. Bu da gözle görülecek bir durumdur. Hem onlar, gördükleri şeyi düşünüp ibret alacak durumdalar. Onlar, düşündüklerinde şunu bilirler ki bu gökleri düzenleyip yaratan, her yaptığını en güzel hikmete göre yapan ve gökleri yerden ayırıp yükselten biri vardır. O da Cenâb-ı Hak'tır.

Buna göre, göklerle yerin bitişik olmasının bildirilmesi, ilave bir bilgidir. Âyette sanki şöyle deniyor: "Onlar göklerin ayrılıp yükseltildiğini görmediler mi?"

Kevâşî[26] demiştir ki: "Kur'ân-ı Kerîm, mucize bir kitaptır. Onun, göklerle yerin bitişik olduğunu bildirmesi, bir şeyi görüp haber veren kimse gibidir. Yahut şöyle denebilir: Göklerin ve yerin önceleri bitişik iken daha sonra aralarının ayrılması aklen mümkündür. Bu durumda, onun bitişik halinin ayrıca hatırlatılması gerekti."

Şöyle de denilmiştir: "Gökler, yağmur yağdırmayacak şekilde sert ve katı bir haldeydi; yer de ot bitirmeyecek şekilde bitişik ve katı idi. Allah göğü yardı yağmuru yağdırdı; yeri yardı bitkileri bitirdi." Bu görüş de İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edilmiştir. Müfessirlerin çoğunluğu bu görüştedir.[27] Kâfirlerin, göklerin ve yerin bitişik olmasını ve ayrılmasını bu manada bildikleri açıktır. Birinci manayı göre, bunu görmeleri ilim olarak tefekkür yoluyla görmektir; ikinci manaya göre ise gözle görmektir.

---

24 Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/744), tâbiînden meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir.

25 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/237-238; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/256-257; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/625-626.

26 Kevâşî ve eseri, bu sûrenin 19-25. âyetlerinin tasavvufî tefsirinde tanıtıldı.

27 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/258; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/333-334.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz, canlı olan her şeyi sudan yarattık."* Yani biz, her canlıyı sudan yarattık. Şu âyet de bu manadadır:

"Allah, hareket halinde olan bütün canlıları sudan yarattı" (Nûr 24/45). Çünkü su, canlıların yaratılış maddesinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Yahut canlıların suya çok ihtiyaç duydukları, onu çok sevdikleri, yokluğuna sabredemedikleri ve ondan çok faydalandıkları için böyle buyruldu.

Sudan yaratılan canlıların içine mecazen bitkiler de girer, fakat melekler girmez (Çünkü onlar nurdan yaratılmışlardır).

Âyette geçen sudan maksadın, "meni" olduğu da söylenmiştir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Canlı olan bütün varlıklar sudan yaratılmıştır; çünkü üreme yoluyla meydana gelen canlıların temel maddesi menidir; o da bir damla sudur."[28]

Meleklerin üreme yoluyla (anne babadan) meydana gelmedikleri daha önce söylendi (Onlar, ilâhî kudretin tecellisi olarak doğrudan yaratılırlar).

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ* Allah'ın birliğine *inanmıyorlar mı?"* Bu âyet, Allah Teâlâ'nın tek ilâh olduğunu gösteren ve O'nun birliğine imanı gerektiren dış ve iç âlemdeki bunca delillerden sonra kâfirlerin iman etmeyişini yadırgamaktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onları sarsmasın,* hareket ettirip çalkalamasın *diye yeryüzünde sabit dağlar yarattık. Orada* yani yeryüzünde *geniş yollar açtık ki doğru yolu bulsunlar."* Yahut dağlarda geçit veren geniş yollar yaptık; çünkü dağlar, geniş işlek yola daha fazla muhtaçtır.

Âyetin sonunda şöyle buyruldu: *"Böyle yaptık ki doğru yolu bulsunlar."* Yani bu yollarla gitmek istedikleri ülkelere gitsinler yahut faydalarına olan ve mühim işlerine ulaşsınlar.

---

28 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/169.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Biz, gökyüzünü* düşmekten *korunmuş bir tavan yaptık.*" Şu âyet de bu durumu bildiriyor:

"*Göğü, yerin üzerine düşmekten O koruyor. Onun düşmesi sadece Allah'ın izniyle olur*" (Hac 22/65).

Yahut Allah göğü, belirlenen vakte yani kıyamete kadar, bozulmaktan ve dağılmaktan korur.

Bir diğer mana: Allah göğü, şeytanların gizlice kulak verip oradaki haberleri dinlemesinden, onların üzerine attığı ateşle koruyor. Şu âyet de bu durumu haber vermektedir: "*Biz orayı her türlü azgın şeytandan koruduk*" (Sâffât 37/7).

Âyet şöyle bitiyor. "*O kâfirler ise ondaki delillerden yüz çeviriyorlar.*" Yani onlar, gökte bulunan güneş, ay, yıldızlar ve bunların dışında, Allah Teâlâ'nın birliğine, kudretine ve hikmetine delil olan nice hayret verici tecellilerden yüz çeviriyorlar. O delillerin bir kısmı gözle görülmektedir; bir kısmı ise tabiat ve astronomi ilmindeki araştırmalarla bilinen delillerdir. *Onlar bunca delillerden yüz çevirdiler;* onların üzerinde güzelce düşünerek içinde bulundukları inkâr ve sapkınlıktan vazgeçip iman etmediler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Dinlenip rahat etmeniz için *geceyi,* içinde birtakım işler yapmanız için *gündüzü,* gündüz ışık versin diye *güneşi* ve gece ışık versin diye *ayı yaratan O'dur.*" Bu âyet, onların yüz çevirdikleri bazı delilleri açıklamaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Her biri,* yani yıldızların hepsi kendilerine tahsis edilen *bir felekte (yörüngede),* sudaki birinin yüzüp gitmesi gibi *yüzmektedir.*"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Felek, gökyüzüdür."

Onun, göğün altında sabit tutulmuş bir dalga olduğu, güneşin, ayın ve yıldızların onda akıp gittiği de söylenmiştir. Astronomi âlimlerinin çoğunluğu, feleğin hareket ederek dönen bir cisim olduğunu ve dokuz tane feleğin bulunduğunu söylemişlerdir. Sadece şu konularda farklı görüşler vardır: Bu felekler yedi kat gökte mi bulunur? Dokuz feleğin seki-

zincisi kürsî, dokuzuncusu arş mıdır? Bunlar göklerin altında mı üstünde midir? Bu konuda, astronomi âlimleri iki ayrı görüş belirtmişlerdir.

"Hepsi bir felekte yüzer" âyetinde yüzen cisimlerden kasıt, bütün yıldız cinsleridir.

Gaznûnî'nin kitabından derlenen *el-Müstahrec* adlı eserde şöyle denmiştir: "Âyetteki 'hepsinden' kasıt, güneş, ay ve diğer yıldızlardır. Onlar, suda yüzen kimse gibi felekte akıp gitmekte yahut feleğin içinde dönmektedirler. Yıldızlar felekte, feleğin akışının aksine hareket etmektedir. Gökte dokuz felek vardır. Ay, dünyaya en yakın ve en alt felektedir. Sonra şunlar gelir: Utarit, Zühre, güneş, Merih, Müşteri, Zühal. Sekizincisi burçların bulunduğu felektir. Dokuzuncusu felek-i âzam yani en büyük felektir."

Yâsîn sûresinde ise şöyle demiştir: "Burada ve Enbiyâ sûresinde güneş ve ay özel olarak zikredildi; çünkü onların seyri, devamlı içinde bulundukları feleğin dönüşünün aksi yöndedir. Diğer beş yıldızın seyri ise bazan geri dönüşü sırasında içinde bulunduğu feleğin seyrine uyar."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi terbiyenin varlığını inkâr edenler, ruhlarla nefislerin cehaletle ölmüş vaziyette, katı bir halde birbirine yapışık olduklarını, bizim onları marifet ilimleri ve tevhidin sırlarıyla ayırdığımızı görmediler mi?

Burada anlatılmak istenen şudur: Bazı ruhlar ve nefisler, manen ölü olup katı haldedirler. Bir terbiyecinin sohbet ve terbiye halkasına girdiklerinde, ilim ve sırlarla açılır ve ayrılırlar. Bu durum, manevi terbiyede ehliyet sahibi kâmil mürşidlerin varlığına delildir. Kim, manevi terbiyenin kesildiğini söylerse onun sözü, bu alanda müşahede edilen binlerce örnekle reddedilir.

Biz canlı olan her şeyi, gayb suyundan yarattık. Bu, ezelî ilâhî aşktır. Onlar, bu suyun (ilâhî aşkın), onu taşımaya ehil olan âriflerin kalbinde bulunduğuna hâlâ inanmıyorlar mı?

Biz, nefis toprağına, nefis hevâsına meyledip de ölmesin diye, akıl dağları yerleştirdik. Onda, ilâhî huzura giden nice yollar yaptık. Bu yollar, değişik riyâzet ve mücâhede şekilleridir. Yollar çoktur, fakat kasıt birdir; o da fenâ ve bekâ haline ulaşmaktır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ile (gözle görmüşçesine) tanımaktır. *"Umulur ki onlar doğru yolu bulurlar"* âyetinin manası, "Bizim huzurumuza ulaşırlar" demektir.

Biz, sâfi kalpleri, boş düşünce, vesvese, şek, evham ve şeytanlardan koruduk.

Âriflerden biri demiştir ki: Cenâb-ı Hak göğü, ateş halindeki yıldızla şeytandan korumaktadır; O'nun velilerinin kalplerini (şeytandan) koruması daha layıktır."

O manevi terbiyeyi inkâr edenler, gaflete daldıklarından, kalplerin korunması ve himaye edilmesiyle ilgili delillerden yüz çeviriyorlar.

Dış âlemde gece ve gündüzün peşpeşe geldiği, güneş ve ayın kendi yörüngelerinde seyrettiği gibi, insanın iç âleminde kalpte de kabz ve bast hali sırayla gelip gider. Bazı kalplerde irfan güneşi doğar, bazılarında manevi delil kameri parlar. Hepsini yaratan O'dur. Bunların hepsi, kendi yerinde seyreder; biri diğerinin yerine geçmez. Hepsi için belirlenmiş bir seyir ve istenen bir edep vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hiç Kimse Dünyada Ebedî Değildir

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde bahsettiği kesin âyet ve delillerle kâfirlerin karşısına gerçek delili koyunca, âciz kalıp sustular ve, "Biz o Peygamber'e zamanın getireceği felaketi (ölümü) bekliyoruz, o zaman kendisinden kurtulup rahat ederiz!" dediler, bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ اَفَا۬ئِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ
نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

34. Biz, senden önce de hiçbir beşere (dünyada) ebedîlik vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?

35. Her canlı, ölümü tadacaktır. Biz sizi hayırla ve şerle imtihan edip deneriz. Siz sadece bize döndürüleceksiniz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki: "*Biz, senden önce de hiçbir beşere* dünyada *ebedîlik vermedik.*" Yani kimseye dünyada ebedî kalma imkânı vermedik, çünkü bu, yaratılış ve ilâhî kanun hikmetine aykırıdır. *Şimdi sen,* hikmetimiz gereği *ölürsen, onlar* senden sonra *ebedî mi kalacaklar?"*

Müşrikler, "*O Peygamber'in başına bir felaket gelmesini (ölümünü) bekliyoruz!*" dediklerinde bu âyet indi ve onların Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vefatına sevinmelerini ortadan kaldırdı. Bir peygamberin vefatıyla sevinmek, akıllı kimsenin yapacağı bir şey değildir.

Âyetin manası şudur: Allah, kim olursa olsun, bütün insanların dünyada ebedî kalmamasına hükmetti; ey Muhammed, sen vefat edersen o kâfirler dünyada ebedî mi kalacaklar?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Her canlı, ölümü tadacaktır.*" Yani her nefis, ruhunun bedeninden ayrılmasının acısını tadacaktır; ölme konusunda sen ve onlar aynısınız. Bu durumda, herkesin başına gelecek bir şeyden dolayı sevinme düşünülemez.

"*Biz sizi hayırla ve şerle imtihan edip deneriz.*" Âyetteki hitap ya bütün insanlaradır ya da kâfirleredir. Bu işe "iptila" yani deneme denmesi, onun bir çeşit imtihana benzemesinden dolayıdır. Gerçi Allah Teâlâ onların yapacakları bütün amelleri, daha meydana gelmeden önce bilmektedir, sadece haklarında verilecek hükme bir delil oluşsun ve şahit bulunsun diye, bu imtihanı yaptı.

"*Sizi şer ve hayırla imtihan ederiz.*" Yani sizi, fakirlik ve zenginlikle, zarar ve faydayla, nimete ulaştırarak ve nimetten mahrum ederek, zillet ve izzetle, bela ve afiyetle deneyip imtihan ederiz. Bakarız; sabır ve şükür mü ediyorsunuz yoksa feryat edip inkâra mı gidiyorsunuz!

Âyet şöyle bitiyor: *"Siz, başkasına değil, sadece bize döndürüleceksiniz."* Hepiniz bize dönersiniz; biz size, sabır veya şükrünüze, feryat veya inkârınıza göre amellerinizin karşılığını veririz.

Bu âyette şuna işaret edilmektedir: Bu dünyadan kasıt, sevap veya azaba ulaşmak için çeşitli bela ve imtihanlarla yüz yüze gelmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu dünya âleminin içindekilerle birlikte kökünden yıkılması ve bütün nimetlerinin çekilip alınması kaçınılmazdır. Bu fâni âlemden ebedî âleme, yorgunluk diyarından dinlenme diyarına, amel yerinden karşılıklarının alınacağı ahirete intikal etmek mecburidir. Akıllı kimse, bütünüyle bu fâni âlemden yüz çevirip yönünü ebedî âleme çeviren, çıkacağı yol için azık edinen, yolculuk için hazırlık yapan ve bu dünyada sürekli kalmaya tamah etmeyen kimsedir. Bu dünyadan peygamberler, salihler ve hayırlı insanlar göçüp gitmiştir. Şairin şu sözünü düşün:

"Ölümün olduğu bir alanda, sabır gerekir sabır! Kimse bu dünyada gücüyle ebedîliği elde edemez!"

"Sizi şer ve hayırla deneyip imtihan ederiz" âyetinden hareketle deriz ki: Şunu iyi bil: Eğer kul, manen uyanık olursa hallerinin değişmesi ve durumların farklı şekillerde gelip gitmesi, onun için en faziletli ihsanlardan biridir. Bunu farkeden kul, başına gelen her durumda yüce Allah'a döner. Şayet başına bir zarar ve sıkıntı gelirse sabır ve rıza ile, bir nimetle karşılaşırsa hamd ve şükür ile Allah'a döner. Böylece devamlı manevi bir ilerleme ve yükselme içinde olur. Allah Teâlâ'nın, *"Biz sizi hayırla ve şerle imtihan edip deneriz. Siz sadece bize döndürüleceksiniz"* âyetinin manası budur. Yani şerle ve hayırla Allah'a döndürülürsünüz. Şu halde, genişlikte ve sıkıntıda Allah'a dönmek tarikatın temel esaslarındandır. Sıkıntı içinde Allah Teâlâ'ya dönmek sabır ve rıza ile olur; genişlik ve nimet içinde ise hamd ve şükürle, bir de bu nimetin bir vasıta olmadan doğrudan Allah'tan geldiğini görmekle olur.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında, *"Kim bir belaya uğrayıp sabrederse, kendisine bir nimet verildiğinde şükrederse, biri ona haksızlık ettiğinde affederse ve bir kimseye haksızlık edince Allah'tan affını isterse ..."* buyurdu ve sükût etti. Orada bulunanlar,

"Yâ Resûlallah, onun için ne vardır?" diye sordular; Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"İşte onlar için (azaptan) emniyet vardır ve onlar hidayete ulaşmış kimselerdir" buyurdu.[29]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Müminin işi çok hayret vericidir; onun bütün işleri hayırdır. Bu durum, sadece müminler içindir, başkasının hali böyle değildir. Mümine bir nimet ulaşsa şükreder; bu onun için bir hayır olur. Başına bir sıkıntı gelince sabreder; bu da onun için bir hayır olur."[30]

Darlık ve sıkıntı anında Allah Teâlâ'ya yönelmek daha zordur; bununla birlikte o hal içinde Allah'a gidiş daha kuvvetlidir. Çünkü onda, hoşa gitmeyen beşerî sıfatlardan temizlenmek ve arınmak vardır. Bunun için Cenâb-ı Hak âyette, imtihan edilen şeylerden önce şerri yani sıkıntı, hastalık ve fakirliği dile getirdi. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah bir kulu sevince, ona musibet verir; eğer kul sabrederse onu seçer (kendisine yöneltir); musibete rıza gösterirse onu seçip has kulları arasına katar."[31]

Allah Teâlâ'dan gelen kudsî bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Fakirlik benim hapsim, hastalık ise bağımdır; kullarımdan sevdiklerimi onlarla hapsederim."

---

29 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6613; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/310; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5617.

30 Müslim, Zühd, 64; Ahmed, *Müsned*, 4/332; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 2896; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7316.

31 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 976; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 12/443. Konuyla ilgili değişik hadisler için bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6771-6810.

Kul bu şekilde, kalple yapılan amelleri elde eder. Bu ameller sabır, rıza, zühd, tevekkül ve bunların dışındaki diğer makamlardır. Kalple yapılan zerre kadar salih amel, sadece âzalarla yapılan dağlar kadar amellerden daha üstündür. Bir de kul, kalple yapılan amellerden, müşahede ve basiretle Hakk'ı görme gibi ruhların ve sırların ameline geçer. Uyanık kalple yapılan bir saatlik tefekkür, gafletle yapılan yetmiş yıllık ibadetten hatta bin senelik ibadetten daha üstündür. Bu konuda bir şair demiştir ki:

"Sevgilimle (Rabbim'le) geçen her vaktin değeri, gafletle geçen bin seneye (veya bin hacca) denktir."

Kalp amellerinin böyle faziletli olmasının sebebi şudur: Bütün taatlerden ve ibadet çeşitlerinden maksat, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmek ve O'nu tanımaktır. Güzel tefekkür ve nazarın karşılığı, sadece yüce Mevlâ'nın zatına ait sırların ve ilâhî sıfatların nurlarının daha fazla keşfedilmesidir. Allah Teâlâ bu halden bizlere bolca ihsan etsin. Âmin ...

İnsan Çok Hemenci Yaratılmıştır

Yüce Allah'ın, kullarını imtihan ettiği şer işlerden biri de insanlara eziyet vermektir. Cenâb-ı Hak, bu konuda Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] yapılan işler hakkında şöyle buyurdu:

وَاِذَا رَاٰكَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُوًاۜ اَهٰذَا الَّذٖى يَذْكُرُ
اٰلِهَتَكُمْۚ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍۜ
سَاُرٖيكُمْ اٰيَاتٖى فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِقٖينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا حٖينَ لَا يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ
النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتٖيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ

فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ
مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾

36. ***İnkâr edenler seni gördükleri zaman sadece alaya alırlar ve, "Sizin ilâhlarınızı zikreden*** *(diline dolayıp ayıplayan)* ***bu mu?" derler. Halbuki onlar da Rahmân'ın zikrini*** *(Kur'an'ı)* ***inkâr ediyor.***

37. ***İnsan, çok aceleci yaratılmıştır. Size âyetlerimi*** *(azabımı)* ***göstereceğim;*** *(onu istemekte)* ***acele etmeyin.***

38. ***Kâfirler, "Eğer doğru söylüyosanız, bu*** *(azap veya kıyamet)* ***ne zaman?" diyorlar.***

39. ***İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları ve kendilerine yardım edilmeyeceği zamanı bir bilseler!***

40. ***Bilakis o, kendilerine âniden gelir ve onları şaşkınlık içinde bırakır. Artık onu geri çevirmeye güç yetiremezler, kendilerine mühlet de verilmez.***

41. ***Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; fakat onlardan alay edenleri, o alay ettikleri azap kuşatıverdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnkâr edenler* yani müşrikler seni *gördükleri zaman sadece alaya alırlar.*" Onların Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı yaptıkları tek şey, onunla alay etmeleridir. Sanki şöyle deniyor: Onlar seninle sadece alay ederler. Allah kendisine lânet etsin, bu âyet Ebû Cehil hakkında inmiştir. O, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanından geçerken gülerek, "Bu, Abdümenâfoğulları'nın peygamberidir!" dedi.[32]

32 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/630.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer müşrikler Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] özel sıfatlarını ve Allah'ın onu yükselttiği makamları görselerdi, kendisine boyun eğerlerdi; fakat onlar, kendisinin manevi yönünü ve hakikatini görmekten perdelendiler, onun sadece cisim ve sûretini gördüler."[33]

Onlar, hakikatini bilmedikleri bir şeyle alay ettiler. Bunu yaparken de, *"Sizin ilâhlarınızı zikreden,* yani diline dolayıp ayıplayan *bu mu, derler."* Bir şeyi anmak, hayırla olduğu gibi şerle de olur. Eğer anan kimse, andığı şahsı tasdik eden biriyse ondan bahsetmesi övgü olur; fakat ona düşman ise yaptığı kötüleme olur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki onlar da Rahmân'ın zikrini inkâr ediyor."* Yani Allah'ı zikretmeyi ve O'nun dile getirilmesi gereken birliğini inkâr ediyorlar. O'nun birliğini asla tasdik etmiyorlar. Bu durumda, alay edilmeyi sen değil asıl onlar hak ediyor; çünkü sen doğru yoldasın, onlar ise yanlış yoldalar.

Âyetin manası şudur: Onlar, bir fayda ve zarar vermeyen putlarını kötülüyor diye Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ayıplıyorlar; halbuki kendileri Rahmân sıfatının bir tecellisi olarak onlara nice nimetler ihsan eden Rahmân'ın zikrini inkâr ediyorlar; O'nu zatına layık şekilde, birliğini ve kemal sıfatlarını zikretmiyorlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, Rahmân'ın indirdiği Kur'an'ı inkâr ediyorlar; çünkü o, Rahmân'ın zikridir. Bu halleriyle, ayıplanıp iddialarının inkâr edilmesini onlar hak ediyorlar.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"İnsan, çok aceleci yaratılmıştır."* Acele etmek, bir şeyi zamanından önce yapmaktır. Âyetteki insandan maksat, bütün insan cinsidir.

İnsanın hemen inkâra yönelmesi ve hemen azabın gelmesini istemesi de tabiatındaki bu aceleciliktendir. Rivayet edildiğine göre müşriklerden Nadr b. Hâris, *"Ey Allahım, eğer bu (Kur'an) senin tarafından*

33 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/171.

gelen bir hak ise üzerimize gökten taş yağdır!" (Enfâl 8/32) diyerek hemen azap istemesi üzerine bu âyet indi.[34]

Âyet sanki şöyle diyor: Onun böyle acele etmesi kendisinden kaynaklanan yeni bir durum değildir; o bu fıtrat üzere yaratılmış olup acelecilik onun tabiatı ve fıtratıdır.

Rivayet edildiğine göre İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Âyetteki insandan kasıt, Hz. Âdem'dir [aleyhisselâm]. O, bedenine üflenen ruh, göğsüne ulaşınca (ruh her tarafına ulaşmadan acele edip) hemen ayağa kalkmak istedi."

Rivayet edildiğine göre Hz. Âdem [aleyhisselâm], ruhu gözlerine ulaşınca, cennetin meyvelerine baktı. Ruh karnına ulaşınca onlardan yemeyi arzuladı.[35] Bu acelecilik onun tabiatından kaynaklanıyordu, ondan evlatlarına geçti.

Allah Teâlâ, tabiatına acelecilik konan insanı, noksanlığından sonra kemale erdirmek için, acele ile hareket etmekten menetmiştir; aynen tabiatına yerleştirdiği şehvet duygusundan sonra, onu dizginlemesini emretmesi gibi. Çünkü Allah Teâlâ kula, bunları emrederken kendisine şehvetini dizginleyip kontrol altına alma ve aceleyi terketme kuvvetini de vermiştir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Acele ile hareket etmek, kötülenmiş bir şeydir; vakti gelen işe koşmak ise övülmüştür. İkisinin arasındaki fark şudur: Bir işe koşmak, ilk vaktinde hemen harekete geçmektir; acele ise vaktinden önce hareket etmektir. Acele, şeytanın vesvesesinin neticesidir; vaktinde hareket etmek ise Allah'ın kuluna yaptığı özel yardımın sonucudur."[36]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah insanları aceleci olarak yarattı, bununla birlikte onları hemen hareket etmekten sakındırdı. Bunu, kendisinin bütün mahlûkata hükmettiğini göstermek ve onların

---

34 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/336. İbn Ebû Hâtim, Nadr b. Hâris'in sözü üzerine bir önceki âyetin indiğini belirtmiştir (bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2452; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/630).

35 Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/271-272; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/239.

36 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/172.

Allah'ın mülkünden ve hükmünden çıkmaktan âciz olduklarını ortaya koymak için yaptı. Acele etmek, daha önce takdir edilmiş ilâhî kaderleri bilmemekten ileri gelir."[37]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Sürekli huzur ve sükûnet içinde olmak, âriflerin halidir. Onlar, bu halleriyle tanınırlar. Acele ve telaş ise cahillerin halidir, onlar da bu halleriyle tanınırlar.

Bazıları, âyetteki acele etmek manasını verdiğimiz "el-acel" kelimesinin, Himyer dilinde "çamur" manasına geldiğini söylemiştir; sadece onun buradaki mana ile bir ilgisi yoktur.

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı hitabı bırakıp azabı hemen isteyenlere hitap ederek şöyle buyurdu:

"*Size âyetlerimi*, cehennemi ve diğer azaplarımı *göstereceğim;* onu istemekte *acele etmeyin.*" Bu onları, nefislerinin yaratıldığı sıfattan sakındırmaktır; onlara, nefislerinin aceleyle istediği şeyleri vermeyerek onu ezmeleri için böyle emredildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kâfirler, 'Eğer,* bize azabın geleceği vaadinizde *doğru iseniz, bu* azap veya kıyamet *ne zaman?' diyorlar.*" Onlar bunu, vaktini bilmek ve belirlemek için değil, alay ve inkâr için hemen istediler. Onların hitabı, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve kendilerine kıyametin geleceğini bildiren âyetleri okuyan müminleredir.

Allah Teâlâ diğer âyette şöyle buyurdu: "*İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları ve kendilerine bir yardım edilmeyeceği zamanı bir bilseler!*"

Bu âyet, onların hemen gelmesini istedikleri kıyametin dehşetinin şiddetini ve ondaki azabın ne kadar feci olduğunu, onların bu azabı, onun durumunu bilmediklerinden istediklerini açıklamaktadır. Bu onların azabı gördükleri andır. Yani onlar, "Bu bize vaat edilen şey ne zamandır?" sözleriyle hemen gelmesini istedikleri şeyin vaktini bir bilseler! O öyle bir vakittir ki ateş onları önlerinden ve arkalarından sarar;

---

37 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/514.

onu defetmeye ve kendilerinden gidermeye güç yetiremezler. Ayrıca ondan kendilerini kurtaracak bir yardımcı da bulamazlar. Evet, eğer onlar bu vakti ve onda başlarına nelerin geleceğini bilselerdi, bu şekilde inkâr, alay ve acelecilik içinde olmazlardı. Fakat onların cahilliği, bunu kendilerine basit gösterdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilakis o,* cehennem veya kıyamet, *kendilerine âniden gelir ve onları şaşkınlık içinde bırakır* yahut onları mağlup eder. *Artık onu geri çevirmeye güç yetiremezler.* Yani o ateşi ve kıyameti kendilerinden savmaya güçleri yetmez. Rahat etmeleri için *kendilerine* bir an *mühlet de verilmez."*

Cenâb-ı Hak, sonra kâfirlerin alay etmelerine karşı Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu:

"Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; fakat onlardan alay edenleri, o alay ettikleri azap kuşatıverdi." Peygamberlerle alay etmelerine karşılık olarak, başlarına ebedî bir azap geldi ve onları çepeçevre sardı. Allah Teâlâ'dan afiyet isteriz.

36-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, nefsinin alışkanlıklarını terkederse ve insanların kötü alışkanlıklarından uzaklaşır yahut insanlara boş alışkanlıklarını terketmeyi emrederse, insanlar onu terkeder ve kendisini alaya alır. Bu, Allah Teâlâ'nın öteden beri uyguladığı bir kanunudur. Bu, bahsettiğimiz durumda olan herkesin başına gelmiş bir şeydir. Eğer o kimsenin üzerinde ledünnî ilim yahut onun veslilesiyle insanların hidayete yönelmesi gibi velilerin halleri gözükürse, bu defa ondan hemen keramet isterler. Bu insanın bir özelliğidir; çünkü o, acelecilik özelliğiyle yaratılmıştır. O zaman veli onlara der ki:

"Size, kerametimi (veli olduğuma dair delilimi) göstereceğim. Şüphesiz bir iş doğruluk üzere kurulu ise onun nurlarının ve sırlarının ortaya çıkması kaçınılmazdır."

Eğer, velilerin yolunu inkâr eden kimseler, safa ehli âriflerin, yüzleri güneş gibi parlak bir vaziyette en yüce makamlarda diledikleri gibi hareket ettiklerini gördüklerinde, kendilerini saracak olan hasreti ve pişmanlığı bir bilselerdi, âriflere boyun eğmeye ve ayaklarının altındaki toprağı öpmeye koşarlardı; fakat onlar bugün dünyada gaflet içinde yüzmekteler.

Dünyadan el etek çekip boş alışkanlıklarını terkederek Mevlâ'ya yöneldiği için, insanlar tarafından inkâr edilen kimseye denir ki: "Senden önce bu yola girenlerle de alay edildi; onlar da eziyet gördüler, dövüldüler, yurtlarından çıkarıldılar. Fakat sonunda, onlarla alay edenleri, alay ettikleri azap dünyada veya ahirette sardı. Sen de sabret, onların seni alaya almasına ve inkâr etmesine aldırma!"

Kulu Azaptan Allah'tan Başkası Koruyamaz

İlâhî azap geldiğinde, kulu ondan Rahmân'dan başkası koruyamaz. Cenâb-ı Hak bu konuda buyurdu ki:

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِۜ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ
رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَاۜ لَا
يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾ بَلْ
مَتَّعْنَا هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُۜ اَفَلَا يَرَوْنَ
اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَاۜ اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

42. *Müşriklere de ki: "Sizi gece ve gündüz Rahmân'ın azabından kim koruyabilir?" (Onlar buna bir cevap vermezler), bilakis onlar, Rab'lerinin zikrinden yüz çeviriyorlar.*

43. Yoksa onların, bizim dışımızda, kendilerini savunacak birtakım ilâhları mı var? O ilâh dedikleri şeyler kendilerine bile yardım edemezler; onlara bizden de bir yardım ulaşmaz.

44. Bilakis biz, onları da atalarını da** (dünya nimetlerinden) **faydalandırdık; öyle ki uzun süre yaşadılar. Onlar bizim, memleketlerine gelip onu her yanından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Bu durumda, onlar mı galip gelecek?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, onlara *de ki: Sizi gece ve gündüz Rahmân'ın* hak ettiğiniz *azabından kim koruyabilir?"* Yani hak ettiğiniz bu azap gece veya gündüz başınıza geldiğinde, sizi ondan kim koruyacak?

Ebû Bekir-i Vâsıtî[38] âyete şu manayı vermiştir: "Rahmân'ın hakkınızda ezelde belirlediği şeyleri, gece ve gündüz başınıza gelmesinden sizi kim koruyacak?"

İbn Atâ[39] demiştir ki: "Sizi Rahmân'ın emrinden, Rahmân'dan başka kim kurtarabilir? O'ndan başkası sizi (ilâhî azaptan) korumaya güç yetirebilir mi?"

Âyette, önce geceden bahsedilmesi, onda meydana gelen âfetlerin daha çok ve daha şiddetli olmasındandır. Yine âyette Rahmân ism-i şerifinin zikredilmesi, onların azaptan korunmasının sadece O'nun rahmetiyle gerçekleştiğini bildirmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hal böyle iken onlar Rab'lerinin zikrinden yüz çeviriyorlar."* Yani onlar, Allah'ın azabından korkmak şöyle dursun; O'nun zikrinden yüz çeviriyorlar, O'nu hiç akıllarına getirmiyorlar. Onlar Allah'ı hatırlayıp zikretmiyorlar ki azaptan korunduklarında, kendi-

---

38 Vâsıtî, Ebû Bekir Muhammed b. Musa (v. 320/932), ilk dönem sûfî ve zâhidlerinden bir âlimdir. bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 140 (İstanbul: Semerkand, 2007); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/349; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 302.

39 İbn Atâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl el-Edemî (v. 309/922), ilk dönem sûfîlerinden, muhaddis ve müfessir bir zattır. Hanbeli mezhebine mensuptur.

lerini koruyanın kim olduğunu bilsinler ve işin hakikatinden sorulmaya hazır olsunlar.

Mana şudur: Allah Teâlâ Resûl'üne [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlere, onları koruyanın kim olduğunu sormasını emretti. Sonra bundan vazgeçti ve onların kendilerini koruyanın zikrinden yüz çevirdikleri için, buna cevap vermeye ehil olmadıklarını açıkladı. Bu açıklama Zemahşerî ve onun görüşünü benimseyenlere aittir.[40]

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyetin manası, onlar için bir tehdit ve aleyhlerine delili ortaya koymaktır. Çünkü eğer onlar, "Sizi koruyacak kimdir?" sorusuna cevap verecek olsalar, Allah Teâlâ'dan başka başlarına gelecek azaba mani olacak ve kendilerini koruyacak kimsenin olmadığını itiraf ederlerdi. Yani başlarına gelen musibet ve sıkıntılara bakarak böyle yaparlardı. Allah Teâlâ, *"Bilakis onlar Rab'lerinin zikrinden yüz çevirirler"* buyurdu. Bunun manası şudur:

Onlara, kendilerini azaptan koruyanın kim olduğunu sorduğunda, ona cevap vermezler; çünkü cevap verdiklerinde aleyhlerine delil ortaya konmuş olur; fakat onlar Allah'ın zikrinden yüz çevirirler."[41]

Yani onlar, inat ve azgınlıklarından dolayı, "Bizim koruyucumuz Allah'tır" demezler. *"Bilakis onlar Rab'lerinin zikrinden yüz çevirirler"* âyetinin manası budur. Onlara, "Sizi Rahmân'ın azabından koruyacak kimdir?" diye sorulsa, "Allah'tır" demekten başka bir cevap bulamazlar; fakat onlar kibirlenerek Allah'ın zikrinden yüz çevirirler.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Cüzey'in âyet hakkındaki yaptığı açıklama, Zemahşerî'nin ve ona tâbi olanların yaptığı açıklamadan daha güzel ve âyetin kastettiği manaya daha yakındır.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette şöyle buyurdu: *"Yoksa onların, bizim dışımızda, kendilerini savunacak birtakım ilâhları mı var?"*

Allah Teâlâ, müşriklerin, kendilerini koruyanın Rahmân olduğunu bilmediklerini ve O'nun zikrinden yüz çevirmelerinden bahsettikten

---

40 bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/573 (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.).

41 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/24.

sonra, onların putlarına güvenmelerinden dolayı kendilerini kınamaya dönerek böyle buyurdu.

Mana şudur: Onların, bizim haricimizde, kendilerini azaptan koruyacak ilâhları var da ondan koruması için onlara mı güveniyorlar?

Âyette, onların ilâh dedikleri varlıkların, kendilerinden azabı gidermek bir yana, böyle ilâhların varlığı baştan reddedilmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O ilâh dedikleri şeyler kendilerine bile yardım edemezler; onlara bizden de bir yardım ulaşmaz."* Yani onların ilâh dedikleri varlıklar kendilerini bile kurtaramazlar, ayrıca onları biz de kurtarmayız.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara bizim tarafımızdan bir yardım ulaşmaz. Bu durumda onlar, kendilerine bile yardım etmeye güç yetiremezler. Ayrıca bizden de bir yardım ve destek görmezler; bu durumda, başkalarına yardım etmeleri nasıl düşünülebilir?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilakis biz, onları da atalarını da* dünya nimetlerinden *faydalandırdık; öyle ki uzun süre yaşadılar."*

Âyette, müşriklerin, ilâhlarının kendilerini azaptan uzak tutacağı ve koruyacağı düşünceleri bırakılıp başka bir konuya geçildi. Âyetin manası şudur: Onların içinde bulunduğu güven ve koruma hali, sadece bizdendir; yoksa onları helâk etmemizden uzak tutan birinden değildir. Bizim onları ve daha önce yaşamış atalarını azaptan korumamız, sadece onları dünya hayatından biraz faydalandırmak ve kendilerine belirli bir süre vermek içindir. Nitekim biz, onların dışındaki kâfirleri de dünya nimetlerinden faydalandırmış ve kendilerine belirli bir süre vermiştik. Öyle ki onlara zaman uzadı, kalpleri katılaştı. Onlar, bu hal içinde devamlı kalacaklarını zannettiler. O, yalan ve aldatıcı bir ümittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar bizim, memleketlerine gelip onu her yanından eksilttiğimizi görmüyorlar mı?"* Yani onlar, bizim, kâfirlerin yurduna gelip onu müminlerin eline geçirerek her tarafından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Bu durumda, bizim azabımızdan kurtulacaklarını nasıl düşünüyorlar!

Âyet, Allah Teâlâ'nın onların yurtlarını müslümanların eliyle harap ederek onu İslâm topraklarına katmasını temsil ve tasvir yoluyla ifade etmektedir.

Âyette, *"Bizim yurtlarına geldiğimizi görmüyorlar mı?"* buyrulması şuna işaret ediyor: Allah Teâlâ bu gelişi, müslümanların eliyle gerçekleştirir; müslüman askerler onlarla savaşmak için gelir, onları mağlup eder ve yerlerini fethederek onu sağından solundan noksanlaştırır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu durumda,* Allah Resûlü'ne ve müminlere *onlar mı galip gelecek?"* Yani bizim yurtlarını her yönden noksanlaştırmamızdan sonra, Mekke kâfirleri mi galip gelecek? Böyle bir şey olmaz. Aksine, Allah Resûlü ve ashabı onlara galip gelir. Gerçekten bu galibiyet gerçekleşti; Allah vaadini yerine getirdi. Allah her işinde galip olandır.

42-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

De ki: Rahmân'ın, kalplerinize ve sırlarınıza koyduğu marifetleri ve ihsan nurlarını alıp götürmesinden onları kim koruyabilir? Onları, kendilerine acıyarak içlerine koyan Allah'tan başka kimse koruyamaz. Bunun için âriflerin ıstırapları hiç bitmez, onlar Allah'tan başkasıyla huzur bulmazlar; hiçbir amele, hale, ilme ve söze güvenmezler.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "İlâhî, senin hükmün her şeyde geçerlidir. Senin dilemen, her şeyi kendisine boyun eğdirir. Senin hükmün ve dilemen, hiçbir hal sahibine güvenecekleri bir hal ve hiçbir söz sahibine dayanacakları bir söz bırakmadı."

Yine o demiştir ki: "İlâhî, yaptığım nice taatler ve gözümde yücelttiğim nice haller var ki senin adaletin, benim onlara itimadımı yerle bir etti (Senin ince adaletin karşısında hiçbir taatin ve güzel halin elimde kalmayacağını gördüm). Bilakis senin fazlın, hepsini elimden aldı, bana nisbet edeceğim hiçbir şey bırakmadı (Ulaştığım her lutfun, senin rahmetinle gerçekleştiğini anladım; amelime değil, sana güvendim)."[42]

İnsanların çoğu bu mana ve hakikatten habersizdir; bundan da öte onlar, Ra'blerinin zikrinden yüz çevirmektedir.

42 Söz ve açıklamaları için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 511-514.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: *"Sizi, gece ve gündüz Rahmân'dan başka kim korur?"* âyeti, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mahlûkatı ilim, kudret ve rahmetiyle mükemmel şekilde sardığını ve onları yakalayıp azap etmede aceleden uzak olduğunu haber vermektedir. Hak Teâlâ sanki şöyle diyor: "Ben zatımla her şeyden yüceyim; ezelî lutfumla sizden ezelî kahrımı savarım. Eğer benim ezelde takdir ettiğim ihsanım ve size rahmetimle inâyetim olmasaydı, sonradan yaratılmış sebeplerle o azabı sizden kim giderebilirdi? Bu size benim sonsuz ihsanımdır; bundan sonra ey günaha dalanlar, sizler benden yüz çeviriyorsunuz! *"Bilakis onlar Rab'lerinin zikrinden yüz çevirirler"* âyeti bunu kastediyor." Vertecübî'nin ifadeleri, alıntı yaptığımız nüshadaki bazı hatalarla böyledir.[43]

"Biz onları ve atalarını (dünya nimetleriyle) faydalandırdık" âyeti hakkında deriz ki: Kulun uzun yaşaması, eğer Allah'a daha fazla taat yapmasına ve marifetinin artmasına vesile olmuşsa bu, kula verilen en büyük nimetlerden biridir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizin en hayırlınız, ömrü uzun, ameli güzel olandır."[44]

Fakat sûfîler yanında durum şudur: Müridin, velilerin yolunda geçen ömrüne bakıp ona güvenmesi ve onunla övünmesi uygun değildir.

Şeyhlerden biri demiştir ki: "Sizden biri, zamanların ve sayıların kulu olmasın." Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [kuddise sırruhû], bu söz hakkında demiştir ki: "Onun manası şudur: Bir dervişin size, 'Ben şu kadar zamandır sûfîlerin yolundayım!' demesi uygun değildir."

Herhalde dervişin bundan sakındırılmasının sebebi, manevi fetihte günlerin bir tesirini görmemesi içindir. Ârifler demiştir ki: "Manevi fetih, sûfîlerin yoluna önce girene değil, sadık olan kimseye nasip olur."

"Onlar bizim, memleketlerine gelip onu her yanından eksilttiğimizi görmüyorlar mı?" âyetinin tefsirinde İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu âyette, senelerin geçmesi ve ömrün uzamasıyla kulun kuvvetinin düşeceğine bir işaret vardır. İşin sonu ölümdür. Biri bu konuda demiştir ki:

---

43 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/515.

44 Tirmizi, Zühd, 21, 22; Ahmed, *Müsned*, 4/188; Dârimî, Rikak, 30.

'Gördüğün gibi işin sonu, kabir ve topraktır.'

Bir diğer sözde şöyle denmiştir:

'İki asır, bende yaydıklarını (bana verdiklerini) geri toplayıp aldı. Bu önce verip sonra toplama var ya, benim yeni olan her şeyimi eskitti. Kendimin her gün noksanlaştığını görüyorum; noksanlaşan kimse de bir şey kalır mı?'"[45]

İmam Kuşeyrî, sanki âyetteki noksanlaşan arzı, işaret yoluyla nefislerin arzı (insanın bünyesi) olarak tefsir etmiştir.

Kalp Kulağı Sağır Olanlar Hak Sözü İşitmezler

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde müşriklerin hemen istedikleri şeyin başlarına geldiğinde karşılaşacakları son derece büyük tehlikeyi ve düşecekleri kötü halleri açıkladı. Ayrıca onların bu konudaki cahilliklerini ve gece gündüz başlarına gelecek felaketlerden kendilerini koruyan Rab'lerinin zikrinden yüz çevirdiklerini belirtti. Peşinden Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], onlara yaptığı uyarıyı kendi aklıyla değil, vahiyle yaptığını haber vermesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّمَٓا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِۘ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَٓاءَ اِذَا مَا يُنْذَرُونَ
﴿٤٥﴾ وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا
ظَالِم۪ينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ الْمَوَاز۪ينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـٔاًۜ
وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَاۜ وَكَفٰى بِنَا حَاسِب۪ينَ ﴿٤٧﴾

45. *De ki: "Ben sizi sadece vahiyle uyarıyorum." Fakat sağır olanlar, uyarıldıklarında yapılan çağrıyı duymazlar.*

46. *Andolsun, onlara Rabb'inin azabından az bir şey dokunsa şüphesiz, "Yazık bize! Biz gerçekten zalimlerden idik!" derler.*

45 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/173-174.

47. Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Hiç kimseye zerre kadar haksızlık edilmez. Yapılan iş, bir hardal tanesi ağırlığınca dahi olsa onu getirip teraziye koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Ey Muhammed, onlara *de ki: "Ben sizi sadece vahiyle uyarıyorum;* hemen istediğiniz azaptan veya geleceği vaat edilen kıyametten sizi, vahiyle, onun gelişini ve feci durumunu haber veren, her haberi doğru olan Kur'an'la uyarıyorum."

Mana şudur: Benim işim, azabı veya kıyameti getirmek değildir; bana düşen iş sadece onu haber vererek sizi uyarmaktır. Sizin istediğiz şeyleri getirip size göstermek ilâhî hikmete aykırıdır; çünkü iman, görmeye değil, delile ve doğru habere dayanır. Resûlüm, sen onları uyardığında senin uyarını sadece haklarında ezelde ilâhî inâyet ve hidayet takdir edilenler işitip kabul eder; haklarında şekavet (cehennemlik olma) hükmü verilmiş kimseler ise senin uyarını işitmez ve kabul etmezler. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Fakat sağır olanlar, uyarıldıklarında yapılan çağrıyı yani uyarıyı *duymazlar."* Yahut sen, manen sağır olan kimselere davetini işittiremezsin. Onlar, uyarılıp korkutulduklarında, senin yaptığın uyarıyı ve korkutmayı işitmezler.

Âyette, onların manen sağır olduklarına ve uyarıldıkları zaman kulaklarına bir set çekildiğine işaret edilerek bu halleri tescil edilmektedir.

Onların, herhangi bir söze karşı değil de davet ve çağrı karşısında sağır olduklarının belirtilmesi, uyarı halinde son derece sağır ve duyarsız olduklarına işaret etmektedir. Çünkü davet ve çağrı yüksek sesle olur, defalarca tekrar eder, söz yanında onun doğruluğunu gösteren hal de bulunur. Bu halde yapılan bir daveti işitmediklerinde, öyle bir sağırlık içindedirler ki daha ötesi yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, onlara Rabb'inin azabından* bir defacık da olsa *az bir şey dokunsa şüphesiz, 'Yazık bize! Biz gerçekten zalimlerden idik!' derler."*

Bu onların, gaflete dalmaları sebebiyle, azapla ilgili verilen haberden etkilenmediklerini belirttikten sonra, azabın bizzat gelmesiyle hemen nasıl etkilendiklerini açıklamaktadır.

Mana şudur: Vallahi, onlara, uyarıldıkları azaptan azıcık bir şey dokunsa zelil ve perişan olurlar, yazık bize diye nefisleri adına feryat ederler, hakka karşı sağır oldukları ve ondan yüz çevirdikleri için zalim olduklarını itiraf ederler.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, insanların uyarıldıkları kıyamet günü geldiğinde nelerin olacağını açıklayarak şöyle buyurdu:

"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız." Yani o gün, amellerin tartıldığı âdil teraziler kurarız. Terazi, bir şeyin ne kadar olduğunu bilmek için yapılan bir ölçü aletidir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "O, iki kefesi ve bir dili olan bir terazidir."

Bir görüşe göre o, amellerin yazıldığı sahifeleri tartmak için kurulur.

Şöyle de denilmiştir: Mîzanın (terazinin) kurulması, tam bir adaletin gerçekleşeceğini ve amellere göre karşılıklarının verileceğini kinaye yoluyla anlatmak içindir.

"Kıyamet günü için teraziler kurarız" demek, "kıyamette hesaba çekilecek kimseler için" demektir. Yahut "kıyamet gününde kurarız" demektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hiç kimseye zerre kadar haksızlık edilmez."* Yani kimsenin hakkından bir şey noksanlaştırılmaz; tam aksine herkese hak ettiği verilir. Yaptığı iş hayırsa hayır olarak karşılık bulur; şer ise şerrin karşılığını görür.

"O şey veya yapılan iş, *bir hardal tanesi ağırlığınca dahi olsa onu getirip teraziye koyarız* ve karşılığını veririz."

"Hesap görücü olarak biz yeteriz." Çünkü bizim ilmimizden ve adaletimizden öte bir ilim ve adalet bulunmaz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Yaptıklarını bilen ve koruyan olarak biz yeteriz; çünkü bir şeyi hesaba çeken kimse onu bilir ve muhafaza eder. Bu açıklama İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edilmiştir.

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] insanları, gökten inen vahiyle uyarıyordu. Ondan sonraki halifeleri de Kur'an'a uyan ilham vahyi ile insanları uyarırlar. Onların öğüdünü dinleyen ve sohbet meclislerinde bulunanlar, ezelde haklarında ilâhî inâyet (yardım ve destek) takdir edilmiş kimselerdir. Kendilerinden ilâhî inâyetin kesildiği kimseler ise onların meclisinden (sohbet ve terbiyelerine girmekten) yüz çevirir; onların öğüt ve uyarılarına karşı sağır kesilir.

Manen sağır olan kimseler, kendilerine bir uyarı yapıldığında bu davet ve uyarıyı işitmezler. Onlar sadece başlarına korkunç âfetler gelince pişman olurlar.

Amel defterlerini yazan kalemin durduğu zaman pişmanlık fayda vermez. Bu, ameller için terazilerin kurulduğu andır. O zaman, ihlâslı kulların amelleri ağır gelir; niyeti bozuk olanların amelleri ise hafif kalır.

Bir de şu var: Mîzan, nefsin çirkin vasıfları ve kötü ahlâkı temizlenmemiş yani nefsini ve amelini gören kimseler için kurulur. Yüce sevgilisinin (Mevlâ'sının) müşahedesi içinde nefsinden geçmiş, kendini unutmuş (ve manen arınmış) kimselere gelince, onlar, Rabb'inin müşahedesinde fâni oldukları ve O'nun zatında kendi varlıklarını yok ettikleri için onlara terazi kurulmaz. Çünkü bu kimse, kendi nefsi için bir his, fiil ve terk görmemekte; bütün işlerin asıl olarak tek ve kahhâr olan Allah'a ait olduğunu müşahede etmektedir. Bu kimse, hadis-i şerifte cennete hesapsız olarak gireceği müjdelenen 70.000 kişiden biri olur.[46] Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onların en seçkinlerinden etsin. Âmin ...

---

46 Hadis için bk. Buhârî, Rikak, 21, Tıb, 17; Müslim, İmân, 367; İbn Mâce, Zühd, 34; Ahmed, *Müsned*, 1/6, 197, 271.

Hz. Musa'ya ve Hz. Harun'a Verilen Furkan

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, sûrenin başında, *"Biz, senden önce de sadece, kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik; haddi aşanları ise helâk ettik"* (Enbiyâ 21/7, 9) âyetlerinde özetle zikrettiği şeyleri açıklamaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَٓاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَۙ ﴿٤٨﴾ اَلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُؕ اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٠﴾

48. ***Andolsun biz, Musa ve Harun'a, takva sahipleri için bir ışık ve öğüt olarak Furkan'ı (Tevrat'ı) verdik.***

49. ***O takva sahipleri ki görmedikleri halde Rab'lerinden korkarlar. Onlar, kıyametten de korku içindedirler.***

50. ***İşte bu Kur'an, bizim indirdiğimiz bereketli bir zikirdir*** *(öğüt ve uyarıdır).* ***Şimdi onu inkâr mı ediyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Musa ve Harun'a, takva sahipleri için bir ışık ve öğüt olarak Furkan'ı* (Tevrat'ı) *verdik."*

Bu özelliklerin hepsi Tevrat'a aittir. O, hak ile bâtılın arasını ayıran, ayrıca kendisiyle aydınlanılan ve kurtuluş yoluna ulaşılan bir kitaptır. O, takva sahipleri için de bir zikir yani şereftir. Yahut öğüt ve uyarıdır. Onun bu özelliklerinin yeminle birlikte zikredilmesi, ona verilen önemin büyüklüğünü göstermek içindir.

Âyetin manası şudur: Vallahi biz, Musa ve Harun'a nurlu bir vahiy, hak ile bâtılın, doğru ile yanlışın arasını ayıran bir delil ve hükümleri içinde toplayan bir kitap, cehalet ve sapkınlık karanlıklarında kendisiy-

le aydınlanılacak bir ışık, insanların faydalanacağı bir öğüt yahut kendisiyle amel edenler için bir şeref olan Tevrat'ı verdik.

Onun müttakiler için bir şeref olduğunun özellikle belirtilmesi, müttakilerin onun nurlarıyla aydınlandıkları ve ondaki hakikatleri ganimet bilip ondan faydalandıkları içindir.

Yahut o, onların muhtaç olduğu hüküm ve edepleri zikreden bir kitaptır.

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, müttakilerin özelliklerinden bahsederek veya onları överek buyurdu ki:

"O takva sahipleri ki görmedikleri halde Rab'lerinden korkarlar." Yani onlar, kendilerine gizli olan ve zatını görmedikleri Allah Teâlâ'nın azabından korkarlar. Bu âyette, kâfirler kapalı bir yolla kınanmaktadır; çünkü onlar, uyarıldıkları şeyleri görmedikçe sadece uyarıdan etkilenmiyorlar.

Yahut o müttakiler, Allah Teâlâ'dan insanların arasında korktukları gibi kimsenin bulunmadığı yerlerde de korkarlar.

Bir diğer mana: Onlar, Allah Teâlâ'yı müşahede etmeden sadece iman ederek O'ndan korkarlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, kıyametten de korku içindedir."* Yani ona büyük bir özenle hazırlanarak ondan korkarlar.

Müttakilerin, az önce, Allah'tan korktukları belirtildikten sonra, ayrıca kıyametten de korktuklarından bahsedilmesi, onun yaratılmışlar için en büyük bir olay olduğunu bildirmek içindir. Bir de kıyametten gafil olan kâfirlerin zıddına, takva sahiplerinin ondan korku içinde bulundukları söylendi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bu Kur'an, bizim indirdiğimiz bereketli bir zikirdir;* öğüt alan kimse ondan öğüt alır, gafletten uyanır."

Allah Teâlâ, tahrif edilmemiş Tevrat'ı "zikir" (öğüt, ibret ve şeref) olarak tanıttığı gibi Kur'an'ı bir zikir olarak tanıttı. Çünkü ikisi de aynı

kaynaktan inmektedir. Ayrıca sûrenin 2. âyetinde geçen açıklamaları da buna ilave edebiliriz.

Âyette, Kur'an'ın bir özelliği olarak belertilen "mübarek" kelimesinin değişik manaları vardır. Mübarek, "hayrı çok, faydası bol ve kendisiyle sürekli bereket elde edilen" demektir.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu Kur'an, bereketi hiç kesilmeyen, hayrı devamlı olan bir kitaptır. Ona önünden ve arkasından bâtıl gelemez. O, Allah'ın ezelî kelâmına bir delildir. Cenâb-ı Hak için bir başlangıç ve son bulunmadığı için, O'nun kelâmının da bir sonu yoktur."[47]

Âyet şöyle bitiyor: "O Kur'an, Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdiğimiz bir kitaptır. *Şimdi onu inkâr mı ediyorsunuz?"* Yani onun Allah katından indirildiğini inkâr mı ediyorsunuz?

Mana şudur: Ey kâfirler, sizler, o Kur'an'ın Allah tarafından indirilme ve kalpleri ihya etme hususunda Tevrat gibi olduğunu öğrendikten sonra, onun bizim katımızdan indirildiğini inkâr mı ediyorsunuz? Şüphesiz Tevrat'ın durumunu güzel düşündükten sonra, bunu yapmak imkânsızdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

48-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tevrat'ın tanıtıldığı bütün özelliklerle bizim kitabımız da tanıtılmıştır. Allah Teâlâ Kur'an hakkında şöyle buyurmuştur:

"Kuluna Furkan'ı (hak ila bâtılın arasını ayıran Kur'an'ı) indiren Allah ne yücedir" (Furkan 25/1).

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Biz size apaçık bir nur indirdik"* (Nisâ 4/174).

Allah Teâlâ bu sûrede de, *"Bu Kur'an, mübarek bir zikirdir"* (Enbiyâ 21/50) buyurdu ve Tevrat'ın özelliklerine ilave olarak Kur'an'a, hayrı umumi

47 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/176.

ve devamlı olduğu için "mübarek" vasfını ekledi. Bu Kur'an'ın, fayda ve bereketi özellikle Rab'lerinden gayben korkan müttakiler içindir.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Gayben korkmak, kulun ilâhî huzura girdiği anda, kendisinden edep dışı bir hal meydana gelir korkusuyla içinin ürperip boyun eğerek tir tir titremesidir. Gaybdan korkmanın bir diğer şekli de kulun, kaderin gizli tecellileri içinde kalbinin perdelenmesini gerektiren bir halin meydana gelmesinden çekinmesidir."[48]

Hz. İbrahim'in Kavmi ile Mücadelesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyetlerde diğer meşhur peygamberlerden bahsetti. Allah Teâlâ önce, Hz. İbrahim'i anlattı. Bunun sebebi, bizim şeriatımızın onun şeriatına uygun olması ve peygamberlerin büyük çoğunluğunun onun neslinden gelmesidir. Hak Teâlâ onun hakkında şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَٓا اِبْرٰهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِه۪ عَالِم۪ينَۚ ﴿٥١﴾ اِذْ قَالَ لِاَب۪يهِ وَقَوْمِه۪
مَا هٰذِهِ التَّمَاث۪يلُ الَّت۪ٓي اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا لَهَا
عَابِد۪ينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٥٤﴾
قَالُٓوا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ مِنَ اللَّاعِب۪ينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الَّذ۪ي فَطَرَهُنَّۘ وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِد۪ينَ ﴿٥٦﴾

51. ***Andolsun biz daha önce İbrahim'e rüşdünü** (kemalat halini) **vermiştik. Biz onu iyi biliyorduk.***

52. ***O, babasına ve kavmine, "Şu kendisine taptığınız heykeller nedir?" dedi.***

48 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/175.

53. ***Onlar, "Biz, babalarımızı bunlara tapar halde bulduk" dediler.***

54. ***İbrahim, "Yemin olsun, siz ve babalarınız apaçık bir sapkınlık içindesiniz" dedi.***

55. ***Onlar, "Sen bize doğruyu mu söylüyorsun, yoksa bizimle eğleniyor musun?" dediler.***

56. ***İbrahim dedi ki: "Hayır, Rabb'iniz, göklerin ve yerin Rabb'idir. Onları O yarattı; ben buna şahitlik edenlerdenim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz daha önce İbrahim'e rüşdünü vermiştik."* Yani biz, Hz. Musa'ya ve Hz. Harun'a Tevrat'ı vermeden önce, Hz. İbrahim'e, şahsına ve onun gibi büyük peygamberlere layık olan kemal halini verdik. Bu hal, vahiyle meydana gelen özel hidayete dayalı olan kâmil manada hidayete ulaştırılmaktır. Ayrıca kendisini, peygamberlik siyaseti ve ilâhî vahiyle ümmetini irşad ve ıslah edecek güce sahip yapmaktır.

Hz. Musa ile ve Hz. Harun'a Tevrat'ın verilmesinin daha önce zikredilmesi, Tevrat ile Kur'an arasında tam bir benzerlik bulunmasındandır.

"Daha önce rüşt halini verdik" âyetindeki "önce" için şu manalar da verilmiştir:

Biz, Kur'an'ın inmesinden önce İbrahim'e rüşt halini vermiştik.

Kendisini peygamber olarak göndermeden önce, İbrahim'e rüşt halini vermiştik.

Hz. İbrahim, bulûğa ermeden önce kendisine rüşt halini vermiştik.[49]

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz onu iyi biliyorduk."* Yani biz onun, kendisine verdiğimiz şeye layık olduğunu biliyorduk. Yahut biz onun rüşt halini ve kendisine tahsis ettiğimiz özel hidayeti biliyorduk.

---

49 Müfessir Ebüssuûd, bu son manayı, duruma ve sözün makamına uygun görmemiştir (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/343).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, babasına ve kavmine, 'Şu kendisine taptığınız heykeller de ne oluyor?' dedi."* Yani biz o hali, kendisine, babasına ve kavmine böyle deyince verdik.

Yahut ey Muhammed hatırla, bir zaman İbrahim babasına ve kavmine, *"Şu kendisine taptığınız heykeller nedir?"* demişti. Heykellerden kastı, yırtıcı hayvan, kuş ve insan sûretinde şekillendirilmiş putlardır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bu sözüyle, onların putlarını küçük düşürmek için, onlara karşı bir şey bilmiyormuş gibi davrandı; halbuki onların bu putları gözlerinde çok büyüttüğünü biliyordu. Bunu, o putlar, ağaçtan ve taştan yapılmış olup hiçbir zarar ve fayda vermeyen varlıklar iken, kavminin onları yüceltmesini kınamak için yaptı.

Onlar, kendisine delil getirmekten âciz kalınca, *"Biz, babalarımızı bunlara tapar halde bulduk,* bu şekilde kendilerini taklit ettik, *dediler."*

Hz. İbrahim, onların bu yaptığının yanlış olduğunu yeminle dile getirerek dedi ki: *"Yemin olsun, siz ve* bu yanlış işte kendilerine tâbi olduğunuz *babalarınız apaçık bir sapkınlık içindesiniz."* Öyle ki onun yanlış olduğunu her akıl sahibi anlar.

Hz. İbrahim şunu demek istedi: Vallahi sizler, açıkça büyük bir sapkınlık içinde bulunuyorsunuz; çünkü yaptığınız iş sağlam bir delile dayanmıyor. Taklit sadece, bütünüyle doğru olma ihtimali bulunan şeylerde olur; yanlış olduğu apaçık ortada olan işlerde taklit doğru değildir; özellikle tevhid (ve iman) işinde.

"Onlar, 'Sen bize doğruyu mu söylüyorsun, yoksa bizimle eğleniyor musun?' dediler." Yani, "Bu söylediklerinde ciddi misin, yoksa bizimle eğlenip şaka mı yapıyorsun?" dediler. Bunu, onun kendilerini yadırgamasını gözlerinde büyüterek, ayrıca kendilerinin sapkın bir halde bulunmalarının uzak bir ihtimal olduğunu düşünerek ve Hz. İbrahim'in kendilerini sapkın ilan etmesine hayret ederek söylediler.

Sonra Hz. İbrahim, kendisinin söylediklerinde ciddi olup eğlenmediğini haber vererek onlardan yüz çevirdi ve onların iddia ettiği şeylerin yanlış olduğuna delil getirerek dedi ki: *"Hayır, sizin Rabb'iniz,* şekil verdiğiniz heykeller değil, *göklerin ve yerin Rabb'idir; onları O yarattı."*

Şöyle denilmiştir: Hz. İbrahim [aleyhisselâm] onların, putların kendilerinin rabbi olduğunu söylemelerinden yüz çevirdi. Kavminin bu inancını, şu sözleri ortaya koymaktadır:

"Biz, putlara tapıyoruz; onlara ibadet etmeye de devam edeceğiz!" (Şuarâ 26/71).

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sanki şöyle dedi: "Durum sizin dediğiniz gibi değildir; bilakis sizin Rabb'iniz, göklerin ve yerin Rabb'idir. Bunları yaratıp ortaya çıkaran O'dur."

Allah Teâlâ, göklerin ve yerin Rabb'i olduğunu açıkladıktan sonra, onları yaratıp ortaya koyanının da kendisi olduğunu belirtti. Bunu, gerçeği ortaya koymak ve bu sıfatta olmayan birinin rab olmaktan uzak olduğuna dikkat çekmek için yaptı. Yani gökleri, yeri ve içindeki bütün mahlûkatı, bakacağı bir örnek ve uyacağı bir kanun olmadan hiç yoktan Allah yarattı. Siz, babalarınız ve taptığınız putlar da bu yaratılan varlıkların içindesiniz.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: "Bilakis sizin Rabb'iniz, putları da yaratan göklerin ve yerin Rabb'idir."

Bu mana, onların sapkınlıklarını daha etkili bir ifadeyle dile getirmekte ve onları susturacak daha açık bir delil ortaya koymaktadır; çünkü onda, açıkça onların taptığı putların da yaratılmış birer mahlûk olduğu belirtilmektedir. Sadece birinci mana, kastedilen anlama daha yakındır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Ben* bahsettiğim *bu duruma şahitlik edenlerdenim."* Yani, sizin Rabb'inizin başkası değil, göklerin ve yerin Rabb'i olan Allah olduğuna şahidim. Bunu hakikat üzere ve delille bilenlerdenim. Şüphesiz şahit, bir şeyin gerçek olduğunu bilen ve ona kesin delil getirendir. O sanki şöyle demiş oldu: Ben bunu çok iyi biliyorum, onun gerçek olduğunu yakînen gördüm, ona ait delilim var. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

51-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüksek binalar, süslü tavanlar ve duvarlar, güzel bağlar ve bahçeler, kenarda yığılan mallar ve itibarını artırma gibi dünyanın süs ve alayişlerinin hepsi, hakikati olmayan, fâni olup devamı bulunmayan birer heykel ve resim hükmündedir. Kim onlara bağlanır, kendini onların hizmetine, toplanmasına ve elde edilmesine adarsa onların kulu-kölesi olur. Bu durumda, dünya bağlarından kurtulmuş ileri seviyede akıllı ve kâmil insanların, onların yaptığını hoş bulmayarak, kendilerine, "Bağlandığınız bu şekil ve resimler nedir?" demesi gerekir. Eğer onlar,

"Biz babalarımızı ve âlimlerimizi de böyle yaparken bulduk" derlerse onlara şöyle desin:

"Gerçekten siz ve böyle yapan âlimleriniz, peygamberlerin, salihlerin ve geçmişte yaşamış büyüklerin bulunduğu durumdan ayrılmış apaçık bir sapkınlık içindesiniz." Eğer onlar,

"Sen ciddi misin yoksa bizimle eğleniyor musun?" diye sorarlarsa onlara şöyle desin:

"Sizin sevginizi ve hizmetinizi kendisine tahsis etmeniz gereken Rabb'iniz, göklerin ve yerin rabbi olan Allah'tır; sizin bağlandığınız dünya sevgisi ve onun süsleri değildir. Ben bunun kesin böyle olduğuna şahit olanlardanım."

Hz. İbrahim'in Putları Kırması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] putları kırmasından ve bunun üzerine gelişen olaylardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَتَاللّٰهِ لَاَكٖيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرٖينَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمْ
جُذَاذًا اِلَّا كَبٖيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا
بِاٰلِهَتِنَا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ

لَهُٓ اِبْرٰهٖيمُۜ ﴿٦٠﴾ قَالُوا فَأْتُوا بِهٖ عَلٰٓى اَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾
قَالُٓوا ءَاَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا يَٓا اِبْرٰهٖيمُۜ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُۗ كَبٖيرُهُمْ
هٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ اِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُٓوا اِلٰٓى اَنْفُسِهِمْ فَقَالُٓوا
اِنَّكُمْ اَنْتُمُ الظَّالِمُونَۙ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُؤُ۫سِهِمْۚ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا
هٰٓؤُ۬لَٓاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ اَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـًٔا
وَلَا يَضُرُّكُمْۜ ﴿٦٦﴾ اُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

57. ***İbrahim dedi ki: "Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım*** *(onlara gizlice bir şey yapacağım)."*

58. ***Sonra İbrahim onları paramparça etti. Yalnız, belki kendisine sorarlar diye onların büyüğünü sağlam bıraktı.***

59. ***Kavmi durumu görünce, "Bunu ilâhlarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir!" dediler.***

60. ***Bazıları, "İbrahim denen bir gencin onları kötülediğini duymuştuk*** *(belki bunu o yapmıştır!)"* ***dediler.***

61. ***Soruyu soranlar, "O halde, onu hemen insanların önüne getirin; belki*** *(hakkında)* ***şahitlik ederler" dediler.***

62. ***İbrahim gelince, ona, "Ey İbrahim, bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?" dediler.***

63. ***İbrahim, "Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşuyorlarsa*** *(başlarına geleni)* ***onlara sorun!" dedi.***

64. ***Bunun üzerine kendilerine dönüp düşündüler, sonra birbirlerine, "Gerçekten asıl zalim olanlar sizsiniz!" dediler.***

65. Sonra baş aşağı eski hallerine dönerek İbrahim'e, "Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun** (neden onlara sormamızı istiyorsun?)**" dediler.

66. İbrahim dedi ki: "Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye mi tapıyorsunuz?"

67. "Size ve Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere üf doğrusu** (yazıklar olsun hepinize!)**. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in şöyle dediğini nakletti: *"Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım."* Yani onlara gizlice bir şey yapacağım, onları kırmaya çalışacağım. Âyette, bu işi yapmanın zor olduğu, onun sadece bir hile ve siyasetle yapılabileceği bildirilmektedir ki bu da tuzaktır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bu işi, onlar orayı terkedip bayram yerine gittikten sonra yapmayı planladı.

Mücâhid[50] demiştir ki: "Hz. İbrahim bu sözü gizlice söyledi, onu bir kişi hariç kimse işitmedi; sadece daha sonra insanlar, 'Bu ilâhlarımızı kim kırdı?' diye sorunca, bu adam, 'İbrahim ismindeki bir gencin onları kötülediğini işittim' diyerek onun sözlerini insanlara haber verdi."[51]

Süddî[52] demiştir ki: "Onların her sene bir toplanma ve bayram günü vardı. Bayramdan döndüklerinde putlarının bulunduğu yere girip onlara secde ederlerdi. Hz. İbrahim'in babası ona,

'İbrahim, bizimle birlikte bayrama çıksan çok memnun olurum' dedi. Hz. İbrahim onlarla birlikte çıktı, yolun bir yerine gelince,

50 Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

51 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/293.

52 Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/745), tâbiînden meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir.

'Ben gerçekten hastayım, ayağım ağrıyor!' dedi ve devam etmedi. Onlar geçip gidince, arkalarından,

'Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım' dedi. O sırada gerilerde kalan bazı zayıf insanlar onun bu sözünü işittiler. Hz. İbrahim, putların bulunduğu yere girdi, orada bir miktar yiyecek buldu. Putlara tapanlar bu yiyecekleri bereketlensin diye onların yanına bırakıyor, geri döndüklerinde onu yiyorlardı. Hz. İbrahim putlarla alay ederek,

'Yemez misiniz?' dedi. Onlardan kimse cevap vermedi. O zaman Hz. İbrahim,

'Neden konuşmuyorsunuz?' dedi, sonra üzerlerine yürüyüp onlara güçlü bir darbe indirdi" (Sâffât 37/93).[53]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra İbrahim onları paramparça etti."*

Rivayet edildiğine göre, orada sıra halinde dizilmiş yetmiş tane put vardı. İçlerinde kapıya doğru dikilmiş büyük bir put bulunuyordu. Bu put altından yapılmıştı. Gözlerinde gece parlayan iki mücevher vardı. Hz. İbrahim elindeki balta ile bütün putları kırdı, büyük put hariç hiçbirini sağlam bırakmadı. Sonra baltayı büyük putun omzuna astı. Bu durum âyette şöyle geçmektedir:

"Yalnız, İbrahim durumu öğrenmek için *belki kendisine sorarlar diye o putların büyüğünü sağlam bıraktı."* Yani Hz. İbrahim, ileride geleceği gibi, belki kendisine dönüp durumu sorarlar, böylece onlarla tartışmaya girip kendilerini mağlup ederim diye böyle yaptı.

Âyetin, *"Belki dönerler"* kısmına şu manalar da verilmiştir:

Hz. İbrahim, karşılarına hak delil konunca kavmi belki onun dinine döner diye böyle yaptı.

Bir diğer mana: Belki, putları kimin kırdığını büyük puta sorarlar diye Hz. İbrahim büyük putu sağlam bıraktı. Çünkü mühim ve karışık işlerde büyüğe sorulur.

---

53 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/295.

Bir diğer mana: Putların, başlarına gelen bir işi savmaktan ve kendilerini kıran kimseye bir zarar vermekten âciz oldukları ortaya çıkınca, belki Allah Teâlâ'ya ve O'nun birliğini ikrara dönerler diye Hz. İbrahim böyle yaptı.

Kavmi, bayram yerinden dönüp putlarına yapılanı görünce, *"Bunu ilâhlarımıza kim yaptı, dediler"*. Bu sözü, yapılan işi yadırgamak ve kınamak için söylediler. Devamla, *"Muhakkak o, zalimlerden biridir!"* dediler. Yani o kimse, kendilerinin yanında son derece itibarlı ve yüce olan putlara böyle bir şeyi yapmaya cüret etmekle büyük bir zulüm işlemiştir.

Yahut o kimse, bu yaptığı işle kendisini helâke atarak zalimlerden olmuştur.

İçlerinden, Hz. İbrahim'in sözünü işiten bazıları, *"İbrahim denen bir gencin onları ayıpladığını duymuştuk, belki bunu o yapmıştır!"* dediler.

"Soruyu soranlar, 'O halde, onu hemen insanların önüne getirin; herkesin gözü önüne çıkarılsın, herkes onu görsün, *belki* ondan işitilen söze veya yaptığına *şahitlik ederler' dediler."* Sanki onlar, ona bu suçu işlediğine dair bir kanıt olmadan azap etmeyi hoş görmediler.

Âyetin, *"Belki şahit olurlar"* kısmına, belki bizim ona vereceğimiz cezada hazır bulunurlar, manası da verilmiştir.

Hz. İbrahim'i insanların huzuruna getirince, ona, *"Ey İbrahim, bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın, dediler."* İbrahim [aleyhisselâm], *"Belki de bu işi,* kendisiyle birlikte onlara ibadet edilmesini istemeyerek *şu büyükleri yapmıştır"* dedi.

Hz. İbrahim, bu işi putun yaptığını söyleyerek onu aslında kendisinin yaptığını bildirmek istedi. Bunu ayrıca, onları kapalı bir yolla kınamak ve aleyhlerine delil oluşturmak için söyledi. Çünkü onlar, doğru bir şekilde olaya baktıklarında, o büyük putun böyle bir şey yapmaktan âciz olduğunu ve böyle bir varlığın ilâhlığa layık olmadığını bilirler.

Bu durum şuna benziyor: Sen güzel yazı yazan ve güzel hat ile meşhur olan biri olsan; senin yanında da okuma yazma bilmeyen biri bulunsa; bu arada biri sana,

"Bu yazıyı sen mi yazdın?" diye sorsa, sen de yanındaki okuma yazmayı bilmeyen kimseyi göstererek,

"Hayır, işte bu yazdı!" desen; soruyu soran kimse onun ümmî olduğunu ve yazı yazmasını bilmediğini bilse; senin bu sözün, o yazının sana ait olduğunun en etkili şekilde ispatı olur.

Müfessir Kevâşî[54] demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, Hz. Yusuf'a [aleyhisselâm], kardeşlerine seslenirken, aslında hırsız olmadıkları halde, *'Sizler hırsızsınız'* (Yusuf 12/70) demesine izin vermesi gibi, Hz. İbrahim'e de bu konuda izin vermiş olması câiz olan işlere girer. Çünkü onda bir maslahat ve fayda vardır. Şöyle ki: Hz. İbrahim'in kavmi, olaya doğru bir şekilde baktığında ve Hz. İbrahim'e sorduğu soruya aldığı cevabı iyice düşündüğünde şunu bilir ki o büyük put böyle bir şey yapamaz. O, bir iş yapmak şöyle dursun, konuşmaktan da âcizdir. Öyle ise ona ibadet etmek câiz değildir. İbadet edilmeye sadece her şeye gücü yeten, her istediğini yapan Allah hak sahidir."

Şöyle diyen de olmuştur: "Hz. İbrahim, putları kırma işini büyük putun yaptığını belirtti, çünkü onu bu işe sevkeden o idi. Şöyle ki Hz. İbrahim, onun diğerlerinden daha fazla büyütüldüğünü ve Allah'ın dışında ona ibadet edildiğini gördü. Buna çok kızarak putları kırdı." Bu yorum, doğruluktan uzaktır; eğer durum böyle olsaydı önce büyük putu kırardı.

Ortaya çıkan şudur: Hz. İbrahim'in, *"Onu büyükleri yapmıştır"* sözünden kastı, kavminin putlara tapmasını kapalı bir yolla kınamaktır; yoksa olan olayı sadece bir haber vermek değildir ki yalan olsun.

Şöyle bir soru sorulabilir: Bir hadis-i şerifte, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] üç defa yalan söylediği haber verilmiştir;[55] bunun manası nedir?" Buna verilecek cevap şudur: Hz. İbrahim'in söylediği sözler görünüşte yalan gibidir, fakat ondan kastı başka bir şeydir (Bu âyette olduğu gibi). Bu açıklama müfessir İbn Cüzey'e aittir.[56]

---

54 Kevâşî ve eseri, bu sûrenin 19-25. âyetlerinin tasavvufî tefsirinde tanıtıldı.

55 Hadis için bk. Buhârî, Enbiya, 8; Ahmed, *Müsned*, 3/244.

56 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/24-25.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sonra kavmine şöyle dedi: "*Eğer konuşuyorlarsa* başlarına geleni *onlara sorun;* size kendilerini kimin kırdığını haber versinler. Aslında siz de onların bundan âciz olduğunu biliyorsunuz."

"*Bunun üzerine kendilerine döndüler.*" Yani akıllarına yöneldiler, kalpleriyle tefekkür ettiler ve şunu düşündüler: Kendisinden bir zararı gideremeyen ve kendisini kimin kırdığını haber veremeyen bir varlık, nasıl kendisine ibadet edilmeye layık olur?

Âyet şöyle devam ediyor: "Sonra birbirlerine *şöyle dediler: Gerçekten asıl zalim olanlar sizsiniz;* çünkü siz, konuşmayan, hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir varlığa ibadet ettiniz. Başını balta darbesinden kurtaramayan bir varlık, kendisine ibadet edeni felaketten nasıl kurtaracak? Şu halde siz, böyle bir varlığa ibadet etmekle zalim oldunuz, yoksa sizin, '*Bunu yapan gerçekten zalimdir*' diyerek zalim gördüğünüz kimse zalim değildir."

Yahut o putu kıran değil, ona tapan sizler zalimsiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Sonra, baş aşağı eski hallerine,* en düşük hale *döndüler.*" İlk sözlerinde doğru söylediler, ancak peşinden kendilerine şekavet hali yetişti; içlerine dönüp durumlarını düşünerek buldukları doğrudan sonra, bâtıl mücadelelerine geri döndüler.

Âyette, onların doğrudan sonra yanlışa dönmeleri, bir şeyin tersine dönüp en altta olan kısmının en üste gelmesine benzetildi. Onlar, Hz. İbrahim'e şöyle dediler:

"*Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun;* bu durumda, kendilerini kimin kırdığını onlara sormamızı nasıl istiyorsun?"

Hz. İbrahim, onları kınayıp ayıplayarak kendilerine *dedi ki*: "*Allah Teâlâ'ya ibadeti bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye mi tapıyorsunuz?*" Yani sizin taptıklarınız, kendilerine tapana hiçbir fayda vermedikleri gibi kendisine ibadet etmeyene de bir zarar veremezler. Şüphesiz, bir varlığın ilâhlığa aykırı halini bilmek, ona ibadetten kaçınmayı gerektirir.

Hz. İbrahim, onları kınamaya şöyle devam etti: "*Size ve Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere üf doğrusu! (yazıklar olsun size).*"

Âyetin metninde geçen "üf" ifadesi, can sıkıntısını ifade eden bir sestir. Hz. İbrahim, onların özürlerinin ortadan kalkıp gerçeğin ortaya çıkmasından sonra, yanlışta ısrar etmelerinden son derece rahatsız olup sıkılarak, *"Öf, yazıklar olsun size ve taptığınız putlara!"* demiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"* Aklınızı kullanıp da bu sıfatta olan bir varlığın ilâh olmayı hak etmediğini anlamayacak mısınız? En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

57-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim tevhid ehli ve Hz. İbrahim'in özelliklerine sahip biri olmak isterse nefsinin putlarını kırsın (kötü sıfatlarını temizleyip yok etsin). Bu, nefsi, nefsanî arzularından ve cismanî şehvetlerinden çekip ilâhî hakları koruyacak bir duruma getirmektir. O zaman Cenâb-ı Hak ona, göklerin ve yerin melekûtunu (sırlarını ve hakikatini) gösterir, böylece yakînen inananlardan olur.

Şehvetlerin kaynağı, dünya sevgisidir. Onun başında, makam ve mevki sevgisi gelir. Putların en büyüğü, senin maddi varlığındır (Allah'ı unutup kendini bir varlık sahibi görmendir). Ondan daha büyük bir perde yoktur. Bunun için şöyle denmiştir:

"Vücudun (asıl sahibini unutup kendini bir varlık sahibi olarak görmen), öyle bir günahtır ki onunla hiçbir günah kıyaslanamaz!"

Eğer kendi varlığından geçer ve onu kırarsan, bütün maddi âlemler gözünden silinir gider, kudsî manaların sırlarını müşahede edersin; böylece Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırları ve sıfatlarına ait nurları müşahede edersin. Allah kendisinden razı olsun, İbnü'l-Arîf,[57] nazım halindeki şu sözleriyle bu manaya işaret etmiştir.

---

57 İbnü'l-Arîf, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Musa b. Atâullah es-Sanhâcî (v. 536/1141), Endülüslü sûfî âlimlerdendir. Merakeş'te vefat etmiştir. Tasavvuf ve ahlâk konusundaki *Mehâsinü'l-Mecâlis* ile *Miftâhü's-Saâde ve Tahkîku Tarîki's-Saâde* adlı eserleri meşhurdur. Ayrıca kendisine ait şiirler mevcut olup kitap halinde derlenmiştir (bk. Nihat Azamat, "İbnü'l-Arîf", *DİA*, 20/522-523; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/111-114; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/168-170).

"Sana uzun süre gizli kalan sır ortaya çıktı; içinde bulunduğun karanlığın sabahı parladı. Sen, O'nun gaybının sırrından kalbini perdelemektesin. Eğer sen olmasaydın (maddi varlığın ve hissî engellerin olmasaydı), kalbine mühür vurulmazdı. Sen maddi varlığından kurtulursan, kalbinde, tehlikeden korunmuş keşif halleri üzerine sevgilinin çadırı kurulur (Yüce sevgili kalbine teşrif eder, oraya yerleşir). Orada sevgiliden öyle sözler gelir ki onu dinlemek usanç vermez, o sözleri nesir ve nazımla dile getirmek bize çok zevk verir. Nefis onları işitince, keyif ve nimetleri hoş olur ve dertli kalpten sıkıntısı çeker gider."

Kulun kendi varlığından uzaklaşması (onu gerçek bir varlık olarak görmemesi) fenâ halidir; kulluk vazifelerini yerine getirmek için ona dönmesi ise bekâ halidir. Bu duruma, *"İbrahim bütün putları kırdı, sadece, belki ona dönerler diye büyüklerini bıraktı"* âyetinde bir işaret vardır. Yani kul, putların büyüğünü bıraktı. Bu put, senin var olduğunu düşündüğün gölge hükmündeki vücudundur. Ondan bütünüyle uzaklaşmak uygun değildir, tâ ki insan, kulluk vazifelerini ve insanlarla olan hukuku yerine getirmeyi terketmesin. Şüphesiz bu, vücudu toptan iptal etmektir. Aksine vücudu, varlığı mecazi de olsa, kabul edip gözetmek gerekir; belki bekâ makamında ona dönüş gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını ve ondan kurtulmasından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا اٰلِهَتَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا
وَسَلَامًا عَلٰٓى اِبْرٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَاَرَادُوا بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾

68. ***İçlerinden bazıları, "Eğer** (ilâhlarınıza bir yardım)* ***yapacaksanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin!" dediler.***

69. ***Biz, "Ey ateş! İbrahim için serin ve selâmet ol!" dedik.***

70. ***Ona bu şekilde bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları, en çok hüsrana uğrayanlardan yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İçlerinden bazıları, diğerlerine, *'Eğer* ilâhlarınıza bir yardım *yapacaksanız, onu yakın da* intikamlarını alarak *ilâhlarınıza yardım edin!' dediler."*

Onlar delil getirmekten âciz kalınca, çıkış yolları daralınca ve sebepleri işe yaramaz olunca böyle söylediler. Bu, kesin delille şüpheleri yerle bir edildiğinde mağlup ve rezil olan haksız kimsenin tavrıdır. Onun için o anda çekişme ve düşmanlıktan başka bir şey kalmaz. Bunun için onlar da Hz. İbrahim'e karşı savaş ilan ederek, *"Onu ateşte yakın"* dediler; çünkü o, en şiddetli cezadır.

Şunu demek istediler: Eğer ilâhlarınıza kuvvetli bir yardım yapmak isterseniz, onu yakın; böylece ilâhlarınızın intikamını alarak onlara yardım edin! Onun için en dehşetli cezayı seçin; bu ceza onu yakmaktır; yoksa ilâhlarınıza yardımda gevşeklik yapmış olursunuz.

Hz. İbrahim'in ateşte yakılma fikrini ortaya atan Nemrûd'dur. Onu teklif edenin Heyzün (Heyyun veya Hudayr) isminde Fârisîler'den (o gün İran ve çevresinde yaşayan insanlardan) biri olduğu da söylenmiştir. Allah onu yere batırdı; kıyamete kadar o hal içinde yuvarlanıp durur.[58]

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'in kavmi onu yakma hususunda ortak bir karara vardığında, onun için Kusâ[59] denen yerde etrafı çevrili bir yer yaptılar. Oraya kırk gün boyunca en sert odunlardan topladılar. Odun toplama işinin bir ay yapıldığı da söylenmiştir. Öyle ki bir kadın, "Eğer şu işim olursa İbrahim'in ateşine odun taşıyacağım!" diye adakta bulunurdu.

Sonra odunları tutuşturdular, ortada büyük bir ateş oluştu; sıcaklığından kimse yanına yanaşamıyordu. Hatta gökte, en yüksekte uçan kuşlar bile onun alevlerinin şiddetinde yanıyordu. Kimse ateşe yaklaş-

---

58 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/250 (Beyrut 2002); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* 1/216 (Beyrut 2007); Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/347.

59 Kûsâ, Hz. İbrahim'in doğup büyüdüğü ve ateşe atıldığı Irak Bâbil'de bulunan bir köyün adıdır. Kûsâ için, başka yerler de söylenmiştir (bk. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* 4/553-554; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ,* 1/39 [Beyrut 1997]; Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi,* 1/165-166 [İstanbul: Semerkand, 2001]).

maya güç yetiremedi. Hz. İbrahim'i onun içine nasıl atacaklarını bilemediler. O zaman şeytan gelerek onlara mancınık yapımını öğretti; onlar da mancınık yaptılar.

Rivayet edildiğine göre mancınığı bölge insanlarından biri yaptı; Allah önceki adam gibi onu da yerin dibine batırdı.

Sonra Hz. İbrahim'i ateşe atmak için harekete geçtiler; onu çıplak vaziyette elleri bağlı ve iple sarılmış bir halde mancınığa koydular. Bu durum karşısında gök, yer ve içindeki melekler,

"Ey Rabbimiz, dostun İbrahim ateşe atılıyor; yeryüzünde ondan başka sana ibadet eden hiç kimse yok! O senin için yakılıyor; ona yardım etmek için bize izin ver!" diyerek hep birlikte yüksek sesle yalvardılar. Allah Teâlâ onlara,

"Eğer sizin herhangi birinizden yardım isterse yardım edin" buyurdu.

İnsanlar Hz. İbrahim'i, mancınığın içine koyup uzak bir mekândan ateşe fırlattı. Hz. İbrahim havada iken kendisine Cebrâil [aleyhisselâm] gelerek,

"Bir ihtiyacın var mı?" diye sordu. Hz. İbrahim,

"Sana gelince, hayır (Seden isteyecek bir ihtiyacım yok!)" dedi. Cebrâil [aleyhisselâm],

"Öyle ise Rabb'inden yardım iste!" dedi. Hz. İbrahim,

"Rabbim'in halimi bilmesi bana yeter; bir şey istemeye hacet bırakmaz!" dedi.[60] Hz. İbrahim, bütün varlıklardan himmetini (ümit ve beklentisini) çekip tek ve hak olan Rabb'i ile yetindi. Bunun üzerine Allah, onun atıldığı ateş sahasını bahçeye çevirdi. *"Biz, 'Ey ateş! İbrahim için serin ve selâmet ol!' dedik"* âyetinin manası budur. Yani ateşe, "İbrahim'e, serin bir halde ol, ancak kendisine zarar verme!" dedik.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ ateşe, 'Onun için selâmet ol' demeseydi, İbrahim [aleyhisselâm] soğuktan ölürdü."

60 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/245; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/250.

O gün, yeryüzünde mevcut olan bütün ateşler söndü; ateşler, ilâhî hitabın kendilerine yapıldığını zannettiler; o gün yeryüzünde hiç kimse ateşten faydalanamadı.

Zehirli akrep hariç bütün hayvanlar, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] için yakılan ateşi söndürmeye geldiler. Akrep ise ateşi üflüyordu; bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onun öldürülmesini emretti[61] ve ona fâsık (zararlı hayvan) ismini verdi.[62]

Süddî demiştir ki: "Hz. İbrahim, ataşe atılınca melekler kendisini pazularından tutarak yere oturttular. Hz. İbrahim baktı ki yanında tatlı bir su kaynağı, kırmızı güller ve nergis var."[63]

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: "Ateş, Hz. İbrahim'e bir zarar vermedi, sadece, mancınığa konurken ellerinin bağlandığı ipi yaktı."

Rivayet edildiğine göre Hz. İbrahim [aleyhisselâm], kendisine selâmet olan ateşin içinde yedi gün kaldı. Orada kırk veya elli gün kaldığını söyleyenler de olmuştur; fakat birinci görüş doğruya daha yakındır.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] demiştir ki: "Ateşin içinde kaldığım günlerden daha hoş ve güzel günler geçirmedim."[64]

Atâ b. Yesâr[65] demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in yanına gölge meleğini gönderdi; melek onun yanına oturup kendisiyle sohbet ediyordu."

Bazı âlimler demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e Cebrâil ile cennet ipeklerinden bir gömlek gönderdi; Cebrâil [aleyhisselâm] gömleği Hz. İbrahim'e giydirdi, onu bir yaygı üzerine oturttu, kendisi de oturup

61 Buhârî, Enbiya, 8; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 3/250.

62 Müslim, Selâm, 144; Ebû Davud, Edeb, 174; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/218.

63 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/245; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 3/250.

64 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/58; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/246; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 3/251.

65 Atâ b. Yesâr, Ebû Muhammed el-Medenî (v. 103/721). Medine'de yetişen tâbiînin ileri gelen fakih ve muhaddislerindendir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarından Hz. Meymûne'nin [radıyallahu anhâ] kölesidir. Ashâb-ı kirâmdan pek çok kimse ile görüşmüş ve kendilerinden ilim alıp hadis nakletmiştir. Güvenilir sika râvilerden olup *Kütüb-i Sitte* sahipleri kendisinden hadis nakletmiştir (bk. Ahmet Özel, "Atâ b. Yesâr", *DİA*, 4/37-38; Heyet, *Evliyalar Ansiklopedisi*, 3/258-260).

onunla konuştu. Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. İbrahim'e dedi ki: "Rabb'in senin için şöyle buyuruyor: 'Sen, ateşin benim dostlarımı yakmayacağını bilmez misin?'"[66]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu gömlek hakkında Yusuf sûresinin 96. âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

Nemrûd, köşkünden ateşe dikkatlice bakınca, Hz. İbrahim'i, güzel bir bahçenin içinde, yanında çok güzel biri oturuyor ve kendisini ateş çevrelemiş bir halde gördü. Ona,

"Ey İbrahim, oradan çıkmaya güç yetirebilir misin?" diye seslendi. Hz. İbrahim,

"Evet, çıkabilirim" dedi. Nemrûd,

"Öyle ise çık gel!" dedi. Hz. İbrahim, kalktı, yürüyerek oradan çıktı. Nemrûd kendisini karşılayıp ona büyük övgülerden bulundu ve,

"O yanındaki adam kimdi?" diye sordu; Hz. İbrahim,

"O, gölge yapmak için görevli melekti; Rabbim, benimle sohbet ve muhabbet etmesi için ona bana gönderdi" dedi. O zaman Nemrûd,

"Sana yaptığı bu işte kudretini ve yüceliğini gördüğüm için senin ilâhın adına kurban keseceğim!" dedi. Hz. İbrahim [aleyhisselâm],

"Sen içinde bulunduğun bâtıl dinden çıkıp benim dinime girmedikçe, Allah senin kurbanını kabul etmez" dedi. Nemrûd,

"Ben saltanatımı bırakmaya güç yetiremem, fakat senin ilâhın için 4000 inek keseceğim" dedi ve kesti; Hz. İbrahim'den elini çekti.[67]

Şuayb el-Cübbâî demiştir ki: "Hz. İbrahim on altı yaşında ateşe atıldı. Hz. İshak yedi yaşında kurban edilmek üzere boğazlandı.[68] Annesi Sâre, Hz. İshak'ı doğurduğunda doksan yaşında idi. Onun boğazlan-

---

66 bk. Sa'ebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/246; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/251.

67 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/246; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/251. Aynı konuda kısa bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/212.

68 Meşhur ve tercih edilen görüşe göre, kurban edilen Hz. İsmail'dir [aleyhisselâm]. (Mütercim).

masının irade edildiğini öğrenince, iki gün bekledi, üçüncü gün vefat etti."[69]

Gördüğün gibi, böyle bir ateşin Hz. İbrahim için serin ve selâmet olması en büyük mucizelerden biridir. Gerçekten böyle bir ateşin hoş, tatlı bir havaya dönüşmesi, her ne kadar Allah'ın kudreti için yeni ve zor bir şey olmasa da o, hârikulâde işlerin en büyüklerindendir.

Ateşin nasıl soğuduğu ve serin olduğu hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Bir görüşe göre Allah Teâlâ, ateşteki harareti ve yakıcılık özelliğini giderdi; ateş serin ve selâmet oldu. Diğer bir görüşe göre Cenâb-ı Hak, ateşteki bu özellikleri onda bırakmakla birlikte, Hz. İbrahim'in bedenine onun hararetini ve yakma özelliğini giderdi. Allah Teâlâ'nın her şeye gücü yeter.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyuruyor ki: *"Ona bu şekilde,* zarar vermek için büyük *bir tuzak kurmak istediler;* fakat biz onları, en çok hüsrana uğrayanlardan yaptık; onları hüsran olanların en perişanı yaptık. Şöyle ki: Onların Cenâb-ı Hakk'ın nurunu söndürme gayretleri, sonuç itibariyle Hz. İbrahim'in doğru yolda olduğuna, kendilerinin ise bâtıl yolda bulunduğuna kesin bir delile dönüştü. O ayrıca Hz. İbrahim'in derecesinin yükselmesine ve onların helâki hak etmelerine sebep oldu. Allah Teâlâ Nemrûd'a ve kavmine sinekleri musallat etti, sinekler onların etlerini yiyip kanlarını içti. Bir sinek Nemrûd'un beynine girerek, bir sürü sıkıntı çektirdikten sonra onu helâk etti.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

68-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, kendisine yönelen sadık kulları için uyguladığı kanunu genelde şudur: Cenâb-ı Hak, sadık bir kulunu huzuruna ulaştırmayı istediğinde, kendisini temkin sahibi yapmadan önce çeşitli sıkıntılarla dener, onu arınmış hale getirmeden önce birçok zorluk ve meşak-

69 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/246-247. Bu rivayet ihtiyatla karşılanmalıdır. Rivayetin, Hz. İbrahim'in ateşe atılma yaşıyla ilgili kısım için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 3/251; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/211-212.

kat içine atar. Gerçekten ilâhî sevgi, bela ve sıkıntılarla birlikte bulunur. Allah'a yönelen kimseler, insanlar tarafından hoş karşılanmaz; ancak onlara yönelen ve karışan kimse makbul olur.

Veli, sıkıntı içinde celâl ateşine (Cenâb-ı Hakk'ın celâl tecellisi olan sıkıntı ateşine) atıldığında, kâinat ona gelerek,

"Bize bir ihtiyacın var mı?" der. Eğer veli, ilâhî rahmetle desteklenmiş biri ise kâinata,

"Sana gelince, senden istiyeceğim bir ihtiyacım yok; Rabbim'e gelince, asıl ihtiyacım O'nadır" der. O zaman kendisine,

"O halde ihtiyacını ondan iste" denir. Veli,

"O'nun halimi bilmesi, istememe hacet bırakmıyor; O'nun halimi bilmesi bana yeter!" der. O zaman Cenâb-ı Hak, celâl ateşine,

"Ey ateş, dostum için serin ve selâmet ol" der. Bunun üzerine onun harareti, serinliğe dönüşür, selâmet olur. Veli, (Allah için) belalara mâruz kaldığı bu günlerden daha tatlı günler göremez. Bu, tecrübe edilip yaşanmış bir durumdur.

Eğer kul, Allah Teâlâ'dan başkasına bağlanmaya yönelirse, o zaman üzerindeki bela şiddetlenir yahut Allah korusun, velilik dairesinden çıkarılır.

Veli, himmetiyle ve kalbindeki nurla, maddi olsun manevi olsun, bir şeyi olduğu halden başka hale çevirir. Mesela korkuyu güvene, hüznü sevince, kalp darlığını kalp genişliğine, fakirliği gönül zenginliğine çevirir. Diğer haller için de durum böyledir. O zaman Allah Teâlâ varlıkları onun tasarrufuna verir, kendisi için engelleri ortadan kaldırıp birçok harika işler yaratır. Öyle ki ilâhî nurla sarılmış veli, maddi ateşe atılsa ateş söner.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Halil İbrahim [aleyhisselâm], Allah'ın nuru ile nurlanmıştı. Ateşin yakması da Allah'ın fiilindendir. Bu durumda, Allah'ın sıfatına ait nur, fiilinin nuruna galip geldi (aşk, ateşe galip geldi; nur, nârı söndürdü). Eğer Hz. İbrahim ateşe atılınca, ateş olduğu gibi dursaydı, Hz. İbrahim ona ulaşınca yok olup giderdi. Allah Teâlâ bunu bildiği için ateşe,

'İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol' buyurdu. Böylece onun mucizesinin ortaya çıkması ve kerametinin belli olması için ateş kaldı, fakat yakmadı."[70]

Onun bahsettiği bu durumu, şu hadis-i şerif doğrulamaktadır. Kıyamet günü mümin sırattan geçerken cehennem kendisine, *"Çabuk geç ey mümin, nurun alevimi söndürecek!"* der.[71]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim'in Şam'a Hicreti

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in Şam'a hicretinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً ۖ وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ﴿٧٢﴾

71. Onu ve Lût'u kurtarıp, bütün âlemlere bereketli kıldığımız yere** (Şam bölgesine) **ulaştırdık.

72. Ona, İshak'ı ihsan ettik, ayrı bir ihsan olarak da Yakub'u verdik ve hepsini salih insanlardan yaptık.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onu* yani İbrahim'i *ve* kardeşi Hârân'ın oğlu *Lût'u kurtarıp,* Irak'tan çıkararak *bütün âlemlere bereketli kıldığımız yere ulaştırdık.*" Burası Şam topraklarıdır. Oranın bütün âleme bereketli olması şöyledir: Gerçekten peygamberlerin çoğu o bölgeye gönderilmiş ve onların getirdiği, dinî ve dünyevî hayırların kaynağı olan dinler ora-

70 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/519.

71 Hadis için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 9/329; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/258; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 5/194, Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/360.

dan bütün âleme yayılmıştır. Orası, merkez olarak mahşerin yeri olup insanlar orada toplanır. Hz. İsa [aleyhisselâm] gökten o bölgeye inecektir. Sapkınlığın başını çeken deccâl orada helâk olur.[72]

Übey b. Kâ'b [radıyallahu anh] demiştir ki: "Yeryüzündeki bütün tatlı suların kaynağı, Beytülmakdis'teki kayanın altından çıkar, sonra yeryüzüne dağılır. Orası çok verimli bir yerdir; orada fakir ve zengin yaşar."[73]

İbn İshak demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Irak toprağında bulunan Kûsâ denen beldeden çıktı. Onunla birlikte kardeşinin oğlu Lût ile hanımı Sâre de çıktı. Hz. İbrahim önce Harran'a indi. Sonra oradan çıkıp Mısır'a gitti. Sonra oradan ayrılıp Şam'a gitti. Oradan, hanımı Sâre ile birlikte Filistin topraklarında Seb'a denen yere yerleşti. Sâre, Hz. İbrahim'in büyük amcası Hârân'ın kızı idi. Hz. Lût [aleyhisselâm], el-Mü'tefike denen yere yerleşti. İki yer arasında bir gün ve gecelik yol olup ikisi de Şam topraklarına dahildir."[74]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona, İshak'ı ihsan ettik, ayrı bir ihsan olarak da Yakub'u verdik."* Yani Hz. İbrahim'e, sulbünden oğul olarak İshak'ı verdik. Onunla birlikte ayıca İshak'ın oğlu Yakub'u da ihsan ettik. Çünkü Hz. İbrahim şöyle dua etmişti: *"Rabbim, bana salih bir evlat ihsan et!"* (Sâffât 37/100). Bunun üzerine kendisine İshak verildi, ayrıca, istediğine ilave olarak Yakub verildi. Çünkü Hz. Yakub, istenmeden verildi; bu durumda o bir hediye gibi oldu.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz İbrahim'e, tarafımızdan bir ihsan olarak oğlu İshak ile onun oğlu Yakub'u verdik.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve hepsini,* yani bu dördünden her birine (İbrahim, Lût, İshak ve Yakub'a) zâhiren ve bâtınen güzel hali nasip ederek *salih insanlardan yaptık.* Böylece özel olarak seçilmeyi hak ettiler." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

72 Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/61 (Beyrut 1991); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/247; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/643.

73 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/61; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/251. Ebü'l-Âliye'den gelen bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/643.

74 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/313-314.

71-72. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hicret (Allah için yurdunu terketmek), peygamberlerin ve velilerin sünnetidir. Her kim, bulunduğu yerde, kendisine dini adına yardımcı olacak birini bulamazsa onun, böyle bir kimseyi bulacağı yere taşınması gerekir. Aynı şekilde mürid, bulunduğu yerde, kalbini karıştıracak engel ve meşguliyetten dolayı kalp huzurunu bulamazsa, onun da meşguliyet ve bağların az olduğu bir yere taşınması gerekir. Gideceği yer, köy olsun şehir olsun, eğer orada kendisini doğru yolda harekete geçirecek kimseleri bulursa oraya gitmelidir.

Genelde şehirlerde insanı doğru yoldan alıkoyan engeller, nefsanî hazlar ve şehvetler çok olur. Mürid, manen kuvvetlenip nefsine hâkim olacağı, her şeyden terbiyesi adına bir pay alacağı ve hiçbir şeyin kendisini manevi yönden noksanlaştırmayacağı bir hale gelmedikçe şehre girmemelidir. Bu manadaki açıklamalar defalarca geçti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Manevi Önderlik ve Doğru Yolda Rehberlik

Cenâb-ı Hak bundan sonra, manevi önderliği ve doğru yolda bulunmayı methederek şöyle buyurdu:

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ
الصَّلٰوةِ وَاِيتَٓاءَ الزَّكٰوةِۚ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَۙ ﴿٧٣﴾

73. ***Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık. Kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi emrettik. Onlar, yalnız bize ibadet eden kimselerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onları,* yani İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u, *emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık.*" Yani onları, emrimizle ve insanları kemale erdirmek için peygamber göndermemizle,

insanları Hakk'a sevk eden ve din işlerinde kendilerine uyulan kimseler yaptık. Bu, Hz. İbrahim'in, *"Rabbim, zürriyetimden de imamlar yap ..."* (Bakara 2/124) duasına karşılık olarak yapıldı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları, bizim iredemize ve dilememize göre insanları doğru yola yönlendiren önderler yaptık.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kendilerine hayırlı işler yapmayı vahyettik."* Yani ilimle salih ameli birleştirerek manevi kemalatlarını tamamlansınlar diye, kendilerine her türlü hayrı yapmayı emrettik.

"Ve onlara namaz kılmayı ve zekât vermeyi emrettik." Namaz ve zekât, az öncesinde bahsedilen hayırlı işlere girmekle birlikte, fazilet ve şereflerinden dolayı ayrıca dile getirilmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, yalnız bize ibadet eden kimselerdi."* Onlar, sadece bize boyun eğip itaat eden kimselerdi; bize ibadet etmekten ve bizi müşahededen başka bir şey düşünmüyorlardı. Ey onların neslinden gelen Araplar ve acemler, siz de bu konuda onlara uyun.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

73. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kulun Allah katındaki mevki ve derecesi şu üç işten biriyle yükselir:

1. Kalbiyle tamamen Allah'a bağlanıp O'dan başkasından gönlünü çekmek,

2. Allah'ın razı olduğu işlere koşmak,

3. Hali ve sözüyle Allah'a çağırarak kulları Allah'a yönlendirmek.

Kulun, insanların hidayetine vesile olması ölçüsünde Allah katında makamı yükselir. Eğer onun irşadıyla Allah'ı tanımak gerçekleşiyorsa o, çok büyük bir derecedir. Bu şekilde, kulları Allah'a yönlendiren ve onları ilâhî huzura çağıran sûfîlerin sahip olduğu şeyhlik mertebesinin şerefi bilinmiş oldu. Onların sözleri insanların kalbine tesir eder ve o

anda Allah'a dönerler. Onların meclisleri, baştan sona öğüt ve uyarıdır. Halleri, kulu Allah'a yöneltir. Sözleri Allah'a sevkeder. Onların elinde kısa zamanda o kadar insan tövbe eder ki âlemin elinde nice senelerde o kadar insan tövbe etmez. Bu, onların hali ve sözüyle insanları Allah'a sevketmesindendir. Şüphesiz onlar, Allah katında kulların en şereflisi ve kıymetleri en değerli olanlardır.

İmam Sühreverdî [kuddise sırruhû], *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinde mürşidlik rütbesini anlattığı bölümde demiştir ki:

Rivâyet edildiğine göre Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Muhammed'in nefsini elinde bulunduran Allah'a yemin olsun; eğer isterseniz bu hususta yemin de edebilirim. Şüphesiz, Allah Teâlâ'nın en sevgili kulları, Allah'ı kullarına, kullarını da Allah'a sevdiren, yeryüzünde hayır ve nasihat için dolaşanlardır."[75]

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] dile getirdiği bu durum, mürşidlik ve Allah Teâlâ'ya davet mertebesidir. Çünkü mürşid (kâmil şeyh), gerçek olarak Allah'ı kullarına, kulları da Allah'a sevdirmektedir.

Mürşidlik mertebesi, sûfîlerin yolunda, mertebelerin en yükseği ve Allah'a davette peygamber vekilliğidir.

Mürşidin, kulları Allah'a sevdirmesi şöyle olmaktadır: Mürşid-i kâmil müridi, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yoluna uymaya sevketmektedir. Kim Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] güzel bir şekilde uyarsa Allah Teâlâ onu sever; çünkü O şöyle buyurmuştur:

"Resûlüm onlara de ki: Eğer siz gerçekten Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki Allah da sizi sevsin" (Âl-i İmrân 3/31).

Mürşidin Allah'ı kullarına sevdirmesi de şöyle olmaktadır: Mürşid, müridi, manevi kötülük ve kirlerden temizleme yoluna yönledirip terbiye etmektedir. Nefis, çirkin vasıf ve huylardan temizlenince, kalp aynası parlar, oraya ilâhî azamet nuru girer ve orada tevhidin güzelliği ortaya

---

75 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 1/367; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, 51; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44069.

çıkar. İşte bu durum, nefsi, manevi kirlerden arındırmanın ve terbiyenin bir neticesidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, nefsini (küfür ve isyandan) temizleyen kurtulmuştur" (Şems 91/9).

Nefsin kurtuluşu, Allah Teâlâ'yı tanıması ve marifet ilmini elde etmesiyledir. Kul Rabb'ini tam olarak tanırsa O'nu sever ve O'nda fâni olur. Şu halde, şeyhlik mertebesi, mertebelerin en yükseğidir, çünkü o, Allah'a davette peygamberin halifeliğini üstlenmektir.

İmam Sühreverdî sonra demiştir ki:

Mürşid-i kâmillerin üzerinde, Allah Teâlâ'yı yakînen tanımadan oluşan bir vakar ve heybet vardır. Mürid onların haline bakarak, zâhiren ve bâtınen edeplenir. Allah Teâlâ kendisine uyulacak kimseler hakkında buyurmuştur ki:

"İşte onlar, Allah'ın doğru yola ulaştırdığı kimselerdir; öyleyse sen de onların yoluna uy!" (En'âm 6/90).

Mürşid-i kâmiller hidayetin hakikatine ulaştıkları zaman, kendilerine uyulmaya ehliyetli kılınıp müttakiler için önder yapılmışlardır.

Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], bir kudsî hadiste Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Kuluma benim zikrim ve taatimle meşgul olma hali galip gelince, onun bütün gayret ve lezzetini zikrimde toplarım. Bütün lezzet ve himmetini zikrimde toplayınca, o beni sever ben de onu severim ve aramızdaki perdeyi kaldırırım. İnsanlar yanıldıkları zaman onlar yanılmazlar. Onlar, sözleriyle peygamberlerin sözleri gibi (doğruyu ve hakikati ifade eden ve benden haber veren) kimselerdir. Onlar (doğru yolda) gerçek kahramanlardır. Yeryüzündekilere bir ceza ve azap vermek istediğim zaman, onları görürüm ve yeryüzündekilere azap etmekten vazgeçerim."[76] Allah kendisinde razı olsun, Sühreverdî'nin sözleri burada bitti.[77]

---

76 Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 1872.

77 bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 102-104 (İstanbul: Semerkand, 2008).

Zünnûn-i Mısrî [kuddise sırruhû], abdalları (seçkin velileri) anlattığı bir sözünde demiştir ki: "Onların bütün himmeti (azim ve gayreti) Allah'a yöneliktir. Onların gözleri, gayb perdesi altından O'na bakar. Allah onları, zatını görmeye götüren kapıda tuttu; kendilerini marifet ehlini tedavi edecek doktorlar olarak kürsüler üzerine oturttu ve sonra onlara şöyle buyurdu:

"Size, beni kaybederek manen hasta olmuş biri gelince onu tedavi edin. Benden ayrı kaldığından hasta olan bir geldiğinde ona ilacını verin. Benden korkan biri geldiğinde ona yardım edin. Benden gelecek azaptan güvende olan biri geldiğinde onu uyarıp korkutun. Bana ulaşmak isteyen biri geldiğinde ona ihsanda bulunun. Bana doğru yola çıkmış biri geldiğinde, ona bu yolda lazım olan azığı hazırlayın. Benimle yapacağı manevi ticaretinde korkak davranan biri geldiğinde ona cesaret verin. Benden ümidini kesmiş biri geldiğinde ona ümit verin. Benim ihsanlarımı uman biri geldiğinde ona müjde verin. Bana karşı güzel zan içinde olan biri geldiğinde, ona rahmetimin genişliğini anlatın ve gönüllerini hoş edin. Beni yücelten biri geldiğinde siz de ona değer verin. Benim ihsanlarımdan sonra halini kötüleştiren biri gelirse onu uyarıp kınayın. İrşad olmak isteyen biri geldiğinde onu irşad edin ..."[78]

Bu sayılanlar, bizim de bizzat şahit olduğumuz terbiye şeyhlerinin özellikleridir. Biz sadece bildiğimize şahitlik yapıyoruz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Lût ve Hz. Nuh

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, peygamberi Hz. Lût [aleyhisselâm] ile Hz. Nuh'tan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَلُوطًا اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ
تَعْمَلُ الْخَبَٓائِثَۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَۙ ﴿٧٤﴾ وَاَدْخَلْنَاهُ

78 bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I/43-44.

فِى رَحْمَتِنَا اِنَّهُ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٧٥﴾ وَنُوحًا اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا
لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظٖيمِ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذٖينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿٧٧﴾

74. Lût'a gelince, biz ona da hüküm ve ilim verdik; onu, çirkin işler yapmakta olan memleketten kurtardık. Gerçekten onlar, kötü işler yapan fâsık bir kavimdi.

75. Onu (Lût'u) rahmetimize dahil ettik. Gerçekten o, salihlerden biriydi.

76. Nuh'u da hatırla. Hani o dua etmişti, biz de duasını kabul ederek kendisini ve (iman eden) yakınlarını büyük sıkıntıdan (tufandan) kurtarmıştık.

77. Âyetlerimizi inkâr eden kavme karşı ona yardım ettik. Gerçekten onlar, kötü bir kavimdi; bu yüzden hepsini suda boğduk.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Lût'a gelince, biz ona da hüküm verdik."* Yani hikmet veya peygamberlik verdik. Yahut iki hasım arasında hakça hüküm verme yetkisini verdik. *"Ona ayrıca ilim verdik."* Ona, bize ait bir ilim ve peygamberlere gereken siyaset ilmini verdik. *"Onu, çirkin işler yapmakta olan,* erkek erkeğe ilişkide bulunan *memleketten kurtardık."* Onlar, üzerlerine taş ve başka şeyler yağdırılarak helâk edildiler. *"Gerçekten onlar,* Allah ve resûlüne itaatten çıkmış, *kötü işler yapan fasık bir kavimdi."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Lût'u rahmetimize,* rahmetimize ehil kimselerin arasına veya cennetimize *dahil ettik; gerçekten o,* zâhirleri ve iç âlemleri güzel olan *salihlerden biriydi.* Onun bu güzel haline karşılık kendisini kurtardık; aynı şekilde onun memleketinin halkını da yaptıkları kötü işten dolayı helâk ettik."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Nuh'u da hatırla."* Hz. Lût ve diğerleri, Hz. Nuh'tan sonra olmakla birlikte, Hz. İbrahim'le olan alakalarından dolayı ondan önce zikredildiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hani o,* kavminin helâki için *dua etmişti."* Yani yukarıda bahsedilen peygamberlerden önce, Nuh'un yaptığı duayı zikret. Onun yaptığı dualardan biri de, *"Rabbim, gerçekten ben mağlup düşürüldüm, bana yardım et"* (Kamer 54/10) şeklindeydi. Biz onun duasını kabul ederek, kendisiyle birlikte ailesini, çocuklarından ve kavminden iman edenleri büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. Bu büyük sıkıntı, tufandır. Diğer bir görüşe göre o, kavminden azgın kimselerin onları yalanlayıp kendilerine eziyet etmesidir.

"Âyetlerimizi inkâr eden kavme karşı ona yardım ettik; onların eziyetini savarak Nuh'a yardım ettik ve böylece intikamını aldık. *Gerçekten onlar, kötü bir kavimdi; bu yüzden hepsini,* küçüğünü büyüğünü, erkeğini kadınını *suda boğduk."* Çünkü hakkı yalanmada ısrar etmek, sürekli şer ve fesat içine dalmak umumi helâki gerektirir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

74-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın peygamberi Lût [aleyhisselâm], zulmet yerinden mukaddes yere hicret edince, Cenâb-ı Hak ona ilim ve hikmet verdi. Her kim, gaflet mahallinden zikir ve kalben uyanıklık mahalline hicret eder ve Allah Teâlâ'nın yasakladığı şeyleri terkederse yüce Allah buna karşılık olarak kendisine, özel bir eğitim almadan ilim verir, dilinden hikmet pınarlarını akıtır.

Velilerden Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Nefis, günahları terketmeye kesin karar verince, melekût (gayb) âleminde dolaşır ve kendisine bir âlim ilim öğretmeden o, sahibine yeni hikmetlerle döner."

Bu sözü şu hadis-i şerif doğrulamaktadır:

"Kim bildiği ile amel ederse Allah Teâlâ ona bilmediklerini öğretir."[79]

---

79 Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark,* s. 50; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 10/113; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* nr. 2542.

Hz. Lût [aleyhisselâm], beldesinde işlenen kötülükleri değiştirmek için bütün gayretiyle çalıştığında, Hak Teâlâ onu, kötü insanların eziyetinden ve onlardan gelecek tehlikeden kurtardı. Aynı şekilde peygamberi Hz. Nuh da [aleyhisselâm] kavmini Allah Teâlâ'ya davet edip bütün gücüyle onlara nasihat edince, Cenâb-ı Hak onu, kavminin şerrinden korudu ve insanlığın neslini onun zürriyetinden yarattı. Böylece Hz. Nuh, insanlığın ikinci babası olarak küçük Âdem oldu. Allah Teâlâ'nın seçtiği kullarında genelde uyguladığı kanunu böyledir; Allah onların neslini çoğaltır ve geride bıraktığı şeylerde bereket yaratır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] kıssalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِۚ
وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَۙ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَۚ وَكُلًّا اٰتَيْنَا
حُكْمًا وَعِلْمًاۘ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَۜ وَكُنَّا
فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْۚ فَهَلْ
اَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾ وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِى بِاَمْرِهِ اِلَى الْاَرْضِ
الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَاۜ وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ
يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَۚ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَۙ ﴿٨٢﴾

78. ***Davud ve Süleyman'ı da an. Hani onlar, bir kavmin koyunları tarafından geceleyin zarar gören bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı; biz onların hükmüne şahit idik.***

79. Biz o meselenin iç yüzünü Süleyman'a öğrettik. Bununla birlikte biz, her birine (Davud'la Süleyman'a) hüküm ve ilim verdik. Davud'la birlikte Allah'ı tesbih eden dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan bizdik.

80. Ona, sizi savaşta tehlikelere karşı koruması için zırh yapmayı öğrettik; artık şükredecek misiniz?

81. Süleyman'ın da emrine şiddetle esen rüzgârı verdik; rüzgâr onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere doğru esiyordu. Biz her şeyi biliriz.

82. Biz ayrıca, Süleyman'ın emrine denizde dalgıçlık yapan ve bundan başka işleri gören şeytanları da verdik. Biz onları gözetimimiz altında tutup koruyorduk.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Davud ve Süleyman'ı da an;* onların hüküm verme anını hatırla. *Hani onlar, bir kavmin koyunları tarafından geceleyin zarar gören bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı; biz onların hükmüne,* meselenin kendilerine getirilip onu hükme bağlamalarına *şahit idik."* Yani onların hükmü bizim ilmimiz dahilinde ve nazarımız altında oldu; ondan hiçbir şey bize gizli kalmadı.

Koyunların zarar verdiği yerin, dalları dışarı sarkan bir üzüm bağı olduğu da söylenmiştir. Âyetin ifadesinden, bu zararın, başlarında çobanı olmayan bir koyun sürüsü tarafından geceleyin yapıldığı anlaşılıyor.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Biz o meselenin iç yüzünü,* onun hükmünü yahut fetvasını *Süleyman'a öğrettik."* Âyette, Hz. Süleyman'ın verdiği fetvanın doğru olduğuna bir delil vardır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] ve diğerlerinden nakledildiğine göre olay şöyle gelişmiştir:

İki adam Hz. Davud'un [aleyhisselâm] yanına geldi. Biri ekin sahibi, diğeri ise koyun sahibi idi. Ekin sahibi olan adam,

"Bu adamın koyun sürüsü geceleyin benim ekin tarlam girdi ve orada hiçbir şey bırakmadan hepsini yedi" dedi. Hz. Davud [aleyhisselâm],

"Git, koyunlar senindir" dedi. O, koyunlarla, araziden yenilip eksilen kısmı, değer bakımından koyunlara eşit görerek böyle söyledi. İki adam oradan çıkıp Hz. Süleyman'ın yanına gittiler. Hz. Süleyman o sırada kapıda bulunuyordu. O zaman on bir yaşındaydı. Adamlar ona, babası Hz. Davud'un verdiği hükmü söylediler. Hz. Süleyman hemen babasının yanına giderek,

"Ey Allah'ın peygamberi, eğer bu konuda başka bir hüküm verseydiniz, her iki taraf için daha uygun olurdu!" dedi. Hz. Davud,

"O hüküm nedir?" diye sordu. Hz. Süleyman,

"Koyunların sahibi, araziyi alıp ıslah eder, onu eski ekili haline getirir; ekin sahibi de koyunları alarak bu arada onların sütlerinden, yünlerinden ve yavrularından istifade eder. Ekin olgunlaşınca, tarlanın sahibi koyunları sahibine geri verir, tarla da ilk sahibine iade edilir; böylece zarar dengelenmiş ve giderilmiş olur" dedi. Bunu işiten Hz. Davud,

"Yavrum, sen doğru hüküm verdin" diyerek, adamların arasında bu şekilde hüküm verdi.

Buradan şu ortaya çıkıyor: Her ikisinin verdiği hüküm de vahye değil, kendi ictihadlarına dayanıyordu. Bu olayda şuna da bir delil vardır: Peygamberler, hakkında vahiy inmeyen konularda ictihad ederler.

Hz. Süleyman'ın, "Bu daha uygundur; eski haline gelene kadar araziyi koyun sahibine, bu süre içinde koyunları da sütünden, yününden ve yavrularından yararlanması için arazi sahibine vermeni uygun görürüm"[80] demesi, her ikisinin de verdiği hükmün, vahye dayanmadığını açıkça ifade etmektedir. Yoksa vahyin belirttiği şekilde hüküm verilmesi gerekirdi.

Şu ihtimal de vardır: Hz. Davud durumu, kölenin işlediği cinayete kıyas etmiş olabilir. Köle bir cinayet işlediği zaman, Ebû Hanîfe'ye göre

80 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/130 (Beyrut 1996).

efendisi onu, karşı tarafa verebilir yahut fidyesini verip köleyi bunun için satabilir.[81]

Verilen iki hükmün de vahiyle olduğunu söylersek, Hz. Süleyman'ın verdiği hüküm, Hz. Davud'un verdiği hükmü nesheder (yürürlükten kaldırır).

Bizim dinimize göre, bir koyun sürüsünün başka birinin ekinini zarara uğratmasının hükmüne gelince, bu konuda âlimlerin görüşü şöyledir:

İmam Mâlik ve Şâfiî, koyunların gündüz değil, gece yaptığı zararı sahibinin tazmin etmesi gerektiği görüşündedir. Bu görüş, bu konudaki bir hadise dayanmaktadır. Mâlikî mezhebinde, koyunların gündüz verdiği zarar konusunda ayrıntıya göre farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Hayvanların verdiği zararlar için tazminat gerekmez"*[82] hadisine dayanarak, başında bir çoban ve onları süren biri bulunmayan bir sürünün (veya başka hayvanların) gece veya gündüz, kendi başlarına verdiği zararın tazmin edilmeyeceğini söylemiştir. Eğer hayvanların başında bir insan bulunur da hayvanlar onun gözü önünde başkasının malına zarar verirse Ebû Hanîfe'ye göre de mal sahibi zararı öder.[83]

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Bununla birlikte biz, her birine* Davud'la Süleyman'a *hüküm ve ilim verdik."* Yani biz sadece Süleyman'a değil, onların her birine peygamberlik ve hükmün gereği olan şeyleri bilecek ilim verdik.

Âyette, müctehidin hata etmesinin onun ilmine bir zarar vermediğine ve kendisinin ictihad etme vasfını kaldırmadığına dair bir delil vardır.

Cenâb-ı Hak sonra, onlardan her birine özel olarak verdiği mucizeleri açıklayarak şöyle buyurdu:

---

81 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/350.

82 Hadis için bk. Buhârî, Diyât, 28, 29; Müslim, Hudûd, 45; Ebû Davud, Diyât, 27.

83 Görüşler için bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/267-268 (Beyrut, ts.); Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 291-292 (Beyrut 1994); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/222-225.

"Davud'la birlikte Allah'ı tesbih eden dağları ve kuşları onun emrine verdik." Yani tesbih eden dağları Davud'a boyun eğdirdik, onun için zelil ettik.

Dağların tesbihi, sözlü olarak Allah Teâlâ'yı tesbih edip yüceltmeleridir; Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] elinde çakıl taşlarının tesbih etmesi gibi. Kendisiyle birlikte tesbih eden kuşları da onun emrine verdik.

Âyette, kuşlardan önce dağların söylenmesi, onların boyun eğdirilip tesbih etmelerinin daha büyük bir mucize olmasındandır; çünkü onlar cansızdır.

Müfessir Kevâşî[84] demiştir ki: "Hz. Davud, Allah'ı tesbih edince, onunla birlikte dağlar ve kuşlar da tesbih ediyordu. Hz. Davud, taşların ve ağaçların yaptığı tesbihi işitip anlıyordu. Hz. Davud, tesbihe biraz ara verince, Allah Teâlâ gayret ve iştiyaka gelmesi için ona dağların ve kuşların tesbihini işittiriyordu. Rivayet edildiğine göre Hz. Davud, yürüdüğü zaman dağlar da tesbih ederek kendisiyle birlikte yürüyordu."

Katâde[85] demiştir ki: "Hz. Davud namaz kıldığında, dağlar da kendisiyle birlikte namaz kılıyordu."[86] Bu durum, Allah Teâlâ'nın kudretinde zor bir şey değildir.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: "Davud Allah'ı tesbih ederek yürüdüğünde dağlar onun söylediğini tekrar ederek cevap veriyor, kuşlar da tesbihine katılarak kendisine destek veriyordu."[87]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bunları yapan bizdik."* Bu tür harika işleri ve daha fazlasını peygamberlerimiz için yapan bizdik; onlar bizim için yeni ve kudretimize zor bir şey değildir.

---

84 Kevâşî ve eseri, bu sûrenin 19-25. âyetlerinin tasavvufî tefsirinde tanıtıldı.

85 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

86 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/328; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 8/2458 (Riyad 1997); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/250; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/650.

87 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/226; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/181.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz ona, sizi savaşta düşmanlarınıza karşı koruması için zırh yapmayı öğrettik."* Biz ona, sizin faydanız için yani harpte düşmandan veya size atılan silahtan korunmanız için zırh yapmasını öğrettik.

"Artık bunun için Allah'a *şükredecek misiniz?"* Bunun manası, "Allah'a şükredin" demektir ve onları uyarmaktır.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'a verdiği özel mucizelerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Süleyman'ın da emrine şiddetle esen rüzgârı verdik."

Önceki âyette, *"Davud'la birlikte dağları emrine boyun eğdirdik"* buyruldu; bu âyette ise, *"Süleyman'ın emrine rüzgârı verdik"* buyruldu. Bu iki durum arasında farklılık vardır. Şöyle ki, rüzgâr her hâlükârda kendisini dinlemesi ve emrine boyun eğmesi için Hz. Süleyman'ın emrine verildi; dağların Hz. Davud'a boyun eğmesi ise onun emriyle değil, kendisine tâbi olarak ve yaptığına uyarak gerçekleşti.

Rüzgârın "şiddetli esen" vasfıyla tanıtılması, onun çok uzak mesafeleri kısa zamanda katetmesindendir; yoksa onun bizâtihi esişi hafif ve hoş idi.

Şöyle de denmiştir: Rüzgâr, Hz. Süleyman'ın kendisinden isteğine göre, bazan hafif, bazan şiddetle esiyordu. Yahut rüzgâr gidişinde hafif, dönüşünde şiddetle esiyordu; çünkü yolcuların âdeti dönüşlerinin hızlı olmasıdır. Yahut rüzgâr, taşıyacağı yaygıyı kaldırırken şiddetle esiyor, havada götürürken hafif ve yumuşak esiyordu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rüzgâr onun emriyle,* Hz. Süleyman'ın dilemesiyle, *içinde bereketler yarattığımız,* ağaçları ve meyveleri bol *yere doğru esiyordu."* Burası Şam'dır. Hz. Süleyman'ın evi de oradaydı; rüzgâr onu bölgenin uzak yerlerine taşıyordu.

Vehb b. Münebbih[88] demiştir ki: "Hz. Süleyman evinden çıkınca, kuşlar üzerinde kümelenip havada duruyorlardı. İnsanlar ve cinler ken-

---

88 Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah (v. 114/732), aslen İranlı olup tâbiînin ileri gelen âlimlerindendir. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleri nakledenlerin başında gelir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği hadis râvileri arasındadır.

disini ayakta karşılıyor, tahtına oturuncaya kadar öylece bekliyorlardı. Hz. Süleyman, gazâya (düşmanlarla savaşa) çok çıkan biriydi. Gazâdan hiç geri durmazdı. Bir gazâya çıkmak istediği zaman emreder, kendisine yontulmuş ağaçtan geniş bir saha yapılırdı. Sonra kendisi için onun üzerine bir taht kurulurdu. Sonra Hz. Süleyman, onun üzerine insanları, hayvanları ve bütün harp aletlerini yüklerdi. İstediklerini yüklediğinde, şiddetle esen rüzgâra kendilerini taşımasını emrederdi. Rüzgâr, tahtadan yapılmış yaygının altından girip onu taşırdı. Yukarı çıkardığı zaman, Hz. Süleyman, bundan sonra kendilerini taşıması için hafif rüzgâra emir verirdi. Hafif rüzgâr kendisini, istediği yere, sabah ve akşam gidişi bir aylık yola taşırdı."[89]

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz her şeyi biliriz."* Yani bizim ilmimiz her şeyi kuşatmıştır; biz her şeyi ezeldeki ilmimize göre ve hikmetimizin gerektirdiği şekilde yaparız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz ayrıca, denizde dalgıçlık yapan ve bundan başka işleri gören şeytanları da Süleyman'ın emrine verdik."*

Allah Teâlâ, önceki âyette akıl sahibi olmayan şeffaf rüzgârı Hz. Süleyman'ın emrine verdiğinden bahsettikten sonra, bu âyette de latif şeffaf varlıklardan akıl sahibi şeytanları onun hizmetine verdiğinden bahsetti. Onların hepsi de süratle hareket eden varlıklardır. Şeytanlar, denize dalarak, oradan, Hz. Süleyman'a inci yakut gibi kıymetli cevherler çıkarıyorlardı. Onlar bunun dışında, şehirler bina etmek, köşkler, harp aletleri, şekiller, büyük sabit kazanlar yapmak gibi başka işler de yapıyorlardı.

Şöyle de denilmiştir: Onlar, çıkarttıkları şeylerden hamam, hamam otu, değirmen, billur kaplar ve sabun yapıyorlardı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz onları gözetimimiz altında tutup koruyorduk."* Biz onları, Hz. Süleyman'ın emrinden çıkmaktan veya verilen işi değiştirmekten koruyorduk. Yahut onları, denizden çıkarttıkları şeyleri bozmaktan koruyorduk, çünkü yaratılışı gereği cinler yaptıkları işi bozuyorlardı.

---

89 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/331; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/251.

Zeccâc[90] demiştir ki: "Allah Teâlâ cinleri, yaptığı işleri bozmaktan koruyordu; çünkü cinlerin huyu, gündüz yaptıklarını gece bozmaktı."[91]

Bu konuda denmiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Süleyman'ın emrinde çalışan cinlerin başına, (onları kontrol etmek için) bir grup melekle bir grup mümin cin görevlendirdi."

Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman'ın emrine verilen cinler kâfir cinlerdi, mümin cinler değildi; bunu, *"Şeytanlardan da onun emrine verdik"* âyetinden anlıyoruz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Biz meselenin iç yüzünü Süleyman'a öğrettik" âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, kullarına yaptığı ihsanın, büyüklüğe, küçüklüğe, yaşlılığa, çalışıp kazanmaya ve öğrenmeye değil, kendi fazlına (lutuf ve vergisine) bağlı olduğunu açıkladı. Asıl idrak ve anlayış, Allah Teâlâ'nın kuluna hidayet nurunu ihsan ederek ve gayb ilimlerinin sırlarını açarak ona rubûbiyyetin hükümlerini (zatına ait hükümleri) öğretmesidir. Allah bu hakikatleri kuluna açar; işte o nokta, ince anlayış ve manevi ilimlerin elde edildiği andır. Allah Teâlâ, lutfu ile Hz. Süleyman'a ilim öğretti; ona zatının dışında, mülk ve dünya nimetleri içinde ilimden daha hayırlı bir şey ihsan etmedi. Şüphesiz ilim, Allah'ın sıfatlarından biridir. Cenâb-ı Hak, ona sıfatlarıyla tecelli edip ondan özel bir sıfat kazandırınca, kendisine azametiyle ihsanlarda bulundu."[92]

Vertecübî, *"Biz her birine hüküm ve ilim verdik"* âyeti hakkında da demiştir ki: "Onlara verilen hüküm, rubûbiyyeti (yüce Rabb'in zat ve sıfatlarını) tanımaktır; ilim ise O'na karşı yapılacak kulluğu bilmektir."

"Biz, Davud'la birlikte dağları boyun eğdirdik", *"Süleyman'ın emrine rüzgârı verdik ..."* âyetleri hakkında deriz ki: Onlar, kâinatın sahibiyle beraber oldukları için, kâinat da onlarla oldu.

90 Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır. bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn*, 11/87-90 (Beyrut 2006).

91 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/352.

92 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/519-520.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen kâinatın sahibini müşahede etmezsen, varlıklarla birlikte olursun; onu müşahede ettiğinde ise kâinat seninle olur."

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde şu olayı anlatmıştır:

"Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir gün kaliteli ve yeni bir gömlek giymişti. Onunla birlikte yaygı üzerine bindi. Kendisini rüzgâr taşımaya başladı. Bu arada, Hz. Süleyman havada giderken elbisesine bir göz atıp onu beğenir gibi oldu. Bunu üzerine rüzgâr onu yere indirdi. Hz. Süleyman, 'Ben sana bunu emretmemişken niçin beni yere indirdin?' diye sorunca rüzgâr, 'Biz sadece, sen Allah Teâlâ'ya itaat ettiğin zaman sana itaat ederiz, (şimdi ise elbiseni beğenmekle nefsine uydun, hata ettin)' dedi. Hz. Süleyman bunun üzerine istiğfar etti; rüzgâr da kendisini taşıdı."[93] Olayı mana olarak aktardık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Eyyûb'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] kıssasını anlatarak şöyle buyurdu:

وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَۚ ﴿٨٣﴾
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِه۪ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ
رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرٰى لِلْعَابِد۪ينَ ﴿٨٤﴾

83. ***Eyyûb'u da an. Hani o Rabb'ine, "Bana zarar dokundu; sen, merhametlilerin en merhametlisisin" diye dua etmişti.***

84. ***Bunun üzerine biz, onun duasını kabul ettik ve başına gelen bütün dertleri giderdik. Tarafımızdan bir rahmet ve ibadet ehline bir ibret olarak, kendisine ailesini ve onlarla birlikte bir mislini daha verdik.***

---

93 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb; Kalplerin Azığı*, 2/204 (İstanbul: Semerkand, 2003).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eyyûb'un haberini de an. Hani o Rabb'ine, 'Bana zarar dokundu;* hastalık ve zafiyete düştüm, *sen, merhametlilerin en merhametlisisin' diye dua etmişti."*

Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], duasını ilâhî rahmeti çekecek bir dille yaptı. Şöyle ki kendisini, rahmet edilmeye muhtaç, Rabb'ini de son derece rahmet sahibi olarak tanıttı; kemal-i edebinden de ne isteğini açıklamadı. O sanki şöyle demiş oldu: "Rabbim, sen, rahmet etmeye ehilsin, Eyyûb ise rahmet edilmeye muhtaçtır; sen ona rahmet et ve başına gelen derdi ondan gider!"

Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Eyyûb, namaza kalkmaya güç yetiremediği zaman Rabb'ine, vücudunun zayıflığını söyledi, yoksa ona şikâyette bulunmadı. Nasıl şikâyette bulunmuş olsun ki Allah Teâlâ onun hakkında, *'Biz onu çok sabırlı bulduk; o ne güzel bir kuldu'* (Sâd 38/44) buyurmaktadır."

Denilmiştir ki: Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], Allah Teâlâ ile özel konuşmanın (O'na naz ve niyaz etmenin, yalvarıp yakarmanın) tadına varmak için şikâyette bulundu; yoksa insanlara şikâyette bulunarak başına gelen zararı dile getirmedi. Derdini Allah'a şikâyet etmek, O'na son derece yakın olmaktır; Cenâb-ı Hak'tan gelen şeyi insanlara şikâyet etmek ise O'ndan son derece uzaklaşmaktır.[94] Bu konudaki geniş açıklama, âyetin tasavvufî tefsirinde gelecek inşallah.

Rivayet edildiğine göre Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] Rumlar'dan idi. Yukarı doğru nesebi şöyledir: Eyyûb b. Âmûs b Târah b. Rûîl b. Ays b. İshak.

Hz. Eyyûb'un annesi de Hz. Lût'un [aleyhisselâm] neslinden idi. Allah Teâlâ onu peygamber olarak seçti ve insanlara davet için gönderdi. Kendisine bol dünya malı verdi. Kendisinin 3000 devesi, 7000 koyunu ve 500 çift öküzü vardı. Her çift öküzü süren bir köle vardı. Her kölenin hanımı ve çocuğu bulunuyordu. Hz. Eyyûb'un yedi oğlu ve yedi kızı vardı. Bu açıklama müfessir Nesefî'ye aittir.[95]

---

94 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/132.

95 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/132.

Müfessir Sa'lebî, Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] hakkında şu ek bilgileri vermiştir: "Şam bölgesinin bütün arazisi ona aitti. Kendisinin hiç kimsede bulunmayan at, inek, koyun, merkep ve diğer hayvanları vardı. Kendisi çok iyiliksever, takva sahibi, fakirlere acıyan, dul ve yetimlere bakan biriydi. Misafire ikram eder, yolda kalanı yerine ulaştırırdı. Allah'ın nimetlerine çokça şükreden bir kimseydi. Şeytan diğer gafil ve içinde bulunduğu iyi duruma aldanan zenginlere verdiği zararı ona verememişti. Kendisiyle birlikte iman eden üç kişi bulunuyordu. Biri Yemen'den bir adam, diğerleri de kendi şehrinden orta yaşta iki kişiydi."[96]

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "İblîs, meleklerin gökte Hz. Eyyûb hakkındaki güzel övgülerini işitince ona haset etti ve Allah Teâlâ'ya,

'İlâhî, kulun Eyyûb'a nimet verdin sana şükretti, afiyet verdin sana hamdetti. Onu hiç zorluk ve bela ile imtihan etmedin! Eğer onu bela ile imtihan etseydin, sana nankörlük eder, nimetini ve seni unuturdu!" dedi. O zaman Allah Teâlâ,

'Git; seni onun malına musallat ettim (istediğini yap!)' dedi. İblîs hemen cinlerden en şerli grubunu toplayarak durumu onlara haber verdi. İçlerinden biri,

'Bana öyle bir kuvvet verildi ki ateşten bir fırtınayı harekete geçirince, rastladığı her şeyi yakar' dedi. İblîs ona,

'İşte onun develeri ve çobanları önünde duruyor, onları yak!' dedi. İfrit, yerin altında ateşten bir fırtına estirdi, Hz. Eyyûb'un bütün develerini ve çobanlarını yaktı. Hepsinin işi bitince İblîs, develerin çobanı kılığına girdi, genç bir deve üzerine binerek Hz. Eyyûb'a geldi ve ona,

'Ey Eyyûb, senin kendisine ibadet ettiğin Rabb'in, bütün develerini ve çobanlarını yaktı!' dedi. Hz. Eyyûb,

'Hepsi O'nun malıdır; bana emanet olarak vermişti; O, kendi malında dilediğini yapar!' dedi. Hz. Eyyûb, Rabb'ine hamdettiğinde İblîs hedefine ulaşamadan perişan olarak geri döndü.

---

96 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/252.

Cinlerden bir diğeri, İblîs'e,

'Bende öyle bir kuvvet vardır ki bir çığlık attığım zaman, sesimi işiten bütün ruh sahiplerinin canı çıkar!' dedi. İblîs,

'Eyyûb'un koyunlarına ve çobanlarına git, hepsini helâk et' dedi. Cin gidip şiddetli bir çığlık attı, bütün koyunlar ve çobanları öldü. Sonra İblîs, baş çoban kılığına girerek Hz. Eyyûb'a geldi ve ona, develer için söylediği sözlerin benzerini söyledi. Hz. Eyyûb da, develer hakkında verdiği cevabın aynısını söyledi, İblîs hedefine ulaşamadan perişan olarak dönüp gitti.

Cinlerden bir diğeri İblîs'e,

'Bende öyle bir kuvvet vardır ki şiddetli bir rüzgâr estirdiğim zaman uğradığı her şeyi savurup yok eder' dedi. İblîs,

'Git, Eyyûb'un öküzlerini ve ekinlerini helâk et!' dedi. Cin onlara geldi, şiddetli bir rüzgâr estirdi, rüzgâr hepsini yok etti, öyle ki ekinlerin yerinde hiçbir şey bırakmadı. Bu defa İblîs, ekinlerin sorumlusu kılığına girerek Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] yanına geldi, ona ilk söylediği gibi sözler söyledi; o da aynı cevabı verdi. Hz. Eyyûb'un bütün malını helâk etti; Hz. Eyyûb her defasında Allah Teâlâ'ya hamdederek karşılık verdi. Bunun üzerine İblîs,

'İlâhî, Eyyûb senin kendisini sadece nefsi ve çocukları sebebiyle nimetlere ulaştırdığını söylüyor; beni onun çocuklarına musallat eder misin? Onlar birer fitnedir!' dedi. Allah Teâlâ,

'Seni onun çocuklarına musallat ettim (istediğini yap!)' dedi. Bunun üzerine İblîs, çocuklarının yanına geldi, içinde bulundukları köşkü tersine çevirerek hepsini baş aşağı getirip üzerlerine yıktı. Sonra İblîs, onlara hikmet öğreten bir hoca kılığına girerek, yaralı bir halde Hz. Eyyûb'a geldi ve ona,

'Ey Eyyûb, keşke çocuklarına nasıl azap edildiğini bir görseydin! Hepsi başları üzerine ters çevrildi; beyinleri burunlarından aktı' dedi ve buna benzer sözleri tekrar edip durdu; sonunda Hz. Eyyûb'un kalbi rikkate geldi, içi sızlayıp ağladı, yerden bir avuç toprak alıp başına saçtı. Bunu gören İblîs, sevinerek göğe yükseldi. Sonra Hz. Eyyûb çocuklarının

bulunduğu yere geldi, durumu görünce Allah'a istiğfar etti. Yanında bulunan melekler hemen göğe yükselerek tövbesini Allah Teâlâ'ya ulaştırdılar. Halbuki Hak Teâlâ, Hz. Eyyûb'un halini en iyi bilmekteydi. Bunun üzerine İblîs, yine hedefine ulaşamadan perişan oldu ve Allah Teâlâ'ya,

'İlâhî, Eyyûb'a malı ve çocuklarına gelen âfet hafif geldi; beni onun bedenine musallat eder misin? Şundan eminim ki eğer beni onun bedenine musallat edersen, sana karşı nankörlükte bulunur; verdiklerini inkâr eder!' dedi. Allah Teâlâ da,

'Seni onun bedenine musallat ettim; istediğini yap; sadece onun aklına, diline ve kalbine zarar vermene müsaade yoktur' buyurdu. Bunun üzerine İblîs, Hz. Eyyûb'a geldi, onu secde halinde buldu; yerden doğru gelerek burun deliğinden bir kere üfledi, bu üfleme ile Hz. Eyyûb'un cesedini bir ateş sardı. Vücudu zayıfladı. Vücudunda başından ayağına kadar siğil çıktı ve kaşınma başladı. Öyle ki Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] kendisini tutamayıp vücudunu kaşımaya başladı. Önce tırnaklarıyla, sonra düz bir tahta ile sonra taşla vücudunu kaşıdı. Sonunda etleri iltihaplandı, rengi değişti, kokmaya başladı ve yaralarına kurt düştü. Belde ahalisi kendisini, evin dışında yüksekçe bir yere çıkarıp kalması için ona bir çardak yaptılar. Bütün insanlar kendisini terketti; sadece hanımı Rahme yanında kalıp ihtiyaçlarını görmekle meşgul oldu. Rahme, Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] oğlu Efraim'in kızı idi."[97]

Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın peygamberi Eyyûb'un hastalığı on sekiz sene sürdü; yakınları ve uzakları kendisini terketti."[98]

Kâ'b el-Ahbâr, hastalığın yedi sene sürdüğünü söylemiştir. Onun on üç sene sürdüğünü söyleyenler de olmuştur. Rivayet sabit ise doğru olan Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] söylediğidir.

97 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/252-255. Aynı konuda uzun bir rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/234-239.

98 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 8/2460; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3617; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 2898; Hâkim, *Müstedrek*, 2/581-582; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/659; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/208.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Hz. Eyyûb, İsrâiloğulları'na ait boş bir arazide insanlar tarafından terkedilmiş halde yedi sene bir ay kaldı. Vücudunda kurtlar dolaşıyordu."[99]

Bu rivayetlerin arasını birleştirmek mümkündür. Şöyle ki Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] hastalığı şiddetli olarak yedi sene sürdü, diğer seneler onun başlangıcıydı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Eyyûb'un hanımı bir gün kendisine,

"Allah Teâlâ'ya dua etsen de bu hastalığı senden kaldırsa!" dedi. Hz. Eyyûb,

"Afiyet içindeki günlerimiz kaç sene sürdü?" diye sordu; hanımı,

"Seksen sene!" dedi. O zaman Hz. Eyyûb,

"Bela günlerimin sayısı afiyet günlerimin sayısına ulaşmadan, hastalığımın kalkması için Rabbim'e dua etmeye çekinirim!" dedi.[100]

Rivayet edildiğine göre, kurtlar Hz. Eyyûb'un bedenini tamamen yediler, öyle ki çürümüş bir kemik kaldı. Bununla birlikte o, Allah'ın zikrinden, O'na hamd ve şükürden geri kalmıyordu. Onun bu halini gören İblîs, bir feryat kopararak,

"Rabbim'in beni kendisine musallat etmesini istediğim bu kul beni yordu (mağlup ve perişan etti!)" dedi. O zaman ifritler,

"Sen Âdem'i hanımını kandırmak suretiyle kendisini cennetten çıkarmadın mı? Eyyûb için de aynı yolu izle!" dediler. Bunun üzerine İblîs, hoş kokulu bir adam sûretine girdi. Hasan-ı Basrî'nin rivayetine göre, insanlardan hiç kimsede olmayan güzel bir hal ve görünüşle gelerek Hz. Eyyûb'un hanımına,

"Ey Allah'ın kulu, kocan nerede?" diye sordu. Hz. Eyyûb'un hanımı,

"O işte şuradadır; yaralarını kaşıyor, cesedinde kurtlar geziniyor!" dedi. İblîs, ona,

99 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/260; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/656.

100 Rivayet için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/352. Az farklı ifadelerle bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/261; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/658.

"Ben senin kocana bu dertleri veren yeryüzünün ilâhıyım; çünkü o, beni bırakarak göğün ilâhına ibadet etti; eğer bana bir defa secde ederse ona, eski halini geri veririm!" dedi.

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "İblîs, Hz. Eyyûb'un hanımına, 'Eğer kocan bir yemek yer de besmele çekmezse, ona afiyet veririm!' dedi. O da gelip durumu Hz. Eyyûb'a haber verdi. Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] hanımına,

"Allah'ın düşmanı şeytan, seni dininden döndürmek için gelmiş" dedi ve peşinden, "Eğer Allah beni bu hastalıktan kurtarırsa sana 100 sopa vuracağım!" diye yemin etti. Ayrıca, onun yemeğini yememek için yemin etti. Böylece bir zaman bekledi, yanına hiç kimse gelmedi. O zaman, "*Rabbim,* bana, İblîs'in kendisi için secde etmemi beklediği bir *zarar dokundu; sen merhamet edenlerin en merhametlisisin, diye dua etti.*" O zaman kendisine,

"*Ayağını yere vur*" dendi; o da vurdu, oradan bir su kaynağı fışkırdı. Onunla yıkandı; hastalığından hiçbir şey kalmadı, bedenindeki bütün kurtlar döküldü, eski gençliğine ve güzelliğine döndü. Sonra ayağı ile bir kere daha yere vurdu; yerden diğer bir kaynak fışkırdı. Ondan içti; bu defa içinde hiçbir hastalık kalmadı, hepsi dışarı çıktı.

Hz. Eyyûb'un hanımı Rahme, Hz. Eyyûb, ona, "Senin yemeğini yemeyeceğim" diye yemin edince, kendisini bir müddet terketmişti. Sonra pişman olup geri döndü. Hz. Eyyûb'un bulunduğu yere gelince, orada çok güzel yüzlü bir adam gördü, kendisini tanımadı; ona,

"Burada hasta halde yatan adam nerede?" diye sordu. Hz. Eyyûb,

"O benim; Allah bana şifa verdi" dedi. Hanımı önce inanamadı, sonra Hz. Eyyûb'u gülüşünden tanıdı. Bunun üzerine birbirlerine sarıldılar. Sonra Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb'un yemininin yerine gelmesi için, ona, (içinde 100 adet buğday sapı bulunan) bir demet sap alıp onunla hanımına bir defa vurmasını emretti. (Sâd 38/44).

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şeytanın, peygamberlerin zâhirî bedenine musallat olması, ona maddi yönden bir zarar vermesi olabilecek bir şeydir. Nefret ettirici hastalıklara gelince, eğer böyle bir hastalık pey-

gamber tebliğini yaptıktan ve din yerleşip karar kıldıktan sonra olursa, bazı âlimlere göre bu da mümkündür. Doğru olan da budur. O zaman, seleften nakledilen haberlerle, peygamberlerin insanların nefret edeceği hallerden uzak olmasını gerekli gören aklî delillerin arası bulunmuş olur; çünkü ağır hastalık, insanların nefret edeceği bir durumdur. Ancak dini tebliğ tam olarak gerçekleştikten sonra, peygamberin böyle bir hastalığa yakalanması zarar vermez. Rivayet edildiğine göre Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] ömrünün sonunda gözleri görmez olmuştur. Hz. Yakub'un da [aleyhisselâm] aynı şekilde gözleri görmez olmuştur. Bu durum, onların peygamberliğini tebliğ ettikten sonra meydana geldiği için, peygamberlik görevlerine bir zarar vermez.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] hakkında şöyle buyurdu: *"Bunun üzerine biz, onun duasını kabul ettik ve* kendisine bir ihsan olarak *başına gelen bütün dertleri giderdik."*

Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], hastalığından iyileşip kalkınca baktı; ailesinden ve malından hiçbir şey göremedi. Sonra Allah Teâlâ çocuklarını diriltti ve kendisine onların bir misli daha çocuk verdi. Malının yerine benzer bir mal vererek eski zenginliğini iade etti. Allah Teâlâ'nın şu âyeti bu durumu bildirmektedir:

"Kendisine ailesini ve onlarla birlikte bir mislini daha verdik."

Bu konuda denmiştir ki: Ona ailesinin bir mislinin verilmesi şöyle oldu: Allah Teâlâ Hz. Eyyûb'a önceki çocuklarının bir misli yeni evlat verdi.

İkrime[101] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Biz ona ahirette ailesini verdik; dünyada da onların bir misli çocuk verdik."

Birinci görüş, âyetin zâhirine daha uygundur; Allah Teâlâ, kudretini göstermek için dünyada Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] ölen aile fertlerini diriltip kendisine geri verdi. Sonra şöyle buyurdu:

"Bunu tarafımızdan bir rahmet olarak ve ibadet ehline bir ibret olsun diye yaptık." Yani bahsettiğimiz bu şeyleri Hz. Eyyûb'a rahmetimizi göster-

101 İkrime, Ebû Abdullah (v. 105/723), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

mek için ve onun dışındaki ibadet ehline bir öğüt ve ibret olsun, onlar da onun sabrettiği gibi sabretsin ve onun gibi sevap alsınlar diye yaptık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bunu, Hz. Eyyûb'un da içlerinde bulunduğu ibadet ehline merhametimizi göstermek, onları iyilikle andığımızı ve kendilerini unutmadığımızı bildirmek için yaptık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir mümine, nefsinde ve malında açlık, hastalık, şiddetli ve âfet türünden her ne gelse, hepsi büyük bir rahmet ve ihsandır. Dostlardan ayrı kalmak, vatanı terketmek, yolculukların zahmetine katlanmak ve bedeni yorgun düşüren işlerle yüz yüze gelmek de buna dahildir.

Sûfîler bu tür şeylere, "Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve kahır tecellileriyle kendisi tanıtması" derler; çünkü Allah Teâlâ, dostlarının kendisini müşahede ile tanımaları için onlara böyle bir marifet kapısı açmaktadır. Bunun için onları bela içindeyken sevinçli ve başlarına bir musibet geldiği anda rahat bulursun; çünkü onlar o sıkıntı içinde manen bir rahatlık ve ondan sonra Allah'a daha fazla yakınlık, kalplerinden perdelerin açılması, Rabbü'l-âlemin ile aralarındaki uzun mesafenin katedilmesi gibi manevi nimetleri bulmaktadır.

Ârifler bu tür hastalık ve sıkıntıları zâhirî amellere tercih etmektedir; çünkü o sıkıntıların içinde sabır, zühd (dünyadan gönlü çekmek), ilâhî takdire rıza, teslimiyet gibi kalbe ait amelleri elde etmektedirler. Bir de ârifler, bu sıkıntılardan meydana gelen beden zayıflığı ve kalp incelmesi esnasında keskin nazar ve derin tefekkürü elde etmekte, ayrıca kalbe ait diğer amelleri ele geçirmektedirler.

İbn Atâullah-ı İskenderi *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ, senin için marifetine götüren bir kapı açınca, onunla birlikte amelinin az olmasına aldırış etme! Cenâb-ı Hak sana böyle bir kapıyı açmakla, o yoldan sana kendisini tanıtmak istiyor. Bilmez misin, marifeti sana gönderen O'dur; ameller ise senin O'na sunduğun şeylerdir. Senin O'na sunduğun şeyler nerede, O'nun sana gönderdiği nerede?"

Şeyh İbn Abbâd[102] [kuddise sırruhû], bu hikmetin açıklamasında demiştir ki:

"Allah Teâlâ'yı tanımak, aranacak şeylerin en yükseği, ulaşılmak istenen arzu ve hedeflerin zirvesidir. Cenâb-ı Hak kuluna, ona marifetini kazandıracak bazı sebeplerle yöneldiğinde ve kendisine bir kapı açtığında, bu, onun için Allah'ın en büyük nimetlerinden biridir. Bundan sonra onun, farzların dışında birtakım salih amelleri ve onlara bağlı sevapları kaçırmasından dolayı üzülmemesi gerekir. Bu kul şunu bilsin ki Hak Teâlâ onu, ilâhî huzuruna yaklaştırdığı seçkin kullarının yoluna sevketmiştir. Bu yol, kulun özel bir çabası ve ameli olmaksızın onu tevhidin hakikatine ve yakîne ulaştıracak bir yoldur.

Kulun kendi başına yapmış olduğu ameller, onun kendi kazancı ve gayretiyle oluşmaktadır. Kul bu amellere birtakım âfetlerin girmesinden emin olamaz; onlarda ayrıca ihlâs da istenmektedir. Bazan ince bir hesap anında kul, yaptığı amellerden beklediği sevabı da elde edemeyebilir. Bu durumda, onun kendi başına yaptığı amellerle, yüce Mevlâ'nın kendisine ihsan ettiği marifeti arasında ne kadar fark vardır!

Bunun bir örneği, insanın başına gelen, ona dünyanın lezzetlerini acılaştıran, kendisini birçok hayırlı amelden alıkoyan bela ve sıkıntılardır. Kulun isteği, hoş bir hayat ve güzel bir hal içinde dünya hayatının devam etmesidir. Ahiret saadetini talep konusunda ise hali, rahatlık ve refah içinde olanlar gibidir. Bu hal içindeki kul, nefsini zâhirî amellerden başka bir şeye zorlamaz. Onlar, içinde fazla zahmet ve meşakkat bulunmayan, kulun dünyevî lezzetlerini kesmeyen, ondan herhangi bir şehveti de gidermeyen şeylerdir. Allah'ın kulundan isteği ise onu kötü ahlâkından temizlemek, onunla çirkin ahlâkları arasına engel koymak ve kendisini varlıkların esaretinden kurtarıp yüce zatını müşahedenin genişliğine çıkarmaktır. Bu makama tam manasıyla ulaşmak için ise kulun, istediği şeylerin zıddıyla yüz yüze gelmesinden, alıştığı hayatın ve şartların bozulup değişmesinden başka yol yoktur. O zaman hali,

---

102 İbn Abbâd Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefezî er-Rundî (v. 792/1390), Şâzelî şeyhlerindendir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem*'i üzerine yaptığı *Gaysü'l-Mevâhibü'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye* adlı bir şerhi vardır. Bu şerh *et-Tenbîh* ismiyle de anılmaktadır (geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "*İbn Abbâd*", *DİA*, 19/266-267).

iç âleminde gerçekleşecek şeylere göre olur. Onlarla zâhirî ameller arasında bir münasebet yoktur. Kul bunu anlayınca kesin olarak bilir ki Allah'ın onun için seçtiği ve ondan istediği, nefsinin kendisi için seçtiğinden ve ondan istediğinden daha hayırlıdır.

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ, peygamberlerinden birine şöyle vahyetti:

"Ben, bir kuluma bela verdiğimde, o bana dua ederek bu belanın kaldırılmasını istedi. Ben duasına uzun süre karşılık vermedim. O zaman kulum bana halinden şikâyette bulundu. Ben de ona dedim ki: Ey kulum, benim sana bu bela ile ettiğim rahmetten daha güzel nasıl rahmet edeyim?"

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] naklettiği bir hadis-i şerifte, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Mümin kuluma bir bela verdiğimde, beni kendisini ziyaret edenlere şikâyet etmezse ben onu hastalıktan kurtarırım; kendisine önceki etinin yerine daha hayırlı bir et ve kanının yerine daha hayırlı bir kan veririm. Kulum ameline yeniden başlar."[103]

İbn Abbâd [kuddise sırruhû], Ebü'l-Abbas İbnü'l-Arîf'ten[104] şunu nakletmiştir:

"Mağrib'de Ebü'l-Hayyâr isminde bir zat vardı. Bütün bedenini cüzzam hastalığı sarmıştı. Bununla birlikte kendisinden, çok uzak mesafeden alınan bir misk kokusu yayılıyordu. İnsanlardan biri onunla karşılaştı, kendisine,

"Efendim, Allah Teâlâ sanki bu belayı düşmanlarından indirecek birini bulamadı da size mi indirdi! Halbuki siz onun seçkin dostlarından birisiniz!" dedi. Ebü'l-Hayyâr adama dedi ki:

"Sus, böyle söyleme; çünkü ben, ilâhî ihsan hazinelerini elde etmek istediğimde, ona ulaşmak için Allah katında beladan daha şerefli ve yakın bir şey bulamadım; bunun için O'ndan bela istedim. Sen bana bakıp böyle söylüyorsun. Eğer sen, zâhidlerin efendisi, ibadet ehlinin kutbu,

---

103 bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/349.

104 İbnü'l-Arîf, yukarıda 57-67. âyetlerin tasavvufî tefsirinde tanıtıldı.

velilerin ve evtâdın imamı olan zatı görsen ne derdin acaba! O, Tarsus'ta bir dağdaki mağarada yaşar; etleri lime lime olmuştur, derisinden cerahat ve irin akar. Her tarafını sinekler ve karıncalar sarmıştır. Gece olunca, o ana kadar yaptığı Allah'ı zikir ve O'nun kendisine verdiği rahmete şükürle yetinmez, kendisini demirle bağlar, kıbleye dönüp bütün gece şafak sökene kadar dua ve niyaz eder."[105]

Sûfîler, Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm], *"Rabbim, bana zarar dokundu ..."* sözüyle, onun bedenindeki bir zararı mı yoksa dini adına kalbine gelen bir zararı mı şikâyet ettiği konusunda farklı şeyler söylemişlerdir.

Bazıları demiştir ki: "Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] namaza kalkmak istedi, ancak vücudundaki hastalık ve zayıflıktan güç yetiremedi, bunun üzerine, *'Rabbim, bana zarar dokundu ...'* dedi."

Şöyle de denmiştir: Yaralarına düşen kurt bütün bedenini yedi, öyle ki bir deri bir kemik kaldı. Kurt, kalbine ve diline yönelince Hz. Eyyûb, kalbi için gayrete geldi. Çünkü orası marifet, tevhid, peygamberlik ve velâyet ilminin konduğu yerdi. Zikirden kesilmekten korkarak, *"Rabbim, bana zarar dokundu ..."* dedi.

Bir diğer görüş şöyledir: Hz. Eyyûb, himmetinin ve kalbinin dağılmasından korktu; çünkü ârifler için himmetinin dağılmasından (kalbin başka şeylere yönelip yüce Mevlâ'dan kopmasından) daha ağır bir ceza yoktur. O bazan, "İçinde bulunduğum bela ile cezamı çekiyorum" diyor, bazan da, "Sıkıntı ile Hakk'a yaklaştırılıyorum" diyordu. Kalbinin karışmasından korkunca, *"Rabbim, bana zarar dokundu ..."* dedi.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu son söylenen durum, peygamberlik makamı için uygun değildir; o sadece onların dışındakiler için mümkündür; çünkü veliler bu makamdan ileri geçmiştir; peygamberler nasıl geçmez!

Bazıları da demiştir ki: "Hz. Eyyûb, "Düşmanlarımın hâlime gülüp eğlenmesinden bana zarar dokundu" dedi. Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî, âyete bu manayı vermekle yetinmiştir.[106] Bu yorum tenkide açıktır; çün-

105 bk. İbn Abbâd er-Rundî, *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye*, s. 16-18 (Beyrut 2007).

106 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/27.

kü insanlar, velilerin bile çoğunun gözünden düşmüştür, onlar insanların hayrına ve şerrine, övmesine ve yermesine aldırış etmezler. Veliler için durum böyle olunca, peygamberler insanların yermesinden ve alayından nasıl etkilenip rahatsız olur?

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Hz. Eyyûb [aleyhisselâm], *'Bana zarar dokundu ...'* sözünü, ilâhî takdire bir itiraz olarak değil, kendi acziyetini ortaya koymak için söyledi. Bu, ondaki sabır vasfını ortadan kaldırmaz.

Ayrıca bu sözde, ümmetin zayıf olanlarına bir rahatlama ve genişlik vardır; bu durumda olanlar onu örnek alarak böyle söyleyebilirler.

Rivayet edildiğine göre Cebrâil [aleyhisselâm] Hz. Eyyûb'a, halini Allah'a arzedip şifa istemesini emrederek şöyle dedi: 'Allah kendisinden istenmediği zaman gazap eder. O'nun katında bela ile afiyet eşittir; öyle ise sen afiyet iste!'

Şöyle denilmiştir: Hz. Eyyûb [aleyhisselâm] kendisine hakikat açılmış, nefsinden ve hissinden uzaklaştırılmış biriydi; böyle olduğu için üzerindeki belayı hissetmiyordu. Allah önce, belanın acısını kendisine gizledi, sonra onu hissetme halini geri verince, Hz. Eyyûb çektiği acıyı farkedip, *'Bana zarar dokundu ...'* dedi.

Şöyle diyen de olmuştur: 'Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb'a önce manevi bir hal verdi, sonra, onda kulluk alametini göstermek için kendisini o halden, *'Bana zarar dokundu ...'* sözüyle çıkardı."[107]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cüneyd-i Bağdâdî'ye, Hz. Eyyûb'un *'Bana zarar dokundu ...'* sözünden sorulunca şöyle demiştir: "Allah Teâlâ ona ilâhî nimetlerinden ihsan etmek için, kendisine, ihtiyaç halinde nasıl isteneceğini öğretti."[108]

---

107 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/184-188. İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde geniş ve güzel açıklamalarda bulunmuştur. Bir kısmı yukarıda verildi. Kurtubî, Hz. Eyyûb'un *"Bana zarar dokundu ..."* sözünün manası hakkında on yedi değişik görüş nakletmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/229-231).

108 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/522; ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/263; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/231.

Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilen bir hadiste denilmiştir ki: Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir adam gelerek, Eyyûb'un, *"Bana zarar dokundu ..."* sözünden sordu. Allah Resûlü ağladı, sonra şöyle buyurdu:

"Beni hak dinle peygamber olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki o, kendisine Rabb'inden gelen bir ihtiyaç ve sıkıntıdan dolayı şikâyette bulunmadı; fakat onun hastalığı yedi sene, yedi ay, yedi gün, yedi saat sürdü. Hastalığının son saatlerinin birinde, namaza kalkmak için davrandı, ancak ayağa kalkmaya güç yetiremedi; o zaman, 'Bana zarar dokundu ...' dedi."

Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: *"Yaralarında oluşan kurtlar onun bütün bedenini yiyip kemirdi; kuru bir kemik kaldı. Vücudu öyle inceldi ki neredeyse güneş ışığı önünden vursa, arka tarafından çıkıyordu. Sağlam olarak kalbiyle dili kaldı. Kalbiyle sürekli Allah'ı zikrediyor, diliyle de Rabb'ine hamd ve senâ ediyordu. Allah Teâlâ onu bu hastalıktan kurtarmayı murat edince, kendisine, biri kalbine, diğerini diline iki yara kurdu gönderdi. Bunun üzerine Hz. Eyyûb,*

"Ya Rabb'i, seni zikrettiğim iki âzam kaldı; bu kurtlar da beni senden alıkoyup sırrıma ulaşmak için bu iki âzama yöneldiler, 'Bana zarar dokundu, sen merhamet edenlerin en merhametlisisin' dedi."

Allah Teâlâ'nın, *"Tarafımızdan bir rahmet ve ibadet ehline bir ibret olsun diye böyle yaptık"* âyeti, başına bu tür celâl tecellileri (hastalık, kaza, bela) gelen kimseler için bir tesellidir. Bu konuda, tasavvufî tefsirin ilk kısmında açıklama geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Diğer Meşhur Peygamberler

Cenâb-ı Hak bundan sonra, diğer meşhur peygamberlerin bazılarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَإِسْمٰعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿٨٥﴾ وَأَدْخَلْنَاهُمْ
فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾

85. İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de an. Hepsi de sabreden kimselerdendi.

86. Onları rahmetimize dahil ettik. Onlar gerçekten salih kimselerdendi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de an."*

İsmail, Hz. İbrahim'in oğludur. İshak'tan büyüktür.

İdris'in ismi Uhnûh olup Hz. Şît'in oğludur. Hz. Şît ise Hz. Âdem'in oğludur. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[109]

Zülkifl, Hz. İlyas'tır. Onun, Hz. Zekeriyya veya Yûşa' b. Nûn olduğu da söylenmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun Hz. Zekeriyya olması uzak bir ihtimaldir; çünkü Hz. Zekeriyya biraz sonra özel olarak anlatılacaktır.

Kifl, "pay" demektir; Zülkifl de, "pay sahibi" demek olur.

Ona bu ismin verilme sebebi şudur: O, Allah Teâlâ'dan ilim ve sevap olarak büyük pay sahibi olduğu için bu ismi almıştır.

Yahut o, zamanındaki peygamberlerin amellerinin kat kat üstünde amel yapmayı veya gündüzleri oruç tutup geceleri ibadetle geçirmeyi üstlendiği için kendisine bu isim verilmiştir.[110]

Ebû Musa el-Eş'arî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Zülkifl, peygamber değildi, fakat o, salih bir kuldu. Salih bir adam ölürken onun hayatta iken yapmakta olduğu amellerini yapmayı üstlendi. O, her gün Allah

---

109 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/133.

110 Büyük müfessir Fahreddin-i Râzî, bu sıfatından dolayı Zülkifl'in peygamber olduğunu, çünkü peygamber olmayan bir kimsenin, peygamberlerden daha faziletli olmadığını (ve onlarından daha üstün amel yapamayacağını) söylemiştir. Râzî, ayrıca onun, örnek alınacak diğer iki peygamberle (Hz. İsmail ve Hz. İdris) birlikte, Enbiyâ sûresinde bahsedilmesinin de kendisinin peygamber olduğunu gösterdiğini kaydetmiştir (bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-Gayb*, 22/183).

Teâlâ için 100 rekât namaz kılıyordu. Bunun için Allah onu güzel bir vasıfla övdü."[111]

Ömer b. Abdullah b. Hâris demiştir ki: "Peygamberlerden biri ümmetine,

'İçinizden kim bana, (benden sonra) gündüzleri oruç tutmaya, gecelerini ibadetle geçirmeye ve kızmamaya söz verir?' diye sordu. Bir genç,

'Ben söz veriyorum' dedi. Sonra bu peygamber vefat etti. Bu genç onun yerine geçip insanların arasında hüküm vermeye başladı. Şeytan, gencin oruçlu olduğu bir zamanda, onu kızdırmak için bir insan sûretinde geldi. Kapısını şiddetle çaldı. Genç,

'Kim o?' diye sordu. Şeytan,

'İhtiyaç sahibi biri!' diye cevap verdi Genç onunla ilgilenmesi için bir adam gönderdi; razı olmadı, başka birini gönderdi yine razı olmadı. Sonra kendisi çıkarak onun elinden tutup kendisiyle birlikte çarşıya gitti, ihtiyacını gördü, sonra ona yol verip kendisi geri döndü (Peygambere verdiği söz gereği, olanlara hiç kızmadı). Bunun için kendisine (güzel ahlâktan büyük pay sahibi manasında) 'Zülkifl' ismi verildi."[112]

Âyet şöyle bitiyor: *"Hepsi de sabreden kimselerdendi."* Yani bu bahsedilenlerin her biri, ilâhî emirleri yerine getirirken karşılaştıkları meşakkatlere ve başlarına gelen sıkıntılara karşı tam manasıyla sabırlı kimselerdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onları rahmetimize dahil ettik."* Yani dünyada kendilerine peygamberlik verdik yahut ahirette özel rahmetimize dahil ettik. *"Onlar gerçekten salih kimselerdendi."* Yani bütün kötülüklerden uzak, salah (olgunluk ve kemal) halinde kemale ermişlerdi. Onlar, peygamberlerdir. Şüphesiz onların güzel ahlâkı, bozuk işlerin karışık hallerinden korunmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

111 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/372; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/266; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/664. Kurtubî, sözü hadis olarak Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] nakletmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/233-234).

112 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/368-369; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/265; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/663.

85-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bu büyük zatları iki güzel vasıfla övdü. Kim bu iki vasfı ele geçirirse onlara katılır ve onların izinden gitmiş olur. Bu iki vasfın biri, taatlerin meşakkatine, günahları terketmeye ve başına gelen sıkıntıya sabretmek; diğeri de güzel hal sahibi olmaktır. Güzel hal, zâhirini şeriatla, kalbini de hakikat nurlarıyla ıslah etmektir. Kim bu iki güzel hali elde ederse peygamber ve sıddıklarla birlikte ilâhî huzurda yakınlık elde edenlerden olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Yunus'un Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Yunus'tan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِى
الظُّلُمَاتِ اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنّ۪ى كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَ ۚ
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُنْجِى الْمُؤْمِن۪ينَ ۝

87. ***Zünnûn'u da an. Hani o, öfkeli bir halde çıkıp gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde şöyle dua etti: "Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim; gerçekten ben zalimlerden oldum!"***

88. ***Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Zünnûn'u da an."*

Zünnûn, "balık sahibi" demektir. O, Hz. Yunus'tur [aleyhisselâm]. Kendisini balık yuttuğu ve bir zaman onun karnında kaldığı için ona bu lakap verilmiştir.

"Hani o, öfkeli bir halde çıkıp gitmişti." Yani o, kavmine kızarak onlardan ayrılıp gitmişti. Yunus [aleyhisselâm], kavmini uzun süre doğru yola davet etti, onlar ise şiddetle karşı gelip inkârlarında ısrarla devam ettiler. Yunus [aleyhisselâm], bu duruma kızarak, kendisine ilâhî bir emir gelmeden onları terkedip gitti.

Rivayet edildiğine göre Yunus [aleyhisselâm] kavmine, kendilerine azap geleceğini haber verdi, fakat bu arada kavmi tövbe ettiği için, kendilerine haber verilen azap gelmedi. Yunus [aleyhisselâm] bu durumu bilmiyordu; kavmine yalan söylediğini zannetti; bundan dolayı kızarak o beldeden uzaklaştı.

Yahut Yunus [aleyhisselâm], kavminin inkârdaki ısrarlarına kızdı; onlar da onun kendilerini terketmesine kızdılar. Ona düşen, sabredip Allah Teâlâ'dan gelecek özel bir izni beklemesiydi. Böyle bir izin gelmeden kendi tercihi ile acele edince, balığın karnında hapsedilerek sıkıntıya uğratıldı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. Yunus'a [aleyhisselâm],

"Ninova insanlarına git, onlara Allah'ın azabının gelmekte olduğunu haber vererek kendilerini uyar!" dedi. Yunus [aleyhisselâm],

"Oraya gitmek için bir hayvan bulayım" dedi. Cebrâil [aleyhisselâm],

"Durum bundan daha acele, çabuk git!" dedi. Bunun üzerine Yunus [aleyhisselâm] hemen gemiye gitti ve ona bindi. Gemi suyun içinde kaldı, hareket etmedi. Bunun üzerine geminin yükünü azaltmak için bazı yolcuların gemiden atılması gerekti. Bunun için kura çektiler. Kura Hz. Yunus'a [aleyhisselâm] çıktı. O sırada kuyruğunu sallayarak bir balık geldi. Allah tarafından balığa, "Yunus'u senin için bir rızık yapmadık, o sadece senin koruman gereken bir emanettir" dendi. Yunus [aleyhisselâm] suya atlayınca balık onu yuttu. Onu önce Übülle'ye, sonra Dicle'ye götürdü, peşinden yoluna devam edip sonunda Ninova sahillerine attı."[113]

---

113 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/270.

Vehb b. Münebbih, Hz. Yunus'un, yaratılış itibariyle hemen daralan salih bir kul olduğunu, kendisine peygamberlik yüklenince onun ağırlığını taşıyamayıp kaçtığını söylemiştir.[114] Hasan-ı Basrî de onun Rabb'ine kızarak çıkıp gittiğini söylemiştir ki[115] bu görüş, peygamberlerin makamına uygun değildir. Sadece bu sözü, "Onun izinsiz çıkması sanki kızmak gibidir" manasında alırsak, kurtarır; yoksa uygun değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.[116]

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetti."* Yani bundan dolayı ona bir sıkıntı vermeyeceğimizi zannetti. Yahut ona bir ceza uygulamayacağımızı zannetti.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir gün Muâviye'nin yanına gittim, bana,

'Bu gece sabaha kadar Kur'an'ın bazı âyetlerinin manasını çözmek için uğraştım durdum, fakat çözemedim. Sonra beni içine düştüğüm karışıklıktan sadece senin kurtaracağını düşündüm' dedi. Ben,

'Anlamadığın şey nedir?' diye sorunca, *'Bizim kendisine asla güç yetiremeyeceğimizi zannetti'* âyetini okudu ve,

'Allah'ın peygamberi Allah'ın kendisine güç yetiremeyeceğini zanneder mi?' dedi. Ben de kendisine,

'Âyetin manası, güç yetirememek değil, sıkıştırmamaktır (Hz. Yunus, kavmini terketmesinden dolayı Allah'ın kendisini sıkıştırmayacağını zannetti)' dedim."[117]

Bazıları, âyette gizli bir soru edatı bulunduğunu söyleyerek ona şu manayı vermişlerdir: O, bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı mı zannediyor?

---

114 Vehb b. Münebbih'in Hz. Yunus [aleyhisselâm] hakkındaki sözleri ihtiyatla karşılanması gereken bir söz olduğu için, hepsini değil, bir kısmını özetleyerek tercüme ettik (Mütercim).

115 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/376-377; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/267.

116 İmam Kurtubî, Hasan-ı Basrî'nin sözünün, Rabb'ine kızmak manasında değil, kavminin inkâr ve isyanına Rabb'i için kızmak manasında olduğunu söylemiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/234-235). Bize göre de isabetli olan budur (Mütercim)

117 bk. Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 3/133; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/666.

Şöyle diyenler de olmuştur: "Bu bir benzetmedir; Hz. Yunus'un [aleyhisselâm] hali, Allah'ın kendisini sıkıştırmayacağını zanneden kimsenin haline benzetilmiştir." Yani Hz. Yunus, acele ile kavminden uzaklaştığında, Allah'ın kendisini sıkıştırmayacağını zanneden kimse gibi davranmış oldu.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Yunus'un [aleyhisselâm] makamı yüksek olduğu için, kendisinden fazla edep istendi. O, kendisine özel bir izin verilmeden beldesinden çıktığında, onun bu çıkışı, ilâhî kudretin kendisine bir yaptırım uygulamayacağını zanneden kimsenin hali gibi kabul edildi. Bununla birlikte Yunus [aleyhisselâm], genel izinle hareket etti. Bu izin, kâfirlerin beldesini terketmektir. Sadece bu izin, onun gibi peygamberlere yeterli değildir. Bunun için, balığın karnında bir süre hapsedilerek izinsiz ayrılmanın karşılığını gördü.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Nihayet karanlıklar içinde şöyle dua etti ..."* Yani o, yoğun, şiddetli bir karanlık içinde dua etti. Şu âyette de böyle bir karanlıktan bahsedilmiştir:

"Allah onların nurunu giderdi ve kendilerini koyu karanlıklar içinde terketti" (Bakara 2/17).

Yahut bu karanlıklarla kastedilen, balığın karnının, denizin ve gecenin karanlığıdır.

Hz. Yunus [aleyhisselâm] karanlıklar içinde şöyle dua etti:

"Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim; gerçekten ben zalimlerden oldum!" Yani senden başka ilâh yoktur; seni zatına layık olmayan her türlü şeyden, seni herhangi bir şeyin âciz bırakmasından yüce ve uzak tutarım. Yahut senin hakkında düşündüğüm durumdan seni yüce ve uzak tutarım. Gerçekten sen bana izin vermeden önce kavmimi terkedip gitmemle ben kendime zulmettim. Yahut ben, kendimi helâke atarak kendime zulmettim.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Vallahi Allah Teâlâ onu, kendisine zulmettiğini ikrar ettikten (suçunu kabul ve itiraf ettikten) sonra kurtardı."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine duasını kabul ettik."* Yani onun günahını itirafta saklı olan ve en güzel şekilde dile getirilmiş olan duasını kabul ettik. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Sıkıntıya düşenlerden her kim bu şekilde dua ederse kesinlikle duası kabul edilir."[118]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve onu sıkıntıdan kurtardık."* Yani onu zillet, vahşet ve yalnızlıktan kurtardık. Bu, balığın onu dört saat sonra sahile atmasıyla gerçekleşti. Bunun üç gün sonra olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte biz müminleri böyle kurtarırız."* Yani Yunus'u içine düştüğü sıkıntıdan kurtardığımız gibi, müminleri de Allah'a ihlâsla dua ettiklerinde, gam ve sıkıntılarından böyle kurtarırız.

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah'ın, kendisiyle dua edildiğinde kabul ettiği ve bir şey istendiğinde verdiği ismi, Yunus b. Mettâ'nın yaptığı duadaki ism-i şerifidir." Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, o dua Yunus'a mı hastır?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Hayır, bilakis o, bütün müminlere has bir duadır. Allah Teâlâ'nın, 'Biz müminleri böyle kurtarırız' âyetini işitmedin mi?"[119]

87-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimin için ezelde ilâhî inâyet (özel rahmet ve destek) takdir edilmişse, işlemiş olduğu suç onu içinde bulunduğu güzel halinden uzaklaştırmaz ve velilik dairesinden çıkarmaz. Bilakis yüce Allah onun işlediği suç derecesinde ve makamının yüceliğine göre, ona dünyada, be-

---

118 Tirmizi, Daavât, 82; Ahmed, *Müsned*, 1/170; Hâkim, *Müstedrek*, 1/505.

119 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/107-108; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/270; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/668.

deninde veya malında bela vererek kendisini edeplendirir; sonra makamına döndürür. Allah kendilerinden razı olsun, bu konuda sûfîlere ait pek çok hikâye vardır. Onlardan biri Hayr en-Nessâc'ın [kuddise sırruhû] hikâyesidir. Onun başından geçen olay şudur:

Bir gün kendisine, "Senin sanatın dokumacılık mı idi ki sana 'Dokumacı Hayr' dendi?" diye sorulunca şöyle demiştir:

"Hayır, ben önceleri dokumacılık yapmadım. Bu ismin bana verilmesi şöyle oldu: Ben, Allah'a söz vererek, yaş hurma yememeye karar vermiştim. Bir defasında nefsim bana galip geldi ve bir rıtl (yaklaşık yarım kilo) taze hurma aldım, yemek için bir yere oturdum. Tam o sırada başıma bir adam dikildi, boğazıma sarılarak,

'Ey kötü köle, sen efendinden kaçarsın ha!' diyerek beni yakaladı. Meğer bu adamın 'Hayr' isminde, ondan kaçmış bir kölesi varmış. Allah Teâlâ benim sûretimi o köleye benzetti, adam da beni kölesi zannederek dükkânına götürdü. Bana, 'İşini yap!' diyerek, bana pamuğu dokumamı istedi. Ben de tezgâha ayaklarımı salıp dokumaya başladım. Sanki bu işi senelerce yapmış gibi iş yapıyordum. Bir ay bu şekilde adamın yanında kalıp çalıştım. Sonra bir gece, sabah namazına kalkmıştım, elimi açıp, 'İlâhî, bir daha sözümden dönmem, böyle bir şey yapmam!' dedim. Sabah olunca bendeki hal gitti, eski halime döndüm, benim onun kölesi olmadığım anlaşıldı, beni serbest bıraktılar. İsmim 'Hayr en-Nessâc=Dokumacı Hayr' olarak kaldı. Bu işin başıma gelme sebebi, nefsimin arzusuna uymam idi."

Allah kendisinden razı olsun, Ebü'l-Hayr el-Askalânî'nin olayı da konumuza bir örnektir. O demiştir ki: "Senelerce canım balık yemek istedi fakat alıp da yemedim." Bir gün kendisine helâlinden bir balık geldi; onu yemek için elini uzattığında, parmağına balığın kılçığı battı, bu yüzden parmağı iltihaplanıp yara oldu, sonunda zayi olup gitti. Bunun üzerine Ebü'l-Hayr, "İlâhî, helâlinden bir arzusuna elini uzatanın hali budur; ya haram bir arzusuna elini uzatanın hali nasıl olur!" dedi.

Allah kendisinden razı olsun, İbrahim Havvâs'ın yaşadığı olay da bu konuda bir örnektir. O demiştir ki:

"Bir yoluculuk sırasında acıktım; o sırada Rey şehrine varmıştım. İçimden, 'Bu şehirde tanıdık birileri çıkar, gideyim de karnımı doyurayım!' dedim ve şehre girdim. Şehirde beni tanıyanlar çıktı; misafir edip karnımı doyurdular. Sonra, izin alıp ayrıldım. Şehrin iç kesimlerine doğru girdim; orada birilerinin açıktan günah işlediklerini gördüm. Şunları uyarayım, kendilerine iyiliği emredeyim, diye yanlarına vardım. Onları kötü işten vazgeçireyim derken, adamlar beni yakalayıp dövdüler. Sonra kendi kendime, 'Bu iş neden başıma geldi; çektiğim açlıktan mı acaba?' diye düşünürken, sırrımda bana şöyle seslenildi: 'Sen açlığını gidermek için kalbinle, tanıdıklarına güvendin, yaratıcına güvenmedin!' dendi."

Seçkin velilerin yaşadığı bu tür örnekler çoktur. Onlar, yüce Allah'a çok yakın oldukları için, yaptıkları az bir edep dışı hareketten dolayı bir şekilde edeplendirilirler, sonra makamlarına döndürülürler. Hz. Yunus'un [aleyhisselâm] başına gelen olay da bu türden bir şeydir. O da kendisine özel bir izin verilmeden önce beldesinden çıktı, bunun için Allah kendisini, makamına uygun şekilde edeplendirdi. Sonra onu peygamberlik ve insanları davet işine geri döndürdü.

Şeyhlerden birinden şunu işitmiştim: "Hz. Eyyûb'un [aleyhisselâm] malına musibet gelmesinin sebebi şu idi: Onun malının yakınlarında bir kâfir vardı; Hz. Eyyûb malından dolayı kâfiri idare ediyordu. Bu yüzden, onu edeplendirmek ve kemale erdirmek için kendisine ve malına musibet verildi." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Zekeriyya'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Zekeriyya'nın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَزَكَرِيَّٓا اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنٖى فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثٖينَۚ ﴿٨٩﴾

فَاسْتَجَبْنَا لَهُۘ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا

يُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًاۜ وَكَانُوا لَنَا خَاشِعٖينَ ﴿٩٠﴾

89. Zekeriyya'yı da an. Hani o Rabb'ine, "Rabbim! Beni yalnız bırakma! Sen, vârislerin en hayırlısısın" diye dua etmişti.

90. Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı ihsan ettik; eşini de kendisi için (çocuk doğurmaya) elverişli hale getirdik. Gerçekten onlar (bahsedilen peygamberler), sürekli hayırların içinde koşuyorlardı; ayrıca (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize yalvarıyorlardı. Onlar, ayrıca bize karşı derin saygı içindeydiler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Zekeriyya'nın da haberini an. Hani o,* çocuk istemek için *Rabb'ine şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Beni yalnız bırakma!'* Beni, kendisine vâris olacak bir çocuğu bulunmayan tek başına kalmış biri yapma!" Sonra Allah'a teslim olarak işini O'na havale edip, *"Sen, vârislerin en hayırlısısın"* dedi. Yani sen bana yetersin; bana bir vâris nasip etmesen de aldırış etmem; çünkü sen en hayırlı vârissin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onun da duasını kabul ettik ve ona* çocuk olarak *Yahya'yı ihsan ettik; eşini de kendisi için* çocuk doğurmaya *elverişli hale getirdik."* Yahut onun ahlâkını güzelleştirerek güzel geçinilen biri haline getirdik. Hanımı daha önce geçinilmesi zor biriydi.

"Gerçekten onlar, bahsedilen peygamberler, sürekli *hayırların içinde koşuyorlardı."* Yani onlar, sürekli hayır yollarında koşmaları ve onu elde etmek için yarışmaları sebebiyle, dualarının kabul edilmesini hak ettiler; biz de istedikleri şeylerde arzularını yerine getirip ihtiyaçlarını giderdik. Onlar bunu, bütün hayırların içinde sabit ve kararlı olarak yapıyorlardı.

Âyette, *"Onlar sürekli hayırların içinde koşuyorlardı"* buyrulması, onların, hayırların dışında, kıyısında kenarında değil, sürekli içinde olduklarını bildirmek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar,* rahmetimizi *umarak ve* azabımızdan *korkarak bize yalvarıyorlardı."* Yani onlar, sevabını veya kabul edileceğini umarak, azaptan yahut isteklerinin sonuçsuz kalacağından korkarak dua ediyorlardı.

Yahut onlar, rağbet ve korku için dua ediyorlardı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, ayrıca bize karşı derin saygı içindeydiler."* Onlar, size karşı boyun eğmiş olarak korku içindeydiler. Yani onlar, bu yüce mertebelere sadece bu güzel vasıflara sahip oldukları için ulaştılar ve Allah tarafından seçilmeyi hak ettiler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

89-90. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hakiki veliliğe vâris olmada galip olan durum, vârisliğin nesebin dışındaki kimselere nasip olmasıdır. Mecazi velilikteki vârislik ise bazan nesepten gelenler için bazan da nesebin dışındakiler için gerçekleşir. Mecazi velilik, güzel hal ve ilim makamıdır. Hakiki velilik ise fenâ ve bekâ makamlarıyla, peygamberin izinde manevi terbiyeye ehil olmaktır. Manevi faydanın kesilmemesi için bu velinin, kendisine bir vâris istemesinde bir sakınca yoktur.

Şeyh İbn Meşîş'in, "Yâ Rabbi, kulun Zekeriyya'nın duasını işittiğin gibi benim de duamı işit (Onun vârisi olması için yaptığı duayı kabul ettiğin gibi benim de duamı kabul et)" sözü hakkında denmiştir ki: "O bu sözüyle ruhanî (manevi) vâris isteğine işaret etmektedir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Gerçekten onlar, sürekli hayırların içinde koşuyorlardı" âyetinde, Allah tarafından seçilmenin (veliliğin) sebebine işaret edilmektedir, çünkü onun yolu, hayırlı amellere ve her türlü taate koşmaktır. Bu amellerin en kuvvetlisi şu üç şeydir: Sürekli Allah'ı zikir, Allah hakkında güzel zan sahibi olmak ve kullar hakkında hep güzel düşünmek.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"İki güzel huy var ki onlardan daha yüksek bir hayır yoktur; bunlar, Allah hakkında güzel zan sahibi olmak ve Allah'ın kulları hakkında güzel düşünmektir."*[120]

"Onlar, ümit ve korku ile dua ediyorlardı" âyetinde anlatılan durum, Allah Teâlâ'ya şevkle yönelen ve doğru yolu bulmak isteyen tâliplerin

---

120 Hadisi bu lafızlarla tesbit edemedik. Hadisin ilk kısmıyla aynı manada bir haber için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-Zan Billâh*, nr. 82, 83 (Beyrut 1993). Yine Hz. Ali'den [radıyallahu anh] gelen bir haberde şöyle buyrulmuştur: *"İki vasıf vardır ki onlardan daha büyük bir iyilik yoktur; bunlar, Allah'a iman ve Allah'ın kullarına faydalı olmaktır"* (bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 2810; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 7/248..

halidir; onlar, Allah'a vuslat ümidiyle ve ondan kopup geri dönmekten korkarak dua ederler. Bazan vâsıl olmuş kimseler için, manen daha fazla ilerlemeye bir rağbet olur ve onlar aynı zamanda manevi seyrin durup ilâhî huzurdan uzaklaştırılma korkusunu yaşarlar.

Âriflerden biri demiştir ki: "Ümit ve korku, her mümin için gerekli olan iki özellikter. Eğer ümit olmazsa kul ilâhî rahmetten ümidini keser; bu, küfürdür. Şayet kulda, ilâhî azaptan korku bulunmazsa kul kendisini emniyette görür; bu da küfürdür."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Meryem'in ve Hz. İsa'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Meryem ile Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا
وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿٩١﴾

91. ***Irzını iffetle korumuş olan Meryem'i de an. Biz ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu âlemler için bir ibret yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Irzını,* haramdan *iffetle korumuş olan Meryem'i de an.*" Bu ifade onun, hakkında düşünülen her türlü ayıp ve kusurdan son derece uzak olduğunu bildirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Biz ona ruhumuzdan üfledik.*" İsa onun karnında iken, kendisine ruhunu üfledik. Yahut ruhumuz Cibrîl vasıtasıyla onu Meryem'in elbisesinin cebinden kendisine üfledik. Bu üfleme ile İsa'yı annesinin rahminde yarattık.

Cenâb-ı Hakk'ın, "*Ruhumuzdan ...*" ifadesiyle ruhu zatına nisbet etmesi, Hz. İsa'ya şeref bahşetmek içindir.

"Onu ve oğlunu âlemler için bir ibret yaptık." O ikisinin durumu, âlemler için ilâhî bir delil ve ibrettir. Gerçekten kim onların halini iyi düşünürse Allah Teâlâ'nın sonsuz kudretini iyi anlar.

Âyette, onların ikisinin hali için, *"Onu ve oğlunu âlemlere bir âyet yaptık"* dendi, iki âyet denmedi; çünkü onların ikisinin halinin toplamı, bir mucizedir; o da Hz. Meryem'in Hz İsa'yı babasız olarak doğurmasıdır.

Şöyle de denmiştir: Âyet şu manadadır: Biz Meryem'i bir âyet (mucize ve ibret) yaptık, aynı şekilde oğlunu da bir âyet yaptık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

91. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, küçüklüğünde takvayı elde ederse o, büyüklüğünde de takvalı olacağına dair bir alamet olur.

İnsanlar dilinde şöyle bir tabir vardır: Çifte koşulacak öküz, zor ve zayıf halinde (küçüklüğünde) belli olur.

Sûfîler şöyle demişlerdir: "İnsanın manevi yoldaki ilk hali, nihayetini gösteren bir aynadır."

Hikmet sahipleri demiştir ki: "Küçüklükte elde edilen şeyler, yaşlılığa (ihtiyarlık haline) hizmet eder."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün Peygamberler Tevhid İnancında İttifak Etmiştir

Cenâb-ı Hak bundan sonra, peygamberlerin Allah'ın birliği hususunda görüş birliği içinde olduklarından bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ هٰذِهِ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوا اَمْرَهُمْ
بَيْنَهُمْ كُلٌّ اِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ
مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَاِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾

92. ***İşte** (peygamberlerin getirdiği) **bu tevhid dini, sizin tek dininizdir. Rabb'iniz de benim; öyle ise sadece bana kulluk edin.***

93. ***Fakat insanlar, aralarındaki dinî birliği paramparça ettiler. Ancak sonunda hepsi bize dönecek.***

94. ***Artık kim mümin olarak salih amellerden yaparsa onun ameli inkâr edilmez** (gayreti karşılıksız bırakılmaz)**; şüphesiz biz onun amelini yazmaktayız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte bu tevhid dini, sizin tek dininizdir."* Yani bahsedilen peygamberlerin üzerinde yürüdüğüi ve birleştiği tevhid yolu, sizin üzerinde olmanız gereken dininizdir; sakın onun dışına çıkmayın. Peygamberlerin getirdiği ilâhî hükümler, birbirinden farklı olsa da bu tevhid inancında farklılık yoktur.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Peygamberler, babaları bir, anneleri farklı olan çocuklar gibidir."*[121] Yani onlar, işin aslı olan tevhid inancında birdirler, getirdikleri dinin hükümleri ise birbirinden farklıdır.

İmam Kuşeyrî, *"Rabb'iniz de benim; öyle ise sadece bana kulluk edin"* âyeti hakkında demiştir ki: "Sizi kendi irademle yaratıp büyüten ve besleyen benim; öyle ise siz de buna şükretmek ve kullukla övünmek için sadece bana kulluk edin."

Âyet, bütün insanlara hitap etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fakat insanlar, aralarındaki dinî birliği paramparça ettiler.* Tevhid inancını bozdular, farklı gruplara ayrıldılar." Âyet sanki tevhid ehline, onların yaptıkları çirkin işleri yasaklamakta ve şöyle demektedir: Onların, bütün dinlerin üzerine birleştiği Allah'ın tevhid dinine karşı işledikleri suçun büyüklüğüne bakmıyor musunuz?

Cenâb-ı Hak sonra onları şöyle uyardı: *"Sonunda hepsi bize dönecekler."* Yani dinlerini parça parça edenlerin her biri, ölümden sonra tekrar

121 Buhârî, Enbiya, 48; Müslim, Fezâil, 143; Ebû Davud, Sünnet, 13.

dirilerek bize dönecekler; o zaman biz onlara amellerine göre karşılık veririz.

Hak Teâlâ sonra, vereceği karşılığı açıklayarak şöyle buyurdu: *"Artık kim mümin olarak* herhangi bir *salih amel yaparsa onun ameli inkâr edilmez."* Yani o kimse Allah'a, resûlüne ve inanılması gereken şeylere iman ederek salih ameller yaparsa amelinin sevabından mahrum olmaz; tam aksine yaptıkları kabul edilip karşılığı verilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"Mümin olarak ..."* demek, sonunda imanlı olarak ölürse, demektir." O, bu sözüyle sanki son nefese işaret etmektedir. Çünkü kim, son nefeste imanlı olarak ölmezse onun amellerine bir sevap verilmez."[122] Bu halden Allah'a sığınırız.

Küfran yani yaptığın inkâr ve nankörlük, sevaptan mahrumiyeti anlatmak için kullanılan bir tabirdir. Şükür ise yapılan amele sevap vermeyi anlatmak için kullanılır. Âyette, "Onun ameli asla inkâr edilmez" buyrulması, Allah Teâlâ'nın, mümin kulun yaptığı iyilikleri ve salih işleri örtüp inkâr etmekten son derece yüce ve uzak olduğunu belirtmek içindir.

Âyette, amele "sa'y" denmesi, kulun bütün gayretlerinin sayıldığını ve değerlendirildiğini göstermek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz biz onun amelini yazmaktayız."* Onların yapmış olduğu amelleri amel defterlerinde tesbit ederiz ve hafaza meleklerine bu şekilde yazmalarını emrederiz; ondan yazılmadık hiçbir şey bırakmayız. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

92-94. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendilerinden razı olsun, sûfîler, ilâhî huzura seyirlerinde ve terbiye yolundaki gidişatlarında, zaman, mekân ve şahıslara göre farklı usul ve yöntemlere sahiptirler. Nihayet hallerinde ise birdirler. Onların nihayet hali, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, hakikati görme ve ihsan makamı olan irfan güneşinin kalplerinde parlamasıdır. Sûfîler bu hale, fenâ ve bekâ derler ki o has tevhiddir.

122 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/193.

Bir tanesi bu durumunu şöyle dile getirmiştir: "Bizim sözlerimiz farklıdır, sadece senin güzelliğin birdir; hepimiz senin güzelliğine işaret etmekteyiz."

Bunun sebebi şudur: Zevk ve tatma ile elde edilen bir şey farklı olmaz; aksine temiz ve sağlam zevki olan kimse onun tadını alır. Evet, bulunan şey aynı olmakla birlikte, bulanların meşreplerine göre zevklerinde farklılık olur. Meşrepleri ise nefislerini o yolda feda etmeye ve Allah için satmaya göre değişiktir. Onların manevi zevkleri ayrıca, kalplerini günah ve mâsivadan temizleyip arındırmaya göre de farklılık arzeder. Yine her birinin Hak yolundaki ciddiyet ve gayretine göre de elde edilen manevi zevklerde farklılık olur. Bununla birlikte bütün ârifler, Allah'tan gelen bir basiret (nur) ve delil üzere gitmekte ve hareket etmektedir. Allah Teâlâ bizleri onların zikriyle faydalandırsın ve onların yolunda yürütsün. Âmin.

Herkesin Dönüşü Yüce Allah'adır

Cenâb-ı Hak bundan sonra, *"Hepsinin dönüşü bizedir"* âyetini tamamlayarak şöyle buyurdu:

وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتّٰى
اِذَا فُتِحَتْ يَاْجُوجُ وَمَاْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾
وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا
يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾

95. ***Helâk ettiğimiz bir şehir halkının** (öldükten sonra bize)* ***dönmemesi imkânsızdır.***

96. ***Nihâyet Ye'cûc ve Me'cûc** (setleri)* ***açıldığında, onlar her tepeden akın ederler.***

97. Ve gerçekleşecek olan vaat (anı) yaklaşınca, inkâr edenlerin gözleri (hayret ve şaşkınlıktan) donakalır! O zaman, "Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz, bundan habersizdik, daha doğrusu biz zalim kimselerdik" derler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Helâk ettiğimiz,* yani azgınlıklarından dolayı helâk olmasını takdir ettiğimiz yahut helâk olmasına hükmettiğimiz *bir şehir halkının* öldükten sonra tekrar dirilerek bize *dönmemesi imkânsızdır."* Onların tekrar diriltildikten sonra mahşere gelip amellerinin karşılığını görmeleri kaçınılmazdır.

"Hepsinin dönüşü bizedir" âyetinde belirtildiği gibi, bu kimseler de kesinlikle Allah'a dönecekler kapsamına girdikleri halde, kendilerinin ayrıca dile getirilmeleri; onların, öldükten sonra dirilmeyi ve Allah'a dönmeyi inkâr etmelerindendir; diğerleri ise böyle değildir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kendilerini helâk etmeyi istediğimiz bir belde insanlarının tövbeye dönmeleri mümkün değildir.

Bir diğer mana: Kendilerini fiilen helâk ettiğimiz bir belde insanlarının dünyaya dönmesi imkânsızdır.

Bu âyette, ölenlerin dünyaya geri döneceğini söyleyen Râfizîler'e ve tenasüh fikrinde olanlara (öldükten sonra ruhların başka bedenlere geçtiğini söyleyenlere) ret vardır.

Bu âyeti, bir öncesine bağlayarak ona şu manayı verenler de olmuştur: Müminler gibi salih amel yapmak, kendilerini helâk etmeyi istediğimiz şehir halkı için mümkün değildir; çünkü onlar azgınlıklarından dönmezler.

Zeccâc[123] demiştir ki: "Kendilerini helâk etmeyi istediğimiz şehir halkından bir amelin kabul edilmesi imkânsızdır; çünkü onlar inkâr ve isyanlarından dönmezler, yani tövbe etmezler."[124]

---

123 Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Seri b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır (bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn*, 11/87-90).

124 bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, 3/405.

Yani onlar, üzerinde bulundukları helâk halinde devam ederler yahut onların tövbeden kaçınmaları devam eder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc'ün setleri açıldığında ..."* Sûra üfürüldüğünde ve kıyamet koptuğunda onlar inkârlarından dönerler, fakat bu dönüşleri kendilerine bir fayda vermez.

Ye'cûc ve Me'cûc iki kabiledir.

Şöyle denilmiştir: "İnsanlar on gruptur; dokuzu *Ye'cûc ve Me'cûc'tür.*

Ye'cûc ve Me'cûc'ün setleri açılınca, *onlar her tepeden akın ederler."*

Âyete şu mana da verilmiştir: İnsanlar, kabirlerinden kaldırıldıktan sonra mahşer yerine doğru akın ederler.

Şu hadis-i şerif, âyette geçen akın etmenin, *Ye'cûc ve Me'cûc'e ait* olduğunu göstermektedir: " *Ye'cûc ve Me'cûc'ün seddi açılır; onlar insanların üzerine doğru akın ederler."*[125]

Mücâhid'den gelen bir okuyuş şekli ise âyetin "akın ederler" kısmının, kabirden çıkanlarla ilgili olduğu görüşünü desteklemektedir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Ve gerçekleşecek olan vaat edilen* an *yaklaşınca, inkâr edenlerin gözleri* yerlerinden dışa fırlamış şekilde *donakalır."* O anın dehşetinden göz kapaklarını indirip kaldıramazlar, öylece bakakalırlar. Bu durum, dirilme ve hesap için ikinci kez sûra üfürmeden sonra, mahşere sevk anında olacaktır.[126]

O zaman şöyle derler: *"Yazıklar olsun bize!"* Ey helâkimiz neredesin; işte senin zamanın, haydi gel! *"Gerçekten biz,* bundan tam bir gaflet içindeydik; bu âniden başımıza gelen yeniden dirilmekten ve hesap için Allah'a dönmekten habersizdik; âyet ve uyarılarla onun gerçek olduğu konusunda uyarıldığımızda bir şey bilmiyorduk, *daha doğrusu biz,* bunca âyet ve uyarıları yalanlayarak *zalim kimselerden olduk."* Yahut bizler, kendimizi ebedî azaba iterek nefsimize zulmedenlerden olduk.

---

125 Buhârî, Fiten, 4, Enbiya, 7; Müslim, Fiten, 1-3; Tirmizî, Fiten, 24; İbn Mâce, Fiten, 9; Ahmed, *Müsned*, 2/341, 530.

126 Açıklama için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/408; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/357.

Bu söz, daha önce söyledikleri, *"Bizler ondan gafildik"* sözlerinden dönmek anlamına gelir. Yani bizler aslında ondan habersiz değildik, çünkü birçok âyet ve uyarıyla bu konuda uyarıldık; tam aksine bizler, onları yalanlayarak zalimlerden olduk. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Huzeyfe'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kıyametin ilk alametleri şunlardır: Deccâlin çıkması, Hz. İsa'nın gökten inmesi, Adn bölgesinden bir ateşin çıkıp insanları mahşere (mahşerin gerçekleşeceği Şam bölgesine) sevketmesi. Onlar öğle vakti bir yerde durup dinlendikleri zaman ateş de onlarla birlikte durur. Dumanın, dâbbetü'l-arz denen hayvanın ve Ye'cûc ve Me'cûc'ün ortaya çıkması."[127]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ye'cûc ve Me'cûc'ün ölümünden sonra, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] kalış süresi başlar. Bu süre, emniyet, bolluk ve huzur içinde geçecek bir süredir. Onun yedi sene süreceği söylenmiştir. Bunun kırk sene süreceğini söyleyenler de olmuştur. Bu süre bitince, Hz. İsa [aleyhisselâm] vefat eder ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ravzasına gömülür. Sonra bir rüzgâr eser, bütün müminlerin ruhu alınır; yeryüzünde "Allah Allah" diyen hiç kimse kalmaz. Bunun 100 sene veya daha az süreceği de söylenmiştir. Sonra Kâbe yıkılıp harap olur. Sonra hayatta olanların ölmesi için sûra üfürülür ve artık gerçek olan vaat (kıyamet) yaklaşmış olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

95-97. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın vesvese ve kötü düşüncelerle helâk ettiği harap kalbin ilâhî huzura girmesi haramdır. O kalbe, bir sürü boş meşguliyetin, fitnenin ve kötü düşüncenin kapısı açılmıştır; bunlar kalbi bozup harap ederek şeytanların yerleştiği bir çöplük durumuna getirmiştir. Bu durumda, kalbin bütün bu vesvese, kötü düşünce, boş meşguliyet ve bağlardan temizlenmedikçe ilâhî huzura dönmesi haramdır.

Sûfîlerden biri demiştir ki: "İlâhî kudsî huzur, nefis (ve benlik) sahiplerine haramdır."

---

127 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/273. Aynı konuda benzer bir hadis için bk. Müslim, Fiten, 40-41.

Gerçek olan vaat yaklaşınca ki bu insanın ecelidir, kâfir ve gafil insanlar, "Hay yazık bize, gerçekten biz bundan habersizdik, âlemlerin Rabb'ine kavuşmak için hiçbir hazırlık yapmadık, O'na hasta bir kalple ulaşıyoruz!" derler. Bu duruma düşmekten Allah'a sığınınız.

Kâfirlerin Başına Gelecek Azap

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, gerçek vaat gerçekleşince (kıyamet kopup herkes hesap için ilâhî huzura sevkedilince) kâfirlerin sonunun ne olacağından bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَۜ اَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ
﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هٰٓؤُلَٓاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَاۜ وَكُلٌّ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ ف۪يهَا
زَف۪يرٌ وَهُمْ ف۪يهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

98. *Sizler ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz.*

99. *Eğer o taptıklarınız birer ilâh olsalardı oraya (cehenneme) girmezlerdi. Hepsi orada ebedî olarak kalacaklardır.*

100. *Onlar için orada acı bir inleme ve feryat vardır. Onlar orada hiçbir şey işitmezler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Kureyş kafileleri ve sizin yolunuzda gidenler! *Sizler ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler*, putlar ve şeytanlar *cehennem odunusunuz.*"

Onların, şeytanlara itaat etmeleri ve izlerinden gitmeleri, onlara ibadet etmeleri anlamına gelir. Allah'tan başka ibadet edilen şeylerin kapsamına güneş, ay, yıldızlar ve akılsız bütün varlıklar girmektedir. Hadis-i şerifte hepsinin birlikte ateşe atılacağı bildirilmiştir. Cansız var-

lıkların ateşe atılması, onlara tapanları susturmak ve rezil etmek içindir; çünkü cansız varlıklar ateşten zarar görmezler.

Kendisine tapılanlar içinde (Hz. İsa ve melekler gibi) akıllı olan varlıklara gelince, onlar âyetin hükmüne girmezler.

Kendilerine tapılan akıllı varlıkların da bu hükmün içine gireceğini söyleyenler, biraz sonra gelen, *"Tarafımızdan kendilerine güzel âkıbet takdir edilmiş olanlara gelince, onlar cehennemden uzak tutulurlar"* âyetiyle, Hz. İsa'nın ve meleklerin bu hükümden istisna edildiğini söylemişlerdir.

Demek ki her kim Allah'tan başka bir varlığı taparsa onunla birlikte bulunur. Putlar ve onlara tapanlar cehennem odunudur, yani cehennemin yakıtıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Siz oraya,* cehenneme *gireceksiniz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer o taptıklarınız,* sizin zannettiğiniz gibi *birer ilâh olsalardı, o cehenneme girmezlerdi. Hepsi,* yani Allah'tan başkasına tapanlar ve kendisine tapılanlar *orada ebedî olarak kalacaklardır."*

"O kâfirler için orada, ateşin içinde *acı bir inleme,* ağlama ve feryat vardır. *Onlar orada hiçbir şey işitmezler."* Çünkü onların birbirlerinden bir şey işitmesi, bir çeşit huzur ve rahatlık vesilesidir.

İbn Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar cehennemde ateşten tabutlar içine konulur. O tabutlar, başka tabutların içine konur, Bütün tabutlar ateşten çivilerle çivilenir; artık hiçbir şey işitmezler."[128]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Mescid-i Harâm'a girdi. Kureyş'in ileri gelenleri de Hatîm denen yerde oturuyorlardı. O zaman Kâbe'nin etrafında 360 tane put bulunuyordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], gidip Kureyş'in ileri gelenlerinin yanına oturdu. İçlerinden Nadr b. Hâris, Allah Resûlü'nün karşısına çıktı. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] onunla konuştu ve kendisini susturdu, sonra onlara,

128 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 16/415; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/275; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/681.

"Sizler ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz" âyetiyle devamındaki iki âyeti okudu. O sırada, Abdullah b. Ziba'râ çıkageldi. Onları, yüzleri asık bir halde bir şeyleri tartışırken görünce,

"Tartıştığınız konu nedir?" diye sordu. Velîd b. Mugîre, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] söylediklerini gizledi, sadece içlerinden biri onun söylediklerini haber verdi. Bunun üzerine İbnü'z-Ziba'râ, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sizler ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz, diyen sen misin?" diye sordu. Resûl-i Ekrem de [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, ben söyledim" dedi. İbnü'z-Ziba'râ,

"Kâbe'nin rabbine yemin olsun ki seninle bir konuda hesaplaşacağım. Yahudiler Üzeyir'e, hıristiyanlar Mesih'e (İsa'ya), Müleyhoğulları da meleklere tapmıyor mu?" diye sordu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onlar bu saydıklarına değil, kendilerine bu işi emreden şeytanlara tapıyorlar (senin düşündüğün gibi Üzeyir, Mesih İsa ve melekler, kendilerine tapanlarla birlikte cehennemde olmayacaklar!)" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"Tarafımızdan kendilerine güzel bir hal ve âkıbet takdir edilmiş olanlara gelince, onlar cehennemden uzak tutulurlar" âyetini indirdi.[129]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her kim Allah'tan başka bir şeye taparsa o, aslında şeytana tapmaktadır; çünkü ona bunu emreden ve kendisine süslü gösteren şeytandır. Kıyamet günü hakikatler ortaya çıktığında, kendilerine ibadet edilen varlıkların ondan uzak durup kabul etmemeleri de bunu göstermektedir. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir:

"O gün Rabb'in, onları ve Allah'tan başka taptıklarını birlikte haşredip taptıklarına, 'Benim şu kullarımı siz mi saptırdınız yoksa onlar mı doğru yoldan saptılar?' diye sorar. Onlar, 'Seni bütün noksanlıklardan yüce ve uzak

---

129 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/417; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/276.

tutarız; bize seni bırakıp da başkasını dost edinmek yaraşmaz' derler" (Furkan 25/17-18).

Şu âyet de bu konudadır: *"Şeytan onlara amellerini süslü göstererek kendilerini doğru yoldan saptırdı"* (Ankebût 29/38).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

98-100. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim bir şeyi severse kıyamet günü onunla birlikte haşredilir. Allah'ın dostlarını seven kimse, onlarla birlikte haşredilir. Salih insanları seven kimse, onlarla birlikte haşredilir. Günahkârları seven kimse, onlarla birlikte haşredilir. Kim dünyayı severse onunla birlikte diriltilir, sonra cehenneme gönderilir. İşte bu şekilde, herkes sevdiği ile birlikte bulunur.

Cennetliklerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, saadet ehli cennetlik kimselerin halinden ayrıca bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰىۙ أُولٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَۙ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ
حَسِيسَهَاۚ وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَۚ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ
الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُۜ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

101. ***Şüphesiz, tarafımızdan kendilerine güzel bir hal ve âkıbet takdir edilmiş olanlar, cehennemden uzak tutulurlar.***

102. ***Onlar, cehennemin uğultusunu duymazlar; canlarının istediği nimetler içinde ebedî kalırlar.***

103. ***O en büyük korku onları üzmez. Melekler kendilerini karşılayarak, "İşte bu, size vaat edilen (mutlu) gününüzdür" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, tarafımızdan kendilerine güzel bir hal ve âkıbet takdir edilmiş olanlar …"*

Âyette geçen "güzel bir hale" şu manalar verilmiştir:

O, en güzel huydur yani en güzel ahlâktır.

Yahut güzel hal, kendileri için takdir edilen en güzel şey yani ebedî saadettir.

Yahut güzel hal, taatleri yapmaya muvaffak edilmeleridir.

Veya güzel hal, sevap müjdesidir.

"Onlar cehennemden uzak tutulur; çünkü onlar cennettedir. Cennetle cehennem arasında ne kadar fark vardır!

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, 'Onlar uzaklaşırlar' denmedi, 'uzaklaştırılırlar' dendi. Bu, ibadet ehlinin şunu bilmesi içindir: İşin aslı, ilâhî takdire ve Allah'ın ezeldeki hükmüne bağlıdır; yoksa kulun kendi başına uzaklaşmasına veya yaklaşmasına bağlı değildir."[130]

İmam Kuşeyrî, sanki Cenâb-ı Hakk'ın hadiste geçen şu sözüne işaret etmektedir: *"Bunlar da cennete gider; (artık onların amellerine) aldırış etmem!"*[131]

"Onlar cehennemin uğultusunu duymazlar." Yani onun çıkarttığı sesi ve alevlerinin hareketlenmesini işitmezler. Bu ifade, onların cehennemden son derece uzak olduklarını mübalağa ile anlatmaktadır. Yani onlar, cehenneme hiç yaklaşmazlar ki onun ve içindekilerin sesini işitsinler.

Müfessir Kevâşî[132] demiştir ki: "Onlar, cennetteki yerlerine yerleştikleri zaman, cehennemin sesini ve onun alevlenmesinin hareketini işitmezler."

---

130 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/195.

131 Ahmed, *Müsned*, 5/239.

132 Kevâşî ve eseri, bu sûrenin 19-25. âyetlerinin tasavvufî tefsirinde tanıtıldı.

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Bu, onların cennete girmesinden sonra olur; çünkü hadis-i şerif, insanların hesap için toplandığı yerde cehennemin şiddetle ses çıkardığında, peygamberler ve melekler dahil ayakta kimsenin kalmayıp herkesin diz üstü secdeye kapanacağını ifade etmektedir."[133]

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki:

"İbn Atıyye'nin işaret ettiği hadisin, peygamberler ve büyük zatlar hakkında da geçerli olduğunu kabul ettiğimizde, hadisin manası şu olur: Onlar, o anda Allah Teâlâ'nın celâlini müşahede ettiklerinde O'nu yüceltmek için secdeye kapanırlar; bundan dolayı, 'Nefsim, nefsim derler, yoksa cehennemin korkusundan secdeye kapanmazlar.'"

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İnsanların kıyamet günü ilâhî azametin tecellisi karşısında kendilerinden geçtikleri ve içlerinden ilk uyanıp kendine gelenin Muhammed Mustafa [sallallahu aleyhi vesellem] olduğu, Buhârî'de nakledilmektedir.[134]

Buhârî'nin dışındaki hadis kitaplarında ise şu hadis geçmektedir:

"Kıyamet günü cehennem getirilir; onun yetmiş bin tane yuları vardır; her bir yuları yetmiş bin melek çekmektedir. Sonra cehennem öyle bir ses çıkarır ki peygamber ve melek dahil, hiç kimse ayakta kalmaz, hepsi secdeye kapanır."[135] *"O gün cehennem getirilir ..."* (Fecr 89/23) âyeti de bunu desteklemektedir.

Peygamberler, birer beşer olan kullardır; ilâhî celâl tecellisi onları da kaplar. Bu durum, onların peygamberlik makamına bir zarar vermez. Hem onların kendinden geçmesi ateşin korkusundan olmayıp ilâhî tecellinin dehşetinin kendilerine baskın gelmesindendir. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'yı görmek istemesi anında, dağa yapılan ilâhî tecelliyi müşahede edince kendinden geçip bayılması gibi. Yine Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] ilk vahiy aldığı günlerde Cebrâil'i [aleyhisselâm] aslî sûretinde görünce, kendinden geçip bayılması da buna bir örnektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

133 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/101.

134 bk. Buhârî, Enbiya, 25; Tevhid, 31; Müslim, Fezâil, 160; Ebû Davud, Sünnet, 13.

135 bk. Müslim, Cennet, 29; Tirmizî, Cehennem, 1.

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Cennetlikler, cehennemin sesini nasıl işitsinler ki; cehennem onları görünce ve kendileriyle karşılaşınca ateşi söner." Cafer-i Sâdık sonra şu hadis-i şerifi zikretmiştir:

"Cehennem mümine, 'Ey mümin, üzerimden çabuk geç, nurun ateşimi söndürecek' der."[136]

Onların cehennemin sesini işitmemesinin cennete girmelerinden sonra olduğunu şu âyet de göstermektedir:

"Onlar, canlarının istediği nimetler içinde ebedî kalırlar." Bu âyet, onların helâk ve hüsrandan kurtulmalarını belirttikten sonra, hemen peşinden, onların istedikleri şeyi elde ettiklerini açıklamaktadır. Yani onlar, son derece mükemmel nimetler içinde ebedî olarak kalırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O en büyük korku onları üzmez."* Bu korku, dirilmek için sûra üfürülme anında kabirlerden kalkmaktır. *"Melekler onları karşılar"* âyeti de bunu göstermektedir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar kabirlerinden çıktıklarında melekler kendilerini rahmetle karşılayarak onlara, *'İşte bu, size* ikram edilen keramet, sevap ve cennete girmenizden sonra içinde ebedî nimet *vaat edilen mutlu gününüzdür' derler."*

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Büyük korku, insanların cehenneme sürüldüğü andır."

Dahhâk ise büyük korkunun, cehennemliklerin üzerine cehennemin kapılarının kapanması olduğunu söylemiştir.

Bu korkunun, insanları bayıltan sûra üfleme olduğu da söylenmiştir. Ayrıca, büyük korkunun, kıyamet günü ölümün boğazlandığı an olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hakkında ezelde güzel hal ve âkıbet takdir edilen kimseler, bütün bu korkulardan kurtulur.

---

136 bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 9/343; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/190; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/258; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 5/194; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/360.

Meleklerin onları cennetin kapılarında bekleyeceği, kendilerine hoş temennâda bulunarak, *"İşte bu, size dünyada vaat edilen mutlu gününüzdür"* diyecekleri, ayrıca iman ve taatlerine karşılık onlara türlü sevapları müjdeleyecekleri de söylenmiştir.

Görüldüğü gibi haklarında güzel âkıbet takdir edilenlerden kastın, bazılarının dediği gibi sadece Hz. İsa, Hz. Üzeyir ve melekler değil, iman ve salih amel sahibi bütün müminler olduğu açıktır. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[137]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Buna şöyle de cevap verilebilir: Âyet Hz. İsa, Hz. Üzeyir ve melekler hakkında inmiştir, ancak diğer bütün müminleri de kapsamına almaktadır; çünkü âyetin iniş sebebinin özel bir durum için olması, manasının genel olmasına mani değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

101-103. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû], *"Şüphesiz, tarafımızdan kendilerine güzel bir hal ve âkıbet takdir edilmiş olanlar ..."* âyeti hakkında demiştir ki: Cenâb-ı Hak şunu demek istiyor: Tarafımızdan kendileri hakkında, manevi terbiyenin başında özel inâyet takdir edilenler için, terbiyenin sonunda velilik hali zuhur eder."

"Onlar, cehennemden uzaklaştırılmışlardır" âyetinin işaretiyle deriz ki: Haklarında güzel âkıbet takdir edilenler, Allah'tan kopup dünyaya yönelme ateşinden uzak tutulmuşladır. Onlar, Allah Teâlâ ile meşgul olup bütünüyle dünyadan gönüllerini çektikleri ve ondan uzaklaştıkları için, mâsivanın sesini, dünyanın içinde meydana gelen fitne ve karışıklıkları işitmezler. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede lezzetinden ve her şeyin sahibi yüce dosta yakınlıktan canlarının istediği manevi nimetler içinde bulunup orada ebedî olarak kalırlar; dünyada ve ahirette büyük korku onları üzmez. Melekler onları, Allah'a ulaşma (vuslat) müjdesiyle karşılarlar ve kendilerine,

---

137 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/360.

"İşte size vaat edilen gününüz budur" derler. O, yüce sevgiliye kavuşma ve en yakın dostun huzurunda, her şeye gücü yeten sultanın katında sürekli kalma nimetidir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizlere de bu saadetten bolca ihsan buyursun.

Göklerin Kâğıt Gibi Dürüleceği Gün

Cenâb-ı Hak, bundan sonra kıyamet gününün bazı hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ
خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾

104. ***O gün, yazı yazılan kâğıtların dürülmesi gibi göğü düreriz. İlk yarattığımız gibi onu tekrar yaparız. Bu, yapmayı üstlendiğimiz bir vaattir. Şüphesiz biz vaadimizi yaparız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu da an: *O gün, yazı yazılan kâğıtların dürülmesi gibi göğü düreriz.*" Yani yazı yazan kimsenin yazdığı kâğıtları korumak için dürüp kaldırdığı gibi biz de kıyamet günü gökleri katlayıp düreriz.

Kâğıt manası verdiğimiz "es-sicil" kelimesine "melek" manasını verenler de olmuştur. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: İnsanın amellerini yazan meleğin onları bir sahifeye yazıp saklamak için dürdüğü gibi biz de kıyamet günü gökleri düreriz.

Âyet şöyle devam ediyor: "*İlk yaratılışı gerçekleştirdiğimiz gibi onu tekrar yaparız.*" Yani onları ilk defa yarattığımız gibi, kendilerini öldükten sonra dirilttiğimizde tekrar aynı şekilde yaratırız. Mana şudur: Onları ilk yaratığımız gibi aynı şekilde yalın ayak, vücutları çıplak ve sünnetsiz olarak tekrar yaratırız. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Sizler kıyamet günü, yalın ayak, elbisesiz ve sünnetsiz olarak haşredilirsiniz. Kendisine ilk elbise giydirilecek olan kimse, Allah'ın dostu İbrahim'dir [aleyhisselâm]."[138] Çünkü o, Allah'a iman ettiği için ateşe atılırken, elbiseleri çıkarılıp atılmıştı. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bu sözünü işitince, "Vay başımıza gelenlere; insanlar çıplak vaziyette diriltilince birbirlerine bakmaktan çekinmezler!" dedi. O zaman Allah Resûlü,

"O zaman herkesin kendisini meşgul edecek ve onu başkasına bakmaktan alıkoyacak bir derdi vardır!" buyurdu[139] ve sonra, *"İlk yarattığımız gibi onu tekrar yaparız"* âyetini okudu.[140]

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz insanı sudan yaratmaya başladığımız gibi onu annesinden doğduğu günkü gibi tekrar yaratırız.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bazıları bu âyetin ve hadisin zâhirinden hareketle, ilk yaratılış halinde yaratılacak olan cennetliklerin, ağızlarında dişlerinin olmayacağını söylemişlerdir. Âyet ve hadiste buna dair bir delil yoktur. Âyette, Allah Teâlâ'nın sonsuz kudretine ve kâfirlerin inkâr ettiği öldükten sonra dirilmenin meydana geleceğine dair bir delil vardır; yoksa onda cennetliklerin şekli açıklanmıyor. Hem dişlerin bulunmayışı bir noksanlıktır; halbuki cennette noksanlık ve kusur yoktur.

Cenâb-ı Hak, sonra yeniden dirilmeyi kuvvetle dile getirerek şöyle buyurdu: *"Bu, yapmayı üstlendiğimiz bir vaattir."* Yani, vaat ettiğimiz için onları yeniden diriltiriz. Bu, bizim yapmayı kendimize gerekli yaptığımız bir durumdur; biz vaadimize aykırı davranmayız. *Şüphesiz biz vaadimizi yerine getiririz.* Bu kesindir. Öyle ise ona hazırlanın; bu korkunç hallerden kurtulmak için önceden salih ameller yapıp gönderin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

138 Buhârî, Enbiya, 8, Rikak, 45; Müslim, Cennet, 58; Tirmizî, Kıyâmet, 3; Nesâî, Cenâiz, 118; Ahmed, *Müsned*, 1/223.

139 Hadis için bk. Buhârî, Rikak, 45; Müslim, Cennet, 56; Ahmed, *Müsned*, 6/53.

140 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/428.

104. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kalpte irfan güneşi parladığında, o, kâinatı görmekten uzaklaşıp Cenâb-ı Hakk'ı müşahede fezasına dalar. Artık onu ne bir sema gölgelendirir ne de bir yer taşır. Allah kendisinden razı olsun, bu konuda ârif şair Şüşterî[141] demiştir ki:

"Daha önce gizli olan şeyler açığa çıktı (hakikat gösterildi), bütün kâinat dürülüp kaldırıldı."

Bu durum, Allah'ın, haklarında güzel hal ve âkıbet takdir buyurduğu kimselerin hedef noktasıdır. Onlara, manevi yolun başında Allah'a yönelme nurları parlar, sonunda ise Cenâb-ı Hak'la buluşma nurları parlar. O zaman kalpten kâinat silinip gider, kalbe irfan sırlarının denizi akar. Bu nimete ulaşan kul, himmetiyle bütün kâinatta tasarrufta bulunur; gelecek âyette buyrulduğu gibi.

Yeryüzünün Vârisleri

Cenâb-ı Hak bu konuda buyurmuştur ki:

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ
الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِي هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾

105. ***Andolsun biz, Zikir'den sonra Zebur'da da yeryüzüne kesinlikle salih kullarımın vâris olacağını yazdık.***

106. ***İşte bunda, kulluk eden bir kavim için yeterli öğüt vardır.***

---

141 Şüşterî, Ali b. Abdullah en-Nümeyrî el-Mağribî el-Endelüsî'nin (v. 668/1269) künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 (Beyrut 1999); İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *DİA*, 29/308; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Zikir'den* Tevrat veya levh-i mahfûzdan *sonra* Davud'un [aleyhisselâm] kitabı *Zebur'da da yeryüzüne,* onun her yanına, doğusuna ve batısına *kesinlikle salih kullarımın vâris olacağını yazdık."* Bu salih kullar, peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetidir. Âyette, onlara övgü ve müjde vardır. Onda, gayba ait (ileride olacak) bir durum sanki gerçekleşmiş gibi haber verilmekte, Allah Teâlâ'nın bu ümmete yeryüzünün doğusunu ve batısını fethetmeyi nasip edeceği müjdelenmektedir. Şu âyette olduğu gibi:

"Allah, sizden iman edip salih amel işleyenlere, onları kesinlikle yeryüzüne vâris yapacağını vaat etti" (Nûr 24/55).

İmam Kuşeyrî, *"Salih kullarım ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Onlar, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetidir. Onların hepsi bu müjdenin kapsamına girer. Onlardan bazıları, Allah'ın nimetlerini hak etmişlerdir; onlar itaat edenlerdir. Onların bir kısmı da Allah'ın rahmetine uygun kimselerdir; onlar da günahkârlardır."[142]

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî* isimli eserinde demiştir ki: "Bu âyeti, şu hadis-i şerif açıklamaktadır:

'Ümmetimden bir topluluk kıyamete kadar Allah'ın emrini ayakta tutmaya devam ederler. Onları terkedenler ve kendilerine karşı çıkanlar onlara bir zarar veremez. Bu durum, Allah'ın kıyamet emri gelinceye kadar devam eder. Onlar insanlara devamlı üstün gelirler'"[143] Bu hadis, âyetin vaat ettiği duruma uygundur.

Denilmiştir ki: Hadiste anlatılan grup, müminlerin içinde dine fayda veren değişik sınıflardan oluşmaktadır. Allah yolunda savaşan mücahidler, fakihler, muhaddisler, zâhidler, salihler, kötülükten sakındırıp iyiliği emredenler bu grubu oluşturmaktadır. Ben (Abdurrahman-ı Fâsî) derim ki: Manevi makamında temkin haline ulaşmış ârifler ve marifetullah sahibi rabbânî âlimler de bu gruba dahildir."

---

142 Son kısmı hariç bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/197.

143 Buhârî, İ'tisâm, 10; Müslim, İmâret, 53; Tirmizî, Fiten, 27, İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned,* 5/34, 269, 278.

Abdurrahman-ı Fâsî sonra demiştir ki: "Haklarında güzel hal ve âkıbet takdir edilen diğer sınıflar da bu gruba girer. Onların hepsinin bir arada bulunması gerekli değildir; onlar, dünyanın dört bir yanında farklı yerlerde bulunurlar."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu, tenkide açık bir izahtır; çünkü Kuşeyrî'nin de dediği gibi âyetin kastı bütün ümmettir, hadisin kastı ise ümmetin bir kısmıdır. Bu durumda, hadisin âyet için bir tefsir olması uygun değildir; çükü âyet, hadisten daha geneldir.

Salih insanların vâris olacağı yerin, Şam arazisi olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, onun cennet olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"İşte bunda, kulluk eden bir kavim için yeterli öğüt vardır."* Yani bu sûre-i kerimede anlatılan haberlerde, güzel öğütlerde, müjde ve tehditlerde, Allah'ın birliğini ve peygamberliğin hak olduğunu gösteren kesin delil ve burhanlarda, ibadet ehli için yeterli öğüt ve delil vardır.

Yahut onda, kul için, Allah Teâlâ'nın rızası, sevgisi ve bol sevabından istediği hedefe ulaştıracak yeterli vesile vardır. Buna göre kim Kur'an'a tâbi olur ve onunla amel ederse istediği büyük sevaba ulaşır. Kur'an, cennet yolunun azığıdır; yolcuyu gideceği yere ulaştıran azık ve vesileler gibi o da mümin için en güzel bir vesile ve azıktır. O, bütün derdi, boş âdetler değil, ibadetler olan kimseler için, cennet yolunda en güzel azıktır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

105-106. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, yeryüzüne ve beldelerine, kendisine teveccüh eden ve yönelen salih kullarını vâris yaptı. Onlardan her birinin vârisliği, Mevlâ'sına teveccüh ve yönelmesi derecesinde olur. Buradaki vârislikten kasıt, himmeti ve kalplere nüfuz eden kelâmıyla dinin ihyası ve insanların hidayetinde rehber olmaktır.

Bunu yapanlar da iki kısımdır. Bir kısım, insanların zâhirî iş ve ibadetlerini düzeltmek için zâhirî işlerde rehberlik ederler. Bunlar, Allah'tan

korkan müttaki âlimlerdir. Onlar, İslâm dininin ıslahı için ilâhî vazife ve hükümleri tebliğ ederler. Onlar hakkında geniş bilgi, Tevbe sûresinin 122. âyetinin tefsirinde geçti.

Diğer bir kısım vârisler ise insanların iç âlemlerinde tasarruf ederler. Onlar, ârifibillâh olan tasarruf ehli zatlardır. Onlar da gavs, aktab, evtâd, abdal, nücebâ, nükabâ,[144] salihler ve terbiye şeyhleri gibi zatlar olup hepsi farklı mertebelerde tasarrufta bulunurlar. Onlar himmet, manevi hal ve sözleriyle insanları terbiye ederek iç âlemlerini tedavi ederler. Bu terbiye, kendilerine tâbi olanlar bütün çirkin sıfatlarından temizlenip her türlü faziletli ahlâkla süsleninceye ve ilâhî kudsî huzura, Hak'la ünsiyet mahalline girmeye ehil oluncaya kadar devam eder. İşte bu zatlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] manevi mirasının hepsine vâris olmuşlardır. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde, onların bu halini şöyle dile getirmiştir:

"Âlim, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sözlerinde uydu; ibadet ehli ve zâhid ise fiillerinde uydu. Sûfîye gelince, o, Allah Resûlü'nün sözlerine ve fiillerine uymada öndedir; ayrıca o, onun güzel ahlâkına uymayı da ekleyerek bir adım daha öne geçmiştir."

Bütün Âlemlere Rahmet: Hz. Muhammed

Cenâb-ı Hak, peygamberlerin haberlerini, varlığın efendisi, rahmet kaynağı, kerem ve ihsan menbaı peygamberimiz Hz. Muhammed'le [sallallahu aleyhi vesellem] tamamlayarak şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ اِنَّمَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا
اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى

144 Bu tabirler, velîlerin derece, sınıf ve görevlerine göre verilen unvanlardır. Gavs olan zat, hepsinin üzerinde bir dereceye sahiptir. Hepsine birden "ricâlullah" (Allah'ın seçilmiş has dostları) veya "ricâlü'l-gayb" (halleri halka gizli olan mana âleminin erleri) denir. Velîlerin sınıf ve dereceleri hakkında geniş bilgi için bk. Dilaver Selvi, *Kur'ân ve Tasavvuf (Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı)*, s. 134-188 (İstanbul: Şule Yayınları, 1997).

سَوَٓاءٍۜ وَاِنْ اَدْرٖٓي اَقَرٖيبٌ اَمْ بَعٖيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ
وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَاِنْ اَدْرٖي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ اِلٰى حٖينٍ
﴿١١١﴾ قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّۜ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

107. ***Resûlüm, biz seni sadece âlemlere rahmet olarak gönderdik.***

108. ***De ki: "Bana sadece tek bir ilâhınızın olduğu vahyediliyor; artık müslüman olmuyor musunuz?"***

109. ***Eğer yüz çevirirlerse de ki: "****(Bana emredileni)* ***hepinize aynı seviyede açıkladım. Size vaat edilen şeylerin yakın mı uzak mı olduğunu bilmiyorum."***

110. ***"Şüphesiz O, açıktan söylediklerinizi de içinizde gizlediklerinizi de bilir."***

111. ***"Bilemiyorum, belki de o*** *(azabınızın ertelenmesi)****, sizin için bir imtihan ve bir zamana kadar*** *(dünya nimetlerinden)* ***faydalandırmaktır."***

112 ***Peygamber dedi ki: "Rabbim!*** *(Kâfirlerle aramızda)* ***hak olan hükmü ver.*** *(Ey kâfirler)*, ***Rabbimiz olan Rahmân, söylediklerinize karşı kendisinden yardım istenecek olandır*** *(Size karşı benim yardımcım O'dur)."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Biz seni sadece bütün âlemlere rahmet olarak gönderdik."* Yani bahsedilen ilâhî kanun ve hükümlerle ve iki cihan saadeti vesilesi olan diğer şeylerle seni göndermiş olmamız, başka bir sebep için değildir, sadece geniş rahmetimizden dolayı bütün âleme rahmet etmek içindir.

Bir diğer mana: Resûlüm biz seni, hangi halde göndermişsek, seni bütün hallerinle onlara bir rahmet olarak gönderdik. Şüphesiz senin

gönderilmen, iki cihan saadeti, onların iki dünyada elde edecekleri güzel nizamın ve güzel hayatın kaynağıdır. Kime bu büyük manevi ganimetten bir pay verilmemişse o, nefisinin yüzündendir; çünkü o, bu rahmet peygamberine tâbi olmakta geri durmuştur.

Denilmiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], dünyada kâfirler için de bir rahmettir. Çünkü onun bereketiyle, kâfirlerin köklerini kazıyacak genel bir azap ertelenip ahirete bırakılmıştır. Ayrıca o, aralarında bulunduğu sürece kâfirler, sûretlerinin değişmesi (mesh), yere batma ve suda boğulma gibi âfetlerden korunmuşlardır. Şu âyet-i kerime bunu ifade etmektedir:

"Resûlüm, sen onların içlerinde bulunduğun sürece, Allah onlara azap edecek değildir" (Enfâl 8/33).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Resûlüm, onlara *de ki: Bana sadece tek bir ilâhınızın olduğu vahyediliyor."* Yani bana sadece, sizin ilâhınızın tek bir ilâh olduğu vahyediliyor. Şüphesiz peygamber gönderilmekten asıl kasıt, insanlara yüce Allah'ın birliğini öğretmektir, onun dışındaki hükümler ise bu inanç olmadan doğru ve geçerli olmaz.

"Artık müslüman olmuyor musunuz?" Yani ibadeti ihlâsla sadece Allah için yapmıyor musunuz? Yahut size emrettiğim şekilde İslâm'ın hükümlerine boyun eğmiyor musunuz? Bu sorudan kasıt emirdir, yani, "Müslüman olun, İslâm'a boyun eğin" demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer* İslâm'dan *yüz çevirirlerse* ve vahyi işitmenin gerektirdiği şeye yönelmezlerse *de ki:* Bana emredileni *hepinize aynı seviyede açıkladım."*

Âyete şu mana da verilmiştir: İslâm'dan yüz çevirirlerse onlara de ki: "Ben size savaş açtığımı ve bâtıl dininize muhalefet ettiğimi ilan ettim."

"Aynı seviyede açıkladım", yani ilâhî emirleri hepinizin aynı seviyede bileceği şekilde açıkladım.

Yahut vahyi hepinize aynı seviyede duyurdum; onu sizden hiç kimseden gizlemedim.

Âyete şu mana da verilmiştir: İlâhî hükümleri bilmede ben ve siz aynı seviyede olacak şekilde onları hepinize açıkladım; onları, bir kısmınıza açıklayıp diğerlerinden gizlemedim.

Bu âyette, âyet ve hadisleri kendi zanlarına göre zâhirî mananın dışında yorumlayan Bâtıniyye fırkasının bâtıl olduğuna bir delil vardır.

Bu âyetin, Kur'an'ın fesahat ve belâgatına dair güzel bir örnek olduğu söylenmiştir.[145]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Size vaat edilen şeylerin, yakın mı uzak mı olduğunu bilmiyorum."* Yani size vaat edilen öldükten sonra dirilmenin, hesaba çekilmenin ne zaman olacağını bilmiyorum; çünkü Allah Teâlâ onu bana bildirmedi, fakat Allah bana onun muhakkak geleceğini haber verdi. Her gelecek olan yakındır. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Hak vaat (kıyamet ve hesap) yaklaştı"* (Enbiyâ 21/98) buyurdu.

Âyete şu mana da verilmiştir: Size vaat edilen azabın ne zaman başınıza geleceğini bilmiyorum.

Bir diğer mana: Size bildirilen müslümanların galip gelip dinin her tarafa yayılacağı vaadinin yakında mı uzakta mı gerçekleşeceğini bilmiyorum.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz Allah, açıktan söylediklerinizi de içinizde gizlediklerinizi de bilir."* Yani Allah her şeyi bilir. Sizin İslâm hakkında yaptığınız açıktan tenkitleri ve âyetleri yalanlamanızı bildiği gibi, içinizde müslümanlara karşı gizlediğiniz kin ve düşmanlıkları da bilir. Bilir ve en küçüğüne kadar bütün yaptıklarınızın karşılığını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilemiyorum, belki de o, sizin için bir imtihandır."* Yani belki dünyada azabınızın ertelenmesi sizin için bir imtihandır; Allah sizin ne yapacağınıza bakmak için böyle yapıyor. Yahut o, sizin için bir istidraçtır; yavaş yavaş azaba itilmektir, yahut fitne ve inkârınızın artması için böyle yapılmaktadır.

---

145 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/279.

Âyet şöyle bitiyor: *"Veya bu durum sizi bir zamana kadar faydalandırmaktır."* Yani bilemiyorum, belki de bu durum, sizin aleyhinize bir delil olması için, ölene kadar veya sonsuz ilâhî hikmetin gerektirdiği belirlenmiş bir vakte kadar dünya nimetlerinden faydalandırmaktır.

Son âyette şöyle buyruluyor: "Peygamber *dedi ki: Rabbim! Hak olan hükmü ver."* Yani bizimle Mekkeli kâfirler arasında, azabın hemen gelmesini gerektiren adaletinle hüküm ver. Bu, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] şu sözü gibidir:

"Rabbim, bizimle kavmimiz arasını hak ile ayır (aramızda adaletle hüküm ver)" (A'râf 7/89).

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların hak ettiği azapla hüküm ver ve onlara azabı şiddetlendir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü de bu manadadır:

"Allahım, Mudar'a azabını şiddetlendir."[146] Allah Resûlü'nün bu duası kabul edildi, Mudar kabilesi Bedir'de iyi bir ceza çekti.

Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlerin zafer ümitlerini ortadan kaldırmak ve onları bu konuda yalancı çıkarması için Allah Teâlâ'dan yardım isteyerek şöyle dedi:

"Ey kâfirler, *Rabbimiz olan Rahmân,* kullarına çok rahmet eden Allah, sizin 'zafer bizimdir' şeklinde *söylediklerinize karşı kendisinden yardım istenecek olandır."* Onlar, gördükleri hali, cereyan eden şeklin aksine yorumluyorlar; zafer ve devletin kendilerinin olacağını ümit ediyorlardı. Allah Teâlâ onların bu düşüncelerinde yalancı olduğunu gösterdi, beklentilerini boşa çıkardı, hallerini değiştirdi; onlara karşı Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] yardım etti, inkârları sebebiyle kâfirleri çaresiz bırakıp mağlup etti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

146 Buhârî, Ezan, 128, Enbiya, 19; Müslim, Mesâcid, 294; Ebû Davud, Salât, 216; İbn Mâce, İkâme, 145; Ahmed, *Müsned,* 2/239.

107-112. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî[147] demiştir ki: "Peygamberler rahmetten yaratılmışlardır, bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] ise bizzat rahmetin kaynağından yaratılmıştır. Allah Teâlâ onun hakkında, *'Biz seni sadece bütün âlemlere rahmet olarak gönderdik'* buyurmuştur."

Yine Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki: "Diğer peygamberler, ümmetleri için birer sadakadır; bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] ise bizim için hediyedir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Ben bir nimet (rahmet) ve hediyeyim.'[148] Sadaka, fakirler içindir, hediye ise genelde büyükle ikram edilir."

Rahmetin gayesi, has tevhide ulaşmaktır; çünkü Allah'a yakınlığın ve O'nun tarafından özel olarak seçilmenin sebebi gerçek bir tevhid inancıdır. Bunun için Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] bütün âleme bir rahmet yaptıktan sonra, kendisine tevhidi ilan etmesini emrederek şöyle buyurdu:

"De ki: Bana ilâhınızın sadece tek bir ilâh olduğu vahyediliyor."

Artık kim tevhidden yüz çevirirse onun Allah'tan uzaklaştığı ve ilâhî huzurdan kovulduğu ilan edildi. Onun dünyada azabının tehir edilmesi, belki de kendisi için bir istidraç (bilmeden helâke gitme) ve belli bir zamana kadar dünya nimetlerinden faydalandırmaktır.

---

147 Ebü'l-Abbas-ı Mürsî Şehâbeddin Ahmed b. Ömer el-Ensârî (v. 685/1287), Şâzelî tarikatının ünlü şeyhlerindendir. Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin (v. 656/1258) halifesi ve ondan sonra Şâzelî yolunun baş temsilcisidir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin (v. 709/1309) şeyhidir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "Mürsî", *DİA*, 32/55-56; İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 51-100 (Beyrut, ts.).

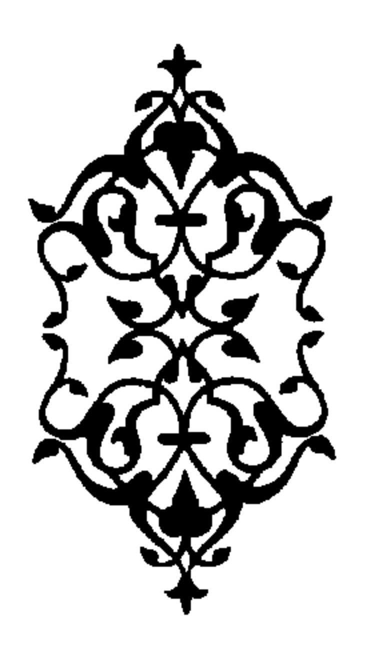
148 Hadisin son kısmına, "hediye edilmiş" manası verilebileceği gibi, "hidayete erdirilmiş ve hidayet yolunda rehber yapılmış" manası da verilebilir. Biz, Şeyh Ebü'l-Abbas'ın [kuddise sırruhû] sözüne delil olacak şekilde birinci manayı verdik. Elimizdeki kaynaklarda, hadisteki "nimet" yerine "rahmet" geçmektedir (Mütercim). Hadis için bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/158 (Beyrut 1985); Bezzâr, *Müsned*, nr. 2369; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/257; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/688.

İnsanı has tevhidden yani müşahede halinden alıkoyan şeyler şu dört şeydir: Nefis, şeytan, dünya ve hevâ. Bazıları buna, insanları da eklemiştir. Burada kastedilen insanlar, avam olanlarıdır. Allah, bu engeller ile kulu arasında hüküm verdiğinde yani kulunu onlardan kurtardığında, kul gerçek marifete ulaşır.

"De ki: Rabbim hak ile hüküm ver." Yani Rabbim, benimle düşmanım arasında hak olan hükmünü ver; tâ ki düşmanı benden savasın ve onu mağlup ederek beni destekleyesin.

Bu engel ve fitnelere karşı kendisinden yardım istenecek olan Rabbimiz Rahmân'dır. Ben O'na güvenip dayandım. Yüce ve ulu olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Enbiyâ sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(22) HAC SÛRESİ[149]

Sûre Hakkında Bilgi: Hac sûresi Mekke'de inmiştir; sadece 19. âyetten itibaren 24. âyete kadar olan altı âyet Medine'de inmiştir. Sûre yetmiş sekiz âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Size vaat edilen şeyin (kıyametin) yakın mı uzak mı olduğunu bilmiyorum"* (Enbiyâ 21/109) buyruldu. Bu sûrede ise o vaat edilen şeyin, Allah'ın insanları korkuttuğu kıyamet olduğu belirtilerek şöyle buyruldu.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظ۪يمٌ ﴿١﴾ يَوْمَ
تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّٓا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا
وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَد۪يدٌ ﴿٢﴾

149 Bu sûrede, hac ibadetinin Hz. İbrahim'e emredilişi ve onun Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından devam ettirilmesinden bahsedildiği için ona "Hac sûresi" denilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. *Ey insanlar! Rabb'inizden korkun! Gerçekten kıyametin zelzelesi* *(sarsıntısı)* ***çok büyük bir şeydir!***

2. *Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğunu unutup bırakır, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün; halbuki onlar gerçekte sarhoş değildir; fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Rabb'inizden korkun!"*

Bu hitap, âyetin indiği anda mevcut olan mükellef insanların yanında, kıyamete kadar gelecek olan bütün insanları kapsamaktadır.

"İnsan" lafzı, erkeği ve kadını içerir.

Âyette emredilen mutlak bir takvadır ki o, ilâhî emirlere sarılmak ve bütün yasak işlerden zâhiren ve bâtınen kaçınmaktır.

Âyette, *"Rabb'inizden korkun"* buyrulması, verilen emri ve ona sarılmanın gereğini kuvvetlendirmek içindir. Şüphesiz Allah'ın rabliği devamlıdır; O'na devamlı kulluk yapmak da farzdır.

Mana şudur: Bütün işlerinizin sahibi olan ve sizi yaratan, besleyip büyüten, koruyup gözeten Rabb'inizden korkun.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kıyametin kopması anında meydana gelecek dehşetli azabından bir kısmını dile getirmekle takvanın niçin gerekli olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"Gerçekten kıyametin zelzelesi (sarsıntısı) çok büyük bir şeydir!"

Şüphesiz kıyametin başlangıcı ve girişi mahiyetinde olan bu büyük, dehşetli ve korkunç halleri görmek, ondan korunmak için daha fazla takva zırhına bürünmeyi, Allah'tan daha çok korkmayı gerektirmektedir

Kıyametin zelzelesi, varlıkları yerinden oynatacak ve merkezinden söküp atacak şekilde peş peşe şiddetle hareket etmesi ve sertçe sallamasıdır. O, şu âyette bahsedilen sarsıntıdır:

"Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman ..." (Zilzâl 99/1).

Âyette bahsedilen sarsıntı ve sonrasında anlatılan şeylerin, insanların kendinden geçeceği ilk sûra üfürme anında kopacak kıyamet saati mi olduğu, yoksa ondan sonra yeniden dirilme anında meydana gelen bir durum mu olduğu konusunda farklı şeyler söylenmiştir.

Hasan-ı Basrî[150] [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bu sarsıntı, kıyamet günü olur."

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] ise kıyametin sarsıntısının, onun kopması olduğunu söylemiştir.

Alkame ve Şa'bî'den,[151] bu sarsıntının güneş batıdan doğmadan önce olacağı nakledilmiştir.

Ona, "kıyametin sarsıntısı" denmesi, bu sarsıntının kıyametin alametlerinden biri olduğundan dolayıdır.[152]

Müfessir Kevâşî[153] demiştir ki: "Bu sarsıntı, kıyamet kopmadan önce, onun gelişini gösteren alametlerden biri olarak gerçekleşir. Âlimler, kıyamet kopmadan önce şu altı şeyin olacağını söylemişlerdir:

'İnsanlar gündüz çarşı pazarda iken, bir anda güneşin ışığı gider. Sonra yıldızlar dağılıp dökülmeye başlar. Sonra dağlar yerin üzerine düşer, bunun üzerine yer, şiddetle hareket edip çalkalanmaya başlar. İnsanlar ve cinler feryat ederek korku ve dehşetten birbirlerinin üzerine

---

150 Hasan-ı Basrî (v. 110/728), tâbiînden meşhur âlim ve zâhid bir zattır. Künyesi Ebû Saîd olup babası Yesâr'dır. Annesi Hayre, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hanımı Ümmü Seleme'nin [radıyallahu anhâ] âzatlı hizmetçisidir. Hasan-ı Basrî, tâbiîn müfessirlerinin önde gelenlerinden olup Basra ekolünü temsil etmektedir.

151 Alkame b. Kays (v. 62/681) ve Âmir eş-Şa'bî (v. 103/721), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolünde yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

152 Rivayetler ve açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/364-365; ayrıca bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/257.

153 Kevâşî ve eseri, Enbiyâ sûresinin 19-25. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde tanıtıldı.

çıkar. Cinler insanlara, 'Size dehşetli haberi getirdik!' derler ve giderler. O anda denizlerin tutuşup ateş gibi yandığını görürler. Onlar bu halde iken yer, yedi kat yerin dibine kadar sallanır. Sonra onların üzerine bir rüzgâr eser, hepsi ölür.' Geniş bilgi için İbn Atıyye tefsirine bakınız."[154] Bu açıklamayı Muhaşşî yapmıştır.[155]

Bizim Enbiyâ sûresinin 97. âyetinin tefsirinde söylediğimiz gibi, bu işin doğrusu şudur: Kıyametten önce esecek rüzgârla müminlerin ruhu alınır. Bu sarsıntı ise insanların korkudan bayılacağı birinci sûra üfürme anında gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Onun sarsıntısı çok büyük bir şeydir" denmesi, şunu bildirmek içindir: Akıllar onun aslını idrak etmekten âcizdir, kelimeler ona tarif etmeye yetmez, o sadece bu şekilde kapalı bir ifade ile anlatılabilir.

Cenâb-ı Hak sonra, o sarsıntının dehşetli halini haber vererek şöyle buyurdu:

"Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutup terkeder." Yani o sarsıntıyı gördüğünüzde ve korkunç manzarayı müşahede ettiğinizde, o anda kucağında çocuğunu emzirmekte olan bir kadın, sarsıntının dehşetinden çocuğunu unutur, onu bırakıp kendi derdine düşer.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Her gebe kadın çocuğunu düşürür."* Yani henüz rahmindeki çocuğun vücut yapısı tamamlanmadan onu karnından atar, çocuğunu düşürür; aynen çocuğuna süt emziren bir kadının, sütten ayırma zamanı gelmeden onu bırakması gibi. Bu dehşetli sarsıntının, birinci sûra üfürmeden önce olacağını söyleyenin sözüne göre âyetin manası açıktır. O öyle bir sarsıntıdır ki insanlar onun korkunç sesinden bayılır. Bu sarsıntının kıyamet koptuktan sonra olacağını söyleyen kimsenin sözüne göre ise bu durumlar, işin dehşet ve şiddetini tarif eden bir temsildir.

---

154 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/106.

155 Muhaşşî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiyetü'l-Fâsî* ismiyle hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (Mütercim).

Âyetin devamı şöyle: *"İnsanları sarhoş bir halde görürsün."*

Yine olayın dehşeti, bir temsille anlatılarak deniyor ki: Ey olaya ibret gözüyle bakan kimse, o anda *insanları*, müşahede ettikleri ilâhî azamet ve kahrın şiddet ve dehşetinden *sarhoş* gibi olduklarını *görürsün; hakikatte onlar sarhoş değildir; fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir."* O'nun azabının korkusu, onların akıllarını başlarından alıp temyiz kabiliyetlerini yok etmiştir. Bu korku onları, aklı ve temyiz gücü giden kimsenin durumuna düşürür.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "İnsanları, korkudan dolayı sarhoş olmuş gibi görürsün, yoksa onlar içtikleri bir şeyden dolayı sarhoş olmuş değildirler." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insanlar, Rabb'inizden korkun ve bütün varlığınız ile O'na yönelin ki Rabb'inizin nurları kalplerinizde parlasın. Kalbinizin irfan güneşi parladığında ve ihsan makamına yükseldiğinizde nefislerinizin toprağı sallanır, akıl dağlarınız birbirine çarpıp yok olur. Gerçekten içinde Cenâb-ı Hakk'ın zatının nurlarının müşahede edildiği o sarsılma anı büyük bir şeydir. Onu gördüğünüzde, eğer gören kadın ise emzirdiği çocuğunu unutur, aynı şekilde, hamile kadın rahmindeki çoğu düşürür. Yahut üzerinde günah yükü olan herkes, Rabb'inin nurlarını müşahedeye daldığı için, günah kirlerinden temizlenip kurtulur. O anda insanları ilâhî sevgiden sarhoş olmuş görürsün; onlar, küplerdeki şaraptan değil, yüce ve ulu olan Allah'ın sevgisinden sarhoş olmuşlardır. Ârif şairlerden Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî,[156] ilâhî sevgi konusunda der ki:

"O, küplerde bulunan şaraptan değildir; küplerde bulunan şarap yerdeki maddelerdendir. Beni sarhoş eden şey, dünya şarabından başkadır; beni sarhoş eden ezelî aşktır."

Fakat marifet cennetine girmeden önce onun önünde bulunan ve etrafını saran Allah'ın azabı çok şiddetlidir. Sadece, bu azap, marifet

---

156 Şüşterî, Enbiyâ sûresinin 104. âyetinin tasavvufî işaretlerinde tanıtıldı.

cennetine girdikten sonra elde edilen manevi tadın yanında tatlı olur. Bu konuda şair demiştir ki:

"Nefis çok değerlidir, fakat ben, onu senin uğruna feda ederim. Zillet çok acıdır, ancak senin rızana ulaşmak için zillet çekmek tatlıdır. Ey muhabbeti içinde çektiğim azabım tatlı olan dost, senden hiçbir şikâyette bulunmam; benden yüz çevirmenden ve naz edip beni usandırmandan bir şikâyetim yoktur!"

Azgın Şeytanlara Uyanların Sonu

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kıyamet gününü inkâr eden ve onun için bir hazırlık yapmayan kimsenin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ﴿٣﴾

كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٤﴾

3. İnsanlardan öyleleri vardır ki bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışmaya girer ve her inatçı şeytana uyar.

4. O şeytan hakkında şu hüküm yazılmıştır: Kim onu dost edinirse şüphesiz şeytan onu saptırır ve kızgın cehennem azabına götürür.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki: "*İnsanlardan öyleleri vardır ki bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışmaya girer;* O'nun zatı, yüceliği, kemali ve kudreti hakkında şanına layık olmayan şeyler söyler." Bunu da onu bu işe sevkeden büyük cehaletle yapar.

Âyet, müşriklerden Nadr b. Hâris hakkında inmiştir. Nadr, çok mücadeleci biriydi; "Melekler Allah'ın kızlarıdır ve Kur'an öncekilerin masallarıdır" der; Allah'ın, çürüyüp dağılmış bedenleri, yeniden diriltmeye kadir olmadığını söylerdi.[157]

---

157 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/283; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/459; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/7.

Âyet onu ve onun gibi azgınlarla, din konusunda hevâsıyla (nefsinin keyfine göre) konuşan herkesi kapsamaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: "O, bu konuda, *her inatçı*, azgın, şerde ısrar eden *şeytana uyar.*"

Zeccâc[158] demiştir ki: "Âyetin manası, 'O, kendisinde hiçbir hayır bulunmayan şeytana uyar' demektir."[159]

Azgın şeytandan kasıt, ya kâfirlerin insanları inkâra çağıran reisleridir yahut şeytan ve askerleridir.

Cenâb-ı Hak sonra, azgın şeytanı tanıtarak şöyle buyurdu: "*O şeytan hakkında şu hüküm yazılmıştır:* Kim onu dost edinirse ve kendisine tâbi olursa *şüphesiz şeytan onu* doğru yoldan *saptırır ve kızgın cehennem azabına götürür.*" Bu hale düşmekten ve sonumuzun böyle olmasından Allah'a sığınırız.

3-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan bazıları, velilik yolundan mahrum bırakılmıştır. Bu kimse, Allah yolundaki kimselerle mücadele etmeye, Allah'a yönelmiş kimseler, nefislerinin âdetlerini terkettiklerinde onları inkâr etmeye başlar. Bu kimse, "Peygamber'in usulünce verilen manevi terbiye yolu kesilmiştir" diyerek, insanlara terbiye yolunun kapısını kapatır. Bu yaptığı, bir araştırmaya, delile ve hüccete dayanmayan kendisine ait bir görüştür. O insanları, müşahede nimetini elde etmiş velilerin yolundan sapıtır ve kızgın alevli azaba götürür. Bu azap, kalbin Hak'tan perdelenme, varlıkların içinde hapsolup kalma, nefsinin ve bedeninin esiri olma sıkıntısının getirdiği manevi bir azaptır. Bu duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

158 Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır (bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn,* 11/87-90).

159 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh,* 2/108.

Öldükten Sonra Dirilmenin Delili

Cenâb-ı Hak bundan sonra, insanları kendisinden korktuğu kıyametin meydana gelmesine delil getirerek ve onun hakkında mücadele edenleri reddederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ
تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ
لِنُبَيِّنَ لَكُمْۜ وَنُقِرُّ فِي الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ
طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْۚ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ
الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـٔاًۜ وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَٓا
اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَه۪يجٍ ﴿٥﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ
﴿٦﴾ وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ ف۪يهَاۙ وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

5. ***Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu düşünün: Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan** (rahme yapışmış bir kandan)**, sonra uzuvları belli belirsiz bir et parçasından yarattık; bunu, size kudretimizi göstermek için yaptık.***

Biz kalmasını dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde tutarız. Sonra sizi bir bebek olarak rahimden dışarı çıkarırız. Sonra olgunluk çağınıza ulaşmanız için** (sizi büyütürüz)**. İçinizden kimi vefat eder. Kiminiz de önceki bildiklerini bilmez duruma düşmesi için, ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır.

Yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o titreşir, kabarır ve her çeşitten güzel bitkiler bitirir.

6. Bunlar şunu gösterir: Şüphesiz Allah haktır; O, ölüleri diriltir ve her şeye gücü yeter.

7. Kıyamet muhakkak gelecektir; onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah kabirlerde olanları diriltecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz ..."* Yani dirilme işinde şüpheniz varsa bunu gidermenin yolu, ilk yaratılışınıza bakmanızdır.

Sizler, ilk halinizde toprak ve su idiniz. Sizin öldükten sora dilmeyi inkâr etme sebebiniz de sadece budur, yani bedeninizin toprak ve su olmasıdır. Allah sizi, ilk olarak topraktan ve sudan nasıl yarattı ise aynı şekilde yeniden yaratır.

Cenâb-ı Hak, bu ilk yaratılma hakkında buyurdu ki:

"Biz sizi, yani babanız Âdem'i [aleyhisselâm] *topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan* yani rahme yapışmış bir kandan, *sonra uzuvları belli belirsiz, yani henüz uzuvları ve şekli tam belli olmayan bir* çiğnemlik *et parçasından yarattık."*

Burada ceninin, et parçası halindeki aşamaları açıklanmaktadır. O önce, bir parça et halindedir. Sonra yavaş yavaş büyür ve şekil almaya başlar. Ceninin şekil almış hali, insanın kabiliyetlerinin ve özelliklerinin belli olduğu aşamadır. Bu hal, önceki halden daha üstün olduğu için, âyette önce söylenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunu, size* sonsuz kudretimizi ve hikmetimizi *açıklayıp göstermek için yaptık."* Şüphesiz bir insanı, önce topraktan yaratmaya gücü yeten ve ikinci olarak onu meniden yaratan, sonra o meniyi bir yapışkan kan pıhtısı haline getiren, onu bir çiğnem ete çeviren, eti kemiklere dönüştüren Allah'ın, bu ilk yaptığını tekrar yapmaya gücü yeter. Akla ve kıyasa göre, bu ikincisi daha kolaydır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz, rahimde kalmasını dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye,* doğum vaktine kadar *rahimlerde tutarız."* Rahimde bu süreye kadar kalmasını dilemediklerimizi ise rahimler düşürür.

"Sonra sizi bir bebek olarak rahimden dışarı çıkarırız. Sonra olgunluk çağınıza, akıl ve kuvvetinizin kemale erdiği vakte *ulaşmanız için sizi büyütürüz."* Bu vaktin otuz veya kırk yaş olduğu söylenmiştir.

"İçinizden kimi, olgunluk yaşına ulaşmadan önce ve veya ondan sonra *vefat eder. Kiminiz de önceki bildiklerini bilmez duruma düşmesi için, ömrünün en düşkün,* en kötü, en yaşlı ve bunama *çağına ulaştırılır."* Bu, insanın daha önce bildiklerini bilmez hale gelişini ve halinin tersine dönüşünü mübalağa ile anlatmaktadır. Yani onu, bünyesinin zayıflaması, aklın bunaması, anlayışının azalması yönüyle çocukluk devresinde bulunduğu hale döndürmek için böyle yaparız. Bu durumda o, bildiklerini unutur, tanıdıklarını tanımaz, yapabildiklerini yapamaz hale gelir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim Kur'an'ı okur ve onunla amel ederse ona, ömrün bunama devresi gelmez."[160]

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmeye başka bir delil zikrederek şöyle buyurdu:

"Yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o haraketlenir, bitki vermek için harekete geçer, *kabarıp* şişer *ve her çeşitten,* bakana zevk veren *güzel bitkiler bitirir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Bunlar, yani içindeki birçok hikmetle birlikte insanın yaratılışı ve yeryüzünün canlandırılmasıyla ilgili bu anlatılanlar, şunu ortaya koyar: *Şüphesiz Allah haktır;* yani O'nun varlığı sabittir."

Müfessir Zemahşerî ve ona tâbi olanlar âyete bu manayı vermişlerdir.[161]

---

160 İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] talebesi olan İkrime'den gelen aynı manadaki bir rivayet için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr,* 7/2290 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 5/146.

161 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 3/6 (Beyrut, ts.).

İbn Cüzey demiştir ki: "Bana göre âyete verilecek en uygun mana şudur: Bahsedildiği şekilde insanın yaratılması ve bitkilerin yetişmesi şahittir ki Allah haktır; O, ölüleri diriltir ve kıyamet gelecektir."[162]

Müfessir Kevâşî âyete, "Bütün bunlar, Allah'ın hak olduğunu bilmeniz içindir" manasını vermiştir.

Kurtubî demiştir ki: *"Bunlar şunu gösterir: Şüphesiz Allah haktır"* âyetine gelince, Cenâb-ı Hak, bütün varlıkların kendisine muhtaç olduğunu, onları kudret ve iradesine uygun olarak emrine bağladığından bahsettikten sonra, *"Bunlar şunu gösterir: Şüphesiz Allah haktır"* buyurdu. Bununla şuna dikkat çekti: Allah'tan başka her şey, her ne kadar görünüşte bir vücut sahibi olsa da aslında onun, kendisinden kaynaklanan bir vücudu yoktur; çünkü o, ilâhî kudrete tâbidir ve onun idaresi altındadır. Gerçek olan ise şudur: Hakiki varlık sahibi, mutlak zengin (hiçbir varlığa muhtaç olmayan) Allah'tır. Şüphesiz bütün varlıkların var olması, O'nun varlığına bağlıdır. Bunun için Allah Teâlâ sûrenin sonunda şöyle buyurdu:

"Allah hakkın tâ kendisidir; onların Allah'ın dışındaki taptıkları ise bâtıldır" (Hac 22/62).

Hak, varlığı ezelî olan ve zamanla değişmeyen vücut sahibi olup o, Allah Teâlâ'dır.

Zeccâc âyete şu manayı vermiştir: "İş, size söylendiği ve açıklandığı gibidir; çünkü Allah Teâlâ haktır. Mananın şöyle olması da mümkündür: Allah hak olduğu ve istediğini yapma gücüne sahip olduğu için böyle yaptı."[163]

Yine bu durum şahittir ki, *"Allah,* yeryüzünü ölü bir halden sonra tekrar dirilttiği gibi, *ölüleri de diriltir ve O, her şeye kadirdir."* Kudretinin sonu yoktur. Böyle sonsuz bir kudrete sahip olmasaydı, bunca sayısız varlıkları yoktan var edip ortaya koyamazdı.

---

162 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/33.

163 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/15.

Ölüleri diriltmek, Allah tarafından güç yetirilen işler arasına girdiği halde, onun ayrıca söylenmesi, onun hakkındaki tartışmayı açıklayıp ortadan kaldırmak ve inkâr edenlerin delilini çürütmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Size kıyamet muhakkak gelecektir; onda hiçbir şüphe yoktur.*" Onda hiçbir şüphe yoktur demek, "O, ortaya çıkması ve onu gösteren delillerin apaçık olması yönüyle esasen hiç şüphe edilmeyecek bir olaydır" demektir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz Allah kabirlerde olanları diriltecektir.*" Çünkü Allah Teâlâ, bu şekilde hüküm verdi ve onu yapacağını vaat etti; O, vaadinden dönmez.

"*Kabirlerde olanları diriltecektir*" denmesi, genelde ölenler kabirlere gömüldüğü içindir; yoksa Allah, kabri olsun olmasın, bütün ölenleri diriltecektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir ve en güzel hükmü O verir.

5-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] usulü üzere verilen manevi terbiyenin varlığını ve kendi zamanlarında yaşayan ve Allah Teâlâ'nın cehalet ve gafletle ölmüş ruhları ellerinde dirilttiği velileri inkâr eden insanlar, eğer sizler, bu manevi dirilişten şüphe içindeyseniz, yaratılışınızın aslına ve geçirdiğiniz evrelere iyi bakın. Bunları yapan ve ona gücü yeten zat, bütün zamanlarda gafletle ölmüş nefisleri diriltmeye kadirdir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Kim Allah Teâlâ'nın kendisini şehvetinden kurtarıp gafletinden çıkarmasını uzak görüyorsa gerçekten o kimse, ilâhî kudreti âciz görmüş olur. Cenâb-ı Hak her şeyi yapmaya güç ve imkân sahibidir."

Ancak Allah Teâlâ'nın âdeti, ölü kalpleri diriltmeyi genelde velilerinin vesilesiyle gerçekleştirmektir.

Sen nefisleri gafletle ölüp sönmüş olarak görürsün; biz onun üzerine hayat suyunu -ki o, ilâhî vâridatlardır- indirdiğimizde ve onu kudsî ilâhî aşk ile suladığımızda, Allah ile sevinerek kıpırdar, gelişir, marifetle

yükselir, ilim ve hikmetten akılların hayrette kalacağı şeyler bitirir. Bu durum, Allah'ın birliğine ve O'nun dışındaki şeylerin bâtıl (boş ve hükümsüz) olduğuna şahittir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnkârcıların Değişik Halleri

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, inkâr ve mücadele ehlinin değişik bir çeşidinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٨﴾
ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾

8-9. ***İnsanlardan bazısı vardır ki sağlam bir bilgisi, doğru yola götüren bir rehberi ve*** *(vahye dayanan)* ***aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, kibirlenerek, insanları Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışmaya girer. Onun için dünyada bir rezillik vardır; biz ona kıyamet gününde de yakıcı azabı tattıracağız.***

10. ***Ona denir ki: "İşte bu azap, senin ellerinle yapıp gönderdiklerin yüzündendir. Şüphesiz Allah kullarına asla zulmetmez."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan bazısı vardır ki Allah hakkında tartışmaya girer."* Allah'ın zatına layık olmayan şeyler söyleyerek O'nun hakkında mücadele eder. İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] belirttiği gibi bu kimse Ebû Cehil'dir.[164]

Âyette kastedilen kimsenin, kim olursa olsun, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için uğraşan kimse olduğu da söylenmiştir.

---

164 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/370.

"O, bunu yaparken sağlam *bir bilgisi yoktur;* tam aksine o, cehalet ve hevâsına uyarak mücadele etmektedir." Buradaki bilgiden kasıt, sağlam delile dayalı ve doğruluğu kesin bilgidir. Rehberden kasıt da böyledir. Âyetteki rehber, marifete götüren sağlam delil ve doğru nazardır.

"*Bu kimsenin* vahye dayanan *aydınlatıcı bir kitabı da yoktur.*"

Bir konuda delil sadece bu üç yolla (sağlam ilim, doğru nazar ve vahiyle) ortaya konur. Yani o kimse, delile dayalı sağlam bir ilmi, doğru bir nazarı ve vahye dayalı bir delili olmadan Allah Teâlâ hakkında tartışmaya girer.

"*O kimse bunu,* kibir ve azgınlıkla Allah'ın taatinden yüz çevirip kaçarak, insanları *Allah yolundan saptırmak için yapar.*" Onun mücadeleyle gayesi, müminleri yahut bütün insanları doğru yoldan saptırmaktır.

"*Onun için dünyada bir rezillik,* alçaklık ve zillet *vardır.*" Bu zillet, (Mekke müşrikleri için) Bedir Savaşı'nda öldürülmektir. Bu âyet, onun girdiği yanlış yolun neticesini açıklamaktadır. Yani bu kimseye, yaptıkları yüzünden zillet ve horluk hak oldu; o da Bedir Savaşı'nda başına gelen ölümdür.

Âyet şöyle bitiyor: "*Biz ona ayrıca kıyamet gününde yakıcı azabı,* bedeni yakıp kavuran bir azabı *tattıracağız.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ona denir ki: *İşte bu,* yani dünyada ve ahirette başına gelen bu korkunç azap, *senin ellerinle yapıp gönderdiklerin yüzündendir.*" Yani işlemiş olduğun inkâr ve isyanlar sebebiyledir. İşin ellere ait gösterilmesi, genelde işlerin ellerle yapılmasındandır (yoksa kul, bütün âzalarıyla yaptığı isyanlardan sorumludur).

Yahut kıyamet günü ona, "*İşte bu azap, senin ellerinle yapıp gönderdiklerin yüzündendir; şüphesiz Allah kullarına asla zulmetmez*" denir. Yani Allah, hiç kimseyi işlemediği bir günah yüzünden hesaba çekmediği gibi başkasının günahıyla da hesaba çekmez. Kısaca Allah, hiçbir kulunu işlemediği bir günahtan dolayı hesaba çekmez, azaba uğratmaz. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[165]

---

165 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/145.

Denilmiştir ki: Âyette, *"Allah kullarına asla zulmetmez"* dendi. Aslında, Ehl-i sünnet mezhebinde kabul edildiği gibi Allah, kullarına bir günahı olmadığı halde azap edecek olsa buna asla zulüm denmez. Bunun haddini aşmış bir zulüm olması bir yana, adına zulüm bile denmez. Çünkü Allah Teâlâ, bizlere her işinde son derece adaletle muamele ettiğini göstermiş ve her türlü noksanlıktan uzak olduğunu bildirmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, kullarına hiçbir günahı olmadan azap etmesi (aklen) câiz ise de buna zulüm denmez; zira O, kendi mülkündeki bir tasarruftur (Yüce Allah kendi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur). Fakat Hak Teâlâ bizlere, dünya âleminde son derece adaletle muamele ettiğini göstermiş, kâfir de olsa, hiçbir kuluna hak etmediği bir cezayı vermeyeceğini bildirmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

8-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, sûfîlerin yolu hakkında tartışmaya girer ve bu yolda gidenleri inkâr ederse o da bu âyette işaret edildiği gibi zillet ve horluk içine düşer. Bu kimse, yaptığını ya taklitle yapar; onun durumu daha önce geçti. Ya da inat ve kibirle yapar. Şöyle ki bu yolun büyüklerine karşı başını büküp boyun eğmeye (onlara itaat etmeye) razı olmaz. Kendini beğenip hakka boyun eğmeyen kimseye, ölüm anında da olsa muhakkak bir zillet ulaşır. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi kibirli kimseler, kıyamet günü, karıncalar gibi küçülmüş olarak haşredilir.[166] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmanla İnkâr Arasında Gidip Gelenler

Cenâb-ı Hak, hakka karşı inat ve ısrarla mücadele edenlerin halinden bahsettikten sonra, imanla inkâr arasında gidip gelenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍۚ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌۨ اطْمَاَنَّ بِهٖۚ وَاِنْ اَصَابَتْهُ
فِتْنَةٌۨ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖۚ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَۜ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُب۪ينُ

166 Hadis için bk. Tirmizî, Kıyâmet, 47; Ahmed, *Müsned*, 2/179.

﴿١١﴾ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

﴿١٢﴾ يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ﴿١٣﴾

11. ***İnsanlardan bazısı da Allah'a, dinin ucundan tutarak kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa ona razı olur; başına bir musibet gelse, gerisin geri (küfre) döner. O, dünyasını da ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık bir ziyandır.***

12. ***O, Allah'ı bırakıp, kendisine hiçbir zararı ve faydası dokunmayan şeylere ibadet eder. İşte bu, tam manasıyla doğru yoldan uzaklaşıp sapıtmaktır.***

13. ***O, zararı faydasından daha yakın olan bir varlığa yalvarır. O (yalvardığı), ne kötü bir yardımcı ve ne kötü bir dosttur!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsanlardan bazısı da Allah'a dinin ucundan tutarak kulluk eder.*" Onun dinde sebatı yoktur. Bu kimse, savaşan bir ordunun kenarına çekilip durumu seyredene benzer; eğer ordu galip gelirse orduyla birlikte olur; ordu mağlup olursa savaş alanından kaçar. Buhârî, İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Çölden yeni müslüman olmuş bir adam Medine'ye gelirdi; eğer Medine'de hanımı erkek bir çocuk doğurur, atı da yavrularsa, 'Bu din güzel bir dinmiş' derdi. Hanımı çocuk doğurmaz, atı da yavrulamazsa, 'Bu din kötü bir dinmiş!' derdi."[167]

Cenâb-ı Hak, âyetlerde kâfirlerin durumunu sanki en azgın olanından hafifine doğru bir sıra ile zikretti. Önce, dinle toptan mücadele eden ve bu işte her azgın şeytana uyan ısrarcı kâfirden başladı. İkinci olarak, elinde sağlam bir delili ve bilgisi olmadan din hakkında taklitle mücadele edenden bahsetti. Üçüncü olarak da kâfir iken İslâm'a girmiş imanı

167 Buhârî, Tefsîru Sûre (22) 2. Aynı konuda biraz değişik rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/472-475; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/286.

zayıf kimseden söz etti. Sonra, *"Şüphesiz, Allah iman edip salih amel yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere koyar ..."* âyetiyle bu üç grubun zıddı olan güzel müslümandan bahsetti.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette, iman ile küfür arasında gidip gelen kimsenin halini tam olarak açıklayarak şöyle buyurdu:

"Eğer ona, sıhhat ve zenginlik gibi *bir iyilik dokunursa* buna razı olur; üzerinde bulunduğu hale (Müslümanlığa) zâhiren devam eder." Yoksa onun dinden razı olması, kendilerini hiçbir şeyin dinden çeviremediği ve hiçbir ilginin ondan döndüremediği müminlerin razı olması gibi değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer onun başına* hastalık, fakirlik yahut bedenine, ailesine ve malına sevimsiz bir şeyle imtihan olmak gibi *bir musibet gelse gerisin geri* küfre *döner."* Yani dinden çıkar küfre geri döner. Yahut daha önceki bulunduğu hale geri döner. Daha önce, İbn Abbas'tan [radıyallahu anh], âyetin, Medine'ye hicret eden bedevîler (çölde yaşayan Araplar) hakkında indiği rivayeti geçmişti. Onlardan birinin, bedeni sıhhatli olur, atı güzel bir tay yavrular, hanımı sağlam bir erkek çocuk doğurursa, malı ve koyunları çoğalırsa, "Bu dine girdiğimden bu yana, başıma hayırdan başka bir şey gelmedi" der ve haline razı olurdu. Eğer durum tersine dönerse, "Bu dine girdikten sonra başıma sadece kötülük geldi!" der ve dininden dönerdi.

Ebû Saîd-i Hudrî'den [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: "Bir yahudi müslüman oldu, sonra başına birçok musibet geldi; adam onları İslâm'a girmenin uğursuzluğu saydı ve Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Sizinle yaptığım sözleşmeyi (İslâm'a girmeyi) boz!" dedi. Allah Resûlü,

"İslâm anlaşması bozulmaz!" buyurdu. Bunun üzerine bu âyet indi.[168]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, dünyasını da ahiretini de kaybetti."* Bu kimse dinden çıkmakla, amelini boşa çıkarıp ismetini gidererek, yani

---

168 bk. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 317.

İslâm'ın sağladığı can ve mal güvencesini ortadan kaldırarak, dünyasını ve ahireti zayi etti, her ikisini de kaybetti.

"İşte bu, apaçık bir ziyandır." O, herkesin bildiği apaçık bir zarar ve ziyandır.

Cenâb-ı Hak sonra, onun ziyana uğrama şeklini açıklayarak şöyle buyurdu:

"O, Allah'ı bırakıp kendisine ibadet etmediğinde *ona hiçbir zararı ulaşmayan ve* kendisine ibadet ettiğinde de *hiçbir faydası dokunmayan şeylere ibadet eder. İşte bu, tam manasıyla doğru yoldan uzaklaşıp sapıtmaktır."* Haktan uzak bir halde telef olmaktır.

"O kimse, zararı faydasından daha yakın olan bir varlığa, cansız bir puta ibadet eder."

Âyete şu mana da verilmiştir: Dinden dönen o kimse, haktan uzaklaşıp sapan bu kimseye ibadet eder.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "'Âyette bir müşkül vardır. Allah Teâlâ, önceki âyette, putların hiçbir zarar ve fayda vermeyeceğini belirtti; peşinden gelen âyette ise onların zararının faydasından daha çok olduğunu belirtti. Yani önce zararın bulunmadığını, sonra var olduğunu söyledi. Bundaki hikmet nedir?' denirse cevap şudur: Önceki âyette, *'Onların hiçbir zararı yoktur'* derken, bununla, putların kendi fiiliyle kimseye bir zarar veremeyeceğini kastetti. Gerçekten putlar, hiçbir şey yapamaz. İkinci âyette, var olduğu belirtilen zarar ise puta tapma sebebiyle başa gelecek azap ve başka şeylerdir."[169]

Âyet şöyle bitiyor: *"O yalvardığı, ne kötü bir yardımcı ve ne kötü bir dosttur!"*

Yahut kıyamet günü o, putlar sebebiyle başına gelen sıkıntıyı gördüğünde ve onların şefaatlerinden bir eser göremediğinde, zararı faydasından daha yakın olan bu putlar için, *"O ne kötü bir yardımcı ve ne kötü bir dosttur!"* der. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

169 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/34.

11-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan bazısı, Allah'a, dinin ucundan tutarak yani imanı zayıf bir halde, dinde sabitkadem olmadan kulluk yapar. Ona, Cenâb-ı Hakk'ın cemal tecellilerinden nefsinin hoşuna giden bir hayır dokunursa onunla huzur bulur. Eğer onun başına, Hak Teâlâ'nın celâl tecellilerinden nefse acı veren ve onun isteklerini acılaştıran bir imtihan gelirse doğru yoldan gerisin geri döner.

Yahut bazı insanlar, Allah Teâlâ'ya, dünyada veya ahirette bir karşılık almak için kulluk yapar; eğer ona bir hayır dokunursa sevinir ve onunla huzur bulur. Şayet başına, imtihan olacak acı bir durum gelirse kızar, Allah'tan ümidini keser ve gerisin geri döner.

Yahut bazı insanlar, Allah Teâlâ'ya tek bir halde kulluk yapar; şayet ona, manevi kuvvet, neşe ve hal gibi bir hayır gelirse onunla huzur bulup sevinir. Eğer onun başına bir zafiyet, tembellik ve manevi halinin gitmesi gibi bir imtihan sebebi gelirse gerisin geri çark eder, avam insanların haline döner yahut manevi seyri durur; böylece dünya ve ahireti perişan olur.

Dünyanın perişanlığı, kulun yüce Allah'ın dostlarına ihsan ettiği izzet ve yardımdan, rıza ve teslimiyetin manevi tadından ve O'nu müşahedenin lezzetinden mahrum kalmasıdır. Ahiret perişanlığı ise kulun mukarrebînlerin (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş âriflerin) derecesinden ve âlemlerin Rabb'ini sürekli müşahede etmekten mahrum kalmasıdır.

Şu halde kula gereken şey, bütün hallerde Allah'a kul olmasıdır. İnsan, nefsi için, bir makam ve hale bağlanıp kalmamalı, bilakis ilâhî kaderin akışına tâbi olup onun sevkettiği yöne gitmeli; zayıf ve kuvvetli her halinde Allah'a doğru ilerlemelidir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Kör-topal, kırık-dökük bir halde de olsa Allah'a gidin!"

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "İlâhî, başıma gelen farklı durumlardan ve değişik hallere girip çıkmamdan bildim ki senin benden istediğin, her hal içinde seni tanımamdır; öyle ki hiçbir halde senden cahil (ve gafil) olmayayım."

Yine o demiştir ki: "Kalbine gelen vâridatların nurları kalbinde yayıldıktan ve sırları kalbine konduktan sonra, onların kalbinde kalmasını isteme! Sen Allah'a yönel; O seni hiçbir şeye muhtaç etmez; hiçbir şey de seni O'na muhtaç olmaktan kurtaramaz."

Öyle ise sen, halin değil, hali verenin kulu ol. Hal, yerinde durmaz, değişir gider. Allah Teâlâ ise değişmez, ebediyen mevcuttur. O halde sen Allah'ın kulu ol; O'ndan başkasına kul olma (mâsivaya gönül verip güvenme). Bir ârifin dediği gibi, terkettiğin her şeyin bir bedeli (onun yerine geçecek ve sana yetecek olanı) vardır; fakat eğer Allah'ı terkedersen, O'nun bir bedeli yoktur!

Cennetlik Müminler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, daha önce halleri anlatılan kimselerin zıddı olarak, iman edip salih amel yapan müminlerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾

14. ***Muhakkak ki Allah iman edip salih amel yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *Muhakkak ki Allah iman eden,* imanında sabit olan, acı-tatlı bütün hallerinde sadece kulluk yapan, kulluğunda ciddi olan ve *salih amel yapanları,* köşklerinin *altından* su, süt, şarap ve baldan oluşan *ırmaklar akan cennetlere koyar."*

Bu âyet, bütün hallerinde sadece Allah'a kulluk yapan müminlerin halini, Allah Teâlâ'nın onlara en güzel nimetleri ihsan ettiğini açıklamaktadır. Onlar öyle nimetlerdir ki onlardan öte başka bir şey aranmaz ve bulunmaz. Allah Teâlâ, müminlerin güzel halini, açıktan inkâr eden

kâfirlerle, imanla küfür arasında gidip gelen kimselerin kötü halinin peşinden zikretti. Önceki âyetlerde, kâfirlerin taptığı putların kendilerine bir fayda vermeyeceği, bilakis onlara büyük bir zarar vereceği belirtildi. Yüce Allah sonra şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah dilediğini yapar." O'nun yaptığı işler, ince ve sonsuz hikmetine bağlı olarak yaptığı, sağlam ve muhkem işlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine iman eden, peygamberini tasdik eden ve her durumda yüce zatına kulluk yapanlara sevap vermesi, ayrıca kendisine ortak koşan, peygamberini yalanlayan yahut Allah'a dinin ucundan kulluk yapanları (içinden tam inanmadığı halde, menfaati için müslüman gözükenleri) cezalandırması da bu hikmetli işleri arasındadır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

14. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz yüce Allah iman edenleri, kendisiyle huzur bulanları, bütün hallerde yüce zatına kulluk yapanları ve her vakitte yapılması gereken kulluk görevlerini hakkı ile yerine getirenleri, altlarından ilim ve hikmet ırmakları akan marifet cennetlerine dahil eder. Allah dilediğini yapar; hiçbir sebebe bağlı olmadan, bir kulunu kendisine yaklaştırır, diğerini zatından uzaklaştırır. Cenâb-ı Hakk'ın ezelde verdiği hükmü, bir sebebe bağlı olmaktan uzaktır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hiç Kimse Allah'ın Yardımını Engelleyemez

Cenâb-ı Hakk'ın, müşriklere haber verdiği azabı gerçekleştirmesi ve müminlere yaptığı cennet vaadini yerine getirmesi, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] tasdik ve ona yardım etmesidir. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ, bu yardıma öfkelenen ve onu hoş görmeyenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ
بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَاۤءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا
يَغِيظُ ﴿١٥﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍۙ وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْدٖى مَنْ يُرٖيدُ ﴿١٦﴾

15. ***Her kim, Allah'ın, dünyada ve ahirette peygamberine asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa hemen yukarıya bir ip çeksin, sonra kendisini asıp nefesini keserek canına kıysın da baksın; uyguladığı bu planı öfkelendiği şeyi engelleyecek mi?***

16. ***Biz bu şekilde Kur'an'ı apaçık âyetler halinde indirdik. Şüphesiz Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Sakın yüce Allah'ın, peygamberine yardım etmeyeceğini düşünmeyin; bilakis O, dünyada ve ahirette onun yardımcısıdır. *Her kim, Allah'ın, dünyada ve ahirette peygamberine asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa,* O'nun yardımı düşmanlarından ve hasetçilerinden bazılarını öfkelendiriyor, o da bunu engelleyecek hile ve tuzaklar kuruyorsa, bunun için bütün gücünü kullansın; bilinen her yolu denesin. Onun varacağı nokta, çalışmasının boşa gitmesinden ve bütün girişimlerinin neticesiz kalmasından dolayı kendisini boğup intihar etmek olur."

"Bunun için o, hemen yukarıya bir ip çeksin, yani evinin tavanına bir ip assın, *sonra onunla kendisini boğup canına kıysın."*

Yahut ipi tavana bağlayıp boğazına geçirdikten sonra, ayaklarını yerden keserek canına kıysın.

"Haydi bunu yapsın da bir baksın; uyguladığı bu planı öfkelendiği şeyi engelleyecek mi?" Yani eğer bunu yaparsa içinden şöyle bir düşünsün; onun böyle yapmasıyla, o kendisini öfkelendiren Allah'ın yardımı engellenir mi?

Âyette, onun yaptığı işe, "hile ve tuzak" manasına "keyd" dendi. Bu, kendisiyle alay etmek için söylendi; çünkü o, bu şekilde, haset ettiği kimseye değil, sadece kendisine tuzak kurmaktadır.

Âyetin manası şudur: Onun elinde kendisini öfkelendiren bu işi engellemenin imkânı yoktur.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Kim, göğsünün darlığı ve sıkıntısının çokluğu sebebiyle, Allah kendisine yardım etmeyecek diye düşünüyorsa boğazına bir ip takıp kendisini boğsun ve öfkesinden ölüp gitsin; çünkü o, bundan başkasına güç yetiremez. Bu manaya göre, kendini boğmanın anlamı, ilâhî rahmetten ümidini kesmek, ilâhî hükme kızmak ve Allah Teâlâ hakkında kötü zan sahibi olmaktır. Ancak bu haldeki bir kul Allah'ın yardımından ümidini keser.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bu söz, iki sebepten dolayı âyete verilen ilk manadan (Allah'ın, Hz. Peygamber'e yardım etmeyeceğini zannetmekten) daha tercihe şayandır.

Bu sebeplerin birincisi şudur: Bu söz, Allah'a, dinin ucundan tutarak eğreti bir şekilde kulluk edenin haline münasiptir; çünkü başına bir fitne (sıkıntı, imtihan) gelince, hemen dininden döner ve Allah'tan ümidini keser; öyle ki artık Allah'ın kendisine asla yardım etmeyeceğini düşünür. *"Allah ona yardım etmeyecek"* âyetini, "Allah ona rızık vermeyecek" şeklinde açıklayanların[170] sözü de bu görüşü desteklemektedir. Çünkü yüce Allah'ın yardımı olmayan bir hayatta, hiçbir hayır yoktur. Bu manaya göre bu söz, önceki âyete bağlıdır. Bu manayı ayrıca, daha sonra gelen, *"Şüphesiz Allah dilediğini yapar"* âyeti de desteklemektedir. Yani bütün işler Allah'ın elindedir; öyle ise hiç kimsenin Allah'ın hükmüne kızması ve başına bir musibet gelince hemen dinden dönmesi uygun değildir.

İkinci sebep ise âyette geçen zamirin, daha önce zikredilen kimseye ait olmasıdır (Âyetin daha öncesinde Hz. Peygamber'in değil, Allah'a dinin ucundan tutarak kulluk yapan kimseden bahsedildi. Öyle ise bu şahıs zamiri ona aittir).[171]

---

170 Âyette geçen yardım etmenin, rızıklandırma manasına geldiğini bildiren rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/166-167; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/21.

171 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/35.

Âyetin tefsiri için İbn Atıyye ve Kevâşî'ye bakınız; onlarda İbn Cüzey'in vardığı sonuçlar reddedilmekte ve âyetin ilk anlamı (Allah'ın, peygamberine yardımı konusu) tercih edilmektedir; çünkü âyetin iniş sebebinin mana ile bağlantısı vardır.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Biz bu şekilde Kur'an'ı apaçık âyetler halinde indirdik."* Yani biz, bu şekilde, bütün Kur'an'ı, içinde sonsuz hikmetler içeren eşsiz güzellik ve özellikte indirdik. Onun âyetleri, ince ve güzel manalara delaletiyle apaçıktır. *"Şüphesiz Allah,* onunla hidayete erdirmeyi *dilediği kimseyi doğru yola iletir."* Yahut onu sürekli doğru yolda sabit tutar.

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime nefsi galip gelmiş, onu hükmü altına alıp elinde esir etmişse, onun devası, yüce Allah'a koşmak ve gece gündüz O'na yalvarıp yakarmaktır.

Nefsin tedavisinin ve serkeşliğinin giderilip hakka boyun eğdirilmesinin en güzel yolu, kâmil bir şeyhin elinde seyrü sülûkünü tamamlamış ârifibillâh Allah dostlarına koşmaktır. İnsan onlardan birini bulunca, onların sohbetine sarılsın, yollarına tâbi olsun, onun kendisine gösterdiği her işi, hiç tereddüt etmeden ve durmadan yapmaya koşsun; terbiyenin başında o işin dinî hükmünü bilse de bilmese de ârifin sözüne tâbi olsun. Şüphesiz yüce Allah, ona yardım eder ve kendisini destekler. Bunu yapan kimse, en kısa sürede kendine gelir, nefsine sahip olur. Bir şeyin haberini işitmek onu bizzat görmek (içinde olmak, tatmak ve yaşamak) gibi değildir. Söylediklerimi tecrübe et; bu tecrübede hakikat ilmi vardır.

Aynı şekilde, tevhid işinde (Allah'ın zatı ve birliği hakkında) vesveselere ve kötü düşüncelere kapılan kimse de ârifibillâh zatlara koşsun. Koşsun ki onlar, onun kalbinden şüphe ve boş kuruntu damarlarını kökünden söküp atsınlar; kalbine irfan güneşinin doğmasıyla içindeki hastalık ve bozukluklar gitsin, ârif onu, manevi zevk ve hakikati görerek, yaşayarak, tadarak bulma yoluna ulaştırsın.

Bunun dışındaki arayışlar bir sıkıntı ve yorgunluktan ibarettir. Bu kimseden vesveselerin kesildiği farzedilse bile, ondan bütünüyle çekip

gitmez. Bu vesveseler çok kere, ölüm anında insanın zayıf bir vaktinde ona hücum eder, kul onu savmaya güç yetiremez ve hasta bir kalple Allah'a kavuşur. Bu halden Allah'a sığınırız.

Eğer sen, "Bana gösterdiğin bu yol, ulaşılması çok uzak ve zordur; sen beni mağrib-i anka kuşu gibi, ulaşılması zor bir şeye yönlendirdin; ona nasıl ulaşabilirim?" dersen, derim ki:

Vallahi, eğer Allah Teâlâ hakkında güzel zan sahibi olursan (O'nun sana bunu bulduracağına inanırsan), ayrıca Allah'ın kulları hakkında da güzel zan beslersen (Allah'ın kulları içinde bu sıfattaki âriflerin bulunacağını kabul edersen), sonra susuzluktan ciğeri yanmış bir kimsenin suya ulaşma isteği gibi, Allah'a yalvarıp yakarırsan, onu sana her şeyden daha yakın bulursun. Vallahi biz böyle zatları bulduk ve onların sayesinde hedefimize ulaştık. Onlar, Cüneyd-i Bağdâdî ve benzeri âriflerin usulü üzere giden kimselerdir. Onlar nazarlarıyla bütün müşkülleri çözer, müridi manevi yolda ilerletir, nihayet, "İşte sen ve Rabb'in!" diyerek aradan çekilir. Bütün nimet ve ihsanlar yüce Allah'tandır.

Kim bu dediğimi (âriflerin terbiyesine girmeyi) terkeder, manevi tedaviden ümidini keser ve Allah'ın dünyada ve ahirette kendisine yardım etmeyeceğini zannederse öfke ve ümitsizliğinden ölsün! O böyle yapmakla sadece kendisine zarar verir. Şüphesiz, Allah dilediğini doğru yola ulaştırır; ona nefsinin hastalıklarını tedavi etmeyi nasip ve kolay eder. Allah kimin de fitneye düşmesini dilerse sen Allah'tan gelen şeye karşı ona bir fayda veremezsin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müminlerle İnkârcıların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'ın apaçık âyetlerine iman edenlerle, onlardan yüz çevirenlerin âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ
اَشْرَكُوا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

17. *İman edenler, yahudi olanlar, Sâbiîler, hıristiyanlar, Mecûsîler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, kıyamet günü onların arasını ayırır (aralarında hükmünü verir). Şüphesiz Allah her şeye şahittir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Bahsedilen apaçık âyetlere yahut iman edilmesi gereken bütün şeylere *iman edenler ...*" Yani iman edilecek şeylerin içine öncelikle giren apaçık âyetlerde zikredildiği gibi, Allah'ın hidayetine ve iradesine iman edenler, *yahudi olanlar, Sâbiîler, hıristiyanlar Mecûsîler ve müşrik olanlara gelince ...*"

Yahudiler, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] dinine tâbi olanlardır.

Sâbiîler, Hıristiyanlık'tan ayrılmış, yünden elbise giyen bir gruptur. Denilmiştir ki: "Onlar, biraz Hıristiyanlık'tan, biraz Yahudilik'ten alarak keyiflerine göre karma bir din oluşturmuş bâtıl bir gruptur. Onlar, âlemde nur ve zulmet olarak iki asıl şeyin olduğunu, her şeyin bunlardan meydana geldiğini söylerler, ayrıca yıldızların kâinat ve insan üzerindeki tesirlerine inanırlar.

Mecûsîler, ateşe tapan kimselerdir. Onlar, hayırlı şeyler nurdan, kötü şeyler zulmetten (karanlıktan) yaratılmıştır derler (iyilik ve kötülük ilâhı diye iki ilâha inanırlar).

Müşrikler, puta tapan kimselerdir. Araplar'dan ve onların dışındaki milletlerden puta tapan herkes bu gruba girer.

Âyette, toplam altı dinden bahsedilmiştir. Bunların beşi, şeytanın yolunda olup sadece biri Rahmân'a tâbidir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Şüphesiz Allah, kıyamet günü onların arasını ayırır.*" Sahip oldukları hallere ve layık oldukları mekânlara göre her birini ayırır; hepsine tek karşılık vermez, hepsini bir yerde toplamaz (Mümini cennete, kâfiri cehenneme koyar).

Bir diğer mana: Allah, kıyamet günü müminlerle, kâfir olan beş grubun arasında hüküm verir; doğru yolda olanla, yanlış yolda olanı ortaya çıkarır; doğru yolda olana ikram eder, yanlış yolda olanı hor hakir bırakır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah her şeye şahittir."* Yani O, her şeyi bilir, kulun içnde bulunduğu durumları kontrol eder, onun amellerini kaydeder, onun bütün sırrını ve yapmaya karar verdiği düşüncelerini bilir. O'nun bütün bunları bilmesi, herkese hak ettiği cezayı vermesini gerektirir. Bu âyet, müthiş bir tehdittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

17. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ kıyamet günü, sağlam din sahipleriyle bozuk din sahiplerinin arasını birbirinden ayırdığı gibi istikamet üzere bulunan, sağlam ve Allah'ın nuruyla mâmur olmuş kalp sahipleriyle, hasta, nurdan uzak, zulmet, vesvese ve kötü düşünlerle dolu kalp sahiplerini de birbirinden ayırır. Birincileri, mukarrebîn makamındaki sıddıklarla beraber yapar; kalbi hastaları ise, esfel-i sâfiline (en kötü azap derekesine) indirir yahut onu cennete giren avam insanlarla birlikte yapar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Varlıkların Yüce Allah'a Secdesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, her şeye şahit olmasının delilinden bahsetti. Bu delil, bütün varlıkların O'na secde etmesi ve heybetinden kendisine boyun eğmesidir. Bu konuda buyurdu ki:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ
وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَث۪يرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَث۪يرٌ حَقَّ
عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿١٨﴾

18. *Görmedin mi, göklerde bulunanlar ve yerde bulunanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor; birçoğu da azabı hak etmiştir. Allah kimi hor ve hakir yaparsa artık onu ikram ve izzete kavuşturacak kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey bu hitabı işiten kimse veya ey görme kabiliyetine sahip olan kimse, ilim ve kalp gözüyle *görmedin mi?* Yahut ey Muhammed, görme yerine geçecek bir ilimle görmedin mi? *Göklerde bulunan* melekler ve *yerde bulunan* insan, cin ve melekler *Allah'a secde etmektedir."*

"Göktekiler" ifadesinin içine, meleklerin dışında diğer harika şekilde yaratılmış varlıkların da girme ihtimali vardır. Aynı şekilde "yerdekiler" ifadesinin kapsamına, yaratılmış bütün varlık türleri girer.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve hayvanlar da Allah'a secde ediyor."* Bu varlıkların secdesinin hakiki manada bir secde olması muhtemeldir, fakat bizler, onların Allah'ı tesbih edişlerini anlamadığımız gibi O'na secde edişlerine de anlamayız.

Kevâşî,[172] Ebü'l-Âliye'nin[173] şöyle dediğini nakletmiştir: "Gökte bulunan yıldız, güneş ve ay battığı zaman secde eder; sonra kendisine izin verilene kadar önceki yerine dönmez."[174]

*Sahîh-i Buhârî'*de şu hadis nakledilmiştir: *"Güneş, secde edip kendisine izin verilmeden doğmaz."*[175]

Mücâhid[176] demiştir ki: "Dağların, ağaçların ve hayvanların secdesi, gölgelerinin değişip durması, yani uzayıp kısalması, sağ sola dönmesidir."[177]

---

172 Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

173 Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (v. 90/709), tâbiînden tefsir, hadis ve kıraat âlimi bir zattır. Ebü'l-Âliye, Hz. Ebû Bekir'i ve diğer pek çok sahabeyi görmüş, Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mesud, Ebû Zer el-Gıfârî ve Hz. Âişe'den [radıyallahu anhüm] hadis rivayet edip ders almıştır (geniş bilgi için bk. Abdullah Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", *DİA*, 10/292.

174 Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/387; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/18.

175 bk. Buhârî, Tevhid, 22; Müslim, İmân, 250).

176 Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

177 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/387.

Yahut onların secdesi, ilâhî emre itaatleridir. Bütün cansız varlıklar, Allah Teâlâ'ya itaat içindedir, O'dan korkar, O'nu tesbih ederler. Onların Cenâb-ı Hakk'ın emrine boyun eğmeleri ve itaatleri, mükellef kimselerin Allah'ın huzurunda boğun eğmelerine benzetilmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor.* Allah Teâlâ için taat ve ibadet secdesi yapıyor. *Birçoğu da* inkâr ve inadından dolayı ibadet secdelerinden kaçındığı için *azabı hak etmiştir."*

İbn Arafe,[178] âyete şu manayı vermiştir: "İnsanların birçoğu (Allah'a itaat ederek) sevaba ulaşmıştır; birçoğuna da (secdeden kaçtığı için) azap hak olmuştur."

Âyete şu mana da verilmiştir: İnsanların çoğu Allah'a secde etmektedir; pek çoğu da secdeden kaçınmaktadır, bunun için azabı hak etmiştir.

Şöyle de denilmiştir: İnsanların çoğu, yüce yaratıcıya secde etse de Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini inkarları sebebiyle kendilerine azap hak olmuştur; felsefeciler, yahudi ve hıristiyanlar gibi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah kimi,* şekavet hali kendisini dinin emrine boyun eğmekten alıkoyması sebebiyle *hor ve hakir yaparsa artık onu* saadete ulaştırarak *ikram ve izzete kavuşturacak kimse yoktur."*

Yahut Allah, kıyamet günü kimi hor ve hakir yaparsa onu şerefli yapacak kimse yoktur; o kimse zelil ve hor bir halde kalır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah,* mülkünde *dilediğini yapar."* Dilediğini ihsanı ile şerefli yapıp yüceltir; dilediğini de adaletiyle hor hakir bırakır. Verdiği hükümden dolayı O'nu hesaba çekecek kimse yoktur.

---

178 İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. İbnü'l-Cezerî ve İbn Hacer el-Askalânî onun talebelerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde yaptığı açıklamaların talebeleri tarafından toplanmasıyla oluşturulan *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).
Hasan Azzûzî'nin tesbitine göre İbn Acîbe, İbn Arafe'nin tefsirinden yaptığı alıntıları, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî*'den nakletmektedir (bk. Azzûzî, *Şeyh Ahmed İbn Acîbe ve Menhecühü fi't-Tefsir*, 2/87 [Mağrib 2001]).

Allahım, bizi taatin ve muhabbetinle şereflerdir. Bizi senin emrine ve hükmüne boyun eğenlerden yap. Bizi, seni müşahedenin ve seni tanımanın tadına ulaşmakla nimetlendir. Senin her şeye gücün yeter.

Bu âyet secde âyetidir, onda secde yaparken bu dua okunabilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

18. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, zatının sırlarıyla varlıkların iç âleminde tecelli etti; sıfatlarının nurlarıyla da onların zâhirinde tecelli etti; böylece her şeyde O'nun zatının sırları ve sıfatlarının nurlarına ait bir marifet vardır; her şey O'nu tanır; bunun için O'na hamd ile secde eder.

İbn Ataâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Yâ Rabbi, sen her şeye kendini tanıttın; artık seni bilmeyen kimse yoktur."

Varlıkların zâhirleri, mana âlemindeki sırlara secde eder ve yüce Mevlâ'ya boyun eğer. Bunu sadece mana denizine dalan, varlıkların zâhirinde takılıp kalmayan kimse anlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, zâhirdeki ve bâtındaki celâline ve ululuğuna sadece, Allah'ın insanlar içinde hor hakir bıraktığı kimseler boyun eğip teslim olmaktan çekinir. Allah Teâlâ kimi hor hakir bırakırsa onu şerefli yapacak kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.

Hak ile Bâtılın Mücadelesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, kıyamet günü müminlerle beş gruptan oluşan kâfirlerin arasını nasıl ayıracağını açıklayarak şöyle buyurdu

هٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فٖى رَبِّهِمْ فَالَّذٖينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ
مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمٖيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهٖ مَا فٖى بُطُونِهِمْ
وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدٖيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا اَرَادُوا اَنْ يَخْرُجُوا

مِنْهَا مِنْ غَمٍّ اُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ
الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾
وَهُدُوا اِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا اِلٰى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

19. ***Şu iki grup, Rab'leri hakkında çekişen iki hasımdır: Onlardan inkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülür!***

20. ***Bununla, karınlarının içindekiler ve derileri eritilir!***

21. ***Bir de onlar için demirden topuzlar vardır!***

22. ***Onlar, her ne zaman çektikleri ıstıraptan dolayı oradan çıkmak isteseler, oraya geri döndürülürler ve kendilerine, "Tadın bu yakıcı azabı!" denilir.***

23. ***Şüphesiz Allah, iman edip salih amel yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Bunlar orada altın bileziklerle ve incilerle bezenirler. Orada giyecekleri ise ipektir.***

24. ***Onlar, sözün en güzeline ulaştırıldılar ve ayrıca övgüye layık olan Allah'ın yoluna iletildiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şu iki grup,* yani müminlerle kâfirler, *Rab'leri hakkında çekişen iki hasımdır."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyette işaret edilenler, daha önce bahsedilen din sahipleridir." Buna göre müminler bir taraf, diğer beş din sahipleri yani yahudi, Sâbiî, hıristiyan, Mecûsî ve müşrikler de diğer taraftır. Onlar, Rab'lerinin şanı hakkında tartıştılar. Yahut O'nun

dini hakkında tartışmaya girdiler. Bir diğer görüşe göre onlar, Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında tartışmaya girdiler. Bunların hepsi, Allah Teâlâ'nın işleriyle ilgilidir. Her grup, kendi inancının doğru, karşı taraftakinin inancının yanlış olduğunu söylemektedir.

Bir rivayete göre yahudilerle müminler tartışmaya girdiler. Yahudiler, "Bizler Allah'a daha yakınız ve bizim kitabımız sizin kitabınızdan öndedir ve bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden öncedir" dediler. Müminler de,

"Bizler Allah Teâlâ'ya sizden daha yakınız; biz, bizim peygamberimize ve sizin peygamberinize (Hz. Musa'ya) iman ettik, ayrıca Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettik. Sizler bizim kitabımızı ve peygamberimizi tanıdığınız halde hasedinizden dolayı onu inkâr ettiniz"[179] dediler.

Ebû Zer [radıyallahu anh] yemin ederek derdi ki: "Âyet, Bedir günü vuruşmak için meydana çıkan Kureyş'ten altı kişi hakkında indi. Bu altı kişi, müslümanlardan Hamza, Ali ve Ubeyde b. Hâris ile, müşriklerden Utbe b Rebîa, Şeybe b. Rebîa ve Velîd b. Utbe idi." Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet gününde kâfirlerle hesaplaşmak için Allah'ın huzurunda ilk diz çöken ben olacağım!"[180]

Cenâb-ı Hak sonra, *"Şüphesiz Allah, kıyamet günü onların arasını ayırır"* (Hac 22/17) âyetinde zikredilen ayırmanın nasıl olacağını belirterek şöyle buyurdu:

"Onlardan, Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirileni *inkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir."* Onlar diğer insanlardan ayrılır, bedenlerini tam saracak şekilde ölçüleri alınır. *"Onlar için elbise biçilmiştir"* denmesi, bu işin kesin olacağını bildirmek içindir.

"Onların başlarının üstünden kaynar su dökülür!"

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer o sudan bir parça dünyadaki dağların üzerine konsaydı onları eritirdi."

---

179 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/173; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/290; Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr,* 6/20.

180 Taberî, *a.g.e.,* 17/173; Sa'lebî, *a.g.e.,* 4/290; Süyûtî, *a.g.e.,* 6/20; ayrıca bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (22), 3; Müslim, Tefsir, 34; İbn Mâce, Cihad, 29.

"Bu sıcak su ile karınlarında bulunan mideyi, bağırsakları ve derileri eritilir!" Bu kaynar su, onların dışlarına ve içlerine etkisini gösterir. Ne zaman derileri eriyip yok olsa, yeni deri ile değiştirilir.

Kaynar suyun önce karnın içindekileri erittiğinin söylenmesi, onun, vücudun dışından döküldüğü halde, vücudun içinde yaptığı tesir ve tahribatın, vücudun dışındaki tesirinden daha etkili olduğunu bildirmek içindir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bir de onlar için demirden topuzlar, sopalar vardır."* Yani kâfirlere azap etmek için, ucunda topuzlar bulunan demirden kamçılar vardır; onlarla kendilerine vurulur.

"Onlar, ne zaman çektikleri ıstıraptan dolayı oradan çıkmak isteseler, yani azaptan çıkmaya yaklaşsalar, *oraya,* azabın içine, en dibine *geri döndürülürler."* Bunun şöyle olacağı rivayet edilmiştir: Ateş, alevi ile onlara vurunca, kendilerini yukarı fırlatır, öyle ki onlar ateşin en üst kısmına geldiklerinde, kendilerine demirden tokmaklarla vurulur, böylece oradan çıkamadan, ateşin içinde yetmiş senelik mesafeye geri yuvarlanırlar.[181]

Âyet şöyle bitiyor: "Melekler tarafından onlara, *'Tadın bu* şiddetli ve büyük *yakıcı azabı!'* denilir."

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, doğru yolda olan diğer grubun (müminlerin) elde ettiği karşılıktan bahsederek şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah, iman edip salih amel yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Bunlar orada altın bileziklerle ve incilerle bezenirler." Yani melekler, Allah'ın emriyle onları altın bileziklerle ve incilerle süslerler.

"Orada giyecekleri ise hâlis ipektir."

Âyette, "Onlar orada ipek giyerler" denmedi, bunun yerine, *"Elbiseleri ipektendir"* dendi. Bundaki incelik şudur: Cennetliklerin elbiselerinin olması, açıklamayı gerektirmeyecek kesin bir durumdur; zira onların elbisesiz olması mümkün değildir. Burada açıklanması gerekli olan, elbisenin ne olduğudur. Bilezik ve inci ise böyle değildir. Çünkü

181 Rivayet için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/26; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil,* 3/281.

onlar lazım olan zaruri şeyler kapsamına girmezler; bunun için onlarla süslenmeleri özel olarak belirtildi. Açıklama için Ebüssuûd tefsirine bakınız.[182]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, sözün en güzeline ulaştırıldılar."* Bu söz, *"lâ ilâhe illallah"* kelime-i tevhididir. Yahut *"Elhamdülillâh ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber"* sözüdür. Bunu şu âyete dayanarak söylüyoruz:

"Güzel kelime O'na yükselir" (Fâtır 35/10).

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar ayrıca övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna iletildiler."* Yani onlar, övülen yola iletildiler; bu yol İslâm'dır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onlara, ahirette, "Bize yaptığı vaadini yerine getiren Allah'a hamdolsun" demeyi ilham etti ve onları orada cennetin yoluna sevketti.

Şöyle de denmiştir: Onlar, aziz ve övgüye layık olan Allah'a ulaşma yoluna iletildiler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

19-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zâhir ehli, bâtın ehli ile Cenâb-ı Hakk'ın durumu hakkında tartışmaya girdiler.

Zâhir ehli, "Cenâb-ı Hak dünyada görülmez; O'nu tanımak sadece, delil ve burhanla olur" dediler.

Bâtın ehli sûfî büyükleri ise şöyle dediler: "Cenâb-ı Hak, ahirette görüldüğü gibi dünyada da müşahedeye ve kalple görmeye dayalı irfanla görülür; fakat bu görme, nefislerinin manen ölümünden ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] metodu üzere terbiye veren büyüklere boyun eğerek terbiyelerine girdikten sonra olur. Bu zat onun önünde bir örek olarak kendisini hak yolunda ilerletir; nihayet, "İşte sen ve İşte Rabb'in!" diyerek onu ilâhî huzura ulaştırıp aradan çekilir. O zaman kulun üzerine irfan güneşleri parlar; o nur içinde varlıklar kaybolur, onları görmez ve hissetmez olur; o anda sadece bütün kâinatı var edeni gö-

182 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/376.

rür. Öyle ki Allah'tan başkasını görmeye zorlansa, buna güç yetiremez; çünkü (gerçek varlık sahibi olarak) O'nunla birlikte kimse yoktur ki onu müşahede etsin."

Âriflerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ettiğinde, O'nun birlikte başkasını müşahede etmen imkânsızdır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde, "Cenâb-ı Hakk'a Yakarış" bölümünde demiştir ki:

"İlâhî, varlığı sana muhtaç olan bir varlık, sana (gerçek manada) nasıl delil olur? Kâinatta, senden başka zuhur eden ve sana ait olmayan bir zuhur var mı ki varlıklar senin için tecellilerini gösteren bir mahal olsunlar? Sen ne zaman uzaklaşıp kayboldun ki seni gösterecek bir delile ihtiyaç olsun! Sen ne zaman uzaklaştın ki varlıklar sana ulaştırsın!"

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Delil ve burhanla yetinenler, müşahede ehli yanında avam sayılırlar."

Bu müşahede yolu, manevi terbiye yolu olup asla kesilmez (kıyamete kadar devam eder). Kim bu yolu inkâr ve reddederse o kimseye Cenâb-ı Hak'tan kopma ateşinden bir elbise giydirilir; artık o, kendisini saran varlıkların perdesi içinde hapsedilir ve zatının heykeli içinde (maddi varlığında) mahsur kalır. Bu durumda o, sadece varlıkların karanlığını görür; başından kalbine kadar kendi tedbir ve tercihinin sıkıntısı dökülür.

Ne zaman varlıkların hapsinden ve manen perdelenmenin sıkıntısından çıkmak istese, işin hayret verici dehşeti ve Cenâb-ı Hakk'ın azametinin heybeti onu geri çevirir (varlıklardan kurtulup mana âlemine adım atmaya cesareti ve imkânı olmaz). Çünkü onun fikri, kâinatın tabakaları altında (varlıkların zulmeti içinde) hapsedilmiştir; o, bir sürü engel, meşguliyet ve şehvetlerle bağlanmıştır. Ona, "Yakıcı azabı tat! Bu azap, senin gerçeği görmekten mahrum bırakılmandır" denir.

Şüphesiz Allah Teâlâ, velilik yoluna iman edenleri, altından ilim ve hikmet nehirleri akan marifet cennetlerine dahil eder; orada her türlü güzel vasıf ve faziletlerle süslenirler, bütün çirkin ve kötü hallerden temizlenirler.

Onlar, sözün güzeline ulaştırıldılar. Bu güzel söz, mahzun bir kalple devamlı zikir ve sâfi kalplerden gelen yumuşak hitaplardır.

Onlar, ayrıca manevi terbiye ve terakki yoluna ulaştırıldılar ve nihayetinde her türlü övgüye layık, her şeyden daha yakın, dua edenin isteğine icabet eden en sevgiliyi müşahede haline ulaştılar. Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizleri de onların makamına ulaştırsın.

Kâbe ve Hacla İlgili Hükümler

Cenâb-ı Hak bundan sonra, sûrenin asıl maksadı olan hacla ilgili hükümleri zikretmeye başladı. Önce, beytini ziyarete teşvik etmek ve ona rağbet ettirmek için Kâbe'nin yüceliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي
جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ
بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾ وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرٰهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا
تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾

25. ***İnkâr edenler, insanları Allah'ın yolundan ve yerli-yolcu bütün insanlara eşit kılınan Mescid-i Harâm'dan alıkoyanlar şunu iyi bilsinler: Kim orada zulüm ile doğru yoldan saptırmak isterse biz ona acı bir azap tattırırız.***

26. ***Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırladık ve ona dedik ki: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma! Tavaf yapanlar, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi (Kâbe'yi) temiz tut!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyanlar,* sürekli bunun için çalışanlar, *ayrıca,* Mekkeliler'in müslümanlara yaptığı gibi insanları, *yerli-yolcu bütün insanlara eşit kılınan Mescid-i Harâm'dan* yani oraya girmekten *alıkoyanlar şunu iyi bilsinler ..."*

Mescid-i Harâm, kim olursa olsun, bütün insanlar için, durmak ve kalmak için eşit yapılmış bir yerdir. Orada, Mekkeli olanla dışarıdan gelenin, zayıfla kuvvetlinin, şehirli olanla köylünün bir farkı yoktur.

Eğer âyette "Mescid-i Harâm" ile "Mekke" kastedilmişse, onda Mekke'nin evlerinin satılmayacağına, insanların onda eşit haklara sahip olacağına dair bir delil vardır. Buna göre, dışarıdan gelen bir kimse orada istediği yerde konaklayabilir; orada hiç kimsenin özel bir mülkü olmaz. Ebû Hanîfe [rahmetullahi aleyh] bu görüştedir.[183] İmam Mâlik ve diğerleri, Mekke'deki evlerin Mescid-i Haram gibi olmadığını, onların insanların mülkünde olabileceğini söylemişlerdir.

Eğer Mescid-i Harâm ile Kâbe kastedilmişse, âyet, orasının bütün müminlere mubah olduğunu (hiçbir müminin oraya girmesinin engellenmeyeceğini) belirtmektedir. Bu, üzerinde görüş birliği edilmiş bir konudur.

Orada, Mekke'de oturan yerli ile dışarıdan gelen misafir eşittir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Kim orada* yani Mescid-i Harâm'da yasak bir şeyi yaparak *zulümle, doğrudan saptırmak isterse biz ona* ahirette *acı bir azap tattırırız*. Orada günah işleyen herkes için durum aynıdır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, şunu da an: *Bir zamanlar biz, İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamıştık."* Ona, Kâbe'yi bina etmesi için burayı hazırladık; İbrahim [aleyhisselâm] onu, gökteki beytülma'mûrun hizasında, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yaptığı yerde bina etti.

---

183 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 18/31. Ancak Hanefîler'den Cessâs, Ebû Hanîfe'nin, Mekke'nin evlerinin satılmasının câiz olduğu görüşünde olduğunu kaydetmiştir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* 3/300 [Beyrut 1994]).

Beytullah, önceleri kırmızı yakuttan yapılmış, Hz. Nuh [aleyhisselâm] zamanındaki tufanda dördüncü kat semaya yükseltilmişti. Allah Teâlâ. Hacûc isminde şiddetli bir rüzgâr estirerek, Kâbe'nin yerini temizletti ve böylece Hz. İbrahim'e onun yerini öğretti.

Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e bir bulut gönderdi, bu bulut onunla konuşarak, "Benim gölgemin ölçüsünde onun temellerini at!" dedi.[184]

Böylece Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Kâbe'yi ilk temellerinin üzerine bina etti.

İbn Hacer demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Kâbe'nin yüksekliğini 9 zirâ (günümüzde 1 zirâ yaklaşık 25 santimdir), etrafını ise kendi ölçüsüyle 30 zirâ yaptı. Hicr denen bölgeyi de Kâbe'ye kattı. Ondan önce bu bölge, Hz. İsmail'in koyunları için kullanılıyordu. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Kâbe'yi toprak kullanmadan taşları üst üste koyarak bina etti, üzerine çatı yapmadı. Onun için bir kuyu açtı. Kâbe'nin kapısının yanında bir sandık vardı; Kâbe adına hediye edilen şeyler onun içine atılırdı."

Rivayet edildiğine göre Kâbe beş defa bina edilmiştir:

Kâbe'yi ilk olarak melekler kırmızı yakuttan bina etti.[185] Sonra Kâbe, Hz. Nuh [aleyhisselâm] zamanındaki tufanda göğe kaldırıldı.

Kâbe'yi ikinci olarak Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bina etti. Bir rivayete göre Kâbe'yi Hz. İbrahim'den önce Cürhüm kabilesi bina etmiştir. Şu durum bunu göstermektedir: Âd kavminin başına büyük bir kıtlık gelince, Kâbe'ye sığınıp yalvardılar; bunun üzerine Allah Teâlâ onlara rüzgâr gönderdi. Bu durum, Hz. İbrahim'den önceydi.

Kâbe'yi üçüncü olarak Kureyş bina etti; bu yapımda Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem] hazır bulunmuştu; bu, kendisine henüz peygamberlik gelmeden önce idi.

184 bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/266 (Beyrut 1994); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2485-2486 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/29-30.

185 Bazı rivayetlere göre Kâbe'yi ilk bina eden, Hz. Cebrâil'in rehberliğinde Hz. Âdem [aleyhisselâm] olmuştur (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 1/198; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/104. Bu sûrenin 29. âyetinin tefsirinde de Kâbe'yi ilk yapan kimsenin Hz. Âdem [aleyhisselâm] olduğu söylenmiştir (Mütercim).

Kâbe'yi dördüncü olarak, Abdullah b. Zübeyr, beşinci olarak da Haccâc bina ettirmiştir.[186]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Ona dedik ki: Bana hiçbir şeyi ortak koşma!"* Kâbe'nin yapımı ve diğer hiçbir işte, ameline nefsin hazlarını karıştırma. Yaptığın işe karşı dünyada ve ahirette bir karşılık bekleme. Bir menfaat umarak veya bir şeyden korktuğun için amel yapma; tam aksine, amelini Allah'a karşı sevgi, şükür ve kulluk için yap.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Kâbe'yi ve onu yaptığını görme (ameline bakma; sadece bana yönel)."[187]

Denilmiştir ki: Bu âyette, Kâbe'nin etrafında oturan kimselerden Allah'a ortak koşanlara bir ayıplama ve tenkit vardır. Mana şudur: Ey müşrikler, ben, sizin babanız İbrahim'e, ondan sonra gelenlere ve size, "Bana hiçbir şeyi ortak koşmayın" diye şart koştum; sadece sizler onu kabul etmediniz, tam aksine, bana ortak koştunuz, insanları hak yolundan alıkoydunuz ve doğru yoldan saptınız. Böylece, babanız İbrahim'in [aleyhisselâm] yolundan başka yola girdiğiniz için kınanmayı ve yerilmeyi hak ettiniz.

Âyet şöyle devam ediyor: "Kâbe'yi *tavaf yapanlar,* orada namaz için *ayakta duranlar* veya orada oturanlar *için, bir de rükû ve secde yapanlar* yani namaz kılanlar *için evimi,* putlardan ve pisliklerden *temiz tut!"* En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

25-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, velilik yolunu inkâr edenler, insanları o yola girmekten alıkoyanlar ve onların ilâhî huzur mescidine girmelerini engelleyenler var ya, kim bunları yaparsa biz ona acı bir azap tattırırız. O huzur mescidi ki Allah Teâlâ orayı kalplerin sakin olduğu, ruhların sığındığı bir yer yaptı. Her kim oraya yönelir ve Allah için nefsini ve kalbini satarsa (Allah için feda ederse) oraya ulaşır ve ilâhî huzura girer. Burası, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, O'nunla konuşma, özel dertleşme ve münâcât yeri-

186 bk. Ebüssuûd, *İrşadü'l-Akli's-Selîm,* 4/378.

187 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/209.

dir. Orası, yüce sevgiliyi müşahede, en yakın dost ile özel dertleşme ve fikirlerin müşahede fezasında dinlenme yeridir. İşte kim, insanları bu huzurdan engellerse ona acı bir azap tattırırız.

İmam Kuşeyrî, *"O Mescid-i Harâm, mukimler ve misafirler için aynıdır"* âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyette, insanlar arasındaki farklılığın sadece ilâhî huzura gidiş yolunda olduğuna bir işaret vardır. Hakk'a vâsıl olduktan sonra ise bir farklılık yoktur. Sonra nefisler hak yolda birleştiğinde, onlar tek mahalde toplanırlar; ancak orada da her birinin kendisiyle tanındığı özel bir hali vardır."[188]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Has tevhid makamı, Allah'ta fâni olma makamıdır. Hakk'a vâsıl olanların toplandığı makam odur. Bundan sonra, kalplerini ağyardan boşaltma, mâsivadan kesilme, ilâhî huzura hazırlanma ve ilâhî emirlere uyma derecelerine göre her birinin manevi zevki, vecdi, keşif ve terakkilerinin artması birbirinden farklıdır. Bütün bunlar, ezeldeki ilâhî taksime göre olmaktadır.

"Biz İbrahim'e Kâbe'nin yerini hazırladık" âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ dostu İbrahim ve bütün sevdikleri için beytini hazırladı; ona, ibadetine bir vesile olsun ve âyetlerinin nurlarına bir ayna olsun diye orada bulunan âyet ve kerametleri, kendisine ihsan ettiği nurlarını gösterdi."[189]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetteki "beyt"le kalbe işaret edilmektedir; çünkü kalp, yüce Rabb'in evidir. Buna göre âyetin manası şöyledir: Biz İbrahim'e, ceberûtumuzun (zatımıza has âlemin) sırlarını ve melekûtumuzun (ceberûtun dışındaki gayb âleminin) nurlarını müşahede edip zatımızı müşahede ile yakîne ulaşanlardan olması için kalbinin mekânını hazırladık ve ona dedik ki: "Bana, mâsivadan hiçbir şeyi ortak koşma; bizimle birlikte başkasını görme! Evimiz olan kalbini, ağyardan (yabancılardan) huzurunu bozan bütün hallerden temizle! Temizle ki kalbin, içine inecek olan manevi vâridat ve nurlar için, orada duracak müşahede ve sırlar için ve ayrıca tâzim ve inkisar halinde secde ve rükû ederek sana yönelecek kalpler için hazır bir mahal olsun."

---

188 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/209.

189 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/535.

Gerçekten ârifin kalbi, ilâhî vâridatların ve sırların indiği bir Kâbe'dir. Orası ayrıca salihlerin ve hayırlı insanların kalplerinin yönelip ziyaret ettiği bir mahaldir.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: Allah Teâlâ, "Ey Davud, benim için bir evi temizle ki orada kalayım!" buyurdu. Davud [aleyhisselâm], "Yâ Rabbi, seni hangi ev içine alabilir ki?" diye sordu, Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Beni yerim ve göğüm içine alamadı; mümin kulumun kalbi aldı."[190]

Hadis âlimleri, bu hadisin sıhhati hakkında değişik şeyler söylemişlerdir. Kalbin yüce Rabb'i içine alması, ilim ve özel marifetledir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnsanların Hacca Çağrılması

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Kâbe'nin yapımını bitirince, Allah Teâlâ ona, insanları hacca çağırmasını emrederek şöyle buyurdu:

وَاَذِّنْ فِى النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ
كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِى اَيَّامٍ
مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا
الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا
بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ...

27. İnsanlar arasında haccı ilan et ki yaya olarak veya uzak yollardan gelen, yorgunluktan iyice zayıflamış develer üzerinde sana gelsinler.

---

190 Hadisin değerlendirmesi için bk. Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 988.

28. ***Gelsinler de kendilerine ait birtakım faydaları görsünler. Ayrıca, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde** (onları keserken) **Allah'ın ismini ansınlar. Artık ondan yiyin, yoksula ve fakire de yedirin.***

29. ***Sonra kirlerini gidersinler; adaklarını yerine getirsinler ve o Beytülatîk'i** (Kâbe'yi) **tavaf etsinler.***

30. ***Durum böyle. Her kim, Allah'ın haramlarına** (dokunulmaz yaptığı şeylere) **saygı gösterirse bu, Rabb'inin katında kendisi için daha hayırlıdır ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] buyuruyor ki: *"İnsanlar arasında haccı ilan et."* Yani Kâbe'yi ziyaret etmeleri için onları çağır.

Rivayet edildiğine göre Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bu emri alınca Ebûkubeys dağına çıkarak, "Ey insanlar, Rabb'inizin evini ziyaret edin!" diye seslendi. Allah Teâlâ onun sesini, bütün ruhlara işittirdi; kendisine hac takdir edilen ruhlar, bu davete babalarının sulbünden, annelerinin rahimlerinden cevap vererek, "Buyur Allahım, emrin baş üstüne!" dediler.[191]

"Onları çağır ki yaya olarak ve uzak yollardan gelen yorgunluktan iyice zayıflamış develer üzerinde sana gelsinler." Yani uzak yolculuğun yorgun bıraktığı ve iyice zayıflattığı develer üzerinde Kâbe'yi ziyarete gelsinler.

Âyette önce yaya olarak gelmenin söylenmesi, hadis-i şerifte belirtildiği gibi,[192] bu şekilde hacca gelmenin, binek üzerinde gelmekten daha faziletli olmasındandır.

Muhammed b. Yâsîn el-Kâdî demiştir ki: Kâbe'yi tavaf sırasında, yaşlı biri bana,

"Sen neredensin?" diye sordu; ben de,

---

191 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/295; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/34-45.

192 Hadis için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/460-461; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/331, İbn Huzeyme, *Sahîh*, nr. 2791.

"Horasan'dan" dedim. Adam,

"Senin memleketinle Beytullah'ın arası kaç günlük mesafedir?" diye sordu; ben de,

"İki üç aylık bir mesafedir" dedim. O zaman ihtiyar,

"Öyle ise sizler Beytullah'ın komşusu sayılırsınız" dedi. Ben, kendisine,

"Sen ne kadar bir mesafeden geldin?" diye sordum; ihtiyar,

"Beş senelik yoldan! Evden çıkarken daha genç idim; buraya kadar epey yaşlandım!" dedi. Ben,

"Vallahi bu güzel bir taat ve sadık bir sevgi" dedim. İhtiyar güldü ve beyit halinde şu manadaki şiiri okudu:

"Sevdiğini ziyaret et! Onun evi çok uzakta olsa, önünde birçok perdeler ve engeller bulunsa da uzaklık seni onu ziyaretten alıkoymasın! Şüphesiz seven kimse, âşık olduğunu çokça ziyaret eder."[193]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gelsinler de kendilerine ait birtakım faydaları görsünler."* Yani senin çağrına uyup hacca gelsinler ve başka bir ibadette bulunmayan kendilerine ait dünya ve ahiretle ilgili faydaları görüp elde etsinler. Bunlar tavaf, Kâbe'ye bakmak ve orada kılınan namazın diğer yerlerdeki namazdan kat kat faziletli olmasıdır.

İbadetlerin bir kısmı nefsi imtihan etmek için emredilmiştir; bunlar bedenle ilgili ibadetlerdir, namaz ve oruç gibi. Bazı ibadetler malla yapılır; zekât ve sadaka gibi. Bazı ibadetler ise hem beden hem de malla yapılır, hac gibi. Hacda ayrıca, birçok ağırlık ve zorlukların taşınması, tehlikelerle yüz yüze gelmek, maddi imkân ve sebeplerden uzaklaşmak, dostlardan ayrı kalmak, şehrini ve vatanını terketmek, aile efradından ayrılmak gibi durumlar vardır. Bunun için, haccın bütün günahlara kefâret olacağı bildirilmiştir. Nitekim bu konudaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

---

193 Rivayet için bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 4/295.

"Kim bu Kâbe'yi ziyaret eder, bu arada kötü bir söz söylemez ve günah işlemezse, annesinden doğduğu gün gibi, günahlarından tertemiz olarak geri döner."[194]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde* onları keserken *Allah'ın ismini ansınlar."*

Belirli günler, İmam Mâlik'e göre, kurban kesilen birinci gündür. İmam Şâfiî'ye göre birinci, ikinci ve üçüncü günlerdir; çünkü ona göre bu günler kurban kesim günleridir.[195]

İmam Mâlik'ten gelen meşhur görüşe göre geceleri kurban kesmek câiz değildir; İmam Mâlik bu görüşüne, âyette geçen, "belirli günlerde" ifadesini delil göstererek, günün, geceyi kapsamadığını söylemiştir.[196]

Ebû Hanîfe demiştir ki: "Hac için belirlenmiş günler, zilhiccenin onu ile kurban bayramının birinci günüdür." İbn Abbas da [radıyallahu anh] bu görüştedir.

Sayılı günler ise kurban bayramının birinci gününün dışındaki üç gündür.

Kurban olarak kesilecek hayvanlar deve, sığır ve koyun cinsidir.

Bunlar kesilirken Allah'ın ismini anılmalıdır. Mesela, "Bismillâh, Allahüekber" denilmelidir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Artık ondan,* yani onların etlerinden *yiyin, yoksula ve fakire de yedirin."* Buradaki emir, mubahlık ifade eder; yani isterseniz onların etlerinden yiyebilirsiniz. Bununla, Câhiliye devrinde kesilen kurbanların etlerinden yemeyi günah sayma görüşü de ortadan kaldırılmıştır.

İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Kesilen kurbanların azını yiyip çoğunu fakirlere sadaka olarak dağıtmak müstehaptır (tavsiye edilmiş olup sevaptır)."

---

194 Buhârî, Hac, 4; Müslim, Hac, 438; Ahmed, *Müsned*, 2/229.

195 İmam Şâfiî, birinci günün dışındaki üç günü de kurban kesim günleri olarak kabul etmiştir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/306).

196 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/42.

Müfessir Nesefî demiştir ki: "Nâfile kurbanlarla, temettu' ve kırân haccı yapanların kestiği kurbanların etinden yemesi câizdir; çünkü onlar bir hac ibadeti için kesilmiş hayvanlar olup normal kurbana benzemektedir. Bunların dışındaki (kefâret, adak ve ceza için kesilen) kurbanların etinden yemesi câiz değildir."[197]

Nesefî, Hanefî mezhebine mensup biri olarak bunları söylemiştir. Mâlikî mezhebinde bu meseleyle ilgili geniş açıklamalar mevcut olup burada zikredilmesi uzun olur.

Âyet şöyle bitiyor: "Onların etlerinden ayrıca *yoksula ve fakire de yedirin."* Yoksul, aşırı sıkıntı ve ihtiyaç içinde olan kimse demektir. Onun, iffetinden dolayı insanlardan bir şey isteyemeyen kimse olduğunu söyleyenler olduğu gibi onun, açlığının eseri yüzünde gözüken kimse olduğu da söylenmiştir.

Fakir, zorlukların kendini zayıf düşürdüğü muhtaç kimsedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra kirlerini gidersinler."* Yani üzerlerindeki kirleri temizlesinler. Niftaveyh[198] âyete bu manayı vermiştir.

Denilmiştir ki kirleri gidermek, saçları tıraş etmek, tırnakları kesmek, koltuk altlarının ve avret bölgesinin tüylerini temizlemek ve diğer vücut temizliklerini yapmaktır. Bunlar, kurban bayramının birinci günü, hacda kurbanın kesilmesiyle birlikte küçük tahallülden (ihramlı kimseye cimâ dışındaki yasakların kaldırılmasından) sonra yapılacak işlerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Adaklarını yerine getirsinler."* Yani hacda veya haccın dışında yapmaya söz verdikleri iyilikleri yerine getirsinler. Bunun, hacda yapılması gerekli olan farz işler olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve o Beytülatîk'i,* Kâbe'yi *tavaf etsinler."* Bu, farz olan tavaf olup o, haccın farzlarındandır, onun yerine kurban kesilmez ve hac onunla tamamlanır. Bu farzın yapılacağı yer, Beytülatîk'tir, yani Kâbe'dir.

---

197 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/152.

198 Niftaveyh, İbrahim b. Muhammed b. Arafe ez-Ezdî el-Atekî (v. 323/935), nahiv âlimi ve fakihtir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/61 [Beyrut 1992].

Atîk, "çok eski olan, önceki zamanlardan beri var olan" demektir. Kâbe'ye "Beytülatîk" denmesi, onun, insanlar için yeryüzünde ilk yapılan bina olmasındandır. Onu ilk olarak Hz. Âdem [aleyhisselâm] yapmıştır. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] onu yeniden bina etmiştir.

Atîk, çok şerefli, kıymetli ve âzat edilip hür bırakılmış manasına da gelir. Kâbe, tufanda suyun altında kalmaktan korunduğu veya onu yıkmak isteyen zalimlerin elinden korunduğu için ona bu ismin verildiği de söylenmiştir. Tarihte nice zalimler, Kâbe'yi yıkmak istemişler fakat Allah Teâlâ onu yıkılmaktan korumuştur.

Kâbe'ye, hiçbir insan sahip olmadığı için ona "Atîk" dendiği de söylenmiştir. Beytülma'mûr, gökteki meleklerin tavaf yeri olduğu gibi Kâbe de yeryüzündekilerin tavaf yeridir.[199]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Durum böyle. Her kim, Allah'ın haram (saygın) kıldığı şeylere saygı gösterirse bu, Rabb'inin katında kendisi için daha hayırlıdır ..."*

Allah'ın haramları, dinde yapılması helâl olmayan işlerdir. Hacda yapılması yasak edilen işler de öncelikle bunların kapsamına girer.

Şöyle de denmiştir: Allah'ın, saygınlığının çiğnenmesini haram kıldığı şeyler, Beytülharâm, Meş'ar-i Harâm, Beled-i Harâm ve Şehr-i Harâm'dır.

Bir diğer görüş şöyledir: Âyette kastedilen, farzları ve sünnetleri korumak, günahlardan kaçınmaktır.

Kim onlara saygı gösterip tâzim ederse bu saygı ve tâzimi, Allah katında onun için sevap olarak daha hayırlıdır.

Bu şeyleri tâzimin (yüceltmenin) manası; onların haklarını korumanın gerekli olduğunu bilmek, icabına göre amel etmek, kendisine önem verip ona karşı edepli olmaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

199 Açıklamalar için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 3/152.

27-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, *"Sonra, kirlerini temizlesinler"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyetin işaret ettiği bir mana da şudur: Onlar, ihtiyaçlarını gidersinler, ahidlerini gerçekleştirsinler; kalpleriyle Allah'a verdikleri sözlerini yerine getirsinler. Buna göre, kim tövbe sözünü vermişse onun vefası, isyana dönmemektir. Kim taatlere özen göstermeye söz vermişse onun vefası, ibadeti kusurlu hale getiren şeyleri terketmektir. Kim herhangi bir makam ve ikram talep etmemeye söz vermişse onun vefası, bu yolda içine girdiği her işinde istikamet üzere olmaktır; öyle ki yaptığı şeylerde hemen dünyevî bir nasip elde etmeye ve bir pay sahibi olmaya yönelmemelidir."[200]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kim ilâhî kudsî huzura ve Cenâb-ı Hak ile ünsiyet mahalline ulaşmaya söz vermişse bunun vefası, kendisine ilâhî sevgi şarabını sunan ve onu marifete taşıyan zatın sohbetinden ayrılmamaktır.

İmam Kuşeyrî, daha sonra gelen âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kim kalbiyle Allah'a söz verir de ona vefa göstermezse onun bu yaptığı, yalan söylemek olur."[201]

Sonra bu kimse, Allah'ın saygı kıldığı şeyleri yüceltmemiş olur; çünkü o, önce talep etti, sonra gevşeyip bu talebinin gereğini yerine getirmedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Eti Haram Olan Hayvanlar

Hac veya umre için ihramlı olmak, bu halde avlanan hayvanın etini yemeyi haram kılar. Çok defa ihramlı kimse, bütün etlerin haram olduğunu zannederek ondan çekinir. Cenâb-ı Hak, bu yanlış düşünceyi ortadan kaldırmak için şöyle buyurdu:

---

200 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/212.

201 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 4/213.

...وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ
الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِۙ ﴿٣٠﴾ حُنَفَٓاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكٖينَ بِهٖۜ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ
فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَٓاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوٖي بِهِ الرّٖيحُ فٖي مَكَانٍ سَحٖيقٍ ﴿٣١﴾

.... (Kur'an'da haram olduğu) ***bildirilenlerin dışında kalan hayvanların yenilmesi size helâl kılındı. O halde, pislikten ibaret olan putlardan ve yalan sözden sakının.***

31. ***Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaksızın, bütün bâtıl şeyleri terkederek sadece O'na yönelin. Kim Allah'a ortak koşarsa sanki o, gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapışıyor yahut rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibi olur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kur'an'da haram olduğu *bildirilenlerin dışında kalan hayvanların yenilmesi size helâl kılındı."* Mâide sûresinin üçüncü âyetinde haram kılınan bu hayvanlar sayılmış olup onlar, leş, bir hayvanın darbesi ile ölmüş hayvanlar ve diğerleridir. Âyetin manası şudur: Allah, kitabında bildirdikleri hariç, diğer hayvanları size helâl kıldı. Öyle ise O'nun çizdiği hududu koruyun; size helâl kılınan bir şeyi haram saymayın; yaşlanmış ve çok yavru vermiş bazı develeri haram saymak gibi. Ayrıca, Allah'ın haram kıldıklarını da helâl saymayın; müşriklerin leşi, bir hayvanın darbesi ile ölen hayvanı ve diğerlerini helâl saymaları gibi.

Cenâb-ı Hak sonra, onları, kendilerine kurban kestikleri putlardan sakındırarak şöyle buyurdu:

"O halde, pislikten ibaret olan putlardan sakının."

Pislik, kirli olup nefret edilen her şeydir. Putlara da benzetme yoluyla pislik dendi. Mana şu şekildedir: Normalde pisliklerden nefret ettiğiniz gibi putlardan da nefret etmeniz gerekir. Bundan kasıt, putlara ibadet etmekten veya kendilerine yaklaşmak için onlara kurban kesmekten sakındırmadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve yalan sözden de sakının."* Putlara tapmak da yalan sözün kapsamına girmektedir. Ayrıca yalan, iftira ve yalan yere şahitlik de ona dahildir. Âyetin sadece yalan yere şahitliği içine aldığı da söylenmiştir. Şu hadis-i şerif bu görüşe delil gösterilmiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yalan yere şahitlik, Allah Teâlâ'ya ortak koşmaya denk bir günahtır" buyurdu; bunu üç kez tekrar etti ve sonra bu âyeti okudu.[202]

Yalan yere yemin etmek, doğruluktan sapmaktır. Şüphesiz şirk de yalan yere yemin kapsamına girer; çünkü müşrik, taptığı putun ibadeti hak ettiğini söylemektedir; halbuki o, bâtıl ve yalan bir sözdür.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaksızın, O'na dönün,* bütün bâtıl dinlerden uzaklaşıp *hakka yönelin,* Allah için ihlâslı olun. *Kim Allah'a ortak koşarsa o, gökten düşüp parçalanmış gibi olur."* Çünkü o, imanın zirvesinden, küfrün içine düşmektedir.

Şöyle de denmiştir: Âyet şu duruma işaret etmektedir. Müşriğin ruhu ölüm anında dünya semasına yükseltilir, (yukarıya çıkması için gök kapısı açılmayınca) gökten yere fırlatılır. Bu açıklama İbnü'l-Bennâ'ya aittir.[203]

"Onun hali, gökten yere düştüğünde, *kuşların onu kapıştığı yahut rüzgârın uzak bir yere sürükleyip attığı kimsenin durumuna benzer."* Çünkü şeytan onu şirke düşürmekle, büyük bir sapkınlığın ve şaşkınlığın içine atmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bu âyette nimetlerine şükrü iki işte yaptı. Biri, iç âlemi mâsivaya meyil şirkinden temizlemek, diğeri de dili yalan iddialardan uzak tutmak. Yalan iddia, gerçek manada elde etmediği halde, Allah dostlarının mertebelerini istemek ve o mertebelerde olduğunu iddia etmektir.

---

202 Ebû Davud, Akzıye, 15 (nr. 3599); Tirmizî, Şehâdât, 3 (nr. 2300); İbn Mâce, Ahkâm, 32 (nr. 2372); Ahmed, *Müsned*, 4/321.

203 Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/52.

Kul, bâtıl din ve düşüncelerden uzaklaşıp tevhide yöneldiğinde ve Allah'ın nimetlerine şükrettiğinde Rabb'i onu seçer ve dosdoğru yola iletir. Kim, Allah'la birlikte (Allah'ın razı olmadığı şekilde) başkasını severek O'na ortak koşarsa o kimse, Allah'a yakınlık ve hakikate ulaşma derecesinden düşer; onu nefsanî hazların ve şehvetlerin kuşları kapar, hevâ rüzgârı kendisini haktan çok uzak bir mekâna atar. Bu duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

Allah'ın Dininin Alametlerine Hürmet ve Saygı

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kurbanlık hayvanlara gösterilmesi gereken hürmet ve saygıdan bahsederek şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَٓائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ فِيهَا
مَنَافِعُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَٓا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ
جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ
فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُٓ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ
اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلٰى مَٓا اَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلٰوةِ وَمِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا
خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَٓافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا
وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَٓاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ كَذٰلِكَ
سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

32. Durum böyle. Kim Allah'ın şeâirine (dininin hükümlerine, alametlerine ve kurbanlık hayvanlara) saygı gösterirse şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır.

33. Onlarda (kurbanlık hayvanlarda veya hac fiillerinde) sizin için belli bir süreye kadar faydalar vardır. Sonra bunların varacakları yer, Beytülatîk'e (Kâbe'ye) kadardır.

34. Biz, her ümmet için, kendilerine rızık olarak verdiğimiz hayvanlar üzerine (onları keserken) Allah'ın adını ansınlar diye kurban ibadeti belirledik. Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır; öyle ise O'na teslim olun. İhlâslı ve mütevazi kullarımı müjdele!

35. Onlar öyle kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer; başlarına gelene sabrederler, namazı kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah yolunda) harcarlar.

36. Kurbanlık hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar, saf halinde sıralanmış vaziyette dururken (keseceğiniz zaman) üzerlerine Allah'ın ismini anın. Yan üstü yere düştüklerinde (canları çıktığında), onlardan kendiniz yiyin, isteyen kimselere ve utanıp istemekten çekinen fakirlere de yedirin. Aynı şekilde onları sizin emrinize verdik ki şükredesiniz.

37. Onların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır. Böylece onları sizin emrinize verdi ki size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı yüceltesiniz. Her işini ihlâsla yapan iyilik sahiplerini müjdele!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Durum böyledir."

Âyete, "Buna sımsıkı sarılın" manası da verilmiştir.

"Kim Allah'ın şeâirine yani kurbanlık hayvanlara *saygı gösterirse şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır."*

Kurbanlık hayvanlar, yüce Allah'ın dininin alametlerinden ve şiarlarındandır. Aşağıda gelen, *"Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden kıldık"* âyeti de bunu bildirmektedir.

Kurbanlık hayvanlara saygı göstermek, onlarla ibadet yapılıp Allah'a yaklaşıldığına inanmak, onları güzel, semiz ve pahalı hayvanlardan seçmektir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] 100 deve kurban etmiştir. Bunların içinde, Ebû Cehil'den alınan burnunda altından halkalar bulunan bir deve de vardı.

Hz. Ömer de [radıyallahu anh] 300 dinar değerindeki çok kıymetli bir devesini kurban etmiştir.[204]

Şöyle de denilmiştir: Allah'ın şeâiri Arafat, Mina, Müzdelife gibi hac ibadetlerinin yapıldığı yerlerdir. Onlara saygı, buraları yüceltmek, onlara karşı saygı içinde bulunmak ve oralara yönelmektir.

Bir diğer görüşe göre şeâir (alametler), dinin bütün emirleridir. Bunlara tâzim ise onları hakkı ile yerine getirmek ve edeplerine dikkat etmektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara tâzim ve saygı göstermek, kalplerin takvasındandır."* Yani bunlar, takva sahibi kalplerin yapacağı işlerdir. Yahut bunu yapmak, kalplerin takvasından ileri gelir, çünkü kalp takvanın merkezidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlarda sizin için belli bir süreye kadar faydalar vardır."* Bu fayda, ihtiyaç olunca kurbanlık havanların üzerine binmek ve zaruret durumunda sütünden istifade etmektir. Bunun belirli süresi, hayvan kesilinceye kadardır.

"Allah'ın şeâiri, hac ibadetinin yapıldığı yerlerdir" diyenlere göre, bu yerlerdeki faydalar, oralarda ticaret yapmak ve sevap kazanmaktır. Bunun belirli süresi ise farz tavafı yapmak için Mekke'ye dönmektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra bunların varacağı* yani biteceği *yer, Beytülatîk'e, Kâbe'ye kadardır."*

204 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/381.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Kim âyette geçen şeâirin (Allah'ın dinin alametlerinin) kurbanlar olduğunu söylerse onların en son varacağı yer, (kesim yerleri olan) Mina ve Mekke'dir. Âyette, kurbanların yeri olarak özellikle Kâbe'nin zikredilmesi, onun haram bölgesinin en şerefli yeri olmasındandır. Hem, kurbandan kasıt da orasıdır. 'Şeâir, hac ibadetlerinin yapıldığı yerlerdir' diyenlere göre ise bu ibadetlerin neticesi yani ihramdan çıkarak hepsinin son bulması, Kâbe'yi tavaf etmektir. Bu tavaf farz olup onunla bütün ihram yasakları kalkar."[205]

Yani bütün hac ibadetleri farz olan tavafı yaparak biter. Benzer bir açıklama İmam Mâlik'in *el-Muvatta* isimli eserinde de geçmiştir.[206]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, her ümmet için, kendilerine rızık olarak verdiğimiz hayvanlar üzerine* onları keserken *Allah'ın adını ansınlar diye kurban ibadeti yaptık."* Yani her ümmet için bir ibadet yeri ve kendisiyle Allah'a yaklaşacakları kurban ibadeti yaptık. Âyetin manası şu olur: Biz her ümmet için, kendisiyle Allah'a kulluk yapacağı ibadetler koyduk yahut her ümmete kurbanlarını kesecekleri, ibadetlerini yapacakları yerler belirledik. Bunu, kendilerine rızık olarak verdiğimiz kurbanlık hayvanlarını keserken, üzerlerine, başkasının değil, sadece Allah'ın adını anmaları için yaptık,

Âyet şöyle bitiyor: *"Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır."* Öyle ise kurbanlık hayvanları keserken sadece Allah'ın adını zikredin; çünkü sizin tek ilâhınız O'dur. *"Ve O'na teslim olun."* Yani sizin ilâhınız tek olduğuna göre, ibadetinizi sırf O'nun için yapın. Yahut özellikle O'nu zikredin; zikri sadece Allah için yapın, ona şirk karıştırmayın.

"İhlâslı ve mütevazi kullarımı müjdele!" Allah'ın zikriyle huzur bulmuş kullarımı müjdele. Yahut mütevazi ve ihlâslı kullarımı müjdele.

İbn Abbas [radıyallahu anh] âyette geçen "muhbitîn" kelimesini şöyle açıklamıştır: "Onlar, kimseye zulmetmezler, kendilerine bir zulüm yapılınca da intikam almazlar."

---

205 bk. İbn Cüzey, *el-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/39-40.

206 Geniş açıklama için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/54.

"Muhbitîn olanları müjdele" âyetindeki "muhbitîn"in kimler olduğunu peşinde gelen şu âyetin açıkladığı da söylenmiştir:

"Onlar öyle kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer." Kalpleri, üzerine celâl nurları parladığı için, O'nun heybetinden korkar. *"Başlarına gelene sabrederler."* İbadetin zorluklarından, zamanın musibet ve âfetlerinden başlarına gelen sıkıntılara sabrederler. *"Namazı* vaktinde *kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden* hayır yollarında *harcarlar."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kurbanlık hayvanları da sizin için Allah'ın işaretlerinden* yani dininin alametlerinden *yaptık."* Cenâb-ı Hakk'ın onları zatına nisbet ederek, Allah'ın şeâiri (işaretleri) buyurması, onları yüceltmek içindir. Bunun içine deve, sığır ve koyun cinsi hayvanlar girer.

"Onlarda sizin için hayır vardır." Onlarda dünya ve ahiretle ilgili elde edeceğiniz faydalar vardır. Dünyada maddi fayda, ahirette ise sevap vardır.

"O kurbanlık hayanlar, saf halinde sıralanmış vaziyette dururken keseceğiniz zaman üzerlerine *Allah'ın ismini anın."* Onları keserken, "Bismillâh, Allahümme minke ve ileyke=Allah'ın ismiyle keserim. Allahım bu sendendir, onu senin için kesiyorum" deyin.

"Onlar yan üstü yere düştüklerinde yani *kesildikten sonra canları çıktığında,* isterseniz *onlardan kendiniz yiyin, isteyen kimselere ve utanıp istemekten çekinen fakirlere de yedirin. Aynı şekilde onları sizin emrinize verdik ki şükredesiniz."* Yani onları kurban olarak kesmenizi emrettiğimiz gibi onları sizin emrinize de biz verdik.

Bir diğer mana: O hayvanlar kuvvetli ve cüsseleri büyük olduğu halde, rahatça kesebilmeniz için onları size boyun eğdirdik. Bunu, Allah'ın size verdiği nimetlere şükretmeniz için yaptık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların* sadaka olarak dağıttığınız *etleri ve* kesim anında akan *kanları Allah'a ulaşmaz, fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır."* Çünkü O'nun sizden istediği takvadır ve verilecek sevap da takvaya bağlıdır.

Âyetin kastı şudur: Siz Allah'ın rızasına, kurbanlık hayvanların etleri ve kanlarıyla ulaşamazsınız; ona sadece takva ile ulaşırsınız. Yani Allah için ihlâsla ve kestiğiniz kurbanlık hayvanlarla sadece Allah'ın rızasını hedefleyerek ilâhî rızaya ulaşırsınız.

Sanki şöyle denmiş oldu: Kestiğiniz kurbanların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz, O'na sadece sizin takvanız ulaşır.

Rivayet edildiğine göre Câhiliye zamanındaki insanlar, kestikleri kurbanların kanını Kâbe'ye sürerlerdi; müslümanlar da böyle yapmaya niyetlendiler, bunun üzerine bu âyet indi.[207]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Böylece onları sizin emrinize verdi ki size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı yüceltesiniz."* Yani kurbanlık havanları sizin emrinize verdi. Bunu, Allah'ın hiç kimsenin güç yetiremeyeceği şeylere güç yetirdiğini görerek O'nun azametini tanıyasınız, sizi hidayete ulaştırmasına şükür olarak O'nu yüceltip birliğini ikrar ve ilan edesiniz diye yaptı.

Âyette geçen tekbirin, kurban kesilirken getirilen tekbirler olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İhlâsla iş yapan iyilik sahiplerini müjdele!"* Yani dinine ait işlerden yaptığı ve terkettiği her şeyi ihlâsla yapanları müjdele! Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

32-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, kendisine tâzim ve saygının gerekli olduğu şeâirinin (alametlerinin) en büyüğü, Allah'a delil olan Allah dostlarıdır. Sonra Allah'a yönelmiş dervişler gelir. Sonra Allah'ın hükümlerini bilen âlimler gelir. Sonra Allah'a bağlanmış salihler gelir. Sonra Allah'ın kulları içinde iman edenler gelir. Ayrıca, Allah Teâlâ'nın, kullarını ıslah için kendisini göreve getirdiği sultanlara, kadılara, kumandanlara ve insanların işlerinde öncülük edenlere de hürmet ve saygı gerekir. Sul-

207 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/301; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/55-56.

tanlar tam âdil olmasalar da kendilerine saygı gösterilmelidir. Bütün bu gruplara saygı göstermek, kalplerin takvasından ileri gelir.

Saygı gösterilecek şeyler arasına, mescid ve zâviyeler gibi saygınlığı büyük tutulmuş mekânlar da girer.

Yüce Allah'a yönelmiş dervişe gelince o, Allah'ın yarattığı her şeyi gözünde büyütüp ona saygı gösterir ve bütün mahlûkata karşı edeple davranır; köpeklere bile ...

"Allah'ın şeâirinde (O'nun alametlerinde) sizin için birçok fayda vardır" âyeti şuna da işaret etmektedir: Eğer bu tecellileri yüceltir ve onlarda Allah'ı tanırsanız, onlarda sizin için pek çok fayda vardır. Onların nurlarından istifade edersiniz ve sırlarından ilâhî muhabbeti içersiniz; böylece marifet ve kemalatınız artar. Bu belirli bir süreye kadar devam eder. Bu süre, temkin makamıdır, yani manevi halinde sabitkadem olup karar kılma makamıdır. O zaman, ilâhî nurlar ona yönelir; böylece nurlar onun için olur, o, nurlara takılmaz; çünkü o, bütünüyle Allah'a yönelmiştir. Onun bu durumuna, *"Sen Allah de, sonra onları bırak; daldıkları halde oyalanadursunlar"* (En'âm 6/91) âyeti de işaret etmektedir.

Sonra bu nurların varacağı nihaî nokta ilâhî huzurdur; kul orada Allah'ın dışındaki her şeyden müstağni olur (Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyacı kalmaz).

"Biz her ümmet için bir ibadet yeri ve şekli belirledik" âyeti şu manaya da gelir: Biz her asır için kendine mahsus bir manevi terbiye şekli belirledik. Kendisine ulaşılacak olan zat, birdir. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır"* buyurdu.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Dinler, ilâhî hüküm ve muamelelerde birbirinden farklıdır, fakat hepsi marifet konusunda (Allah Teâlâ'yı tanımada) birlik içindedir."

Sonra demiştir ki: "Allah Teâlâ onlara, emredenin ve sevap verenin kendisi olduğunu hatırlatarak, *'Artık O'na teslim olun!'* buyurdu. Yani kalbinizde bir sıkıntı ve dilinizde bir itiraz olmadan, O'nun hükümlerine teslim olun." [208]

---

208 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/215.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Kurbanlık hayvanları sizin için Allah'ın alametlerinden yaptık"* âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyette nefsin, çeşitli mücâhedelerle kesilip öldürülmesine, onun arzularının aksine işlerle ezilip yerilmesine ve varlığın müşahedeler içinde fâni olmasına bir işaret vardır. Tâ ki ârif için yolunda, nefse ait hiçbir haz kalmasın ve kalbini bütün mahlûkattan çekerek sadece Allah'a verip O'nunla bekâ halini elde etsin."[209]

Allah Teâlâ'nın, *"Onlar saf halinde iken üzerlerine Allah'ın ismini zikredin"* âyeti, nefsin sadece, nefsi ölmüş birinin sohbetiyle (kâmil mürşidin terbiyesiyle) öleceğine işaret etmektedir. Nefisler, (terbiye olmamış) diri nefislerin sohbetiyle asla ölmez.

Nefisler manevi terbiye ile ölüp yan üzeri düştüğünde ve onu kontrolünüz altına alarak kendisine sahip olduğunuzda, artık onun sırlarının ve ilimlerinin nurlarından yiyin, kalbinizi besleyin. Çünkü nefis manen ölünce, ruh dirilir ve üzerine ledünnî (Allah tarafından ihsan edilen) ilimler akar. O zaman onlardan yiyin, sizden isteyenlere ve feyzinize ulaşmaya çalışanlara da yedirin.

Vertecübî, *"Onların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyet şuna işaret etmektedir: Arştan yere kadar yapılan bütün salih ameller, Cenâb-ı Hakk'a, kendisi ulaşmaz, O'na sadece Allah'ın sevgisinden dolayı yaralı, şevk kılıcıyla kesilmiş ve aşkının kapısına atılmış bir kalp ulaşır." Sehl [rahmetullahi aleyh], "O'na sadece takvanız ulaşır" âyeti hakkında demiştir ki: "Takva, kalbin Allah'tan başka her şeyden uzaklaşıp ihlâslı olmasıdır."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hak katında, zâhirde yapılan işler dikkate alınmaz. Bu işler, bedenle veya malla yapılsın veya her ikisiyle yapılsın aynıdır; amelde dikkate alınacak nokta, onun ihlâsla (sadece Allah rızası için) yapılmış olmasıdır. Kul, âzalarıyla amel ederken, ihlâslı olur ve kalbinde Allah'ın dışında dikkate alıp nazar ettiği kimse kalmazsa o amel kabul edilmeye layık olur ve amelin sahibi, işinde sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ettiği için ilâhî yakınlığa ulaşır."

---

209 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/540.

Kuşeyrî, *"Sizi hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz için"* âyetine şu manayı vermiştir: "Size, dinin hükmüne göre, hakkıyla kulluk yapmayı nasip etmesine karşılık, şükür olarak O'nu yüceltmeniz için bunu yaptı."

"İhsan ve iyilik sahiplerini müjdele!" Hadis-i şerifte belirtildiği gibi ihsan, yüce Allah'a O'nu görüyor gibi kulluk yapmandır.[210] Onun geçerli olduğunun alameti, sahibinden kalp yorgunluğunun gitmesi ve böylece hiçbir hayırlı işin kendisine ağır ve zor gelmemesi ve hiçbir hayırlı işten usanmamasıdır."[211]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kalbe gelen, hayrı ağır bulma ve usanma düşünceleri ona bir zarar vermez; çünkü o, insanın tabiatında bulunan bir durumudur. Kalbe sadece, onda yerleşen kötü düşünceler zarar verir.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] *İhyâ* adlı eserinde demiştir ki: "Kurbanların kanını akıtmaktan kasıt, kan ve et değildir; asıl kasıt kalbi dünya sevgisinden çevirmek ve Allah rızasını tercih ederek bütün sevgiyi bu uğurda kullanmaktır. Bu sıfat, sağlam bir niyet ve himmetle hâsıl olur; her ne kadar onu amelden alıkoyan bir engel bulunsa da durum değişmez. Âyette buyrulduğu gibi kurbanların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz, O'na ulaşacak olan sadece kalplerinizdeki takvadır.

Buradaki takva, kalbin ameli olup Allah'a yaklaşma niyeti, hayrı irade etme ve kastın sadece Allah için ihlâsla olmasıyla oluşmaktadır. Kasıt odur.

Zâhirî amel, kalpteki niyeti kuvvetlendirir. Bunun için müminin niyeti, amelinden daha hayırlıdır ve hedefe daha tez ulaşır. Şüphesiz taatler kalbin gıdasıdır. Asıl maksat, Allah Teâlâ'ya kavuşma saadetinin lezzetini elde etmek ve onunla keyfetmektir. Bu, Allah sevgisinin ve O'nunla ünsiyetin bir meyvesidir. O sadece Allah'ın zikriyle olur. Kalp yalnızca dünyadan zühd ile (ondan sevgisini çekerek), dünya meşguliyetlerini terkederek ve ondan tamamen uzaklaşarak boşalır."[212]

---

210 Hadis için bk. Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

211 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/217-218.

212 Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 5/94.

Allah, Müminleri Savunur

Kim yukarıda sayılan vasıflara sahip olursa Allah'ın, kendilerinden hoşa gitmeyen şeyleri ve önlerindeki engelleri giderdiği iyilerden olur. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ اٰمَنُواۜ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾

38. *Şüphesiz Allah, iman edenleri müdafaa eder. Gerçek şu ki Allah, hiçbir nankör haini sevmez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz Allah, iman edenleri müdafaa eder."* Onlardan müşriklerin tuzaklarını savar, böylece onlar, müminleri Allah'a ibadet sayılan hiçbir şeyden alıkoymaya güç yetiremezler. Aksine Allah Teâlâ, müminlere yardım eder, onları destekler; Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinde buyurduğu gibi:

"Şüphesiz biz, peygamberlerimize ve iman edenlere yardım ederiz" (Mü'min 40/51).

Yani Allah, müminlerden müşriklerin zararını ve güçlerini en mükemmel şekilde giderir. Onların zararlarından biri de müminleri Allah'ın yolundan alıkoymalarıdır. Yahut Allah, müşrikler mü'minlere her zarar vermek istediklerinde onların zarar ve tuzaklarını boşa çıkarır. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Onlar, harp için ateş yaktıklarında Allah onu söndürdü" (Mâide 5/64).

Cenâb-ı Hak sonra, müminlerden müşriklerin zararını savmasının sebebinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Gerçek şu ki Allah, *hiçbir nankör haini* sevmez." Yani Allah, ilâhî emanetlerine hainlik yapan herkese buğzedip kızar. Allah Teâlâ'nın emanetleri, emirleri ve yasaklarıdır. Bu emanetlerin en büyüğü, Allah'a ve Resûlü'ne iman etmektir.

Yahut Allah Teâlâ, herhangi bir emanetine hainlik eden ve Allah'ın nimetlerine nankörlük yapan herkese gazap eder.

Âyetin manası şudur: Allah müminleri savunur; çünkü O, düşmanlarına kızar. Onlar, Allah ve Resûlü'ne hainlik yapan, ayrıca emanetlerine de hainlik eden hain ve nankör kimselerdir. Hain kimse, her durumda ve her yerde kızılacak bir haldedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

38. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, velilerinden ve kendisine yönelen salihlerden, onlara mâni olan ve kendilerini meşgul eden her şeyi giderir; onlara tuzak kurmak isteyen herkesin hilesini bertaraf eder. Onlar, imanın zirvesine çıkmış ve ihsan makamını elde etmeye yönelmiş kimselerdir. Kim onları bundan alıkoymak isterse o, hain ve nankördür. Şüphesiz Allah, hiçbir nankör haini sevmez.

Allah Yolundan Alıkoyanlarla Cihad

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, müminleri Allah yolundan alıkoymaya ve onlara engel olmaya çalışan kimselerle cihad etmeyi emrederek şöyle buyurdu:

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾
اَلَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللّٰهُ وَلَوْلَا
دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ
وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ
اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ اَلَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾

39. *Kendilerine savaş açılan müminlere, zulme uğramış olmaları sebebiyle, savaş için izin verildi. Şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye mutlak surette kadirdir.*

40. *Onlar sırf, "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bazı insanların şerrini diğer bazı insanlarla savmasaydı, muhakkak manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah'ın ismi çokça anılan mescidler yıkılıp giderdi. Allah, kendisine (dinine) yardım edenlere muhakkak yardım eder. Şüphesiz Allah güçlüdür, her işinde galiptir.*

41. *Onlar öyle kimselerdir ki eğer kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülükten sakındırırlar. İşlerin sonu Allah'a varır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendilerine savaş açılan müminlere, zulme uğramış olmaları sebebiyle, savaş için izin verildi."* Yani müminlerle savaşan müşrik kâfirlerle savaş için ruhsat verildi, savaş helâl kılındı yahut Allah savaş için izin verdi. Bunun sebebi, müslümanların zulme uğramış olmalarıdır.

Onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabıdır. Mekkeli müşrikler onlara şiddetli şekilde eziyet ediyorlardı, onlar da yaralı bereli bir şekilde Allah Resûlü'ne gelip durumu ona şikâyet ediyorlardı. Resûlullah da [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"Sabredin; bana savaşma emri verilmedi" diyordu. Nihayet Allah Resûlü Mekke'den Medine'ye hicret etti. Sonra bu âyet indi. Bu âyet, savaşı yasaklayan yetmiş küsur âyetten sonra, cihad hakkında inen ilk âyettir.[213]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye mutlak surette kadirdir."* Bu, onlara bir yardım ve zafer müjdesidir. O, aynı zamanda yukarıda geçen, Allah'ın müminleri müdafaa edeceği haberini tekit

213 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/575-576; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/57-58.

etmektedir. Bu âyette şu da açıklanmıştır: Asıl maksat, müminlerin, müşriklerin elinden kurtulması değildir, asıl istenen, müminlerin onlara galip gelmesi ve kendilerine üstünlük sağlamalarıdır. Âyetteki tekit ifadeleri, onun içerdiği şeylerin kesinlikle gerçekleşeceğini bildirmek ve ayrıca müminlerin nefislerini ona daha fazla hazırlamak içindir.

Cenâb-ı Hak sonra, kendilerine savaş için izin verilen müminlerin halini açıklayarak veya onları methederek şöyle buyurdu:

"Onlar sırf, 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için yurtlarından, Mekke'den *haksız yere,* çıkarılmalarını gerektiren hiçbir sebep yokken *çıkarılmış kimselerdir."* Yani tevhid inançlarından başka, çıkarılmalarını gerektirecek hiçbir sebep yokken, yurtlarından çıkarıldılar. O tevhid ki ona inananların yurdundan çıkarılmasını değil, kendisine iman ve ikrarı gerektirmektedir. Şu âyet de bu manadadır:

"Bizden sadece Allah'a iman ettiğimiz için mi intikam alıyorsunuz?" (Mâide 5/59).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer Allah, bazı insanların şerrini diğer bazı insanlarla savmasaydı,* her asır ve zamanda müminleri kâfirlere hâkim kılarak, ilâhî hükümleri ayakta tutup zulümleri engellemeseydi, *muhakkak manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah'ın ismi çokça anılan mescidler yıkılıp giderdi."*

Manastır, rahiplerin ve Sâbiîler'in ibadet yeridir.

Kilise, hıristiyanların ibadet yeridir.

Havra, yahudilerin ibadet yeridir.

Mescid, müslümanların ibadet yeridir.

Mescidler, içinde çokça veya pek çok vakit Allah'ın zikredildiği yerlerdir. Bu vasıf, özellikle mescidleri övmek için söylenmiş olup mescidlerin ve orada ibadet edenlerin faziletini göstermektedir.

Bazıları, içinde Allah'ın isimin çokça zikredilme vasfının diğer mâbedlere de ait olduğunu söylemişlerse de bu doğru değildir. Şüphesiz manastır, kilise ve havralarda Allah Teâlâ'nın çokça zikredilmesi, İslâm'ın gelmesiyle bitmiştir. İslâm'la birlikte daha önceki şeriatların

neshedilmesinden (hükümlerinin kaldırılmasından) sonra, âyette manastır, kilise ve havralarda Allah'ın adının çokça anıldığının kastedildiği söylemek, makama uymadığı gibi selim akıl sahiplerinin razı olacağı bir şey de değildir.[214]

Üç mâbedin mescidlerden önce söylenmesi, onların daha önce mevcut olmasından veya yıkılmaya daha yakın olduklarındandır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, kendisine* yani dinine, peygamberine ve dostlarına *yardım edenlere muhakkak yardım eder."* Allah Teâlâ'nın dinini dört bir yana yayması, onu bilmeyenlere öğretmesi, dinin bayrağını taşıyan âlimleri ve velileri üstün yapması O'nun yardımındandır. Gerçekten Allah vaadini yerine getirdi. Şöyle ki muhacir ve ensarı Araplar'ın reislerine, İran kisralarına ve Rum kayserlerine musallat etti, onların topraklarına ve yurtlarına vâris yaptı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah güçlüdür, her işinde galiptir."* O'nun her istediğini yapmaya gücü yeter. Müminlere yardım etmek ve onları yüceltmek de buna dahildir.

Cenâb-ı Hak sonra, yurtlarından çıkarılan müminlerin vasıflarından bahsederek şöyle buyurdu: *"Onlar öyle kimselerdir ki eğer kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülükten sakındırırlar."*

Bu âyette bahsedilenlerden kasıt, Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâmdır.

Bazıları, âyetten kastın bütün ümmet olduğunu söylerken, bazıları dört halife olduğunu söylemiştir. Çünkü onlara, halifelikle yeryüzünde iktidar verilmiş ve o halifeler Allah Teâlâ'nın bahsettiği işleri yapmışlardır. Bu âyette, râşit halifelerin idaresinin sahih olduğuna dair bir delil vardır; zira Allah Teâlâ onlara imkân ve iktidar vermiş, onlar da adaletle işlerini yürütmüşlerdir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Osman [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Vallahi bu, beladan (fitne ve karışıklıktan) önce, onlar için bir övgü ve

---

214 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/384.

medihtir." Yani Allah Teâlâ, fitne ve karışıklık gibi şerler orta çıkmadan önce onları övdü.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşlerin sonu Allah'a varır."* Şüphesiz işlerin varacağı nokta, sadece Allah'ın hükmü ve takdiridir. Âyette Allah'ın, dostlarını üstün getireceği ve dinini yücelteceğine dair vaadi vurgulanmıştır.

39-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsan, kâmil şeyhin manevi terbiyesine girer ve onun vesilesiyle Rabb'inin huzuruna ulaşmak isterse kendisine nefsi ile cihada izin verilir; çünkü nefis zalimdir; insan ile ebedî saadeti arasında bir engedir. Şüphesiz Allah, onlara yardım edip kendilerini zafere ulaştırmaya kadirdir. Gerçekten şeyhin himmeti onu taşır ve Allah'ın izniyle ona yardım eder.

İnsan bir terbiye şeyhine bağlanmazsa onun nefsi ile mücadelesi nefsini öldürmez; çünkü nefsi onun darbe vuramayacağı şekilde kendisine yakındır; darbesi ona isabet etmez (Nefis, çok sinsi hareket eder; onu görüp farkedemez ki öldürsün). Şeyhe gelince o, müridin nefsinin kötü hallerini kendisine gösterir ve onu öldürmede yardımcı olur.

"Onlar sırf, 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir" âyetinin işaretiyle deriz ki: Onlar, kendilerine nefislerini öldürme emri verilen kimselerdir. Onlar, nefislerinin kötü alışkanlıklarını terkettikleri ve insanların âdetlerinden uzaklaştıkları zaman, insanlar onları terketti ve inkâra gitti; çoğu defa da onları bulundukları yerden çıkarttılar. İlk vatanında kalmış bir veliyi çok az bulursun.

İnsanların onlardan intikam almasının ve kendilerini vatanlarından çıkarmasının tek sebebi, velilerin Mevlâ'ya yönelmiş olmaları ve, "Rabbimiz sadece Allah'tır; O'ndan başkası değil" demeleridir. Onlar, insanların kötü alışkanlıklarını terkedip Mevlâ'larına yöneldiklerinde, insanlar kendilerini inkâr edip vatanlarından çıkarttılar.

Eğer Allah, bazı insanların şerrini diğer bazılarıyla defetmeseydi, yani hayırlı kullarının şefaatiyle şerli kimseleri bağışlamasaydı, varlık âleminin direkleri yıkılırdı, kıyamet kopardı. Gerçek şu ki, kim Allah'ın

dostlarından birine eziyet verir ve düşmanlık ederse o, Allah'a karşı savaş açmış olur.[215]

İmam Kuşeyrî, *"Eğer Allah, bazı insanların şerrini bazısı ile savmasaydı ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah, büyüklerin hatırına, küçüklerin kusurlarını affeder, şerefli insanların hürmetine avamın hatalarını bağışlar. Bu, Allah Teâlâ'nın, ibadet menzillerini temizlemek ve irfan kaynaklarını sâfi halde tutmak için uyguladığı bir kanunudur."

Kuşeyrî sonra, *"Eğer onlara yeryüzünde bir imkân ve iktidar versek ..."* âyetinin tefsirinde de demiştir ki: "Onlar, bu imkân ve iktidar içinde nefislerinin hazlarıyla meşgul olmazlar, bizim haklarımızı (kulluk görevlerini) yerine getirmekle uğraşırlardı."[216]

Peygamberlerini Yalanlayanların Acı Sonu

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], müminlerle birlikte, onu düşmanlarına karşı müdafaa edeceğini ve diğer milletlere karşı zafere ulaştıracağını müjdeledi. Peşinden, kavminin kendisini yalanlamasına karşı onu teselli ederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُۙ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ اِبْرٰهٖيمَ
وَقَوْمُ لُوطٍۙ ﴿٤٣﴾ وَاَصْحَابُ مَدْيَنَۚ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَاَمْلَيْتُ لِلْكَافِرٖينَ
ثُمَّ اَخَذْتُهُمْۚ فَكَيْفَ كَانَ نَكٖيرِ ﴿٤٤﴾ فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ
ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشٖيدٍ ﴿٤٥﴾

42. ***(Resûlüm!) Eğer onlar seni yalanlıyorlarsa, bil ki onlardan önce Nuh'un kavmi, Âd ve Semûd kavmi de peygamberlerini yalanladı.***

---

215 Bu konuda meşhur kudsî hadiste şöyle buyrulmaktadır: *"Kim benim veli kullarımdan birine düşmanlık ederse (ona eziyet verirse), ben ona savaş açarım (ondan dostumun intikamını alırım)"* (bk. Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880).

216 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/220. Mana Kuşeyrî'nin metnine göre verildi.

***43.** İbrahim'in kavmi ve Lût'un kavmi de peygamberlerini yalanladı.*

***44.** Medyen insanları da peygamberlerini yalanladı. Musa da yalanlanmıştı. Ben o kâfirlere süre tanıdım; sonra onları yakaladım, beni inkâr etmek nasılmış gördüler!*

***45.** Nice memleketler vardı ki insanları zulmetmekte iken biz onları helâk ettik. Şimdi oralar, duvarları çatılarının üzerine çökmüş, geride nice kullanılmaz kuyular ve yüksek köşkler bırakılarak terkedilmiş haldedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Eğer o Mekkeliler seni yalanlıyorlarsa* üzülme, bil ki ilk yalanlanan peygamber sen değilsin; *onlardan önce Nuh'un kavmi* Nuh'u, *Âd kavmi* Hud'u ve *Semûd kavmi de* Salih'i *yalanladı.*"

Diğer âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İbrahim'in kavmi* İbrahim'i *ve Lût'un kavmi de* Lût'u *yalanladı."*

"Medyen insanları da Şuayb'ı *yalanladı. Musa da yalanlanmıştı."* Onu da Firavun ve Kıptîler (Mısır'ın yerli halkı) yalanladı. Âyette, Hz. Musa [aleyhisselâm] için, *"Onu da kavmi yalanladı"* denmedi; çünkü Hz. Musa'yı, kavmi olan İsrâiloğulları yalanlamadı; onu sadece Mısır'ın yerli halkı Kıptîler yalanladı.

Bunu şöyle izah eden de olmuştur: Allah Teâlâ, her kavmin peygamberlerini yalanlamasını dile getirdikten sonra, "Apaçık âyetleri ve ortaya koyduğu onca mucizeleriyle Musa bile yalanlandı; artık diğerlerini sen düşün" denmiş gibi oldu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ben o kâfirlere süre tanıdım;* kendilerine mühlet verdim, cezalarını erteledim, *sonra onları yakaladım,* inkârlarına karşılık cezalarını verdim." Yani peygamberlerini yalanlayan her kavmi, verdiğim müddet bitip süreleri dolunca, tek tek yakalayıp cezalandırdım.

"Beni inkâr etmek nasılmış gördüler!" Yani inkâr etmeyi veya benim onların hallerini nasıl değiştirdiğimi gördüler. Şöyle ki onların nimetlerini azaba, hayatlarını ölüme, mâmur yerlerini harabeye çevirdim; bu onlar için çok korkunç ve feci oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nice memleketler vardı ki insanları zulmetmekte iken, biz onları helâk ettik."* Nice memleketler vardı ki insanları inkâr ve isyanla zalimlik yaparken, onları helâk ederek o memleketi harap ettik.

Şimdi o memleketin duvarları çatılarının üzerine çökmüş vaziyettedir. Yani önce evlerinin çatıları çöktü, sonra duvarları yıkılıp çatıların üzerine düştü.

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Oralar, çatıları çökmüş halde içleri bomboştur, içlerinde kimse bulunmamaktadır. Yani çatıları çökmüş, duvarları durur vaziyette içleri bomboştur.

"Ayrıca oralar, geride nice *kullanılmaz kuyular ve yüksek köşkler bırakılarak terkedilmiş haldedir."* Yani çöllerde ve şehirlerde nice terkedilmiş su kuyuları mevcuttur; onların bolca suları olduğu halde, şehir halkı helâk edildiği için onlardan su çekilmemektedir. Yine, taş ve alçıdan yapılmış nice yüksek köşkler vardır ki hepsi terkedilmiş durumdadır.

Dahhâk[217] demiştir ki: "Bu terkedilen kuyu, Hadramut'tadır. Burası Hâzûrâ (veya Hâsûra) denen bir şehirdir. Bu şöyle oldu: Salih peygambere [aleyhisselâm] iman eden ve azaptan kurtulan 4000 kişi, Hz. Salih ile birlikte Hadramut'a geldiler. Burada Hz. Salih [aleyhisselâm] vefat etti. Ölüm ona burada geldiği için oranın adını "Hadramut" yani "ölümün geldiği yer" koydular. Oraya bir merkez yapıp o kuyunun başında yerleşip oturdular. Orada uzun bir süre kaldılar. Bu arada çocukları olup nesilleri çoğaldı. Daha sonra putlara tapıp inkâra düştüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara Hanzale b. Safvân isminde bir peygamber gönder-

217 Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî (v. 105/723), etbau't-tâbiînden meşhur bir müfessirdir. Ana rahminde iki yıl kaldığı, iki dişi çıkmış olarak doğduğu ve doğarken güldüğü için kendisine, "çok gülen" anlamında Dahhâk denmiştir (geniş bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *DİA*, 8/410-411).

di. Onu öldürdüler; o zaman Allah onları helâk etti; böylece su kuyuları âtıl kaldı, köşkleri harap oldu."[218]

Âyetin manası özetle şudur: Biz nice şehirleri helâk ettik; nice su kuyularını âtıl bıraktık, artık su çekeni ve içeni kalmadı. Nice köşkleri bomboş bıraktık, içinde oturan kalmadı. Yani biz, şehirleri ve köyleri helâk ettik, böylece nice köşkler sahipsiz, nice kuyular ıssız kaldı; gelip bir su çekeni ve içeni kalmadı. Âyetten anlaşıldığına göre âtıl kalıp harap olan tek bir kuyu ve tek bir köşk değil, helâk edilen şehirdeki bütün kuyular ve bütün köşklerdir.

42-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ne sebepten dolayı teselli edilmişse veliler de o sebeple teselli edilirler. Velilerin bazı insanlar tarafından yalanlanması, eskiden beri devam eden bir kanundur. Sadece, peygamberleri yalanlayanlara hemen ceza verilirken, velileri yalanlayanlar, ilâhî huzurdan uzaklaştırılma ve kalplerinin perdelenmesiyle cezalandırılır.

İmam Kuşeyrî, *"Âtıl kalmış kuyular"* âyetinin tefsirinde, bu âyetin, onların iç âlemlerinde (kalplerinde) kaynayan hikmet pınarlarına işaret ettiğini söylemiştir. *"Boş kalmış yüksek köşklerle"* de onların sırlarının ilâhî heybet, ünsiyet ve diğer manevi vecd hallerinden boşalıp mahrum kaldığına işaret edildiğini söylemiştir.[219]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Kuşeyrî, sanki âyette geçen "şehir"i "kalp" olarak tefsir etmiştir; onun helâk olmasını ise kalbin tevhid nurundan boş ve mahrum kalmasıyla açıklamıştır. Buna göre gafillerin kalbi, nurları sönmüş akılları üzerine çöküp kalmıştır; iç âlemlerinin gözleri, fikirden yoksun ve uzak kalmış, hakikat adına bir şey göremez olmuştur; sırları ise ibret ve nazar nurundan yana bomboştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

218 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/304; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/70-71

219 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/222.

Kâinattan İbret Almak

Cenâb-ı Hak bundan sonra, helâk edilen nesillere ve terkedilmiş su kuyularına (yerleşim yerlerine) ibretle bakmayı emrederek şöyle buyurdu:

اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَٓا اَوْ اٰذَانٌ
يَسْمَعُونَ بِهَاۚ فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ
الَّتٖى فِى الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ
وَعْدَهُۜ وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَاَيِّنْ
مِنْ قَرْيَةٍ اَمْلَيْتُ لَهَا وَهِىَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ اَخَذْتُهَاۚ وَاِلَىَّ الْمَصٖيرُ ﴿٤٨﴾

46. *Yeryüzünde dolaşmadılar mı? Dolaşsalardı da düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsaydı ya! Gerçekte gözler kör olmaz, fakat göğüslerin içindeki kalpler kör olur.*

47. *Onlar senden, azabın hemen gelmesini istiyorlar. Allah vaadinden asla dönmez. Şüphesiz Rabb'inin katında bir gün, sizin saydığınız günlerden bin yıl gibidir.*

48. *Nice ülkeler var ki zulmedip dururlarken onlara mühlet verdim; sonra kendilerini yakalayıp cezalandırdım. Dönüş yalnız banadır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yeryüzünde dolaşmadılar mı?"* Dolaşsalardı da Allah Teâlâ'nın, inkârları sebebiyle helâk ettiği kimselerin serilip kaldığı yerleri görselerdi; yıkılmış eserlerini, bomboş kalmış köşklerini ve harap olmuş yurtlarını seyredip ibret alsalardı.

Âyet, bu şeyleri görüp ibret almak için yolculuk yapmaya teşvik etmektedir.

"Yeryüzünde bu niyetle *dolaşsalardı*, ibret alınacak olayları ve yerleri görmeleri sebebiyle Allah'ın birliğini akıl edip *düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsaydı ya!"*

Yeryüzündeki bu dolaşma sırasında, kendilerine komşu oldukları insanlardan vahyi veya helâk edilen ümmetlerin haberlerini dileseydiler ya! Çünkü onlar, helâk edilen memleketlerin halini daha iyi bilirler.

İbn Arafe[220] demiştir ki: "Allah Teâlâ, önceki âyetlerde, geçmiş ümmetleri helâk ettiğini ve onlardan geride harap olmuş eserlerin kaldığından bahsetti. Peşinden de onları görüp ibret almayan bu kimseleri kınayıp yerdi. Yeryüzünde dolaşmak, ya hissî olarak (bizzat görerek) olur ya başkasının haberlerini işiterek ve kitaplardan okuyarak manevi şekilde olur. Âyetin, *'Dolaşsalardı da düşünecek kalpleri olsaydı'* kısmı, hissî yolculuğa, *'Yahut işitecek kulakları olsaydı'* kısmı ise manevi yolculuğa aittir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gerçekte,* baştaki *gözler kör olmaz, fakat göğüslerin içindeki kalpler kör olur."* Kör olan bu kalpler, tefekkür etmez ve ibret alamaz olur. Yani onların zâhirî şuur ve âzalarında bir bozukluk yok, ancak hevâlarına uymaları ve gaflete dalmaları sebebiyle akıllarında bozukluk var.

Âyette, *"göğüslerin içindeki kalpler kör olur"* derken, göğüslerin söylenmesi, kalple mecazi bir mana değil, göğsün içinde bulunan manevi hakiki kalbin kastedildiğini kuvvetle ifade etmek içindir.

Her insanın dört gözü vardır; iki gözü başında, iki gözü de kalbindedir. Kalp gözüne "basiret" de denir. İnsanın kalbindeki gözleri açılıp baş gözleri kör olsa bu, dinine bir zarar vermez; fakat insanın baş gözü görüp de kalp gözleri kör olsa, baş gözünün görmesi ona bir fayda vermez. Bu haliyle o kimse, hayvanlar gibi olur; hatta onlardan daha aşağı bir duruma düşer.

Cenâb-ı Hak sonra, kalplerin kör olmasının alametinden bahsett. Bu alamet, gerçek olan ilâhî vaatle alay etmektir. Bu konuda şöyle buyurdu:

---

220 İbn Arafe, bu sûrenin 18. âyetinin tefsirinde tanıtıldı.

"Onlar senden, vaat edilen *azabın hemen gelmesini istiyorlar;* bunu alay, inkâr ve âciz bırakmak için yapıyorlar. *Allah,* onların hemen gelmesini istedikleri azap *vaadinden asla dönmez."* Hem Allah, asla vaadinden dönmez. O bunu vaat etmiştir. Kim vaadinden dönmezse bir zaman sonra da olsa, vaat ettiği muhakkak gelir.

"Şüphesiz Rabb'inin katında bir gün, sizin saydığınız günlerden bin yıl gibidir." Yani sizler, bir günlük azabı, uzunluk olarak sizin bin seneniz kadar olan birinin azabını nasıl hemen istiyorsunuz? Gerçekten insanın başına gelecek şiddet günleri çok uzundur.

Şöyle denmiştir: Onlara verilen azap hakikaten bu kadar uzun sürer. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimin fakirleri, zenginlerinden yarım gün önce cennete girer; bu yarım gün, beş yüz senedir."[221]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor. *"Nice ülkeler var ki zulmedip dururlarken onlara mühlet verdim; sonra kendilerini yakalayıp cezalandırdım."* Yani pek çok ülke insanları vardı ki sizin gibi zalimdi; ben, size mühlet verdiğim gibi onlara da belli bir süre verdim; sonra uzun bir mühletin sonunda kendilerini yakalayıp herkese ibret olacak bir azapla cezalandırdım.

Âyet şöyle bitiyor: *"Dönüş yalnız banadır."* O hemen azap isteyenlerin ve diğerlerinin yaptığı hiçbir şey benden gizli kalmaz. Yahut her şey, tek veya toplu olarak sadece benim hükmüme döner; ben onlara amellerine uygun şekilde muamele ederim. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

46-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalplerin kör olması, basiretin kapanmasıdır. Şu işler, kalp gözünün kapanmasının alametleridir: Allah'ın haram kıldığı işlere dalmak, Allah'tan gaflet içinde olmak, Allah'ın velileri hakkında olumsuz ve haksız tenkitlerde bulunmak, Allah'ın kendisinden istediği işlerde (ibadet ve kullukta) kusurlu davranıp bütün gayretini dünya malı kazanmaya harcamak.

---

221 Tirmizî, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 6; Ahmed, *Müsned*, 2/296, 343.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Allah'ın senin için garanti ettiği konuda (rızık hususunda) bütün gücünle çalışıp O'nun senden yapmanı istediği hususlarda kusur (ve gevşeklik) içinde olman, kalbinin basiretinin kapandığına dair bir delildir."

Şu işler, kalp gözünün (basiretin) açıldığının alametidir: Allah'ın taatine koşmak, Allah dostlarının sohbetine girerek Allah'ı tanıma yolunda bütün gücünü kullanmak, dünyadan ve dünyalık insanlardan yüz çevirmek, Allah'la ünsiyet (muhabbet ve huzur) halinde olmak, O'ndan başka her şeyden uzaklaşmak.

Şunu bil ki baş gözüyle basiret gözü, asıl yaratılışları itibariyle birbirinden farklıdır. Baş gözü sadece, sonradan yaratılmış maddi şeyleri görür; basiret gözü ise ezelî tecellilerin manevi yönünü görür. Basiret kapanınca, kul Allah'tan ayrı kalır; sadece sonradan yaratılmış zülmanî varlıkları görür. Bu konuda Abdurrahman el-Meczûb [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Kim kâinata, kâinatla bakarsa basireti kör olduğu için onu aldatır (ve yanıltır); kim de kâinata, ona yaratanın nuruyla bakarsa o, sadık bir kimse olup iç âleminin ilacını bulmuştur."

Basiret gözü tamamen açıldığında, nuru, baş gözünün nurunu kuşatır, bu durumda baş gözünün nuru da basirete yansır. O zaman kul sadece, sonradan yaratılmış maddi şeyleri silip yok eden ezelî manevi tecellileri görür; kâinatı yaratanı müşahede ederek kâinattan uzaklaşır.

Kalp gözünün açılması, ârifibillâh mahir bir doktorun (kâmil mürşidin) elinde olur. Ârifibillâh, onun tevhid konusundaki noksanlarını gösterip nefsini kınayarak kendisini tedavi eder. Önce ona fiillerin tevhidini öğretir; sonra sıfatların tevhidini öğretir, sonra zatın tevhidini öğretir, sonunda kulun kalp gözü açılır.

Fiil ve sıfatların tevhidi, Cenâb-ı Hakk'ın kula yakınlığını müşahede ettirir. Zatın tevhidi kula, Hak Teâlâ'nın zatı yanında kendi varlığının yok olduğunu müşahede ettirir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde bu duruma şu sözleriyle işaret etmiştir:

"Basiretin şuası, Cenâb-ı Hakk'ın sana yakınlığını gösterir. Basiretin gözü ise sana, O'nun vücudu yanında senin yokluğunu gösterir. Hakikati gören basiret ise senin yokluğunu ve varlığını değil, sadece yüce Mevlâ'nın varlığını gösterir. Allah Teâlâ ezelde var iken, kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu; O şu anda da ezeldeki hali üzeredir."

Basiret gözü açılan kul, Allah'ın zatının sırlarından ve sıfatlarının nurlarından diğer insanların kafa gözüyle göremediklerini görür, cahillerin müşahede etmediği şeyleri müşahede eder. Bu konuda Hallâc [kuddise sırruhû] demiştir ki:

"Âriflerin kalplerinin öyle gözleri vardır ki onunla, bizim kafa gözüyle göremediklerimizi görürler. O kalplerin, kuşlardaki gibi tüyleri olmayan kanatları vardır, onlarla âlemlerin Rabb'inin melekûtuna (gayb âlemine) uçarlar. Onların kalplerinin öyle dilleri vardır ki, onunla Cenâb-ı Hakk'a gizlice yakarırlar; onu Kirâmen Kâtibîn melekleri farkedip de yazamaz."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cahiller, varlıkları zâhirî gözleriyle görürler; kalpleri ise Cenâb-ı Hakk'ın zâtının ve sıfatlarının nurlarından parlayan varlığın hakikatini göremez. Allah onları, gaflet perdesi ve şehvet örtüsüyle manen kör etmiştir."[222]

Hemen Azap İsteyenlere Cevap

Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerin hemen azap istemesine cevap vermesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَٓا اَنَا لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۚ ﴿٤٩﴾ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٥٠﴾ وَالَّذ۪ينَ سَعَوْا ف۪ٓي اٰيَاتِنَا
مُعَاجِز۪ينَ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿٥١﴾

222 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/541.

49. *De ki: "Ey insanlar! Ben sadece sizin için apaçık bir uyarıcıyım."*

50. *İman edip salih ameller işleyen kimseler için bağışlanma ve güzel bir rızık (cennet) vardır.*

51. *Âyetlerimizi iptal etmek için yarışanlara gelince, onlar cehennemliktir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *de ki: Ey insanlar! Ben sadece sizin için apaçık bir uyarıcıyım."* Yani de ki: "Ben sizi, helâk edilen ümmetlerin haberlerine dair bana vahyedilen şeylerle açıkça uyarıyorum; hemen gelmesini istediğiniz azabın gelmesinde bir dahlim (etkim ve katkım) olmaksızın sizi uyarıyorum."

Devamındaki âyetlerde müminler ve kâfirler zikredildiği halde, bu âyette, "Ben sizin için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim" demedi, çünkü bu âyette söz, sadece müşrikler için söylenmektedir.

Âyette hitap edilen insanlardan kasıt, haklarında, *"Onlar yeryüzünde dolaşmadılar mı?"* buyrulan ve hemen azap istedikleri belirtilen kimselerdir. Âyetin peşinden, müminlerin ve onlara verilen sevabın dile getirilmesi, sadece müşrikleri daha fazla öfkelendirmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İman edip salih ameller işleyen kimseler için bir bağışlanma ve güzel bir rızık vardır."* Onların günahları affedilir ve kendilerine en güzel rızık olan cennet bahşedilir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Âyetlerimiz* yani Kur'an *hakkında,* onu bozmak ve *iptal etmek için yarışanlara gelince ..."* Onlar Kur'an hakkında, "O bir sihirdir, şiirdir, geçmişlerin masallarıdır" gibi tenkitlerle onu bozmaya çalışıyorlardı. Kendi hesap ve zanlarına göre, bu tuzaklarının İslâm'ı bitirmek için kendilerine yeteceğini sanıyorlardı.

"İşte onlar cehennemliktir; onlar tutuşturulmuş ateşten hiç çıkmayacaklardır."

Âyette geçen "cahîm"in, cehennemin derekelerinden bir ateş çukuru olduğu da söylenmiştir.

49-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'ya davet edenlerin görevi sadece, insanları Allah'ın azabından sakındırmak ve onlara yüce Allah'ın müjdelerini duyurmaktır. Bunu yaptıktan sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, kendi mülkünde ve insanları içinde ne yaptığına bakarlar; O, dilediğini hidâyete ulaştırır, dilediğini sapkınlık içinde bırakır.

Mucizelerin veya kerametlerin ortaya çıkmasını istemek davetçilerin görevi değildir. Aynı şekilde, sıkıntı ve çaba içinde insanların hidayete gelmesi için hırs göstermek de davetçilerin görevi değildir. Onların görevi, sadece insanları uyarmak ve bundan sonra bütün işi, her şeyin sahibi ve her şeye gücü yeten yüce Mevlâ'ya havale etmektir. Bunu yaptıktan sonra, kendilerinden uzaklaşanlar adına derin üzüntü duymaları gerekmez.

Şeytan Vahye Müdahale Edemez

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin hidayete gelmesi için çok hırs gösteriyordu. Cenâb-ı Hak onu bundan sakındırınca, bu halinden döndü ve kemal-i edeple kulluk edebine büründü. Kendisinden sonra gelen halifeleri de bu konuda ona uymaktadır.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğinin ilk günlerinde, kendisiyle kavmini yaklaştıracak bir şeyin inmesini temenni ediyordu; bu şekilde onların kendisine inen âyetler hakkında tefekkür edip müslüman olabileceklerini düşünüyordu. Allah Resûlü bir gün Necm sûresini okudu; o sırada, (şeytan tarafından) müşriklerin kulaklarına putlarının övüldüğünü gösteren bazı sözler atıldı. Müşrikler, bu sözleri Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] nisbet ettiklerinde çok üzüldü ve bunun üzerine Allah Teâlâ, resûlünü teselli ederek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّٓا اِذَا تَمَنّٰٓى اَلْقَى
الشَّيْطَانُ فٖٓى اُمْنِيَّتِهٖ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ
اٰيَاتِهٖ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٥٢﴾ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذٖينَ
فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَاِنَّ الظَّالِمٖينَ لَفٖى شِقَاقٍ
بَعٖيدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْعِلْمَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهٖ
فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٥٤﴾

52. ***Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun arzusuna bir şey katmaya çalışmasın; sadece Allah, şeytanın attığı şeyi ortadan kaldırır. Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır*** *(onları şeytanın attığı şeyden korur).* ***Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

53. ***Allah, şeytanın attığı şey, kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaşanlar için bir imtihan sebebi olsun diye böyle yapar. Şüphesiz zalimler, derin bir ayrılık içindedir.***

54. ***Bir de kendilerine ilim verilenler, onun*** *(Kur'an'ın)* ***hakikaten Rabb'in tarafından inmiş bir gerçek olduğunu bilsin, böylece ona inansın ve kalpleri onunla huzur bulsun diye Allah böyle yapar. Şüphesiz Allah iman edenleri doğru yola iletir.***

Tefsir

Allah kendilerinden razı olsun, Abdullah b. Abbas ve onun dışındaki ilk müfessirler demişlerdir ki:

"Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin kendisinden uzaklaşıp yüz çevirdiğini görünce, bu durum ona çok ağır geldi ve Allah

Teâlâ'nın, kendisiyle kavminin arasını yaklaştıracak bir şey göndermesini arzuladı. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün, müşriklerden bir toplulukla birlikte oturuyordu. O sırada Necm sûresi indi. Allah Resûlü onlara Necm sûresini okudu. *'Gördünüz mü Lât'ı ve Uzzâ'yı ve bir de diğer üçüncü put Menât'ı'* (Necm 53/19-20) âyetlerine gelince, şeytan onun dilinden, 'Onlar ulu ak kuğulardır (ak kuğular gibi çekicidir), şefaatleri umulur' sözünü attı."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Evet, şeytan böyle bir sözü attı, fakat sadece müşriklerin kulağına attı; Hz Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] böyle bir sözü asla söylemedi. Rivayet şöyle devam ediyor:

"Müşrikler putlarını öven bu sözü işittiklerinde çok sevindiler. Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sûrenin sonunda geçen secde âyetinden dolayı secde yaptı, müşrikler de secde yaptılar; sadece Velîd b. Mugîre (yaşlı olduğu için) secdeye varamadı, yerden bir avuç toprak alarak ona secde etti. Bu olay üzerine Kureyş,

"Muhammed bizim ilâhlarımızı övdü. Gerçekten biz kesin olarak inandık ki Allah diriltir ve öldürür, yaratır ve rızık verir. Bizim bu ilâhlarımız ise Allah katında bize şefaat eder. Muhammed onları böyle över ve kendilerinin bu işte bir payı olduğunu söylerse biz onunla beraberiz" dediler. Ertesi gün Cibrîl [aleyhisselâm] geldi ve,

"Ey Muhammed, sen ne yaptın? Benim sana getirmediğim bir şeyi insanlara okudun!" dedi. Bunun üzerine Hz Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] çok üzüldü, peşinden kendisini teselli için bu âyet indi.[223]

Cenâb-ı Hak inen âyette buyurdu ki: *"Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun arzusuna bir şey katmaya çalışmasın."*

Âyette, "resûl" ve "nebî" ayrı zikredilmiştir.

Bir tarife göre resûl, kendisine yeni bir din vahyedilen ve onu tebliğ etmesi emredilen kimsedir. Nebî ise kendisine vahyedilen, ancak tebliğ

---

223 Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/245; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/306; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 3/292-293; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/65-69.

emredilmeyen kimsedir. Buna göre resûl, başkalarıyla mükelleftir, nebî ise yapılan vahiy kendisine has olan kimsedir.[224]

Yahut resûl, yeni bir dinle gönderilen peygamberdir; nebî ise önceki dini tebliğ etmekle ve öğretmekle görevli peygamberdir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ümmetinin âlimlerini nebîlere benzetmiştir (Onlar da Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği dini tebliğ ve öğretme görevini yapmaktadır). Buna göre nebî, resûlden daha umumi bir mana içermektedir.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] nebîlerin sayısı sorulunca, *"yüz yirmi dört bin"* olduğunu söylemiştir. Resûllerin sayısı sorulunca ise *"üç yüz on üç"* olduğunu ve hepsinin büyük bir çoğunluk oluşturduğunu belirtmiştir.[225]

Peygamber, bir şeyi temenni ettiği zaman, yani kavminin hidayeti ve onların kendisine yaklaşmaları gibi içinden bir şeyi arzuladığı zaman, şeytan, onun arzusunun geçekleştiğini gösteren bir şeyi ortaya atar; müşriklerin kulaklarına, onları Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaklaştıracak biz sözü atması gibi. Sonra Allah, şeytanın attığı bu şeyi ortadan kaldırıp giderir.

Âyetteki bir şeyi arzulamak manasını verdiğimiz "temennâ" kelimesinin, "okumak" anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna göre anlam şöyle olur: Peygamber, vahyi okurken, şeytan onun içine bir şey atmak ister. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Necm sûresini okurken, *"Gördünüz mü o gerideki üçüncü put olan Menât'ı"* (Necm 53/20) âyetinden sonra, şeytanın müşriklerin kulağına, "Onlar ulu ak kuğulardır (kuğular gibi çekicidir); şefaatleri umulur" sözünü atması gibi. Bu, yukarıda geçti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an okurken, her âyetin bitiminde ara verip bir müddet dururdu.

---

224 Bu tarif, açık ve yeterli değildir. Nebî de Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. Gönderilmiş olması, tebliğ yapmasını gerektirir; ancak bu tebliğ yeni bir din için olmayabilir. Müfessir İbn Acîbe'nin [rahmetullahi aleyh] zikrettiği bir sonraki tarif, daha açık ve tercihe şayandır (Mütercim).

225 Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 5/266. Aynı konuda az değişik bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/262; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7545; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/210.

İşte şeytan o arada bazı sözleri ortaya attı. Kur'an hakkında bir bilgisi olmayanlar, onu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ait bir söz zannettiler; böylece bu durum bazıları için bir fitne sebebi oldu."[226]

İbnü'l-Bennâ demiştir ki: "Temenninin bir manası da anlaşılması istenen bir şeyi okumaktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], âyetleri okuyor ve onların manasının anlaşılmasını istiyordu; şeytan ise dinleyenlerin anlayışına, kastedilen anlamın dışında bir şeyler atıyordu. Zemahşerî'nin, "Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], yanılarak hata ile, 'Tilke'l-garâniku'l-ûlâ ve inne şefâatehüm letürcâ=O putlar, ulu kuğulardır; şüphesiz onların şefaatleri umulur' sözünü söyledi" demesi yanlıştır, çünkü yüce Allah,

'O peygamber, hevâsından söylemez, onun söylediği kendisine vahyedilenden başka bir şey değildir' (Necm 53/3-4) buyurmaktadır. Demek ki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], vahyin tebliğinde yanılma ve hatadan korunmuştur."[227]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu sözleri, ne hata ile ne bilerek asla söylememiştir; sadece Allah Resûlü'nün, müşriklerin kendisine yakınlaşmaları konusundaki temennisi hâsıl olsun diye, bu sözler kâfirlerin kulağına atılmıştır. Orada bulunan müslümanların ondan hiçbir şey işitmemeleri de bunu göstermektedir.

Durum böyle olunca, şunu bil ki müfessirlerden ve siyer âlimlerinden geçmiş salihlerin, âyetin iniş sebebiyle ilgili naklettikleri kıssa sahihtir, fakat onun, ince bir tetkike ve kastedilen manaya yakın bir yoruma ihtiyacı vardır. Onu hemen inkâra gitmek ve âlimlerin sözlerini reddetmek güzel değildir. Hem onlar, sözlerine itibar edilecek adalet sahibi kimselerdir. Özellikle bir haber, bu ümmetin büyük âlimi İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] gelmişse onu değerlendirirken daha hassas olunmalıdır.

Böyle bir durumda, akıllı zeki kimsenin, nakledilen haberle aklî ölçülerin arasını bulması gerekir. Bu mümkün olmadığında, eğer nakledilen şeyin sahih olduğu kesinse onu öne alır; aklın onu anlamakta âciz

---

226 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/224-225.

227 Bu olayla ilgili geniş ve güzel bir değerlendirme için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/368-369 (Beyrut 2000).

kaldığına hükmeder. Allah kendilerinden razı olsun, tetkik ehli sûfîlerin görüşü budur.

Araya sözün atılma olayının şeytana nisbet edilmesi, Cenâb-ı Hakk'a karşı bir edep ve olayı dinin zâhirî ölçülerine göre ifade etmektir; çünkü gerçekte Allah Teâlâ'dan başka hakiki fâil (iş yapan) yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sadece Allah, şeytanın attığı şeyi ortadan kaldırır."* Yani onu giderir ve iptal eder. Yahut onu ortadan kaldıracak olan doğruyu gösterir.

"Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır." Yani onları sabitleştirir; içine şeytanın ilavelerinin katılmasından âyetlerini korur.

"Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir." O, peygamberine vahyettiği şeyi çok iyi bilir; vahyettiği şeyde hikmet sahibidir; vahyettiği âyetlerine (Kur'an'a) önünden ve arkasından bâtılın gelmesine müsaade etmez.

Cenâb-ı Hak sonra, şeytanın araya attığı bu sözün hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Allah, şeytanın attığı şey, kalplerinde hastalık, şüphe ve şirk *olanlar ve kalpleri katılaşanlar için bir imtihan vesilesi olsun diye böyle yapar."* O katı kalpler, hayırdan uzak, nurdan yana harap halde, kuru, katı, içinde hiçbir acıma ve şefkat olmayan kalplerdir. Onlar, hakkı yalanlayan müşriklerdir. Şeytanın attığı bu şeyle onların şüphe ve zulmü artar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz zalimler, derin bir ayrılık,* şiddetli bir düşmanlık ve hakka karşı tam bir muhalefet *içindedir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bir de kendilerine* Allah'a ait *ilim verilenler, onun* Kur'an'ın *hakikaten Rabb'in tarafından inmiş bir gerçek olduğunu bilsin, böylece o Kur'an'a inansın, kalpleri* ona boyun eğerek ve içindekileri tasdik ederek *onunla huzur bulsun,* huşû içinde olsun *diye Allah böyle yapar. Şüphesiz Allah, iman edenleri doğru yola iletir."* Onlara, kendilerini apaçık doğruya ulaştıracak bir nazar (ince görüş ve doğru tesbit kabiliyeti) verir; onlar, dinde mana ve kastı kapalı olan konuları

doğru bir şekilde yorumlarlar; dinin müşkül olan meselelerini, sağlam esaslara göre araştırırlar; böylece bir şaşkınlığa düşmezler ve şüpheye kapılmazlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

52-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak tarafından bir söz söylendiği (Kur'an okunduğu) zaman, dinleyenlerin her biri, onu kendi makamına (haline ve niyetine) göre işitir ve âyetleri kendi görüşünü takviye için kullanır.

Yanlış yolda olanlar, âyetleri, içinde bulundukları yanlış hallerine göre dinler; onları kendi yanlış düşüncelerini takviye edecek şekilde yorumlayıp kullanırlar.

Doğru yolda olanlar Allah'ın sözünü, hakka layık şekilde dinler ve onlarla doğru yolda ilerlerler.

İman ehli, Allah'ın sözünü, imanlarını takviye edecek ve yakinlerini artıracak şekilde dinlerler.

Hakk'a vâsıl olmuş ârifler, Allah'ın sözünü, makamlarına uygun şekilde dinler ve onunla manen terakki ederler. Bu şekilde herkes, Allah'ın sözünü, kendi haline ve makamına göre işitip ondan istifade eder. İnsanların sözlerini dinleme ve anlamada da durum böyledir.

Velilerin meclisine gelen herkes, onların sözlerini, niyet ve haline göre işitir. Kim velileri sınayıp imtihan etmek için gelirse sadece kendisini onlardan uzaklaştıran şeyleri işitir. Kim onları tasdik ederek ve kendilerine saygı göstererek gelirse onlardan yalnızca kendisini kemalatlara ve nurlara yaklaştıracak şeyleri işitir ve görür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnkâr ve Şüphe İçinde Kalanların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kendilerine Kur'an'ın hakikatine dair ilim verilenlerin tam zıddı olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ
بَغْتَةً اَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾ اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ
يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ
النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاُولٰٓئِكَ لَهُمْ
عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ قُتِلُٓوا اَوْ
مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ رِزْقًا حَسَنًا وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ
﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾

55. ***İnkâr edenler, kendilerine ansızın kıyamet yahut akim günün*** *(kıyamet gününün)* ***azabı gelinceye kadar Kur'an hakkında şüphe edip dururlar.***

56. ***O gün, mülk*** *(hüküm ve hâkimiyet)* ***Allah'ındır; O, insanlar arasında hüküm verir. İman edip salih amel yapanlar naîm cennetlerindedir.***

57. ***İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar için alçaltıcı bir azap vardır.***

58. ***Allah yolunda hicret edip sonra öldürülen yahut ölenlere, Allah muhakkak güzel bir rızık bahşedecektir. Şüphesiz Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.***

59. ***Elbette Allah onları, memnun kalacakları bir yere yerleştirecektir. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, çok halîmdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, kendilerine ansızın kıyamet yahut akim günün azabı gelinceye kadar Kur'an hakkında şüphe edip dururlar."*

Akim günün azabı, kıyamet gününün azabıdır. O güne akim denmesi, peşinden yeni bir günün gelmeyecek olmasındandır. Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Onlar, kıyamet ve kıyamet gününün azabı gelinceye kadar, Kur'an hakkında şüphe edip dururlar. Kıyamet gününün akim sıfatıyla ayrıca tanıtılması, onları daha fazla korkutmak içindir.

Akim gün, peşinden yeni bir gün gelmeyen gündür. Sanki her gün kendisinden sonra yeni bir günü doğurmaktadır; peşinden yeni bir gün doğmayan güne "akim" denir.

Bazıları, akim günün, Bedir günü olduğunu söylemişlerdir. O gün, kâfirler için, peşinden ferah ve rahatın gelmediği bir gündür. "Akim rüzgâr" gibi, peşinden hayır gelmeyen şeye "akim" denir. Yahut Bedir gününde melekler savaştığı için, onun benzeri büyük bir olay yaşanmadığı (ve kâfirlerin kökleri kesildiği) için o güne akim denmiştir, ancak peşinden gelen, *"O gün mülk (hüküm ve hâkimiyet) Allah'ındır"* âyeti, bu manaya müsaade etmemektedir.

"O gün mülk (hüküm ve hâkimiyet) Allah'ındır." Yani o gün mutlak hâkimiyet ve tam manasıyla tasarruf sadece Allah'a aittir; o gün O'nun verdiği hükme karşı gelecek ve kendisiyle tartışmaya girecek hiç kimse yoktur. Dünyada olduğu gibi, O'nunla birlikte hiç kimsenin hakikaten veya mecazen, şeklen ve mana olarak tasarruf imkânı yoktur. Dünyada, bazı insanlar için mecazen ve şeklen de olsa bir miktar tasarruf imkânı (kendisine verilen güç ve tercihle bir şeyleri yapma yetkisi) verilmiştir (fakat ahirette, melekler ve peygamberler gibi Allah'ın özel izin ve yetki verdikleri hariç, hiç kimsenin müstakil olarak bir şey yapma imkânı ve yetkisi yoktur).

"Allah o gün, onların arasında yani şüphe içide olanlarla iman edenler arasında *hüküm verir."*

Cenâb-ı Hak sonra, onların hakkında verdiği hükmü açıklayarak şöyle buyurdu:

"Kur'ân-ı Kerîm'e *iman edip* hiç şüphe etmeyenler ve onun bütün emirlerine sarılarak *salih amel yapanlar naîm cennetlerindedir.* Kur'an'ı *inkâr eden* ve onun hakkında şüphe içinde olan yahut öldükten sonra dirilmeyi ve hesabı inkâr eden *ve* sonsuz kudretimize delil olan *âyetlerimizi* yahut *Kur'an'ı yalanlayanlara gelince, işte onlar için alçaltıcı bir azap vardır.* Azap onları alçaltır, rezil ve rüsva eder."

Cenâb-ı Hak sonra, iman edenlerin içindeki bir grubun özel şekilde faziletinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Allah yolunda hicret eden, cihad için vatanlarından çıkan, *sonra* cihadda öldürülen yahut eceliyle yatağında *ölenlere, Allah muhakkak güzel bir rızık bahşedecektir."* O rızık, cennetin hiç bitmeyen nimetleridir. Güzelliğin dereceleri de birbirinden farklıdır. Verilen rızıkların farklılığına göre, kendilerine rızık verilenlerin halinin birbirinden farklı olması mümkündür.

Rivayet edildiğine göre sahabeden bazıları, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Nebiyyallah, bunlar Allah yolunda öldürülen kimseler; Allah'ın onlara verdiği hayrı öğrendik. Biz de onların cihad ettiği gibi seninle birlikte cihad ettik; seninle birlikte (vatanımızda) öldüğümüzde bize ne var?" diye sordular, bunun üzerine bu âyetle peşinden gelen âyet indi.[228]

Diğer bir rivayete göre âyet, Mekke'den Medine'ye hicret için çıkan, fakat müşriklerin peşlerine düşüp onları yakalayarak öldürdüğü kimseler hakkında inmiştir.[229]

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Şüphesiz Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."* O'nun kuluna bahşettiği rızkı vermeye hiç kimsenin gücü yetmediği halde O, hesapsız rızık bahşeder. *"Elbette Allah onları, memnun kalacakları bir yere yerleştirecektir."* O, cennettir; çünkü orada nefsin her arzuladığı ve gözleri aydınlık edecek nimetler vardır.

228 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/94; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/393.

229 bk. Ebüssuûd, *a.g.e.*, 4/393.

Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, rızıktan bahsettikten sonra, onu bahşedeceği yeri de belirtti.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, çok halîmdir."* O, cihad ederek Allah'a verdiği sözü yerine getirenlerin hallerini çok iyi bilir. O ayrıca, Allah'a söz verip de O'nun yolunda şehidliği beklerken yatağında ölenlerin emellerini de çok iyi bilir. Allah, inatla müminleri öldüren kâfirlere mühlet vermekle çok halîmdir.

55-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim yüksek marifet ve yakîn sahibi âriflerin sohbetine (terbiye halkalarına) girmezse onun kalbinden şüphe ve kuruntular kesilmez; o kimse nihayet hasta bir kalple Allah'a kavuşur, bu onun düşük bir derecede kalmasına sebep olur.

Yüce sevgililerinin rızasını elde etmek yolunda yakînlerini kemale erdirmek için hicret edenler, sonra vuslattan önce öldürülenler veya vuslattan sonra ölenler var ya, muhakkak ki Allah hepsine güzel bir rızık bahşedecektir. Bu rızık, mukarrebîn makamındakilerle birlikte sıdk makamında Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ve görme lezzetidir. Şüphesiz Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır. Onların, içine girdiklerinde razı olacakları şey ise yüce Mevlâ'ya dâimî yakınlık ve hiç kesilmeyen müşahede halidir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onların en seçkinlerinden eylesin.

İntikamda Ölçü

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, hicret eden, Allah yolunda öldürülen yahut yatağında ölen kimselerin sevabından bahsetti. Bu âyette de dünyada onlara taşkınlık yapanlara karşı kendilerini yardımsız bırakmayacağını haber vererek şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ

اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ

النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ
وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

60. *Durum böyledir. Her kim, kendisine yapılan eziyetin benzeriyle karşılık verir de sonra kendisine zulüm yapılırsa Allah ona mutlaka yardım eder. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.*

61. *Durum böyledir; çünkü Allah, geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katar. Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve görendir.*

62. *Durum böyledir; çünkü Allah, haktır. O'nun dışındaki taptıkları ise bâtıldır. Şüphesiz Allah yücedir, büyüktür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Durum,* sana iki grup (müminle kâfir) hakkında söylediğim gibi *böyledir. Her kim, kendisine yapılan eziyetin benzeri ile karşılık verirse,* yani kendisine yapılana kısasta ileri gitmezse, *sonra kendisine zulüm yapılırsa, Allah ona mutlaka yardım eder.*"

Yani kim kendisine yapılan zulme, benzeriyle karşılık verir de bundan sonra kendisine tekrar zulmedilir ve taşkınlık yapılırsa Allah o kimseye kesinlikle yardım eder.

"*Şüphesiz Allah çok affedicidir;* onun bütün günahlarını siler, *çok bağışlayıcıdır;* bütün ayıp ve kusurlarını örter."

Bu âyetteki "çok affedici" ve "çok bağışlayıcı" olma sıfatlarının öncesi ile bağlantısı şudur: Kendisine eziyet edilen kimseye, Allah tarafından affetmesi emredilmiştir. Şu âyetler bunu göstermektedir:

"*Kim affeder ve ıslah yoluna giderse onun sevabını vermek Allah'a aittir*" (Şûrâ 42/40).

"*Kim sabreder ve affederse gerçekten bu, azmedilecek işlerdendir*" (Şûrâ 42/43).

Kul bunu yapmayıp nefsi adına intikam almaya kalkınca, sanki bir günah işlemiş olmaktadır. Allah'ın onu affetmesi, faziletli olanı terkettiği için kendisine bir şey lazım gelmez manasındadır. Bununla birlikte Allah, eğer o, affı terkeder ve kendisine taşkınlık edenden intikam alırsa ikinci kerede ona yardım sözü vermiştir. Allah Teâlâ, bununla birlikte bu iki sıfattan bahsederek onun için daha iyi olana dikka çekmiştir.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kuluna yardım etmeye ve diğer işlere gücünün yettiğini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Durum böyledir; çünkü Allah, geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katar. Şüphesiz Allah, her şeyi işiten ve görendir."

Yani mazluma yapılan bu yardım, Allah'ın dilediği şeye gücünün yetmesi sebebiyledir. O'nun kudretini gösteren delillerden biri de şudur: *"O, geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katar."* Yani birini diğerine dahil eder. Gündüz uzadığı zaman, geceyi ona dahil eder; gece uzadığı zaman da gündüzü ona dahil eder; böylece birinden noksanlaşan kısmı diğerine ekleyerek onu uzatır.

Bir diğer mana: Bu yardımın sebebi şudur: Allah, geceyi ve gündüzü yaratan ve birini diğerine katarak onlarda tasarruf edendir. Bu durumda, gece ve gündüz içinde kulların yapmış olduğu hayır ve şer, zülüm ve adalet, hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

"Şüphesiz Allah, onların söylediği *her şeyi işitendir;* insanlar gündüz bütün dil çeşitleriyle farklı şekillerde konuşsalar *da* birini dinlemek diğerini dinlemeye engel olmaz. *O,* onların yaptıkları *her şeyi görendir;* karanlıklar çok uzun sürse de gecelerde yapılan hiçbir şey O'na gizli kalmaz."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Durum böyledir; çünkü Allah, haktır."* Zatının varlığı zaruridir, varlığı kendisindendir, sıfatlarıyla ve fiilleriyle tektendir. O'nun varlığının ve birliğinin vâcip oluşu, mevcut olan bütün varlıkları yoktan var etmesini ve bilinecek bütün şeyleri bilmesini gerektirmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın varlığı kesin sabit olduğu için, O'nun dini de haktır, O'na ibadet de haktır.

"O'nun dışındaki ilâh diye *taptıkları ise bâtıldır.* Yani onlar, haddizatından yok olan şeylerdir. Yahut onların ilâhlığı bâtıldır. *"Şüphesiz Allah yücedir, büyüktür."* O, akılların idrak etmesinden ve sonradan yaratılmış varlıklara benzemekten çok yücedir.

Yahut O, kahrı ve hükmü ile her şeyin üstündedir.

Yahut O, bir ortağı ve benzeri bulunmaktan yüce ve uludur. Çünkü her şey, O'nun yüceliği yanında küçük kalır; O'ndan daha yüce olan ve saltanatı O'ndan daha büyük olan hiç kimse yoktur. Çünkü hiçbir kayda bağlı olmayan ve hiç kimseye muhtaç olmayan gerçek varlık O'dur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

60-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, gaflet günlerinde nefsi kendisine eziyet verdiği, ona karşı kusur işlediği ve taşkınlık yaptığı gibi, manevi uyanıklık günlerinde, nefsin yaptıklarına denk bir şekilde onu cezalandırır, onunla mücâhede eder ve kendisini edeplendirirse Allah, nefsine karşı ona yardım eder; nihayet kul nefsine galip gelir ve ona sahip olur. Nefsi ona her saldırdığında, o da nefsine karşı saldırıya geçer, sonunda ona sahip ve hâkim olur.

Bu durum böyledir; çünkü Allah Teâlâ, bazıları için, gece hükmünde olan günahı, gündüz gibi olan taate dahil eder, taati de günahın içine dahil eder. Yani birini diğerine katar. Bu durumdaki kul, bir yandan isyana dalarken, diğer yandan taat işler; Allah Teâlâ kendisine nasuh tövbesini nasip ve ihsan edene kadar böyle devam eder.

Yahut Allah isyanı, bizzat taatin içine katar; şöyle ki kul yaptığı taati nefsini yücelterek ve kibre düşerek yaparsa bu durumda taat günaha dönüşür. Bazan da taati günahın içine katar; şöyle ki kul, bir günah işledikten sonra, nefsini zelil görüp Allah'a muhtaç olduğunu bilerek boynunu büktüğünde, günah taate dönüşür. Bunun sebebi şudur: Allah haktır (O'nun yaptığı her iş de haktır); O'nun dışındaki her şey bâtıldır.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak, kudretine ait diğer delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۘ فَتُصْبِحُ الْاَرْضُ مُخْضَرَّةًۜ اِنَّ
اللّٰهَ لَط۪يفٌ خَب۪يرٌۚ ﴿٦٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ
وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٦٤﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا
فِي الْاَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْر۪ي فِي الْبَحْرِ بِاَمْرِه۪ۜ وَيُمْسِكُ السَّمَٓاءَ
اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿٦٥﴾

63. ***Görmedin mi Allah, gökten yağmur indirdi de onunla yeryüzü yemyeşil oluyor. Gerçekten Allah lutfu çok olandır, her şeyden haberdardır.***

64. ***Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şüphesiz, Allah mutlak zengindir, bütün övgülere layıktır.***

65. ***Görmedin mi Allah, yerdeki her şeyi ve emriyle denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi. Göğü de kendi izni olmadıkça yerin üzerine düşmekten korumaktadır. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed veya ey sözü dinleyen kimse! *Görmedin mi Allah, gökten yağmur indirdi de yeryüzü*, önceleri siyah ve kuru iken, *onunla* bitkiler bitirerek *yemyeşil oluyor. Gerçekten Allah, kullarına karşı lutfu çok olandır."*

Âyette geçen "latif", lutuf sahibi manasına geldiği gibi, çok gizli olan, gözle görülmeyen ve hakikatiyle idrak edilmeyen anlamına da ge-

lir. Buna göre bir diğer mana şudur: Allah, zatı itibariyle çok gizli olup hakikatiyle idrak edilemeyendir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyden haberdardır."* Yani yarattığı varlıkların maslahatına ve faydalarına olan şeyleri en iyi bilendir.

Bir diğer mana: Allah, en ince tedbirlerin sahibidir ve O, büyük küçük, az çok her şeyden haberdardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi* yaratılış, mülk ve hüküm olarak *O'nundur;* O, hepsini ilim ve kudretiyle sarmıştır. *Şüphesiz, Allah mutlak zengindir;* hiçbir varlığa ihtiyacı yoktur; bütün varlıklar O'na muhtaçtır. *O, bütün övgülere layıktır."* Göklerdeki ve yerdeki varlıkların zatını yüceltip övmesinden önce O, nimetleriyle övülmektedir. Yahut O, bir şey verse de vermese de zatı itibariyle övülmeyi hak etmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, kullarının hamdetmesini gerektiren şeyden bahsederek şöyle buyurdu: *"Görmedin mi Allah, yerdeki her şeyi sizin emrinize verdi."* Etini yemeniz için bazı hayvanları ve karada üzerine binmeniz için diğer bir kısım hayvanları emrinize verdi.

"Ayrıca emriyle yani kudretiyle ve izniyle *denizde yüzen gemileri de sizin hizmetinize verdi."* Yani izniyle denizde akıp giden binekleri sizin hizmetinize verdi.

"Göğü de kendi izni olmadıkça yerin üzerine düşmekten korumaktadır." Allah, göğü, havada duracak şekilde yaratarak yere düşmekten korumaktadır. Göğün düşmesi sadece O'nun izniyle ve dilemesiyle olur ki bu da kıyamet gününde gerçekleşir.

Bu âyet, "Gök kendi başına durmaktadır" diyenlerin görüşünü reddetmektedir. Şüphesiz gök, cisim olma özelliği ile diğer cisimlerle aynıdır; o da diğer cisimler gibi aşağı meyledip düşme özelliğine sahiptir (ancak ilâhî kudret onu yere düşmekten korumaktadır).

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, insanlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir."* Şöyle ki Allah onların hayatlarını devam ettirmek ve geçimlerini temin için kendilerine bunca sebepleri hazırladı, onlara pek çok fayda kapısı açtı, onlardan nice zararları giderdi. Ayrıca Allah on-

lara, kâinat ve Kur'an âyetleriyle hakikate delil bulma yollarını açtı. Şu halde bütün hamdler ve şükürler O'nadır.

63-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Görmedin mi Allah, maneviyat semasından gayba ait ilim suyu indirdi. Bu, zatının sırlarına ve sıfatlarının nurlarına ait ilimdir; bununla has tevhidi kastediyorum. Bu ilim suyu, nefislerin toprağına inince, o önce harekete geçer, sonra kabarır ve peşinden ilim ve marifetlerle yemyeşil olur. Gerçekten Allah, latîftir (gizli lutuf sahibidir) ve habîrdir (her şeyden haberdardır).

O latîftir; çünkü O'nun manevi gizli lutufları her şeye sirayet etmiştir; O habîrdir; her şeyin için yüzünü bilir.

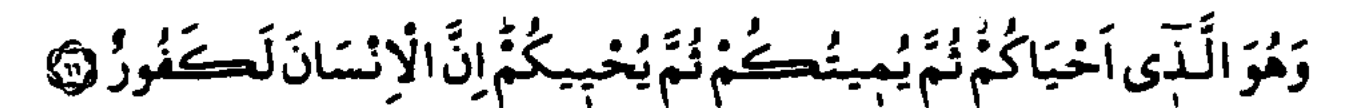
Kime, O'nun her şeyi saran gizli manevi lutufları ve O'nun ilminin her şeyi sardığı açılıp keşfedilirse onun kalbi Allah'ın marifetiyle dirilir, nefsinin toprağı türlü türlü ilim ve marifetlerle yemyeşil olur.

Görmedin mi Allah, yerdeki varlıkları sizin emrinize verdi; onlar sizin emriniz ve nehyinize göre hareket ederler. Fikir gemisi, O'nun emriyle tevhid denizinde akıp gitmektedir.

Allah ruhları, marifetinde yüksek payeye ulaştıktan ve O'ndan ilim alıp anlamada temkin haline sahip olduktan sonra, onları nefsanî hazlara düşmekten korur. Ruhun aşağı mertebelere düşmesi sadece O'nun izniyle olur. Allah insanlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir; bunun için onlara ilimlerin kapısını açtı ve onlar için hakikati anlama sebeplerini hazırladı. Bu sebepler, riyâzet ve nefsi terbiye edip edeplendirmektir.

İlâhî Kudrete Bir Başka Delil

Cenâb-ı Hak, kudretine ait bir diğer delilden bahsederek şöyle buyurdu:

66. ***Size*** *(ilk olarak anne rahminde)* ***hayat veren, sonra*** *(eceliniz gelince)* ***sizi öldüren, sonra*** *(kıyamet günü)* ***sizi yeniden dirilten O'dur. Gerçekten insan çok nankördür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Siz, ilk halinizde babalarınızın sulbünde ve annelerinizin rahminde bir hücre ve nutfeden ibaret olan cansız bir varlık iken, sûrenin evvelinde bahsedildiği gibi, *size hayat veren,* sonra eceliniz gelince *sizi öldüren, sonra* size amellerinizin karşılığını ulaştırmak için kıyamette *sizi yeniden dirilten O'dur."*

"Gerçekten insan çok nankördür." Gerçek şu ki insan, kendisine akıtılan türlü nimetleri, kendisinden uzaklaştırılan nice zararları unutup inkâr etmektedir.

Yahut insan, kendisinin hiç yoktan ortaya çıkış nimetini, varlık âlemine geldikten sonra, kendisine yapılan yardım ve destek nimetini, onu vaat edilen şeye yaklaştıracak olan ölme nimetini ve maksadına ulaştıracak yeniden dirilme nimetini tam olarak tanımamaktadır. Bu yüce maksat, mülkün gerçek sahibi, kulunu çok seven yüce Mevlâ'nın yakınlığında (cennette) sonsuz nimetlere ulaşmaktır. Ebediyen hamd ve şükür O'na mahsustur.

66. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sizi, gafletten sonra kalbinizi uyandırarak ve cehaletten sonra ilimle dirilten, sonra sizi nefislerinizin hazlarından ve hevâsından kurtarıp kötü hislerinizi öldüren, sonra sizi marifetine ulaştırarak kendisinden sonra ölüm bulunmayan manevi bir hayatla dirilten Allah'tır. Kim bu nimetleri tanımazsa o, nankör biridir.

Her Ümmete Bir Din Gönderilmiştir

Yüce Allah'ın insana ihsan ettiği bunca nimeti tanımak ve onların şükrünü yerine getirmek sadece, Allah Teâlâ'nın her ümmete gönderdi-

ği dine ve indirdiği ilâhî vahye sımsıkı sarılmakla mümkündür. Cenâb-ı Hak bunu şu âyetiyle açıkladı:

لِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِى الْاَمْرِ وَادْعُ
اِلٰى رَبِّكَ اِنَّكَ لَعَلٰى هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾ وَاِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ
بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ
تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اِنَّ ذٰلِكَ
فِى كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا
لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهٖ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٧١﴾

67. *Biz, her ümmete, kendisiyle amel edecekleri bir din gönderdik. O halde din konusunda seninle tartışmasınlar. Sen, Rabb'ine davet et. Şüphesiz sen, dosdoğru bir yoldasın.*

68. *Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Allah yaptığınızı çok iyi bilmektedir."*

69. *"Allah, görüş ayrılına düştüğünüz konularda, kıyamet günü aranızda hüküm verecektir."*

70. *Bilmez misin ki Allah, yerde ve gökte ne varsa hepsini bilir. Bunların hepsi bir kitapta (levh-i mahfûzda) yazılıdır. Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır.*

71. *Onlar, Allah'ı bırakıp O'nun kendisiyle ilgili hiçbir delil indirmediği, kendilerinin de hakkında hiçbir bilgilerinin bulunmadığı şeylere tapıyorlar. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz,* geçmiş ümmetlerden ve mevcut ümmetlerden *her ümmete, amel edecekleri bir din,* sımsıkı sarılacakları bir şeriat *gönderdik.*" Yani her ümmete bir din belirledik; öyle ki her ümmet kendi dinini bırakıp da diğer dinle hiçbir şekilde (müstakil veya kendi diniyle) müşterek amel edemez.

Her nesil için tahsis edilmiş bir din vardır. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilmesinden Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilmesi arasında gelen ümmetlerin amel edeceği din Tevrat'tır; onlar sadece onunla amel ederler, başkasıyla değil. Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilmesinden Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesine kadar dünyaya gelen insanların amel edeceği kitap İncil'dir; onlar ona uyarak amel ve ibadet ederler. Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesinden sonra, onun zamanında mevcut olan ve kıyamete kadar gelecek bütün insanlar, tek bir ümmettir; hepsinin amel edeceği kitap Kur'an'dır, başkası değil.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O halde din konusunda seninle çekişmesinler.*" Şüphesiz, her ümmete özel bir din belirlenmesi, ona uymayı gerektirir. Şu anda mevcut olan ümmetlerin de Allah'ın resûlüne tâbi olmaları ve din konusunda kendisiyle tartışmaya girmemeleri gerekir. Yani seninle din konusunda tartışmaya girmesinler; bilakis onların, bütün ilâhî emir ve yasaklara boyun eğip teslim olmaları gerekir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların sözüne iltifat etme; onlara, din işinde çekişmeye girme ve mücadele etme imkânı verme. Yani dine ait konularda veya kurban ibadetleriyle ilgili konularda onlarla mücadeleye girme.

Rivayet edildiğine göre âyetin iniş sebebi şudur: Müşrikler müslümanlara, "Size ne oluyor, sizler kendi elinizle boğazlayarak öldürdüğüz hayvanların etini yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğü hayvanların (kendi başına ölen leşin) etini yemiyorsunuz?" dediler. Bunun üzerine Allah

Teâlâ, onları kendi hallerine terketmeyi ve sözlerine iltifat etmemeyi emretti.[230]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen, Rabb'ine davet et."* Yani Allah'a çağırmaya devam et ve sağlam dine sımsıkı sarıl. *"Şüphesiz sen dosdoğru bir yoldasın;* Hakk'a ulaştıran sağlam bir yoldasın."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer,* gerçek ortaya çıktıktan ve senin onlarla aranda bir tartışma olmasın diye onca çabandan sonra, sefihlerin yaptığı gibi, sırf çekişmek için ve inat olsun diye *seninle mücadele ederlerse, 'Allah yaptığınızı çok iyi bilmektedir'* de ve onlarla çekişmeye girme; onlara bu sözle karşılık ver."

Mana şudur: Şüphesiz, Allah sizin amellerinizi ve onlara karşı hak ettiğinizi cezayı bilmektedir; O, size amellerinizin karşılığını verir. Bu, bir tehdit ve uyarıdır, fakat yumuşaklıkla söylenmiş bir uyarıdır. Akıllı kimse, karşısındaki inatçı sefih kimselere bu şekilde karşılık vermelidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Allah,* din konusunda *görüş ayrılığına düştüğünüz konularda, kıyamet günü aranızda hüküm verecektir."* Bu, Allah Teâlâ tarafından müminlere ve kâfirlere yapılmış bir hitaptır. O aynı zamanda onların verdiği sıkıntılara karşı Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir tesellidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilmez misin ki Allah, yerde ve gökte ne varsa hepsini bilir."* Soru, tasdik içindir. Yani sen kesin olarak bilirsin ki Allah, gökte ve yerde meydana gelen her şeyi bilir; O'na hiçbir şey gizli kalmaz. Kâfirlerin söyledikleri ve yaptıkları da O'nun bildiği şeylerin içindedir.

"Bunların hepsi bir kitapta, levh-i mahfûzda *yazılıdır. Şüphesiz bu,* yani onların hepsini bilmek *Allah için çok kolaydır."* Hiçbir şey O'na gizli kalmaz ve hiçbir şey O'na güç gelmez.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar,* Allah'ın azametine, kudretine ve birliğini gösteren bunca delil ortaya çıktıktan sonra, *Allah'ı bırakıp O'nun, kendisi hakkında hiçbir delil,* hüccet ve burhan *indirmediği ve*

---

230 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/311.

kendilerinin de hakkında hiçbir bilgilerinin bulunmadığı şeylere tapıyorlar.' Yani onların Allah'a ibadeti terketmeleri için hiçbir zaruri bilgileri ve delile dayalı ilimleri yoktur. Onlar, putlara ibadet yaparken bunu gökten gelen vahye dayalı bir delile tutunarak yapmıyorlar, onları bunu yapmaya akla dayalı bir delil de sevketmiyor, onlar sırf basit bir taklitle bunu yapıyorlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."* Yani böyle büyük bir zulmü yapanlara yardım edecek hiç kimse yoktur. Yahut onların görüş ve gidişatlarını doğru bulacak olan veya zulümleri sebebiyle başlarına azap geldiğinde, onu kendilerinden savacak hiç kimse yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

67-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Değişik milletlere göre farklı dinler gönderildiği gibi, farklı şahıs ve asırlara göre manevi terbiyede de farklılık olur. Bu konudaki açıklamalar, Mâide sûresinin 48. âyetinde geçti.

Manevi terbiye, temelde himmete ve örnek hale dayalıdır. İslâm'ın ilk asırlarında terbiye, onlarla gerçekleşiyordu. O zaman, kâmil insanlarla buluşmak ve sohbetlerine girmek yeterli oluyordu. Bu şekilde güzel ahlâkı elde etmek, kalbi temizlemek ve marifette kemale ermek gerçekleşiyordu. Sahabe, tâbiîn ve üçüncü asra kadar durum böyleydi. Çünkü onlar, Muhammedî nura yakın olduklarından, manevi terbiye kolay oluyordu.

Asr-ı saadet'ten sonra zaman uzayıp, işler karışıp kalpler zulmetlere bulaşınca, salih insanlar manevi terbiye yolunda bazı ıstılahlar belirleyip usuller koydular. Bu, dünyadan el etek çektiğini gösteren kılık kıyafetlerle bunu temsil eden birtakım sembollerdir. Ayrıca, nefsi terbiye edip öldürecek ve kalbi ıslah edecek birtakım usuller tesbit ettiler, özel virdler belirlediler. O zaman terbiye, himmet, hal ve ıstılahla oluyordu.

Bazıları için de manevi terbiye, ıstılah ve usuller olmaksızın, sadece himmet ve hal ile gerçekleşiyordu. Himmet ve hal sahibini görmek, terbiye için fayda veriyor ve yeterli oluyordu. 9. yüzyıla kadar bu şekilde devam etti.

Bu arada, işin ehli olmayan, kendilerinde manevi himmet ve hal bulunmayan bazı gruplar, işi tasavvufî ıstılahlarla yani sadece sözle yürütmeye çalıştılar. Hadramî,[231] bu işin davasıyla yetinenleri tenkit ederek demiştir ki:

"Terbiye, tasavvufî ıstılahlarla kesildi; geriye himmet ve hal kaldı. Artık sizin Kitap ve Sünnet'e sarılmanız gerekir." Yani bir ekleme ve noksanlaştırma yapmadan Kur'an ve Sünnet'in zâhirine yapışınız.

O, bununla hal ve ıstılah yolunu kastediyor. Onun bu sözle kastı, manevi terbiyenin, himmet ve hal olmaksızın ıstılahla (işin sözde kalan kısımlarıyla) kesilmesidir. Hadramî, himmet ve hal sahibi olan kimsenin ıstılahla terbiyesinin kesildiğini kastetmiyor.

Özetle Hadramî, sadece kendi zamanındaki duruma göre hüküm vermiştir. O, kendi zamanında manevi terbiyeye dahil olan bozuk halleri görünce böyle söylemiştir. Gerçek şu ki ondan sonra, himmet ve halle birlikte bu tasavvufun usul ve ıstılahını da kullanarak terbiye veren birçok veli gelmiştir.

Himmetten kasıt, Allah Teâlâ'yı müşahede ve basiretle görerek bilip tanımaktır. Halden kasıt ise görülmesi Allah'ı zikrettirerek kalbi uyandırması ve Allah'a sevketmesidir. Bu hal, hadisi-i şerifte şöyle zikredilmiştir:

"Sizin en hayırlınız, görülmesi Allah'ı hatırlatan kimsedir."[232]

Manevi terbiye verecek kimsenin, bir terbiye şeyhinden veya onun yerine geçen kimseden özel izin alması gereklidir; yoksa onun terbiyesi fayda vermez, hali Allah'a sevketmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ey Hak yolcusu, özel izinle terbiye için ehil olduğunda, bu konuda seninle tartışmasınlar; yani seninle tartışmaya giren, terbiye yolunun kesildiğini söyleyerek inat ve ısrarla sana delil getirmeye çalışan kim-

---

231 Hadramî nisbesiyle anılan pek çok âlim vardır. Burada geçen zatın, Ahmed Zerrûk'un (v. 899/1493) şeyhi Ahmed b. Ukbâ el-Hadramî (v. 854/1450) olması muhtemeldir (bk Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 3/138-139 [Beyrut 1999]).

232 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/6; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 11108; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 16.

seye iltifat etme! Sen, insanları Rabb'ine davet et; şüphesiz sen, doğru bir yoldasın.

İmam Kuşeyrî, *"Seninle tartışmaya girerlerse ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Seninle tartışmak istediklerinde, onları bize havale et; kendi tercih ettiğin çareye güvenme. Kalbini, birtakım şekil ve sûretlerden ibaret olan insanlardan yardım istemeye yöneltme. Onlar, içleri bomboş kimselerdir; işin gerçeğini anlamaz ve görmezler."[233]

Kıyamet günü, doğru yolda olanla yanlış yolda olan kimse ortaya çıkar. Hevâsına tapan kimse hakkında, *"Onlar, Allah'ı bırakıp O'nun, kendisiyle ilgili hiçbir delil indirmediği, kendilerinin de hakkında hiçbir bilgilerinin bulunmadığı şeylere tapıyorlar. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur"* denir.

İnkârları Yüzlerine Yansıyanlar

Cenâb-ı Hak sonra, inkârcıların bir başka özelliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ ف۪ي وُجُوهِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَۜ
يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذ۪ينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۜ قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ
مِنْ ذٰلِكُمْۜ اَلنَّارُۜ وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذ۪ينَ كَفَرُواۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٧٢﴾

72. ***Onlara, apaçık âyetlerimiz okunduğunda, kâfirlerin yüzlerinden inkârlarını tanırsın. Onlar neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldırırlar. De ki: "Size bundan daha kötüsünü bildireyim mi? O, cehennemdir. Allah, onu kâfirlere vaat etti. O, ne kötü bir dönüş yeridir!"***

233 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/230.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O müşriklere,* doğru olan inanç esaslarına ve doğru hükümlere delil oluşu *apaçık olan âyetlerimiz okunduğunda, kâfirlerin yüzlerinden inkârlarını,* inkârın sonucu oluşan hoşnutsuzluk ve nefreti *tanırsın. Onlar,* aşırı düşmanlık ve kızgınlıklarından dolayı *neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldırırlar."* Onlara âyetlerimizi okuyanlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabıdır. Onlara de ki: *"Size bundan daha kötüsünü bildireyim mi?"* Yani size Allah'ın âyetlerini okuyanlara karşı duyduğunuz kinden ve onlara hışımla saldırmanızdan yahut size okunan âyetler sebebiyle içinizde oluşan nefret ve sıkıntıdan daha kötüsünü haber vereyim mi? *O, cehennemdir. Allah, onu* sizin gibi *kâfirlere vaat etti. O,* sonuçta dönüp içinde ebedî olarak kalacağınız ateş *ne kötü bir dönüş yeridir!"*

72. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Azgın ve kibirli insanların hali şudur: Dervişler kendilerine vaaz ve nasihat edince, sert ve kaba davranıp onlara yanaşmazlar. Aşırı kızgınlıklarından dolayı, neredeyse onların üzerine saldırırlar. Kâfirlerin ileri gelenlerine ne uyarı yapılmışsa müminler arasında onlara benzeyenler için de aynı uyarı geçerlidir.

Âciz Putların Hazin Hali

Müşriklerin Allah Teâlâ'ya ortak koşma iddiaları tuhaflıkta ve yaygınlıkta darbımesel gibi olduğundan, Cenâb-ı Hak, onlar için bir misal vererek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُۜ وَاِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْـًٔا لَا
يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُۜ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ
قَدْرِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَز۪يزٌ ﴿٧٤﴾

73. Ey insanlar! Size bir misal verilmektedir, şimdi ona iyi kulak verin: Sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, toplansalar bir sineği yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri alamazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!

74. Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler. Şüphesiz Allah, çok kuvvetlidir, her şeye hükmü geçer.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey insanlar! Size bir misal verilmektedir;* yani size tuhaf bir hal açıklanmaktadır yahut kendisine darbımesel denmeyi hak eden, ülkelerde ve asırlarda yayılıp meşhur olmaya layık güzel bir kıssa haber verilmektedir.

"*Şimdi ona iyi kulak verin.* Bu verilen misali almak, ibret ve tefekkür etmek için iyi dinleyin. *Sizin Allah'ı bırakıp taptığınız putlar,* kendisine dua ve ibadet ettiğiniz ilâhlarınız *toplansalar bir sineği yaratamazlar.* Hepsi bir araya gelseler, asla, küçük ve basit bir sineği yaratamazlar. Onlar bir araya gelse ve birbirlerine yardım etse, bir sineği yaratmaya güç yetiremezlerse; bunu tek başlarına nasıl yapacaklar?"

Bu âyet, Kureyş'in cahilliğini ortaya koymak için inen en beliğ (en kısa, özlü ve yeterli) bir âyettir. Onlar, birtakım sûret ve şekilleri ilâh olarak nitelediler; oysa ilâhın vasfı, her şeyi yaratmaya güç yetirmek ve her şeyi bilmektir. Halbuki putların hepsi bir araya gelse, Allah Teâlâ'nın yarattıkları içinde en zelil ve en zayıf bir sineği yaratmaları mümkün değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sinek o putlardan,* üzerlerine konulmuş *bir şeyi kapıp alsa, bunu ondan geri alamazlar.*" Yani bir sinek, o en zayıf varlıklardan bir şey kapıp alsa, onların hepsi bir araya gelseler, onu geri almaya güç yetiremezler.

İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Müşrikler, putların üzerine bal ve koku sürüyorlar, sonra kapıları kapayıp kilitliyorlardı. Sinekler deliklerden girerek, putların üzerine sürülmüş balı yiyordu. Putlar, sineklerden balı almaktan âciz kalıyordu."[234]

234 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/312.

Âyet şöyle bitiyor: *"İsteyen de âciz, kendinden istenen de!"* Kendisinden çekilip alınan şeyi isteyen put da, aldığı şey, kendisinden geri istenen sinek de âcizdir! Bu ifadede, sanki zayıflık konusunda putlarla sinekler bir gibi gösterildi. İşin hakikatini araştırırsan, kendisinden alınan şeyi isteme durumunda olan putların sineklerden oldukça zayıf olduğunu görürsün; çünkü sinekler canlı, putlar cansızdır. Onlara ibadet edenler de o derece cahildir.[235]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler."* Onlar, bu zayıf putları kendisine ortak koştukları için Allah'ı gerçek manada tanıyamadılar. *Şüphesiz Allah, çok kuvvetlidir, her şeye hükmü geçer."* O'nun her şeye gücü yeter, O, her işinde galiptir. Hal böyle iken, her halleriyle âciz ve mağlup olan varlıkların O'na benzediği nasıl söylenebilir?

Bir diğer mana: Allah güçlüdür; dostlarına yardım eder; her işinde galiptir; düşmanlarından intikam alır. Allah Teâlâ, onların hiçbir şeye güçleri yetmediğinden bahsettikten sonra, onların ilâhlarında bulunmayan iki sıfatından bahsederek sözü bitirdi. Bu sıfatlar, kuvvet ve galebedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

73-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, ihtiyaçları konusunda Allah'tan başka birine tutunursa veya sevgisinde O'nun dışındaki birine güvenirse gerçekten Allah'a en zayıf ve kuvveti en az birini ortak etmiş olur. Âciz birinin diğer âciz birine, zayıf bir kimsenin diğer bir zayıfa tutunmasının ne faydası olur? İsteyen de kendisinden bir şey istenen de zayıftır! İşlerinde Allah'tan başkasına tutunan ve güvenen kimse, Allah Teâlâ'yı gerçek manada tanımamıştır.

Ârif müfessirlerden Vertecübî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, insanların ve yaratılan diğer varlıkların âcizliğinden bahsettikten sonra, *'Onlar, Allah'ı hakkı ile tanıyamadılar'* buyurarak, başkasının bilmeyeceği ululuğunu açıkladı. Bu, insanların, yüce zatına kendisinde olmayan sıfatlarla işaret etmesinden bir şikâyettir. Allah Teâlâ, gayretin-

235 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/398.

den bahsetti; çünkü onlar, ezelî kuvvet ve izzet sahibi olmayan varlıklara yöneldiler. Baksana Allah Teâlâ nasıl, *'Şüphesiz Allah çok güçlüdür; her hükmünde galiptir'* buyurdu."

Allah Dilediğini Elçi Seçer

Allah Teâlâ sonra, meleklerden elçiler seçtiğini belirtti. Onlar, insanların Cenâb-ı Hakk'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili idrakten âciz kaldıkları şeyleri bildirmektedirler. Bu konuda şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ يَصْطَف۪ي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌۚ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

75. Allah meleklerden ve insanlardan elçiler seçer. Şüphesiz Allah her şeyi işitendir, her şeyi görendir.

76. Allah onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir. Bütün işler Allah'a döndürülür.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah meleklerden elçiler seçer* ve onları insanların içindeki seçilmiş kullarına gönderir. Cibrîl, Mîkâil, İsrâfil ve diğerleri gibi. *Allah insanlardan da elçiler seçer.*" İbrahim, Musa, İsa, peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve diğerleri gibi. Onlar, insanlara Allah'ın yüceliğini ve O'nu tanımanın değerini öğretirler. Nihayet kullar, Cenâb-ı Hakk'ı, O'nun asıl haline göre değil, kendi idrak seviyelerine göre tanırlar. Allah Teâlâ'yı gerçek manada tanımak hiç kimse için mümkün değildir. Âriflerin efendisi Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir duasında demiştir ki:

"İlâhî, seni hak ettiğin şekilde övüp yüceltemem; sen zatını nasıl övüp yüceltirsen o kadar yücesin."[236]

236 Müslim, Salât, 222; Ebû Davud, Salât, 148; Tirmizî, Daavât, 75; Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 51; İbn Mâce, Dua, 3.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, peygamberin bir insan olmasını garipseyenleri reddetmekle birlikte, Allah'ın elçilerinin melek ve insandan iki çeşit olduğunu belirtmek için indi.

Bir diğer rivayete göre kâfirlerin, *"Aramızda kitap ona mı indirildi?"* (Sâd 38/8) sözleri üzerine bu âyet indi.[237]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, her şeyi işitendir, her şeyi görendir."* Allah, onların sözlerini işitendir; peygamber olarak kimi seçeceğini en iyi görendir.

Bir diğer mana: Allah, peygamberlerin sözlerini işitendir; ümmetlerinin ret ve kabul konusundaki hallerini görendir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah onların önlerindekini,* geçmişlerini *ve arkalarındakini,* geleceklerini bilir."

Yahut Allah onların, önceden yaptıklarını ve gelecekte yapacaklarını bilir.

Yahut Allah onların, dünyadaki ve ahiretteki hallerini bilir.

"Bütün işler Allah'a döndürülür." Bütün işlerin sonu Allah'a çıkar; hiç kimse O'na hükmüne, tedbirine, dilediklerini peygamber olarak seçmesine itiraz edemez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-76. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ezelî ilâhî sevgiyi içmek sadece, bu iş için vasıta yapılan kimselerin elinde gerçekleşir. Bu, hakiki sevgi ve kâmil manada marifettir. Bu sevgi, nadiren vasıtasız da elde edilir, ancak buna göre hüküm verilmez. Peygamberlerin vasıtaları, meleklerdir; velilerin vasıtaları ise peygamberlerin halifeleridir. Onlar, Allah Teâlâ'yı zevk ve müşahede yoluyla tanıyan kimselerdir.

Ârif müfessirlerden Vertecûbî, yukarıda geçen sözünün peşinden demiştir ki: "Melekler, peygamberler için birer vasıtadır; peygamberler ise insanlar için birer vasıtadır. Veliler de velilik için özel seçilen kimselere ilâhî marifet ve sevgiyi kazandırmak için birer vasıtadırlar."

237 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/312.

Peygamberlerin insanlar için vasıta olması, mutlak sevgiyi elde etmede ve ona yaklaştıran şeyleri öğretmede olur. Hakiki sevgiye gelince o, Vertecübî'nin dediği gibi, velilerin velilere vasıta olmasıyla elde edilen özel sevgidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Muhabbete Ulaşma Yolları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, ilâhî muhabbetin sebebini ve ona yaklaştıran şeyden bahsederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِه۪ۜ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ
وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدّ۪ينِ مِنْ حَرَجٍۜ مِلَّةَ اَب۪يكُمْ اِبْرٰه۪يمَۜ هُوَ
سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِم۪ينَ مِنْ قَبْلُ وَف۪ي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَه۪يدًا
عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِۚ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ
وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِۜ هُوَ مَوْلٰيكُمْۚ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٧٨﴾

77. Ey iman edenler! Rükû yapın, secdeye varın; Rabb'inize ibadet edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.

78. Allah yolunda hakkı ile cihad edin. O sizi seçti ve size dinde bir zorluk yüklemedi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. O size, daha önce ve bu Kur'an'da müslüman ismini verdi. Bunu, peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olun diye yaptı. Artık namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O sizin Mevlâ'nızdır. O ne güzel Mevlâ, ne güzel yardımcıdır!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!* Namazınızda *rükû yapın, secdeye varın."*

İslâm'ın ilk günlerinde müslümanlar, rükû ve secdesiz namaz kılıyorlardı (ayakta dua ve zikir yapıyorlardı). Bu âyetle, namazlarının rükû ve secdeli olması emredildi.

Bu âyette, amellerin imandan olmadığına bir delil vardır. Ayrıca bu âyette emredilen secde, namaz için yapılan secdedir; secde âyetini okuyunca yapılan secde değildir. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[238]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rabb'inize ibadet edin."* Yani ibadetinizle sadece Rabb'inizin rızasını isteyin; ibadette ihlâslı olun. *"Hayır işleyin."* Her türlü hayra koşun.

Şöyle denilmiştir: "Zikrin diğer ibadetlere bir üstünlüğü olduğu için Cenâb-ı Hak, müminleri önce hâlis zikir olan namaza çağırdı. Namazın sırf zikirden ibaret olduğunu, *"Beni zikir için namaz kıl"* (Tâhâ 20/14) âyeti göstermektedir. Sonra, oruç ve hac gibi namazın dışındaki ibaretlere çağırdı, sonra umumi olarak diğer hayırları yapmaya teşvik etti.

İbn Arafe[239] demiştir ki: "Hayır işleyin" emri, faydası başkasına geçen ibadetlerle ilgilidir; ondan önceki emir (rükû, secde ve ibadet) ise faydası yapanda kalan ibadetlerle ilgilidir."

Abdurrahman-ı Fâsî, *Tefsîru Celâleyn* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "İbn Arafe'nin bu sözü tenkide açıktır; çünkü, 'İbadet edin' emri, faydası başkasına ulaşan işleri de içine almaktadır; ilim öğretmek, sadaka vermek ve diğer ibadet çeşitleri gibi. Şöyle demek daha uygundur: Cenâb-ı Hak, âyette önce namazı emretti; namaz bir çeşit ibadettir. İkinci olarak ibadet etmeyi emretti; ibadet de bir çeşit hayır işlemektir. Üçüncü olarak da hayır işlemeyi emretti; hayır, ibadetten daha geneldir."

Âyet şöyle bitiyor: "Bunları yapın ki *kurtuluşa eresiniz."* Kurtuluşa erişmeniz için bunları yapın. Yani kurtuluşun gerçekleştiğini kesin ola-

---

238 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/168.

239 İbn Arafe, bu sûrenin 18. âyetinin tefsirinde tanıtıldı.

rak düşünmeden, onu elde etmeyi ümit ederek, bütün bu işleri yapın; sakın amellerinize güvenmeyin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah yolunda,* O'nun rızası için *hakkı ile cihad edin."* Bu, düşmanla savaşmak, nefis ve hevâ ile mücâhede etmek için bir emirdir. Nefisle mücâhede en büyük cihaddır. Zalim idareci yanında doğruları söylemek de büyük cihadın içine girmektedir.

Bir haberde şöyle zikredilmiştir: "Bütün hayırlı ameller, iyiliği emir ve kötülükten sakındırmanın yanında, denizin yanında ağızdan atılan bir tükürük gibi kalır. İyiliği emir ve kötülükten sakındırmak da yüce Allah yolunda cihadın yanında, denizin yanında ağızdan atılan bir tükürük gibi kalır. Allah yolunda cihad da nefisle mücâhede ve onu hevâsından sakındırmanın yanında, dalgalı coşkun bir denizin yanında ağızdan atılan bir tükürük gibi kalır."[240]

Bu söz, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bir savaş dönüşü buyurduğu şu hadisle aynı manadadır: *"Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz."*[241] Yani nefisle mücâhedeye dönüyoruz. Bu açıklamayı Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde yapmıştır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah yolunda hakkı ile cihad, ilâhî emre, ölçü, vakit ve usul yönünden uyandır. İçinde ilâhî emre muhalif bir şey meydana gelince, o, hakkı ile cihad yapılmış değildir."[242]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Nefisle cihadda ölçüye uyulması, onun ifrata gidilmeden ve tefrite düşülmeden olmasıdır; ifrat (ölçüyü aşmak), usandırır; tefrit (istenenden geri kalmak ve noksan yapmak) ise işi bozar. Nefisle mücâhedede vakte uyulması, onun müşahedeye ulaşmadan önce yapılmasıdır; çünkü aynı vakitte müşahede ve mücâhede birleşmez. Nefisle mücâhedede usule uyulması ise onun dinin mubah kıldığı bir şekilde yapılmasıdır; haram ve mekruh bir yolla mücâhede yapılmamasıdır.

240 Müfessirin, hadis diye verdiği sözün kaynağını bulamadık, onun için Selef'e ait bir haber olarak verdik (Mütercim).

241 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/313; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, nr. 373; Hâtib, *Târihu Bağdâd*, 13/523; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 6107.

242 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/233.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Tefsîru Celâleyn* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Hakkı ile cihad, zorluğu kaldırarak dinin emirlerine uymaktır. Âyetin devamı bunu göstermektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *'Allah'tan gücünüzün yettiği kadar korkun'* (Teğâbün 64/17) âyetine uygun hareket etmektir. Âyetten ortaya çıkan bir sonuç da Allah'ın dinini savunmak ve kötülükleri değiştirmek emredilmiştir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, sizi seçti."* Allah sizi, dinini yaymak ve savunmak için seçti. Bu ifade, az önceki cihad emrini kuvvetlendirmektedir. Mana şudur: Sizin cihad etmeniz gerekir; çünkü Allah sizi dinini yaymak için seçti.

"O, size dinde bir zorluk yüklemedi." Bilakis, sizi mükellef tuttuğu temizlik, namaz, oruç ve hac gibi bütün iş ve ibadetlerde genişlik sağladı. Mesela, su bulamayınca teyemmüm yapmaya, ayakta duramayınca namazı ima ile kılmaya, yolculuk sırasında namazı kısaltmaya, özür olunca oruç tutmamaya, imkânı olmayanın hacca gitmemesine müsaade etti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Siz, babanız İbrahim'in dinine uyun."* Çünkü sizin peygamberinizin getirdikleri, bütünüyle İbrahim'in [aleyhisselâm] dinene uymaktadır; bunu Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü göstermektedir:

"Ben size, genişlik üzere kurulmuş tevhid dinini getirdim."[243]

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim [aleyhisselâm], bütün ümmetin babası olmadığı halde, ona "baba" ismini verdi; çünkü o, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] babasıdır; böylece ümmeti için de baba sayılmış oldu. Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmeti, onun evladı hükmündedir. Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Ben sizin için bir baba gibiyim."[244]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O Allah size, daha önce,* siz henüz ortaya çıkmadan önce geçmiş kitaplarda *ve bu Kur'an'da müslüman ismini verdi."* Allah sizi diğer ümmetlerden üstün yaptı ve size bu şerefli ismi verdi.

---

243 Ahmed, *Müsned*, 5/266;

244 Müslim, Taharet, 58; Ebû Davud, Taharet, 4; Nesâî, Taharet, 12.

Bazıları, onlara daha önce müslüman ismini verenin Hz. İbrahim [aleyhisselâm] olduğunu söylemiş ve buna şu âyeti delil göstermiştir: "İbrahim dedi ki: *Rabbimiz, bizi sana teslim olmuş kimseler yap; soyumuzdan da müslüman bir ümmet yap*" (Bakara 2/128).

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bunu peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olun diye yaptı.*" Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], size Rabb'inizin davetini tebliğ ederek şahitliğini yaptı; sizler de peygamberlerin ümmetlerine dini tebliğ ettiklerine dair kıyamet günü diğer insanlara şahitlik yaparsınız. Allah size, böyle bir şeref ve özellik bahşedince, *siz de* gereklerine dikkat ederek *namazı kılın,* şartlarına göre *zekâtı verin ve Allah'a sarılın.*" Yani namaza, zekâta değil, Allah'a güvenip tevekkül edin. Yahut bütün işlerinizde O'na güvenip dayanın; yardım ve desteği sadece O'ndan isteyin.

Âyet şöyle bitiyor: "*O, sizin Mevlâ'nızdır.*" Yani sahibiniz, yardımcınız ve bütün işlerinizi görendir. "*O, ne güzel Mevlâ'dır.*" Çünkü O, isyanlarınız sebebiyle sizi rızkınızdan mahrum etmez. "*Ve O, ne güzel yardımcıdır!*" Çünkü O, taatini yapmada, nefislerinizle mücâhedede ve düşmanlarınızla cihadda size yardım etti.

77-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey iman edenler, bütün taat çeşitleriyle ve hayırlarda yarışarak bana yaklaşın ki zatımın sırlarını ve sıfatlarımın nurlarını elde edebilesiniz. Sizi özel olarak seçmem için ve zatımın sırlarında keyif ettirmem için, nefislerinizle her türlü mücâhedeyi yapın. Ben, siz ezelde mevcut değilken, ezelî ilmimle sizi seçtim.

Bununla sanki şu kudsî hadise işaret edilmektedir: "*Kulum bana nâfile ibadetleriyle durmadan yaklaşır; nihayet onu severim. Ben onu sevince, onun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili, tutan eli, yürüyen ayağı olurum ...*"[245]

Kula emredilen yaklaşma ve mücâhede, işi zora ve çıkmaza sokmadan gücü nisbetinde yapılandır. "*O size dinde bir zorluk yüklemedi*" âyeti

245 Buhârî, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 1/142; Taberânî, *el-Kebîr,* nr. 7880.

bunu göstermektedir. Gerçekten yüce İslâm dininin temeli genişlik üzere kurulmuştur. Kulun Allah'ın rızasına ve gerçek marifetine ulaşması için kulun bütün imkânlarıyla onun içinde kaybolması şart değildir. İbn Atâullah-ı İskenderî, bu konuda *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Eğer sen Allah'a, bütün kötülüklerini yok edip iddialarını terkettikten sonra ulaşsaydın, O'na asla ulaşamazdın. Fakat Allah seni kendisine ulaştırmak istediği zaman, seni kendisine ait bir vasıfla sarar ve sana kendi sıfatından bir sıfat verir; böylece senin O'na ulaşman O'nun tarafından sana verilen bir şeyle olur; yoksa senden O'na sunulan bir şeyle olmaz."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"O size dinde bir zorluk yüklemedi"* âyeti hakkında demiştir ki: "Cemalimin güzelliklerini müşahede ettiğinizde size, celâlimde fâni olmak ve O'na canınızı feda etmek kolay olur. Bakınız Allah ne buyurdu: *'Babanız İbrahim'in dinine uyun.'* Hz. İbrahim'in dini, Allah'a boyun eğip teslim olmak ve sahip olduğu bütün değerleri, cömertçe O'nun yolunda harcamaktır. Ey İbrahim'in torunları, babanız İbrahim, siz daha meydana gelmeden, peygamberlik nuruyla sizde bu şerefli mertebeleri elde edecek istidat bulunduğunu gördü ve size 'müslüman' ismini verdi. Yani sizi, benim huzurumda boyun eğip teslim olan ve birliğimi tanıyan kimseler olarak tanıttı. Sizde zikrettiğim vasıflarınızda habibim Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] size şahit oldu; size bahşettiğim faziletleri tanıdı; size ihsan ettiğim faziletleri tebliğ etti."[246]

Vertecübî, *"Allah'a sarılın"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Benden sizi korumamı talep edin, taatimde size kuvvet vermem için benden yardım isteyin. *O ne güzel Mevlâ'dır;* çünkü O'ndan başka Mevlâ, size sahip çıkacak dost yoktur. *O, ne güzel yardımcıdır;* O, yardım ettiğini ortada bırakmaz. Allah azizdir; O'nda herhangi bir noksanlığın bulunması imkânsızdır."[247]

Cafer-i Sâdık, *"Allah yolunda hakkı ile cihad edin"* âyeti hakkında demiştir ki: "O'na hiçbir şeyi tercih etme, O'nun, senin üzerine hiçbir şeyi tercih etmediği gibi. *'O sizi seçti'* âyeti bunu göstermektedir."

---

246 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/547.

247 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/548.

"İnsanlara şahit olmanız için bunu yaptı" âyetinde denmek isteniyor ki: Allah sizi tercih edip seçti ve size müslüman ismini verdi. Bunu, sizin insanlara şahitlik yapan ve şahitliğinden razı olunan adaletli kimseler olmanız için yaptı; Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem), size şahitlik yapıp sizi temize çıkarması gibi. Bu durum şu âyette dile getirilmektedir:

"Sizi, insanlara şahit olasınız, diye vasat (adaletli ve dengeli) bir ümmet yaptık" (Bakara 2/143).

Allah size özel olarak böyle bir şerefi bahşettiği için, O'na ibadet edin, Kendisine güvenin; dostluk ve yardımı sadece O'ndan isteyin. O, ne güzel bir dost ve ne güzel bir yardımcıdır. Allah Teâlâ kimin dostu ve yardımcısı olursa o, kurtuluşa erer ve saadeti elde eder. Bunun için bir sonraki sûre, müminlerin kurtulduğunu bildirerek başladı.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Hac sûresi burada tamamlandı.

(23) MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mekke döneminde inmiş olup 118 âyettir. Sûre ismini, 1. âyetteki "el-mü'minûn" kelimesinden almıştır.

Önceki Süre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak, önceki sûrede müminlere, *"Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabb'inize kulluk yapın ve hayır işleyin ki kurtuluşa erebilesiniz"* (Hac 22/77) buyurdu ve bu âyette kurtuluşu ümitli olmaya bağladı. Bu sûrede ise sayılan şartları taşıyan bütün müminlerin kurtulacağı kesin olarak ifade edildi.

Sûrenin İçeriği: Cenâb-ı Hak, bu sûrede vasıfları sayılan kimselerin firdevs cennetine vâris olacaklarını belirtti. Bu, ahiret hayatının varlığını belirten bir durumdur. Cenâb-ı Hak peşinden, ahiret hayatının gerçekleşeceğine dair bir delil olması için, insanın ilk yaratılışından bahsetti. Hak Teâlâ, insanın ilk yaratılış halini ve durmunun sonunu (ölümünü) dile getirdikten sonra, ona nimetlerini hatırlattı. Sûrenin şu âyetlerinde bu nimetlerden bahsedilmektedir:

"Sizin üzerinize yedi kat gök yarattık ..."

"Gökten bir ölçüye göre su indirdik ..."

"O su ile sizin için hurma ve üzüm bağları yetiştirdik ..."

İnsana ihsan edilen bunca nimetler, sonsuz kerem ve ihsan sahibi yüce Mevlâ'nın birliğini ikrar edip kendisine taat yaparak şükretmeyi gerektirmektedir. Sadece kâfirler, bu nimetlere inkâr ve nankörlük ile karşılık verdiler. Bunun için Cenâb-ı Hak, nimetlerini hatırlattıktan sonra, inkârcıların kıssalarından bahsederek, *"Biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik ..."* buyurdu. İşte bu sûrenin genel muhtevası ve tertibi budur.

Kurtuluşa Eren Müminler

Cenâb-ı Hak bu konuda buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَۙ ﴿١﴾ اَلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَۙ ﴿٢﴾ وَالَّذِينَ
هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَۙ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَۙ ﴿٤﴾ وَالَّذِينَ هُمْ
لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَۙ ﴿٥﴾ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ
مَلُومِينَۚ ﴿٦﴾ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ ﴿٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ
لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَۙ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَۢ ﴿٩﴾
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَۙ ﴿١٠﴾ اَلَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَۜ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Şüphesiz müminler kurtuluşa ermiştir.***

2. ***Onlar, namazlarında huşû içindedir.***

3. ***Onlar, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler.***

4. ***Onlar, zekâtı verirler.***

5. *Onlar, ırzlarını korurlar.*

6. *Sadece eşleri ve sahip oldukları câriyeleri bunun dışındadır; onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar.*

7. *Kim bunun ötesine geçmek isterse işte onlar haddi aşanlardır.*

8. *O müminler, emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler.*

9. *Onlar, namazlarını korurlar.*

10. *İşte onlar, vâris olanlardır.*

11. *Onlar, firdevse vâris olurlar; orada ebedî olarak kalırlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz müminler kurtuluşa ermiştir."* Yani onlar, bütün aradıklarını buldular, arzuladıklarına ulaştılar.

Felah, istenen şeyi elde etmek, hoşa gitmeyen şeylerden ve acılardan kurtulmaktır.

Felahın, sürekli hayır üzere kalmak olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyetteki ifade tarzı, beklenen bir işin kesin olmasını, gerçekleşmesini gerektirmektedir. Müminler de böyle bir müjdeyi beklemekte idiler. Bu müjde, onlar için felahın kesin olmasıdır. Bunun için onlara, beklediklerinin meydana geldiğini ifade eden bir lafızla hitap edildi.

İman lugatta, "bir şeyi kalp ile tasdik etmektir."

Mümin, "dinin getirdiği şeyleri, kalbiyle de teslim olarak tasdik eden kimsedir." Yoksa sadece dille tasdik yeterli değildir. Nice kâfirler vardır ki hakkı diliyle tasdik eder, fakat kibir ve inadından kalbiyle teslim olmaz.

Buna göre kim, kelime-i şehâdeti diliyle kalbi uyum içerisinde söylerse o, dine göre mümindir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, cenneti yarattığı zaman ona, 'Konuş' buyurdu. Cennet, üç defa, 'Şüphesiz müminler kurtuluşa erdi' dedi ve şunu ekledi: Ben, gösteriş yapan ve cimrilik eden herkese haramım."[248] Çünkü o kimse, insanlara gösteriş ile dinî ibadetlerini geçersiz hale getrimiştir; onun saf ve temiz bir ameli yoktur.

Cenâb-ı Hak sonra, kurtuluşa eren müminlerin altı vasfını dile getirerek şöyle buyurdu:

1. *"Onlar, namazlarında huşû içindedir."* Onlar, namazda, kalpleriyle boyun eğip teslim olmuş ve âzalarıyla sakin bir haldedir.

Denilmiştir ki: Namazda huşû, bütün himmeti (duygu ve düşünceyi) namazda toplamak, onun dışındaki şeylerden yüz çevirmektir. Bunun göstergesi, gözün namazda secde ettiği yerin ötesine geçmemesi, sağa sola bakınmamak, beden ve elbiseyle oynamamaktır.

Velilerden İbn Ebü'l-Verd demiştir ki: "Huşû, sözde ihlâslı olmak, bulunduğu makamı yüceltmek, tam bir yakîn haline ulaşmak ve bütün dikkati kalpte toplamaktır."[249]

Âyette, *"Onlar, namazlarında huşû içindedir"* buyrularak, namaz müminlere ait olarak dile getirildi; çünkü namazdan fayda gören sadece namaz kılandır; namaz onun için ahiret yolunda bir azık ve hazırlıktır. Kendisi için namaz kılınan yüce zata gelince, O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.

2. *"Onlar, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler."* Boş söz, bir faydası olmayıp atılmayı hak eden her sözdür; yalan, küfür ve benzerleri gibi. Şüphesiz insanı ilgilendirmeyen bütün sözler ve işler bunun kapsamına girer.

Cenâb-ı Hak, müminleri önce, huşû sahibi kimseler olarak tanıttı, sonra onların basiretle iş yapan, bütün vakitlerinde kendilerine fayda

---

248 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/316 (Beyrut 2004); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12723; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/397. Taberânî rivayetinde "gösterişçi" kısmı yoktur.

249 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/318.

veren ve onları yüce Mevlâ'larına yaklaştıran şeylerle meşgul olan kimseler olduğunu belirtti. Böylece onlarda, nefse ağır gelen ve mükellefiyetin iki temel kaidesini oluşturan fiil ile terki (hayırlı olanı yapıp kötü olanı terketmeyi) bir arada zikretti.

3. *"Onlar, zekâtı verirler."* Zekât görevlerini yerine getirirler.

Zekât verirler demek, zekât malını ellerinden çıkarırlar demektir.

Müminlerin namazda huşû içinde oldukları zikredildikten sonra, zekâtlarını veren kimseler olarak tanıtılmaları, onların beden ve malla ilgili taatlerde zirve noktasına ulaştıklarını ve kusurlu işlerden sakındıklarını göstermek içindir.

Müminin, namazda huşû ile zekâtı verme arasında, boş işlerden yüz çevirmesinden bahsedilmesi, onun namazda tam manasıyla huşûya büründüğünü bildirmek içindir; çünkü kim, (bütün vakitlerinde) sükûta yapışır ve sadece kendisine fayda veren işlerle meşgul olursa onun namazdaki huşûsu daha çok ve Allah ile yakınlığı daha güzel olur.

4. *"Onlar, ırzlarını korurlar."* Ferçlerini haramdan uzak tutarlar. Bu, erkeğin ve kadının fercini kapsamına alır.

"Sadece eşleri bunun dışındadır." Onlara karşı ferçlerini korumaları gerekli değildir. Yani onlar, her durumda ferçlerini haramdan korurlar, sadece evlendiklerinde veya câriye sahibi olduklarında onlara karşı ferçlerini korumaları gerekmez. Onlar, zevceleriyle yaptığı ilişkiden dolayı kınanıp ayıplanmazlar.

Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Onlar, kendilerine mubah kılınan durumlar hariç, diğer bütün cinsî ilişkilerinden dolayı kınanıp ayıplanırlar; zevceleriyle girdikleri ilişkiden dolayı ise kınanmazlar.

"Bir de sahip oldukları câriyeleri bunun dışındadır."

Âyette, köle olarak sahip olunan erkekler hükmün dışında tutulmuştur; çünkü erkek köleye sahip olan bir erkek ve kadının onunla ilişkiye girmesi helâl değildir. Bu konuda âlimler görüş birliği etmişlerdir.

Allah Teâlâ'nın, *"Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar"* âyeti; o müminler, nikâhlı kadınlarıyla ve usulünce sahip oldukları câriyeleriyle

(helâl yoldan) ilişkiye girmelerinden dolayı kınanıp ayıplanmazlar anlamına gelir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kim bunun ötesine geçmek isterse,* bu iki yolun dışında şehvetini tatmin etmek isterse, *işte onlar haddi aşanlardır,* tam manasıyla haddi aşmışlardır."

Bu âyette, müt'a nikâhıyla, yani bir miktar para veya mal karşılığı geçici bir süre için kıyılan nikâhla, sırf şehvetini tatmin etmek için elle boşalmanın haram olduğuna dair bir delil vardır. Müt'a nikâhı, bozuk ve geçersiz bir nikâhtır. Dine göre kabul edilmeyen bir şey, fiilen yok kabul edilir, ona göre bir hüküm verilmez. Müt'a nikâhında, miras intikalinin bulunmayışı, onun fâsit olduğunu göstermektedir. Müt'a nikâhı, İslâm'ın ilk günlerinde helâl idi, sonra kaldırıldı.

5. "*O müminler, emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler.*" Yani onlar, kendilerine emanet edilen şeyleri korurlar, yine onlar Cenâb-ı Hak ile veya insanlar ile yaptıkları sözleşmelerine riayet edip gereğini yerine getirirler.

6. "*Onlar, namazlarını korurlar.*" Onlar kendilerine farz kılınan namazları, vakitlerinde kılmaya devam ederler.

Cenâb-ı Hak, namazdan tekrar bahsetti; çünkü o, en mühim ibadettir. Bir de namazdaki huşû, onu muhafaza etmekten ayrı bir şeydir.

Namazla ilgili ilk âyette, namaz tekil olarak dile getirildi; bu, farz, vâcip, hangi tür namaz olursa olsun, müminlerin hepsinde huşû içinde olduklarını ifade etmek içindir. İkinci âyette, "*Onlar namazlarını korurlar*" buyrularak, namaz kelimesi çoğul olarak dile getirildi; bunun sebebi de müminlerin farz, vâcip, sünnet ve nâfile bütün namazları vaktinde kılarak koruduklarını ifade etmek içindir. Bu açıklamayı müfessir Nesefî yapmıştır.[250]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İşte onlar,* yani bu sayılan vasıflara sahip olanlar, gerçekten *vâris olanlardır;* kendilerine vâris denmeyi hak edenler onlardır." Onların dışında, kıymetli mallara ve hazinelere vâris olanlar, vâris vasfını almaya daha layık değildir.

---

250 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/172 (Beyrut 1996).

Şöyle denilmiştir: O müminler, kâfirlerin cennette elden kaçırdıkları yerlerine vâris olurlar; çünkü Allah Teâlâ her kul için, bir cennette bir de cehennemde yer hazırlamıştır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizden her birinin iki yeri vardır; biri cennette biri de cehennemdedir. Bir kimse imanla ölüp cennete girdiği zaman, cehennemlik biri onun cehennemdeki yerine vâris olur. Bir kimse imansız ölüp cehenneme girdiğinde, onun cennetteki yerine cennetlik kimseler vâris olur."[251]

Cenâb-ı Hak sonra, vârislerin neye vâris olduğunu belirterek şöyle buyurdu: *"Onlar firdevse vâris olurlar; orada ebedî olarak kalırlar."*

Firdevs, Rum ve Habeş dilinde, "içinde her türlü meyveyi bulunduran geniş bostan, büyük bahçe" demektir. Âyetteki firdevsten kasıt, cennetlerin en yükseğidir. Onlar bu cenneti, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine yaptığı şerefli vaat gereği, yukarıda bahsedilen amelleriyle hak ettiler.

Firdevsin, cennetin en yüksek tabakalarından biri olduğu da söylenmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Felah, istenen şeyi elde etmek ve maksadına ulaşmaktır. Gerçek iman, Hakk'ın iç âlemde yüce bilinmesi, tasdik halinin kalbi tamamen sarması, kalbin hakikatle kemale ermesidir. Namazda huşû, sırrın (kalbin), Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve heybetinden dolayı münâcât halinde boyun eğmesi, hakikatlerin ortaya çıkması karşısında benliğin erimesi, ilâhî tecellinin kalbi istila etmesi anında maddi varlığın silinip yok olmasıdır."[252]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Sanki İmam Kuşeyrî, felahı, imanı ve huşûyu, son noktalarına göre açıkladı. Felahın başı, imanın meydana gelmesiyle birlikte İslâm dairesine girmektir. Onun sonu ise irfan güneşinin kalpte parlamasıdır. İmanın başı, âlemlerin Rabb'inin varlığını delil ve burhan yoluyla tasdik etmektir; onun sonu (zirve noktası) ise

---

251 İbn Mâce, Zühd, 39; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 377; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/15 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/90 (Beyrut 2002).

252 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/237-238.

Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırların iç âlemde parlamasıdır. O zaman delil, görme mahalli olur; iç âlem (kalp), yüce Mevlâ'yı yakînen tanımanın ve bulmanın manevi zevkiyle kaplanır.

Huşûnun başı, kalbin söylenen şeyi düşünmesi ve bir fiil yaparken kalbin hazır ve yaptığı işin farkında olmasıdır. Huşûnun sonu (zirvesi) ise yüce mâbudunu müşahede içine dalarak kendi fiilini görmekten uzak kalmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın nurlarının tecellisi anında kulun varlığı silinir gider. Bu durumda kıldığı namaz zorla yapılan bir iş değil, şükür için olur. Nitekim âriflerin efendisi Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Şükreden bir kul olmayayım mı?"[253] buyurmuştur.

Bu makamlar sadece, boş şeylerden yüz çevirmekle elde edilir. Boş şey, kulu Allah'tan alıkoyan her şeydir. Onun elde edilmesi için ayrıca, nefislerin Allah'ın rızası için feda edilerek temizlenmesi, âzaların haramlardan alıkonulması, Allah'ın kuluna emaneti olan nefeslerin ve saatlerin (gafletten) korunması gerekir.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Âriflerden biri demiştir ki: Allah Teâlâ'nın kuluna ilham yoluyla söylediği iki tane sırrı vardır: Bunlardan biri şudur: Kul annesinin karnından çıkıp doğunca Cenâb-ı Hak kendisine şöyle der:

'Ey kulum! Seni temiz ve günahlardan uzak bir şekilde dünyaya çıkarttım, ömrünü sana emanet ettim ve senden onu korumanı istedim, artık bu emaneti nasıl koruduğuna ve dünyadan çıkıp huzuruma nasıl geldiğine iyi bak!'

Diğer sır da kulun ruhu çıkarken söylenir. O zaman Allah Teâlâ kula şöyle der:

'Ey kulum! Sana verdiğim emanetimi nasıl kullandın? Bana kavuşuncaya kadar seninle yaptığım ahde riayet ederek onu korudun mu? Korudun ise ben de sana vefa gösterip karşılığını veririm. Yoksa onu zayi mi ettin? Zayi ettiysen sana hesabını sorar cezanı veririm.' Bu durum, şu âyetlerin kapsamına girmektedir:

---

253 Buhârî, Teheccüd, 6; Müslim, Münâfikîn, 79-81; Tirmizî, Salât, 187; Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 17.

'Onlar emanet ve ahidlerini koruyup gözetirler' (Mü'minûn 23/8).

'Bana verdiğiniz sözü yerine getirin, ben de size vaat ettiklerimi vereyim' (Bakara 2/90).

Demek ki kulun ömrü, onun yanında bir emanettir; eğer onu (inkâr, isyan ve gafletle zarar görmekten) korursa emanetin hakkını yerine getirmiş olur; şayet ona zarar verirse emanete hainlik yapmış olur. *'Şüphesiz Allah hainleri sevmez"* (Enfâl 8/58).[254]

İnsanın Yaratılış Aşamaları

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, insanın ilk yaratılışından, onun geçirdiği evrelerden ve işinin (hayatının) sonundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ
نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا
الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا
ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ
اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

12. ***Andolsun, biz insanı, çamurdan süzülmüş bir özden yarattık.***

13. ***Sonra onu sağlam bir yerde*** *(anne rahminde)* ***nutfe haline getirdik.***

14. ***Sonra nutfeyi alaka*** *(yapışkan donuk bir kan)* ***haline getirdik. Sonra alakayı bir et parçası yaptık. Sonra et parçasını kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere et giydirdik. Sonra onu bambaşka bir ya-***

---

254 bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/191 (İstanbul: Semerkand, 2004).

ratık olarak ortaya çıkardık. Her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah ne yücedir.

15. ***Sonra siz, kesinlikle öleceksiniz.***

16. ***Sonra siz, şüphesiz kıyamet gününde (yeniden) diriltileceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz insanı,* bütün insan cinsini veya Âdem'i *çamurdan süzülmüş bir özden yarattık."*

Şöyle denilmiştir: "Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yaratıldığı toprağa 'sülâle' (süzülmüş, öz) denmiştir; çünkü o, bütün toprak türlerinden süzülüp ortaya çıkarılmıştır." Yani biz insanı, topraktan süzülmüş bir öz maddeden yarattık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onu,* yani bütün insanları *sağlam bir yerde,* anne rahminde *nutfe haline getirdik."* Bu mana, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] çocukları için geçerlidir. Mana şudur: Âdem'in neslini anne rahminde nutfe haline getirdik.

Eğer âyette, insan ile Hz. Âdem kastedilmiş ise mana şu âyetteki gibi olur:

"Allah insanı (Âdem'i) yaratmaya çamurdan başladı; sonra onun neslini, süzülmüş bir sudan (nutfeden), hakir bir sudan yarattı" (Secde 32/7-8).

Nutfe, çok az bir sudur; o, sağlam bir yerde yani anne rahminde yerleştirilip tutulmaktadır. Bu nutfeden insanın yaratılış seyri, devamındaki âyette şöyle belirtilmektedir:

"Sonra, nutfeyi alaka yaptık." Yani beyaz nutfeyi kırmızı, donuk bir kan haline getirdik.

"Sonra, alakayı bir et parçası yaptık." Yani onu, henüz âzaları belli olmayan bir et parçası yaptık.

"Sonra, et parçasını kemiklere dönüştürdük." Et parçasının büyük bir kısmını veya hepsini ete dönüştürdük. Onu sert bir hale getirip ilâhî

hikmetin gerektirdiği şekilde, özel bir vaziyette ve kendisine has şekillerde vücudu ayakta tutacak birer direk yaptık.

"Ve bu kemiklere et giydirdik." Onların üzerinde et oluşturduk; bu et, kemikler için birer elbise gibi oldu. Yahut her bir kemiğe, kendi haline uygun miktar ve şekilde et giydirdik.

"Sonra onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkattık." Yani onu ilk halinden çok farklı bir varlık olarak ortaya çıkarttık. Şöyle ki onu cansız iken canlı yaptık; konuşmayan, işitmeyen, görmeyen bir varlık iken, konuşan, işiten ve gören bir varlık haline getirdik. Bunun için fakihler şöyle demişlerdir:

"Bir kimse, birinin yumurtasını gasbetse, sonra bu yumurtadan bir yavru çıksa, gasbeden kimse, yumurtanın parasını öder, yavruyu geri vermez; çünkü yavru, aldığı yumurtadan başka bir varlıktır."[255]

Âyet şöyle bitiyor: *"Her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah ne yücedir."*[256] Yani O'nun apaçık kudretini gösteren işi ve her şeyi içine alan ilmi ne yücedir.

Âyette, Allah Teâlâ'nın ism-i şerifinin açıkça söylenmesi, kalpte O'nun heybetini artırmak ve kalbe korku vermek içindir. Onda ayrıca, bu hayret verici işlerin ilâhlığa ait hüküm ve işler olduğu bildirilmektedir. Âyette şu da duyurulmaktadır: Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin eserlerini açıkladığı bu şeyleri işiten ve onları düşünen herkesin, Hak Teâlâ'nın işlerini ve şanını yüceltmek için, *"Her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah ne yücedir"* demeye koşması gerekir.

Âyete, "O, ölçüp takdir edenlerin en güzelidir" manası da verilmiştir.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ebû Serh, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy kâtibi olup inen vahyi yazıyordu. Bu âyetler indiğinde Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], âyetin, *"Sonra onu bambaşka*

---

255 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/405 (Beyrut 1999).

256 Âyetin kelime manası, *"Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir"* şeklindedir. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın yaratmada bir ortağının ve benzerinin bulunmadığını ifade etmek için bu manayı tercih ettik (Mütercim).

bir yaratık olarak ortaya çıkardık" kısmına kadar okudu. Abdullah b. Ebû Serh, kendisine söylenmeden ve yazdırılmadan önce, âyetin son kısmını kendisi söyleyiverdi. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Söylediğini yaz, bu şekilde indirildi" buyurdu. Abdullah b. Ebû Serh, bundan şüphe ve fitneye düştü, peşinden,

"Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy indiği gibi, bana vahiy iniyor!" dedi ve dinden çıktı, kâfir olarak Mekke'ye geldi. Sonra Mekke'nin fethedildiği gün tekrar müslüman oldu."[257]

Bu anlatılan şeyin doğru olmadığı söylenmiştir; çünkü Abdullah b. Serh'in dinden dönmesi Medine'de oldu, sûre ise Mekke'de inmiştir.

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Sonra siz, bunun ardından,* bu hayret verici işlerden sonra *muhakkak öleceksiniz;* ölüme gideceğiniz kesindir; ondan kaçmanız mümkün değildir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra siz, şüphesiz kıyamet gününde,* sûra üfürüldüğünde, hesap vermek ve amelleriniz karşılığını almak için kabirlerinizden yeniden *diriltileceksiniz."*

Ölümü kimse inkâr etmediği halde, onlara, vurgulu bir ifadeyle, *"Siz muhakkak, kesin olarak öleceksiniz"* denmesi, onların ölümü inkâr etmesini reddetmek ve kınamak için değil, başka bir mana içindir. Onlar, isyanları ve hakka muhalefetleriyle meşgul olup ölümden sonrası için bir amel yapmadılar. Böylece onların hali, ölümü inkâr edenin hali gibi oldu. Ölümden sonra dirilmenin delilleri apaçık ortada olduğu için, o, hakkında şüphe edilmeyen bir iş gibi oldu (Bunun için âyette, ölümden sonra dirilme olayı, bir önceki cümlede olduğu gibi, vurgu ifadesi kullanılmadan normal ifadeyle anlatıldı).

12-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki insanın bedeni gibi, ruhun da seyir ve tavırları farklıdır. Ruh da yakîn kuvvetine, Allah'ın marifetine ve müşahedesine yükselmesine göre zayıf halinden yavaş yavaş kurtulup kuvvetlenir. Ruhun önce ilmi

---

257 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/321; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/405.

az, yakîni zayıftır. Sonra, kalplerin azığı ve ruhların gıdası olan şeylerle beslenip gelişir.

Kalplerin azığı, zâhirdeki salih amellerdir; ruhların azığı ve gıdası ise bâtınî amellerdir. Ruh, zâhirî amellerle yavaş yavaş gıdalanıp kuvvetlenir; nihayet kemal noktasına ulaşmak için kuvvet kazanır. Sonra bâtınî amellerle gıdalanmaya geçer; bunlar kalp zikri, tefekkür, ibret almak, kalbin ağyarın meydanında (varlıklarda ibret almak için) dolaşması gibi amellerdir. Sonra kendisinden geçecek şekilde, kalbin Cenâb-ı Hak ile huzur haline devam eder. Sonra ona, gayb meydanları (gayb âleminin perdeleri) açılır; kendisine müşahede fezası genişletilir; bu durumda ruhun gıdası, yüce sevgiliyi görmek olur. O, istenen en büyük hedeftir. O zaman kul, er kişilerin (Allah dostlarının) ulaştığı hale ulaşır, kemalat mertebelerini elde eder. Kim bu hale ulaşmazsa o kimse, küçük çocukluk mertebesinde kalır.

Bu halin elde edilmesi sadece mahir bir doktorun (kâmil mürşidin) sohbetine (manevi terbiyesine) girmekle mümkün olur; kâmil mürşid, ruhun ilacını verir, onu terbiye eder, bir halden diğerine intikal ettirir. Böyle bir manevi doktor bulmayan ruh, hasta olarak kalır; sadece maddi şeylerden gıda almaya çalışır. Bu maddi şeyler de ruhu doyurmaz ve açlığını gidermez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gökten ve Yerden Gelen İhsanlar

Cenâb-ı Hak, yukarıda insanın ilk yaratılışı ile sonundan (ölümünden) bahsettikten sonra, gelecek âyetlerde, ona ihsan ettiği nimetlerini dile getirdi. Şöyle de diyebiliriz: Hak Teâlâ, insana bahşettiği yoktan var edilme nimetinden bahsettikten sonra, ona yaptığı imdat ve ilâhî yardım nimetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾ وَاَنْزَلْنَا
مِنَ السَّمَآءِ مَآءً بِقَدَرٍ فَاَسْكَنَّاهُ فِى الْاَرْضِ وَاِنَّا عَلٰى ذَهَابٍ بِهٖ لَقَادِرُونَ

﴿١٨﴾ فَاَنْشَاْنَا لَكُمْ بِه۪ جَنَّاتٍ مِنْ نَخ۪يلٍ وَاَعْنَابٍۢ لَكُمْ ف۪يهَا فَوَاكِهُ كَث۪يرَةٌ
وَمِنْهَا تَاْكُلُونَۙ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَٓاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ
لِلْاٰكِل۪ينَ ﴿٢٠﴾ وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةًۜ نُسْق۪يكُمْ مِمَّا ف۪ي بُطُونِهَا وَلَكُمْ
ف۪يهَا مَنَافِعُ كَث۪يرَةٌ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَۙ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ۟ ﴿٢٢﴾

17. ***Andolsun, biz sizin üzerinizde yedi yol*** *(yedi kat gök)* ***yarattık. Biz, yarattığımız şeylerden habersiz değiliz.***

18. ***Biz, gökten belli bir ölçüyle su indirdik de*** *(faydalanmanız için)* ***onu yeryüzünde depolayıp tuttuk. Şüphesiz, bizim onu tamamen gidermeye de gücümüz yeter.***

19. ***Onunla sizin için hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik. Bu bağ ve bahçelerde sizin için pek çok meyve vardır ve siz onlardan yersizin.***

20. ***Yine o su ile Sînâ dağından çıkan, yağ veren ve yiyenlere katık olan bir ağaç var ettik.***

21. ***Şüphesiz hayvanlarda sizin için bir ibret vardır. Onların karınlarında bulunan şeyden size içiririz. Onlarda sizin için daha birçok fayda vardır, ayrıca onlardan yersiniz.***

22. ***Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz sizin üzerinizde yedi yol yarattık."* Bu, yedi kat göktür; çünkü gökler, meleklerin yolu ve dolaşıp durduğu yerlerdir. Yahut onlar, yıldızların yoludur; yıldızlar onlarda seyreder.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz yaratılan şeylerden habersiz değiliz."* Buradaki yaratılan şeylerle kastedilen göklerdir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle diyor:

"Gökleri biz yarattık ve onları koruyup yerinde tutmaktan habersiz değiliz."

Yahut âyette kastedilenler insanlardır. Buna göre mana şudur: Biz, size kendisinden rızıklar ve bereketler indirmek için gökleri üzerinizde yarattık. Biz, sizden ve sizin yaşamanız için gerekli olan şeylerden habersiz değiliz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gökleri sizin üzerinizde biz yarattık; onlar bizimle sizin aranıza bir engel ve perde olmadı; tam aksine biz, size her şeyden daha yakınız; az veya çok, hiçbir işinizden habersiz değiliz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, gökten belli bir ölçüyle su indirdik."* Bu su, yağmurdur.

Bir rivayete göre burada kastedilen su, cennetten inen nehirlerdir. Onlar beş tane olup şunlardır: Hint nehri Seyhun, Belh nehri Ceyhun, Irak nehirleri Dicle ve Fırat, Mısır nehri Nil. Allah Teâlâ onları, cennetin kaynaklarından bir kaynaktan çıkararak yeryüzüne indirmiştir.[258]

Âyette geçen "belli bir ölçüyle" ifadesi, ondan zarar görmeyecekleri ve faydaya ulaşacakları miktarda anlamına gelir.

Yahut biz o suyu, onların ihtiyaçlarına göre bildiğimiz bir ölçüyle indirdik.

Bir diğer mana: Biz o suyu, ezelde belirlediğimiz bir ölçüyle indirdik, onda bir fazlalaşma ve noksanlaşma olmaz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O suyu yeryüzünde depolayıp tuttuk."* Yani onu, yerin içinde sabit bir halde depolayıp tuttuk. Şu âyette de bu durum ifade edilmektir:

"Görmedin mi, Allah gökten bir su indirip onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı." (Zümer 39/21).

Buna göre yeryüzündeki bütün sular gökten inmektedir.

---

258 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/105 (Beyrut 1998); Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/406.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, bizim onu* indirmeye gücümüz yettiği gibi, *tamamen gidermeye de gücümüz yeter."* Yani onun vasfını bozarak ve yerin dibine çekip götürerek gidermeye gücümüz yeter; öyle ki onu tekrar çıkarmak imkânsız olur. Bu âyette ifade edilen suyun çekilip götürülmesi, şu âyette ifade edilen durumdan daha etkili ve beliğdir:

"De ki: Söyleyin bakalım, eğer suyunuz çekilip yerin dibine giderse size kaynayan bir suyu kim getirir?" (Mülk 67/30).

Cenâb-ı Hak bundan sonra, gökten inen suyun neticelerinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Bu su ile sizin için hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik. Bu bağ ve bahçelerde sizin için, hurma ve üzümün dışında faydalandığınız *pek çok meyve vardır ve siz onlardan yiyorsunuz."* Yani siz onlardan gıda ve meyve olarak yiyorsunuz. Yahut onlardan rızıklanıyor ve geçiminiz için kullanacağınız şeyler elde ediyorsunuz.

Âyetteki "pek çok meyvenin" hurma ve üzümden elde edilen şeylerle ilgili söylenmiş olması da câizdir. O zaman mana şöyle olur: Siz onlardan, yaş üzüm ve kuru üzüm, yaş hurma ve kuru hurma elde ediyorsunuz; ayrıca onlardan sıkılarak elde edilen şıra türü içecekler ve onların dışında gıda olarak yediğiniz başka şeyler elde ediyorsunuz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yine o su ile Sînâ dağından çıkan, yağ veren ve yiyenlere katık olan olan bir ağaç var ettik."*

Tûrisînâ, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Cenâb-ı Hak ile konuşup vahiy aldığı dağdır. Bu dağ, Mısır ile Eyle arasındadır. Onun Filistin topraklarında bulunduğunu söyleyenler de olmuştur. Ona, "Tûr-i Sînîn" de denir. Tûr, dağın ismi, Sînâ da bu dağa ait olan bir mevkiin adıdır. Yahut "Tûr-i Sînâ" terkibi, bu dağ için özel bir ismidir; İmruü'l-Kays gibi.

Zeytin ağacı diğer bölgelerde de çıktığı halde, özellikle onun Tûrisînâ'da yetişen bir ağaç olarak dile getirilmesi, ya onu yüceltmek için veya aslının (ilk ağacın) orada yetişmesindendir; çünkü zeytinin aslı Şam bölgesidir. Zeytin ilk olarak Tûr dağında yetişmiş, oradan diğer beldelere nakledilmiştir.

Bu ağaç, özünde zeytinyağı bitirir, ayrıca yiyenler için bir katık olan zeytini bitirir.

Mukâtil[259] demiştir ki: "Allah Teâlâ bu ağaçta, hem katık hem de yağ bitirmiştir. Katık, zeytindir; yağ da zeytinyağıdır."

Denildiğine göre zeytin ağacı, tufandan sora yeryüzünde biten ilk ağaçtır.[260]

Bu üç vasfın (Tûr dağında yetişmesinin, katık olmasının ve zeytinyağı olarak kullanılmasının), zeytin ağacına özel kılınması, onun ağaçların en kıymetlisi, en faziletlisi ve en faydalısı olmasındandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz hayvanlarda sizin için bir ibret vardır."* Burada kastedilen hayvanlar deve, sığır ve koyun cinsidir. Onlara bakıp hallerinden ibret alarak Allah Teâlâ'nın kudretinin büyüklüğüne ve nimetinin bolluğuna delil çıkarırsınız ve O'nun nimetlerine şükredersiniz.

"Onların karınlarında bulunan şeyden size içiririz." Onların karınlarından size, rahatlıkla içilen sütten içiririz. Yahut onların karınlarında bulunan ot, yem ve benzeri gıdalardan size süt içiririz; çünkü süt onlardan oluşmaktadır.

"Onlarda sizin için, sütün dışında yün, deri ve kılları gibi *daha birçok fayda vardır. Ayrıca onların etinden yersiniz."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Yolculuk ve ticaretleriniz için karada *hayvanların üzerinde ve* denizde *gemilerde taşınırsınız."* Üzerine binilen hayvanlardan kasıt develerdir; çünkü karada (genelde ve özellikle Arap yarımadasında) develerin üzerinde yük taşınır; onlar Araplar'ın gemileri hükmündedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

259 Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

260 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/322.

17-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz sizin kalplerinizin üzerine yedi perde koyduk; kim bu perdelerden kurtulursa zatımızı ve sıfatlarımızın nurlarını görme (müşahede) fezasına dalar. Kalbi saran bu perdeler şunlardır:

İsyan ve günahların perdesi,

Noksanlık ve ayıpların perdesi,

Gaflet perdesi,

Boş alışkanlıkların ve şehvetlerin perdesi,

Yaptığı amelin manevi tadıyla yetinip kalma perdesi,

Keramet ve manevi makamlara bağlanıp kalma perdesi,

Kâinatın maddi varlığına takılma perdesi.

Kim tövbe ederek, nefsini manevi kirlerden temizleyerek, kalbini gafletten uyandırarak, iffet sahibi olarak, riyâzet yaparak, Allah ile yakınlığı elde ederek ve O'ndan başka her şeyden kalbini çekip uzaklaşarak bu perdeleri aşarsa ondan bu perdeler kalkar ve yüce sevgiliye (Allah Teâlâ'ya) ulaşır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, yedi zâtî sıfatının nurlarına ulaşmamız için bize yedi yolu açtı ve açıkladı."

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Varlık âleminde hiçbir şey Cenâb-ı Hak'tan perdelenmez ve yarattığı varlıklardan hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Perdeler sadece yaratılmışların gözünde ve gönlündedir (Cenâb-ı Hak için hiçbir perde yoktur). Bu konuda şu ilâhî kanun geçerlidir: Genelde biz insanlar için, perdenin gerisindeki şeyleri bilme özelliği yaratılmamıştır. Bunun için kalplere gaflet girdi, kalpleri unutma hali bürüdü; o zaman kalplerin basireti kapandı, kalpler hakkı anlama ve algılamaktan uzak kaldı, kalbin üzerinde zâhirî ve bâtınî perdeler oluştu.

Zâhirdeki perdelerden biri göklerdir. Gökler, bizimle yüksek manevi menziller arasında engel olan bir perdedir. Kalplerin üzerinde ayrıca şehvet, boş temenni, Hak'la meşgul olmaktan alıkoyan istekler ve koyu

gaflet gibi örtü ve perdeler vardır." İmam Kuşeyrî daha sonra şöyle demiştir:

"Müridlerin aşması gereken yollar, tembellik ve gevşekliktir. Zâhidlerin aşması gereken yollar dünyaya rağbettir. Âriflere gelince, onlar, bazı vakitlerde hakikat alanında ilerlerken kendilerine bir duraklama hali gelir; Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine ihsanda bulunduğu şeyle yetinerek oldukları halde kalırlar, sonra ondan bir çıkış yolu bulurlar. Allah Teâlâ onlardan yollarını tıkayan şeyi defeder. Cenâb-ı Hak, bütün bu hallerde kulunu terketmez ve O, yarattıklarından habersiz değildir."[261]

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz yarattıklarımızdan habersiz değiliz"* âyetinin bir manası da şudur: Biz, insanları saran bu perdelerden onları çıkaracak kimseleri göndermekten habersiz değiliz. Bilakis biz, bunun için peygamberler gönderdik; onların peşinden de rabbânî ârifleri gönderdik. Onlar, kendilerine tutunup sarılan kimseleri, bu engel ve yollardan çıkarırlar, onları hakikat denizine ulaştırırlar.

Biz, gayb semasından ilm-i ledün suyu indirdik ve onu, Allah'a yönelen her kalp için, ezelde belirlediğimiz ölçüde, nefislere ve kalplere yerleştirdik. Şüphesiz biz, o ilimleri kalplerden ve göğüslerden silip gidermeye kadiriz. Bunun için ârifler sürekli ıstırap ve korku içindedir ve onların Allah'tan başka hiç kimseyle karar ve huzurları olmaz.

Biz bu ledünnî ilim suyuyla âriflerin kalplerinde manevi zevk ve müşahededen hâsıl olan marifet cennetleri yarattık; sizin için orada pek çok meyve vardır. Yani bu müşahedenin lezzetiyle istifade edip keyif süreceğiniz pek çok manevi nimet vardır. Onlarla, ruhlarınız ve sırlarınız gıdalanıp kuvvet bulur.

Marifet meyvesi, Tûrisînâ gibi, Cenâb-ı Hak ile özel konuşma yeri olan arınmış kalplerden çıkar. Yani marifet bu kalplerde biter ve meyvesi (eseri, edep ve güzel ahlâk olarak) zâhirî âzalarda ortaya çıkar. Bu marifet, kalpte manevi zevk ve vecdi meydana getirir; müridlerin yiyeceği manevi gıdaları bitirir; onların da kalpleri marifet ve yakîn ile boyanıp güzelleşir.

---

261 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/243 (Kahire 1999).

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizin için hayvanlarda da bir ibret vardır"* âyeti hakkında İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu âyette şuna işaret edilmektedir: İnsanın iç âleminde biriken karışık düşüncelere itibar edilmez ve onlar dikkate alınmaz. Âyette anlatılan durum buna örnektir. Şöyle ki: Kolay ve zahmetsizce içilen sâfi süt, develerin ve hayvanların memesinden, üzeri pis şeylerle çevrili bağırsakların arasından süzülerek gelmektedir. Bununla birlikte o, etrafındaki pis maddelerle kirlenmeden sâfi bir şekilde çıkmaktadır. Bunun gibi kalbin safa hali, çok kere insanın yaşadığı karışık durum ve hallerden sonra elde edilir. Çünkü hakikat, bir hak ve bâtıla bağlı değildir; Cenâb-ı Hak dilediğini yapar. Kim tevhid sırrına vâkıf olursa bütün işlerin ve olayların ilâhî takdirle meydana geldiğini yakînen bilir ve kendi hesabıyla iyi kötü ayrımı yapma külfetinden kurtulur. O zaman sırlar sâfi olur; insan içinde yaşadığı vakitte sıkıntı çekmez.

Ey ârifler, *'Sizin için onlarda fayda vardır'* âyetinde işaret edilen manevi fayda sizde bulunmaktadır; bu fayda sizinle birlikte olan kimselere de geçer." Kuşeyrî'nin sözü burada bitti.[262]

Hz. Nuh ve Nimete Nankörlük Eden Kavmi

Cenâb-ı Hak, insanlara ihsan ettiği nimetlerini hatırlattıktan sonra, bu nimetlere inkârla karşılık verip helâk olanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ
غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ مَا هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ
مِثْلُكُمْۙ يُر۪يدُ اَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةًۚ مَا سَمِعْنَا
بِهٰذَا ف۪ٓي اٰبَٓائِنَا الْاَوَّل۪ينَۚ ﴿٢٤﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ بِه۪ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِه۪ حَتّٰى
ح۪ينٍ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْن۪ي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ اَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ

262 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/245.

بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ
اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْۚ وَلَا تُخَاطِبْنِى فِى الَّذِينَ
ظَلَمُواۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَاِذَا اسْتَوَيْتَ اَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى نَجّٰينَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلْ رَبِّ اَنْزِلْنِى مُنْزَلًا
مُبَارَكًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ وَاِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

23. ***Andolsun biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik; o kavmine dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur; artık** (inkâr ve isyandan) **sakınmaz mısınız?"***

24. ***Bunun üzerine kavminden inkâr eden ileri gelenler şöyle dediler: "Bu sadece sizin gibi bir insandır; o size karşı üstünlük elde etmek istiyor. Eğer Allah dileseydi, bir melek gönderirdi. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık."***

25. ***"Bu, delirmiş bir adamdır; öyle ise bir müddet bekleyip halini gözetleyin."***

26. ***Nuh, "Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!" dedi.***

27. ***Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: "Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap. Emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca** (sular fışkırınca)**, gemiye her cins canlıdan** (erkekli dişili) **birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce helâk edilme hükmü verilmiş olanlar hariç aileni al. Zulmedenler hakkında benden bir şey isteme! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır."***

28. ***Sen ve beraberindeki kimseler, gemiye bindiğiniz zaman, "Bizi zalim kavmin elinden kurtaran Allah'a hamdolsun" de.***

29. ***Yine de ki: "Rabbim! Beni mübarek bir inişle indir. Sen, indirenlerin en hayırlısısın."***

30. ***Şüphesiz bunda pek çok âyet (ibret ve öğüt) vardır. Gerçekten biz (kullarımızı dilediğimiz gibi) imtihan ederiz.***

Tefsir

Abdurrahman-ı Fâsî *Hâşiye*'de,[263] bu âyetlerin, önceki âyetlerle bağlantısı hakkında şunları söylemiştir:

"Önceki âyette, insanların gemilerle taşındığından bahsedildi; onun peşinden Hz. Nuh anlatılarak ona, 'Gemi yap' buyrulması, konu olarak önceki duruma uygundur.

Bir diğer bağlantı şudur: Hz. Nuh [aleyhisselâm], insanlığın ikinci babasıdır. İnsanın ilk yaratılışında Hz. Âdem [aleyhisselâm] anlatıldığı gibi gibi, peşinden Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] bahsedilmesi uygun düşer.

Bir diğer bağlantı şudur: Önceki âyetlerde, müminlerin kurtuluşu ve felahından bahsedildi. Bu durumun, sûrenin başında dile getirilmesi uygundur. Bu âyetlerde ise kâfirlerin helâk edilmesinden behsedildi. Kâfir, müminin zıddıdır. Bu durum ayrıca, sûrenin sonunda da dile getirilerek, '*Şüphesiz kâfirler felah bulmaz*' (Mü'minûn 23/117) buyruldu."

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik."*

A'râf sûresinin 59. âyetinin tefsirinde Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] nesebi ve peygamber gönderiliş şeklinden bahsedildi.

Hz. Nuh, kavmine peygamber olarak gönderilince onlara şefkat edip acıyarak ve kendilerinidoğru yola çekmek isteyerek şöyle dedi:

"Ey kavmim! Sadece *Allah'a kulluk edin."* Çünkü bir varlığı Allah'a ortak koşarak yapılan ibadetin bir değeri yoktur. Bunun için âyette, *"Allah'a kulluk edin"* denmekle yetinildi. Hûd sûresinde ise ibadetin sadece Allah'a yapılması belirtilerek, *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, sadece Allah'a ibadet edin"* (Hûd 11/26) buyruldu.

263 Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1039/1626), *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir (Mütercim).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur."* Sizin için varlık âleminde Allah'tan başka ibadet edilmeyi hak eden hiçbir ilâh yoktur. *"Öyle ise sakınmıyor musunuz?"* Öyle ise Allah'ın dışında hiçbir şekilde kendisine ibadet edilmesini hak etmeyen varlıklara ibadet ederken Rabb'iniz ve yaratıcınız olan Allah'ın cezasından korkmuyor musunuz?

Yahut sizin içinde bulunduğunuz halin gerektirdiği ilâhî azaptan korkmuyor musunuz? Şu âyet bu azabı açıkça ifade etmektedir:

"Nuh, kavmine dedi ki: Şüphesiz, ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum" (A'râf 7/59).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine kavminden inkâr eden ileri gelenler,* yani eşraftan olanlar, avam halka *şöyle dediler: Bu* zat, cinsiyet olarak ve taşıdığı özelliklerle *sadece sizin gibi bir insandır;* sizin gibi yiyip içiyor. Sizinle onun arasında hiçbir fark yoktur. *O size üstünlük elde etmek istiyor;* size karşı üstünlüğü ele geçirme peşinde. O, sizin gibi biri olmakla birlikte, peygamberlik iddiasıyla sizin önünüze geçmek istiyor."

Şu kâfirlerin hali ne kadar tuhaf! Onlar, taşlardan yapılan putların ilâh diye tanıtılmasına ve onlara boyun eğmeye razı oldular da bir insanın peygamber olmasına razı olmadılar!

Sonra şöyle dediler: *"Eğer Allah dileseydi, bir melek gönderirdi."* Yani şayet Allah peygamber göndermek isteseydi, meleklerden bir peygamber gönderirdi. Şunu demek istediler: Eğer Rabbimiz, bir vahiy indirmek isteseydi, melekleri indirir, bize onları gönderirdi.

"Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık." Yani biz, geçmiş atalarımızdan, "Sadece Allah'a ibadet edin, O'ndan başkasına ibadet yapmayı terkedin" şeklinde biz söz duymadık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, insandan bir peygamber olduğunu hiç işitmedik.

Bir diğer mana: Biz Nuh'un peygamber olarak gönderilmesinden önce, onun gibi peygamberlik iddasında bulunan kimse işitmedik!

Onlar bunu, ya aşırı inatlarından söylediler yahut onlar, uzun bir fetret dönemi yaşadıkları (kendilerine uzun bir zaman peygamber gelmediği) için böyle söylediler.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Biz, Nuh'un peygamber olduğunu işitmedik.

Devamındaki âyette kâfirler şöyle dediler: *"Bu, delirmiş bir adamdır."* Onda delilik vardır. Yahut ona cinler musallat olup aklını karıştırmış.

Bunun için şöyle dediler: *"Öyle ise bir müddet bekleyip halini gözetleyin;* bir zamana kadar sabredin de durumu açığa çıksın; eğer delilikten çıkıp kurtulursa ne âlâ; yoksa onu öldürün!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nûh dedi ki: Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!"* Hz. Nuh [aleyhisselâm], kavminin imanından ümidini kesince, Allah Teâlâ'ya onlardan intikam alması için dua etti.

Bu âyet, bir suale cevap niteliğindedir. Sanki, "Hz. Nuh [aleyhisselâm], bu bâtıl sözleri duyduktan sonra ne dedi?" diye bir soru soruldu, buna cevaben dendi ki:

Hz. Nuh [aleyhisselâm], kavminin inkâr ve yalanlamada ısrar ettiğini, azgınlık ve sapkınlığa devam ettiklerini görünce, onların imanından bütünüyle ümidini kesti. Allah Teâlâ da ona, kavminden iman edenler hariç, diğerlerinin iman etmeyeceğini vahyetti. Bunun üzerine Hz. Nuh [aleyhisselâm], onların toptan helâk edilmesi için, *"Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!"* dedi.

Bu âyet, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] diğer bir âyette geçen, *"Rabbim, yeryüzünde gezip dolaşan tek bir kâfir bırakma!"* (Nuh 71/26) sözünü özetle nakletmektedir.

Hz. Nuh [aleyhisselâm], bu duası ile sanki şöyle demek istedi: Rabbim, benden onların yalanlamalarının sıkıntısını giderip, onun yerine, onlara karşı bana yardım ederek beni teselli et.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun üzerine,* onun duasını kabuk ettik ve o zaman kendisine, *'Bizim gözetimimiz altında ve*

vahyimize göre o gemiyi yap' diye vahyettik." Yani bizim korumamız ve himayemiz altında gemiyi yap; sana birinin saldırıp da işini bozmaması için, seni onların zararından koruyan muhafızlarımız varmış gibi rahat ve güvende ol.

"Vahyimize göre" demek, emrimiz ve sana gemi yapımını öğrettiğimiz şekilde yap demektir. Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ, Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] gemiyi, kuşun kursağına benzer şekilde yapmasını vahyetti.

Âyet şöyle devam ediyor: "Azap *emrimiz gelip de tandır kaynayınca,* yani ekmek tandırından sular fışkırınca ..."

Allah Teâlâ, onların boğulma sebebi olan suyu, yakma sebebi olan ateşin yerinden çıkarttı. Bunu, onları çarpıcı bir durumla uyarmak ve ibret almalarını sağlamak için yaptı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Nuh'a [aleyhisselâm], "Suyun tandırdan fışkırdığını gördüğün zaman, ailenle birlikte gemiye bin!" diye vahyedildi. Su ateş tandırından kaymaya başlayınca, hanımı kendisine haber verdi; bunun üzerine Hz. Nuh [aleyhisselâm] hemen gemiye bindi.

Bu tandır, Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] aitti ve Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] kadar gelmiş olup taştan yapılmıştı.

Bu tandırın nerede olduğu hakkında farklı şeyler nakledilmiştir. Bazıları onun Kûfe Mescidi'nin içinde, girişin sağ tarafında olduğunu söylemiştir. Onun Şam'da olduğu zikredilmiştir. Hindistan'da olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Tandır kaynayınca gemiye her cins canlıdan* erkekli dişili *birer çift al."*

Hasan-ı Basrî demiştir ki: " Hz. Nuh [aleyhisselâm], gemiye sadece yavru doğuran ve yumurtlayan hayvanları aldı; tahtakurusu, kurtçuk ve sineklerden hiçbirini almadı."[264]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de aileni,* kadınlarını ve çocuklarını veya sana iman edenleri *gemiye al. Sadece haklarında daha önce helâk*

264 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/324.

edilme hükmü verilmiş, yani Allah tarafından helâk edilecekleri hükme bağlanmış *olanlar hariç;* onları gemiye alma!" Onlar, Hz. Nuh'un oğlu Kenan ile hanımlarından biridir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zulmedenler hakkında benden bir şey isteme! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır."* Yani, benden kâfirlerin kurtuluşunu isteme. Gerçekten onların, şirk ve inkârdaki ısrarlarıyla işledikleri zulüm sebebiyle suda boğulmalarına hükmedilmiştir, bundan kaçış imkânı yoktur. Kimin hali böyle ise ona şefaat edilmez.

Hz. Nuh [aleyhisselâm], kavminin helâki kesinleşince, sanki onlar için yaptığı bedduadan dolayı pişman oldu ve bunun için, şefkat ve merhametinden dolayı onlar hakkında Hak Teâlâ'ya yönelmeye niyet etti, fakat bundan sakındırıldı.

Cenâb-ı Hak, sonra Hz. Nuh'a şöyle buyurdu: *"Sen ve beraberindeki kimseler, gemiye bindiğiniz,* ona güzelce yerleştiğiniz *zaman, 'Bizi zalim kavmin elinden kurtaran Allah'a hamdolsun' de."*

Hz. Nuh'a [aleyhisselâm], kâfir kavimin helâk edilmesi ve onlardan kurtulmasına karşılık olarak yüce Allah'a hamdetmesi emredildi. Bu durum şu âyette ifade edildiği gibidir:

"Zalim kavmin kökleri kesildi; hamd âlemlerin Rabb'i Allah içindir" (En'âm 6/45).

Hz. Nuh'un ailesi ve kavmi kendisiyle birlikte gemide bulundukları halde, onlara, *"Bizi zalim kavmin elinden kurtaran Allah'a hamdolsun, deyin"* denmedi, bunu söylemesi sadece Hz. Nuh'a emredildi. Bunun sebebi şudur: Hz. Nuh, onların peygamberi ve imamıdır; onun sözü onların sözü gibidir. Bu ayrıca, peygamberliğin faziletini bildirmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yine de ki: Ey Rabbim! Beni,* gemide veya gemiden *bereketli bir yere indir.* Yani bereketli bir inişle indir veya peşinden birçok hayır getirecek bir yere indir. *Sen, indirip yerleştirenlerin en hayırlısısın."* Her türlü hayır sendendir; kullarına en güzel hayrı sen indirirsin.

Hz. Nuh'a [aleyhisselâm], duasının kabulüne vesile olması için, duasına Hak Teâlâ'yı senâ etmeye uygun bir şeyi eklemesi emredildi.

Gemideki bereket, onda kurtuluşa ermektir. Ondan çıktıktan sonraki bereket ise neslin çoğalması ve onu birçok hayrın takip etmesidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz bunda,* Nuh'a ve kavmine yapılanlarda *âyetler,* ibretler ve öğütler vardır. *Biz gerçekten* bu kıssada olduğu gibi *imtihan ederiz;* nitekim Nuh'un kavmini büyük bir belaya ve şiddetli bir azaba uğrattık."

Bir diğer mana: Biz, kimin ibret ve öğüt aldığını görmek için bu âyetlerle (ibretlik mucizelerle) kullarımızı imtihan ederiz. Şu âyette de bu anlam ifade edilmektedir:

"Biz onu (tufanı) bir âyet olarak bıraktık; öğüt alan yok mu?" (Kamer 54/15).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

23-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu kıssanın tasavvufî tefsiri, onun tekrar edildiği yerlerde birkaç defa geçti. Onda, kendisini çirkin sözle veya fiille eziyet edilen veliler için bir teselli vardır.

İmam Kuşeyrî, *"Rabbim! Beni mübarek bir inişle indir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Mübarek indiriliş, Allah'ı unutmadan ve Allah'ın emrine karşı gelmeden, Allah'ı müşahede hali içinde Allah ile Allah için olmandır."[265]

Hz. Hûd'un Kıssası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. Hûd'un veya Hz. Salih'in kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

265 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/247.

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِينَۚ ﴿٣١﴾ فَاَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ اَنِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِهِ
الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ وَاَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۙ مَا
هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْۙ يَاْكُلُ مِمَّا تَاْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾
وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ
وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا اَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ
﴿٣٦﴾ اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾
اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ
رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾
فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءًۚ فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

31. ***Sonra onların (Nuh kavminin) ardından başka bir kavim getirdik.***

32. ***Onlara, içlerinden, "Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur, O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" diye öğüt veren bir peygamber gönderdik.***

33. ***O peygamberin kavminden, Allah'ı inkâr eden, ahireti yalanlayan ve bizim dünya hayatında kendilerine bolca nimet verdiğimiz ileri gelenler şöyle dediler: "Bu sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor."***

34. ***"Eğer, kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz gerçekten ziyana uğrarsınız."***

35. *"O, size, öldüğünüz, toprak ve kemik haline geldiğiniz zaman gerçekten tekrar (diriltilip) çıkarılacağınızı mı vaat ediyor?"*

36. *"Heyhât, size vaat edilen şey, ne kadar uzak!"*

37. *"Hayat, bu dünya hayatından ibarettir; ölürüz ve yaşarız. Biz tekrar diriltilecek değiliz."*

38. *"Bu, Allah'a karşı yalan uyduran bir kimseden başka bir şey değildir; biz ona inanmayız."*

39. *O peygamber, "Ey Rabbim! Yalanlamalarına karşı bana yardım et!" dedi.*

40. *Allah, "Yakında mutlaka pişman olacaklar!" dedi.*

41. *Derken korkunç ses, onları hak ile yakalayıverdi; kendilerini çer çöp haline getirdik. Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra onların* Nuh kavminin *ardından başka bir kavim getirdik."* İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre onlar, Hz. Hûd'un kavmi Âd'dır. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti de buna şahitlik etmektedir:

"Hûd kavmine dedi ki: Hatırlayın; Allah sizleri Nuh'un kavminden sonra getirerek (onların yerine) halifeler yaptı" (A'râf 7/69).

A'râf, Hûd ve Şuarâ sûrelerinde Hûd kıssasının Nuh kıssasının peşinden gelmesi de bu görüşü desteklemektedir.

İbn Atıyye, Taberî'den, bu âyette bahsedilenlerden kastın Hz. Salih'in kavmi Semûd olduğunu nakletmiş ve sonra demiştir ki: "Kıssaların tertibi, onların Âd kavmi olmasını gerektiriyor, ancak onlar (bu âyetlerde geçtiği gibi) korkunç ses ile değil, rüzgâr ile helâk edildiler." [266]

266 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/142 (Beyrut 1993). Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/39 (Riyad 2003).

Hâşiye'de[267] demiştir ki: "Âyetin zâhirine bakılırsa onlar, Taberî'nin dediği gibi, Hz. Salih'in kavmidir; ancak Vâhidî, âyette geçen sahayı azap sayhası olarak anlamıştır. Bu durumda onlar, Hz. Hûd'un kavmi Âd olur. Bilindiği gibi Semûd kavmi, Âd kavminden sonradır."

Abdurrahman-ı Fâsî sonra demiştir ki: "*es-Sîre* adlı eserde, Âd'ın nesebi şöyle verilmiştir: Âd b. Âvs b. İrem b. Sâm b. Nuh. Semûd'un nesebi ise şöyledir: Semûd b. Âbir b. İrem b. Sâm b. Nuh."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların içinde, kendilerinden bir peygamber gönderdik."* Âyette "onların içinde" denmesi, kendilerine gönderilen peygamberlerin onlara başka bir mekândan gelmediğini bildirmek içindir; onlara gelen peygamberler içlerinde büyüyüp yetişmiştir. Âyetin, *"Kendilerinden bir peygamber gönderdik"* kısmı bunu bildirmektedir. Yani o peygamber nesep olarak onların içindendir. O, Hz. Hûd veya Hz. Salih'tir [aleyhisselâm]. Bu ikisi, kavimlerinin içinde doğup büyümüş kimselerdi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Peygamber onlara şöyle dedi: Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur, O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"* Yani içinde bulunduğunuz şirk ve isyan halinin gerektirdiği, Allah'ın azabından sakınmaz mısınız?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O peygamberin kavminden, Allah'ı inkâr eden ileri gelenler dediler ki:"*

Âyette onların inkâr etme vasfından bahsedildi; bu onları kınamak ve kendilerinin inkârda çok ileri gittiğine dikkat çekmek için yapıldı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, ahireti de yalanlayan kimselerdir."* Yani onlar, ahirette karşılaşacakları hesap, sevap, azap ve diğer şeyleri inkâr etmektedirler. Yahut onlar, ikinci bir hayata dönmeyi inkâr etmektedirler.

"Bir de onlar, bizim dünya hayatında kendilerine çokça mal ve evlatla *nimet verdiğimiz kimselerdir."* Onlar kendilerine tâbi olan kimselere, onları doğru yoldan saptırmak için şöyle dediler:

267 Bu, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1039/1626), *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir (Mütercim).

"Bu peygamber, özellikleri ve halleri bakımından ve kendisini ayakta tutacak şeylere muhtaç olması yönüyle *sadece sizin gibi bir insandır."* Onlar, peygamberin işini ve içinde bulunduğu durumu basit görerek, *"Sizin gibi bir insandır"* dediler, "bizim gibi" demediler.

Sonra, peygamberin onlar gibi olma yönünü şöyle açıkladılar: *"Sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor. Eğer,* size emrettiği ve yasakladığı şeylerde *kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz, gerçekten* kendiniz gibi birine boyun eğdiğiniz için *ziyana uğrarsınız."*

Onların, kendileri gibi birine tâbi olmaktan kaçınıp onlardan daha âciz olan putlara tapmaları kendilerinin ahmaklığındandır.

Devamındaki âyette onların sözleri şöyle devam ediyor:

"O size, öldüğünüz, toprak ve çürümüş *kemik haline geldiğiniz zaman gerçekten tekrar* diriltilip *çıkarılacağınızı mı vaat ediyor?"*

Mana şudur: O size, sizler ölüp toprak ve kemik olduğunuz zaman, yeniden dirilip ortaya çıkacağınızı mı vaat ediyor?

"Heyhât, size vaat edilen azap *ne kadar uzak bir şey!"* Yahut size vaat edilen öldükten sonra dirilme olayı ne kadar uzak (ve imkânsız) bir şey!

"Hayat, bu dünya hayatından ibarettir. İçinde bulunduğumuz ve bize yakın olan bu dünya hayatından başka bir hayat yoktur! Ölürüz ve yaşarız. İçimizden bazıları ölür, bir kısmı doğar. Bu durum böyle tekrar edip durur. *Biz,* öldükten sonra *tekrar diriltilecek değiliz."*

"Bu zat, peygamber olarak gönderilmesi ve bize vaat ettiği öldükten sonra dirilme konusunda *Allah'a karşı yalan uyduran bir kimseden başkası değildir. Biz ona inanmayız;* söylediklerini tasdik etmeyiz."

Hûd [aleyhisselâm] veya Salih [aleyhisselâm], onları davette bütün yolları denedikten sonra, Allah Teâlâ'ya yalvararak şöyle dedi: *"Ey Rabbim! Kavmimin beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!"* Onların beni yalanması ve bunda ısrar etmeleri sebebiyle, onlara karşı bana yardım et, olardan intikam al!

Allah Teâlâ, onun duasını kabul ederek, *"Yakında mutlaka pişman olacaklar!"* dedi. Yani yakın zamanda, yaptıkları yalanlamadan muhakkak pişman olacaklar; ancak bu durum, azabı açıkça gördükleri zaman olacak.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Derken korkunç ses, onları yakalayıverdi."*

Onlardan kasıt, şiddetli rüzgâr ile helâk edilen Âd kavmi olursa, azabın seyri şöyle gerçekleşmiş olabilir: Onlara, köklerini kazıyan şiddetli rüzgâr isabet edince, onun içinden korkunç bir ses işittiler. Yahut onunla kastedilen, rüzgârın hışırtı ve sesidir.

Rivayet edildiğine göre Şeddâd, İrem bağlarının yapımını bitirince, ailesiyle birlikte ona doğru yürüdü; bağa yaklaşınca Allah Teâlâ üzerlerine gökten bir sayha (çığlık) gönderdi, helâk oldular.

Şöyle de denilmiştir: Onlara gönderilen sayha (çığlık), köklerini kazıyan azaptır.

Onların, Hz. Salih'in kavmi olduğunu söylersek, bu şiddetli ses, Hz. Cibrîl'in [aleyhisselâm] sesidir; Cibrîl [aleyhisselâm], onların üzerinde bir sayha attı, hepsini helâk etti.

Âyette geçen "Hak ile" ifadesi, Allah tarafından bir adaletle demektir. Yahut manası şudur: Azap onları hak olarak, gerçekten yakalayıverdi; yani kimsenin geri çeviremeyeceği kesinleşmiş bir durum olarak azap başlarına geldi. Âyet şöyle devam ediyor:

"Kendilerini, sel üzerinde yüzen çöp haline getirdik." Yani onları, selin üzerinde taşıdığı kâğıt ve tahta gibi darmadağınık yaptık. Onların kökten helâk edilmesi, sel üzerinde yüzen çöpe benzetildi; şöyle ki onlar, gelen azapla her yana ve ovaya atılmış haldeydiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!* Helâke uğrasınlar!"

Âyette onların hali bildirilmektedir yahut onlara beddua edilmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

31-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın, kulları arasında uyguladığı kanunu şöyledir: İnsanlar, bütünüyle dünyaya yöneldiklerinde ve hevâlarını kendilerine ilâh yaptıklarında onlara, kendilerini Allah ile uyaran (O'nun müjdelerini ve emirlerini hatırlatıp azabıyla korkutan) kimseler gönderir. Gelen uyarıcı onlara der ki: "Allah'a ibadet edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur!" Yani bütün sevginizle O'nu sevin; sadece O'na yönelin. Hevâsına uyan kimse, Rabb'ine ibadet etmemiş olur. O zaman, tamamen gaflete dalmış, elindeki nimetle meşgul olup nimetin sahibinden perdelenmiş ve sadece maddi yönleri gelişmiş zengin kimseler der ki:

"Bu size öğüt veren ve sizi alışkanlıklarınızdan uzaklaştırmak isteyen kimse, sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediklerinizden yer ve içtiklerinizden içer."

Onlar, insanda insanî özelliklerin bulunmasının, ona bahşedilecek velilik vasfını ortadan kaldırmadığını ve ona aykırı olmadığını anlamadılar. Bu kimseler, gafletlerine devam ettiklerinde ve kendilerine Allah'a davet eden de onların hidayete gelmesinden ümidini kestiğinde, çok defa onların helâki için beddua etti. Sonuçta onlar, pişmanlığın kendilerine fayda vermediği bir anda, yaptıklarından dolayı pişman oldular. Bu, ölüm halleri gözükmeye başladığı zaman oldu. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Ümmetin Belirli Bir Eceli Vardır

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا اٰخَر۪ينَۜ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا
يَسْتَاْخِرُونَۜ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَاۜ كُلَّمَا جَٓاءَ اُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ
فَاَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ اَحَاد۪يثَۚ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾

42. Sonra onların peşinden başka nesiller getirdik.

43. Hiçbir ümmet, kendisi için belirlenen ecelini öne alamaz ve onu geciktiremez de.

44. Sonra peşpeşe peygamberlerimizi gönderdik. Ne zaman bir ümmete kendi peygamberi geldiyse onu yalanladılar. Biz de onları birbiri ardına helâk ettik ve kendilerini birer ibretlik hikâye yaptık. İnanmayan bir kavim, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra onların peşinden,* yani Hz. Hûd'un kavminin peşinden *başka nesiller getirdik;* bunlar Hz. Salih'in, Lût'un ve Şuayb'ın kavimleriyle diğerleridir."

"Hiçbir ümmet, ezelde helâki için belirlenen *ecelini öne alamaz ve* onu bir saat olsun *geciktiremez."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra peşpeşe peygamberlerimizi gönderdik."*

Bunun manası şudur: Biz onlardan sonra başka kavimler getirdik. Her bir kavme özel olarak peygamber gönderdik.

Ümmetlerin, helâki için belirlenen süreyi öne alamadıkları ve onu bir saat olsun geciktiremediklerini belirten âyetin arada söylenmesi, onların helâkini özetle hemen dile getirmek içindir.

Peygamberlerin peşpeşe gönderilmesini iki manada alabiliriz. Bir mana şudur: Bir peygamberden sonra diğerini göndererek aynı zamanda pek çok peygamber gönderdik.

Diğer mana şudur: Peygamberleri, bir sırayla birbirinin peşinden gönderdik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ne zaman bir ümmete kendi peygamberi geldiyse onu yalanladılar."*

Peygamber, gönderme yönüyle Allah'a, gönderilme yönüyle de kavmine ait olarak dile getirilebilir. Yani ona, "Allah'ın peygamberi" dendiği gibi gönderildiği kavmin ismiyle mesela "Âd kavminin peygamberi" veya "Semûd kavminin peygamberi" de denebilir. Bunun için Cenâb-ı Hak önceki âyette, "Peygamberlerimizi gönderdik" buyurdu; bu âyette ise, "Her kavim kendisinin peygamberini yalanladı" buyurdu. İkinci ifade, her kavmin yaptığı işin son derece çirkin olduğunu ve onların sapkınlıkta son noktada olduğunu bildirmek içindir. Şöyle ki her ümmet, kendisine gönderilen peygamberi yalanladı. Onlar, aslında peygamberin yaptığı daveti yalanladıkları halde, âyette, *"Onlara peygamberleri gelince, onu yalanladılar"* denmesi, onunla ilk karşılaşmalarında kendisini yalanladıklarını bildirmek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz de onları birbiri ardından helâk ettik."* Yani onlar helâk sebebi olan inkâr ve yalanlamada birbirlerine tâbi oldukları gibi, biz de onları helâk olmada birbirlerine tâbi ettik, *"Ve kendilerini birer ibretlik hikâye yaptık.* Onları, hallerinden bahsedilip hayrete düşülen birer haber yaptık." Yani onlardan geriye, ibret alanların ibret alacağı hikâyelerden başka bir şey kalmadı. Onları, insanların konuşup eğlendikleri ve hayret ettikleri birer haber yaptık. Âyetin kastı budur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'a ve peygamberine inanmayan bir kavim, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!"*

Allah Teâlâ, burada onların imansız olduklarını dile getirmekle yetindi. Önceki nesillere gelince, yukarıda geçtiği gibi onların azgın olduklarını, inkâr ve düşmanlıkta haddi aştıklarını nakledip ayrıca kendilerinin zalim olduklarını belirtti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

42-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın geçmiş asırlara ve önceki ümmetlere dair anlattığı bütün şeylerin amacı, bu ümmet-i Muhammed'i onların düştüğü kötü durumdan sakındırmak, helâk sebebi olan işlerden onları uzak tutmak ve salih amele teşvik etmektir. Bu, onların, ümmetler ve milletler arasında örnek alınacak güzel hal sahibi kimseler olmaları içindir. Her in-

sanın, öldükten sonra güzel halleriyle anılan bir kimse olması için ilmî ve amelî kemalatları elde etmeye çalışması gerekir. Bu konuda biri demiştir ki:

"İnsan, kendisi öldükten sonra konuşulan (iyi veya kötü) bir sözden ibarettir. Öyle ise sen, ezberleyenler için güzel bir söz ol!"

Bir başkası da şöyle demiştir:

"İnsan, ışığı parladıktan sonra sönüp giden ve küle dönen bir yıldız gibidir. Mal ve çocuklar ise birer emanettir; emanetlerin bir gün sahibine geri verilmesi kaçınılmazdır."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un Peygamber Olarak Gönderilişi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un [aleyhisselâm] peygamber olarak gönderilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسٰى وَأَخَاهُ هٰرُونَ بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ اِلٰى
فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوا اَنُؤْمِنُ
لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ
الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

45. ***Sonra Musa ve kardeşi Harun'u mucizelerimizle ve apaçık bir delille*** *(peygamber olarak)* ***gönderdik.***

46. ***Onları, Firavun ve ileri gelenlerine gönderdik de onlar*** *(kendilerine gelen davete karşı)* ***kibir gösterdiler ve büyüklük taslayan bir kavim oldular.***

47. Bu yüzden, "Kavimleri bize kölelik yapan, bizim gibi iki insana mı inanacağız?" dediler.

48. Böylece ikisini de yalanladılar, bu yüzden de helâk edilenlerden oldular.

49. Andolsun biz, hidayete ersinler diye Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sonra Musa ve kardeşi Harun'u mucizelerimizle gönderdik."* Bunlar dokuz mucize olup şunlardır: Parlayan el, asâ, tufan (sel baskını), çekirge, bit, kurbağa, kan, ürünlerin noksanlaşması ve taun hastalığı.

Denizini yarılmasını burada bahsedilen mucizeler arasında saymak, duruma uygun değildir; çünkü burada bahsedilen mucizelerden kasıt, Firavun ve taifesinin yalanladıkları ve kibirlenerek kabule yanaşmadıkları mucizelerdir. Âyetin devamı da bunu göstermektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onları apaçık bir delille gönderdik."* Yani hasmı, davet edilen şeyi kabul etmeye mecbur eden apaçık bir mucize ile gönderdik.

Bu apaçık delille kastedilen, asâ mucizesi olabilir. Onun içinde birçok mucize varken, tek bir delil olarak bahsedilmesi, onun, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] en açık ve en büyük mucizesi olmasındandır. Gerçekten asâda çeşitli mucizeler mevcuttu. Daha önce geçtiği gibi asânın büyük bir yılana dönüşmesi, sihirbazların ortaya attığı şeyleri yutması, bu mucizelerden bazılarıdır.

Asânın denize vurulduğunda yol açılması, taşa vurulduğunda içinden su fışkırması, Hz. Musa uyurken asânın onu düşmanlarından koruması, ışık veren bir kandile dönüşmesi, meyve veren yeşil ağaç olması, kuyudan su çekmek için ip ve kovaya dönüşmesi ve bunların dışında Firavun ve kavminin görmediği mucizeleri burada dile getirmek duruma ve sözün akışına uygun değildir (Çünkü Firavun ve kavmi, suda helâk oldukları için asânın diğer mucizelerini görmemişlerdir).

Yahut âyetin sonunda belirtilen "apaçık delil"le kastedilen, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen diğer açık delillerdir; o zaman bu ifade öncekileri ve diğerlerini içine alır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Musa ile Harun'u, *Firavun ve ileri gelenlerine* yani kavminin eşrafına *gönderdik de onlar*, hak davete boyun eğmeye karşı *kibir gösterdiler*; kendilerini beğenip büyüklük taslayarak azgınlık yaptılar ve *büyüklük taslayan*, kibirlenip inatlaşan *bir kavim oldular.*"

"*Onun için*, aralarında, birbirine nasihat ederek, *'Kavimleri bize kölelik yapan, bizim gibi iki insana mı inanacağız?' dediler.*" Yani âcizlik ve ihtiyaç konusunda bizim gibi olan iki insana nasıl iman ederiz; hem o ikisinin kavmi (İsrâiloğulları) bize, köle gibi boyun eğip hizmetimizi görmektedir.

Onlar bu sözleriyle, sanki Hz. Musa ile Hz. Harun'u kapalı bir dille tenkit etmeyi ve onları insan olmalarının dışında başka bir yönden yüksek peygamberlik makamından düşürmeyi amaçladılar. Bunu, bozuk düşüncelerine dayanarak yaptılar. Onlar, dinî reisliği (peygamberliği), mal ve makam gibi dünyevî hazlarda büyük pay sahibi olmaya dayalı dünyevî reislikle kıyas ettiler. Aynen Kureyş'in yaptığı gibi. Onlar da şöyle dediler:

"*İnkâr edenler, iman edenler için şöyle dediler: Eğer o Kur'an hayırlı bir şey olsaydı, onlar, onu kabulde bizden öne geçemezlerdi!*" (Ahkâf 46/11).

"*Kâfirler şöyle dediler: Bu Kur'an, iki şehrin (Mekke ve Tâif) birinden ileri gelen büyük bir adama indirilseydi ya!*" (Zuhruf 43/31).

Onların bu sözü söylemelerinin bir sebebi de peygamberlik için seçilmenin, ona ait üstün vasfı elde etmenin, yaratılış ve amel yönünden yüksek kemalata ulaşmanın Cenâb-ı Hakk'ın ezeldeki belirlemesiyle olduğunu bilmemeleridir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Böylece ikisini de yalanladılar;* onları yalanlamada inat ve ısrar ettiler, kibirlenip büyüklük tasladılar. *Bu yüzden,* Kızıldeniz'de suda boğularak *helâk edilenlerden oldular.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz,* Firavun ve taraftarlarını helâk edip İsrâiloğulları'nı kölelikten kurtardıktan sonra, *hidayete ersinler,* içindeki hükümlerle amele ederek doğru yola ulaşsınlar diye, *Musa'ya kitabı* (Tevrat'ı) *verdik."*

Tevrat, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], kavmini irşad etmek için indiğinden dolayı, sanki onlara verilmiş gibi oldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah Teâlâ'nın rahmetinden kovulmuş ve O'na ulaşmaktan uzaklaştırılmışsa bunun sebebi, kendini beğenmek ve büyüklük taslamaktır. Her kim de Allah yaklaşmış ve O'na ulaşmış ise bunun sebebi de tevazu ve hak karşısında baş eğmektir. Bunun için bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez."[268]

Kibrin aslı, hakkı kabul etmemek ve insanları küçük görmektir. Yani hakkı inkâr ve insanları tahkir etmektir.

Tevazu ve insanlar arasında güzel halini gizleme övülmüştür; bu konuda pek çok âyet ve hadis vardır. Kim tevazu gösterir ve bulunduğu halin aşağısına razı olursa Allah Teâlâ onu, bulunduğu halin daha üstüne yükseltir. Buna göre tevazu, bütün şerefi elde etme vesilesidir; onunla üstün haller elde edilir ve yüce makamlara ulaşılır. Hadis-i şerifte cennetliklerin vasıfları sayılırken şöyle buyrulmuştur:

"Onlar, zayıf ve insanlar tarafından zayıf (garip) görülen (salih) kimselerdir. Eğer onlardan biri, Allah'ın adını anarak bir konuda yemin etse Allah (istediğini vererek) onun yeminini doğru çıkarır."[269]

Her kim, Allah'ın velilerini inkâr ederse, bunun sebebi ya haset ya da veliliğin insanî özelliklere aykırı olmadığını bilmemektir. Bunun bir diğer sebebi de bâtınî âleme reis olmayı, dünyevî reisliğe kıyas edip

---

268 Müslim, İmân, 147; Tirmizî, Birr, 61.

269 Ahmed, *Müsned,* 3/145; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 3987.

zâhirde bir yetkisi ve makamı olmayan kimseden veliliği düşürmektir. Velileri inkâr edenlerin bir sebebi de onun bir keramet göstermemesidir. Halbuki gerçek velilere göre keramet, istenip peşine düşülecek bir şey değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İsa ve Annesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra Hz. İsa'dan [aleyhisselâm] bahsederek şöyle buyurdu:

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَع۪ينٍ ﴿٥٠﴾

50. ***Meryem oğlu İsa'yı ve annesini büyük bir mucize*** *(kudretimizin göstergesi)* ***yaptık ve onları oturmaya elverişli, akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Meryem oğlu İsa'yı ve annesini büyük bir mucize yaptık,* onun, kendisine bir insan dokunmadan (bir erkekle evli olmadan) annesinden doğmasını kudretimizin mükemmelliğinin bir göstergesi yaptık. *"Ve onları oturmaya elverişli, akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik*; onların kalacağı ve duracağı yerlerini yüksek bir yerde yaptık." Burası, Kudüs'teki Beytülmakdis'tir. Orası, yeryüzünün en yüksek ve semaya en yakın yeridir. Şöyle ki oranın yüksekliği diğer yerlerden daha fazladır ve orası semaya diğer yerlerden 18 mil daha yakındır. Bu konuda gelen haberler mevcuttur.[270] Herhalde oranın haşir yeri olmasının ve mi'racın orada gerçekleşmesinin sırrı budur. Bunu Muhaşşî[271] demiştir.

Bu yerin, Dımaşk olduğu da söylenmiştir. Onun Filistin ve Remle olduğunu söyleyenler de mevcuttur.

270 Bu konuda Kâ'b el-Ahbâr'dan gelen bir rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/328 (Beyrut 2004). Bu, o günkü şartlarda takdir edilmiş bir ölçü olup ihtiyatla karşılanmalıdır (Mütercim).

271 Burada geçen Muhaşşî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan ve müfessir İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden olan Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v. 1039/1626).

Bu yer, yeryüzünün yerleşmeye en elverişli, düz, geniş ve yumuşak topraklı hoş bir yeridir. Yahut orası, meyvesi bol bir yer olduğu için yerleşim güzel olur. Orası, akarsuyu olan bir yerdir. Akarsuyu gözle görülmektedir. O, görüntüsü güzel ve faydalı bir sudur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

50. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İsa [aleyhisselâm], maddi işlerden tamamen uzaklaşmış, kendini ibadete vermiş, zühd sahibi, gönlünü dünyadan çekmiş bir kimseydi. Bu dünyada kalacak bir yer edinmemişti, bir ev yapmamıştı. Bu haliyle o, âbid ve zâhid erkekler için bir örnek olmuştur. Aynı şekilde annesi de kendini ibadete verip dünyadan el etek çekme konusunda ibadet ehli kadınlar için bir misal ve örnekti. Allah Teâlâ onları yakınlığına aldı, kendilerini özel olarak seçti; temkin, temizlik ve vefa sahibi yaptı.

Cenâb-ı Hak velilerini, peygamberlerin kademi (hali ve meşrebi) üzere yapmıştır.

Velilerin bir kısmı, manevi kuvvet ve himmetinin tesiri konusunda Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kademi üzeredir; her ne zaman biri için beddua etse adam helâk olur.

Velilerin bir kısmı şefkat, merhamet, yüksek himmet, gerçek tevhide ulaşma ve Allah'ı birleyen kimselere önderlik konusunda Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kademi (hali ve meşrebi) üzeredirler.

Velilerin bir kısmı, Cenâb-ı Hak'a münâcât, O'nunla özel konuşma, manevi kuvvet ve Allah yolunda azim konusunda Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kademi üzeredir.

Velilerin bir kısmı, zühd ve dünyadan soyutlanıp Allah'a bağlanma konusunda Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] kademi üzeredir.

Velilerin bir kısmı da peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] kademi üzeredir. Allah Resûlü, diğer peygamberlerde ayrı ayrı bulunan bütün özellikleri bünyesinde toplamıştır; o, nübüvvet ve velilik dairesinin kutbudur. Allah Teâlâ bizleri hepsinden faydalandırsın.

Şükür İçin Salih Amel

Peygamberlerin çoğunluğu, güzel yerleşim ve nimetlerin bol olduğu Şam bölgesinde olduğu için, Allah Teâlâ, onlara bu nimetlerden yemelerini ve salih amelle şükretmelerini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًاۜ اِنّ۪ي بِمَا
تَعْمَلُونَ عَل۪يمٌۜ ﴿٥١﴾ وَاِنَّ هٰذِه۪ٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا۬ رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ
﴿٥٢﴾ فَتَقَطَّعُٓوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًاۜ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾
فَذَرْهُمْ ف۪ي غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى ح۪ينٍ ﴿٥٤﴾ اَيَحْسَبُونَ اَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِه۪
مِنْ مَالٍ وَبَن۪ينَۙ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِۜ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾

51. ***Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyin ve salih amel işleyin. Şüphesiz ben yaptığınız her şeyi bilirim.***

52. ***Şüphesiz bu*** *(tevhid dini)*, ***tek bir din olarak sizin dininizdir. Ben de Rabb'inizim; öyle ise benden korkun.***

53. *(İnsanlar din)* ***işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Her grup sahip olduğu*** *(hal, gidişat ve fikir)* ***ile sevinmektedir.***

54. ***Sen onları, bir zamana kadar, gaflet ve sapkınlıkları içinde kendi hallerine terket!***

55-56. ***Onlar, kendilerine verdiğimiz bolca mal ve çocuklarla onların hayrına koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar durumun farkında değiller!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyin."*

Bu nidâ ve hitap, âyetin zâhirinden ilk anlaşıldığı gibi, bütün peygamberlere aynı anda yapılmış değildir; çünkü onlar, değişik zamanlarda birbirlerinden ayrı olarak gönderildiler. Âyetin kastı, her peygambere kendi zamanında bu şekilde hitap edilip emir verildiğinin bildirildiğidir.

Bu ayrıca şunu haber vermektedir: Temiz şeylerin helâl kılınması, çok eski bir hüküm olarak mevcut olup bütün peygamberler o hükme göer amel etmişler ve kendilerine o emredilmiştir. Âyetin manası şudur: Biz her peygambere şöyle dedik: Temiz şeylerden ye ve salih amel yap!

Âyette, bütün peygamberlere ayrı zamanlarda verilen bu emrin topluca dile getirilmesi, durumu kısaca ifade etmek içindir.

Bu âyette, temiz ve helâl şeyleri terkeden rahiplerin yaptıklarının yanlış olduğuna açıkça bir delil vardır. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.

Şöyle de denilmiştir: Âyetteki hitap Hz. İsa'yadır [aleyhisselâm]; çünkü o, onun halini anlatan âyete bitişiktir. O, annesinin eliyle eğirip sattığı ipin parasını yiyordu; bu helâl yiyeceklerin en temizidir.

Bu âyetteki emrin, fazileti ve bütün peygamberlerin yerine geçmesi sebebiyle peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] yapıldığı da söylenmiştir. O da ganimetlerden ve kendi seçimi olmaksızın Allah Teâlâ'nın kendisini rızıklandırdığı şeylerden yiyordu. Hitabın "ey peygamberler" şeklinde çoğul yapılması, her iki peygamberin şanlarını yüceltmek içindir.

Temiz şeyler, insan tabiatının hoş bulup lezzet aldığı mubah yiyecek ve meyvelerdir; âyet-i kerimenin ifade şekli bu manayı bildirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve salih amel yapın."* Size verilen nimetlere bir şükür olarak sizden beklenen budur. Nimetle meşgul olup nimeti verene taatten ve O'nu müşahededen geri kalmayın. *"Şüphesiz ben,* zâhirde ve bâtında, açıktan ve gizlice *yaptığınız her şeyi bilirim;* ona göre size karşılık veririm." Âyetin bu ifadesinde, bahsedilen peygamberler için gizli bir tehdit vardır. Onlara böyle bir tehdit yapılınca, nimetlerin, nimeti vereni müşahededen alıkoyduğu diğer insanlar hakkında nasıl bir tehdit yapılmış olacağını sen düşün!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, bu* üzerinde bulunduğunuz *dininiz, tek bir ümmettir,* tek bir millettir; o, asırların değişmesiyle hükümleri değişmeyen asıllarda birdir." O, tevhid dininin esasları ve ona tâbi olan şeylerdir.

"Ben rabliğinde hiçbir ortağı bulunmayan *Rabb'inizim; öyle ise benden korkun."* Emrime karşı gelirken benim azarımdan ve gazabımdan korkun. Veya tevhid anlayışını bozma durumunda ve sadece beni rab olarak kabul etmenin gereği olan şeyleri ihlal edeip akyırı davrandığınızda benim tarafımdan uyarılmaktan çekinin.

Âyetin emri, peygamberlere ve ümmetlerine toptan hitap etmektedir; fakat bu emir peygamberler hakkında teşvik, ümmetleri hakkında ise bir sakındırmadır.

Şöyle denilmiştir: Bu âyette geçen, *"Benden korkun"* emri, Enbiyâ sûresinde geçen, *"Bana ibadet edin"* (Enbiyâ 21/92) emrinden, kulları emre aykırı davranmaktan korkutma ve sakındırma konusunda daha beliğ ve etkilidir; çünkü bu emir, birçok kavmin helâk edilmesinin peşinden gelmiştir. Enbiya sûresinde ise, *"Bana ibadet edin"* emrinden önce de Hz. Nuh'un ve öncekilerin kıssası geçmiştir, fakat bu emirden sonra Hz. Eyyûb'un, Hz. Yunus'un, Hz. Zekeriyya'nın ve Hz. Meryem'in kıssalarında Allah'ın büyük ihsan ve iyiliklerinden bahsedilmiştir. Bu durumda, bu sıfattaki bir zata ibadet edilmesi uygun düşmektedir.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette şöyle buyurdu: "İnsanlar bir olan din *işlerini kendi aralarında parça parça ettiler;* onu ayrı parçalar ve birbirinden farklı dinler yaptılar." Yani herkes kendine göre bir kitap edindi; her grup kendisine uyulacak kitabın kendisinde olduğunu zannetti. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın kitabını parçalara ayırdılar ve onu tahrif edip değiştirdiler."[272]

Ancak birinci mana, kastedilen anlama daha yakındır. Yani onlar, dinin asılları olan inanç esaslarında farklı gruplara ayrıldılar ve bölünüp parçalandılar.

---

272 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/103 (Beyrut 2002).

Âyet şöyle bitiyor: "Parçalara ayrılan *her grup, elinde bulunan ile,* kendi seçtikleri dinle yahut nefsanî arzularıyla veya kendi görüşleriyle *sevinmektedir,* ondan hoşlanıp onun doğru olduğuna itikad etmektedir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm *sen onları bir zamana kadar, sapkınlıkları içinde,* cehalet ve gafletleri içinde *kendi hallerine bırak!"* Âyette, onların içinde bulunduğu cehalet hali, insanı boyuna kadar içine alan suya benzetildi. Çünkü onlar da boylarına kadar cehaletin içine dalmışlar, cehalet denizinde yüzmektedirler.

"Kendi hallerini bırak!" emrindeki hitap Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] olup onların kalplerinin mühürlendiği bildirilmektedir. Âyet, onları kendi hallerine bırak anlamındadır.

"Belli bir zamana kadar" demek; onlar hakkında sana, cihad veya başka bir şeyden dilediğimiz şeyi emredene kadar, demektir.

Âyetin bu kısmına şu manalar da verilmiştir:

Onlar, öldürülünceye kadar,

Onlar, inkâr üzere ölünceye kadar,

Başlarına azap gelinceye kadar onları bulundukları halde terket.

Bu âyet, kâfirler için bir tehdit iken, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir tesellidir. Onda ayrıca kâfirlerin azabının hemen gelmesini istemekten sakındırma vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, kendilerine verdiğimiz* ve onlara destek yaptığımız *çokça mal ve çocuklarla onların hayrına koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar durumun farkında değiller,* bunun kendileri için bir istidraç (bilmedikleri bir şekilde azaba yaklaştırmak) olduğunu farketmiyorlar! Bilakis onlar, hayvanlar gibidir; doğru olan şeyi ayırt edecek şuurları yoktur ki bu konuda düşünüp içinde bulundukları halin bir istidraç mı yoksa hayırlarda koşmak mı olduğunu bilsinler!"

Âyetin manası özetle şudur: Kendilerine yapılan bunca iyilik ve ihsan, onları sadece isyana yaklaştıran bir şeydir, onlar ise bunu, kendileri için, hayırlara koşmak, kendilerince yaptıkları güzel işlere karşı bir mükâfat ve sevap zannediyorlar.

Bu âyette, Mu'tezile mezhebinin yüce Allah'ın en faydalıyı yaratması konusundaki görüşünün yanlış olduğuna dair bir delil vardır; çünkü onlar şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, kullarından her birine sadece onun için dinde en faydalı olanı yapar ve yaratır." Halbuki bu âyet, kâfirler için yapılan şeyde kendileri için bir hayır ve fayda olmadığını haber vermektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

51-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Temiz yiyecekleri ve nefsin arzuladığı çeşitli lezzetli şeyleri (helâl yoldan) alıp yemek önceki dinlerde mubah olduğu gibi yeni dinde, yani İslâm'da da mubahtır. Eğer bu nimetler helâl yoldan elde edilirse Allah Teâlâ peşinden şükür yapılmasını da istemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu nimetleri kulları için sadece, O'na şükür ve hamdetmeleri, dünya nimetlerine bakıp fâni ve yok olmayan cennet nimetlerini düşünmeleri için yaratmıştır. Bu dünya nimetleri, ahiret nimetlerinden sadece bir numunedir. Allah Teâlâ, dünya hakkında şöyle buyurmuştur:

"Dünya hayatının metaı (nimet ve faydası), ahirete oranla çok azdır" (Tevbe 9/38).

Buraya kadar anlattığımız şeyler, umum müslümanların haline göredir. Âbidlerden, zâhidlerden ve Hak yolunda seyrü sülûk yapan müridlerden oluşan has tabakaya (seçkin müminlere) gelince, onlar, nefsin meylettiği ve kalbin bağlandığı dünya nimetlerinden sakınırlar; bunu, nimetle meşgul olup ibadet ve manevi seyirden geri kalmaktan korktukları için yaparlar. Gerçek şu ki kalp bir işe yönelince diğer işten yüz çevirir. Kalp, şehvetlerini elde etmeye yönelince, Allah'tan yüz çevirir, manevi seyrinden gevşer, ilâhî huzura şevkle yönelmekten geri kalır. Bunun için İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Maddi varlıkların sûretiyle perdelenip kapanmış bir kalp nasıl ışık verir? Şehvetlerine dalıp kalmış bir kimse Allah Teâlâ'ya nasıl yolculuk yapar? Günah ve kusurlarından tövbe etmeyen bir kimse, hakikate dair ince sırları anlamayı nasıl bekler?"

Biri şöyle demiştir: "Yaralı bedenleri eşek arılarının sokması, şehvetlerin Allah'a yönelmiş kalpleri sokmasından daha kolay ve zararsızdır."

Seçkinlerin seçkini olan zatlara gelince, onlar manevi hallerinde temkin sahibi âriflerdir. Onlar, hep yüce Mevlâ'ları ile birliktedir, verdiklerini O'nun kudret elinden alırlar; çünkü onların kalbini ilâhî nurlar sarmış, orada ağyara (Allah'tan başka varlıklara) yer kalmamıştır. Onların nefisleri terbiye olmuş, kalpleri Allah ile huzur bulmuştur; artık bu kalp yüce Mevlâ'sından başkasına yönelmez. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

"Onlar, din işlerini aralarında parça parça ettiler ..." âyeti hakkında deriz ki:

Görüş ayrılığı, tevhid (Allah'ın birliği) ve ona bağlı olan itikad esaslarında olursa bu, dinimizce kötülenmiştir. Bunu yapan kimse, Allah Teâlâ'nın, hakkında, hizipçi kâfir olarak tanımladığı bir kimsedir.

Görüş ayrılığı, amelle ilgili hükümlerde olursa bu meşrudur, dinen müsaade edilmiştir Dinlerin hükümlerindeki ve hak mezheplerin ictihadlarındaki farklılıklar gibi; bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimin (amelle ilgili konulardaki) farklı görüşte olmaları rahmettir."[273]

Sûfîlerden biri (Ruveym) demiştir ki: "Sûfîler, (Allah için) birbirlerine kızdıkları sürece hayır üzere kalırlar; eğer bir kusur gördüklerinde birbirlerini uyarmayıp yapılana sükût ederlerse onlarda hayır yoktur."

Sûfîlerin kızması, bir kusur gördüklerinde birbirlerine nasihat etmesi ve yapılan kusuru kabul etmemesidir. Eğer bir kusur işlendiğinde sükût ederler ve birbirlerinin kusurlarına destek verirlerse onlarda hayır yoktur. Sûfîlerin kalplerine gelince, onlar hak üzere birleşmiş ve Allah için birbirleriyle kaynaşmış durumdadır.

"Herkes elindeki şeyle (sahip olduğu fikir ve halle) sevinir" âyeti hakkında deriz ki: Hak ehli, kendilerini Allah'ın rızasına ve rahmetine götüren sırat-ı müstakim üzere gittiklerinden dolayı sevinirler. Bâtıl ehli ise, şeytan onlara amellerini süsler; bunu, yaptıklarını doğru görüp ona devam

---

273 Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 288; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28686. Hadisin geniş bir açıklaması için bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sagîr*, 1/399-404.

etmeleri için yapar. Böylece, onlar hakkında Allah'ın muradı hükmünü uygular, haklarında azap hükmü verilir. Eğer onlar, yanlış yolda olduklarını yakinen bilselerdi, onda kalmaları mümkün olmazdı. Bu durumda da yüce Allah'ın (kullar üzerinde uygulamak istediği) hikmeti yok olurdu. Cenâb-ı Hak, her kime, bir sanatı ve işi gördürmek isterse, onun kalbine o işi yapmayı güzel gösterir ki, kul o işi yapsın.

Delil ve burhan sahiplerinden sebeplere bağlı olan kimselerin, müşahedeye ulaşmış tecrit ehline (masivadan yüz çevirip Allah'a bağlanan âriflere) karşı durumu da böyledir. Eğer onlar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede edenlerin makamını bilselerdi, sebeplere bağlanıp kalmazlar, hepsinden ellerini ve gönüllerini çekerlerdi. Bu durumda da (dünyada değişik sınıfta insanların bulunmasını isteyen) ilâhî hikmet yok olurdu. Allah kendisinden razı olsun, âriflerden İbrahim b. Edhem demiştir ki:

"Eğer dünya sultanları, bizim içinde bulunduğumuz manevî tadı ve saltanatı bilselerdi, ona sahip olmak için bizimle mücadele ederlerdi. (Fakat onlar bizdeki hâli ne bilirler ne de almaya gelirler)."

Dilediği toplulukları Kendisi'ne yaklaştıran ve dilediklerini de Kendisi'nden uzaklaştıran Allah'ı tesbih ederim; O, bütün noksan sıfatlardan uzaktır. Halbuki Kendisi'nden uzaklaştırdığı bu kimseler, iyi işler yaptıklarını düşünüyorlardı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yüce Allah'a Yakınlık Devletine Erenler

Cenâb-ı Hak, kendisinden uzaklaştırdığı kimselerden bahsettikten sonra, yüce zatına yakın olan salihlerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ
رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ وَالَّذِينَ
يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾ أُولَٰئِكَ

يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ﴿٦١﴾ وَلَا نُكَلِّفُ نَفْساً
اِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

57. ***Şüphesiz Rab'lerinin haşyetinden** (azametinden) **titreyenler,***

58. ***Rab'lerinin âyetlerine inananlar,***

59. ***Rab'lerine ortak koşmayanlar,***

60. ***Rab'lerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri korku içinde verenler,***

61. ***İşte onlar hayırlarda yarışırlar ve onda öne geçerler.***

62. ***Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmayız. Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır. Onlar, asla haksızlığa uğratılmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

"Şüphesiz Rab'lerinin haşyetinden titreyenler ..." Yani O'nun azabından korkup sakınınlar.

"Rab'lerinin, önlerine konan kâinat ve gökten indirilen Kur'an *âyetlerine inananlar."* Onlar, bütün bu âyetlerin gösterdiği hakikate, Allah'ın birliğine ve Allah'ın bütün kitaplarına iman ederler. Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlarla onların dışında dinlerini parça parça eden kimseler gibi Allah'ın kitapları arasında bir ayırım yapmazlar; bir kısmına inanıp diğerlerini inkâr etmezler.

"Müşrik Arap ve acemlerin aksine, *Rab'lerine,* açık ve gizli hiçbir şeyi *ortak koşmayanlar."*

"Rab'lerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri korku içinde verenler." Yani verdikleri zekât ve sadakaları, layıkıyla yapmadıklarını düşünüp

kusurlu bulduklarından, kalpleri, kendilerinden amellerinin kabul edilmeyeceği, hesaba çekilecekleri ve sevabından mahrum kalacakları korkusu içindedir. Onlar, yaptıkları diğer taatlerde de aynı durumdadırlar. Bunun sebebi, Rab'lerine döndüklerinde O'nun kendilerine azap edeceği korkusudur. Yahut onlar, yüce Allah'a dönmelerinden dolayı bu korkuyu yaşarlar; çünkü O, kendilerini saran bütün halleri bilmektedir. Buraya kadar sayılan sıfatlar, övülen bir grubun sahip olduğu sıfatlardır. Âyette sanki şöyle denilmiş oldu: Onlar, Rab'lerinden haşyet içindedir, Rab'lerinin âyetlerine inanırlar, Rab'lerine ortak koşmazlar, verdikleri zekât ve sadakaları, yaptıkları hayırları, kalpleri, Rab'lerine dönme korkusu içinde yaparlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İşte onlar,* yani yukarıda sayılan üstün vasıflara sahip olanlar, *hayırlarda yarışırlar.*" Yani taatlere şiddetle rağbet ederler ve derhal onlara koşarlar. Yahut salih ameller karşılığında vaat edilen dünyadaki ve ahiretteki hayırlara ulaşmak için yarışırlar. Cenâb-ı Hak bu hayırlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"*Allah onlara, dünya mükâfatını ve ahiret sevabının güzelini verdi*" (Âl-i İmrân 3/148).

"*Biz ona (İbrahim'e) dünyada iyilik verdik. Şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir*" (Nahl 16/122).

Allah Teâlâ bu âyetlerde, salih kimselerle ilgili, onların zıddı kâfir ve fâcirlerde bulunmayan vasıflardan bahsetti; fakat yukarıda geçen âyetlerdeki üslubu değiştirdi. Şöyle ki, "Biz onlar için hayırlarda koşuyoruz" demedi, aksine, onların kendilerinin hayırlarda koştuğunu belirtti. Bu şekilde, onların yaptıkları güzel amellerle hayırlara ulaşmayı son derece hak ettikleri ima edildi. "*Hayırlarda koşarlar*" ifadesi, onların her türlü hayır içinde koştuklarını, hayırlı işlerin dışında bulunup da ona yönelmekle kalmadıklarını bildirmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar,* bu hayırlara ulaşmalarından dolayı *onda* yani taatlerde diğer insanlardan *öne geçerler.*"

Bir diğer mana: Onlar, hayırlara koşarlar, yani ahiretten önce hayırlara ulaşırlar; hayırlar kendilerine dünyada hemen verilir. Bu âyet

hakkında Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Allah tarafından onlar için daha önce saadet takdir edildi, bunun için onlar dünyada hayırlara koştular."[274]

Bu söz, herkese yapması için yaratıldığı şeyin kolaylaştırıldığına işaret etmektedir. İlâhî kader, salih müminlere âyette bahsedilen hayırları kolaylaştırdı. Aynı şekilde kâfirlere de onları gaflete düşüren, kendini beğenmeye götüren, onlar için farkedemeyecekleri bir istidraç ve tuzak olan şeyler bolca verildi.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor: "*Biz hiçbir kimseyi gücünün* yani takatinin *yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmayız.*"

Bu âyet, hayırlarda önde gidenlerin özelliği olarak bahsedilen şeyleri elde etmeye teşvik etmekte ve onları yapmanın kolay olduğunu, bahsedilen işlerin insanın güç ve takatinin dışında bulunmadığını belirtmektedir. Onlar, kulu hayırlara ulaştıran taatlerdir. Âyetin manası şudur:

Bizim âdetimiz, her insanı, sadece takatinin yettiği şeyle mükellef tutmaktır. Eğer onlar, taatleri yapmada, önde gidenlerin mertebesine ulaşamazlarsa takat ve güçleri nisbetinde ellerinden geleni yaptıktan sonra kendilerine bir günah yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır.*" Yani hesap anında görecekleri amel defterleri vardır; o doğru olanı söyler. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"*İşte kitabımız; size gerçeği söylüyor. Şüphesiz biz, yapmakta olduğunuz şeyleri yazıp kaydediyorduk*" (Câsiye 45/29).

Yani bizim katımızda, herkesin yapmakta olduğu amellerin yazıldığı bir kitap vardır.

Yahut katımızda, hayırlarda önde gidenlerin ve geride kalanların hepsinin amellerini yazan bir kitap vardır. O kitap, doğru olanı söyler, vâkıada meydana gelmiş olan gerçeği ortaya koyar. Yahut onu, dinleyen

274 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/329.

kimseye açıklar. O noktada büyük küçük bütün ameller ortaya konur ve her amele karşılığı verilir. Amel hayırlı ise iyi olarak karşılık verilir, şer ise kötü karşılık verilir.

Şöyle de denilmiştir: Âyette geçen kitaptan kasıt, levh-i mahfûzdur. Bu görüş, İbn Abbas'ın [radıyallahu anh], "Kul için önceden saadet takdir edilmişse o, dünyada hayırlarda koşar" açıklamasına uygundur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar haksızlığa uğratılmazlar."* Bu âyet, Allah Teâlâ'nın kullarını güçleri nisbetinde mükellef tutması ve amellerini yazması konusundaki lutfunun peşinden, O'nun amellere karşılık verme konusundaki ihsan ve adaletini açıklamaktadır.

Mana şudur: Kulların amellerine karşılık verilirken, sevabını noksanlaştırarak ve azabını çoğaltarak hiç kimseye haksız edilmez; bilakis, mükellef tutuldukları amelleri ölçüsünde ve amel defterlerinin belirttiği şekilde karşılık görürler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara, güçlerinin üzerinde bir şey yüklenerek zulmedilmez.

Bir diğer mana: Onlar için levh-i mahfûzda yazılmış olan hiçbir şey noksanlaştırılmaz (Orada ne yazılmışsa onu yaparlar ve karşılığını alırlar). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

57-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet-i kerimelerde, mukarrebîn makamındaki âriflerin dört vasfı dile getirildi. Bunlar şunlardır:

1. İlâhî huzurdan kovulmaktan ve uzaklaştırılmaktan korkmak.

2. Kur'an âyetlerinin bildirdiği bütün vaat ve azap haberlerine, hiçbir şüphe ve vehme yer vermeden yakînen iman etmek.

3. İçinde, gizli-açık hiçbir şirk bulunmayan tevhid inancı.

4. Verdiğinde kendini kusurlu görerek bolca cömertlik yapmak ve ikramda bulunmak. Kim bu vasıfları kendinde toplarsa o kimse, hayırlarda yarışan kimselerden olur; buna mukabil ona da dünyada hayırlar

hemen ihsan edilir. Bütün bunlar, kulun takati ölçüsünde olur, fakat o, kul hayırları yapmada olanca gücünü kullandıktan sonra gerçekleşir.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Hayırlarda koşmak sadece, şerleri kesip atmakla gerçekleşir. Şerlerin (kötülüklerin) başı dünya sevgisidir; çünkü dünya, şeytanın tarlasıdır. Kim dünyayı ister ve onu mâmur ederse onun bekçisi ve kölesi olur. Şeytandan daha şerli olan kimse, dünya evini mâmur etmek için şeytana yardımcı olan kimsedir. Bu da sadece, hakkında önceden takdir edilen hükmün gerçekleşmesi için, ahiret işine ve dönüp varacağı yurda hiç önem vermemekle olur. Rabb'ini yüceltip O'ndan korkan ve gayben O'nun verdiği hükme dönen müminler böyle değildir. Onlar, hiçbir halde kendilerine gizli tuzak ve imtihandan güvende görmezler ve amellerinden hiçbirine güvenmezler. Bilakis onların her halde dayanakları Rab'leri ve O'nun rahmetidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Özetle, bu vasıftaki müminler, Rab'lerinden haşyet ederler (azametinde korkup titrerler), O'nun âyetlerine şüphe duymaksızın iman ederler; O'na hiçbir şeyi ortak koşmazlar ve O'na taatte bulunmayı severler; bütün bunlarla birlikte, O'na döndüklerinde ve kendisine kavuştuklarında O'nun amellerini kabul etmemesinden korkarlar. Çünkü Allah, dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder. O'nun hükümleri bir sebebe bağlı değildir. Kim ona dalarsa vaadine bağlanıp kalmaz (sürekli yüce zatıyla meşgul olur)."

Abdurrahman-ı Fâsî'nin, "Kim ona (ilâhî tecellilere) dalarsa vaadine bağlanıp kalmaz" sözünün manası şudur: Allah Teâlâ, bazan yapmak istediği şeyi, kuldan gizlediği birtakım şartlara bağlar; bunu kulun korku ve sıkıntısı devam etsin diye yapar. Bunun için ârif kulun sıkıntı ve ıstırabı hiç bitmez. Ârifin korkusu önceki hükümden ve sonuçtan değildir; çünkü onun Hakk'a dalması ve onda fâni olması, kendisini önceden verilmiş hükmü ve ahirette karşılaşacağı şeyleri düşünmekten alıkoyar. Onun korkusu sadece, ilâhî huzurda yakınlık elde ettikten sonra uzaklaştırılmaktan veya cem' halinden (Hakk'ı müşahededen) sonra, tefrika haline (eşyayı müşahedeye) düşmektir. Bu da temkin halinden yani manevi halinde sabitkadem olmadan önce olur; yoksa temkin ha-

linden sonra böyle bir korku yaşanmaz; çünkü kerim olan Allah, kuluna temkin halini verince, onu kendisinden geri almaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hak'tan Gaflet İçinde Olanlar

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda bahsedilen güzel vasıflara sahip olan müminlerin zıddı vasıflara sahip kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

بَلْ قُلُوبُهُمْ فٖى غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا وَلَهُمْ اَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ
﴿٦٣﴾ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذْنَا مُتْرَفٖيهِمْ بِالْعَذَابِ اِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْـَٔرُوا
الْيَوْمَ اِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ ﴿٦٥﴾ قَدْ كَانَتْ اٰيَاتٖى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ
عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرٖينَ بِهٖ سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾

63. ***Sadece kâfirlerin kalpleri bundan gaflet içindedir. Onların bundan başka yapıp durdukları birtakım*** *(kötü)* ***amelleri de vardır.***

64. ***Nihayet onların nimet içinde yüzen zenginlerini azapla yakaladığımızda, o anda feryadı basarlar.***

65. ***Onlara denir ki: Bugün boşuna feryat etmeyin; zira bizden yardım görmeyeceksiniz.***

66. ***Çünkü âyetlerim size okunurdu da siz arkanızı dönerdiniz.***

67. ***Ona karşı büyüklük taslar, geceleyin toplanıp*** *(Kur'an hakkında)* ***hezeyanlar savururdunuz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Nimet ve rahatlık içinde yavaş yavaş azaba yaklaştırılan, fakat bunun farkında olmayan *kâfirlerin kalpleri bun-*

dan tam bir *gaflet içindedir."* Onlar, Allah'tan korkma ve diğer sıfatları dile getirilen müminlerin sahip olduğu güzel halden habersizdir.

Yahut onlar, Kur'an'da açıklanan, Allah'ın katında hakkı söyleyen bir kitabın bulunduğundan, bu kitabın şahitlerin önünde onların kötü amellerini açıklamasından ve böylece rezil olacaklarından hebersizdir. Nitekim aşağıda gelen, *"Âyetlerim size okunurdu da siz arkanızı dönerdiniz"* âyeti de bunu bildirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların bundan başka yapıp durdukları birtakım kötü amelleri de vardır."* Yani onların pek çok çirkin ameli vardır; onlar müminlerin sayılan salih amellerinden daha fazladır. Bu ameller, bütün inkâr ve isyan çeşitleridir. Onlar, bu amelleri yapmakta ve onlara devam edip durmaktadırlar. Allah onları azapla yakalayana kadar bu halde devam ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Nihayet onların nimet içinde yüzen zenginlerini azapla yakaladığımızda, o anda feryadı basarlar."

Kâfirlerin başına gelen bu azap hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Bazıları onun dünya azabı olduğunu söylemiştir. Bu azap, yedi sene boyunca çektikleri kıtlıktır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlar hakkında, *"Allahım, Mudar kabilesini şiddetli sıkıntıya uğrat; onlara Hz. Yusuf'un zamanında Mısırlılar'ın çektiği sıkıntı seneleri gibi sıkıntı yaşat"*[275] şeklinde beddua edince, şiddetli bir kıtlık yaşadılar; öyle ki köpekleri, ölmüş leşleri ve atılmış kemikleri yediler.

Bir diğer görüşe göre kâfirlerin başına gelen azap Bedir Savaşı'dır.

Hak olan görüş, bu azabın ahiret azabı olduğudur. Çünkü bu azap başlarına gelince feryat edip yardım isterler, o zaman kendilerine ret cevabı verilir ve yardımdan ümitleri kesilir.

Bedir günü başlarına gelen azaba gelince, onlar Bedir'de başlarına gelen musibetten dolayı feryat etmediler. Bunu Allah Teâlâ'nın şu âyeti haber vermektedir:

275 Buhârî, Ezan, 128, Cihad, 98, Enbiyâ, 19; Müslim, Mesâcid, 294; Ebû Davud, Vitir, 10; İbn Mâce, İkame, 145.

"Andolsun, biz onları azapla yakaladık da yine Rab'lerine boyun eğmediler ve O'na yalvarıp yakarmadılar" (Mü'minûn 23/76).

Âyetin maksadı, yerinde geleceği gibi, Bedir günü kâfirlerin başına gelen şeydir. Müşriklerin çektiği açlığa gelince, aralarında kıtlık baş gösterince o günkü reisleri Ebû Süfyân, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, üzerlerinden bu sıkıntının kalkması için, akrabalık hakkı için dua etmesini rica etti; Allah Resûlü onu ümitsiz bırakıp geri çevirmedi, bilakis kıtlığın kalkması için dua etti, Allah Teâlâ üzerlerinden sıkıntıyı kaldırdı.

Âyetin, *"O anda feryadı basarlar"* kısmı, yardım isteyerek feryat ederler anlamındadır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlara denir ki: Bugün boşuna feryat etmeyin*, yaptığınız feryadın size bir faydası yok; *zira bizden yardım görmeyeceksiniz*, bizden size, başınıza gelen musibeti giderecek bir yardım ulaşmayacak. *Çünkü* dünyada Kur'an *âyetlerim size okunurdu da arkanızı dönerdiniz*; geri dönüp kaçardınız, onu tasdik ve kendisiyle amel etmek şöyle dursun, dinlemekten şiddetle yüz çevirirdiniz. *Ona karşı büyüklük taslayıp geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz."*

Son âyete şu mana da verilmiştir: Siz, Mescid-i Harâm'ın çevresinde oturduğunuz için, bu sebeple büyüklük taslayıp Kur'an'ı kabulden yüz çevirirdiniz. Çünkü müşrikler, Kâbe'nin etrafında oturmakta ve onun hizmetlerini görmekteydiler. Şöyle diyorlardı: "Hiç kimse bize üstün gelemez, çünkü biz Harem bölgesinde (Kâbe'nin çevresinde) oturan kimseleriz."

Âyetin, *"Geceleyin toplanıp (Kur'an hakkında) hezeyanlar savururdunuz"* kısmına şu manalar verilmiştir: Gece toplanıp Kur'an'ı konuşur ve onun hakkında ağır tenkitlerde bulunurdunuz.

Müşrikler, geceleyin Kâbe'nin etrafında toplanıp konuşurlardı. Konuşmalarının tamamı Kur'an, onu tenkit ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdikleri hakkında idi.

Âyetin metninde geçen "tehcürûn" kelimesi, hezeyan manasına gelir. Buna göre mana şöyle olur: Kur'an hakkında hezeyanlar savuruyordunuz; rüya gören kimsenin veya sarhoşun yaptığı gibi.

Bu kelimenin "terketmek" manası da vardır. Buna göre mana şöyle olur: Siz Kur'an'ı terkedip ondan kaçıyordunuz. Yahut Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminleri terkediyordunuz.

Bu kelimenin "çirkin konuşmak" manası da vardır. Buna göre mana şöyle olur: Siz, Kur'an hakkında çirkin şeyler söylüyordunuz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

63-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kimin kalbi, dünya malı toplamaya bağlanarak nefsanî hazlarının ve hevâsının gafleti içinde ise onun bu haliyle yüce Mevlâ'sının huzuruna girmesi düşünülemez, isterse bu kimse bin sene namaz kılıp oruç tutsun.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İlâhî huzura girmek sadece, bütün amellerden kalbini arındırmış, kendisinin dünya ve ahiret işleriyle bir meşguliyeti kalmamış kimse için uygundur. Sürekli dünyasıyla meşgul olan ve kalbinde ahiret hesapları bulunan kimsenin, yüce Mevlâ'sı ile sohbetten bir nasibi yoktur."[276]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar hakkında aldanmıştır: Bunlar, sıhhat ve boş vakittir (yahut kalbi mâsivadan arındırmaktır)."[277]

Kur'an Âyetleri Üzerinde Düşünmek

Cenâb-ı Hak sonra, belki manevi uyanmaya vesile olur diye, Kur'an âyetleri üzerinde düşünmeyi emrederek şöyle buyurdu:

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ أَمْ
لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ

276 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/252 (Kahire 1999).

277 Buhârî, Rikak, 1; Tirmizî, Zühd, 1; İbn Mâce, Zühd, 15; Ahmed, *Müsned*, 1/258.

جَٓاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَاَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ اَهْوَٓاءَهُمْ
لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّۜ بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ
فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَۜ ﴿٧١﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ خَرْجاً فَخَرَاجُ رَبِّكَ
خَيْرٌۗ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾ وَاِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
﴿٧٣﴾ وَاِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

68. ***Onlar bu sözü*** *(Kur'an'ı)* ***hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, önceki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?***

69. ***Yoksa peygamberlerini tanımadılar da bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar?***

70. ***Yoksa onda bir delilik olduğunu mu söylüyorlar? Hayır, o, onlara hakkı getirdi. Hal böyle iken onların çoğu haktan hoşlanmaz.***

71. ***Eğer hak onların arzularına uysaydı, şüphesiz gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şereflerini*** *(Kur'an'ı)* ***getirdik, fakat onlar bu şereflerinden yüz çeviriyorlar.***

72. ***Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun*** *(da onu ağır bulup getirdiğine inanmıyorlar)?* ***Rabb'inin vereceği ücret daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.***

73. ***Şüphesiz sen onları doğru bir yola çağırıyorsun.***

74. ***Ahirete inanmayanlar, gerçekten ısrarla hak yoldan sapmaktadır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar bu sözü,* Kur'an'ı *hiç düşünmediler mi?"* Kur'an'ı düşünselerdi de onun nazmındaki i'câza, delillerindeki sağlamlığa, geçmiş ve gelecekle ilgili verdiği gayba ait haberlere bakarak onun hak olduğunu bilselerdi; böylece ona iman edip getirdiklerine boyun eğerek teslim olsalardı.

"Yoksa kendilerine, önceki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?" Böyle bir şey mi oldu da Kur'an'ı doğruluktan uzak görüyorlar, onun yeni bir şey olduğunu söylüyorlar ve bunun için onu tenkit ediyorlar, sonuçta inkâr ve sapkınlığa düşüyorlar?

"Yoksa onlar, peygamberlerini tanımadılar da bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar?" Yani onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] güvenilir ve doğru sözlü biri olduğunu, güzel ahlâkını, bir âlimden ders alıp ilim öğrenmeden ilimde zirveye ulaştığını ve bunların dışında kendisinden önceki peygamberlerde bulunan bütün kemalat hallerine sahip olduğunu bilmediler mi? Bilakis onlar, bütün bu sayılan güzel hallerin onda olduğunu biliyorlar. Bununla birlikte azgınlık ve hasetlerinden dolayı onu inkâr ediyorlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa onda bir delilik olduğunu mu söylüyorlar?"* Halbuki onda böyle bir şey yoktur; çünkü onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], içlerinde en akıllı, en keskin zekâlı, en sağlam görüşlü ve en ağır başlı kişi olduğunu biliyorlar. Gerçekten onun böyle olduğuna, kendisini gören düşmanları ve dostları şahitlik etmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bilakis o, onlara hakkı getirdi."* Durum, onların Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun Kur'an'dan getirdikleri hakkında düşündükleri gibi değildir; bilakis o, kendilerine apaçık gerçeği, dosdoğru yolu ve nefislerinin hevâsına uymayan şeyleri getirdi. O, şirkten uzak hâlis tevhid ve sağlam dindir. Onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiklerini reddedecek ve ortadan kaldıracak bir şey bulamadılar, bunun için kendisine deli dediler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hal böyle iken onların çoğu haktan hoşlanmaz."* Onlar, sadece bu haktan değil, hak olan her şeyden hoşlanmazlar. Çünkü onların cibilliyetinde (yaratılışında) bâtıla uygun olan sapma ve kayma mevcuttur; bunun için kendilerine gelen bu parlak hakkı inkâr ettiler, apaçık doğru yoldan saptılar.

"Onların çoğu haktan hoşlanmaz" ifadesi, onlardan az bir kısmının hakkı kötü görmediklerine, aksine, gurur yaparak ve kavminin kınamasından çekinerek yahut anlayışının azlığından ve tefekkür etmeyişinden dolayı hakka iman etmediğine dair bir delil vardır. Ebû Tâlib ve benzerleri gibi ...

Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kâfir ve müşriklerin hepsinin küfürde birleştiği bilindikten sonra, onların bir kısmının hakkı kötü görmediğini söylemek, asla makama (âyetin ruhuna) uygun değildir."[278] Görüldüğü gibi Ebüssuûd, "çoğu" ifadesini "hepsi" manasına almıştır. Buna göre mana şudur: Kâfirlerin hiçbiri haktan hoşlanmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer hak onların arzularına uysaydı, şüphesiz gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulur giderdi."* Yani onların dediği gibi gökte ve yerde değişik ilâhlar olsaydı kâinatın düzeni bozulurdu. Bu konuda, *"Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı"* (Enbiyâ 21/22) âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

Hakkın, onların arzusuna uyması, mecazi bir ifadedir. Mana şudur: Eğer vahiy, onların arzuladığı şekilde gelseydi göklerin düzen ve intizamı bozulurdu.

Âyette geçen hak, *"Hayır, o, onlara hakkı getirdi"* âyetinde geçen haktır. Mana şudur: Eğer onların hoşlanmadığı hak -ki Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] getirdikleri de buna dahildir- onların bâtıl arzularına uysaydı âlemin nizamı bozulurdu.

Âyet şöyle devam ediyor: "Hayır, biz onlara şereflerini yani Kur'an'ı getirdik. O Kur'an ki onların övüncü ve şerefi ondadır. Cenâb-ı Hak, bu konudaki diğer bir âyetinde şöyle buyurmuştur:

---

278 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/426.

"Şüphesiz o (Kur'an), senin ve kavmin için bir şereftir" (Zuhruf 43/44). Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlardandır; Kur'an onların dilinde inmiştir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: O size, uyarı ve öğüdünüzü getirdi. Yahut sizin temenni ettiğiniz zikri (kitabı) getirdi. Onlar şöyle diyorlardı: *"Eğer yanımızda, evvelkilere verilen kitaplardan bir kitap olsaydı elbette biz, ihlâslı kullardan olurduk"* (Sâffât 37/168-169).

"Fakat onlar bu şereflerinden yüz çeviriyorlar." Yani onlar, Kur'an'ı terketmekle, kendi övünç kaynaklarından ve şereflerinden yüz çeviriyorlar. Bu, nefs-i emmârelerin yaratılışında mevcut bir haldir. Bu nefis, kendisine hayır veren şeyden yüz çevirir, onu helâke götürecek şeye rağbet eder; ancak yüce Allah'ın korudukları hariç. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[279]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm, *yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun*?"

Bu âyette, *"Yoksa onda bir delilik olduğunu mu söylüyorlar"* âyetinde kâfirler için yapılan kınamadan, onları başka bir yönden kınamaya geçiş vardır. Âyet sanki şöyle demiş oluyor: Siz o peygamberin, peygamberlik görevini yerine getirmesine karşılık sizden bir şey istediğini mi düşünüyorsunuz da kendisini suçluyorsunuz? Yahut istediği şey size ağır mı geldi de iman etmiyorsunuz?

"Rabb'inin vereceği ücret, yani dünyada vereceği rızık ve ahirette ihsan edeceği sevap, senin için *daha hayırlıdır;* çünkü O'nun verdiği devamlıdır ve çoktur." Mana şudur: Resûlüm, onlardan böyle bir şey isteme, Allah'ın sana dünyada ve ahirette verdiği rızık, senin için ondan daha hayırlıdır.

"Senin Rabb'inin vereceği ücret daha hayırlıdır" âyetinde, "senin Rabb'in" ifadesiyle ücretin hayırlı oluşunun sebebi açıklandığı gibi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şerefi de ortaya konmaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, rızık verenlerin en hayırlısıdır."* Yani en faziletlisidir.

---

279 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/426.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz sen onları, doğru bir yola çağırıyorsun."* O, doğruluğuna akl-ı selimin şahitlik ettiği, içinde hiçbir şekilde seni suçlamayı gerektirecek bir eğrilik şüphesi bulunmayan bir yoldur.

Gerçekten Allah Teâlâ bu âyetlerde, onları susturacak delilleri ortaya koydu ve onların itiraz sebeplerini ortadan kaldırdı. Şöyle ki onları inkâr ve ithama götüren şeyleri, *"Yoksa onlar, peygamberlerini tanımıyorlar mı?"* âyetinden bu âyete kadar özetle saydı ve onların geçersiz olduğunu açıkladı. Bundan sonra onları inkâra sevkeden, hakkı sevmemek, anlayışlarının olmayışı, inat ve büyüklenmekten başka bir sebepleri kalmadı.

"Ahirete inanmayanlar, gerçekten ısrarla hak yoldan sapmaktadır." Yani onlar, bahsedilen bu doğru yoldan ayrılmaktadır. Onların, ahirete iman etmediklerinin belirtilmesi, bütünüyle dünyaya dalmalarının ve dünya hayatından başka bir hayat yoktur şeklindeki düşüncelerinin çirkinliğini ortaya koymak içindir. Bununla ayrıca, belirtilen hükmün yani onların doğru yoldan sapmasının sebebi de bildirilmiş olmaktadır. Şüphesiz ahirete iman etmek ve ondaki korkunç hallerden korkmak, kulu, hakkı talep etmeye ve onun yoluna girmeye sevkeden işlerdendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

68-74. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velileri inkâr etmenin ve onların veliliğini tanımamanın bütün sebebi şu üç şeydir:

1. Cehalet. Veliyi inkâr edenlerden bazıları, hiç onlarla beraber bulunmamış, sohbetlerine katılmamış, onların söylediklerini düşünmemiş, neyi emredip nelerden sakındırdıklarını işitmemiş kimselerdir. Bu kimse, velilerin gıyabında, onların asıl halini bilmeden ve bir delili bulunmadan kendi tahminiyle konuşur.

2. Haset. Veliyi inkâr edenlerden bazıları, onların güzel haline ve halk tarafından sevilmesine haset eder, kendi itibarının başkasına intikal etmesinden korkarak onları inkâr eder.

3. Alışkanlıklara esir olmak. Veliyi inkâr edenlerden bazıları da boş alışkanlık ve hevâlarını terkedemeyen kimselerdir. Veli onlardan, nefislerinin kötü alışkanlıkları terketmelerini ister. Bu, onların önceki baba ve atalarında bulunmayan bir durumdur. Bunun üzerine onlar velilere, "Biz babalarımızı bir din üzere bulduk; biz onların izine uyarız (eski halimizi değiştirmeyiz)" derler. Halbuki veli onlara hakkı getirdi. Onların çoğunluğu ise hakkı sevmez ve hoş görmez. Bu durumda kul, nefsinin kötü alışkanlıkları terketmezse kendisini haktan perdeleyen engeller nasıl ortadan kalkar?

Eğer hak onların hevâlarına (nefislerinin boş arzularına) tâbi olsa, onların dediği gibi manevi terbiye, onların alışkanlık ve âdetlerine göre uygulanıp devam etse, nizam bozulur, kâinat zulmet içinde kalır, bütün halk nurdan mahrum kalırdı. Çünkü kâinatın, hakkın ortaya çıkmasıyla bir nur haline gelmesi sadece nefislerin çirkin alışkanlıklarını terketmek ve onu hevâsından çekip çıkarmakla mümkün olur. O zaman kul için kâinatın karanlığı ortadan kalkar ve kalp kâinatın sahibini müşahedeye dalar.

Biz onlara şeref olan şeyi verdik. Bu şeref, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede halinde tanımaktır; fakat onlar, şerefleri olan bu şeyden yüz çevirmektedir. Çünkü onlar, nefislerinin kötü alışkanlık ve boş âdetlerine daldılar, onları bu halden çıkaracak ve kendilerine Allah için Allah'ı tanıtacak kimseye (kâmil mürşide) yönelmediler. Hem kâmil mürşid bu işi, onlardan bir ücret almadan ve kendilerinden maddi bir şey beklemeden yapmaktadır.

Allah Teâlâ Peygamber'ine (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu: *"Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun? Rabb'inin vereceği ücret daha hayırlıdır."* İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Âyet şunu demek istiyor: Resûlüm sen, peygamber olarak yaptığın tebliğe karşılık onlardan bir ücret talep etme ve sana maddi bir karşılık vermelerini bekleme; böyle bir beklentiye girersen, onlara getirdiğin din konusunda töhmet altına girersin. Yoksa sen, onların başına reis olarak oturmak mı istiyorsun ki onlar seni kabule yanaşmıyorlar?

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: Senin yüce Allah'tan alacağın bol sevap ve ulaşacağın güzel âkıbet, onlardan elde edilecek şeylere ulaşmak için onlara yönelmeye ihtiyaç bırakmaz. Bu durum, Allah kendilerine selâm etsin, bütün peygamberlerin sünnetidir (yolu ve usulüdür). Onlar, Allah için amel ettiler ve yaptıklarına karşılık Allah'tan başka kimseden bir ücret istemediler. Âlimler de peygamberlerin vârisleridir; onların da insanların elindekine tamah kirinden temiz kalmaları ve din vesilesiyle dünya malı yemekten uzak durmaları gerekir. İnsanların elindekine tamah etmek, imana zarar veren bir gösteriştir. Eğer bir amel Allah için yapılmışsa onun sevabı Allah'tan beklenir; hem ona verilecek sevap Allah tarafından vaat edilmiştir."[280]

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz sen onları doğru bir yola çağırıyorsun"* âyeti hakkında deriz ki: Bu yol, nefsin hevâsına karşı durmak ve onu boş alışkanlıklarından uzaklaştırmak olan manevi terbiye yoluyla Cenâb-ı Hakk'ın zatını müşahedeye ulaştıran yoldur.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Doğru yol, bütün varlıklarda ve yaratmada Cenâb-ı Hakk'ın tek olduğunu müşahede etmek ve ilâhî hükümleri hiçbir hoşnutsuzluk göstermeden kalp hoşluğu ile kabul etmektir."[281]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âlimlerden birinden naklederek demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ, nefsin emirlerine karşı durmayı ve onun isteklerini terketmeyi emretmeseydi, insanlar, nefislerinin arzularını yerine getirmede hevâlarına tâbi olurlardı. Bunu yaptıklarında, kulluk yolundan sapmış, Allah'ın emirlerini terketmiş, O'nun taatinden yüz çevirmiş ve sürekli hakka muhalefet etmiş olurlardı. Bakınız Allah Teâlâ ne buyuruyor:

"Eğer hak onların arzularına uysaydı, şüphesiz gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulur giderdi."[282]

---

280 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/254 (Kahire 1999).

281 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/255.

282 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/566 (Beyrut 2008).

Cenâb-ı Hak sonra, habibinin, onları bu müşahedeye çağırdığını açıklayarak şöyle buyurdu: *"Şüphesiz sen onları dosdoğru bir yola çağırıyorsun."* Yani sen onları, Cenâb-ı Hakk'ın cemal nurlarının aydınlattığı ve senin müşahede ettiğin yola çağırıyorsun. Bu, kudsî ruhlar için sıddıkların kalplerinde bulunan ilâhî marifet yoludur. Bu yolun sonu ilâhî muhabbettir; başlangıcı ise Allah Teâlâ'nın, *"Onlara de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin"* (Âl-i İmrân 3/31) âyetini örnek alıp Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] uymaktır.

Ben derim ki: Muhabbetten maksat, bahsedilen âyetin gösterdiği gibi Cenâb-ı Hakk'ın kuluna olan sevgisidir. İbn Atâ[283] âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Resûlüm, şüphesiz sen onları, vuslata götüren yollara yönlendiriyorsun, ancak herkes bu yolda gitmeye uygun değildir. O yolda gitmeye sadece istikamet sahipleri muvaffak olur. Onlar, yüce Allah ile muamelelerinde istikamet üzere olan, O'nunla birlikte başka bir şey talep etmeyen, ayrıca nefislerine ait hiçbir derece ve makam görmeyen kimselerdir."

Allah Teâlâ'nın, *"Ahirete inanmayanlar, doğru yoldan sapmaktadır"* âyetinin işaretiyle deriz ki: Yani onlar, ahiret hayatına (yeniden dirilmeye) inanmıyorlar. Bu yeni hayat, nefislerin, cehalet, maddi şeylere ve alışkanlıklara bağlanıp kalarak ölümünden sonra, müşahede derecesindeki marifetle dirilmesidir. Bu manevi hayatı tasdik etmeyen ve müşahedeye götüren doğru yola tâbi olarak kulu marifete ulaştıran kimsenin (kâmil mürşidin) varlığını inkâr eden kimseler, gerçekten doğru yoldan sapmaktadır. Böylece onlar, hayret ve zarar içinde şaşkınca bir hayat sürmektedir. Allah Teâlâ bizleri böyle bir halden korusun.

---

283 İbn Atâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl el-Edemî (v. 309/922), ilk dönem sûfilerinden, muhaddis ve müfessir bir zattır. Hanbelî mezhebine mensuptur. Hallâc-ı Mansûr'un sadık dostlarındandır. Âyetlerin tefsiriyle ilgili açıklamaları daha çok işârî tefsirlerde yer almaktadır (bk. Reşat Öngören, "İbn Atâ", *DİA*, 19/336; ayrıca bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 137; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 265; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/302; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/255).

Gaflete Dalanların Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, ezelde haklarında verilen hükümden dolayı gaflete dalmalarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾ وَلَقَدْ اَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتّٰى اِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ اِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾

75. Eğer biz onlara merhamet edip başlarına gelen sıkıntıyı giderseydik, şüphesiz onlar, şaşkın vaziyette azgınlıkları içinde devam edip giderlerdi.

76. Andolsun, biz onları azap ile yakaladık, fakat yine de Rab'lerine boyun eğmediler ve O'na yalvarıp yakarmadılar.

77. Nihayet onlara şiddetli bir azap kapısı açtığımızda, bir de bakarsın ki onlar onun içinde ümitsizliğe düşmüşler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer biz onlara merhamet edip* kıtlık ve kuraklık gibi *başlarına gelen sıkıntıyı giderseydik, şüphesiz onlar,* hidayetten uzak bir şekilde *şaşkın vaziyette, azgınlıkları içinde devam edip giderlerdi."* Yani inkâr, azgınlık, büyüklük taslama ve Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] müminlere düşmanlık etme konusundaki taşkın hallerine devam ederlerdi.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: Sümâme b. Üsâl el-Hanefî, müslüman olup Yemâme'ye dönünce, o bölgeden Mekkeliler'e gelen yiyeceklere mâni oldu. Allah Teâlâ, Mekkeliler'i şiddetli bir kıtlığa mâruz bıraktı; öyle ki yiyecek bulamadıklarından kandan ve deve tüyünden yapılmış şeyleri yemek zorunda kaldılar. Sonunda Ebû Süfyân Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Allah ve akrabalık hakkı için soruyorum; âlemlere bir rahmet olarak gönderildiğini söyleyen sen değil misin?" diye sordu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, böyle söyleyen benim!" dedi. Ebû Süfyân,

"Babalarımızı savaşta kılıçla öldürdün, çocuklarımızı da açlıkla ölüme mahkûm ettin (bu nasıl rahmet olmaktır!)" dedi. O zaman bu âyet indi.[284]

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Bu rivayet tenkite açıktır, çünkü âyet, Mekke'de inmiştir. Bu konuda âlimlerin görüş birliği vardır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ise Kureyş'e sadece hicretten sonra Medine'de beddua etmiştir. Konuyla ilgili hadis bunu göstermektedir."[285]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İşin doğrusu şudur: Mekkeliler'e iki defa kıtlık isabet etmiştir. Biri hicretten önce olmuştur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlar hakkında, *"Allahım, Hz. Yusuf'un zamanında Mısır insanlarının yedi sene kıtlık çektiği gibi Kureyş'i de kıtlığa düşürerek onlara karşı bana yardım et"*[286] diye beddua edince, onları bir kıtlık sardı, her şeylerini yok etti; öyle ki leşleri ve kemikleri yediler. Açlıktan, ortalığı bir duman sarmış gibi görüyorlardı. Bunun üzerine Ebû Süfyân Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Ey Muhammed, bize gelip akraba hukukunu korumayı emrettin; kavmin açlıktan helâk oldu, bize yardım etmesi için Allah'a dua et!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], dua etti. Allah Teâlâ sıkıntılarını kaldırdı.[287] Bu konuda şu âyet indi:

"Göğün apaçık bir duman getireceği günü gözetle!" (Duhân 44/10).

Allah Teâlâ'nın, *"Eğer onlara acıyıp sıkıntılarını kaldırsaydık ..."* âyeti bu durumla ilgilidir.

---

284 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/93 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/332; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/111 (Beyrut 2002).

285 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/55 (Beyrut 1995).

286 Buhârî, Daavât, 58; Tirmizî, Tefsîru Sûre (44), 1.

287 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/429.

Bir diğer kıtlık Medine'de olmuştur. Allah Resûlü, hutbe verirken halk kendisine gelip içine düştükleri sıkıntının kaldırılması için yadım istediler. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh], Sümâme'nin müslüman olmasıyla ilgili naklettiği, bu durum olabilir. O rivayette geçen, "O zaman bu âyet indi" ifadesi, herhalde bir yanılma ile söylenmiş bir sözdür. Çünkü âyet, hicretten önce inmiştir. Fakat Mekke'de inen bir sûrenin içinde Medine'de inmiş bir âyetin bulunması durumunda, bu rivayet sahihtir.

Müfessir İbn Cüzey'in, "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlere hicretten sonra beddua etti" sözüne gelince, işini doğrusu şudur: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara, hicretten önce ve sonra beddua etmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyetin manası şudur: Eğer onlara merhamet etseydik ve kendilerine olan rahmetimizle içine düştükleri kıtlık ve açlığı kaldırsaydık, böylece bolluk ve rahatlığa ulaşsalardı, muhakkak içinde bulundukları inkâr ve kibir haline geri dönerlerdi, onlardaki bu ahlâk ve sana sarılmaları giderdi. Bu durum, Allah Teâlâ'nın, Duhân sûresinde bahsettiği şu âyetteki gibidir:

"Biz kısa bir süre sizden azabı kaldırırız, fakat siz yine eski halinize dönersiniz" (Duhân 44/15).

Âyette geçen zarar ve sıkıntıdan kastın, ahiret azabı olduğu söylenmiştir. Bu durumda mana şu âyetteki gibi olur:

"Onlar dünyaya geri döndürülecek olsalar, kendilerine yasaklanan işlere geri dönerlerdi" (En'âm 6/28).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Andolsun, biz onları azap ile yakaladık." Bu azap, Bedir Savaşı'nda başlarına gelen öldürülme ve esir edilmedir. Bu azap, Allah Teâlâ'nın Duhân sûresindeki şu âyetinde de dile getirilmektedir:

"Onları en şiddetli şekilde yakalayacağımız günü hatırla" (Duhân 44/16).

Âyet şöyle devam ediyor: "*Fakat onlar,* bununla *Rab'lerine boyun eğmediler,* yani boyun eğerek nefislerini zelil etmediler *ve O'na yalvarıp*

yakarmadılar." Yani bu halde ve onun dışındaki durumlarda Rab'lerine yalvarıp yakarmak onların yaptığı bir şey değildir.

Bir diğer mana: Onlar, geçmişte boyun eğmediler, istikbalde başlarına gelecek sıkıntılarda da O'na yalvarıp yakarmazlar.

Kısaca âyetin manası şudur: Vallahi biz onları azapla yakaladık; onları kılıçla öldürdük, Bedir günü, başlarına gelen geldi, ileri gelen elebaşlarını kaybettiler; bundan sonra da onlarda bir boyun eğme ve yakarış olmadı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Nihayet onlara şiddetli bir azap kapısı açtığımızda -ki bu, ahiret azabıdır- *bir de bakarsın ki onlar onun içinde ümitsizliğe düşmüşler."* O anda tam bir şaşkınlık içinde kalıp her türlü hayırdan ümitlerini keserler.

Bu âyette geçen azabın, ahiret azabı olduğunu söylemek daha doğrudur; azabın şiddetli oluşu ve kâfirleri ümitsiz bırakması bunu gösteriyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafiller ve Allah'tan uzak olanlar, gaflete daldıklarından ve kalpleri katılaştığından, genişlikte de darlıkta da Allah'a dönüp yalvarmazlar.

Kalpleri uyanık ârif kimseler, genişlikte de darlıkta da Allah'a dönüp yalvarırlar; genişlikte hamd ve şükür ile, darlıkta ise sabır, rıza ve teslimiyetle, kulluk yapmak için yalvarıp yakararak Allah'a yönelirler.

Orta halde olanlar ise sıkıntı ve darlık anında Allah Teâlâ'ya yalvarırlar, genişlik anında şükrü unuturlar.

Birinci grup, nefsine zulmeden, ikinci grup hayırlarda önde giden, üçüncü grup ise orta halde olan kimselerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak, sonra, kudretinin delillerinden bahsetti. Bu şekilde onlar, şükür ile Allah Teâlâ'ya dönmeye davet edilmektedir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْشَاَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۜ قَل۪يلًا مَا تَشْكُرُونَ
﴿٧٨﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي ذَرَاَكُمْ فِي الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يُحْي۪
وَيُم۪يتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾ بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا
قَالَ الْاَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُٓوا ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾
لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَاٰبَٓاؤُ۬نَا هٰذَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨٣﴾

78. *Sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratan O'dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz!*

79. *O, sizi yeryüzünde yaratıp yayandır. Sadece O'nun huzurunda toplanacaksınız.*

80. *Dirilten ve öldüren O'dur. Gece ve gündüzün değişmesi de O'na aittir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?*

81. *Hayır onlar, öncekilerin söylediklerine benzer söz ettiler.*

82. *Dediler ki: "Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik haline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz?"*

83. *"Gerçekten bize ve bizden önceki atalarımıza böyle bir vaatte bulunuldu, fakat bu, öncekilerin uydurduğu masallardan başka bir şey değildir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizin için kulakları ve gözleri yaratan O'dur."* Onları, hayret verici sanatlarını ve kudretinin delillerini görmeniz için yarattı. Yahut onları, kâinat ve Kur'an âyetlerini müşahedeye ulaşmanız için yarattı.

"Sizin için gönülleri yaratan da O'dur." Onları, ilâhî âyetlerden gördüklerinizi tefekkür edip ibret almanız için yarattı.

Âyette, özellikle kulak, göz ve gönlün yani kalbin dile getirilmesi, onlarla elde edilen faydaların diğer âzalarla elde edilemeyişindendir. Önce kulaktan bahsetti, çünkü bilgilerin çoğuna onunla ulaşılır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ne kadar az şükrediyorsunuz!"* Yani bu yüce nimetlere şükür sayılmayacak kadar az şükrediyorsunuz. Çünkü şükrün temeli, her biri ayrı bir nimet olan bu âzaları, yaratıldığı şey için kullanmaktır; halbuki siz onlarla büyük bir sapkınlığa düşüyorsunuz!

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O, sizi yeryüzünde yaratıp yayandır."* Yani sizi yaratan ve nesiller yoluyla yeryüzünde yayıp çoğaltan O'dur.

"Sadece O'nun huzurunda toplanacaksınız." Ölümden sonra vücudunuz çürüyüp dağıldıktan sonra, kıyamet günü O'nun huzurunda toplanacaksınız; O size, iyi ve kötü amellerinizin karşılığını verir.

"Dirilten ve öldüren O'dur." O bunları, hiçbir şahsı ve herhangi bir varlığı kendisine ortak etmeden yapar.

"Gece ile gündüzün değişmesi de O'na aittir." Onların değişmesinde ve peşpeşe gelmesinde etki sahibi O'dur. *"Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?"* Aklınızı kullanıp da gözlem ve ince düşünce ile bütün bunların bizden olduğunu, bizim kudretimizin, yaratılması mümkün olan her şeyi kapsadığını bilseydiniz ya! Bu mümkün olan şeylerden biri de öldükten sonra diriltmek ve kulları hesaba çekmektir.

"Hayır, onlar, akıllarını kullanıp bu gerçeği anlamadılar, *aksine öncekilerin* yani kâfir babalarının ve onların yanlış yolunda gidenlerin *söylediklerine benzer bir şey söylediler. Dediler ki: 'Gerçekten biz, ölüp toprak*

olduktan ve kemik haline geldikten sonra tekrar diriltileceğiz ha?' Yani biz bu halden sonra yeniden dirilecek miyiz? *"Gerçekten bize ve bizden önceki atalarımıza bu vaatte bulunuldu,* yeniden diriltileceğimiz söylendi, *fakat bu, öncekilerin uydurduğu masallardan* yani yazıp yaydıkları yalanlardan *başka bir şey değildir."*

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78-83. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde beş nimet dile getirildi. Kulun, bu nimetlerin her birine şükretmesi gerekir:

Kulak nimetinin şükrü, onunla faydalı şeyleri dinlemen, onu fayda vermeyen şeylerden koruman, bir hayırlı şey dinlediğinde onu yayman, kötü bir şey duyduğunda onu gizlemendir.

Göz nimetinin şükrü, göklerin, yerin ve içindekilerin melekûtuna (sırrına ve hakikatine) bakman, böylece onları yaratanın azametini tanıman yahut bunların içinde O'nu müşahede edip birliğini görmendir.

Kalp nimetinin şükrü, onunla, bütün gaybı bilen Allah'ı tanıman, istenen ve korkulan her şeyde O'nun tek yetkili ve hüküm sahibi olduğunu bilmendir.

Yaratılma nimetinin şükrü, her durumda yüce Allah'a kul olmandır.

Yeniden diriltilme nimetinin şükrü, her an ve zaman içinde yüce Mevlâ'ya kavuşmak için hazırlanmandır.

Dirilten ve öldüren O'dur; O, birtakım kalpleri cehaletten sonra marifetiyle diriltir, bazı kalpleri de ilim ve uyanıklıktan sonra cehalet ve gafletle öldürür. Bu hal, kula bir nimetin verildikten sonra ondan çekilip geri alınmasıdır. Böyle bir halden yüce Allah'a sığınırız.

Kula, gece hükmünde olan kabz halini (manevi tutukluğu, kalp daralmasını) ve gündüz hükmünde olan bast halini (manevi genişliği, kalp huzurunu) peş peşe getirip yaşatan da yüce Allah'tır. Allah Teâlâ, son-

ra, kul sadece Allah ile olsun, O'nun dışında hiçbir şeyle olmasın diye kulunu her iki halden de çıkarır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Öldükten Sonra Dirilmenin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin inkâr ettiği, öldükten sonra dirilmenin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

قُلْ لِمَنِ الْاَرْضُ وَمَنْ فِيهَٓا اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ اَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ
﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَنْ بِيَدِهٖ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ
وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ
قُلْ فَاَنّٰى تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾ بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾

84. ***De ki: "Eğer biliyorsanız söyleyin; yeryüzü ve onda bulunanlar kime aittir?"***

85. ***Onlar, "Allah'ındır" diyecekler. Sen de, "Öyle ise düşünüp öğüt almaz mısınız?" de.***

86. ***De ki: "Yedi kat göklerin Rabb'i ve ulu arşın Rabb'i kimdir?"***

87. ***Onlar, "(Hepsi) Allah'ındır" diyecekler. Sen de, "Öyle ise Allah'tan korkmaz mısınız?" de.***

88. ***De ki: "Eğer biliyorsanız söyleyin; her şeyin melekûtu** *(mülk ve hükümranlığı)* **elinde olan, kendisi her şeyi koruyan fakat ona karşı hiç kimsenin korunamadığı zat kimdir?"***

89. ***Onlar, "(Her şeyin mülkü ve hükümranlığı) Allah'ındır" diyecekler. Sen de, "Öyle ise nasıl oluyor da böyle aldatılıyorsunuz?" de.***

90. ***Hayır, biz onlara hakkı getirdik; onlar ise*** *(şirk ve ahireti inkâr konusundaki sözlerinde)* ***kesinlikle yalancıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere de ki: *Eğer biliyorsanız söyleyin; yeryüzü ve onda bulunan* akıllı veya akılsız mahlûkat *kime aittir?"* Yani onları yoktan var eden ve işlerini düzenleyen kimdir? Eğer bu konuda bir şey biliyorsanız bana söyleyin. Bu, cevap olarak yeterlidir.

"Onlar, hepsi *Allah'ındır diyecekler."* Çünkü onlar, Allah'ın yaratıcı olduğunu kabul ediyorlardı. Onlar bunu ikrar edince, kendilerine *de ki: "Öyle ise düşünmez misiniz?"* Düşünseniz şunu bilirsiniz: Gökleri, yeri ve içindekileri yaratmaya gücü yeten bir zatın, mahlûkat çürüyüp yok olduktan sonra onları yeniden yaratmaya nasıl gücü yetmez? Şüphesiz onları tekrar yaratmak, ilk yaratmadan daha basit ve kolaydır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Yedi kat göklerin Rabb'i ve ulu arşın Rabb'i kimdir?"* Âyette, "göklerin Rabb'i" dendikten sonra, ayrıca "arşın Rabb'i" diye tekrar edilmesi, arşın şanına dikkat çekmek ve onun mahallini yüceltmek içindir. Arşın ayrıca dile getirilmesi, onun varlık olarak göklere ve yerlere tâbi olmayıp onlardan ayrı ve daha şerefli bir varlık olduğunun bilinmesi içindir.

Âyetlere soru sorma, yerden başlanarak arşa doğru devam etmiş, bunda aşağıdan yukarıya doğru bir seyir takip edilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Onlar, "Hepsi *Allah'a aittir"* diyecekler. Onlar böyle cevap verince, sen de onlara, *"Öyle ise Allah'tan korkmaz mısınız, de."* Yani bunu biliyorsunuz, bu durumda doğruyu inkâr etmeniz ve öldükten sonra diriltmeye Allah'ın gücünün yeteceğini reddetmenizden dolayı O'nun azabından sakınmıyor musunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Eğer biliyorsanız söyleyin; her şeyin melekûtu elinde olan kimdir?"* Yani kahrı ve hükümranlığı ile her şeyde tam bir tasarruf sahibi olan, onlara dilediği gibi hükmeden ve şekil veren kimdir?

Melekût, bir şeyin zâhiri ve bâtınıyla bütün mülküdür.

Sûfîlere göre melekût, eşyayı ayakta tutan manevi yönü, iç yüzünde saklı olan sırrıdır.

Yahut şöyle de diyebiliriz: Melekût âlemi, şehadet âleminde yüce zatın sırlarından gizli olan, gözle görülmeyen âlemdir. Varlıkların görünen kısmı mülktür, içindeki gizli manası (hakikati) ise melekûttur.

Ceberût âlemi ise kâinatın dışındaki âlemdir; o, sırlar denizinden çıkan, melekût âleminin nurlarının akıp geldiği âlemdir. Aslında bütün bunlar tek şeye verilen isimdir ki o şey, "vahdet denizidir."

Allah Teâlâ âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Yine biliyorsanız söyleyin bakalım, her şeyi koruyan fakat kendisine karşı hiç kimsenin diğer bir kimseyi koruyamadığı zat kimdir?"* Yani dilediğine dilediği şekilde yardım eden, kendisine karşı hiç kimseye yardım edilemeyen, ona karşı hiç kimsenin bir başkasına yardım ederek ondan gelecek şeyi savamadığı zat kimdir? Eğer bu konuda bir şey biliyorsanız bana cevap verin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* her şeyin mülkü ve yetkisi *Allah'ındır;* O, dilediğine yardım eder, fakat hiç kimse O'na karşı başkasına yardım edemez *diyecekler. Sen de onlara de ki: Öyle ise nasıl oluyor da böyle aldatılıyorsunuz?"* Neden böyle aldatılıp doğru yoldan, Allah'ın birliğine imandan ve O'nun taatinden yüz çeviriyorsunuz? Şüphesiz bir kimsenin aklı aldatılıp bozulmamışsa bu şekilde davranmaz, haktan yüz çevirmez.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Hayır, biz onlara, hakkı* yani kendisini inkârın mümkün olmadığı tevhid inancını ve öldükten sonra dirilme vaadiyle ilgili kesin haberi *getirdik. Onlar ise* şirk ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr konusunda söylediklerinde *kesinlikle yalancıdır."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

84-90. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlara, "Nefislerin tabiatı, ondaki hevâlar, hazlar ve alakalar kime aittir?" diye sor; diyecekler ki: "Onlar Allah'a aittir." Allah onları dilediği gibi yönetir. Bazan nefsi kulun emrine verir, nefis kulun kahrı ve idaresi altında olur. Bu durumdaki kul varlıkların bağından ve esaretinden hür olur. Allah Teâlâ bazan da adaletiyle kulu nefsin hükmü altına verir; kul nefsinin kahrı ve hükmü altında olur. Nefsi onu dilediği gibi yönetir. Kul, nefis için bir köle olur; hevâsını ilâh edinen kimselerin yolunda ve izinde gider.

Onlara de ki: "Ruhların Rabb'i, sırların ve nurların arşı olan kalbin Rabb'i kimdir?" O kalp ki Rabb'in evidir. Onlar, "Hepsinin rabbi Allah'tır" diyecekler. Allah kalpte dilediği zaman zuhur eder ve onu, nasıl dilerse o şekilde aslına ulaştırır.

Onlara de ki: "Her şeyin melekûtu (mülkü ve yönetimi) kimin elindedir? Nefisleri ve ruhları, onları kendisine yaklaştırarak veya kendisinden uzaklaştırarak dilediği gibi yöneten kimdir?"

O Allah, dilediği kimselere, nefsanî hazlarını ve hevâsını kontrolüne alma konusunda yardım eder; dilediklerine de onları musallat eder. Kimse ona karşı, başkasına yardım edemez; O'nun kahrından kimseyi kurtaramaz. Artık nasıl aldatılıyorsunuz?

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, önce, *'Düşünmüyor musunuz?'* buyurdu; peşinden, *'Allah'tan korkmuyor musunuz?'* buyurdu. Yüce Allah düşünmeyi, takvadan önce dile getirdi; çünkü onlar, düşünüp ibret alarak marifete ulaşırlar, yüce Allah'ı tanıdıktan sonra, kendilerine O'nun emirlerine aykırı davranmamak gerektiğini bilirler. Cenâb-ı Hak daha sonraki âyette, *'Nasıl oluyor da aldatılıyorsunuz?'* buyurdu. Yani hak delil apaçık ortaya konduktan sonra, geriye hangi şek ve şüphe kaldı ki ona (Kur'an'a) sihir diyorsunuz?"[288]

---

288 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/258.

Yüce Allah'ın Oğlu ve Ortağı Yoktur

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin, "Allah'ın oğlu var" iddiasını ve O'na ortak koşmalarını reddederek şöyle buyurdu:

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِلٰهٍ اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ
اِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا
يَصِفُونَۙ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

91. ***Allah, hiçbir çocuk edinmedi. O'nunla birlikte hiçbir ilâh da yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Allah, onların nitelemelerinden uzaktır.***

92. ***O, gaybı ve görülen her şeyi bilendir. Allah onların ortak koşmasından çok yücedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah,* 'İsa Allah'ın oğludur' diyen hıristiyanların ve, 'Melekler Allah'ın kızlarıdır' diyen Araplar'ın söylediklerinin aksine *hiçbir çocuk edinmedi.* Allah Teâlâ, onların söylediklerinden yüce ve uzaktır. Putlara tapanların ve diğerlerinin dediği gibi, *O'nunla birlikte,* ilâhlığında kendisine ortak olan *başka hiçbir ilâh da yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürürdü."* Yani onların zannettiği gibi Allah'la birlikte başka ilâhlar olsaydı; onlardan her biri, kendi mülkünü diğerlerinin mülkünden ayırmak için kendi yarattığını ve hâkim olduğunu alır götürürdü; sultanların arasında olduğu gibi aralarında çekişme ve harp çıkardı. *"Ve muhakkak birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı."* Bazısı diğerine galebe çalar, üstün gelirdi. Dünya sultanlarının halini görmektesin; onların memleketleri birbirinden ayrılmıştır, her biri diğeriyle çekişme ve mücadele halindedir. Kâinatın idaresinde ihtilaf ve çekişmeden bir eser göremediğinize göre, bilin ki bütün kâinatta Allah tek ilâhtır.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "İbn Atıyye ve diğerlerinin anladığı gibi bu âyetteki delil, birbirine engel olma değildir, bilakis onda başka bir delil vardır."[289]

İbn Cüzey, *"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, onların nizamı bozulurdu"* (Enbiyâ 21/22) âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"İnsanların çoğu, 'Bu âyette, kelâmcıların söylediği gibi, eğer kâinatta iki ve daha fazla ilâh bulunsaydı, biri diğerine mâni olurdu şeklinde ifade edilen delil vardır' demektedir. Halbuki lafzın zâhirinden anlaşıldığına göre, onda bu delilden daha açık ve geçerli bir delil vardır."[290]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, onların,* 'Allah'ın ortakları ve çocukları var' şeklindeki *nitelemelerinden uzaktır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gaybı ve görülen her şeyi bilendir."* Yani Allah, gizli ve açık olanı bilir. Yahut Allah, kâinatın zâhirinden görünen her şeyi bildiği gibi, onun içinde bulunan ve insanlara gizli olan diğer her şeyi de bilir. *"Allah onların* kendisine *ortak koştuğu* putlardan ve diğer *şeylerden çok yücedir."* Şüphesiz Allah Teâlâ'nın ilâhlıkta ve her şeyi kaplayan ilminde tek olması, O'nun, bir ortağı olmasından yüce ve uzak olmasını gerektirmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

91-92. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Üç şey vardır ki birden fazla olunca nizam ve düzen bozulur. Bunlar, ilâh, sultan ve doktordur. Kâinatta birden fazla ilâh olsaydı, âlemin nizamı bozulurdu. Bir memlekette birden fazla sultan olsa, karışıklık ve fitne ile insanların düzeni bozulur. Aynı hastaya ve hastalığa bakan birden fazla doktor olsa, ilaç ve tedavi düzeni bozulur.

Doktor iki kısımdır. Biri, bedenleri tedavi eden doktor, diğeri de kalpleri tedavi eden doktordur. Kalpleri tedavi eden doktor, terbiye şeyhidir. Biri müridin birden çok şeyhi olduğu zaman, sevgisi dağıldığından ve aynı anda farklı tedavilerle yüz yüze geldiğinden terbiyesi bozulur. Mürid kalbini şeyhinden başka birine bağladığında, himmetini

289 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/56.

290 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/20.

şeyhinde toplayamaz, hatta ondan bir hayır çıkmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İki kişi arasında paylaşılan bütün işlerin nizamı bozulur ve iki kişinin elinde güzel bir terbiye gerçekleşmez."[291]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hak zatını, zındıkların hayal ettiği durumlardan uzak tuttu. Allah Teâlâ, yüce zatını varlıklara benzeten Müşebbihe'nin işaret ettiği bâtıl durumlardan da uzaktır. O'nun zatı, birliğinin mükemmelliği ile, iki ilâh inancına sahip olanların yanlış düşüncelerinden tamamen uzaktır. Varlığı ezelî olan bir zat, sonradan yaratılmış varlıklara nasıl mahal olur; çünkü bütün noksan sıfatlardan uzak ezelî zat, sonradan yaratılmış bir varlık için ezelî sıfatıyla tecelli ettiğinde, o varlık sanki yok gibi olur. Allah Teâlâ bütün vehim ve işaretlerden uzaktır."[292]

Azap ve Vesveseden Korunmanın Yolu

Cenâb-ı Hak, kâfirlere azap vaat ettikten sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlerin başına azap geldiğinde ondan kendisini koruması için dua etmesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ رَبِّ اِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَۙ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ
الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾ وَاِنَّا عَلٰٓى اَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾ اِدْفَعْ بِالَّتِي
هِيَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةَۜ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ
هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِۙ ﴿٩٧﴾ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾ حَتّٰٓى اِذَا
جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِۙ ﴿٩٩﴾ لَعَلّٰٓي اَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا
تَرَكْتُ كَلَّاۜ اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَٓائِلُهَاۜ وَمِنْ وَرَٓائِهِمْ بَرْزَخٌ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾

291 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/259.

292 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/567-568.

93-94. ***De ki: "Ey Rabbim! Onlara vaat edilen azabı bana göstereceksen, beni o zalim topluluğun içinde bulundurma."***

95. ***Bizim onlara vaat ettiğimiz azabı sana göstermeye elbette gücümüz yeter.***

96. ***Sen, kötülüğü en güzel şekilde sav. Biz onların*** *(zatım ve senin hakkında)* ***ileri sürdükleri asılsız iddiaları çok iyi biliriz.***

97. ***De ki: "Ey Rabbim! Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım."***

98. ***"Ey Rabbim! Onların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım."***

99-100. ***Nihayet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönder de ayrılmış olduğum doğru yolda salih bir amel yapayım" der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği*** *(boş)* ***bir sözden ibarettir. Onların önünde, tekrar dirilecekleri güne kadar*** *(dünyaya dönmelerini engelleyen)* ***bir perde vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ey Rabbim! Onlara vaat edilen azabı bana göstereceksen, beni o zalim topluluğun içinde bulundurma."* Yani dünyada onlara vaat ettiğin köklerini kazıyacak azabı bana muhakkak göstereceksen veya onlara vaat ettiğin ahiret azabını bana göstereceksen, içlerinde bulundukları azapta beni onlara yakın etme.

Bu âyette, onlara vaat edilen azabın ne kadar korkunç olduğu, ona hiç uğramayacak kimsenin dahi ondan Allah'a sığınması gerektiği bildirilmekte, ayrıca kâfirlerin azabı inkâr edişleri ve alay ederek hemen gelmesini istemeleri yadırganmaktadır.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] nefsini kırıp zelil etmesi için böyle dua etmesini emretti.

Şöyle de denilmiştir: Kâfirlerin uğursuzluğu bazan kendilerinin dışındaki kimseleri de sarar. Şu âyette bildirildiği gibi:

"Öyle bir fitneden sakının ki o, sizden sadece zalimlere isabet etmez (zararı hepinize dokunur)" (Enfâl 8/25). Bunun için onlara gelecek azap ve âfetin bize dokunmaması için Allah'a sığınmamız gerekir.

Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], ümmeti içinde bir cezalandırma olacağını haber verdi, fakat kendisine onun vaktini bildirmedi, bunun için ona bu duayı yapmasını emretti."[293]

Bütün günahlardan korunmuş olan Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'nın yapacağını bildiği bir şeyden kendisini korumasını istemesi câiz olduğu gibi, yapmayacağını bildiği bir hususta, kulluğunu göstermek ve Rabb'ine karşı tevazusunu ortaya koymak için O'ndan kendisini korumasını istemesi de câizdir.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurmaktadır: *"Bizim onlara vaat ettiğimiz azabı sana göstermeye elbette gücümüz yeter."* Fakat biz, onların bir kısmının yahut akrabalarından bazılarının iman edeceğini bildiğimiz için azabı erteliyoruz. Yahut biz, sen onların içinde bulunduğun için kendilerine azap etmiyoruz.

Bazıları şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, kâfirlere vaat ettiği azabı gösterdi. Bu azap, Bedir Savaşı'nda ve Mekke'nin fethinde başlarına gelen musibettir." Bu görüş doğru olmaktan uzaktır. Çünkü âyette bahsedilen azapla ilgili ilk akla gelen, kâfirlere vaat edilen azabın, onların köklerini kazıyacak korkunç bir azap olmasıdır. Bu azap, bir hikmet icabı Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] elinde olmayacak bir azaptır.

Kâfirler, kendilerine yapılan bu azap vaadini alaya alarak ve onu inkâr ederek gülüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle emretti:

"Sen, kötülüğü, en güzel şekilde sav." Yani sana karşı yapılan kötü bir davranışı güzel bir davranış ile gider. Bu güzel davranış, o kimseyi affetmek ve ona güzelce karşılık vermektir; fakat bu yaptığı, dininin hafife alınmasına ve kendisini küçük düşürmeye götürmemelidir.

---

293 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/111 (Beyrut 1988).

Âyet hakkında şöyle denilmiştir: Kötü iş, şirktir; en güzel iş ise, "Lâ ilâhe illallah" tevhididir.

Bir diğer açıklama şöyledir: Kötü iş, dinin haram kıldığı şeyleri yapmaktır; en güzel davranış ise bu kötülütten sakındırmaktır.

Bu âyetin, kâfirlerle cihad âyetiyle hükmünün kaldırıldığı söylenmiştir. Onun muhkem (hükmünün kaldırılmayıp yürürlükte) olduğunu söyleyenler de olmuştur; çünkü insanları idare etmek dinimizce emredilmiştir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette, güzel ahlâk ve onun kapsamına giren şeyler emredildi. Bu manada âyetin hükmü devam etmektedir. Kâfirleri kendi haline terketmek ve benzeri durumlara gelince, bunların hükmü cihad âyetiyle kaldırılmıştır."[294]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Biz onların,* Allah'a şirk ve çocuk isnat etmek gibi *ileri sürdükleri asılsız iddiaları çok iyi biliriz.*" Yahut seni, sihirbazlıkla ve sende bulunmayan vasıflarla tanıtmalarını çok iyi biliriz ve onlara, bu yaptıklarının cezasını veririz.

Bu âyette kâfirlere bir tehdit vardır. Onda ayrıca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli, bütün işlerini Allah Teâlâ'ya havale etmeye ve O'nun her şeyi bilmesiyle yetinmesine yönlendirme mevcuttur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Rabbim! Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım.*" Yani şeytanın kötü şeylere sevkeden vesveselerinden sana sığınırım. Bu sığınılacak şeylerin kapsamına, kötülüğü iyilikle savmanın aksi olan davranışlar da girmektedir. Şeytanların vesveseleri çok değişik olduğu için kelime, "vesveseleri" şeklinde çoğul olarak söylenmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Rabbim! Onların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım.*" Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine yalvarıp yakararak şeytanların dürtme ve vesveselerinden kendisine sığınmasını emretti ve ayrıca şeytanların hiçbir durumda kendisiyle birlikte bulunmaması için kendisine sığın-

294 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4 / 155 (Beyrut 1993).

masını emretti. Bunu, onlarla birlikte bulunmaktan son derece sakınması için yaptı.

Âyete şu manalar da verilmiştir: Rabbim! Kur'an okurken veya namazda veyahut ruhum alınırken şeytanların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım.

Her iki âyette "eûzü"nün (sığınma lafzının) tekrar edilmesi, emredilen şeye son derece önem verildiğini göstermek içindir.

Kâfirler Cenâb-ı Hakk'ı, zatına layık olmayan şirk türü şeylerle nitelemeye devam edip dururlar. *"Nihayet onlardan birine ölüm gelir."* Yani onlar, ölene kadar müşrik olarak devam ederler. Onlara, geri çevrilmesi mümkün olmayan ölüm geldiğinde ve ahiret halleri gözüktüğünde, terkettiği iman ve taatten dolayı üzüntüsünü dile getirerek der ki:

"Rabbim! Beni dünyaya geri gönder de terkettiğim imana girip salih bir amel yapayım." Yahut terkettiğim dünyada salih bir amel yapayım. Çünkü o, dünyayı terkedip ahirete göçmüştür.

Katâde[295] demiştir ki: "Bu kimse, ailesine ve aşiretine dönmeyi temenni etmedi, fakat terkettiği hayırlı şeyleri yaparak kusurunu gidermeyi temenni etti."

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Mümin (vefat anında) melekleri görünce, melekler ona,

'Seni dünyaya döndürelim mi?' diye sorarlar; mümin,

'Beni gam ve hüzünlerle dolu yere mi döndüreceksiniz? Beni Allah Teâlâ'ya götürün' der. Kâfire gelince, o meleklere,

'Beni geri döndürün de salih bir amel yapayım' der."[296]

Müfessir Kurtubî demiştir ki: "Ölüm anında geri dönme isteği, sadece kâfirlere mahsus değildir; Münâfikûn sûresinin 10. âyetinde bahse-

295 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

296 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/107 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/114.

dildiği gibi, bazan müminler de dünyaya geri dönmek isterler. Bu âyet, ölen herkesin, kendisinin Allah'ın dostlarından mı yoksa düşmanlarından mı olduğunu bilmeden ölmeyeceğine delildir. Böyle olmasaydı, geri dönmeyi istemezdi. Herkes bunu, ölüm gerçekleşmeden ve onun tadını tatmadan bilir."[297]

Hâşiye sahibi Fâsî[298] demiştir ki: "Herhalde hadiste bahsedilen durum yani ölen kimsenin dünyaya değil, Mevlâ'ya dönmek istemesi, kâmil müminler içindir; kusur içindeki kimseler için değildir. Âyetteki durum da kâmil müminlerin dışındaki kimseler içindir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hayır!* Onun için asla dünyaya geri dönüş yoktur." Bu ifade, onun geri dönüş isteğine bir ret olup bunun imkânsız olduğunu bildirmektedir.

"Onun,'Beni geri döndürün de salih bir amel yapayım' sözü, *sadece, onun söylediği,* hakikati olmayan, boş ve faydasız *bir sözden ibarettir;* çünkü onun olması mümkün değildir."

Âyete şu mana da verilmiştir: Bu, onun, üzüntü ve pişmanlık kendisini sardığında ona karşı sükût etmeye güç yetiremeyip söylemek zorunda kaldığı bir sözdür.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların önünde, tekrar dirilecekleri güne* yani kıyamet gününe *kadar,* onlarla dünyaya dönmelerinin arasında engel olan *bir berzah* (perde) *vardır."* Böylece, onların dünyaya dönme konusunda tam manasıyla ümitsiz bırakılmasıdır; çünkü o, kıyamet gününe kadar dünyaya dönüşün olmadığını, o gün dönüşün sadece ahiret hayatına olduğunu anlayınca, ondan bütün ümidini keser. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

297 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 12/138.

298 Burada geçen *Hâşiye* sahibi, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'dir (v. 1039/1626). Hâşiye, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış olup İbn Acîbe'nin tefsirinde kullandığı temel kaynaklarından biridir (Mütercim).

93-100. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın kendisine emrettiği gibi Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Allah Teâlâ'ya ne şekilde yalvarıp yakarmış ise bütün ârifler ve kalbi uyanık kimseler de aynı şekilde yalvarıp yakarırlar. Ârif der ki:

"Rabbim, dünyanın yıkılıp ahiretin başladığı anda gafillere ve taat konusunda tembel davranan kimselere vaat edilen esef ve pişmanlığı bana göstereceksen, beni zalimlerin arasında bulundurma. Yani beni onların hal ve yollarında bulundurma ki onlarla birlikte ben de pişmanlık çekenlerden olmayayım."

Yüce Allah'ın kulları içinden seçtiği velilerde olduğu gibi ârife de Allah yolunda eziyet edildiği zaman, kendisine şöyle denir: "Sen kötülüğü en güzel davranış ile sav. Kötülüğe iyilikle karşılık ver. Nefsin için intikam almaktan sakın. Eğer nefsin harekete geçip kendisine kötülük eden kimseden intikam almaya kalkarsa şeytanların vesveselerinden Allah'a sığın. Nefsi adına intikam peşine düşmek, gaflet içindeki kimselerin halidir. Onlar, sürekli gaflet içinde ve nefislerinin elinde esir olduklarından bu hâle ömürlerinin sonuna kadar devam ederler. Sonunda kendilerine ölüm hali gelince, Allah'tan geri dönmeyi isterler. Heyhât, heyhât. Bu olacak iş değil. Âyette belirtildiği gibi onun söylediği boş bir sözden ibarettir. Onların önünde, kıyamete kadar dünyaya geri dönmelerine engel olacak bir berzah, perde vardır (bk. Mü'minûn 23/100).

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Sizden her biri, ölüm anında muhakkak pişman olacak. Ölen kimse iyi biri ise, 'Keşke iyiliğimi biraz daha artırsaydım' diye pişman olur; kötü biri ise, 'Keşke tövbe etseydim, günahtan elimi çekseydim' diye pişman olur."*[299]

Bunun için, kalbi uyanık ârifler, Mevlâ'larına taat yolunda kemerlerini bağlayıp kollarını sıvayarak işe koyuldular, bütün vakitlerini kendilerini yüce sevgililerine yaklaştıracak salih amellerle mâmur ettiler, bu alanda bütün güçleriyle yarıştılar. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir:

---

299 Aynı konuda biraz daha uzunca bir hadis için bk. Tirmizî, Zühd, 58 (nr. 2403).

"Hayırlı söz ve işlerle öne geçmeye bak öne. Nefsini, hayırda geri kalmışların yaşayacağı esef ve pişmanlıktan sakındır!"

İbadet ehlinden biri, evinde bir kabir kazmıştı. Yatsı namazını kılınca onun içine girer, *"Dedi ki: Rabbim, beni dünyaya geri gönder de salih bir amel yapayım"* âyetini okur ve nefsine,

"Nefsim, sen bir gün geri dönmek isteyeceksin, fakat buna imkân bulamayacaksın. Bugün sen geri dönme imkânına sahipsin; haydi, seninle amel arasına bir engel konmadan Mevlâ'nın hizmetine kalk!" derdi ve kabirden çıkar geceyi namaz kılarak geçirirdi. Kalbi uyanık kimselerin hali böyledir. Onlar, hazırlık fırsatını kaçırmadan önce, pişmanlık ve gayretle ameli öne alırlar. Allah Teâlâ, taatini ganimet bilmede ve huzuruna yaklaştıracak işlere koşmada bizlere yardım etsin. Âmin.

Kıyametin Korkunç Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, geleceği vaat edilen kıyametin korkunç hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

فَاِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ فَلَٓا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَنْ
ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ
الَّذِينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ فِى جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ
فِيهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾ اَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتِى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾

101. ***Sûra üfürüldüğü zaman, o gün, aralarında (kendilerine fayda veren) bir nesep bağı kalmaz ve birbirlerini soramazlar da.***

102. ***Artık kimin tartıları ağır gelirse onlar, gerçekten kurtuluşa erenlerdir.***

103. ***Kimin tartıları hafif gelirse onlar da gerçekten kendilerini ziyana uğratanlardır. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır.***

104. ***Ateş yüzlerini yalar ve onlar orada dudakları sarkmış çirkin bir vaziyette kalırlar.***

105. ***Allah onlara, "Âyetlerim size okunuyordu, siz ise onları yalanlıyordunuz değil mi?" der.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kıyamet için *sûra üfürüldüğü zaman.*" Bu, yeniden dirilip kabirlerden ayağa kalmak için üfürülen sûrdur. Bunun, ruhların cesetlere üfürülmesi olduğunu söyleyenler de olmuştur. Âyet şöyle devam ediyor:

"*O gün, aralarında* kendilerine fayda veren *bir nesep bağı kalmaz.*" Çünkü yaşanan şeylerden kaynaklanan dehşetten dolayı aralarındaki birbirlerine acıma ve şefkat duygusu yok olup gider. Öyle ki insan kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve oğlundan kaçar.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ahirette kimse, dünyada övündüğü gibi nesep ve mevkii ile övünemez."[300]

Âyet şöyle bitiyor: "*Birbirlerini soramazlar da.*" O anda, herkes kendisi ile meşgul olduğundan birbirlerinin halini soramazlar. Allah Teâlâ'nın, "*Birbirlerine yönelip (hesap) sorarlar*" (Sâffât 37/27) âyeti, bu âyetle çelişmez. Çünkü onların, sükût edip bir şey konuşmamaları sûra ikinci kez üflenmenin başındadır; birbirleriyle konuşmaları ise daha sonradır. Zira kıyamet gününde değişik durumlar vardır. Bir durumda halk şaşkınlık içinde kalıp birbirlerine hiçbir şey soramazlar; diğer bir durumda ise ayılıp kendilerine gelirler, birbirlerine yönelip sorarlar.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: Bu âyette kastedilen birinci sûra üflemedir. Sûra üflenince insanlar dehşetinden kendinden geçip bayılır. Âyette geçtiği gibi, "*O gün, aralarında bir nesep bağı kalmaz ve birbirlerini soramazlar da.*" Sonra âyette geçtiği gibi, "*Sûra diğer bir kez üfürülür; o anda onlar ayağa kalkıp sağa sola bakınırlar*" (Zümer 39/68). O zaman, diğer

300 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/335 (Beyrut 2004).

âyette belirtildiği gibi, *"Birbirlerine yönelip sorarlar"* (Sâffât 37/27). Bunu Sa'lebî nakletmiştir.[301]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Artık kimin tartıları ağır gelirse,* yani geçerli iman ve salih amellerden oluşan iyilik tartıları ağır gelirse *onlar, gerçekten kurtuluşa erenlerdir.* Onlar, bütün aranan güzel şeylere ulaşan ve bütün korkulan şeylerden kurtulan kimselerdir.

"Kimin tartıları hafif gelirse, yani kimin tartılacak geçerli bir imanı ve salih bir ameli yoksa o kâfirdir. Şu âyet bunu gösteriyor:

"O kâfirler için kıyamet gününde bir tartı kurmayız" (Kehf 18/105). Bu konudaki açıklama orada geçti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İşte onlar, gerçekten kendilerini ziyana uğratanlardır."* Onlar, nefislerini kemale erdirecekleri vakitlerini boşa harcadılar ve nefsin kemale ermesi için verilen istidatlarını iptal ettiler. *"Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır."*

İbn Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyamet gününde bir kölenin veya câriyenin (erkek yahut kadının) elinden tutulup getirilir, önceki ve sonraki bütün insanların önünde ayakta tutulur. Bir melek, 'Bu, filan oğlu filandır. Kimin onda bir hakkı varsa hakkını almaya gelsin" diye seslenir. O anda bir kadın oğlunda, kocasında, babasında veya kardeşinde alacağı bir hakkının olmasını ister, bundan çok hoşlanır." İbn Mesud [radıyallahu anh] daha sonra, *"O gün, aralarında bir nesep bağı kalmaz ve birbirlerini soramazlar da"* âyetini okudu. Ve sözüne şöyle devam etti: "Sonra Cenâb-ı Hak, üzerinde insanların hakları bulunan kula,

"Bunlara haklarını ver!" buyurur. Kul,

"Rabbim, dünya fâni oldu, ben onlara nereden neyi vereyim?" der. O zaman Allah Teâlâ meleklere,

"Bunun iyiliklerinden alın, herkese bundan alacağı miktarda iyiliklerinden verin!" buyurur.[302]

---

301 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/335-336; ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/117.

302 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/113; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/336; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/117.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ateş yüzlerini yalar,* yakar *ve onlar orada dudakları sarkmış çirkin bir vaziyette kalırlar."* Ateş onların bütün vücutlarını yaktığı halde, yüzün özel olarak dile getirilmesi onun en şerefli âza olmasındandır. Onların yüzleri, ateşin şiddetli hararetinden dolayı çok çirkin bir hal alır. Bu durum, dudakların yukarı ve aşağı sarkıp dişlerin sırıtır vaziyette ortaya çıkmasıdır. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyetteki durum sorulunca, şöyle buyurmuştur:

"Ateş, yüzlerini kızartır, üst dudak soyulup yukarı doğru toplanır, öyle ki başın ortasına kadar gelir. Alt dudak ise sarkıp göbeğe kadar iner."[303]

Kendilerini kınamak ve başlarına gelen bu durumu hak etmelerine sebep olan şeyi hatırlatmak için onlara şöyle denir:

"Dünyada, Kur'an *âyetlerim size okunuyordu,* siz o zaman onları yalanlıyordunuz, değil mi? Öyle ise onu yalanlamanızın cezasını tadın!"

Allah Teâlâ'dan hayırlı işlerde muvaffak olmak ve hidayet isteriz.

101-105. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hakîm et-Tirmizî[304] demiştir ki: "Kıyamet günü bütün nesepler, soy bağları kesilir; sadece Rabb'inin kulluğunda geçerli ve sağlam bir bağı olan kimsenin bağı kesilmez. Çünkü bu bağ, ebediyen kesilip kopmaz. İşte kendisiyle övünülecek bağ budur; yoksa kendi cinsinden baba, anne ve çocuklarla oluşan bağ değildir."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ârifler, Cenâb-ı Hakk'ı ve O'nun her tarafa yayılmış ihsanlarını müşahede ettiklerinde, bütün varlıkları ile O'na bağlanırlar. Bu, ilâhî marifet, ezelî sevgi ve kudsî seçilmeyle oluşan bir bağdır; ârifler arştan yere, onun dışında hiçbir şeyle

---

303 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/337; Tirmizî, Cehennem, 5; Ahmed, *Müsned,* 3/88.

304 Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan (v. 320/932), velilik ve tasavvuf alanındaki eserleriyle tanınan veli, muhaddis, kelâmcı, hikmet sahibi bir zattır. Dinin hikmet yönünü geniş ölçüde araştırdığı ve bu alanda eserler yazdığı için "Hakîm" diye anılmıştır. Onun, *Hatmü'l-Evliyâ, İlelü'ş-Şeria, Nevâdirü'l-Usûl, Beyânü'l-Fark beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fuâd ve'l-Lüb, Hakikatü'l-Âdemiyyîn, el-Menhiyyât, İlmü'l-Evliyâ* adlı eserleri meşhurdur (bk. Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ,* 8/439-442; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye,* 2/245-246; Abdülfettâh Bereke, "Hakîm et-Tirmizî", *DİA,* 15/196-199.

iftihar etmezler ve içinde oldukları güzellikle meşgul olarak başka bir şey istemezler."[305]

Bu iki şeyhin (Hakîm et-Tirmizî ile Vertecübî'nin) dediklerinin manası şudur: Kulun, yüce Mevlâ'sına bağı sahih ve sağlam olur, bütün varlığı ile O'na bağlanır ve O'nun dışındaki her şeyi kalbinden atarsa O'nunla olan bağı kopmaz, sevgisi ve ünsiyeti (yakınlığı) devam eder. Kim Allah'tan başkasına bağlanır ve O'nun dışındaki birini severse bu bağ kesilir ve kopar.

Kesilmeden devam eden bağlardan biri de Allah dostlarıyla olan bağ, onları sevmek ve kendilerine hizmet etmektir. Bu, hakikatte Allah Teâlâ'ya bir bağlanmadır; zira Allah dostu ile kurulan bu bağ, Allah'ı tanımaya ve O'na gerçek kulluğu yapmaya vesiledir. Bu durumda o, Allah'a kulluğun kapsamına giren bir ameldir. Kim Allah dostlarına bağlanırsa hakikatte Allah'a bağlanmış olur. Kim onları severse Allah'ı sevmiş olur. Çünkü Allah'ın dostlarını sevmek ve onlarla birlikte bulunmak, insanı Allah'ın sevgisine ve rızasına götürür. Onlar, kıyamet gününde Rahmân'ın sağında (özel kürsüler üzerinde) bulunan kimselerdir. Onların nuru bütün insanları kaplar. Allah katındaki derecelerinden dolayı peygamberler ve şehidler, onlara takdir ve hayranlıkla bakarlar. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Allah'ın dostları kimdir?" diye sorulunca şöyle buyurmuştur:

"Onlar, değişik kabilelerden sırf Allah'ın zikri ve sevgisi üzere bir araya gelmiş kimselerdir."[306]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

305 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 2/569.

306 Bu konuda benzer bir hadis için bk. Ebû Davud, Büyû', 75. Bu konudaki değişik hadisler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/370-373.

Cehennemliklerin Cevabı

Cenâb-ı Hak sonra, cehennemliklerin cevabından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا
مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ اخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ إِنَّهُ
كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ
الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّى أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ
تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾ إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ
كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ
فَسْأَلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾

106. ***Cehennemlikler dediler ki: "Rabbimiz! Azgınlığımız bize galip geldi ve sapkın bir toplum olduk."***

107. ***"Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer (tekrar inkâr ve isyana) dönersek, şüphesiz biz zalim kimseleriz."***

108. ***Allah dedi ki: "Susup kalın orada, artık benimle konuşmayın!"***

109. ***"Kullarımdan bir grup, 'Rabbimiz! Biz iman ettik, bizi bağışla, bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın' diyordu."***

110. ***"Siz ise onlarla alay ettiniz. Öyle ki onlarla uğraşmanız size benim zikrimi unutturdu; sizler onlara gülüp duruyordunuz."***

111. ***"Bugün ben onlara sabretmelerine karşılık mükâfatlarını verdim; şüphesiz onlar muratlarına erenlerdir."***

112. *Allah, "Yeryüzünde kaç sene kaldınız?" diye sordu.*

113. *Onlar, "Bir gün ya da bir günden daha az bir süre kaldık; hesap imkânı olanlara sor" dediler.*

114. *Allah şöyle dedi: "Çok az bir zaman kaldınız. Keşke bilmiş olsaydınız."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Cehennemlikler dediler ki: Rabbimiz! Azgınlığımız bize galip geldi."* Yani bizim kendi kötü irademizle tercih ettiğimiz bedbahtlık hali bizi tamamen sardı, böylece yaptığımız kötü amellerle cehennemlik olduk.

Buradaki bedbahtlık halini, ezelde verilen ilâhî hükme hamletmek (yani bize ezeldeki hüküm galip geldi ve onun için cehennemlik olduk demek) doğru değildir. Onlar, ezelde verilen bir hükmü kendilerinden savmakla yükümlü değiller; çünkü bu onların tercihinde değildir.

Cehennemliklerin sözleri şöyle bitiyor: *"Ve* doğru yoldan *sapan bir toplum olduk;* bunun için hakkı yalanladık."

Gördüğün gibi onların bu sözü, başlarına gelen şeyin yaptıkları kötü işlerden kaynaklandığını bizzat kendileri tarafından bir itiraftır. Onun, kendilerine ezelde yazılan şekavet (cehennemlik) hükmünün kendilerine galip gelmesine bir itiraz olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü Allah Teâlâ, onlar hakkındaki cehennemlik hükmünü, onların bunu, hikmet âlemindeki zâhirî duruma göre, kendi tercihleri ile yapacaklarını bildiği için yazmıştır. Bu durumda onların itirafı, kendi tercihleri ile yaptıkları işlerle ilgilidir, yoksa haklarında önceden yazılan ilâhî hükümle ilgili değildir.

Cehennemlikler sonra şöyle dediler: *"Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer* tekrar inkâr ve isyana *dönersek, şüphesiz biz zalim kimseleriz."* Yani bizi cehennemden çıkarıp dünyaya geri gönder; şayet bundan sonra, daha önce yapmakta olduğumuz inkâr ve isyanlara geri dönersek, o zaman biz, zulümde haddi aşmış kimseler oluruz.

Eğer onlar, yaptıkları şeyleri yapmaya (kaderden dolayı) mecbur olduklarına inansalardı, dünyaya geri dönmeyi istemezler, iman edip taat yapmaya söz vermezlerdi.

Kurtubî demiştir ki: "Onlar, ölüm anında dünyaya geri dönmeyi istedikleri gibi cehennemi görünce de geri dönmeyi istediler."[307]

Cenâb-ı Hak onlara, bin sene sonra şu şekilde cevap verdi: *"Susup kalın orada."* Ateşte zelil ve alçak bir halde susup kalın, köpeklerin sinip kalması gibi orada kalın. "Ateşten çıkmak ve dünyaya dönmek isteyerek *benimle konuşmayın!"* Yahut sizden azabın kalkması için benimle konuşmayın; o sizden kaldırılmaz ve hafifletilmez.

Rivayet edildiğine göre bu, onların konuştukları son sözdür. Artık bundan sonra, horultu ve inilitiden başka bir konuşma yoktur. Onlar köpek uluması gibi sesler çıkarırlar, sözlerini kendileri anlamadığı gibi işiten tarafından da bir şey anlaşılmaz.

Bazıları, aşağıdaki âyetlerde gelecek konuşmaların bu görüşü reddettiğini söylemiştir, fakat onlara şöyle cevap verilir: Aşağıdaki konuşmalar, Allah Teâlâ'nın onlara, *"Susun orada, benimle konuşmayın"* demesinden önce olur, sonra bu hitap gelir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların bu azabı hak edişlerinin sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Kullarımdan bir grup,* dünyada, *'Rabbimiz! İman ettik, bizi bağışla, bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın' diyordu.* Siz ise onlarla alay ettiniz." Bunlar, müminlerdir. Yahut Allah hepsinden razı olsun, onlar, Sahabe-i kirâm veya ashâb-ı Suffe'dir. Yani siz onları alay konusu ettiniz ve kendileriyle alay ederek uğraşıp durdunuz. *Hatta,* onlarla çok uğraşmanız ve kendileriyle alay etmeniz, *size benim zikrimi unutturdu;* dostlarım hakkında benden korkmadınız, *sizler onlara gülüp duruyordunuz."* Bu durum, alay etmede son noktadır.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Bugün ben onlara, sizin eziyetlerinize *sabretmelerine karşılık mükâfatlarını verdim;* şüphesiz onlar, her istediklerine ulaşarak *muratlarına erenlerdir;* siz ise böyle değilsiniz."

---

307 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 12/141.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Allah Teâlâ veya görevli melek, 'Allah'tan kendisine dönmek istediğiniz *yeryüzünde kaç sene kaldınız?" diye sordu. Onlar,*

'Bir gün ya da bir günden daha az bir süre kaldık' dediler." Onlar, cehennemdeki ebedî kalışlarına nisbetle, dünyadaki kalışlarını çok az buldular; çünkü sıkıntı içinde olan kimse, sıkıntı çektiği günleri uzun bulur; rahatlık ve afiyet günleri ise kendisine kısa gelir. Sözlerine şöyle devam ettiler:

"Hesap yapma imkânı olanları sor." Yani saymasını bilen ve buna imkân bulan kimselere sor; şu anda başımıza gelen şiddetli azap bizi saymaktan ve hesap yapmaktan uzak tutmaktadır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Dünyada ne kadar kaldığımızı, kulların ömürlerini ve amellerini sayıp tesbit eden meleklere sor.

"Allah Teâlâ veya melek, onların sözlerini tasdik ederek şöyle *dedi: Çok az bir zaman kaldınız."* Yani dünyada sadece kısa bir süre kaldınız yahut daha sonrasına nisbetle çok az kaldınız.

"*Keşke* bir şey *bilmiş olsaydınız."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer ilim sahibi olsaydınız, dünyada çok kaldığınızı bilirdiniz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

106-114. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah için birbirini sevenler, Allah'ın zikrinde, sevgisinde ve marifetini talepte bir araya gelenler, diğer insanlardan ayrılıp ortaya çıktıklarında, nurları ve sırlarıyla tanındıklarında, hiçbir gölgenin bulunmadığı o günde arşın gölgesinde toplandıklarında ve onları inkâr eden tembel kimseler hesap vermenin üzüntüsü içinde kıvranırken onları gördüklerinde, hal lisanıyla veya sözlü olarak derler ki:

"Rabbimiz, şekavet halimiz (bedbahtlığımız) bize galip geldi; bunun için bu dostlarınla birlikte olamadık. Bizler, doğru yoldan sapmış bir topluluk olduk. Rabbimiz, bizi bu üzüntüden kurtar ve dünyaya geri

gönder; eğer ibadette tembelliğe geri döner ve velilerini inkâr edersek, biz gerçekten zalim kimseleriz." Onlara şöyle denir:

"Orada susup kalın! Geri dönüş fırsatı gitti. Kullarımdan, gönlünü dünyadan çekip hak yola giren ve sadece Allah'a bağlanan sûfîlerin kıyafetine bürünen bir grup,

'Rabbimiz, biz, senin tarafından seçilmiş velilerinin yoluna iman ettik ve ona girdik; bizi affet, kötülüklerimizi ört. Bize rahmetinle merhamet et; öyle ki bu rahmet bizi senin huzuruna ulaştırsın. Sen, merhamet edenlerin en hayırlısısın' derlerdi. Siz ise onları alaya aldınız, sürekli onları tenkitle uğraştınız. Bu haliniz size, benim zikrimi unutturdu. Sizler, onların haline bakıp gülüyordunuz. Ben bugün onlara, sabretmelerine karşılık mükâfatlarını verdim. Şüphesiz onlar, zatımı müşahede, dostlarıma yakınlık, huzurumda yakınlık elde etmiş peygamberlerin ve sıddıkların derecelerinde cemalimin sonsuz güzelliğini seyir ile keyif ederek muratlarına ermiş kimselerdir."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, dostlarına düşmanlık yapan kimselerden, dostlarının gönlünü hoş edecek şekilde intikam alır. Bu, Hak Teâlâ'nın hesaplaşmasıdır. Onlara der ki: Velilerimden bir grup beni methedip sena ederlerdi; beni överek ve methederek anlatırlardı. Siz ise onları alaya aldınız. Bugün onlara mükâfatlarını vereceğim, sizden ise intikam alacağım!"[308]

Allah Teâlâ'nın, *"Dünyada ne kadar kaldınız?"* âyeti hakkında deriz ki: Şunu iyi bil: Kulun ömrü bittiğinde, dünyanın bütün günleri kısa gelir, ölen insanın gözünde tek bir gün ve günün bir kısmı kadar olur. Eğer kul, ölümden sonra rahata ulaşırsa dünyadaki yorgunluk günlerini unutur, ondan uzaklaşır, hepsi görülen karışık rüyalar gibi olur. Şayet ölen kul, ölümünden sonra yorgunluk ve sıkıntı içine düşerse dünyadaki bütün rahatlığını unutur, hepsi bir rüya gibi olur.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Bir şey, her ne kadar çok olsa da ondan üstün olan şeye göre, noksanlaşır ve azalır. İnsanların yerin altında kalış müddetleri de böy-

308 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 4/262. Mana, *Letâifü'l-İşârât'a* göre verildi (Mütercim).

ledir. Eğer kabirlerinde rahatlık içinde iseler, kıyamet gününde karşılaştıkları rahatlığın yanında çok az kalır. Şayet insan, kabrinde sıkıntı içindeyse, kıyamet gününde gördüğü dehşetin yanında bu sıkıntı yok olup gider; çünkü kıyamet gününde kâfirler için hiç bitmeyen can yakıcı azaplar vardır."

İnsan Boş Yere Yaratılmadı

Cenâb-ı Hak sonra, kıyamet gününde kâfirlere yaptığı kınamayı tamamlayarak şöyle buyurdu:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى
اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ وَمَنْ يَدْعُ
مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ
الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

115. ***"Sizi boş yere yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"***

116. ***Gerçek mülk sahibi olan Allah yücedir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, bereketli yüce arşın Rabb'idir.***

117. ***Kim, hakkında hiçbir delili olmadığı halde Allah ile birlikte başka bir ilâha taparsa onun hesabı sadece Rabb'i katındadır. Şüphesiz kâfirler kurtuluşa eremezler.***

118. ***De ki: "Rabbim! Beni bağışla, merhamet et; sen merhamet edenlerin en hayırlısısın!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizi,* yaratmada ve ortaya çıkarmada hikmetsiz olarak *boş yere yarattığımızı mı sandınız* da öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiniz? *Siz ayrıca,* hesap ve karşılık için *bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"* Bilakis biz sizi, kullukla mükellef olarak yarattık; sonra bize döndürülürsünüz, iyilere mükâfatını veririz, kötüleri ise cezalandırırız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah,* abes bir şey yaratmaktan *yücedir."* Bu, Cenâb-ı Hakk'ı ve yaptığı işleri yüceltmektir. O kulları üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunur; hikmetinin gerektirdiği şekilde yoktan var eder, öldürüp tekrar diriltir, sevap verir, azap eder. O, zatında, sıfatlarında ve fiillerinde mahlûkata benzemekten uzak ve yücedir. Cenâb-ı Hak ayrıca hikmetsiz, faydasız ve güzel olmayan bir iş yapmaktan da yüce ve uzaktır.

"O, gerçek mülk sahibidir." O, yoktan var etme, var olanı yok etme, diriltme, öldürme, azap etme, mükâfat verme yönüyle, her yönden mülkiyet ve hâkimiyetin kendisine ait olduğu bir sultandır. O'nun dışındaki her şey, O'nun mülkü olup ilâhî hükmü altında boyun eğmiştir.

"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur." Onun dışındaki her şey O'nun kuludur. *"O, bereketli yüce arşın Rabb'idir."* Allah Teâlâ, arşın Rabb'i olduğuna göre, elbette şeref, derece ve büyüklük olarak onun altında olan diğer varlıkların da Rabb'idir.

Arşın bereketli olarak tanımlanması şu sebeplerden olabilir: Vahiy arştan inmektedir. Kur'ân-ı Kerîm de bu vahye dahildir. Yine ondan hayır ve bereket inmektedir. Yahut arş, ikram ve ihsan edenlerin en cömerdi olan yüce Allah'a nisbet edildiği için, ona "bereketli arş" denmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim,* yaptığı ibadetin sahih olduğuna dair hiçbir delili bulunmadığı halde, *Allah ile birlikte başka bir ilâha,* tek olarak veya Allah'a ortak koşarak *taparsa ..."*

Âyette şuna dikkat çekilmektedir: Hakkında delil olmayan bir şeyi din diye yaşamak yanlıştır. Bozulmamış akılların yanlış olduğuna şahit

olduğu şeyleri din diye kabul etmenin ne derece yanlış olduğunu siz düşünün!

Âyetin devamı şöyledir: *"Onun hesabı sadece Rabb'i katındadır."* Allah ona hak ettiği karşılığı verir. *"Şüphesiz kâfirler kurtuluşa eremezler."* Onlar için hiçbir kazanç ve kurtuluş yoktur.

Sûre-i kerime, müminlerin kurtuluşundan bahsederek başladı, kâfirlerin kurtuluşa eremeyeceğini bildirerek bitti. Bu, imana, onun kalpte sabit kalmasını ve artıp gelişmesini temin eden şeylere teşvik etmek için yapıldı. İmanı kalpte sabit tutup artıran şeyler, Kur'ân-ı Hakîm'in ve yüce Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği şeylere sımsıkı sarılmaktır. Güzel felahın elde edilmesi için bu gereklidir.

Cenâb-ı Hak sonra bize, kendisinden mağfiretini ve rahmetini istememizi öğretti; çünkü isyanların uğursuzluğu insanı kötü âkıbete götürür. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"De ki: Rabbim! Beni bağışla, bana merhamet et; sen merhamet edenlerin en hayırlısısın!"

Âyette şu bildirilmektedir: Mağfiret ve rahmet, dinî işlerin en mühimlerindendir. Öyle ki Cenâb-ı Hak, geçmiş ve gelecek günahları affedilmiş olan Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] bile onları istemeyi emretti. Onun dışındaki kimseler için durum nasıl olur düşünün! Kendimiz, kardeşlerimiz ve bütün müslümanlar için Allah'tan sonsuz mağfiretini ve rahmetini istiyoruz. Âmin.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] hastalanmış birinin yanına uğradı. Onun kulağına, *"Sizi boş yere yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"* âyetinden sûrenin sonuna kadar olan dört âyeti okudu. Hasta o anda iyileşti. Durumu haber alan Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] İbn Mesud'a,

"Onun kulağına ne okudun?" diye sordu. O da ne yaptığını söyledi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki eğer yakînen inanan bir mümin onları bir dağa okusa dağ yerinden oynardı"[309] buyurdu.

115-118. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kâinatı sadece kendisiyle tanınmak, onda zatının sırlarını ve sıfatlarının nurlarını ortaya çıkarmak için yarattı. Kudsî bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Ben bilinmeyen bir hazine idim; bilinmeyi istedim, bunun için insanları yarattım. Böylece onlara kendimi tanıttım; onlar benimle beni tanımış oldular."

Mahlûkatın yaratılmasında çok güzel hikmetler ve şaşılacak sırlar mevcuttur; onları bütünüyle sadece, mahlûkatı yaratan ve hayatlarını düzene koyan yüce Allah bilir.

Mahlûkattan bazıları vardır ki Allah Teâlâ onları, rahmetinin, kereminin ve ihsanının eserlerini ortaya çıkarmak için yaratmıştır; bunlar iman ve taat ehli kimselerdir.

Allah Teâlâ onlardan bazılarını, hilmini ve affını ortaya çıkarmak için yaratmıştır. Onlar, isyana dalan kimselerdir.

Allah Teâlâ onlardan bazılarını, kendilerinde adalet, kahır ve azabını göstermek için yaratmıştır; onlar, hakkı inkâr edenler ve haddi aşanlardır.

Âriflerden Hakîm et-Tirmizî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ insanları, kendisine kulluk etmeleri için yarattı. Onlar ibadet yaptıklarında Allah kendilerini mükafatlandırır; ibadeti terkedince ise cezalandırır. Eğer insanlar Allah'a kulluk ederse bugün O'nun kulu olurlar, dünyanın köleliğinden kurtulurlar, selâm yurdu cennette de sultan olurlar. Allah'a ibadeti terkedenler ise bugün dünyada itibardan düşmüş, kınanmış, kaçak köledirler; yarın ahirette ise ateş tabakaları arasında cehennem hapishanelerinde ceza gören düşmanlardır."

---

309 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/38 (Beyrut 2002); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5045; İbnü's-Sinnî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 625; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/122.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ, kâinatı sadece Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şerefini göstermek için yarattı; o da Allah'ın nurundan yaratıldı."

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: Ey Meryem oğlu İsa, Muhammed'e iman et, ümmetine de ona iman etmelerini emret. Eğer Muhammed olmasaydı, Âdem'i yaratmazdım. Eğer Muhammed olmasaydı, cennet ve cehennemi yaratmazdım."[310]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'a şirk koşanın hesabını ahirette yüce Allah görecektir; onun azabı da dünyada Allah tarafından verilecektir. Bu azap, onun kalbine konulan cehalettir. Bu cehaletten dolayı o, Allah ile birlikte başkasına ibadete razı oldu. Müşriklerin, *'Biz o putlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz'* (Zümer 39/3) sözleri, aklî bir delile dayanmadan, hakkında sağlam bir haberin ve naklin şahitliği bulunmadan söylenmiş bir sözdür. O yalnızca bir yalan ve iftiradır, herhangi bir delilin desteklemediği yanlış bir sözdür."[311]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Her türlü hamd ve övgü, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur.

Mü'minûn sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

310 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/340.

311 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/264.

(24) NÛR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Nûr sûresi Medine'de inmiştir; altmış dört âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûre, Allah'ın rahmetini isteme emriyle bitti. Bu sûrede ise hadlerin (işlenen suçlara yönelik Allah'ın koyduğu cezaların) uygulanması emredildi. Gerçekten hadlerin uygulanması, yüce Allah'ın rahmetinin eseridir; çünkü suçlara ait cezaların uygulanması, insanları günahlardan sakındırır, o zaman da insanların üzerine rahmet ve afiyet iner. Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Yeryüzünde bir haddin (ilâhî cezanın) uygulanması, yeryüzünde yaşayanlar için kırk gece yağmur yağmasından daha hayırlıdır."[312]

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Kureyş müşrikleri hakkında önceki sûrede, *"Onların bundan başka, yapmakta oldukları kötü amelleri de vardır"* (Mü'minûn 23/63) buyurdu, sonra bu sûrede onların halleri hakkında ayrı bir konuya geçerek, diğer kötü işlerinden bahsetti. Onların kötü işlerinden

---

312 Nesâî, Sârik, 7 (nr. 4920). Aynı söz, hadis olarak da gelmiştir: bk. İbn Mâce, Hudûd, 3 (nr. 2537, 2538); Nesâî, Sârik, 7 (nr. 4919).

biri de zina idi. Onların, kötü yollarda kullandıkları câriyeleri vardı; onlara zina yaptırıp bu yolla elde ettikleri kazançlarını yiyorlardı. Allah Teâlâ, bu sûreyi indirerek zina işinin çok çirkin bir şey olduğunu belirtti.

Hz. Âişe'den [radıyallahu anhâ] rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kadınlarınıza Nûr sûresini ve ip eğirmeyi (gerekli el sanatlarını ve ev işlerini) öğretin."[313] Yani zinadan sakınmaları için Nûr sûresindeki hükümleri öğretin.

Sûreye, 35. âyetinde geçen, *"Allah göklerin ve yerin nurudur"* âyetinden dolayı, "Nûr sûresi" ismi verilmiştir.

Nur, "kendisiyle varlıkların hakikati açılan ve asıl hali bilinen şeydir." Zâhirî nurla (ışıkla), varlıkların zâhirî, maddi yönü bilinir. Bâtınî nurla ise bâtınî yönü (iç yüzü, hakikati) bilinir; Cenâb-ı Hakk'ın yüce zatının tanınması ve O'na yaklaştıran kulluk edeplerinin bilinmesi gibi.

Nuru üç grupta toplayabiliriz:

1. Cenâb-ı Hakk'a yapılacak kulluk hükümlerini bilme nuru.

2. Yakîn nuru.

3. Mükâşefe (manevi keşif) nuru.

Birincisi, İslâm nurudur; o, yıldızların nuru gibidir.

İkincisi, iman nurudur; o, ayın nuru gibi daha parlak ve büyüktür.

Üçüncüsü ise ihsan nuru olup o, güneşin nuru gibidir.

İlk ikisine, "Hakk'a yönelme nuru" denir; üçüncüsüne ise "Hak ile buluşma ve O'nu müşahede nuru" denir.

Bu nurlar, kulun Allah'a yönelme ve kalbini maddi şeylerden arındırması ölçüsünde azalıp çoğalır. Kalpte irfan (marifet) güneşi parladığında, yıldızların ve ayın nurundan bir eser kalmaz; çünkü Cenâb-ı Hakk'ı müşahede mahallinde kâinatın varlığı silinip gider. O zaman, daha önce gayb olan şeyler, açıkça görünür hale gelir, tasdik edilen hakikatler müşahede edilir; iman, müşahede halinin içinde kemale erer.

313 Hâkim, *Müstedrek*, 2/396; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2453; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/93.

Zinanın Cezası

İman nurunun bulunduğu makamda takva, doğru yolun esasıdır. Bunun için Hak Teâlâ bu sûrenin evvelinde, kendisinden sakınılacak en mühim şeyden bahsetti. Bu, zinadır; bir de harama ve kadınların avret yerlerine bakmak gibi zinaya götüren şeylerdir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا فِيهَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَاْفَةٌ فِى دِينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Bu, bizim indirdiğimiz ve (içindeki hükümleri) farz kıldığımız bir sûredir. Düşünüp öğüt almanız için onda apaçık âyetler indirdik.***

2. ***Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda onlara karşı sizi bir acıma duygusu sarmasın. Müminlerden bir topluluk da onların cezasına şahit olsun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu, bizim indirdiğimiz ve* içindeki hükümleri *farz kıldığımız bir sûredir."*

Sûre, "başlangıcından bitimine kadar içinde birçok âyeti içeren bölüm" demektir.

Bu sûrenin özelliği şudur: Onu sana biz indirdik ve içindeki hükümleri farz kıldık.

Farz, "kesin belirlenen şey" demektir.

Bir okuyuşa göre âyetin manası şöyle olmaktadır: Bu sûrede, çeşitli alanlarla ilgili pek çok farz vardır. Yahut o sûrede, kendilerinden öncekilere ve sonrakilere farz kılınan pek çok hüküm mevcuttur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onda, düşünüp öğüt almanız için apaçık âyetler,* hükme delaleti apaçık deliller *indirdik."* Onların manaya değil, hükme delil oluşları apaçıktır. Çünkü mana yönüyle bu sûrenin âyetleri, diğer sûrelerin âyetleri gibidir. Bu âyetler, zaten indirilen sûrenin içinde iken, onlar için ayrıca *"indirdik"* denmesi, onların içerdiği hükümlerin önemini bildirmek ve onların değerini yüceltmek içindir. Benzer bir durum şu âyetlerde de mevcuttur: Allah Teâlâ Hz. Hûd ve kavmi hakkında önce,

"Biz Hûd'u ve onunla birlikte iman edenleri kurtardık" (Hûd 11/58) buyurdu. Peşinden tekrar, *"Onları şiddetli bir azaptan kurtardık"* buyurdu. Bu, onlara yapılan ihsanın büyüklüğünü anlatmak içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bunu öğüt almanız için* yaptık." Yani onları, üzerinde düşünüp öğüt alarak hükümlerini uygulamanızı gerektirecek bir durum meydana geldiğinde, gereğince amel etmeniz için indirdik.

Bu âyette şu da bildirilmektedir: O hükümlerin hakkı, onları sürekli aklınızda tutmanızdır; öyle ki onlara bir ihtiyaç olunca hatırlayıp gereğini yapasınız.

Cenâb-ı Hak sonra, sûrede geçen hükümleri açıklamaya başlayarak şöyle buyurdu:

"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun."

Bu cezanın uygulanması için zina eden kadın ve erkek hür, bulûğa ermiş, bekâr olmalı, ayrıca kadın bu işi tehdit ve zorlama ile yapmamış olmalı.

Âyetin zâhirî hükmü, evli ve bekâr bütün zina edenleri kapsamaktadır. Fakat bu genel hüküm meşhur sünnet ile kaldırılmış, zina edenlere yüzer sopa hükmü, sadece zina eden bekârlara uygulanmış, zina eden evlilere ise Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] recm (taşlanarak öldürülme) cezasını uygulamıştır. Mâiz ve diğerlerine uyguladığı gibi.

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben zina eden (bekâr) kadın ve erkeğe Allah'ın kitabına göre yüz sopa cezası verdim; evli olanlara ise Allah Resûlü'nün sünnetine uyarak recm cezası uyguladım."

Bazıları demiştir ki: "Bu âyetteki (zina eden evlilere uygulanan) sopa cezası, okunuşu Kur'an'dan neshedilen bir âyetle kaldırılmış olup bu âyet şudur: *"Evli bir yaşlı erkek ve kadın zina ettikleri zaman, Allah'tan ibretlik bir ceza olarak onları muhakkak recmedin (taşlayarak öldürün). Allah azîzdir, hakîmdir."*

Hz. Ali'den [radıyallahu anh] rivayet edilen söz bu görüşü reddetmektedir. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[314]

Zina eden kimseye recm cezasını uygulamak için şu şartların bulunması gerekir: Akıl, hürriyet, müslüman olmak, bulûğ, geçerli bir nikâhla evlenmiş olmak, tam bir cinsel ilişkiye girmiş olmak.

Âyette, "dövülür" denmeyip "bedenine sopa vurulur" denmesi, şuna işaret etmektedir: Ceza verilirken vurulan sopa, tesiri ete ulaşacak kadar şiddetli olmayıp acısı deride kalacak şekilde hafif vurulmalıdır.

Âyetteki cezayı uygulama emri, insanların yönetimini üstlenmiş idarecileredir. Dinin belirttiği cezaları uygulamak, aslında bütün müslümanların üzerine düşen bir görevdir, ancak hepsinin bunun için bir araya gelmesi mümkün değildir. Bu durumda idareci onların yerine geçer. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh], sahih bir hadise[315] dayanarak sopa cezasına, bir sene sürgünü de eklemiştir. İmam Ebû Hanîfe ise sürgün cezasının âyetle yürürlükten kaldırıldığını söylemiştir.[316]

314 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/438 (Beyrut 1999).

315 Hadis için bk. Buhârî, Şehâdât, 8, Sulh, 5; Müslim, Hudûd, 12; Ebû Davud, Hudûd, 23; Tirmizî, Hudûd, 8; Nesâî, Kadâ, 22.

316 bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/333-334 (Beyrut 1994).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda onlara karşı sizi bir acıma duygusu sarmasın."* Yani Allah'ın taatinde ve sınırlarını belirlediği cezaları uygulamada kalbinizde bir acıma ve yufkalık olmasın. Mana şudur: Müminlerin yapması gereken şey, Allah'ın dinini uygulama konusunda tavizsiz olmaları ve gevşek davranmamalarıdır. Böyle olmalılar ki Allah'ın hududunu (belirlediği cezaları uygulamayı) yerine getirsinler.

"Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız" denmesi, onları heyecanlandırmak, Allah için kızma duygularını hareket geçirmek, dini uygulama adına gayrete getirmektir. Gerçekten iman, Allah'ın taatinde ciddi olmayı ve hükümlerini uygulamada büyük gayret göstermeyi gerektirmektedir.

Âyette, ahiret gününden bahsedilmesi, hadleri uygulamada müsamaha gösterilmesi ve uygulamanın ihmal edilmesi durumunda ceza bulunacağını hatırlatmak içindir.

Âyetin manası şudur: Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, zina eden bekâr kadın ve erkeğe yüz sopa cezasını uygulayın, cezayı iptal etmeyin.

Ebû Miclez'e, *"Allah'ın dini konusunda onlara karşı sizi bir acıma duygusu sarmasın"* âyeti hakkında, "Vallahi bizler bir adama sopa vurulmasına veya elinin kesilmesine karşı merhamete gelip acıyoruz" denilince şöyle demiştir:

"Buradaki emir, sultan içindir; onun kendilerine acıyarak cezalarını uygulamama hakkı yoktur."[317]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh], zina eden câriyesine sopa cezası uyguladı. Sopayı vuracak adama, "Sırtına, ayaklarına ve alt tarafına vur, vuruşların hafif olsun" dedi. Kendisine, *'Allah'ın dini konusunda onlara karşı sizi bir acıma tutmasın'* âyeti, onlara acımayın" diyor denilince, İbn Ömer,

---

317 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/141 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/125.

"Onu öldüreyim mi? Allah Teâlâ bana, ona vurmamı ve edeplendirmemi emretti, onu öldürmemi emretmedi" dedi.[318]

Sopa cezası uygulanırken, avret yerlerini örten elbise hariç, diğer elbiseleri çıkarılır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Müminlerden bir topluluk da onların cezasına şahit olsun,* yani cezalarının uygulandığı yerde hazır bulunsun." Bu, onları daha fazla utandırıp rezil etmek içindir. Gerçekten bazan insanların önünde rezil olma korkusu insanı, azaptan daha fazla çekindirir.

Âlimlerden biri demiştir ki: Cezaların, hâkimin önünde uygulanması gerekir. Onu insanların en faziletli olanları ve hayırlıları uygulamalıdır. Çünkü o, dinin temel bir emrini yerine getirmektir. Bu iş aynı zamanda, insanı Allah'a yaklaştıran bir kulluk çeşididir. Bunun için onun uygulanışı, miktarı, mahalli ve uygulama şekli usulüne uygun yapılmalıdır. Öyle ki uygulanan cezanın şartlarından ve korunması gereken edeplerinden hiçbiri ihmal edilmemelidir. Şüphesiz bir müslümanın kanı ve dokunulmazlık hakkı çok büyüktür. Bunun için mümkün olan her şeyde onun haklarına riayet gerekir. Buna göre, cezada bir noksanlaştırma yapılmadığı gibi ekleme de yapılmamalıdır. Sopa cezası uygulanırken orta halli bir değnek bulunur. Sopa çok yumuşak ve çok sert olmamalı. Dövmede de aynı şekilde dengeli olmak gerekir. Sopayı vururken elini sadece koltuk altı görülecek kadar yukarı kaldırmalı, bununla birlikte vuruşu çok hafif de olmamalıdır, aksine orta şiddette vurmalıdır; öyle ki vuruşu acı vermeli fakat zarar vermemelidir.

Âyette, uygulanan cezaya (hadde) "azap" denmesi, onun işlenen suç için hem bir ceza hem de kefâret olduğuna delildir.

Ceza uygulanırken hazır bulunacak grup en az üç kişidir. Dört veya kırk kişidir diyenler de olmuştur. Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh], bu grubun en az on kişi olduğunu söylemiştir. Bundan kasıt, kendileriyle o işin teşhirinin hâsıl olduğu bir topluluktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

318 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/141; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/344; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/125.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Takva (Allah'tan korkarak haramlardan korunmak) doğru yolun esasıdır; onunla tahkik makamına (kemal ve müşahede haline) ulaşılır. Takvası olmayan kimsenin, hakikat yolunda bir payı yoktur. Hakikat yoluna girmeyen kimse manevi alanda ilerleyemez. Manevi yolda ilerlemeyen kimse vuslata ulaşamaz. Kulun sakınıp korunacağı günahların en büyüğü, avret yeriyle ilgili şehvettir. Bu, en büyük fitne ve en çirkin beladır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Benden sonra erkeklere, kadınlardan daha büyük bir fitne (imtihan sebebi) bırakmadım."[319]

Hz. Huzeyfe'den [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar, zinadan sakının; şüphesiz onda altı âfet vardır. Bunların üçü dünyada, üçü ahirette gerçekleşir. Dünyada olanlar şunlardır: Zina, insanın heybetini (vakar ve saygınlığını) giderir, fakirlik getirir, ömrü kısaltır (onu bereketsiz ve hayırsız hale getirir). Ahitteki âfetleri şunlardır: Allah'ın gazabını çeker, kötü hesaba düşürür ve cehennemde ebedî kalmaya sebep olur."[320]

Ömrün kısalmasından maksat, bereketinin azalmasıdır. Cehennemde ebedî kalmaktan kasıt (müminler için), onda uzun süre kalmasıdır.

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Gerçekten cehennemdekiler, zina eden kadın ve erkeğin avret yerlerinden çıkan pis kokudan dolayı eziyet çekerler."[321]

Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] gelen bir hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

319 Buhârî, Nikâh, 17; Müslim, Rikak, 97; Tirmizî, Edeb, 31 İbn Mâce, Fiten, 19.

320 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/345; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/119 (Beyrut 2000); Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 13022; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/154 (Beyrut 1998). Zinanın dört âfetini bildiren bir hadis için bk. Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/254.

321 Bezzâr, *Keşfü'l-Estâr*, nr. 1548; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/255; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 3538.

"Ümmetimin amelleri her cuma (hafta) iki defa bana arzedilip gösterilir. Onların içinde Allah'ın en fazla gazap ettiği kimseler, zina edenlerdir."[322]

Vehb b. Münebbih[323] demiştir ki: "Tevrat'ta şöyle yazılıdır: Zina eden kimse fakirliğe düşmeden ölmez. Hanımını başka erkeklere pazarlayan kimse gözleri kör olmadan ölmez."[324]

Kudsî haberlerin birinde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ben, kendisinden başka bir ilâh bulunmayan Allah'ım. Mekke'yi, elimle yarattım. Hac yapanları, bir zaman sonra da olsa zengin ederim. Zina eden kimseyi ise bir zaman sonra da olsa fakir düşürürüm."

Buraya kadar bahsettiklerimiz, zina eden kimsenin dünyadaki ve ahiretteki cezasıdır. Berzah âlemindeki cezasına gelince, onların ruhları ateşten bir tandırın içine konur; tandır tutuştuğu zaman ateşle birlikte yukarı çıkar; ateş sönünce en altına düşerler. Kıyamet kopana kadar böyle devam eder. Zina edenlerin çektiği bu azap, Buhârî'de nakledilen bir hadiste de geçmektedir.[325]

İbn Rüşd demiştir ki: "Şirkten sonra, zinadan daha çirkin bir günah yoktur; çünkü onunla şeref çiğnenmiş olur ve nesepler birbirine karışır. Kim günaha samimi olarak tövbe ederse Allah onun tövbesini kabul eder."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ'nın, *"Zina eden kadın ve erkeğe karşı Allah'ın dininde (emredilen cezayı uygularken) sizi bir acıma duygusu kaplamasın"* âyeti hakkında İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki:

---

322 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/345; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/193; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 13619.

323 Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah (v. 110/728), aslen İranlı olup tâbiînin ileri gelen âlimlerindendir. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleri nakledenlerin başında gelir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği hadis râvileri arasındadır.

324 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/345.

325 bk. Buhârî, Cenâiz, 92 (nr. 1386); Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 825.

"Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *'Ümmetimin en hayırlıları, (din konusunda haramlara karşı) en sert ve titiz olanlardır.'* Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Zina eden kadın ve erkeğe karşı Allah'ın dininde (emredilen cezayı uygularken) sizi bir acıma duygusu kaplamasın.' Buna göre, haramlara karşı gayrete gelmek, Allah için nefse kızıp onu şehvetinden ve hevâsından alıkoymak övülmüştür, böyle bir gayretin bulunmayışı ise kötülenmiştir."[326]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Zina Eden Kimseyle Evlenme Yasağı

Cenâb-ı Hak sonra, zina edenlerle evlenmeyi yasaklayarak şöyle buyurdu:

اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةًۘ وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌۚ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾

3. *Zina eden erkek sadece, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da sadece zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Zina eden erkek sadece, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da sadece zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir."*

Zina eden kötü tabiatlı kimse, sadece kendisi gibi zina yapan kötü tabiatlı bir kadına ve müşrik bir kadına rağbet eder. Zina yapan düşük tabiatlı bir kadına da sadece kendisi gibi fâsık veya müşrikler rağbet

326 Gazâlî, *İhyâ*, 3/209 (Beyrut 2000).

eder. Bu, o günkü Arap toplumunda alışılıp yaygın olan bir duruma göre verilmiş bir hükümdür. Allah Teâlâ müminleri, zinaya düşen kadınlarla zina etmekten sakındırdıktan sonra, onlarla evlenmekten de sakındırdı. Çünkü zina, çirkinlikte şirke denk bir günahtır. İman da iffet ve haramdan korumakla birlikte bulunan bir haslettir. Bu âyet, *"Kötü tabiatlı erkekler, kötü tabiatlı kadınlara layıktır"* (Nûr 24/26) âyeti gibidir.

Rivayet edildiğine göre muhacirler Medine'ye geldiklerinde, içlerinden bazısının hiçbir malı ve ailesi yoktu. Medine'de ise zina ile meşgul olan fahişe kadınlar vardı; kendilerini erkeklere kiralıyorlardı. Onlar, maddi olarak Medine'nin en varlıklı kadınlarıydı. Fakir müslümanlardan bazıları, bu kadınların güzelliği ve mallarından kendilerine vermeleri için onlarla evlenmeye rağbet ettiler, bunun için gelip Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] izin istediler. O zaman bu âyet indi.[327] Allah Teâlâ onları, bundan sakındırdı, onun zina edenlerin işi ve müşriklere has bir durum olduğunu belirtti; müminlere, onlarla aynı yola girmemeleri ve aynı vasfı almamaları için bu işlerin semtine yanaşmamalarını emretti.

Şöyle denilmiştir: Zina eden kadınlarla evlenmek, İslâm'ın ilk günlerinde haramdı, sonra, *"Sizden bekâr olanları evlendirin!"* (Nûr 24/32) âyetiyle hükmü kaldırıldı.

Bazıları, âyette geçen nikâhtan maksadın cinsel ilişkiye girmek olduğunu söylemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Zina eden erkek, sadece kendisi gibi zina eden kadınla zina eder. Bu görüş, doğruluktan uzaktır, hatta bâtıldır.

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], bir kadınla zina ettikten sonra onunla evlenen adamın durumu sorulunca, şöyle buyurmuştur:

"Evveli zina, sonu nikâhtır."[328]

---

327 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/149-150; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/345 (Beyrut 2004); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/127.

328 Abdürrezzâk, *Musannef*, 7/202; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/168.

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Haram, helâl olan bir şeyi haram kılmaz."[329]

Âyetin ilk kısmının manası şudur: Zina eden bir erkek, iffetli kadınlara rağbet etmez, o sadece günahkâr kadınlara rağbet eder. Âyetin ikinci kısmının manası ise şudur: Zina eden bir kadına iffetli kimseler rağbet etmez, fakat zina eden kimseler rağbet eder. Bunlar, birbirinden farklı manalardır.

Bu âyette, zina eden erkek önce dile getirildi; yüz sopa vurulmasını emreden önceki âyette ise önce zina eden kadın dile getirildi. Bunun sebebi şudur: Önceki âyet, zina eden kimselerin işledikleri cinayete verilecek ceza için dile getirildi. Bu işte kadın, temel sebeptir ve bu cinayet ondan başlamaktadır. Bu âyette ise zina eden kadınlarla evlenmeden bahsedilmektedir; bu işte erkek asıl olduğu için önce o söylendi.

Cenâb-ı Hak sonra, bu konudaki hükmü dile getirerek şöyle buyurdu: *"Bu iş, müminlere haram kılınmıştır."* Yani zina eden kadınlarla onlardan bir kazanç sağlamak veya güzellikleri için evlenmek haramdır. Çünkü bunda, fâsıklara benzemek, kınanacak durumlara düşmek, hakkında kötü söz, gıybet ve nesebi hakkında eleştirilere mâruz kalmak ve bunların dışında daha pek çok bozuk şey vardır. Öyle ki bu şeyler, en düşük ve rezil bir kimseye bile layık değilken, müminlere ve fazilet sahiplerine nasıl uygun olur? Bu sebeple, bu işten müminleri son derece uzak tutmak için "haram" ifadesini kullandı.

Âyette geçen "evlenmez" ifadesinin, "evlenmesin" manasında yasaklama olduğu da söylenmiştir. Âyetin bir okunuşu, "evlenmesin" anlamındadır.

Buradaki haramlık, ya hakikat manasındadır, yani bu iş bütün müminlere haram kılındı demektir. Fakat sonra bu hüküm, *"Sizden bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin!"* (Nûr 24/32) âyetiyle kaldırılmıştır. Yahut âyetteki haramlık genel değil, âyetin inmesine sebep olan özel kimselere aittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

329 İbn Mâce, Nikâh, 63 (nr. 2015).

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sohbetin, yapan veya dinleyen herkeste bir tesiri vardır. Şerefli insanların sohbetiyle şeref elde edilir; rezil insanların sohbetiyle insan, değerini düşürecek durumlarla yüz yüze gelir. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir:

"Senin, gönül ehli salih insanlarla birlikte bulunman gerekir. Kim gönül ehli kimselere karışırsa hayırlarda öne geçer. Düşük kimsenin sohbetine razı olmaktan sakın; yoksa yüksek değerini düşürür ve hakir görülürsün."

Demek ki kişi, samimi dostunun hali ve yolu üzeredir. Kim, bir hali elde etmişse kendisiyle birlikte bulunanlar muhakkak ondan bir şey alırlar. Hüküm, galip olan duruma göredir. Eğer insandaki nur kuvvetliyse zulmete (karanlığa) galip gelir. Şayet zulmet hali kuvvetliyse nura galip gelir ve onu da zulmete çevirir. Cenâb-ı Hak, bunun için zinaya düşmüş kadınlarla evlenmeyi yasakladı; çünkü koca her ne kadar nur sahibi biri olsa da damar huyunu çeker; kadında huy haline gelmiş ahlâk, çocuklarına da geçer. Çok azı hariç, genelde, zina eden kimselerin çocukları zinaya meyleder; iffetli kimselerin çocukları da iffetli olur. Âyette belirtildiği gibi, *"Temiz toprak, Rabb'inin izniyle hoş bitkiler çıkarır; çorak arazi ise sadece işe yaramaz şeyler bitirir"* (A'râf 7/58).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde, *"Çöplükte yetişen yeşillikten sakının!"* buyurdu. Oradakiler, "Çöplükte yetişen yeşillik nedir?" diye sorduklarında, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Kötü bir çevrede doğup yetişen güzel kadındır"* buyurdu.[330]

İbnü's-Sikkît[331] demiştir ki: "Hadis-i şerifte, kötü çevrede yetişen güzel kadın, pis bir çöplükte büyüyen yeşil ota benzetildi; çünkü aslı pis olan şey, aslına meyleder; onun çocukları da genelde aslına uygun bir vasıfta gelir. Bu durumda akıllı kimsenin, eğer kader kendisine yardım ederse çocuğunun tohumunu ekeceği temiz yeri seçmesi gerekir. O, aslı

---

330 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 1537; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/272.

331 İbnü's-Sikkît, Ebû Yusuf Yakub b. İshak es-Sikkît (v. 244/858), Arap dili âlimi ve edip bir zattır. Dil, edebiyat ve şiir konularında birçok derleme ve şerhleri vardır (bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü's-Sikkît", *DİA*, 21/210).

temiz olan kadındır. Böyle yapar ki ondan gelen nesil de temiz olsun. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Rahmine nutfenizi koyacağınız (ve kendisinden nesil bekleyeceğiniz) kadınları iyi seçin; bunun için (hali ve gidişatı) size uygun kimselerle evlenin."[332]

(Aynı şekilde kadın da evleneceği erkeğin beden güzelliğinden ve maddi zenginliğinden önce karekterine, aklına, ahlâkına ve iş disiplinine bakmalıdır).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Zina İftirasının Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, temiz ve iffetli bir kadına zina iftirası atan kimseye verilecek cezadan bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ
ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًاۚ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَۙ
﴿٤﴾ اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُواۚ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

4. Namuslu kadınlara zina iftirası atıp sonra** (bunu ispat için)* ***dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Bundan sonra onların şahitliğini asla kabul etmeyin. Onlar gerçekten fâsık kimselerdir.

5. Ancak bundan sonra tövbe edip halini düzeltenler hariç. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, zina edenlerin halinden bahsettikten sonra, iffetli kadınların durumunu açıklayarak buyuruyor ki:

---

332 İbn Mâce, Nikâh, 46; Hâkim, *Müstedrek*, 2/163; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/133; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 3268.

"*Namuslu*, hür, iffetli, müslüman ve mükellef *kadınlara zina iftirası atıp sonra* onların bunu yaptığına şahitlik edecek *dört şahit getiremeyenlere*, yalan ve iftiralarını ortaya çıkarmak için *seksen değnek vurun.*"

İffetli kadına yapılan bu iftira, ona, "Ey zinakâr kadın", "Ey dost tutan kadın" gibi ifadelerle olur. Bunun açık ifadelerle yapılmasıyla kapalı ifadelerle yapılmasında, erkeklerin yapmasıyla kadınların yapması arasında bir fark yoktur. Yahut bu iftiranın iffetli erkeklere yapılmasıyla iffetli kadınlara yapılması arasında bir fark yoktur.

Âyette bu iftira için "atma" tabirinin kullanılması, onun iffetli kadınlarda büyük bir etki bıraktığını ve bunu yapan kimsenin bir delil olmadan öylesine ortaya attığını bildirmek içindir. Âyetteki, namuslu manasını verdiğimiz "muhsan" tabirinin kullanılması, atılan iftiranın başka bir şey değil, zina olduğunu göstermektedir.

Yapılan suçlamanın iftira olması ve ceza gerektirmesi için, iftira edilen kimsede şu şartların bulunması gerekir: Hür ve akıllı olmak, bulûğa ermek, müslüman olmak, zinadan uzak bulunmak. Eğer bütün şartlar oluşursa böyle bir iftirayı yapan kimselere, yalan ve iftiralarının ortaya çıkması için seksen sopa vurunuz. Şu âyet onların yalancı olduğunu bildirmektedir:

"*Şahitleri getiremedikleri zaman, onlar, Allah katında yalancıdırlar*" (Nûr 24/13).

İffetli erkekler için yapılan zina iftirasına da aynı ceza verilirken, bu hükmün sadece iftiraya uğrayan kadınlara özel kılınması, âyetin inmesine sebep olan olayın özellikle onların üzerinde gerçekleşmesinden ve bu tür iftiraların daha çok onlar hakkında yaygın olmasındandır.

Bütün hadlerde, köle ve câriyelere, hür kimselere verilen cezanın yarısı uygulanır. Buna göre zina eden köleye elli sopa vurulur, iffetli birine zina iftirasında bulunan köleye de ceza olarak kırk sopa vurulur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bundan sonra onların şahitliğini asla kabul etmeyin.*" Bunu onları bu tür işlerden sakındırmak için yapın. Onların şahitliklerinin kabul edilmeyişi kalplerine, sopa ise bedenlerine acı çektirir. Bu kimse, iftira attığı kimseye diliyle eziyet verdi; bunun için,

yaptığına uygun bir ceza olarak, şahitliği kabul edilmeyerek kendisine ceza verildi. Âyetin manası şudur: Hali böyle olan kimselerin, hayatları boyunca hiçbir şahitliklerini kabul etmeyin. Buna göre onların şahitliklerinin reddedilmesi, kendilerine verilen cezanın kapsamına girmekte olup onun tamamlayıcı bir parçasıdır. Sanki şöyle denilmiş oluyor: Onlara sopa cezası uygulayın ve şahitliklerini reddedin; yani onlara sopa cezasıyla şahitliklerinin reddedilmesini birlikte uygulayın.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar gerçekten fâsık kimselerdir."* Bu, onlara verilen cezadan ayrı bir hükümdür. O, iftira eden kimsenin Allah katındaki halini anlatmaktadır. Yani onlar, haklarında fâsık hükmü verilmiş, taatten çıkmış, haddi aşmış kimselerdir. Başkası değil ama onlar, kendilerine fâsık isminin verilmesini hak etmişlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sadece bundan sonra,* yani yaptığı iftiranın peşinden *tövbe edip hallerini düzeltenler hariç."* Bu istisna ile onlar fâsıklardan ayrı tutulmuşlardır. Cenâb-ı Hakk'ın şu sözü bunu göstermektedir: *"Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Yani Allah onların günahlarını affeder, kendilerine merhamet eder, onları fâsıkların safında tutmaz. Buna göre, onun had cezası aldığı alanda ve onun dışındaki alanlarda hiçbir şekilde şahitliği kabul edilmez; çünkü onların şahitliğinin reddedilmesi, peşinden "ebediyen" ifadesi getirilerek söylenmiştir. Yaptığı tövbeye gelince, bu sadece kendisiyle Rabb'i arasındaki günahların affedilmesinde fayda verir. Ebû Hanîfe ve ashabı bu görüştedir. O aynı zamanda İbn Abbas, Kadı Şüreyh ve İbrahim en-Nehaî'nin görüşüdür.

Diğer bir görüşe göre buradaki istisna, önceki âyette geçen, *"Onların şahitliğini ebediyen kabul etmeyin"* kısmına aittir. O kimse, yaptığı işten tövbe edip halini düzeltirse bütün şahitlikleri kabul edilir; çünkü bu durumda ondan fâsık vasfı kalkar. Âyetteki "ebediyen" ifadesi, hiçbir zaman manasında değil, o kimse fâsık vasfında kaldığı sürece demektir. Onun yaptığı tövbe ile bu vasıf son bulur. İmam Şâfiî ve ashabı bu görüştedir. O aynı zamanda Şa'bî, Mesrûk, İbn Cübeyr, Atâ ve Süleyman b. Yesâr'ın görüşüdür.

İmam Mâlik, durumu ayrı ayrı değerlendirerek demiştir ki: "O kimse tövbe etse de had cezası aldığı konuda şahitliği kabul edilmez; onun dışındaki alanlarda ise şahitliği kabul edilir."

İmam Mâlik, sanki önceki iki görüşün arasını birleştirmiş oldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların gizlice yaptıkları kötülüklerin peşine düşmemek (kimsenin kusurunu araştırmamak), kulu Allah'a yaklaştıran en faziletli amellerdendir. Bu, akıl sahibi kimselerin huyudur. Helâkten ve zarardan kurtuluş ondadır. İnsanların kusurlarını araştırıp kötü hallerini öğremeye çalışmak, en büyük günahlardan ve en çirkin ayıplardandır. Allah kendisine rahmet etsin, bir tanesi bu konuda demiştir ki:

"Eğer dinin güvende, hayırdan nasibin bol ve şerefini korumuş bir halde yaşamak istiyorsan, diline sahip ol; onunla hiç kimsenin gizli ve mahrem halinden bahsetme. Sende de birtakım gizlenecek hal ve durumlar mevcuttur. İnsanlarda ise senin kusurlarını yayacak pek çok dil vardır (Onların diline düşmeye gör, seni âleme rezil ederler). Gözlerin bir kusur görünce onlara de ki: "Ey gözlerim, başkasının ayıbına bakma, insanlarda da (sendeki kusurları görecek) pek çok göz vardır." İnsanlarla güzel geçin, haddi aşan kimseden uzaklaş ve onu terket; fakat bunu en güzel şekilde yap!"

Allah'a yönelmiş kimse, yüce Mevlâ'sından başkasıyla meşgul olmaz; bu kâinatta O'ndan başkasını görmez, her şeyde Allah'ı hatırlar; Allah'a karşı güzel zannı ile onları bir nura çevirir. Haklarındaki güzel zannının kemalinden dolayı, Allah'ın kullarında gördüğü her kusur için bir mazeret arar (hemen onları suçlayıp küçük düşürmez). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Karı Koca Arasında Lânetleşme

Cenâb-ı Hak sonra, hanımını zina ile suçlayan ve bu yüzden aralarında lânetleşme gerçekleşen kimsenin durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذ۪ينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَٓاءُ اِلَّٓا اَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ
اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِۙ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ اَنَّ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ
اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ اَنْ تَشْهَدَ اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ
بِاللّٰهِۙ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِب۪ينَۙ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَٓا اِنْ كَانَ مِنَ
الصَّادِق۪ينَ ﴿٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَك۪يمٌ ﴿١٠﴾

6. *Eşlerine zina suçu atıp da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söylediğine dair dört defa Allah'ın adıyla şahitlik etmesidir.*

7. *Beşinci defa da eğer yalan söylüyorsa Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir.*

8. *Kadının, kocasının yalancılardan olduğuna dair dört defa Allah'ın adıyla şahitlik etmesi,*

9. *Beşinci defada da eğer kocası doğru söylüyorsa Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır.*

10. *Eğer Allah'ın size lutfu ve merhameti olmasaydı ve Allah tövbeleri çokça kabul eden, her işinde hikmet sahibi olmasaydı, haliniz nice olurdu?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eşlerine zina suçu atıp da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince,* yani onlar için olaya şahitlik yapıp söylediklerini tasdik edecek kimse bulunmayınca, *onun yapması gereken şahitlik, dört defa Allah'ın adını anarak şu şekilde şahitlikte bulunmasıdır:*

Allah'ı şahit tutarak söylüyorum, *ben onun hakkında* yaptığım suçlamada *doğruyu söylemekteyim. Beşinci de ise şöyle der:*

Eğer ben onun hakkında yaptığım suçlamada *yala söylüyorsam, Allah'ın lâneti benim üzerime olsun!"* Koca bu şekilde yemin edince, ondan iftira cezası düşer; eğer yeminden çekinirse haksız yere hanımına zina suçu attığından dolayı kendisine iftira cezası uygulanır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kadının,* kocasının kendisi hakkında ortaya attığı zina suçunda *yalancılardan olduğuna dair dört defa Allah'ın adıyla yemin ve şahitlik etmesi, beşinci defada da eğer kocası doğru söylüyorsa Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı düşürür."*

Kadınlar hakkında Allah'ın gazabından bahsedilmesi, sonucu gözlerinde büyütüp onları yalandan sakındırmak içindir. Çünkü hadis-i şerifte belirtildiği gibi,[333] kadınlar çok lânet okurlar. Dilleri lânet okumaya çokça alıştığı ve kalplerinden onun etkisi kalmadığı için, çoğu kez lânet okumaya cüret ederler. Allah Teâlâ, onları yalan yeminden sakındırmak için, onlar hakkında ilâhî gazabından bahsetti.

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre koca ve kadın, bu şekilde yemin edip lânetleştiklerinde, sadece bu lânetleşme ile araları ebedîyen ayrılır (Bütün boşama haklarını kullanmış olurlar ve artık bir daha evlenemezler).[334]

Ebû Hanife demiştir ki: "Hâkim, kadın ile kocanın bâin (evlenmek için yeniden nikâh gerektiren kesin) bir boşamayla ayrılmasına hükme-

---

333 İlgili hadis için bk. Buhârî, Hayız, 6; Müslim, İmân, 132; Tirmizî, Zekât, 12.

334 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/178-179.

dinceye kadar ayrılmış olmazlar. Koca yalan söylediğini itiraf ve tövbe ederse, yeni bir nikâhla kadınını alması kendisine helâl olur."[335]

Rivayet edildiğine göre az önce geçen iftira hakkındaki âyet nâzil olunca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] minbere çıkarak onu müslümanlara okudu. Orada bulunan Âsım b. Adî el-Ensârî [radıyallahu anh] ayağa kalkarak,

"Allah beni size feda etsin; bir adam, bir adamı hanımıyla zina halinde birlikte bulsa, tek başına gördüğünü gelip haber verse, kendisine zina iftirası suçundan dolayı seksen sopa vuruluyor, müslümanlar ona 'fâsık' ismini veriyor, ayrıca onun şahitliği de kabul edilmiyor. O anda nasıl şahit bulacağız? Biz olaya şahit aramaya gitsek, gelene kadar adam işini bitirip gider. Eğer o anda kılıcını çekip adamı öldürse kendisine kısas uygulanıp öldürülür. Allahım, sen bize bir yol aç" dedi ve mescidden çıktı. Kendisini yolda Hilâl b. Ümeyye karşıladı. Karşılayan kimsenin Uveymir olduğu da söylenmiştir. Âsım, Hilâl b. Ümeyye'ye,

"Ne var ne yok?" diye sordu. O da,

"Şer var; Şerîk b. Semhâ'yı karım Havle'nin üzerinde buldum" dedi. Şerîk, Hilâl'in amcasının oğlu, Havle de Âsım'ın kızıydı. Âsım,

"Vallahi, bu konuda bir sual sormuştum; ne kadar çabuk buna müptela oldum!" dedi. Bunun üzerine beraberce dönüp durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdiler. Allah Resûlü Havle ile konuştu; kadın durumu inkâr etti. Bunun üzerine bu âyet indi. Mescidde lânetleştiler; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Hilâl b. Ümeyye ile Havle'nin arasını ayırdı. Sonra,

"Bundan doğacak çocuğu gözleyin; eğer o kadın, şu şekilde (babasına benzer) bir vasıfta çocuk doğurursa Hilâl'in hanımı hakkında söylediklerinin yalan olduğuna hükmederim; şayet kadın şu şu vasıfta (baba tarafına benzemeyen) bir çocuk doğurursa o zaman Hilâl'in doğru söylediğine hükmederim" buyurdu. Kadın, hoşa gitmeyen *vasıfta* (başkasına ait olduğu anlaşılan) bir çocuk doğurdu.[336]

---

335 bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/386, 391.

336 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/350; Buhârî, Tefsîru Sûre (24), 3; Müslim, Liân, 1.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyuruyor ki: *"Eğer Allah'ın size lutfu,* ihsanı *ve merhameti,* nimeti *olmasaydı ve Allah çokça tövbeleri kabul eden ve her işinde hikmet sahibi olmasaydı, haliniz nice olurdu?"*

Âyette sanki şöyle deniyor: Eğer Allah Teâlâ'nın size ihsanı ve rahmeti olmasaydı, ayrıca Cenâb-ı Hak tövbeleri son derece kabul eden, her işinde ve hükmünde hikmet sahibi olan biri olmasaydı, kelimelerin ifade edemeyeceği sıkıntılı işler olurdu. O'nun hikmetli işlerinden biri de lânetleşme hükmünü koymasıdır. Şayet lânetleşme ve diğer hükümler olmasaydı, hanımını zina ile suçlayan kocaya, çektiği rezillikle birlikte iftira cezası uygulanır, kadın öldürülür yahut bunun dışında başka cezalar gelirdi.

İmam Kuşeyrî âyete şu manayı vermiştir: "Eğer Allah Teâlâ'nın size ihsanı ve rahmeti olmasaydı, bu karışık durum içinde kalır, bu müşkül halden çıkmaya yol bulamazdınız."[337]

6-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefis, gerçek fenâ fillâh haline ulaşıp manevi terbiye ve süslenmesi kemale erince, Allah'ın sırlarından bir sırra dönüşür; artık böyle bir nefse sahip olan kâmil insana bir noksanlık iftirasında bulunmak helâl olmaz. Çünkü Allah Teâlâ'nın sırrı, noksanlıklardan uzaktır. Ona herhangi bir kusurla iftira eden kimse hemen tövbe etmelidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Âişe'ye İftira Edilmesi Olayı

Cenâb-ı Hak sonra, İfk olayında Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zevcelerine iftira atmanın vebalinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُ بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ

امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾

337 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/269.

11. ***O ağır iftirayı ortaya atanlar, içinizden bir gruptur. Onu kendiniz için kötü bir şey sanmayın; aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. Onlardan o günahın büyüğünü üstlenen kimse için ise büyük bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O ağır iftirayı ortaya atanlar, içinizden bir gruptur."* O, yalanların ve iftiraların en büyüğüdür.

Şöyle de denilmiştir: O, âniden karşına çıkıncaya kadar hiç sezemediğin iftiradır. Âyetteki iftiradan kasıt, Hz. Âişe-i Sıddıka'ya [radıyallahu anhâ] yapılan iftiradır. Bu iş için âyette, "getirmek" tabirinin kullanılması, bu iftirayı atanların, onu, bir aslı olmadan kendi taraflarınca uydurduklarını bildirmek içindir.

Bu olay şudur:

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bir sefere çıkmak istediği zaman hanımları arasında kura çekerdi; kura hangisine çıkarsa onu yanında götürürdü. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki:

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], çıktığı bir gazvede aramızda kura çekti."

Bunun Benî Mustalik Gazvesi olduğu söylenmiştir. Ona Müreysî' Gazvesi de denir.[338] Bu gazvede ayrıca teyemmüm âyeti inmiştir.

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] sözüne şöyle devam ediyor: "Kura bana çıktı; bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile birlikte sefere ben çıktım. Bu olay, örtü âyetinin inmesinden sonra oldu. Beni bir hevdecin içine yerleştirerek deveye yüklediler; yola çıktık.

Dönüşte, Medine'ye yaklaştığımız bir sırada bir yerde konakladık. Sonra hareket için duyuru yapıldı. Ben de o sırada kalkıp def-i hacet için ordudan biraz uzaklaştım. İhtiyacımı gördüm ve yükümüzün yanına döndüm. O sırada göğsümü yokladığımda, Yemen akiğinden yapılmış

338 Mustalik, Huzâa kabilesine bağlı bir koldur; Müreysî' ise Huzâa kabilesine ait bir su kaynağının adıdır (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/195 [Beyrut 1993]).

gerdanlığımın düşmüş olduğunu farkettim. Onu aramak için geri döndüm. Onu aradığım için geciktim. Bu arada beni taşıyan grup, hevdeci kaldırıp devemin üzerine yüklemişler; beni de içinde zannetmişler. Ben hafif biri olduğum için, görevliler hevdecin hafifliğinden şüphelenip kontrol ihtiyacı duymamışlar, deveyi çekip götürmüşler.

Ordu ayrılıp gittikten sonra ben gerdanlığımı buldum ve konaklama yerine döndüm; fakat orada hiçbir ses ve seda yoktu. Ben de konakladığım yere gelip orada beklemeye başladım; onların beni kaybettiklerini farkedip aramak için geri döneceklerini düşündüm. Ben konaklama yerimde bu şekilde otururken, beni uyku bastı, uyudum.

Safvân b. Muattal es-Sülemî, ordunun gerisinde geceler, arkadan gelir, düşen ve kalanı kontrol ederdi. Safvân gece erken yola çıkmış, sabahleyin benim konakladığım yere gelmiş. Beni görünce tanıdı; çünkü örtü âyeti inmeden önce beni görürdü. Beni görür görmez, *'İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciun'* âyetini okudu. Onun bu sesiyle uyandım. Hemen yüzümü cilbâbımla örttüm. Vallahi hiçbir kelime konuşmadık, ondan okuduğu âyetten başka bir kelime de işitmedim. Devesini çökertti, ön ayaklarına bastı, ben de kalkıp deveye bindim. Safvan deveyi çekip götürmeye başladı. Nihayet orduya yetiştik. Ordu, öğle sıcağında bir yerde konaklamış, sıcağın tesiriyle uğultuları geliyordu. İnsanlar beni kaybettiklerini anlayınca konaklamışlar ve herkes benim hakkımda konuşmaya başlamıştı. Onlar bu halde iken âniden yanlarına çıkageldim; bazı insanlar benim durumum hakkında dedikoduya daldılar; (geç kalışımı kötüye yordular) bu yüzden helâk olan helâk oldu ..."

Bu olay Buhârî, Müslim ve siyer kitaplarından uzunca nakledilmiştir.[339]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O iftirayı atanlar sizden bir gruptur."* Yani sizin aşiretinizdendir. Âyette geçen ve grup manası verdiğimiz "usbe", on kişiden kırk kişiye kadar olan topluluğa verilen isimdir. Onlar, münafıkların başı Abdullah b. Übey, Zeyd b. Rifâa, Mistah b. Üsâse, Hamne bint Cahş ve onlara destek verenlerdir. Hassân b. Sâbit'in bu iftirayı ortaya atanlara katılıp katılmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir.

---

339 bk. Buhârî, Megâzî, 35, Tefsîru Sûre (24), 6; Müslim, Tevbe, 56; Ahmed, *Müsned*, 6/194.

Meşhur olan görüşe göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] iftira edenlere had cezası uygularken, Abdullah b. Übeyy'e, kendisini ve kavmini dine ısındırmak için ceza uygulamadı.[340]

Birmâvî,[341] Buhârî üzerine yaptığı hâşiyede, İfk Hadisesi'nden çıkan sonuçları verirken demiştir ki: "Bu olayda, hak sözü terkedip dinden çıkacağından korkulan kimseler için (gerek görüldüğünde) had cezasının uygulanmayacağına dair bir delil vardır; Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], İbn Selûl'e uygulanacak iftira cezasını uygulamaması gibi."

İbn Abdülber, Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ], Hassân b. Sâbit'i, iftira olayından uzak tuttuğunu nakletmiştir. Hassân b. Sâbit de bu konuda şiirlerinde bir şey söylediğini inkâr etmiştir. Onun söylediği şiirlerinden ortaya çıkan şudur: O bu konuda açıkça bir ifade kullanmamıştır; fakat ta'riz yollu bazı imalarda bulunmuştur; onun için, bazılarınca o da iftira edenlere katılmıştır. Bu konuda ne olduğunu en iyi Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onu kendiniz için kötü bir şey sanmayın."* Âyetteki hitap, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ebû Bekir, Hz. Âişe ve Hz. Safvân'a [radıyallahu anhüm] olup işin başında onlara bir teselli olarak böyle buyrulmuştur. Âyet şöyle devam ediyor:

"Bilakis o, sizin için bir hayırdır." Onun vesilesiyle büyük bir sevap kazandığınız ve Allah Teâlâ katındaki şerefiniz ortaya çıktığından bu durum sizin için bir hayırdır. Yüce Allah, sizin sahanızın her türlü kötü işlerden uzak olduğu ve şerefinizin yüceliği hakkında kıyamete kadar okunacak âyetlerini indirerek, size katında ne kadar değer verdiğini ilan etti. İnen bu âyetlerde, sizin hakkınızda kötü konuşan kimselere şiddetli bir azap vaat edildi, hakkınızda güzel zanda bulunanlar için ise sevap müjdelendi. Yine bu âyetlerde, sıdk ile Allah'a yönelme, her an O'na muhtaç olduğunu bilme ve O'nun dışındaki herkesten ümidini kesme vardır.

---

340 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/186.

341 Birmâvî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüddâim b. Musa el-Askalânî (v. 831/1428), Şâfiî fakihi ve hadis âlimidir. Birmâvî'nin *el-Lâmiu's-Sabîh ale'l-Câmii's-Sahîh* adlı dört ciltlik şerhi yanında daha birçok eseri mevcuttur (bk. M. Esat Kılıçer, "Birmâvî, Muhammed b. Abdüddâim", *DİA*, 6/204).

Cenâb-ı Hak devamında, iftira işine bulaşan kimselerin cezasından bahsederek şöyle buyurdu: *"Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır."* Yani o kimseye iftiraya daldığı ve katıldığı ölçüde karşılık vardır. Onların bir kısmı, atılan iftaraya gülmüş, bir kısmı iftirayı dile getirmiş, bir kısmı da dinlediği şeylere karşı sükût edip bir tepki vermemişti.

"Onlardan, iftiranın başını çekerek *o günahın büyüğünü üstlenen kimse için ise,* -o, münafıkların başı Abdullah b. Übey'dir- *büyük bir azap vardır."* Eğer o kimse, Abdullah b. Übey gibi kâfir biri ise kendisine ahirette büyük bir azap vardır; iftiraya katılan mümin biri ise onun azabı dünyadadır. Bu azap, ona verilecek iftira cezası, şahitliklerinin kabul edilmeyişi ve yalancılardan sayılmasıdır.

Rivayet edildiğine göre olaya karışan Mistah, gözlerini kaybetmiştir. Şayet olaya karıştığı kesinse, aynı şekilde Hassân b. Sâbit de gözlerini kaybetmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların veliler hakkındaki olumsuz sözleri, onların manevi seyirlerinde gemilerini yürüten birer kürek ve ona hız veren rüzgâr gibidir. İnsanların veli hakkındaki sözleri ne kadar ağır ve sert olursa onun ilâhî huzura ilerlemesi o derece kuvvetli olur. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Allah Teâlâ sana insanların eliyle eziyet ulaştırdı ki onlarla sakin olmayasın (gönlünü onlara vermeyesin). Allah bu şekilde seni her şeyden rahatsız etti ki hiçbir şey seni O'ndan alıkoymasın."

Hak Teâlâ, seçkin dostlarının kalplerini kıskanır, onun kendisinden başkasına güvenip dayanmasını sevmez; ne zaman dostlarının kalbi bir şeye yönelirse o şeyi kendisine acılaştırır, onun düzenini bozup sevilmeyecek hale getirir.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] olayı bu duruma bir örnektir. O, oğlunu aşırı sevip ona yönelince, Allah Teâlâ onu kesmesini emretti.

Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] olayı da bu duruma bir örnektir. O, oğlu Yusuf'a aşırı sevgi gösterince, Cenâb-ı Hak onu kendisinden uzaklaştırdı.

Aynı şekilde, Hz. Âişe validemizi de [radıyallahu anhâ] Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sevgisi iyice sarmıştı; öyle ki az kalsın vasıtaya takılıp onu gönderen yüce Rabb'inden perdelenecekti. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onu kendisine çevirmek için başına bu olayları getirdi. Bunu, onu temizlemek, perdelerden kurtarmak ve kalbini sadece kendisine tahsis etmek için yaptı. Nihayet Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], nimette sadece Hak Teâlâ'yı görecek duruma geldi ve iftiradan uzak olduğunu bildiren âyetler inince,

"Sadece Allah'a hamdederim, ondan başkasına değil!" dedi.

Cenâb-ı Hak, dostlarına böyle yapar; onların başına getirdiği bela ve sıkıntılarla onları kendine döndürür; tâ ki O'ndan başkasıyla oyalanmasınlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İftira Olayına Dalanların Kınanması

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, iftira olayına dalanları kınayarak şöyle buyurdu:

لَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْراًۙ
وَقَالُوا هٰذَٓا اِفْكٌ مُبِينٌ ﴿١٢﴾ لَوْلَا جَٓاؤُ۫ عَلَيْهِ بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَۚ
فَاِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَٓاءِ فَاُو۬لٰٓئِكَ عِنْدَ اللّٰهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾

12. ***Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendileri** (gibi olan mümin kardeşleri) **hakkında güzel zan besleyerek, "Bu, apaçık bir iftiradır" deselerdi ya!***

13. ***Bu iftirayı ortaya atanlar, iddialarını ispat için dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler, öyle ise onlar, Allah katında yalancıların tâ kendileridir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendileri* gibi olan mümin kardeşleri *hakkında güzel zan besleyerek, 'Bu, apaçık bir iftiradır' deselerdi ya!"*

Âyette, "kendileri hakkında" demek, kendileri gibi olan mümin kardeşleri hakkında demektir. Çünkü müminler, tek bir nefis (vücut) gibidir. Şu âyet de bu manadadır:

"Nefislerinizi yani birbirinizi *ayıplamayın"* (Hucurât 49/11).

Âyetin manası şudur: Kardeşleriniz hakkında hayır düşünseydiniz, onların iffetli ve salih kimseler olduğunu söyleseydiniz ya!

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh], Hz Âişe [radıyallahu anhâ] hakkında ortaya atılan iftirayı işitince, Allah Resûlü'ne demiştir ki: "Ben kesin olarak münafıkların yalan söylediğine inanıyorum; çünkü Allah Teâlâ, sinek ayağındaki necasetle senin üzerine konup da kirlenmeyesin diye seni, üzerine sinek konmasından korudu. Allah seni bundan bile korumuşken, böyle bir çirkin işle seni kirletecek kimsenin sohbetinden nasıl korumaz? (Bu konuda ilâhî bir uyarı gelmediğine göre, Hz Âişe [radıyallahu anhâ] hakkında ortaya atılan şeyler yalandır)."

Hz. Osman da [radıyallahu anh] Allah Resûlü'ne şöyle dedi: "Üzerine biri basmasın diye Allah Teâlâ senin gölgeni yere düşürmedi; hal böle olunca Cenâb-ı Hak, birinin senin zevcenin şerefini kirletmesine nasıl imkân verir?" Aynı şekilde Hz. Ali de [radıyallahu anh] Allah Resûlü'ne şöyle dedi: "Cibrîl [aleyhisselâm] sana gelerek ayakkabına bir pislik bulaştığını haber verdi ve onu ayağından çıkarmanı emretti. Münafıkların dediği gibi, eğer zevcen kötü bir işe bulaşmış olsa, onu yanından çıkarmanı nasıl emretmez? (Böyle bir durum olmadığına göre, münafıklar kesin olarak yalan söylüyor)." Bu nakiller Nesefî'ye aittir.[342]

Rivayet edildiğine göre Ebû Eyyûb el-Ensârî [radıyallahu anh] hanımına,

"Âişe hakkında söylenenlere ne diyorsun?" diye sordu; hanımı,

342 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl,* 3/201 (Beyrut 1996).

"Sen Safvân'ın yerinde olsaydın, Allah Resûlü'ne hainlik eder miydin?" dedi. Ebû Eyyûb,

"Hayır" dedi. Hanımı,

"Ben de Âişe'nin yerinde olsaydım, Allah Resûlü'ne hainlik etmezdim; halbuki Âişe benden daha hayırlıdır, Safvân da senden daha hayırlıdır" dedi.

İbn İshak'ın rivayetinde, Ebû Eyyûb'un hanımı kocasına,

"İnsanların Âişe hakkında söylediklerini duyuyor musun?" diye sordu, Ebû Eyyûb,

"Evet duyuyorum, fakat bu yalandır; sen olsan böyle bir şey yapar mıydın?" dedi. Hanımı,

"Hayır, vallahi böyle bir şey yapmazdım!" dedi. O zaman Ebû Eyyûb el-Ensârî,

"Âişe senden daha hayırlıdır. Sübhânallah, bu, büyük bir iftiradır" dedi.[343] Olay üzerine, *"Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendileri (gibi olan mümin kardeşleri) hakkında güzel zan besleyerek, 'Bu, apaçık bir iftiradır" deselerdi ya!'* âyeti indi.[344]

Güzel zan besleyen grup, bu iftirayı işittiklerinde, "Bu apaçık bir iftiradır, yalan olduğu ortada; böyle bir şey Ebû Bekir-i Sıddık'ın kızı Âişe-i Sıddıka'nın makam ve haline uygun değildir" dediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu iftirayı ortaya atanlar, söylediklerini ispat için dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler, öyle ise onlar, Allah'ın katında* yani Allah'ın hükmünde ve dininde yalancıların *tâ kendileridir."* Onlar tam manasıyla yalancıdırlar; yalancı ismini almayı başkaları değil, onlar hak ediyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

343 bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/209 (Beyrut 2003).

344 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/359.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın kullarına karşı güzel zan beslemek, Allah katında en faziletli huyladan biridir. Özellikle Allah'ın kendilerini özel koruma altına aldığı kimseler hakkında buna daha çok dikkat etmek gerekir.

İmam Kuyşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ onları, hemen olaya dahil oldukları ve peygamberlerinin evinin saygınlığını çiğnemekten yüz çevirmedikleri için kınadı."

Kuşeyrî sonra şöyle demiştir: "Müminlerin yolu, herhangi bir taate uymayı küçük görmediği gibi herhangi bir hatada emre aykırı davranmayı da küçük görmemektir. Şüphesiz bir emri yüceltmek, onu emredeni yüceltmekten ileri gelir. Allah Teâlâ, kendi zatı için intikam almadığı hususlarda, velileri için intikam alır. Özellikle o iş, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hakkıyla ilgili olursa ondan daha çabuk intikam alır. Bunun için, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] pâk zevcesine yapılan iftira, Allah katında çok büyük görüldü; bu sebeple Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem], Ebû Bekir-i Sıddık'ın ailesine ve ihlâslı müminlere eziyet veren o iftiraya dalanları ileri derecede kınadı."[345]

Cenâb-ı Hak sonraki âyetlerde şöyle buyurdu:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي
مَٓا اَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ اِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِاَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ
بِاَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ
عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ وَلَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَتَكَلَّمَ بِهٰذَا
سُبْحَانَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ اَبَدًا
اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾

345 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/272-273.

14. ***Eğer Allah'ın size dünya ve ahirette lutfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu!***

15. ***O zaman siz, o iftirayı dilden dile dolaştırıyor, hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağzınızla söylüyor ve onu önemsiz bir şey sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir günahtır.***

16. ***O iftirayı işittiğiniz vakit, "Böyle şeyleri konuşmak bize yakışmaz, Allahım seni tesbih ederiz, bu, çok büyük bir iftiradır" deseydiniz ya!***

17. ***Eğer inanıyorsanız, bu gibi şeylere bir daha ebediyen dönmeyesiniz diye Allah size öğüt veriyor.***

18. ***Allah, size âyetleri açıklıyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey bu âyetleri işitenler, *eğer Allah'ın size dünyada ve ahirette lutfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.*" Öyle ki onun yanında kınama ve sopa cezası çok küçük kalır.

Yüce Allah'ın dünyadaki lutfu çeşitli nimetlerdir; isyan edenlere hemen azap etmeyip mühlet vermesi ve tövbe edenin tövbesini kabul etmesi de bu nimetlerin içindedir. O'nun ahiretteki lutfu ise ihsan edeceği türlü nimetlerdir; affı ve mağfireti de bu nimetlerin içindedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O zaman siz, o iftirayı dilden dile dolaştırıyordunuz."* Yani eğer Allah'ın size lutfu ve rahmeti olmasaydı o iftirayı uydurup ortaya atanlardan alıp aranızda yaydığınız vakit, size büyük bir azap dokunurdu. O zaman siz birbirinize, "Âişe'nin olayını duydun mu?" diye sorarak olayı gündemde tutuyordunuz; nihayet bu iftira aranızda yayılıp her tarafta duyuldu; onun ulaşmadığı bir ev ve meclis kalmadı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizler, hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyi,* hakikatini bilmediğiniz bir sözü *ağzınızla söylüyordunuz."* Söz zaten ağız söylendiği halde, onun ağızla söylendiğinin belirtilmesinin sebebi şudur: Bilinen bir şey, önce kalpte bulunur, sonra dil onu ifade eder. Bu iftira ise kalpte bulunan bir bilginin dille ifade edilmesi değil sadece ağızlarda dolaşan bir sözdür.

"Ve siz onu önemsiz bir şey sanıyordunuz." Siz, Âişe [radıyallahu anhâ] hakkındaki bir iftiraya dalmayı peşinden bir hesap ve ceza gelmeyecek basit bir iş zannediyordunuz. *"Halbuki o, Allah katında büyük bir günahtır."* Oysa o iş Allah katında öyle büyüktür ki ilâhî azabı çekme konusunda ne kadar büyük olduğu insanlar tarafından bilinemez.

Salihlerden biri vefatı anında endişe ve üzüntüye düştü. Kendisine ne olduğu sorulunca, "Benim tarafımdan pek önemsenmeyen fakat Allah katında vebali büyük olan bir günah işlemiş olmaktan korkuyorum" dedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O iftirayı* uydurup orta atanlardan ve onu yayanlardan *işittiğiniz vakit, 'Böyle şeyleri konuşmak bize yaraşmaz',* bunu söylemek mümkün değildir, bizden böyle şeylerin çıkması uygun olmaz *deseydiniz ya!"* Âyette şuna işaret edilmektedir: Size düşen şey, böyle bir iftirayı işittiğiniz anda hemen onu inkâr etmenizdir. Bu inkâr geciktiği için Cenâb-ı Hak onları kınadı. Bu işte vakit çok önemli olduğu için, Allah Teâlâ önce onu dile getirdi. Mana şudur: Bu iftirayı işittiğinizde, hemen, "Bunu söylemek bizim için doğru değildir. *'Allahım seni tesbih ederiz' deseydiniz ya!"*

"Allahım seni tesbih ederiz" demek, seni her türlü noksan ve kusurdan uzak tutup yüceltiriz, demektir.

Âyetin metninde geçen "sübhâneke" zikri, iftiracıların söylediği şeyin büyüklüğünden kaynaklanan hayret ve şaşkınlığı ifade etmektedir. Bu tesbih aslında, Allah Teâlâ'nın hayret verici sanatlarını görünce, O'nu yüceltmek için söylenir. Sonra bu kullanım çoğalıp yaygınlaştı; hayret edilen her işte kullanılır oldu.

Buradaki tesbihe şu mana da verilmiştir: Peygamberinin hareminde (nikâhı altında) bir günahkâr kadının bulunmasından seni yüceltiriz (Sen habibin için böyle bir şeye müsaade etmezsin).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, çok büyük bir iftiradır, deseydiniz ya!"* Kendisine iftira atılan kimsenin büyüklüğünden ve bunun doğruluğunun imkânsız olmasından dolayı, böyle bir şeyi söylemek çok büyük bir iftiradır. Şüphesiz günahların büyüklüğü ve küçüklüğü, onların bağlı olduğu şahıs ve yerlere göre değişir. Allah Teâlâ 12. âyette, *"Bu, apaçık bir iftiradır"* buyurdu. Burada da, *"Bu, çok büyük bir iftiradır"* buyurdu. Hz. Âişe'yi (radıyallahu anhâ) yapılan iftiradan son derece uzak tutmak için, müminlere her iki şekilde söylemelerinin emredilmiş olması mümkündür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer mümin iseniz, bu gibi şeylere bir daha ebediyen dönmeyesiniz diye Allah size öğüt veriyor."* Yani böyle bir şeye dönmenizi kötü gördüğü için Allah size nasihat ediyor.

Bir diğer mana: Allah Teâlâ sizi, hayatınız boyunca bu tür söz, iftira ve dinlemeye dönmekten sizi sakındırıyor.

"Eğer mümin iseniz, bundan sakınırsınız." Şüphesiz iman, insanı bu tür kötü işlerden alıkoyar. Bu âyette, insanı kötü işlere dönmekten alıkoyacak şeye bir teşvik, vurgu ve hatırlatma vardır; bu şey, insanı her türlü çirkin işten alıkoyan gerçek imandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah size,* öğüt alıp edeplenmeniz için, ilâhî hükümleri ve güzel edepleri apaçık bir şekilde gösteren *âyetleri açıklıyor."* Yani onları açık ve anlaşılır bir şekilde indiriyor.

"Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, her işinde hikmet sahibidir." O, yaratmış olduğu mahlûkatın bütün hallerini en iyi bilendir; bütün düzenleme ve fiillerinde hikmet sahibidir. Bu durumda, Allah Teâlâ'nın kendisini peygamber olarak seçtiği ve bütün halka, onları Hakk'a irşad etmek, kendilerini maddi-manevi her türlü kirden temizlemek için gönderdiği bir zatın mahremi (ailesi) hakkında söylenen bu iftira nasıl gerçek olur? En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

14-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın velileri hakkında yersiz ve edepsiz konuşmalar öldürücü zehir gibidir (muhakkak zararı görülür); çünkü Allah Teâlâ dostlarının intikamını alır. Cenâb-ı Hak dostlarını inciten kimselerin bazısından, dünyada, o kişinin bedenine, çocuklarına veya malına çeşitli sıkıntı ve belalar indirerek intikamını alır. Bazısının cezasını ahirete erteler; bu daha kötüdür. Bazısının cezasını dini ve kalbi hayatında verir; bu ceza kalp katılığı, göz kuruluğu, taatten mahrumiyet, her hangi bir günaha düşme gibi bir ceza olabilir. Yahut o, himmetinde gevşeme yahut kendisinden hizmet ve marifetin lezzetinin çekilip alınması şeklinde bir ceza da olabilir. Bu ise, cezaların en kötüsüdür. Böyle bir duruma düşmekten yüce Allah'a sığınırız.

İftirayı Yayanların Cezası

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, iftira olayını yayanlara azap tehdidinde bulunarak şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ اٰمَنُوا لَهُمْ
عَذَابٌ اَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾

19. ***İnananlar arasında kötülüğün yayılmasını seven kimseler için dünya ve ahirette can yakıcı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.***

20. ***Eğer üzerinizde Allah'ın lutfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok esirgeyici, çok merhametli olmasaydı, size hemen azap ederdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnananlar arasında kötülüğün ve çirkin işlerin yayılmasını seven*, onu isteyen *kimseler için dünya ve ahirette can*

yakıcı bir azap vardır." Yani son derece çirkin olan işlerin yayılmasını arzulayan kimseler için bu azap vardır. Bu iş, zina iftirası veya bizzat zinanın kendisidir. İşin yayılmasından kasıt, onun haberinin yayılmasıdır. Mana şudur: Çirkin işlerin yayılmasını seven ve bununla birlikte onun yayılmasına çalışan kimseler için can yakıcı bir azap vardır.

Âyette, sadece onların kötü işlerin yayılmasını sevdikleri, bundan hoşlandıkları dile getirildi; yayma çabalarından açıkça bahsedilmedi, sadece kötü işlerin yayılmasını sevmek, tabii olarak bu yolda gayret etmeyi de peşinden getirir.

Çirkin işlerin yayılmasını arzulayanlar, Abdullah b. Übey, arkadaşları ve onlara tâbi olanlardır.

"Onlar için dünyada elem verici bir azap vardır." Bu azap, onlara iftira için belirlenen cezanın uygulanması, insanlar içinde rezil rüsva olmaları ve yalancı ilan edilmeleridir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ], iftira edenlerin hepsine iftira cezasını (seksen sopa vurmayı) uygulamıştır. Daha önce, Abdullah b. Übey hakkındaki farklı görüşler geçti. Bazıları, ona da had cezasının uygulandığını söylemişlerdir; bazıları ise dine ısındırmak için kendisine bu cezanın uygulanmadığını söylemiştir.

"Onlar için ahirette de can yakıcı bir azap vardır." Bu azap, eğer tövbe etmezlerse cehennem ve diğer azaplardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah bilir, siz bilmezsiniz."* Kötülüğü yayma sevgisinin de içinde bulunduğu bütün işleri Allah bilir, siz ise Allah Teâlâ'nın bildiği şeyleri bilmezsiniz. Onlar sadece, söylenen sözleri ve görülen fiilleri bilirler. Öyle ise işlerinizi bildiğiniz duruma göre değerlendirin ve dünyada, müşahede ettiğiniz zâhirî hallere göre hüküm ve ceza verin. İçte saklı şeyleri bilmek Allah'a aittir; O, herkesin içinde gizlediği şeylere göre ahirette cezasını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer üzerinizde Allah'ın lutfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok esirgeyici, çok merhametli olmasaydı,* size hemen azap ederdi." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

19-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak'tan uzak kalmış ve velileri inkâr eden kimseler, manevi terbiye yoluna girmiş kimselerle seçkin velilerde bir ayıp ve kusur meydana geldiğini işittiklerinde sevinirler; onların arasında kötü işlerin yayılmasını isterler. Bunu, haset ve inatlarından onların mertebesinin düşmesini isteyerek yaparlar. Onlar için dünyada ve ahirette acı bir azap vardır. Eğer Allah'ın lutfu ve rahmeti olmasaydı, onlara hemen azap ederdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir; kullarına en yumuşak davranan da O'dur.

Şeytanın Adımlarına Uyup İyilikten Uzaklaşmayın

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ], kendisine atılan iftiradan uzak ve temiz olduğunu bildiren âyetler inince, babası Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], bu işe sözle karışan Mistah'a kızarak ona hiçbir şey vermeyeceğine yemin etti. Mistah yakın akrabası olduğu için Hz. Ebû Bekir, ona günlük nafakasını veriyordu. Allah Teâlâ bunun üzerine şu âyetleri indirdi:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ
وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَداًۙ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّ۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ
وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢١﴾ وَلَا يَأْتَلِ اُو۬لُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُٓوا
اُو۬لِي الْقُرْبٰى وَالْمَسَاك۪ينَ وَالْمُهَاجِر۪ينَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۖ وَلْيَعْفُوا
وَلْيَصْفَحُواۜ اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٢﴾

21. *Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa bilsin ki o, çirkin şeyleri ve kötülüğü emreder. Eğer Allah'ın size lutfu ve merhameti olmasaydı, sizden hiçbiriniz ebedi-*

yen temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediği kimseyi temizler. Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

22. İçinizden fazilet ve servet sahibi kimseler yakınlarına, fakirlere ve Allah yolunda hicret edenlere** (mallarından bir şey) **vermeyeceklerine dair yemin etmesinler. Onları affetsinler, kusurlarını bağışlasınlar. Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın."* Yani yaptığınız ve terkettiğiniz herhangi bir işte onun yolunda gitmeyin. Kendisine kötülük edene kızgınlık ve tarafgirlikle iyiliği menetmek de bu işlere dahildir.

"Kim şeytanın adımlarına uyarsa bilsin ki o, çirkin şeyleri ve kötülüğü emreder." Şeytan kendisine uyan insana cimriliği, elini sıkıp kimseye hiçbir şey vermemeyi ve her türlü büyük günahı emreder. Ayrıca gazap, tarafgirlik ve dinin hoş görmediği her türlü sevimsiz işleri emreder. Çünkü şeytanın işi, bunları emretmektir. Bu durumda kim, onun adımlarına uyarsa onun emrini yerine getirir.

"Eğer Allah'ın sizi hidayete ulaştırması, kötülüklerden temizlenme, korunma ve muhafaza vesilelerini kullanmayı nasip ederek *üzerinizde lutfu ve merhameti olmasaydı, sizden hiçbiriniz, ebediyen,* asla *temize çıkamazdı."* Yani kimse, ayıpların kirlerinden ve çirkin işlerin pisliğinden temizlenemezdi. Günahlardan temizlenme ve korunma Allah'ın elinde olduğuna göre; Allah'ın korumaya almadığı kimselere karşı kendinizde bir üstünlük görmeyin; çünkü o kimse, ilâhî kaderin tecellisi altında mecburen boyun eğmiş durumdadır. *"Fakat Allah, dilediği kimseyi temizler."* Allah, kullarından dilediklerine lutuf ve rahmetinin feyzini akıtır; onu günahlardan korur ve özel muhafazaya alır. Yahut Allah diledriklerini, yaptığı günahtan sonra tövbe ile temizler.

"Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir." Allah, gizli de olsa, bütün sözlerinizi işitir. Hayrı terketmeye yemin etmek de bu sözlerin içine girer. O, sizin niyet ve ihlâsınızı da en iyi bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İçinizden* dinde *fazilet ve servet sahibi kimseler yakınlarına, fakirlere ve Allah yolunda hicret edenlere,* mallarından bir şey *vermeyeceklerine dair yemin etmesinler.*" Onlardan biri de Mistah'tır. Mistah, Hz. Ebû Bekir'in teyzesinin oğlu idi. Muhacirlerin fakirlerindendi. Âyette sayılan vasıflar (yakınlık, fakirlik ve muhacir) bir kişide bulunan vasıflardır. Onların her biri, kendisine mal vermeyi gerektirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onları affetsinler,* kendilerinden meydana gelen kusurları bağışlasınlar; onlara göz yumarak *kusurlarını bağışlasınlar.*" Yani onlara sıkıntı vermekten vazgeçsinler ve kendilerine ceza vermesinler.

"*Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?*" Öyle ise siz de hatalarınızın çokluğuyla birlikte, size ve onlara yapılmasını istediğiniz şeyi yapın.

"*Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*" *Yüce Allah,* kullarının günahlarının çokluğuna rağmen, onlara karşı son derece affedici ve rahmet edicidir. Siz de O'nun edepleriyle edeplenin; size karşı kusur işleyeni affedin ve ona acıyın.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu âyeti Hz. Ebû Bekir'e [radıyallahu anh] okuduğu zaman, Ebû Bekir,

"Elbette Allah'ın beni affetmesini isterim" dedi. Sonra tekrar Mistah'a nafaka vermeye başladı ve, "Vallahi ondan asla elimi çekmem (verdiğim nafakayı kesmem)" dedi.[346] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hilim (yumuşak davranmak), sabır, af, ihsan, kusurlara göz yumma ve bunların dışındaki güzel ahlâklardan alıkoyan her şey, şeytanın adımlarıdır; onlardan sakınmak gerekir. Şeytan sadece kızgınlık, intikam, kin, cimrilik, eli sıkılık ve bunların dışındaki çirkin ve kötü huyları

346 Buhârî, Tefsîru Sûre (24), 5; Müslim, Tevbe, 56; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/361-362.

emreder. Bu hastalıklardan kurtulmanın tek yolu, Allah Teâlâ'ya yönelmek, O'na yalvarıp yakarmak, O'nun lutuf ve keremine sarılmaktır.

Eğer üzerinizde Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı, sizden hiçbiri asla temizlenemezdi. Kul, Allah'a yapıştığı, ciğeri yanan susuz kimsenin su istemesi gibi O'na yalvarıp yakarırsa Allah onu temizler ve kusurlardan kurtarır. Bunu ya sebepsiz yapar ya da onu kâmil bir şeyhe göndererek yapar. Kâmil şeyh onu, Allah'ın izniyle terbiye eder ve güzel ahlâkla süsler. Bu ikinci durum daha çok olur. Aslında hepsi Allah'tan olup kulu Allah'a götürür.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, '*Eğer üzerinizde Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı* ...' âyeti hakkında deriz ki: Cenâb-ı Hak bu âyette şunu açıkladı: Kulların günahlardan temizlenmesi, sadece Allah'ın ezelde takdir buyurduğu lutfu ve özel yardımıyla olmaktadır. Yoksa yaratılmış sebepler bunu nasıl yapar. Aradaki sebepler kulu temizlemez, onlar her yönüyle sonradan yaratılmış varlıklardır. Cenâb-ı Hakk'ın ezelî lutfu, kulu kendisine ulaştırarak aradaki illet ve sebepleri giderir. Ebü'l-Abbas-ı Seyyârî[347] demiştir ki:

Allah Teâlâ, '*Eğer üzerinizde Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı, hiçbiriniz ebediyen temizlenemezdi*' buyurdu. Cenâb-ı Hak, 'Eğer ibadetiniz, namazınız, cihadınız ve Allah'ın emrini güzel yerine getirişiniz olmasaydı hiçbiriniz kurtulamazdı' buyurmadı. Bunu şunu bildirmek için yaptı: İbadetler çok da olsa, hepsi Allah'ın lutfunun neticesidir."[348]

Hâşiye'de[349] demiştir ki: "Bana şöyle gözüktü: '*Eğer üzerinizde Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı, hiçbiriniz ebediyen temizlenemezdi*' âyeti, Ebû Bekir-i Sıddık'ın, '*Sizden fazilet ve servet sahipleri yakınlarına bir şey vermeyeceklerine dair yemin etmesinler* ...' âyetiyle teşvik edildiği şey için bir mukaddimedir. Bu âyette şuna işaret edilmektedir: Ondaki fazilet ve temiz-

347 Ebü'l-Abbas Kasım b. Kasım es-Seyyârî (v. 342/953), ilk dönemde yaşamış zâhid ve âlim sûfîlerinden biridir. Merv şehrindendir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 162 [İstanbul: Semerkand Yayınları, 2007]).

348 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/6 (Beyrut 2008); ayrıca bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/42 (Beyrut 2001).

349 Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1039/1626), *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir (Mütercim).

lik, kendisine Allah'ın bir lütfu ve ezelde takdir buyurduğu inâyetidir. Bu lutuf, onun kötülüklerden korunmasının ve güzel ahlâkla süslenmesinin sebebidir. Bu lutfu görsün; görsün de kendisinde bu hali bulamadığı, bunun için başkasına iftira etme hastalığına düşen kimseye iyilik yapmamaya yemin etmesin; bilakis onu mazur görsün. Ayrıca Allah Teâlâ'nın, özel inâyetiyle kendisini bu tür şeylerden uzak tutmasındaki nimetini de görsün. Halbuki kendisi de insan olarak bu tür şeylere düşmeye müsaittir; fakat Allah onu özel olarak seçip inâyetiyle korumuştur."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Sizden fazilet ve servet sahipleri yakınlarına bir şey vermeyeceklerine dair yemin etmesinler"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, şeyhlere ve büyüklere bir edebi açıklayıp tavsiye etmektedir. O da müridlerden hata ve kusur işleyenleri hemen bırakmamaları ve bu konuda Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmalarıdır. Allah Teâlâ, (kul pişman olduktan sonra) en büyük günahları affetmekte ve onlara aldırış etmemektedir. Cenâb-ı Hak, şeyhlere, kusur işleyen müridlerinden ihsanlarını kesmemelerini de bildirdi."

Vertecübî sonraki bir açıklamasında demiştir ki: "Şüphesiz kendisinde yetenek bulunan kimse, beşerî hal ve engellere takılarak tarikatın hükümlerinden asla perdelenmez."[350]

Temiz İnsanlara İftira Atmanın Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] ve diğer insanlara iftira edenlerin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ
اَلْسِنَتُهُمْ وَاَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ
يُوَفِّيهِمُ اللّٰهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

350 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/6.

23. Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina suçlaması yapanlar, dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir. Onlar için büyük bir azap vardır.

24. O gün dilleri, elleri ve ayakları, yapmış oldukları işler hakkında aleyhlerine şahitlik eder.

25. O gün Allah, onlara hak ettikleri cezalarını tam olarak verir ve onlar Allah'ın apaçık hak olduğunu bilirler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Namuslu,* kendisine atılan iftiradan uzak duran, iffetli, *kötülüklerden* tamamen *habersiz mümin kadınlara zina suçlaması yapanlar* var ya ..."

Onlar, kendilerine iftira edilen kötü işten öyle habersizdirler ki o kötü işi veya ona götürecek şeyleri akıllarından bile geçirmezler. Yahut onların iç âlemleri kötü düşüncelerden uzak ve kalpleri temizdir. Onlarda bir kurnazlık ve aldatma yoktur; çünkü onlar böyle kötü şeyleri hiç tecrübe etmemiştir.

Onların bir diğer vasfı, iman edilmesi gereken her şeye hakiki bir iman ile iman edenlerdir. O öyle bir imandır ki içine onu karıştırıp bozacak hiçbir şey karışmaz.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], onların Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları olduğunu söylemiştir.[351]

Bazıları demiştir ki: Âyette, bütün mümin kadınlar kastedilmiştir; çünkü hüküm bildiren âyetlerde dikkate alınacak nokta, ifadenin genel olarak bildirdiği durumdur, hükmün özel olarak indiği sebep değildir.

Şöyle diyen de olmuştur: Bu âyette kastedilen sadece Hz. Âişe'dir [radıyallahu anhâ]. Âyette çoğul ifadesinin kullanmasının sebebi şudur: Kim, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarından birine iftira ederse sanki hepsine iftira etmiş gibi olur.

351 bk. Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl,* 3/334; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 12/193.

Cenâb-ı Hak sonra, iftiracıların başına gelecek azaptan bahsederek şöyle buyurdu: *"Onlar dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir.* Onlara, müminlerden ve meleklerden lânet ediciler sürekli lânet okurlar. Bununla birlikte *onlar için büyük,* korkunç *bir azap vardır."* Öyle korkunç ve şiddetlidir ki insanlar tarafından derecesi ölçülemez. Onun büyüklüğü, işledikleri suçun büyüklüğünden ileri gelmektedir. Eğer ona tövbe etmezlerse bu şekilde azap görürler.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O gün dilleri, elleri ve ayakları, yapmış oldukları* iftira ve bühtan *hakkında aleyhlerine şahitlik eder."*

"O gün Allah, onlara hak ettikleri cezalarını tam olarak verir." Yani yaptıkları çirkin işlerine âzalarının şahitlik ettiği o günde Allah, onların hak ettikleri cezalarını tam olarak verir. Bu, onlar için sabit olup kaçış mümkün olmayan bir durumdur.

"O zaman onlar, Allah'ın apaçık hak olduğunu, varlığının sabit ve vâcip olduğunu bilirler." Çünkü gayb olarak vaat edilen şeyler ortaya çıkıp üzerlerindeki perde kalktığı ve böylece kesin bilgi meydana geldiği için bütün şüpheler ortadan kalktığından, Cenâb-ı Hakk'ın varlığının apaçık bir gerçek olduğunu bilirler.

Allah Teâlâ, Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] yapılan iftira üzerinde durduğu kadar, Kur'ân-ı Kerîm'de hiçbir günah üzerinde durmadı. Öyle ki bu olaydan önce kısa olarak bahsetti, sonra geniş açıklama yaptı, peşinden olayın detayını verdi, sonra olaydan özetle bir daha bahsetti, onu vurgu içeren ifdelerle dile getirdi, konuyu tekrar etti. Bunlar sadece büyük ve önemli bir iş için yapılır.

Rivayet edildiğine göre İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Kim bir günah işleyip peşinden tövbe etse onun tövbesi kabul edilir, sadece Âişe'ye [radıyallahu anhâ] atılan iftira işine karışan kimsenin tövbesi kabul edilmez (o, bunun cezasını çeker)." Bu, İbn Abbas [radıyallahu anh] tarafından, iftira işinin büyüklüğünü göstermek için, mübalağa ile söylenmiş bir sözdür.[352]

352 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/205.

Allah Teâlâ, dört kimseyi dört şeyle temize çıkarttı.

Hz. Yusuf'u [aleyhisselâm], kendisine iftira atan Züleyha'nın ailesinden bir şahitle temize çıkarttı.

Hz. Musa'yı [aleyhisselâm], yahudilerin "erkeklik uzvu hastalıklı" iftirasından, nehirde yıkanma esnasında elbisesini alıp götüren taşla temize çıkarttı.

Hz. Meryem'i [aleyhisselâm], kundakta konuşan oğlu (Hz. İsa) ile temize çıkarttı.

Hz. Âişe'yi de [radıyallahu anhâ] kıyamete kadar okunacak olan mucize kitabındaki bu yüce âyetlerle temize çıkarttı; hem de bu şekilde mübalağalı ifadelerle. Bir bakın, Allah Teâlâ'nın Hz. Âişe'yi temize çıkartması ile diğerlerini temize çıkartması arasında ne kadar fark var! Allah Teâlâ bunu, resûlünün derecesinin yüceliğini göstermek, ayrıca onun ve ailesinin bu tür şeylerden uzak olduğuna dikkat çekmek için yaptı.[353]

Hıristiyanlardan biri, Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] atılan iftirayı konu ederek, müslümanları ayıplamak istedi ve, "Sizin peygamberinizin hanımı, yabancı bir kimseyle nasıl baş başa kalır?" dedi. Kendisiyle münazara eden bir âlim ona, "Sizin peygamberinizin annesi olan Hz. Meryem'in kendisine yapılan iftiradan temiz olduğunu söyleyen yüce Allah, Hz. Âişe'nin de temiz olduğunu söyledi" deyince kâfir susup kaldı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

23-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarını üç vasıftan dolayı övdü. Bunlar, en mükemmel vasıflar olup şunlardır: İffet, kötülükten habersiz olmak, hakiki iman.

İffet, kalbi, içine hevâ (nefse ait kötü düşünceler) girmekten korumak, dış âzaları da yüce Mevlâ'ya isyan etmekten alıkoymaktır.

353 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/205-206.

Kötülükten habersiz olmaya gelince, o, Allah'tan başka her şeyden uzak kalmaktır. O ayrıca, insanların kötü hallerinden habersiz olmaktır. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Mümin, zihninin ve kalbinin üçte ikisi, insanların kötü hallerinden habersiz olan kimsedir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Mümin, (kalbi temiz olduğu için) hemen aldatılan şerefli biridir. Münafık ise hilekâr ve alçak biridir."[354]

Tahkik makamındaki imana gelince, bu, tefekkür ederek, kâinattan ibret alarak ve salihlerin sohbetine girerek elde edilir. Sonra, büyük âriflerin sohbetiyle iman, zaruri bir bilgi gibi kesin hale gelir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, *'Onlar, (ahirette) Allah'ın apaçık bir hak olduğunu bilirler'* âyeti şuna işaret ediyor: Onların marifetleri (Allah'ı tanımaları), zaruri yani kesin olur. O zaman, nazar ve düşüncelerini sağlam bulurlar; kalpleri tereddüt ve değişmeden yana rahat eder, çünkü kalp gözü açılır, baş gözüyle görmeye ihtiyaç bırakmaz. Şöyle denilmiştir: Onlar bu hali, sadece Cenâb-ı Hak ile (O'nun izni ve nuru ile) görürler. O zaman onlar, Cenâb-ı Hak ile, Hak için Hak'la birlikte olurlar; Cenâb-ı Hak onlara tevhidin sırlarını ve hakikatini gösterir. Böylece onlara hükmeden ve işlerini yürüten Cenâb-ı Hak olur, onları kendilerine çevirmeksizin (nefisleriyle baş başa bırakmaksızın) kendilerinden çekip alır."[355]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

354 bk. Ebû Davud, Edeb, 5; Tirmizî, Birr, 41; Hâkim, *Müstedrek*, 1/43.

355 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/277.

Herkes Kendi Cinsine Layıktır

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Ehl-i beyt'inin temizliğine delil getirerek şöyle buyurdu:

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ اُولٰٓئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

26. ***Kötü tabiatlı kadınlar, kötü tabiatlı erkeklere, kötü tabiatlı erkekler de kötü tabiatlı kadınlara layıktır. Aynı şekilde temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara layıktır. Onlar*** *(temiz olanlar),* ***iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar. Onlar için bir bağışlanma ve güzel bir rızık vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kötü tabiatlı kadınlar, kötü tabiatlı erkeklere, kötü tabiatlı erkekler de kötü tabiatlı kadınlara layıktır."* Bu, ilâhî bir kanundur. Allah Teâlâ, herkese layık olduğu kimseyi yönlendirir. Kim kötü tabiatlı fâsık biri ise Allah onu, kendi gibi kötü tabiatlı fâsık bir kadınla evlendirir. Kim iffetli temiz tabiatlı biri ise Allah ona, kendi gibi temiz fıtratlı birini nasip eder. Hak Teâlâ'nın, *"Aynı şekilde temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara layıktır"* âyetinin manası budur. Bu, genelde böyledir; bazan tersi de olabilir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] temizlerin en temizi, öncekilerin ve sonrakilerin en hayırlısı olduğu için, Hz. Âişe'nin de [radıyallahu anhâ] kadınların en temizi olduğu bilinmiş olur ve onun hakkında uydurulan şeylerin yanlış olduğu ortaya çıkar. Nitekim Allah Teâlâ'nın, *"Onlar, iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar"* âyeti de bunu ifade etmektedir. Bu âyet, Ehl-i beyt'e işaret etmektedir. Onlar, doğrulukta en ön safta yer alırlar.

Âyetteki "onlar" ifadesinin Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], Âişe-i Sıddıka'ya ve Safvân'a işaret ettiği de söylenmiştir. Mana şudur:

Bu şanı yüce kimseler, haklarında iftiracıların ortaya attığı yalan ve yanlış şeylerden uzaktırlar.

Âyete şu manalar da verilmiştir: Kötü sözler, kötü erkek ve kadınlara mahsustur, yani onlara layıktır, bu tür şeyler sadece onlar için söylenir. Her iki gruptan (erkek ve kadından) kötü tabiatta olanlar, haklarında kötü sözlerin söylenmesini hak etmişlerdir.

Güzel sözler de kadın ve erkeklerden güzel tabiatlı kimselere mahsustur; onlar haklarında güzel sözler söylenmesini hak etmiş kimselerdir. Bu temiz olanlar, haklarında kötü tabiatlı kimselerin söylediği çirkin sözlerden uzaktırlar. Hz. Âişe-i Sıddıka da [radıyallahu anhâ] hakkında söylenen iftiralardan uzak ve temizdir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Çirkin ve kötü sözler, sadece bozuk tabiatlı kimselerden çıkar; güzel ve hoş kelimeler de sadece temiz tabiatlı kimselerden çıkar. Onlar, bozuk tabiatlı kimselerin söylediklerinden uzaktırlar; onlardan asla çirkin bir söz çıkmaz.

Âyet şöyle bitiyor: "*Onlar için bir bağışlanma vardır;* beşerin uzak kalamayacağı günahları varsa affedilmiştir *ve onlar için ayrıca güzel bir rızık,* nimet cennetleri *vardır.*"

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], Hz. Âişe'yi [radıyallahu anhâ] hastalığı sırasında ziyarete gelmişti. Hz. Âişe, Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkmaktan korkuyordu. İbn Abbas kendisine, "Korkma, sen, Allah'ın huzuruna sadece sana vaat edilen bir mağfiret ve güzel rızık müjdesiyle gidiyorsun" dedi ve bu âyeti okudu. Hz. Âişe, okunan âyetin müjdesindeki sevinçten dolayı kendinden geçip bayıldı.[356]

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] şöyle demiştir: "Bana dokuz şey verildi ki onlar hiçbir kadına verilmedi: Bunlar şunlardır:

1. Cibrîl [aleyhisselâm], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] benimle evlenmesini emrettiği zaman, elinin içinde benim resmimle indi.

2. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] benimle bâkire halimde evlendi, benden başka hiçbir kadınla bâkire olarak evlenmedi.

---

356 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/206.

3. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], başı benim kucağımda iken vefat etti.

4. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kabri benim evimdedir.

5. Ben Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] aynı yorgan altında bulunuyorken kendisine vahiy geldi.

6. Ben Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifesinin ve en sadık dostunun kızıyım.

7. Hakkımda atılan iftiradan temiz olduğuma dair gökten âyet indi.

8. Ben, temiz bir insanın yanında temiz olarak yaratıldım.

9. Bana mağfiret ve güzel rızık (cennet) müjdelendi."[357]

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kibir, kendini beğenme, gösteriş, adını duyurma, kin, haset, makam ve mal sevgisi gibi kötü ahlâklar bozuk fıtratlı kimselere mahsustur. Kötüler kötülere layıktır. Onlar, bu vasıflarla anılıp tanıtılır. Kötü ahlâklar onların ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak bu kimseler, gönlü arınmış ve temiz kâmil kimselerin sohbetine (terbiyesine) girerlerse Allah'ın izniyle onlar bu vasıfları temizler.

Tevazu, ihlâs, kalp temizliği, zühd (dünyadan gönlü çekmek), vera' (haram ve şüpheli şeylerden çekinmek), cömertlik, ihsan ve bunların dışındaki güzel ahlâklar, temiz fıtratlı kimselere mahsustur. Temiz fıtratlı erkekler (ve kadınlar), temiz ve güzel ahlâklara layıktırlar. Onlar, inkârcıların kendileri hakkında söylediği sözlerden uzak ve temizdirler. Onlar için bir mağfiret vardır, günahları örtülür. Ayrıca onların ruhları için yakîn gıdalarından ve âlemlerin Rabb'ini müşahededen güzel bir rızık vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

357 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/363; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/195; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/206. Biraz farklı ifadelerle bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/180.

Evlere Girerken İzin Almak

Zina iftirasının sebebi, yabancı biriyle baş başa kalma suçlamasıdır. Cenâb-ı Hak bunun için, yabancı bir eve girerken izin almayı emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَاْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا
عَلٰٓى اَهْلِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فٖيهَٓا
اَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْۚ وَاِنْ قٖيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ
اَزْكٰى لَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلٖيمٌ ﴿٢٨﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا
بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فٖيهَا مَتَاعٌ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾

27. Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, izin almadan ve ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Bu şekilde davranmanız, sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor.

28. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Şayet size, "Geri dönün" denirse hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha temiz bir davranıştır. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.

29. İçinde size ait bir eşya olan, oturanı bulunmayan evlere girmenizde herhangi bir günah yoktur. Allah, açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin."* Yani kendinize ait olmayan ve içinde oturmadığınız evlere, içerdekilere geldiğinizi

farkettirerek izin alıp selâm vermeden girmeyin. Geldiğini hissettirmek, tesbih ve tekbir gibi Allah'ı açıkça zikir veya öksürük sesiyle gerçekleşir. Arkasından, "es-Selâmü aleyküm, girebilir miyim?" diye izin alınır. Bu durum gerekirse üç defa tekrar edilir. Kendisine izin verilirse girer, yoksa geri döner. Ev sahibiyle karşılaşırsa önce selâm verir; yoksa önce izin alır.

"Bu şekilde davranmanız, izin alıp selâm vermeniz, *sizin için* âniden içeri girmekten *daha hayırlıdır."* Yahut bu, sizin Câhiliye devrinde yaptığınız karşılamadan daha hayırlıdır.

Câhiliye döneminde bir kimse, kendi evinin dışındaki bir eve girmek istediğinde, "İyi sabahlar veya iyi akşamlar" diyerek içeri girerdi; çok defa evin erkeği ile hanımını yatağın içinde bulurdu.

Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Annemin yanına girerken izin alayım mı?" diye sordu, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet" buyurdu. Adam,

"Onun benden başka hizmet edeni yok; yanına her girişimde izin alayım mı?" diye sordu, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onu çıplak halde görmek ister misin?" diye sordu; adam,

"Hayır" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Öyle ise yanına girerken izin al" buyurdu.[358]

Âyet şöyle bitiyor: *"Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor."* Yani düşünüp anlayasınız ve gereğince amel edesiniz diye size bunu emrettim yahut sizin için böyle söylendi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer evlerde,* kendisinden izin alınma hakkına sahip bulûğa ermiş erkeklerden *kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin."*

---

358 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/244-245 (Riyad 2003), Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/220; Mâlik, İsti'zân, 1.

Bazıları, "Evde kadın ve çocukların olup olmaması arasında bir fark yoktur, onlardan izin almak gerekmez" demiştir, fakat bu görüş isabetli değildir. Çünkü âyet, boş evlere dahi izinsiz girmeyi yasaklamaktadır; zira onlarda insanların âdetlerine göre gizledikleri bazı şeylere rastgelme durumu vardır. Bu durumda, içinde yabancı kadınların ve çocukların bulunduğu evlere izinsiz girişin haram olması daha önceliklidir; çünkü onda mahrem şeyleri ve kadınların avretini görme tehlikesi vardır.

Şayet size izin verilmezse içeri girmeyin, izin yetkisi olan biri size izin verene kadar sabredin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer evlerde, sahiplerinden bir kimseyi bulamazsanız, fakat sizin de oraya girmeye ihtiyacınız varsa, dışarıda olan evin sahibinden izin almadan oraya girmeyin; çünkü başkasının mülkünde tasarrufta bulunmak için, mülk sahibinin rızası gereklidir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Şayet* evde birileri bulunur da *size, 'Geri dönün' denirse hemen dönün.*" İzinde ısrar etmeyin, kapılarda dikilmeyin, kapı veya pencerelere takılmış perdeyi açmayın. Çünkü böyle yapmak hoşnutsuzluğa ve düşmanlığa götürür. Sevimsiz halleri görmeye götürdüğü için bu yasaklanınca, kapıya sertçe vurmak, ev sahibine yüksek sesle seslenmek gibi sıkıntıya sebep olan her türlü davranışı terketmek gerekir.

Ebû Ubeyd'in (Kasım b. Sellâm'ın) şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben, (kendisini rahatsız etmemek için) bir âlimin kapısını asla çalmadım (onun çıkışını bekledim)."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bu tutum,* (dönün, denince geri dönmeniz) *sizin için daha temiz,* daha hoş ve nezih *bir davranıştır.*" Çünkü onda kalp selâmeti ve şüpheden uzaklaşmak vardır. Kapılarda bekleşmek ise düşük ve rezil kimselerin yapacağı bir iştir. "*Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.*" Sizi mükellef tuttuğu işlerden yaptığınızı ve yapmadığınızı bilir; ona göre karşılığını bilir. Bu ifade, muhataplar için bir tehdittir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İçinde size ait bir eşya olan, oturanı bulunmayan evlere girmenizde herhangi bir günah yoktur.*" Yani belirli kimselerin kalması için tahsis edilmeyen, aksine, darda kalan kim-

senin, ev edinmeksizin istifade etmek için sığındığı tekke, han, hamam ve tüccarların dükkânları gibi umuma açık yerlere izinsiz girmenizde bir günah yoktur. Oralarda sizin için, sıcak veya soğuktan korunmak, içine girip dinlenmek, eşyalarınızı indirmek, alışveriş yapmak, yıkanmak ve diğer işler gibi birtakım menfaatler vardır. Bunun için, oralara izinsiz girmenizde bir sakınca yoktur.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah, Allah Teâlâ sana, evlere girerken izin alma hakkında âyet indirdi. Bizler ticaretimiz için dükkânlara girip çıkıyoruz Onlara da sadece izinle mi girelim?" diye sorunca bu âyet indi.[359]

Bazıları da izinsiz girilecek evlerden kastın, def-i hacet için çıkılan harabeler olduğunu söylemiştir, fakat doğru olan, oraların da izinsiz girilecek yerlere dahil olduğu, âyetten maksadın sadece harabeler olmadığıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilir."* Âyet, bu yerlere bir fesat çıkarmak için veya insanların avret yerlerine bakmak için giren kimseler için bir tehdittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

27-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tasavvuf, bütünüyle edepten ibarettir. Hatta sûfîlerden biri demiştir ki: "Amelin tuz gibi az olsa da edebini un gibi çoğalt!"

Sûfîler, bütün hareketlerinde ve duruşlarında, giriş ve çıkışlarında sünnetin edebine göre hareket ederler. Onlar edebi korumaya daha layık kimselerdir. Sûfîler, Allah Teâlâ'nın emrettiği gibi kendi evlerine giriş esnasında yüksek sesle Allah'tan bahsederek veya tesbih getirerek yahut girmeden önce selâm vererek izin alırlar, geldiklerini içeridekilere haber verirler. Başkasının evine veya birbirlerinin evlerine girerken de aynı şekilde yaparlar. Şeyhin evine gelince, bu konuda edep, şeyh evinden çıkana kadar sabretmektir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu âyetindeki edebi korumak için yapılır:

---

359 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/363; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/176.

"Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha hayırlı olurdu" (Hucurât 48/5). Buna göre müridler de bir zaruret yoksa şeyhin kapısını çalmazlar ve onun çıkmasını istemezler. Sadece zaruri bir durum olursa bunu yapabilirler.

Mümin Kadınların Örtüsü ve Süslenme Edebi

Evlere girerken izin istemek, gözü haramdan korumak için emredilmiştir. Cenâb-ı Hak, gözü haramdan çekmeyi emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذٰلِكَ اَزْكٰى
لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ
اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا
وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ اَوْ
اٰبَائِهِنَّ اَوْ اٰبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اَبْنَائِهِنَّ اَوْ اَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ
بَنٖٓي اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنٖٓي اَخَوَاتِهِنَّ اَوْ نِسَائِهِنَّ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ اَوِ
التَّابِعِينَ غَيْرِ اُو۬لِي الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ اَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلٰى
عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ...

30. ***Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan çeksinler, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha temizdir. Şüphesiz Allah onların yaptıklarından haberdardır.***

31. ***Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan çeksinler, ırzlarını korusunlar.*** (Yüz ve el gibi) ***görünen kısımlar müstesna, süslerini***

(yabancılara) göstermesinler. Başörtülerini (göğüslerini örtecek şekilde) yakalarının üzerine salsınlar. Süslerini, şu kimselerin dışında kimseye göstermesinler: Kocaları, babaları, kocalarının babaları, oğulları, üvey oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, müslüman kadınlar, sahip oldukları köleler, aile çevresinde dolaşan cinsî güçten düşmüş hizmetçiler ve henüz kadınların mahrem yerlerini bilmeyen erkek çocuklar. Gizledikleri süsler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan çeksinler."* Bu müminlerin kapsamına, kendisine izin verilip evlere girenler öncelikle girer. Onlara söyle, gözlerini haramdan çeksinler, helâl olanla yetinsinler.

Kadının yüzü ve elleri avret değildir; sadece bir fitne söz konusu olursa o zaman örtmesi gerekir. Buna göre salih bir insanın, şehvetle olmaksızın, yabancı bir kadının yüzüne bakması helâldir.

el-Muvatta isimli eserde, İmam Mâlik'e şu soru sorulmuştur: "Bir kadın, mahremi olmayan bir erkekle veya kölesi ile birlikte yemek yiyebilir mi?" İmam Mâlik bu soruya şu cevabı vermiştir:

"Bunda bir sakınca yoktur; şöyle ki: Eğer o bölgede bir kadının erkeklerle birlikte yemek yemesi bir örf haline gelmişse; bazan kadın, kocasıyla birlikte yemek yiyen yabancı kimselerle beraber yemek yiyebilir."[360]

İbnü'l-Kattân demiştir ki: "İmam Mâlik'in bu sözünden, kadının yüzünü ve ellerini yabancı bir erkeğin yanında açmasının mubah olduğu sonucu ortaya çıkar; çünkü yemek sadece yüz ve ellerin açılmasıyla yenebilir." *Muvatta*'ı şerheden Bâcî, İmam Mâlik'in sözünü zâhiri üzere bırakmış, aksi bir şey söylememiştir.

360 bk. Mâlik, *el-Muvatta*, Sıfatü'n-Nebî, 10 (nr. 35).

Kadı İyâz demiştir ki: "Kadının yüzünü örtmesi farz değildir; yüzü örtmek kadın için müstehap yahut sünnettir; erkeğe düşen ise gözünü haramdan korumaktır." Kadı İyâz, sonra *el-İkmâl* adlı eserinde şöyle demiştir: "Yüzü örtmenin farz olmasının sadece Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) hanımlarına has olduğu konusunda görüş ayrılığı yoktur."

Âyet şöyle devam ediyor: "Yine mümin erkeklere söyle *ırzlarını korusunlar.*" Sadece hanımlarına ve câriyelerine karşı serbesttirler.

Âyette, gözlerden bahsedilirken, bazı bakışların haramdan korunması istenmiştir. Ferci (avret yerini) korumaya gelince, onun her halde haramdan korunması istenmiştir. Çünkü bazı bakışlara müsaade vardır; bir ihtiyaç ve zaruret durumunda yabancı kadının yüzüne, ellerine ve ayaklarına bakılabilir. Yine mahrem (kendileriyle evlenmesi haram olan) kadınların başına, göğsüne, dizden aşağı bacaklarına ve omuza kadar kollarına bakmak câizdir. Bu görüş, Hanefîler'den Nesefî'ye aittir.[361]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "İmam Mâlik'in mezhebinde, mahrem kadının açık bacaklarına ve pazularına bakmak haramdır. Kızların evde ayakları açık bir halde çalışmasından dolayı, gözlerini çekmeye güç yetiremiyor ve korunmak mümkün olmuyorsa, o zaman, bunun haram olmadığını söyleyen Hanefîler'in görüşüyle amel etsin. Bu görüşü şeyhimiz Cenevî[362] söyledi.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bu davranış onlar için daha temizdir.*" Yani onlar için günah kirinden yahut şüpheden daha temiz bir durumdur.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz Allah onların yaptıklarından haberdardır.*" Bu ifadede hem bir teşvik hem de korkutma vardır. Mana şudur: Allah onların bütün hallerinden ve fiillerinden haberdardır. O Allah, gözlerin haince bakışlarını ve kalplerde gizlenen bütün düşünceleri bilirken, onlar gözlerini nasıl serbestçe her şeye çevirirler? Onlar bunu kesin olarak bilince, onlara düşen iş, Allah'tan korkmak ve haramdan çekinmektir.

---

361 bk. Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 3/208.

362 Ebû Abdullah Muhammed el-Cenevî (v. 1200/1786), müfessirimiz İbn Acîbe'nin kendisinden fıkıh ve hadis dersleri aldığı ve kendisi sayesinde tasavvufla tanıştığı üstatlarındandır (bk. Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *DİA*, 19/294.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan çeksinler."* Örtünerek ve zinadan korunarak harama düşmekten sakınsınlar; erkeklerin ve kadınların bakılması helâl olmayan avret yerlerine bakmasınlar.

Kadınlara göre erkeğin avret yeri, yüzü ve kolları hariç diğer yerleridir. Kadınların kadınlar için avret yeri ise göbekle diz kapağı arasıdır. Buna göre bir kadının, (bir zaruret yokken) yabancı bir erkeğin yüzü ve kolları hariç vücudunun diğer yerlerine bakması helâl değildir. Yahut şehvetle bakması helâl değildir. Bir görüşe göre, şehvetten yana emin olursa bakmak câizdir. Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ], bir bayram günü kılıç kalkan oyunları sergileyen Habeşli erkekleri seyretmesi bu şekilde yorumlanmıştır.[363]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Irzlarını korusunlar."* Mümin kadınlar, zinadan ve kadın kadına sevişmekten uzak dursunlar.

Âyette, gözü haramdan korumak, ırzı korumaktan önce dile getirildi; çünkü bakış, zinanın postacısı ve günahların öncüsüdür. Kalpteki hevânın tohumu, gözlerin arzulu bakışlarıdır.

"Takı, sürme ve boya gibi *süslerini* yabancılara *göstermesinler.*" Süsten kasıt, onların yerleridir. Buna göre bir kadının, üzerinde bir süs bulunsun bulunmasın, süs yerlerini yabancı erkeklere göstermesi helâl değildir.

Kadının süs yerleri başı, kulağı, boynu, göğsü, pazuları, dirseği ve ayağın incik kısmıdır. Kadının süsleri taç, küpe, gerdanlık, kuşak, bilezik, pazubent ve ayak bileğine takılan halhaldır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Görünen kısımlar müstesna."* Kadınlar, açılması âdet (ve gerekli) olan süs yerleri hariç, diğer yerlerini yabancı erkeklere göstermesinler. Hükümden hariç tutulan bu yerler, yüz ve ellerdir. Ancak bir fitne korkusu olursa o zaman bunların da kapanması gerekli olur. İmam Ebû Hanîfe, bunlara ayakları da eklemiştir. Bu hükmün izahı şöyle yapılmıştır:

---

363 Hanefîler'de, kadın için yabancı bir erkeğin bakılması haram olan avreti, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Ancak bir ihtiyaç yokken kadının, yabancı bir erkeğin avreti dışındaki yerlere çıplak vaziyette bakması uygun değildir (Mütercim).

"Bu yerlerin örtülmesinde zorluk vardır. Kadının bazı şeyleri eliyle alması zorunludur. Yüzünü açmaya da ihtiyaç vardır; özellikle şahitlikte, mahkemede ve nikâh sırasında kadının yüzünün görülmesi gerekir. Kadın bazı bölgelerde ayakları açık olarak yürümek zorunda kalabilir; özellikle fakir kadınlar ayaklarına giyecek bir şey bulamayabilirler." Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[364]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Başörtülerini* göğüslerini örtecek şekilde *yakalarının üzerine salsınlar."* Âyette geçen "humur", başı örten şey demektir. Önden örtülecek yer, iç gömleğin ve elbisenin göğüs tarafından açılan kısmıdır. Kadınlar, Câhiliye âdetine göre, başörtülerini arka taraflarına sarkıtıyorlar, ön yakadan boğazları ve gerdanlıkları açıkta kalıyordu. Bu yaka geniş olduğundan kadının göğüsleri ve etrafı gözüküyordu. Bu gözüken yerlerin örtülmesi için kadınlara, başörtülerini ön yakalarının üzerine salmaları emredildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "Göğüs, baş ve benzeri gizli *süslerini, şu kimseler hariç kimseye göstermesinler:*

1. Kocaları. Süsün ve süslenmenin asıl maksadı kocadır. Kocanın, hanımının bedeninin her tarafına, hatta fercine bakması helâldir.

2. Babaları. Dedeler de bu kısma girer.

3. Kocalarının babaları. Evlilikle onlar da mahrem olmaktadır.

4. Oğulları. Torunlar da bunlara dahildir.

5. Üvey oğulları. Onlar da kocaları sebebiyle mahrem olmaktadır.

6. Erkek kardeşleri. Kardeş, anne baba bir, baba bir anne ayrı, anne baba ayrı olabilir; hepsi mahremdir.

7. Erkek kardeşlerinin oğulları. Aşağı doğru bütün erkek nesil buna dahildir.

8. Kız kardeşlerinin oğulları. Aşağı doğru bütün erkek nesil buna dahildir. Kadının amca ve dayıları da mahrem kısmına girer. Çünkü bunlarla çokça içli dışlı olunur ve onlar tarafından bir fitnenin meydana gelmesi çok az gerçekleşir. Eğer bir fitne söz konusu ise kadın onlara

---

364 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/209.

karşı da örtünür. Âyette amca ve dayılar söylenmedi. Onların mahrem oluşu, âyetin delaleti ve sünnetle sabittir. Fakat ihtiyat olan, kadınların onlara karşı da örtünmeleridir. Bu, onların, oğullarına kadının güzelliklerini anlatmalarından korunmak için uygundur.

9. Müslüman kadınlar. Yani bir mümin kadın, bütün mümin kadınlara süs yerlerini gösterebilir. Kâfir kadınlar bu iznin dışındadır. Mümin kadın, güzelliklerini erkeklerine anlatmasınlar diye, kâfir kadınlara karşı süs yerlerini kapalı tutmalıdır.

10. Sahip oldukları köleler. Yani mümin yahut Ehl-i kitap hizmetçi kadınlar. Kadının erkek kölesi hakkında üç görüş vardır:

1. Erkek köle, hanım efendisinin süs yerlerine bakamaz. Bu, İmam Şâfiî'nin görüşüdür.[365]

2. Erkek kölenin, hanım efendisinin süs yerlerine bakması câizdir. Bu, İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] ve Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] görüşüdür.

3. Köle ahmak (deli) olursa, hanım efendisinin başına saçına bakması câizdir. Bu da İmam Mâlik'in görüşüdür.[366]

Beyzâvî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Fâtıma'ya [radıyallahu anhâ], bir erkek hizmetçi getirip hediye etti. Hz. Fâtıma'nın üzerinde bir elbise vardı. Elbise biraz kısa idi; başına örtse ayaklarına ulaşmıyor, ayak kısmını örtse başına yetmiyordu. Durumu gören Allah Resûlü, Fâtıma'ya,

"Bir sakıncası yok; o senin için bir baba ve oğul hükmündedir" buyurdu.[367]

Kadının, kocasının erkek kölesine süs yerlerini göstermesi konusunda, câizdir ve câiz değildir şeklinde iki ayrı görüş vardır.

---

365 Hanefîler de bu görüştedir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/411).

366 Bu konudaki görüşler hakkında geniş bilgi için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/216-217.

367 Ebû Davud, Libas, 34 (nr. 4106); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/85; Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 2/122.

11. Aile çevresinde dolaşan cinsî güçten düşmüş hizmetçiler. Bunlar, artan yiyeceklerinizi almak için yahut hizmet için veyahut vekil ve mutasarrıf gibi kendisine verilen bir görev için peşinizde dolaşan kimselerdir.

Bazıları da şöyle demiştir: "O, sırf karnını doyurmak için peşinizde dolaşan kimsedir; fakat bu kimsenin kadının saçına başına bakmasının câiz olması için, cinsî güçten düşmüş olup şehevî yönden kadınlara ihtiyacı bulunmaması şarttır. Bunlar, husyeleri kırılmış, kadın özelliğine sahip muhannes, çok yaşlı ve ahmak gibi kimselerdir. Bu kimselerin kadının süs yerlerine bakmasının câiz olması iki şarta bağlıdır:

1. Ev çevresinde dolaşıp duran ve tanınan birileri olması,

2. Cinsel güçten düşmüş olup şehevî olarak kadınlara ihtiyacının bulunmaması.

12. Henüz kadınların mahrem yerlerini bilmeyen erkek çocuklar. Bunlar, henüz kadınların avret yerlerini tanımayan ve cinsel ilişkiye güçleri yetmeyen çocuklardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Gizledikleri süsler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar."* Önceleri kadınlar, ayak bileklerine taktıkları süsler bilinsin diye, halhalın sesinin çıkması için yürürken ayaklarını hızla yere vururlardı. Böyle yapmaları yasaklandı. Çünkü süs takılarının sesini işittirmek, onu göstermek gibidir; bu ses de erkekleri kadınlara meylettirir ve onların erkeklere meylettiği vehmini verir.

Zeccâc[368] demiştir ki: "Süsün sesini işitmek, şehveti harekete geçirme yönünden süsü görmekten daha etkilidir."[369]

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] anlatır:

"Allah'a yemin olsun ki Allah'ın kitabını tasdik etmede ve gereğini yerine getirmede ensar kadınlarından daha faziletlisini görmedim. '*Kadınlar başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar ...*' (Nûr 24/31) âyeti inince,

368 Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır (bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimin*, 11/87-90 [Beyrut 2006]).

369 bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, 4/40 (Beyrut 1988).

erkekler bu âyetleri okuyarak evlerine döndüler; onu eşlerine, kızlarına, kız kardeşlerine ve yakın akrabalarına okudular. Âyeti işiten kadınlardan her biri Allah'ın kitabını tasdik ve ona iman ederek hemen etek kumaşlarından baş örtüsü hazırladılar. Ertesi sabah, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] arkasında başörtüleriyle sabah namazına durdular. Öyle bir örtünmüşlerdi ki başlarının üstünde yaptıkları sargılardan sanki kargayı andıran şekiller oluşmuştu."[370]

30-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Görülmesi hoş olmayan şeylere karşı gözü yummak, kalbi Allah'a bağlamayıp zikirde toplamanın vesilelerinden ve iman terbiyesinin gereklerindendir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

"Kim Allah'ın haram kıldığı bir şeyden gözünü çekerse Allah ona, haramı terketmesine karşılık, tadını kalbinde bulacağı bir iman verir."[371]

Gözü serbest bırakmada, kalbin karışması ve düşüncenin dağılması gibi açıkça farkedilecek birçok âfet vardır. Bir şair bu konuda der ki:

"Eğer kalbini gözetlemek için bakışlarını bir gün serbest bırakırsan, gördüğün manzaralar seni yorar. Öyle ki ne hepsine güç yetirebilirsin ne de bir kısmına sabredebilirsin."

Âbid ve zâhidler gözlerini dünyanın süsünden çekerler; ârifler ise gözlerini mâsivayı görmekten çekerler; onlar sadece yüce Mevlâ'nın tecellilerini görürler.

Velilerden Şiblî [kuddise sırruhû], *"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan çeksinler"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyetin manası, kafa gözlerini haramlardan; kalp gözlerini de Allah'ın dışındaki şeylerden çeksinler, demektir."

---

370 Buhârî, Tefsîru Sûre, 24/12; Ebû Davud, Libâs, 29; Ahmed, *Müsned*, 6/188; İbn Kesîr, *Tefsir*, 2/600. Bu rivayet, öneminden dolayı tarafımızca eklendi (Mütercim).

371 Ahmed, *Müsned*, 5/264; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7842; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 5431.

Allah Teâlâ'nın, *"Kendiliğinden gözüken kısmı hariç, süslerini göstermesinler"* âyeti hakkında âriflerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ ile olan özel haline dair, başkasını fitneye düşürecek şeyleri açıklamak câiz değildir. Manevi haller, iç âlemin süsüdür; sadece ehli olana ona dair bir şeyler açıklanabilir. Fakat kendisi bir şey açıklamaksızın ve kötü bir niyeti olmaksızın kendiliğinden bazı sırlar ortaya çıkarsa bundan mesul değildir."

Buna göre, tevhidin sırlarına ait hakikatlerine dair insanların fitneye düşeceği bilgileri açıklamak câiz değildir. Yine şeriatın zâhirine göre hoş görülmeyen ve insanları gıybete düşürecek manevi halleri açıklamak da câiz değildir.

Kendisine fazla rağbet eden insanların gözünden düşmek için, girdiği hamamda mahsus hırsızlık yapan kimsenin hali, içine düştüğü manevi halin galebesiyle yapılmış olup o konuda kendisine uyulmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bütün Müminleri Tövbeye Davet

Cenâb-ı Hak sonra, bütün müminlere tövbe etmeyi emretti. Çünkü gözün harama bakması, genelde insanların kurtulamadığı bir durumdur. Bunun için şöyle buyurdu:

...وَتُوبُوا اِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

... Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: " *... Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz."* Çünkü sizden hiçbiri, kusurdan tamamen uzak değildir. Özellikle şehvetlerden kendini çekmek oldukça zordur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Câhiliye devrinde yapmış olduğunuz şeylere tövbe edin. Her ne kadar İslâm, geçmişteki kusurları temizlese de yine de onları her düşünmede ve hatırlamada pişman olmak ve onlardan el çekmeye azmetmek gerekir.

Âyette, *"Ey iman edenler ..."* şeklinde hitabın tekrar edilmesi, iman sıfatının ilâhî emre kesin olarak uymayı gerektirdiğini bildirmek içindir.

Şöyle denilmiştir: "İnsanların tövbeye en muhtaç olanı, kendisinin tövbeye ihtiyacı olmadığını düşünen kimsedir."

Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Günaha düşmek, imanı ortadan kaldırmaz; öyle ise hemen tövbeye koşunuz ki kurtuluşa eresiniz, iki cihanın saadetini elde edesiniz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

31. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Tövbe, manevi yolun esasıdır. Manevi seyir onunla başlar, hakikate ulaşana kadar devam eder. Gerçek bir tövbesi olmayan kimsenin manevi seyri olmaz. O kimse, temel atmadan bina yapana benzer ki temelsiz bina yükselmez.

Tövbeye, manevi yolun başında olan kimse muhtaç olduğu gibi ortasında ve sonunda olan da muhtaçtır. İşin başında olan kimsenin tövbesi, isyan ve günahlardandır. Manevi seyir halinde olanın tövbesi, gafletten ve kusurlu işlerin kirindendir. İşin sonunda olanların tövbesi ise bütün gaybı bilen yüce Allah'ın dışındaki varlıklara nazar etmekten yani onlarda bir varlık ve güç görmektendir.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki:

"Tövbe, bütün mükellef insanlara farzdır; bu, Kur'an, sünnet ve ümmetin ittifakıyla sabittir.

Tövbenin farzı üçtür:

1. Günaha pişman olmak. Bu pişmanlık, yüce Allah'a isyan edildiğinden olmalıdır; yoksa işlediği günah bedenine veya malına bir zarar verdi diye olmamalıdır.

2. Günahtan, ertelemeden ve gevşeklik göstermeden imkân bulduğu ilk vakitte kendini tamamen çekmek.

3. Bir daha günaha dönmemeye kesin karar vermek. Allah Teâlâ her ne zaman kendisine bir günah takdir etse tekrar günaha dönmeme azmini yeniler.

Tövbenin edepleri üçtür:

1. Kalp kırıklığı ve boyun büküklüğü içinde günahını itiraf etmek.

2. Affı için yüce Allah'a çokça yalvarıp istiğfar etmek.

3. Geçmişte yaptığı günahları temizlemesi için çokça iyilik ve ibadet yapmak.

Tövbenin dereceleri yedidir:

1. Kâfirlerin tövbesi inkârdandır.

2. Kötülüklere dalanların tövbesi büyük günahlardandır.

3. Adalet ve denge üzere giden kimselerin tövbesi küçük günahlardandır.

4. Âbidlerin tövbesi ibadetteki kusur ve gevşekliklerindendir.

5. Manevi yolda giden sâliklerin tövbesi kalp hastalıkları ve manevi âfetlerdendir.

6. Vera' sahiplerinin tövbesi şüpheli şeylerdendir.

7. Müşahede ehlinin tövbesi gaflet hallerindendir.

İnsanı tövbeye sevkeden sebepler yedi tanedir: 1. Azap korkusu, 2. Sevap ümidi, 3. Hesapta utanma duygusu, 4. Yüce sevgilinin (Allah'ın) sevgisi, 5. Her şeyi gören yüce Mevlâ'nın kontrolü, 6. Makamın yüceltilmesi, 7. Nimetlere şükür."[372]

---

372 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/68.

Bekârları Evlendirin

Cenâb-ı Hak sonra, evlenmeyi emretti; çünkü o, gözü haramdan daha güzel korumaktadır. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ
إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾
وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ...

32. Sizden bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer fakir iseler, Allah onları lutfuyla zenginleştirir. Allah, lutfu geniş olandır, her şeyi bilendir.

33. Evlenmeye güçleri yetmeyenler de Allah kendilerini lutfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar ...

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizden* erkek ve kadınlardan *bekâr olanları evlendirin.*" Bunlar, hiç evlenmemiş veya evlenmiş de eşi vefat etmiş kimseler olabilir.

Âyetin manası şudur: Sizden, hür olan bekâr erkek ve kadınları evlendirin. Buradaki hitap, velilere ve hâkimleredir. Allah Teâlâ onlara, bekârları evlendirmelerini emretti. Bu, onların evlenmesine engel olmanın yasak olmasını gerektirmektedir.

Âyette, kadının evlilikte bağımsız olmadığına, onda velisinin de bulunmasının şart olduğuna dair bir delil vardır. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin görüşü budur. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise bulûğa ermiş kadının evliliğinde veli izni şart değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kölelerinizden ve câriyelerinizden salih olanları,* hayırlıları veya durumu evlenmeye uygun *olanları da evlendirin.*"

Buradaki emir teşvik içindir; çünkü evlilik, teşvik edilmiş bir durumdur. Bu emrin muhatapları, köle ve câriyelerin efendileridir. İmam Şâfiî demiştir ki: "Bu âyete göre efendi, kölelerini evlendirmeye zorlanır." İmam Mâlik, bu görüşte değildir. İmam Mâlik'in görüşüne göre efendi, kölesini evlenmeye zorlar. İmam Şâfiî bu konuda aksi görüştedir.

Köleleri evlendirmede onların iyi hal sahibi olmaları dikkate alınmıştır; çünkü hali iyi olmayan köleler, efendisinin kendisiyle bu şekilde ilgilenmesine layık değildir. Bir de şu var: Evlilik, hali güzel olan kimsenin mevcut halini korur.

Âyette, hür olan erkek ve kadınların evlenmesinde iyi hal sahibi olmaları şartı aranmamıştır; çünkü onlar genelde iyi hal üzeredirler. Bundan dolayı onlar, kendilerinde ve mallarında kendi başına tasarrufta bulunma (harcama) hakkına sahiptirler. Evlenmeye karar verdiklerinde, velilerin onlara yardım etmesi gerekir.

Bazıları demiştir ki: "Kölelerin iyi halinden kasıt, evlenmeye ehliyetli ve haklarını korumaya dirayetli olmalarıdır. Bunu yapamayacak durumda olduklarında evlendirilmezler. Efendi kölesini kendisi evlendirir veya evlenmesine izin verirse kölenin geçim masrafı efendiye aittir; böyle olmadığı zaman nafaka vermekte serbesttir.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyuruyor: "*Eğer* evlenecek kimseler mal yönünden *fakir iseler,* Allah onları lutfuyla zenginleştirir; kendilerine yeterli mal veya kanaat verir yahut her iki nimeti birden verir. *Allah, lutfu geniş olandır, her şeyi bilendir."*

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Evlenerek rızık arayın."[373]

İbn Aclân demiştir ki: "Bir adam, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek ihtiyaç içinde olduğundan şikâyet etti; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ona, *'Senin evlenmen gerekir'* buyurdu." [374]

---

373 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr,* nr. 281; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/374; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/188.

374 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/375.

Aynı şekilde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da [radıyallahu anhüm], kendilerine fakirlikten şikâyet eden kimselere, Allah Teâlâ'nın, *"Eğer fakir iseler, Allah onları lutfuyla zenginleştirir. Allah, lutfu geniş olandır, her şeyi bilendir"* âyetiyle amel ederek evlenmelerini söylemişlerdir.[375]

Allah Teâlâ dilemesi, hikmeti ve maslahatın gerektirdiği şekilde, dilediği kimsenin rızkını genişletir, dilediği kimsenin de daraltır. Evlenen kimsenin zengin olması, Allah'ın dilemesine bağlıdır. Buna göre evlendiği halde zengin olmayan kimsenin hali, âyetteki vaade ters değildir.

Şöyle de denilmiştir: Evlenen kimsenin zengin olması, güzel niyete bağlıdır; onu da biz bilemeyiz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Evlenmeye Teşvik

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Evlenin ki çoğalın; çünkü ben kıyamet günü diğer ümmetlere karşı sayınızın çokluğu ile övüneceğim. Bunların arasına düşük olanlar dahildir."[376]

"Fıtratımı sevenler sünnetimi yerine getirsinler. Benim sünnetimden biri de evlenmektir."[377]

Şöyle denmiştir: "Bir adamın, kendisinden sonra çocuğunun yapmış olduğu dua ile derecesi yükseltilir."[378]

Semüre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], (imkânı ve ihtiyacı varken) evlenmemeyi yasakladı."

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kimin evlenme gücü ve imkânı olur da evlenmezse bizden değildir."[379]

375 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/375; Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 10385, 10393.

376 Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 10391; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44442; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1019. Son kısmı hariç bk. Ahmed, *Müsned*, 2/245; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 4028.

377 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2748; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 1586; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/252.

378 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/370.

379 Taberânî, *el-Kebîr*, 22/366; Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 10376; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 5481; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/251.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kimin çocuğu bulûğa erer, yanında da onu evlendirme imkânı varken evlendirmez ve bu arada çocuk bir günah işlerse günah ikisinin arasında paylaştırılır."[380]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Dünyada ölmeme sadece bir gün kalsa, (ben de o anda bekâr olsam hemen evlenir) Allah'ın huzuruna evli olarak çıkardım. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

'Sizin en şerlileriniz, bekârlarınızdır.'" [381]

Yine Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] yoluyla gelen diğer hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri evlendiği zaman şeytan feryat eder ve, 'Vay başıma gelenler! Âdemoğlu dininin üçte ikisini benden korudu' der."[382]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Hanımı olmayan erkek miskindir miskin. Yine kocası olmayan kadın da miskindir miskin!" Orada bulunanlar,

"Yâ Resûlallah, bunların malı olsa da mı yine miskindir?" diye sordular, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, çok malları olsa da miskindirler" buyurdu.[383]

Ebû Ümâme el-Bâhilî, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Dört kimse var ki Allah onlara arşının üzerinden lânet etti; melekleri de onlara 'âmin' dedi. Bu kimseler şunlardır:

---

380 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/370.

381 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2042; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/251; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/371.

382 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/371.

383 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/371; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/252.

1. *Bir çocuğu olmasın diye kadınlarla evlenmeyen ve bir cariye edinmeyen kimse.*

2. *Allah Teâlâ kendisini erkek olarak yaratmışken, kadınlara benzemeye çalışan kimse.*

3. *Allah Teâlâ kendisini kadın olarak yaratmışken, erkeklere benzemeye çalışan kimse.*

4. *Garip fakir insanları aldatan kimse."*[384]

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Kadınlar konusunda zühd (onlardan gönlü çekip evlenmemek) doğru değildir; çünkü onlar, zâhidlerin efendisi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sevdirilmiştir."[385]

Süfyân b. Uyeyne de ona katılarak şöyle demiştir: "Nikâhında çok kadının bulunması dünyalık sayılacak bir durum değildir; çünkü sahabenin en zâhidlerinden biri olan Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], (Hz. Fâtıma'dan sonra) nikâhında dört hanımı ve on küsur câriyesi bulunuyordu." Bunu Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* isimli eserinde nakletmiştir.[386]

Atıyye b. Büsr el-Mâzinî demiştir ki: Ükkâfü b. Vedâa el-Hilâlî, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldi. Allah Resûlü ona,

"Ey Ükkâfü, hanımın var mı, evli misin?" diye sordu, Ükkâfü,

"Hayır" dedi. Allah Resûlü,

"Câriyen var mı?" diye sordu; Ükkâfü,

"Hayır" dedi. Allah Resûlü,

"Sıhhatin ve zenginliğin yerinde mi?" diye sordu; Ükkâfü,

---

384 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/371; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7489; a.mlf., *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 1604; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/251.

385 Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Dünyanızdan bana şu üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadın ve gözümün nuru namaz!"* (bk. Nesâî, *İşretü'n-Nisâ*, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 2/160; Ahmed, *Müsned*, 3/128, 199, 285; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/78).

386 bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 4/414 (İstanbul: Semerkand, 2003).

"Evet, elhamdülillâh yerinde" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü,

"O zaman sen şeytanların kardeşisin. Eğer sen, hıristiyan rahipleri gibi olmak istiyorsan, onlardan olursun; şayet mümin olmak istiyorsan, bizim yaptığımız gibi yap! Bizim sünnetimizden biri de evlenmektir. Sizin en şerlileriniz, (edebe dikkat etmeyen) bekârlarınızdır. Ölülerinizin en rezilleri de (harama düşen) bekârlarınızdır. Salih insanlara karşı şeytanın kadından daha etkili bir silahı yoktur; sadece evli olanlar onun bu fitnesinden korunurlar. Onlar, zina ve benzeri çirkin şeylerden temiz ve uzak kimselerdir." Rivayet için Sa'lebî'nin tefsirine bakınız.[387]

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Evlenmeye güçleri yetmeyenler de Allah kendilerini lutfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar ..."* Yani mehir ve nafaka gibi temel ihtiyaçları karşılayıp evlenmeye imkân bulamayan kimseler, bütün güçleriyle zinadan uzak kalmaya ve şehvetlerini kırmaya çalışsın. Bu kimseler, Allah kendilerini mehir ve nafaka temin etmeye güç sahibi kılana kadar böyle yapsınlar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Evlenmeye gücü yeten ve imkânı olan evlensin; çünkü evlilik gözleri ve cinsel organı haramdan daha güzel korur. Buna gücü yetmeyenler de oruç tutsun; zira oruç insanın aşırı şehvetini kırar."[388]

Bakınız, Cenâb-ı Hak, âyetlerinde bu işleri nasıl bir sırayla dile getirdi. Allah Teâlâ önce, insanı fitneden koruyan ve günaha düşmekten uzak tutan şeyi emretti; bu şey gözleri haramdan çekmektir. Ardından, dini koruma altına alan ve insanı haramdan kurtaran evlenmeyi emretti. Sonra, evlenmekten âciz olan kimsenin, ona güç yetirinceye kadar, kötülüğü emreden nefsini, şehvetle harama bakmaktan alıkoymasını emretti. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

387 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/371; Ahmed, *Müsned*, 5/163-164; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6856; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/251; Biraz farklı lafızlarla bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, nr. 10387.

388 Buhârî, Savm, 10; Müslim, Nikâh, 13; Ebû Davud, Nikâh, 1; Nesâî, Sıyâm, 43, Nikâh, 3; İbn Mâce, Nikâh, 1; Ahmed, *Müsned*, 3/378, 424.

32-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlar, kalpler ve nefisler, kâmil bir şeyh ile manevi birlik akdi yapmadıkları sürece, kendilerinden istenen netice ortaya çıkmaz. Onlarla kâmil şeyh arasında sohbet (intisap) akdi gerçekleştiğinde şeyh ruha, kalbe veya nefse marifet tohumunu atar, sonra o tohumu himmet rahmi içinde geliştirir, peşinden onu koruma ve gözetme kucağında büyütür; böylece ondan yakîn, manevi ilimler, sırlar ve marifetler ortaya çıkar. Eğer bunlar, kâmil bir şeyhle manevi bir akid yapmadan kendi başlarına kalırlarsa onlardan bir netice çıkmaz.

Allah Teâlâ, *"Sizden bekâr olanları ve kölelerinizden salihleri evlendirin"* buyurmuştur. Bu âyetin işaretiyle deriz ki: Olayı manevi yönden düşündüğümüzde, bekâr olup tek başına kalan ruhlar, salih kalpler ve nefislerdir. Onları, kendilerinden manevi meyveler çıkaracak kâmil mürşidlerle buluşturup onların terbiye ve yönetimlerine teslim edin. Eğer onlar, yakîn ve marifetullahtan yana fakir iseler, Allah lutfundan onları marifetiyle zengin eder. Allah, ihsanı çok geniş olan ve her şeyi bilendir.

Ellerinden tutacak birini bulamayanlar, Allah lutfundan onları kâmil bir şeyhe ulaştırana kadar çirkin işlerden korunsunlar. Kâmil bir şeyhe ulaşmak Allah'ın lutuf ve ihsanından elde edilecek bir nimettir. Ona sadece Allah'a yalvarıp yakaran ve ona kavuşma talebinde samimi olanlar ulaşır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kölelerle Hürriyet Anlaşması

Cenâb-ı Hak önceki âyette, efendilere durumları uygun olan kölelerini evlendirmeyi emretti; peşinden de onlarla bir mal karşılığı hürriyetlerine kavuşmaları için anlaşma yapmalarını emrederek şöyle buyurdu:

...وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذٖى اٰتٰيكُمْ

... Sahip olduğunuz kölelerden hürriyetine kavuşmak için sizinle yazılı anlaşma yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz kendileriyle yazılı anlaşma yapın ve Allah'ın size verdiği maldan onlara verin.

Tefsir

Buradaki anlaşma, bir kölenin efendisine, taksitle (veya peşin olarak) bir bedel ödeyerek hürriyetine kavuşmak için yaptığı anlaşmadır. Eğer konuşulan bedeli öderse hür olur; yarım dirhem de kalsa, bedelini ödeyemezse köle olarak kalmaya devam eder.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sahip olduğunuz kölelerden hürriyetine kavuşmak için sizinle yazılı anlaşma yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz kendileriyle yazılı anlaşma yapın."* Bunlar, sizin kölelerinizden, hürriyetine kavuşmak için sizinle anlaşma yapmak isteyenlerdir; onlarla anlaşma yapın.

Âyetteki emir, İmam Mâlik ve âlimlerin çoğunluğuna göre teşvik içindir. Zâhirîler ve onların dışındaki bazı âlimler, bunun farz bir emir olduğunu söylemişlerdir. Hz. Ömer'in [radıyallahu anh], Enes b. Mâlik'e [radıyallahu anh] söylediği sözün zâhiri de bunu gösteriyor. Enes b. Mâlik'in kölesi Sîrîn, hürriyetine kavuşmak için kendisiyle anlaşma yapmak istedi. Hz. Enes [radıyallahu anh] buna yanaşmadı. O da durumu Hz. Ömer'e götürdü. Hz. Ömer, Hz. Enes'e,

"Onunla anlaşma yapacaksın, yoksa şu kamçı ile canını yakarım!" dedi ve bu âyeti okudu. Hz. Enes de [radıyallahu anh] anlaşma yaptı.[389]

389 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/190; Abdürrezzâk, *Musannef*, 8/372; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*,12/227.

Sadece İmam Mâlik, âyetteki emri, mendup (hayra teşvik) manasına almıştır; çünkü bu tür bir anlaşma, alışveriş gibidir. Bir kimse malını satmak için mecbur edilemeyeceği gibi kölesiyle böyle bir anlaşma yapmaya da zorlanmaz.

Efendinin, kölesini böyle bir anlaşma yapmaya zorlayıp zorlamayacağı konusunda da farklı iki görüş mevcuttur.

Bu âyet, Huveytıb b. Abdüluzzâ'nın kölesi hakkında inmiştir. Huveytıb'ın kölesi, onunla bedelini vererek hürriyetine kavuşmak için anlaşma yapmak istedi, Huveytıb buna yanaşmadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi. O zaman Huveytıb, kölesiyle 100 dinara anlaşma yaptı, onun 20 dinarını kendisine hibe etti.[390]

Allah Teâlâ, kölelerin efendilerine, onlar kendileriyle anlaşma yapmak istedikleri zaman, kendileriyle anlaşma yapmalarını emretti.

Bu anlaşma şöyle olur: Efendi kölesine, "Seninle, seni âzat etmem için şu kadar bedel vermen karşılığında anlaşma yaptım; eğer bunu ödersen hürsün" der. Köle o bedeli ödeyince hürriyetine kavuşur.

Bu bedelin peşin ödenmesi câizdir. Ödeme taksitli ve taksitsiz olabilir.

Allah Teâlâ âyetin devamında, *"Eğer onlarda bir hayır görürseniz anlaşma yapın"* buyuruyor. Bunun manası, onlarda çalışıp kazanmaya bir kudret, güvenirlik ve dindarlık görürseniz anlaşma yapın demektir. Onlarla anlaşma yapmanın mendup (hayra teşvik bir iş) olması bu şartlara bağlıdır. Âyette geçen "hayır", hangi şekilde olursa olsun borcunu ödemeye kuvvet sahibi olmaktır.

Bazıları, âyette geçen "hayrın" mal olduğunu söylemiştir. Bu mal, kölenin, insanlardan bir şey istemeksizin, anlaşmada bahsedilen bedeli ödeyebileceği bir maldır.

Âyette geçen "hayrın", dinde güzel hal sahibi olmak olduğu da söylenmiştir.

---

390 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/375; bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/189; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/226.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'ın size verdiği maldan onlara verin."* Bu, hürriyetine kavuşmak için anlaşma yapan kimseye, borcunu ödemede yardım etmek için verilmiş bir emirdir. Bu emre muhatap olanların kimler olduğu hakkında farklı görüşler nakledilmiştir.

Bazıları, bu emrin bütün insanlara verildiğini söylemiştir.

Bu emre muhatap olanların, devlet reisleri olduğu da zikredilmiştir. Bu iki görüşe göre emir, hayırlı bir işe teşvik içindir.

Diğer bir görüşe göre, âyetteki emre muhatap olanlar, anlaşmayı yapan efendilerdir. Bu görüşe göre İmam Mâlik, âyetteki emrin, nedb (hayırlı bir işe teşvik) için olduğunu söylemiştir.[391] İmam Şâfiî ise bunun farz olduğu görüşündedir.

Eğer âyette verilen emir insanlara ise onlara mallarından sadaka olarak versinler, anlamına gelir.

Emir, devlet reislerine ise onlara zekâtlardan veya devlet hazinesinden versinler, anlamına gelir.

Emir, kölelerin efendilerine ise anlaşma bedelinden bir miktar indirim yapsınlar, anlamına gelir.

"Allah'ın size verdiği maldan onlara verin" âyetine şu manayı verenler de olmuştur: Köle sahipleri, bir anlaşma olmaksızın, mallarından kölelerine versinler.

Anlaşma bedelinde yapılacak indirim hakkında da farklı görüşler söylenmiştir. Bazıları bunun, belirlenen bedelin dörtte biri olduğunu söylemiştir. Bu miktar, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilmiştir.[392]

Bazıları bunun, belirlenen bedelin üçte biri olduğunu söylemiştir.

İmam Mâlik demiştir ki: "Bu konuda kesin bir sınır yoktur; indirim sayılabilecek miktarın en azı ile de bu emir yerine gelmiş olur."

391 İmam Ebû Hanîfe de [rahmetullahi aleyh] bu görüştedir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/416).

392 bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/397; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/329; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/191.

İmam Şâfiî, âyetin emri gereği, kölenin efendisinin bu indirimi yapmaya zorlanacağını söylerken; İmam Mâlik, buna mecbur edilemeyeceği görüşündedir.

İmam Mâlik'e göre bu indirimin zamanı, anlaşmanın sonudur. Onun ilk taksitte yapılacağını söyleyenler de olmuştur. Bu açıklamalar müfessir İbn Cüzey'e aittir.[393]

33. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Köleler dört kısımdır:

1. Kendisini tamamen hizmete adamış köle.

2. Kendisine ticaret için izin verilmiş köle.

3. Kendisiyle hürriyetine kavuşması için bir bedel karşılığı anlaşma yapılan köle.

4. Efendisinin hizmetinden kaçan köle.

Kendisini hizmete adayan birinci kölenin misali, sürekli Cenâb-ı Hakk'a hizmet ve kulluk edenlerdir. Bunlar, âbidler ve zâhidlerdir. Allah Teâlâ onları, hizmetinde tutmuş; kendilerine sürekli amel etme kuvveti vermiştir. Onlar, gündüzlerini oruç, gecelerini ibadetle geçiren, ilim ve davet için sürekli seyahat edip gezen kimselerdir.

Kendisine efendisinin malıyla ticaret yapması için izin verilen kölenin misali, ârifibillâh zatlardır. Onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olarak, sahipleri Allah'ın mülkünde tasarrufta bulunurlar, Allah'ın hükmüyle hükmederler. Onlar aldıklarını Allah'tan alırlar, insanları Allah'a davet ederler. Onlar her şeyden marifet adına bir sonuç çıkarırlar; onların nasibinden bir şey eksiltilmez. Allah Teâlâ her şeyi onların hizmetine bağlamıştır, onlar (Allah'tan başka) hiçbir şeyin hizmetine bağlanmazlar. Onlar, her şeyde tasarruf ederler ve hükmederler, hiçbir şey onlara tasarrufta bulunmaz. Onlar, cisimleriyle insanların arasına karışırlar, fakat sırlarıyla (iç âlemleriyle) onlardan ayrıdırlar. Dünya onların manevi ticaretleri için bir çarşıdır, marifet, ana sermaye-

---

393 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/69.

leridir. Kızgınlık ve rıza halinde adalet, mîzanlarıdır. Fakirlik ve zenginlikte iktisatlı olmak, unvanlarıdır. Allah bilgisi, tehlikelere karşı sığınak ve kurtuluş yerleridir. Kur'an, yüce Mevlâ'larından (yaptıkları her işte) izin kitabıdır. Allah'tan anlayışları, müracaat yeri ve sığınaklarıdır.

Hürriyetine kavuşmak için efendisiyle bir bedel karşılığı anlaşma yapan üçüncü kölenin misali, salih müminlerdir. Onlar, kendilerini cehennemden kurtarmak için salih amel işlerler; kendilerine farz kılınan şeyleri yaptıklarında Cenâb-ı Hak onları, ölümlerinden sonra hürriyetlerine kavuşturur, geniş cennetlerine yerleştirir.

Kaçak kölenin misali, sürekli isyan edenler ve büyük günahlara dalanlardır. Onlar, isyanlarına devam ettiler; nihayet her şeyin sahibi Cebbâr olan Allah'ın huzuruna geldiler. Onların işi, ilâhî hükme kalmıştır; yüce Allah dilerse onları affeder, dilerse kendilerine azap eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kimseyi Kötülüğe Zorlamayın!

Cenâb-ı Hak efendilere, hali uygun câriyelerini evlendirmeyi emrettikten sonra, onları zinaya zorlamayı yasaklayarak şöyle buyurdu:

...وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنًا
لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ
اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكُمْ اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ
وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾

... Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, iffetli kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa şüphesiz Allah, onların zorlanmasından sonra (onlara karşı) *çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.*

34. Andolsun, biz size açıklayıcı âyetler, sizden önce gelip geçenlerden bir misal ve müttakiler için bir öğüt indirdik.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, iffetli kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın."*

Âyet, özellikle kadınların zinaya zorlanmasını dile getirmektedir. Münafıkların başı İbn Übeyy'in, Muâze, Müseyke, Ümeyme, Amre, Ervâ ve Kuteyle isminde altı câriyesi vardı. Onları zinaya zorluyor ve bunun için kendilerinden ücret alıyordu. İçlerinden iki câriye, durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet ettiler, o zaman bu âyet indi.[394]

Âyetin, *"iffetli kalmak isteyen"* kısmı, zorlamanın yasaklanmasında bir şart değildir. Âyet, iffetli kalmak isteyeni zorlamayın, fakat iffetsizi zorlayabilirsiniz manasında değildir. Bu ifade, âyetin iniş sebebine göre söylenmiştir. Bir de zorlama, bir şeyden korunmak ve onu yapmak istemeyen kimse için düşünülecek bir durumdur. Söyleneni hemen yapan kimseye "zorlanmış" denmez. Sonra âyetin iniş sebebinin özel bir durum için olması, âyetin hükmünü sadece o sebebe bağlamayı gerektirmez. Şu halde câriyelerin zinaya zorlanmasının yasaklanması, onların iffetli kalma isteklerine bağlı değildir. Zinayı emretmek de böyledir. Kölelerin ve câriyelerin efendisi için bunlardan hiçbiri mubah ve câiz değildir. Bu işten alınan her şey haram ve rüşvettir.

Âyette, efendilere bir kınama vardır. Onlara şu denmek isteniyor: Hizmetinizdeki câriyeler iffetli kalmayı istiyorlarsa sizler bunu yapmaya daha layıksınız.

Cenâb-ı Hak, bu işe zorlamanın sebebini şöyle açıkladı: *"Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için* onları zinaya zorlamayın." Yani onları zinaya zorlayıp bu yolla ücret ve evlat almak için uğraşmayın.

Âyet, onların azıcık bir menfaat karşılığında çok büyük bir günahı yüklenmelerinden dolayı ne çirkin bir iş yaptıklarını ifade etmektedir.

---

394 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/378.

Mana şudur: Süratle yok olacak, yakın bir zamanda dağılıp gidecek bir metaı elde etmek için bunu yapmayın.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kim onları buna zorlarsa şüphesiz Allah, onların zorlanmasından sonra* onlara karşı *çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.*"

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] mushafında, "onlara karşı" manasına gelecek bir ifade mevcuttur.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] derdi ki: "Vallahi Allah o zorlanan câriyelere karşı çok affedicidir, çok merhametlidir."[395]

Âyetteki affın, tövbe ettiğinde, efendi için de geçerli olduğu söylenmiştir.

Zinaya zorlanan câriyelerin mağfirete olan ihtiyaçlarına gelince, aslında mağfiret, daha önce işlenmiş bir günahın varlığını göstermektedir. Bunu şöyle izah edebiliriz:

Bu câriyeler, her ne kadar efendileri tarafından zinaya zorlanmış olsalar da insan tabiatı gereği, zina esnasında, yapılan işe rıza ve itaat şüphesi bulunabilir.

Yahut bu âyette, zina işinin son derece tehlikeli bir şey olduğu dile getirilmekte, ona zorlanan kimseler, uzak kalma konusunda sabit durmaya teşvik edilmekte ve ona zorlayan kimseler bundan şiddetle sakındırılmış olmaktadır. Şöyle ki bu işe zorlanan kadınlar, haklarında bir özür bulunmakla birlikte, eğer kendilerine ilâhî mağfiret ve rahmet yetişmese azaba düşerlerdi; bu durumda onları buna zorlayan kimselerin nasıl bir azabı hak edeceğini düşünün!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Andolsun, biz size açıklayıcı âyetleri,* yani manası apaçık *âyetleri indirdik.*" Bundan kasıt, bu sûrede açıklanan ve ilâhî hükümlerle cezaların manasını açıklayan âyetlerdir.

Bu âyet, önceki ve sonraki âyetlerin arasında ayrı olarak zikredilmiştir. Bu onun şanını açıklamakta ve aynı zamanda kulun bütün varlığı ile onun içeriğiyle amel etmeye yönelmesini gerektirmektedir. Mana

---

395 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/379.

şudur: Vallahi biz, bu sûre-i kerimede size, açıklanmasına ihtiyacınız olan cezaları ve diğer hükümleri açıklayan âyetleri indirdik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Size, bütün kudsî kitapların ve temiz akılların tasdik ettiği apaçık âyetler indirdik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onda ayrıca sizden önce gelip geçenlerden bir misal indirdik."* Yani onda, sizden öncekilerin hayret verici kıssalarını, geçmiş kitaplarda verilen darbımeselleri, peygamberlerin ve hikmet sahiplerinin sözlerini indirdik. Buna göre Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] kıssası, Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] ve Hz. Meryem'in kıssasına ve sûrede bahsedilen diğer misallere çok benzemektedir. Ancak açıklanan âyetlerin, sadece bu sûrede daha önce geçen âyetlerin olduğunu söylemek ve verilen misalin de sadece Hz. Yusuf'un ve Hz. Meryem'in kıssasına benzeyen Hz. Âişe'nin kıssasına ait olduğunu söylemek doğru değildir; çünkü daha sonra gelecek olan temsil ve misaller bu görüşe engeldir.[396]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve müttakiler için bir öğüt indirdik."* Size, Allah'tan hakkı ile korkan müttakilerin kendisiyle öğüt alacağı, yapılması uygun olmayan haramlardan, mekruhlardan ve güzel edebi bozan diğer işlerden sakınacağı bir öğüt indirdik. Bundan maksat, kendisiyle öğüt verilen âyetler ve misallerdir; şu âyetler gibi:

"Allah'ın dininde koyduğu hüküm ve cezaları uygulamada, zina eden kadın ve erkeğe karşı sizi bir acıma duygusu sarmasın" (Nûr 24/2).

"Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendileri (gibi olan mümin kardeşleri) hakkında güzel zan besleyerek, 'Bu, apaçık bir iftiradır' deselerdi ya!" (Nûr 24/12).

"Bu tür bir şeye bir daha dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor" (Nûr 24/17).

Âyette öğüt müttakilere has kılınmıştır, çünkü onlar bu öğütlerden fayda görürler, onun neticelerini bir ganimet bilirler, nurlarından alırlar.

---

396 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 4/459.

Bir görüşe göre açıklayıcı âyetlerden, misal ve öğütten kasıt, yüce Kur'an'da bulunan bütün âyetler, misaller ve öğütlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

33-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir isyanı emreden, ona sebep olan veya onun yapılmasına razı olan herkes, günahta o kötü işi yapana ortaktır yahut ondan daha büyük günaha sahiptir. Bir taati emreden, ona vesile olan veya onun yapılmasına razı olan herkes, sevapta o hayırlı işi yapana ortaktır yahut ondan daha büyük sevaba sahiptir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Hayırlı bir işe vesile olan kimse, onu yapan gibidir (onunla aynı sevabı alır)."[397]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bir isyankârı isyana sevkeden, ona isyan yolunu gösteren, isyanında yardım eden kimse, kat kat azaba çarptırılır; onun günahı diğerlerinden (kusur işleyen fakat kimseyi kusura sevketmeyen kimselerden) daha çoktur. Aksi de böyledir. Şöyle ki bir kimse başkasını taate sevkeder ve ibadet yapmasına yardımcı olursa o kimse daha fazla sevap alır."[398]

Şu işler de kötülüğe yardım kapsamına girer: Öğrendiği dinî ilimle dünyevî mevki ve makam peşinde koşacağı kesin olarak bilinen yahut bu ilmi kötülenmiş dünya malı kazanmaya sebep yapacak olan veya kötü bir niyet taşıyan kimseye ilim öğretmek, kötü işte kendisine yardımcı olmaktır. Ona ilim öğreten kimse, eşkıyalık yapıp müslümanların yolunu kesen kimseye kılıç veren birine benzer. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Nurun Misali

Şeriatın nurları, zâhirî muamelelerin (ibadet ve işlerin) hükümleridir. Bu hükümler, tarikatın nurlarına götürür. Tarikat, bâtınî muamele-

397 Ahmed, *Müsned*, 5/357; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 4296; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 384.

398 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/284.

lerin (kalple ilgili amellerin) hükümleridir. Tarikatın nurları, hakikatin nurlarına götürür. Hakikatin nurları ise bütün kâinatı bir nura çevirir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ مَثَلُ نُورِه۪ كَمِشْكٰوةٍ ف۪يهَا مِصْبَاحٌۜ اَلْمِصْبَاحُ
ف۪ي زُجَاجَةٍۜ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا
شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍۙ يَكَادُ زَيْتُهَا يُض۪ٓيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌۜ نُورٌ عَلٰى نُورٍۜ يَهْدِي
اللّٰهُ لِنُورِه۪ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌۙ ﴿٣٥﴾

35. ***Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde lamba bulunan bir kandilliğe benzer. O lamba cam bir fanus içindedir. Cam ise inci gibi parlayan bir yıldız gibidir. O, doğuya ve batıya ait olmayan mübarek bir zeytin ağacının yağından yakılır. O, kendisine bir ateş değmese de neredeyse kendi başına parlayıp aydınlatacak durumdadır. Nur üstüne nur! Allah dilediğini nuruna ulaştırır. Allah insanlara misaller veriyor. Allah her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Allah göklerin ve yerin nurudur."* Yani içindekileri aydınlatandır. Yüce Allah müminleri, iman ve İslâm nuru ile aydınlatır. İhsan ehlini ise ihsan nuru ile aydınlatır.

Nur, "kendisiyle maddi veya manevi eşyanın aydınlanıp olduğu halde göründüğü şeydir." Buradaki nurdan kasıt, manevi olandır. *"Allah dilediğini nuruna ulaştırır"* âyeti bunu göstermektedir.

Eğer nurla, kulluk hükümleriyle ilgili şeyler aydınlanıp ortaya çıkıyorsa ona "İslâm nuru" denir. Şayet nurla, delil yoluyla Allah'ın yüce zatına ve kemaline ait vasıflar ortaya çıkıyorsa ona "iman nuru" denir. Eğer nurla, müşahede yoluyla, Cenâb-ı Hakk'ın zatının hakikati ve sırları ortaya çıkıyorsa ona "ihsan nuru" denir.

Birincisi (İslâm nuru) yıldızın ışığına benzer. İkincisi (iman nuru) ayın ışığına benzer. Üçüncüsü (ihsan nuru) ise güneşin ışığına benzer; bunun için sûfiler, durumlara göre, "İslâm yıldızı", "iman ayı" (kameri) ve "irfan güneşi" tabirlerini kullanırlar.

Cenâb-ı Hak sonra, bu nuru müminin kalbine attığında onun halini bir misalle anlatarak şöyle buyurdu:

"O'nun nuru" yani müminin kalbindeki ilâhî nurun hayret verici sıfatı, *"içinde lamba bulunan bir kandilliğe benzer."* Lambanın bulunduğu yer, duvarda açılmış bir oyuk olup pencerenin haricinde bir şeydir. Orada lambanın ışığı daha toplu, daha parlak ve daha aydınlık olur. Bu ışık, büyük kuvvetli bir ışıktır.

"O lamba cam bir fanus içindedir." Lamba, camdan yapılmış parlak bir fanus içindedir. *"Cam fanus ise* şiddetli saydamlığı ve parlaklığı ile *sanki inci gibi parlayan bir yıldıza benzemektedir. O* cam fanus, *mübarek bir zeytin ağacının yağından yakılır."* Onun fitili, zeytinyağından tutuşturulup beslenir. Bu zeytin ağacı mübarek, çok faydalı bir ağaçtır. Yahut o zeytin ağacı, bütün âlem için bereket kaynağı olan bir yerde yetişmektedir. Bu yer, Şam topraklarıdır. Rivayet edildiğine göre Şam topraklarında yetmiş peygamber yaşamış ve oraya bereket vermiştir. Onlardan biri de Hz. İbrahim'dir [aleyhisselâm].[399]

"O, doğu tarafına da batı tarafına da ait olmayan bir ağaçtır." Yani o zeytin ağacı, sadece güneş doğarken doğu tarafından güneş almaz. Aynı şekilde sadece güneşin batışı esnasında batı tarafından güneş almaz; bilakis hem doğu hem de batı tarafından güneş alır. Ona sabah ve akşam güneş vurur. Böylece o, daha parlak ve yağı daha güzel olur.

Şöyle de denilmiştir: O zeytin ağacı, ne mağrip bölgesinden ne de batı bölgesindendir; o, dünyanın orta bölgesindendir; orası da Şam'dır. Zeytinlerin en güzeli Şam bölgesinde yetişen zeytindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun yağı, kendisine ateş değmese bile neredeyse aydınlatacak durumdadır."* O, öyle saf ve parlaktır ki ona bir ateş dokunmasa da neredeyse kendi başına tutuşup yanacak durumdadır.

399 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/383.

"Nur üstüne nur!" Yani lambanın ışığı, saf zeytinyağının parlaklığı ile bir araya gelince, nur üstüne nur olmuştur.

Bu durum, Allah Teâlâ'nın müminin kalbine attığı nurun misalidir Şöyle ki:

Âyetteki mişkat (içine lambanın konduğunu kandillik) müminin göğsüdür.

Lamba, daha önce geçtiği gibi; iman nuru yahut İslâm ve ihsan nurudur.

Cam fanus, müminin saf, temiz kalbidir. Bunun için Allah onu, inci gibi parlak yıldıza benzetti.

Zeytinyağı, yakîni takviye eden faydalı ilimdir; bunun için Allah Teâlâ onu saf ve aydınlatıcı olarak tanıttı. Bu ilim, ona başka bir ilim eklenmese de neredeyse tek başına sahibinin üzerine hakikat nurlarını parlatacak durumdadır.

"Nur üstüne nur!" İman nuru, İslâm nuruna eklenmiştir. Yahut ihsan nuru, iman ve İslâm nuruna katılmış, kalpte nur üstüne nur olmuştur.

"Allah, kullarından dilediğini bu parlak *nuruna ulaştırır."* Bu, ya bir ilhamla olur veya bir eğitimle gerçekleşir. Burada şu bildirilmektedir: Bu nura ulaşmanın sebebi, sadece Allah Teâlâ'nın dilemesidir; ona ulaşmada diğer sebeplerin doğrudan bir tesiri yoktur.

"Allah, hakikati anlayışlara yaklaştırmak için *insanlara misaller veriyor."* Çünkü misal, akılla anlaşılabilecek bir şeyi, görülüp hissedilecek bir şey haline getirmektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah her şeyi bilendir."* Aklî olsun, duygusal olsun, Allah her şeyi bilir ve açıklanacak şeyleri bilinmesi mümkün olan şekilde açıklar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Arşından ferşine kadar bütün kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın nurundan bir parçadır ve yüce zatının sırlarından bir sırdır. Kâinatın zâhiri mülktür; bâtını ise ceberût denizinden kaynayıp çıkan melekûttur (mana ve sırdır). Şu halde bütün kâinatın nuru ve sırrı Allah'tır, onu ayakta tutan O'dur. Bunu sadece, ârifibillâh zatlardan fenâ fillâh makamına ulaşmış ârifibillâh zatlar anlar. Onların makamına ulaşmayan kimseye, onların işaret ettiği, zevk ve keşif yoluyla elde ettiği şeylere teslim olması yeterlidir.

Cenâb-ı Hak sonra, ceberût denizinden kaynayıp ortaya çıkan nuru için bir benzetme yaparak şöyle buyurdu:

O'nun şehâdet âleminde tecelli eden zâhirî nurunun misali, içinde ışık veren lamba bulunan bir kandilliğe benzer. Yani gizli mana denizinden açılmış bir pencereye benzer. Ondan lamba gibi kesif nur çıkar. Buna göre bütün kâinat nurun ışığıdır; bu nur, ismi nur olan Allah'ın nurundan fışkırmıştır. Bütün kâinat ondan zuhur ederek ortaya çıkmıştır. Şu halde bütün kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın latif nurunun denizinden kaynayıp ortaya çıkmış bir nurdur.

Cenâb-ı Hak sonra, bu ışığın yakılmasını ve parlamasını şu şekilde anlattı:

"O lamba cam bir fanus içindedir. Cam ise inci gibi parlayan bir yıldıza benzemektedir. O, doğuya ve batıya ait olmayan mübarek bir zeytin ağacının yağından yakılır. O, kendisine bir ateş değmese de neredeyse kendi başına parlayıp aydınlatacak durumdadır." Bütün bunlar, yapılan temsilin devamı ve tamamıdır.

Allah Teâlâ'nın, *"O, kendisine bir ateş değmese de neredeyse kendi başına parlayıp aydınlatacak durumdadır"* âyeti hakkında denmiştir ki: Burada şuna bir işaret vardır: Bu hal içinde kulun, yüce Rabb'inden başka hiç kimseden yardım almaya ihtiyacı kalmaz; bütün vasıtalardan kurtulur.

"Nur üstüne nurdur." Yani Cenâb-ı Hakk'ın melekûtunun nuru, ceberûtunun nuru üzerinde ortaya çıkmış; birbirine eklenerek zuhur etmiştir.

"Allah dilediğini nuruna ulaştırır." Yani Allah Teâlâ, nebî ve veliler gibi, dostlarının seçkinlerinden dilediklerini nurunu müşahede etmeye yahut nurunu tanımaya ulaştırır. Buna göre kim bu nuru müşahede etmez ve onu tanımazsa onun avamdan ayrılacağı bir hususiyeti yoktur. Bu kimse, ilmi ve ameli çok olan biri olsa da o, amel defterini sağ taraftan alan müminlerin avamındandır; çünkü kalp Cenâb-ı Hak'tan perdeli olunca, ilim ve amelin değeri olmaz.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki:

"Kâinatta takılıp kalan kimseye, gayb âleminin meydanları açılmaz; o kimse etrafını saran varlıklarla hapsedilmiş ve vücudunun heykeli içinde mahsur kalmıştır."[400]

Kâinattaki varlıklara bakan ve onlarla perdelenen kimseler, müşahede ehli yanında avam halktan sayılır. O kimseye, az sonra gelecek âyetlerde dile getirildiği gibi karanlıklarda kalan kimsenin misali uymaktadır.

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Bütün kâinat karanlıktır, onu sadece Cenâb-ı Hakk'ın onda zuhuru aydınlatır. Kim kâinata bakar da onun içinde, yanında, önünde yahut sonunda Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmezse o kimse, nurları kaybetmiş, yaratılan varlıkların bulutuyla marifet güneşinden perdelenmiştir."[401]

Marifet ve müşahede ehline göre bütün kâinat bir nurdur; kalpleri Hak'tan perdeli kimselere göre ise bütün kâinat karanlıktır. O, kendilerini çepeçevre sarmış ve karanlık her yanlarını kaplamıştır.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], bu âyet hakkında *Mişkâtü'l-Envâr* isimli bir kitap yazmıştır. Onun bütün söyledikleri, Allah Teâlâ'nın en-Nûr ism-i şerifi etrafında dolaşmaktadır. Bütün eşya O'nunla meydana gelmiş ve yokluktan ortaya çıkmıştır. Bunun için âriflerden bir tanesi demiştir ki: "Sûret ve şekil olarak gördüğün şeyleri nur ortaya çıkardı; şüphesiz bütün kâinatın ortaya çıkışı nurla oldu."

---

400 bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 438 (Beyrut 2005).

401 bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem*, s. 62-63.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki: "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O, ruhları müşahedesine ulaştırarak onların nuru olmuştur; nefislere ise kendisini tanıtıp hizmetinde bulundurarak onların nuru olmuştur. Allah Teâlâ, velilerinin kalplerini zatı ve sıfatlarının zuhuru için bir ayna yaptı; onlarda özel olarak zuhur etmek için kendilerini ortaya çıkardı; halbuki O, her şeyde genel olarak zuhur etmektedir. Cenâb-ı Hak, velilerinde nurları ve sırlarıyla zuhur etti; onların dışındakilerde ise kudreti ve hükmüyle tecelli etti."

Yüce Allah'ı Zikir İçin İzin Verilen Evler

Cenâb-ı Hak, sonra, önceki âyette söz edilen ışığın mahallinden bahsederek şöyle buyurdu:

فِي بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ
وَالْاٰصَالِ ﴿٣٦﴾ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ
وَاِيتَاۤءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ
اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاۤءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

36. ***O ışık birtakım evlerde bulunmaktadır ki Allah oraların yüceltilmesine ve içinde isminin zikredilmesine izin vermiştir. Orada bulunanlar, sabah akşam Allah'ı tesbih ederler.***

37. ***Onlar öyle er kişilerdir ki onları hiçbir ticaret ve alışveriş, Allah'ı zikretmekten, namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoymaz. Onlar, kalplerin ve gözlerin korkudan halden hale gireceği bir günden korkarlar.***

38. *(Onlar bunları)* ***Allah, kendilerini yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırsın ve onlara lutfundan daha fazlasını versin diye yaparlar. Allah, dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "O mişkatın yani kandilliğin içindeki ışık *birtakım evlerde bulunmaktadır ki Allah oraların yüceltilmesine ve içinde isminin zikredilmesine izin vermiştir."* Bu yerler, Allah'ı zikretmek, namaz kılmak ve Kur'an okumak için hazırlanmış mescidler ve tekkelerdir. Allah oraların yüceltilmesine izin vermiştir; yani oraları yüceltmeyi emretmiştir. Bu yerlerin yüceltilmesi, oraları her türlü pislikten ve rahatsız edici şeylerden temiz tutmak, içlerini kandil, mum veya elektrikle aydınlatmaktır. Bu işler, ramazan ayında daha fazla yapılır. Namaz vakitlerinin dışında gerekiyorsa bu yerlerin kilitlenmesi de onlara saygı kapsamasına girer.

Bu yerlerin yüceltilmesinden kastın, onları bina etmek olduğu da söylenmiştir; fakat birinci görüş daha sıhhatlidir.

Yüce Allah, ayrıca oralarda isminin zikredilmesine de izin verdi. Bu, tek başına ve cemaatle yapılan bütün zikirleri içine alır. Kur'an okumak da buna dahildir.

"Orada bulunanlar, sabah akşam Allah'ı tesbih ederler." Yani sabah namazını, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılarlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* yani yüce Allah'ı tesbih edip namaz kılanlar, *öyle er kişilerdir ki onları* sefer halinde *hiçbir ticaret ve* ikamet halinde iken *hiçbir alışveriş,* dille ve kalple *Allah'ı zikretmekten alıkoymaz."* Yani hiçbir alış ve satış işlemi onları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz. Onlar, tam manasıyla Allah Teâlâ'ya yönelmiş, bahsedildiği gibi, hiçbir engele takılmadan ve hiçbir şeye bağlanmadan Allah'ı zikretmeye dalmış kimselerdir.

Âyette, ticaretin özellikle dile getirilmesi, onlara göre ticaretin kalbi zikirden alıkoyan en kuvvetli ve en yaygın sebep olmasındandır. Yani hangi cins ve türden olursa olsun, hiçbir ticaret ve alım satım işi onları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz; onlarda büyük kazanç ve kâr bulunsa bile. Alım satım işi, zaten ticaretin içine giriyorken, ayrıca dile getirilmesi, onun kalbi en fazla oyalayan bir şey olmasındandır; çünkü onda

genelde kâr kesin ve peşindir; diğer ticaret işlerinde ise kâr ikinci planda beklenir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Bu işler *onları namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten de alıkoymaz."* Yani bu işler onları, beş vakit namazı vaktinde kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoymaz. Zekât, Allah'ın adının zikredildiği evlerde yapılan bir iş olmamakla birlikte Allah burada dile getirdi; çünkü zekât, Kur'an'da, hemen her yerde namazla birlikte dile getirilirek ondan ayrı tutulmamaktadır. Bunda ayrıca şuna da dikkat çekilmektedir: Onların güzel amelleri, sadece mescidlerde yaptıkları işlerle sınırlı değildir.

Âyetin bir manası da şudur: Onlar için bir ticaret yoktur ki onları oyalasın. Yahut onlar, Allah'ı zikrederek alışveriş yaparlar; hiçbir şey onları Allah'ı zikretmekten alıkoymaz; namaz vakti gelince hemen namaza koşarlar.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlar, kalplerin* korkudan *halden hale gireceği,* korku ve dehşetten halinin değişip titreyeceği ve çarpıntılı ile boğaza ulaşacağı *ve gözlerin* korku ve dehşetten donakalıp yahut yerinden fırlayarak *halden hale gireceği bir günden,* kıyamet gününden korkarlar."

Âyete şu mana da verilmiştir: O gün, kalpler inkârdan sonra imana, gözler ise gaflet ve körlükten sonra hakkı görmeye döner. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Ona denir ki: Sen bundan gaflette idin; şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün çok keskindir (gerçekleri çok iyi görür)" (Kâf 50/22).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar,* korku ile birlikte sürekli zikir ve tesbihe devam ederler. *Bütün bunları, Allah, kendilerini yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırsın ve onlara lutfundan daha fazlasını versin diye yaparlar."* Yani Allah Teâlâ'nın, kendilerini, amellerinin karşılığının en güzeliyle mükâfatlandırması için böyle yaparlar. Şöyle ki Cenâb-ı Hak onlara, bir iyiliğe on katından yedi yüz katına kadar sevap vaat etmiştir. Onlar ayrıca, Hak Teâlâ'nın kendilerine lutfundan daha fazla ihsan etmesi için amel yaparlar. Yani Allah Teâlâ'nın, onlara vaat ettiği şeyleri ihsan etmesini isterler. Bu şeyler, Cenâb-ı Hakk'ın cemalini

müşahede etmek ve zatının sırlarından daha fazla açıp göstermesi gibi insanın hayal edemeyeceği nimetlerdir. Şu âyette ifade edildiği gibi:

"Güzel iş yapanlara, (karşılık olarak) en güzeli ve fazladan bir mükâfat vardır" (Yunus 10/26).

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır."* Sevap vermek istediğine, insanların hesap edemeyeceği kadar çok sevap verir.

Âyette şuna dikkat çekilmektedir: Bahsedilen bu rızkın tek sebebi, onların bahsedilen amelleri değil, Allah Teâlâ'nın dilemesidir. Âyette bahsedilen rızık, Cenâb-ı Hakk'ın onlara dünyada ihsan ettiği ve kendisiyle işlerini gördükleri rızıktır. Böylece onlar, kendilerini tamamen ibadete vermişlerdir. Hak Teâlâ onları, sayısız ve hesapsız olarak hiç beklemedikleri yerden rızıklandırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

36-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın yüceltilmesine izin verdiği evler, sırların kaynağı ve nurların mekânı olan kalplerdir. Onların yükseltilip yüceltilmesi, ağyardan (Allah'ın dışındaki şeylerden) korunması, karışık düşüncelerin kirinden temizlenmesi, bütün çirkinliklerin ve şerlerin kaynağı olan dünya cifesinden uzak tutulmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ı kalp huzuru ve aşk ile çokça zikretmek için bu gereklidir. Bu sadece, kendilerini hiçbir ticaretin ve alışverişin Allah'ı zikrekmekten alıkoymadığı, dünyadan gönüllerini çekip bütün varlıkları ile yüce Allah'a yönelmiş kimseler için mümkün olur. Onlar, kalplerin Allah'ın huzurundan, gözlerin de Allah'ı müşahededen kesilip döneceği bir günden korkarlar. Bu, dünyada, yüce Allah'tan gafil olmanın ve O'nun haklarını yerine getirmemenin uğursuzluğudur. Onlar, yaptıkları bütün salih amellerini, Allah Teâlâ, kendilerine nimet cennetlerinde en güzel karşılığı versin ve marifet cennetlerinde onlara keyfettirecek daha fazla şeyleri lutfundan ihsan etmesi için yaparlar. Allah dilediklerine hesapsız olarak ilim ve marifet ihsan eder.

Amelleri Seraba Benzeyenler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, nura sahip olanların aksi halde olan zulmet sahiplerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً
حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ
سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٣٩﴾ أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ
فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ
يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ﴿٤٠﴾

39. ***İnkâr edenlere gelince, onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz, sadece yanında Allah'ı bulur; Allah onun hesabını tam olarak görür. Allah, hesaba çekmesi çok süratli olandır.***

40. ***Yahut (kâfirlerin amelleri) derin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir. Onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar! İnsan, elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Allah kime nur vermezse onun için bir nur yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, müminlerin halini ve kalplerinin nurlarını açıkladıktan sonra, kâfirlerin amellerini ve kalplerinin karanlığını açıklayarak şöyle buyurdu:

"İnkâr edenlere gelince; onların, eğer imanla yapılsaydı sevap getirecek olan akrabaya iyilik, köle âzat etme, hacıların ihtiyacını karşılama, Kâbe'nin bakımını yapma, darda kalanlara yardım etme, misafirlere ikramda bulunma gibi *amelleri, geniş bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse*

onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz; yani düşündüğü ve ümit ettiği gibi bir şey bulamaz; bilakis beklentisi ve çabası boşa gider. *Sadece yanında Allah'ı bulur.* Yani amelinin yanında Allah'ın vereceği karşılığı veya Allah'ın hükmünü bulur. Yahut amelinin karşılığının yanında Allah'ı bulur. *Allah onun hesabını tam olarak görür."* Her bir kâfire, bütün yaptıklarının karşılığını tam olarak verir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah, hesaba çekmesi çok süratli olandır."* Allah Teâlâ bütün kulların hesabını bir anda görür. Çünkü O'nun bir saymaya ve belgeye ihtiyacı yoktur. Birinin hesabını görmesi, diğerinin hesabını görmekten alıkoymaz; O, aynı anda herkesin hesabını görür.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'ın hesabı çok yakındır; çünkü her gelecek olan şey yakındır.

Allah Teâlâ, kâfirin iyilik türünden yaptığı amellerini, onun yeryüzünde gördüğü bir seraba benzetti. O ameller ki kâfir kıyamet günü onun kendisine fayda vereceğine ve Allah'ın azabından kurtaracağına inanıyordu, fakat sonuçta beklentisi boşa çıktı, hesap ettiğinin aksine bir durumla karşılaştı. Kendisini kıyamet gününün susuzluğu sardı; amelini kendisine fayda verecek bir su gibi gördü. Onun yanına geldi, ancak onu beklediği gibi bulmadı; karşısında Allah'ın azapla görevli cehennem meleklerini buldu. Melekler onu yakalayıp cehenneme attılar; kendisine kaynar su ve irin içirdiler.

Denilmiştir ki: Onlar, Allah Teâlâ'nın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir:

"Onlar, çalışmış fakat boşa yorulmuşlardır" (Gâşiye 88/3).

"Onlar, kendilerinin iyi bir iş yaptığını sanıyorlardı" (Kehf 18/104).

Bir rivayete göre bu âyet Ukbe b. Rebîa b. Ümeyye hakkında inmiştir. O, Câhiliye döneminde kendisini ibadete vermiş, yün elbise giyinmiş ve hak dini arayan biriydi. İslâm geldiğinde onu inkâr etti.[402]

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin dünyadaki amelleri için başka bir misal vererek şöyle buyurdu: *"Yahut* kâfirlerin amelleri *derin bir denizdeki*

402 Açıklama ve rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/218.

yoğun karanlıklar gibidir. Onu, denizi yahut denizdeki kimseyi *dalga üstüne dalga kaplıyor.* Alttaki dalganın üstünde başka bir dalga daha var; *onun üstünde de bulutlar var.* En üstteki dalganın üzerinde de bulutlar mevcut. *Karanlıklar üstüne karanlıklar!* Bulutun karanlığı, dalgaların karanlığı, denizin karanlığı! Bunlar, birbiri üzerini sarmış karanlıklar. Dalganın karanlığı, denizin karanlığını sarmış, üstteki dalganın karanlığı alttaki dalganın karanlığını sarmış, bulutun karanlığı da üstteki dalganın karanlığını sarmış vaziyettedir. Bu durum insana daha büyük bir korku vermekte ve o, ölüme daha yakın bir hal arzetmektedir. Çünkü bu karanlıklar, kendisiyle yol bulunacak yıldızları örter, onunla birlikte rüzgâr şiddetli eser ve yağmur şiddetli yağar. Bütün bunlar, telef olmayı hızlandırır.

Âyet şöyle devam ediyor: "Denizde bulunan veya bu musibete uğrayan *insan, elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez."* Onu görmek şöyle dursun, görmeye yaklaşamaz bile!

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin amellerinin hepsi bâtıl olup Hakk'ın nurundan yana bomboş olduğu için, onları karanlık ve siyahlığı bakımından deniz dalgaları ve bulutlardan oluşan karanlıklara benzetti.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Allah Teâlâ, müminlerin halinden bahsettikten sonra, kâfirlerin amellerini anlatan iki benzetme yaptı.

Birincisi, onların amellerinin ahiretteki halini ortaya koymaktadır. Onların ameli, kendilerine bir fayda vermeyecektir; aksine, çölde serabın yok olup gittiği gibi onların yapmış oldukları iyiliklerin sevabı da (Allah'a ve ahirete iman etmedikleri için) yok olup gidecektir.

İkinci misal, onların amellerinin dünyadaki halini ortaya koymaktadır. Onların amelleri, birbiri üzerine kümelenmiş karanlıklar gibi tam bir fesat ve bozukluk içindedir."

İbn Cüzey sonra demiştir ki: "Bu âyetlerde nur, mübalağa ile anlatıldığı gibi karanlıklar da mübalağa ile anlatılmıştır."[403]

---

403 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/71-72.

Müminlerin hali, *"Allah dilediğini nuruna ulaştırır"* âyeti ve onun peşinden gelen, *"Onlar öyle er kişilerdir ki ..."* âyetiyle anlatılmıştır.

Kâfirler hakkında verilen bu iki misalin, onların ahiretteki halleriyle ilgili olduğu da söylenmiştir. Onlar, ahirette amellerinden bir fayda görmezler ve onların karanlığının denizine dalarlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah kime nur vermezse,* kalbine tevhid ve marifetinin nurunu atmazsa *onun için bir nur yoktur."* Yani Allah kimin nuruna ulaşmasını dilemezse o kimse hidayete ulaşamaz.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah insanları, bir karanlık içinde yarattı; sonra onların üzerine nurundan serpti. Kime bu nurdan isabet etti ise o kimse hidayete ulaştı; nurun değmediği kimseler sapkınlık içinde kaldı."*[404]

Bu âyeti okuyan kimsenin şöyle dua etmesi uygundur:

"Allahım, kalbimde bir nur yarat, kulağımda bir nur yarat, gözümde bir nur yarat, sağımda bir nur yarat, solumda bir nur yarat, üzerimde bir nur yarat, altımda bir nur yarat. Beni nur yap; benim nurumu çoğalt."

Bu dua, bir hadis-i şerifte de geçmektedir.[405] Fakat o, âyetin tefsirinden başka bir konuda söylenmiştir.

39-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, ihlâs makamını elde edemezse onun amelleri, düz bir ovadaki seraba benzer. Susuz kimse onu su zanneder. Yanına geldiğinde onu işe yarar bir şey olarak bulamaz; onun yanında Allah'ı bulur, Allah onun hesabını hakkıyla görür. Yani Allah amelini ince bir hesaptan geçirmek istediği kimseyi, sıkı bir hesaba çeker.

---

404 Aynı konuda az bir farklı lafızlarla bk. Tirmizî, İmân, 18, Ahmed, *Müsned*, 2/176; Hâkim, *Müstedrek*, 1/30.

405 bk. Buhârî, Daavât, 10; Müslim, Müsâfirîn, 181.

Has tevhid ehline gelince, (yüce Allah'ın dışındaki) bütün varlıklar onların gözünde çöldeki bir serap gibidir. Ona bakan gafil kimse, onu bir şey zanneder fakat fikri ile ona gelip aslını ve âkıbetini düşününce, onu itibar edilecek bir şey bulamaz; onun yanında sadece Allah'ı bulur. Ârif bir şair bu konuda demiştir ki:

"Kim, varlıklara serap gibi bakarsa onlarla perdelenmekten kurtulur, tek varlığa yükselir; O'nu bir uzaklık ve yakınlık olmadan tek bir varlık olarak görür. O'ndan başka hiç kimseyi görmez. İşte o noktada doğruya ulaştırılır. Orada, O'na hitap etmeye ihtiyaç yoktur; hitap için işaret eden de bulunmaz."

Dünyaya çakılıp kalan ve hevâsını ilâh edinen kimse, dalgalı denizde karanlıklar içinde kalmış kimse gibidir. Onun içinde kaldığı, hevâ denizidir. Onu, cehalet ve ilâhî emre aykırı davranma dalgaları sarar. Onun üzerini nefsanî hazlar ve şehvet dalgaları sarar. Onun üzerinde ise kâinatın etki ve tesir bulutları vardır. Yahut o kimseyi gaflet dalgaları sarar; onun üzerini âdet ve kötü alışkanlıklar dalgası sarmıştır. Onun üzerinde varlıkların bulutu vardır. Hepsi, dünya sevgisi, makam sevgisi ve itibar sevgisinden oluşan birbiri üstüne kümelenmiş karanlıklardır. Bu karanlıklar içinde kalan kimse, fikir ve düşüce elini çıkarsa neredeyse onu göremeyecek durumdadır.

Âriflerden biri demiştir ki: "Dünya, bütünüyle dalgalı bir denizdir; insanlar, içine dalıp gitmiştir. Sadece Allah'ın korudukları onda boğulmaktan kurtulmuştur. Onun sahili ölümdür. Kimi, hevâ ve nefsanî hazların dalgası sarıp yutmuşsa zühd ve vera' gemisine sığınsın, denizin tehlikelerini çok iyi bilen bir kaptana sıkıca sarılsın. Onlar, ârifibillâh olan zatlardır. Ârif zat, kendisine sarılan kimseyi, dünyanın tehlikelerinden kurtarır. Böyle bir kulpa sarılmayan kimse, denizin azgın dalgaları içinde boğulur gider. Kendisini nefsanî hazların ve şehvetlerin dalgası saran kimse helâk olur. Allah Teâlâ'dan, lutuf ve keremiyle bizleri böyle bir tehlikeden korumasını istiyoruz.

Bütün Varlıklar Dua ve Tesbihini Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda söz edilen nurun, göklerdeki ve yerdeki varlıklarda ortaya çıkan belirtilerinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ
صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ
﴿٤١﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾

41. ***Göklerde ve yeryüzünde bulunanlarla, saf halinde*** *(kanat çırparak uçan)* ***kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Şüphesiz onların her biri, duasını ve tesbihini bilmektedir. Allah, onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir.***

42. ***Göklerin ve yerin mülkü Allah'a aittir; dönüş de sadece Allah'adır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *göklerde ve yeryüzünde bulunanlarla, saf halinde (kanat çırparak uçan) kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin?"*

Âyette özellikle Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap edilmesi, şunu bildirmek içindir: Allah Teâlâ, onun üzerine nur mertebelerinin en âlâ ve en yücelerini akıttı, kendisine melekûtun sırlarının en yüce ve en gizlilerini açıkladı.

Âyetin manası şudur: Resûlüm, basiret gözünle bakıp kesin bir bilgiyle bilmedin mi? *Şüphesiz, göklerde ve yeryüzünde bulunanlar,* aklı olanlar ve diğer varlıklar, Allah'ı tesbih etmekte, sürekli O'nu manevi olarak halleriyle yüceltmektedir. Şüphesiz bütün mevcudat, varlığı zaruri, bütün kemal sıfatlarına sahip, şanına layık olmayan her şeyden yüce ve uzak olan bir yaratıcının varlığına delil olmaktadır.

Yahut bu varlıklar, Allah'ı sözlü olarak tesbih etmekte ve yüceltmektedir, fakat siz onların tesbihi anlamazsınız.

Göklerdeki ve yerdeki varlıklar, Allah Teâlâ'nın bütün kemal sıfatlara sahip olduğuna delil olmakla birlikte, âyette onların Allah'ı tesbih etmesinin özel olarak dile getirilmesi, sözün, kâfirlerin Allah'ın yüceliğini ihlal eden hallerini kınamayla ilgili olmasındandır; çünkü onlar, cansız varlıkları yüce Allah'a ortak koşmakta ve O'nun çocuğu olduğunu iddia etmektedirler.

"Ayrıca *saf halinde* havada kanat çırparak uçan *kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin?*" Kuşlar, yerdeki varlıklar içine girmekle birlikte, özel olarak dile getirilmişlerdir; çünkü kuşlar sürekli yerde kalmazlar; bir de onlar, insanı hayrette bırakan bir yaratılışa sahiptir. Bu, onların, kanatlarıyla havada saf oluşturmaları, istedikleri gibi hareket etme imkânına sahip olmaları, kanatlarını açıp kapatarak onları nasıl kullanacaklarının öğretilmesi gibi durumlardır. Bütün bunlarda, her şeyi yoktan var eden yüce yaratıcının kudretinin mükemmelliğine ve her şeyi yoktan var edip onu tekrar eski haline döndüren Mevlâ'nın sonsuz hikmetine apaçık bir delil vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz onların her biri, duasını ve tesbihini bilmektedir."*

Bu âyete iki türlü mana verilmiştir:

Birinci mana; Allah, bu bahsedilen varlıkların her birinin duasını, Hakk'a boyun eğişini ve tesbihini bilmektedir.

İkinci mana; her bir varlık, kendisinin yaptığı, yapacağı dua ve tesbihi bilmektedir. Allah Teâlâ'nın kuşlara, akıllı kimselerin ulaşamayacağı ince ilimleri ilham ettiği gibi, yüce zatına yapacakları duayı ve tesbihi ilham etmiş olması da akıldan uzak değildir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir."* O'nun ilmine hiçbir şey gizli kalmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'a aittir."* Başkasına ait değildir; çünkü onları ve içlerinde bulunan

bütün varlıkları yaratan yüce Allah'tır, onlarda dilediğini var ederek ve yok ederek tasarrufta bulunan O'dur. *"Dönüş sadece Allah'adır."* Bütün varlıkların, yok olup yeniden dirilerek dönüşü sadece Allah'adır, başkasına değildir.

Âyetin her iki kısmında Allah ism-i şerifinin açıkça söylenmesi, kalplerde ilâhî korkuyu artırmak ve âyette bahsedilen hükmün (her şeyin mülkiyetinin ve dönüşünün O'na ait olmasının) sebebini bildirmek içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yedi kat göklerde ve yedi kat yerlerde bulunan bütün varlıklar varlıkların üzerine atılan ilk nurdan vücut bulmuştur. Bu varlıkların bir maddi bir de manevi yönü vardır. Varlıklar maddi yönüyle, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet hükümlerine boyun eğerler, manevi yönüyle de O'nun ilâhlığının nüfuzu altındadırlar. Varlıkların maddi yönü hikmet, manevi yönü kudrettir. Varlıkların maddesi mülk, manası melekûttur. Allah Teâlâ'nın, *"Allah, göklerin ve yerin nurudur"* âyetinin manası budur. Bu inceliği iyi anla!

İlâhî Nurun Dünya Atmosferindeki Tecellisi

Cenâb-ı Hak, ilâhî nurun dünya âlemindeki bir tecellisinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ
يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ
بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ
﴿٤٣﴾ يُقَلِّبُ اللّٰهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

***43.** Görmez misin Allah, bulutları kolaylıkla yürütür. Sonra onları kaynaştırıp üst üste yığar. Nihayet onların arasından yağmurun yağdığını görürsün. O, gökten, oradaki dağ gibi kütlelerden dolu indirir; onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de uzak tutar. Onun şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alır.*

***44.** Allah, geceyi ve gündüzü (değişik vaziyetlerle) döndürür; şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Görmez misin Allah, bulutları* yumuşak bir şekilde ve kolaylıkla *yürütür. Sonra onları* birbirine katarak *kaynaştırıp üst üste yığar. Nihayet o bulutların arasından yağmurun çıktığını,* bulutların içinden ve ortasından yağmurun yağdığını *görürsün.*"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Denizin buharları Allah'ın kudretiyle yukarı kalkar, O'nun kolaylaştırması ve takdiriyle havaya kadar yükselir. Havada toplanan bu buharlar buluttur. Sonra Allah Teâlâ o bulutu, yağmur yağdırmayı istediği semte yönlendirir. Daha sonra buluttan deniz suyunu damla damla indirir, inen bu şey su olur. Bu su, deniz buharı olarak yükseldiğinde tatlı değilken, buluttan dökülürken Allah onu tatlı suya dönüştürür, bulut onu hoş bir şekilde indirir. Su, nereye inmesi istenmişse belli bir ölçüde o bölgeye ulaştırılır. Hiçbir mahlûk, suyun belirlenen yerlere yağmasına mâni olamadığı gibi, Allah'ın yağmur yağdırmadığı mekâna bir sebeple yağmur yağdırmaya da gücü yetmez."[406]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu izah, yağmurun hakikati hakkında söylenen sözlerden biridir. Ehl-i sünnet'e göre, meşhur olan görüş şudur: Allah Teâlâ, kudretiyle gökte bulut var eder, hikmetiyle onda su yaratır ve onu dilediği yere indirir.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: "*O, gökten, oradaki dağ gibi kütlelerden dolu indirir.*" Allah gökten yuvarlak dolu indirir. Gökten demek, üzerinizdeki buluttan demektir. İnsanın üstünde olan her şeye sema (gök) denir. Allah, gökte doludan oluşan dağdan dolu

---

406 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/291.

indirir. Allah Teâlâ'nın, yerde taştan dağlar yarattığı gibi gökte doludan dağlar yaratmasında tuhaf karşılanacak bir şey yoktur.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Âyette geçen 'doludan dağlar'ın hakikat manasında olduğu söylenmiştir. Allah Teâlâ, gökte doludan dağlar yaratmıştır. Onun hakikat manasında değil, mecazi bir anlatım olduğu da söylenmiştir. Mesela sen, 'Falanın yanında maldan veya ilimden bir dağ var' dersin. Bununla, onun dağ gibi çok mala veya ilme sahip olduğunu anlatmak istersin."[407]

İbn Cüzey'in açıklamalarının aslı müfessir İbn Atıyye'ye aittir.[408]

Şeyh Ebû Zeyd es-Seâlibî demiştir ki: "Eğer bir mâni yoksa, söylenen sözü gerçek manasına almak daha evladır."[409] Yani burada da bir engel yoktur; bu durumda söz gerçek manada alınır. Allah Teâlâ, gökte doludan dağlar yaratmıştır.

Herevî, lugat âlimi İbn Arafe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Ahmed b. Yahya'yı şöyle derken işittim: Bu âyet hakkında iki görüş vardır. Biri şudur: Allah, gökten, doludan oluşan dağlardan dolu indirir. Diğer görüş ise şudur: Allah gökten, dağlar misali dolu indirir."

Beyzâvî demiştir ki: "Buharlar göğe yükseldiğinde, onu çözecek bir hararetle karşılaşmadan havanın soğuk tabakasına kadar yükselir ve orada soğuk şiddetlenirse buharlar yoğunlaşıp bulut olur. Eğer soğuk şiddetli olmazsa yağmur halinde yağar. Şayet soğuk şiddetlenip de yoğunlaşmadan önce buharın parçalarına ulaşırsa kar olarak yağar, yoksa dolu olarak yağar. Bütün bunlar, bu işlerin varlığı zaruri ve her işi hikmetli olan bir zatın iradesine bağlı olmasını gerektirir. Böylece o iradenin olayları dilediği yer ve vakitte gerçekleştirdiğinin delili ortaya konmuş olur. Peşinden gelen şu âyet de buna işaret etmektedir:

"O doluyu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden uzak tutar."[410] Yani Allah Teâlâ, gökten indirdiği bu doluyu dilediğine isabet ettirir, onun

---

407 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/73.

408 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/190.

409 bk. Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân*, 2/453 (Beyrut 1996).

410 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/127.

bedenine veya malına zarar verir. Bu mal, ziraî mahsuller veya onun dışındaki mallar olabilir. Allah, dilediğinden de onu uzak tutar, doluyu kendisinden savar, onu âfetinden kurtarır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onun şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alır."* Yani yukarıda kolayca yürütülmesi ve oluşması bahsedilen bulutun şimşeğinin parıltısı, neredeyse gözleri alır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Göğün şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alır. Bu mana, doğruya daha yakındır.

Âyete şu mananın verilmesi de mümkündür: O'nun yani Allah Teâlâ'nın şimşeğinin (âni tecellisinin) parıltısı neredeyse gözleri alır. Yani ilâhî tecellinin şiddetli parıltısı ve âniden gelişiyle gözleri kamaştırır; gözler kapılı olsa bile!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, geceyi ve gündüzü döndürür."* Onları birbiri ardınca getirir. Yahut birinin süresini kısaltıp diğerinin uzatır. Yahut O, soğukluk, sıcaklık ve diğer durumlarıyla geceyi gündüzü evirip çevirir.

"Şüphesiz bunda yani az önce açıklanan bulutların yürütülmesinde, buluttan yağmurun inmesinde, gece ve gündüzün peş peşe getirilmesinde, *basiret ehli,* sâfi akıl sahibi *olanlar için,* her şeyi yoktan var eden, hepsini ayakta tutan, her birini kudret ve hikmetiyle idare edip yöneten ezelî yaratıcının varlığına *bir ibret,* apaçık bir delil *vardır."* Bunlar da Hak Teâlâ'nın nurunun kâinatta zuhur edip ortaya çıkmasına delil sayılacak şeylerdendir. Allah Teâlâ bu âyetlerde, göklerde ve yerde bulunan varlıkların, havada uçan kuşların tesbihini, yüce zatına boyun eğişlerini, bulutların hizmete âmâde oluşunu, yağmurun yağmasını, gece ve gündüzün peş peşe getirilmesi gibi ilâhî nurların parıltılarından olan diğer pek çok şeyden bahsetti. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir ve en güzelini yapar.

43-44. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Görmedin mi Allah Teâlâ, ledünnî ilimler taşıyan ilâhî vâridat bulutlarını yürütür, sonra onları bir araya getirir, nihayet onlar kuvvetli bir hale gelir; öyle ki sahibini hissinden keser, isminden ve resminden

uzaklaştırır. Bundan sonra sen, ârifin kalbinden ledünnî ilimler, rabbânî sırlar ve irfana ait fetih yağmurlarının yağdığını görürsün. Onlar, kalbe gelen vâridatların neticesi ve meyvesidir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Meyvesinin (neticesinin) nasıl olduğunu bilmeden, kalbine gelen bir vâridatı hemen övüp temize çıkarma (onunla aldanma)! Buluttan kasıt yağmur değildir; asıl kasıt meyvenin ortaya çıkmasıdır."

Allah Teâlâ, ruhların semasından, içinde zâhirî ilim bulunan dağ gibi akıl indirir. O aklı, şeriat ilimlerini taşıması ve ayakta tutması istenen kimselerden dilediklerine ihsan eder; dilediklerinden de onu uzak tutar. Onun uzak tutulduğu kimseler, ya avam halktan olması istenen kimselerdir veya onların seçkinleridir. Seçkin kimseye, hakikatlerin rüzgârı esip kalbine gayba ait ilimleri yağdırdığında, onu zâhirî ilimlerden kurtarır, onlara ihtiyacı kalmaz. Onun parlak şimşeğinin parıltısı velilerin kalplerinde parlar. O, melekût (gayb) âleminin nurlarının ve ceberût âleminin sırlarının parıltısıdır. Onun ilk gelişi şimşek gibi olur; önce parlar, sonra gizlenir. Sonra onun gelişi ve parıltısı peş peşe olur; böylece şimşeği hiç kesilmez, parıltısı devamlı olur. Bu tecellilerle (kalpte) gecesi olmayan bir gündüz oluşur; onlar süreklidir, hiç kesilmez, bitişiktir ayrılmaz. Biri bu konuda şöyle demiştir:

"Sevdiğimin güneşi bir gece doğdu ve her yanı aydınlattı; bundan sonra onun batışı yoktur. Gündüz parlayan güneş gece batar; kalplerin güneşi içinse bir batış söz konusu değildir."

Allah, geceye benzeyen kabz halini (manen daralma ve kalp sıkıntısını) gündüz gibi olan bast haline (neşe ve sevince) çevirir, bastı da kabz haline çevirir; sonunda kul ikisinden de çıkarak gündüze ulaşır. Bu hal ona, her işinde Allah için olması, O'nun dışında hiçbir şeye bağlanmaması için yaşatılır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yeryüzündeki İbretlik Olaylar

Cenâb-ı Hak, gökteki tecellilerden söz ettikten sonra, yeryüzündeki tecellilerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى بَطْنِهٖۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى رِجْلَيْنِۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰٓى اَرْبَعٍۜ يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٤٥﴾

45. ***Allah, bütün canlıları sudan yarattı. Onlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, bir kısmı iki ayak üzerinde yürür, bir kısmı da dört ayak üzerinde yürür. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz Allah her şeyi yapmaya güç sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, bütün canlıları bir sudan yarattı."* Yani Allah, yeryüzünde hareket halinde olan bütün canlıları, o hayvana mahsus bir su çeşidinden yarattı. Bu su, doktorlara göre onun ana maddesinin bir parçasıdır.

Yahut Allah, canlıları özel bir sudan yarattı, bu su nutfedir. Sonra bu nutfeden, farklı canlılar yarattı. Onların bir kısmı insan, bir kısmı evcil hayvan, bir kısmı haşerat ve yırtıcı hayvandır. Bu durum, şu âyetteki duruma benzemektedir:

"Yeryüzündeki bitkilerin hepsi aynı su ile sulanır; bununla birlikte biz, onların bir kısmının ürününü diğerlerinden üstün yaparız" (Ra'd 13/4).

Bu âyet, onların, her şeylerini idare eden ve düzene koyan bir yaratıcının olduğuna delildir; yoksa, aynı maddeden farklı şeylerin çıkması düşünülemezdi.

Bazıları şöyle demiştir: "Allah Teâlâ ilk olarak suyu yarattı. Ondan ateşi, rüzgârı ve çamuru yarattı. Sonra ateşten cinleri, rüzgârdan melek-

leri, çamurdan da Âdem'i ve yeryüzündeki hayvanları yarattı." Bunu Nesefî nakletmiştir.[411]

Âyette, bütün hayvanlar sudan yaratıldı derken, durum, genele göre söylenmiştir; çünkü böcek, sinek ve onların dışında bazı hayvanlar vardır ki nutfeden üremiyorlar.

Cenâb-ı Hak sonra, bu hayvanların hallerini şu şekilde açıkladı:

"Onlardan bir kısmı karnı üzerinde yürür; yılan ve balık gibi." Onların hareketi aslında sürünmek iken, yürümek tabiriyle ifade edilmesi, mecazi bir anlatımdır. Mesela devam eden bir iş için, "Bu iş, bu tarzda yürüyor" denir. Yahut kelime aynı, mana farklıdır.

"Bir kısmı iki ayak üzerinde yürür; insan ve kuşlar gibi."

"Bir kısmı da dört ayak üzerinde yürür; dört ayaklı evcil ve vahşi hayvanlar gibi." Âyette örümcek ve benzeri hayvanlardan dörtten fazla ayağa sahip olanlardan bahsedilmeyişi, diğerlerine göre az oldukları ve genelde hayvanlar sayılırken onlar sayılmadığı içindir.

Âyette önce, ilâhî kudreti daha fazla tanıtan ve gözler önüne seren durum dile getirildi. Bu, el ve ayaksız yürümektir. Sonra iki ayak üzerine yürümeden bahsedildi, sonra dört ayak üzerinde yürüme dile getirildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah dilediğini yaratır."* Allah Teâlâ, burada bahsedilen ve bahsedilmeyen canlılardan dilediği sûretlerde, farklı âzalara sahip, değişik şekil ve tabiatlarda ve birbirinden farklı davranışlar sergileyen varlıklar yaratır. Hepsi bir maddeden olduğu halde, basit ve bileşik olarak değişik varlıklar yaratır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah her şeyi yapmaya güç sahibidir."* Dilediği şeyi, dilediği şekilde yapar.

Âyetin içinde Allah ism-i şerifinin iki defa açıkça dile getirilmesi, bahsedilen yaratma olayının büyüklüğünü göstermek ve bunun yüce

---

411 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/220. Az farklı bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/270. Fakat bu söz, meleklerin nurdan yaratıldığını bildiren hadisle çelişmektedir. Hadis için bk. Müslim, Zühd, 10; Ahmed, *Müsned*, 6/168.

ilâha ait bir hüküm olduğunu bildirmek içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bahsedilen varlıkları sudan ortaya çıkardı, suyu ise varlıkların üzerine attığı nurdan ortaya çıkardı. Bu nuru da zatına ait sır denizinden çıkardı.

Şöyle de diyebiliriz: Allah suyu, melekûtun nurundan ortaya çıkarttı; melekûtun nurunu da ceberût denizinden çıkarttı. Ceberût denizi, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî zatına ait sırların denizidir. Şu halde, her şey O'ndan gelmiştir, O'na dönecektir. Hiçbir şey O'nunla birlikte değildir. İlâhî tecelli nurları varlık âleminde değişik şekillerde otaya çıkmış ve her bir tecellinin isimleri değişik olmuştur; halbuki tecelli eden zat birdir. Seyyid Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû], *Kasîde-i Ayniyye*'sinde demiştir ki:

"Yüce sevgilim cemalini gösteren aynalarda tecelli etti. Her bir aynada (varlıkta) yüce sevgiliye ait bir iz vardır. O'nun güzelliği değişik şekillerde ortaya çıkınca, her birine ayrı bir isim verildi; hepsi O'nun nurlarını seyir yeri oldu."

Hidayet Yüce Allah'ın Elindedir

Kâinattaki ilâhî tecellileri sadece, Allah'ın, marifetine ulaştırdığı kimseler anlar. Cenâb-ı Hak bunu beyan ederek buyurdu ki:

لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍۜ وَاللّٰهُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٤٦﴾

46. Andolsun biz,** (ilâhî hüküm ve sırları)* ***açıklayan birçok âyet indirdik. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun biz,* dinî hükümlerden ve yaratılışın sırlarından açıklanması uygun olan her şeyi *açıklayan birçok âyet indirdik.*"

Yahut biz, onların, muhtaç oldukları ilâhî emir ve hükümleri açıklayan birçok âyet indirdik.

"*Allah,* hayırda muvaffak olmasını *dilediği kimseyi doğru yola iletir.*" Yani onu Allah'ın rızasına ve marifetine ulaştıran sağlam dine ulaştırır.

46. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Biz, ceberût[412] denizinden melekût âlemi için parlayan nurlar indirdik; Allah dilediklerini, bu nurları müşahede yoluna iletir. Doğru yol, kulu, keşfe ulaştırıp hakikati buldurarak ilâhî huzura ileten yoldur. Bu da üç derecede gerçekleşir:

Birinci derece, dini zâhirî olarak güzel yapmaktır. Bu, sünnete uyarak zâhirî işlerini ve ibadetlerini güzelleştirip edeplendirmektir.

İkinci derece, tarikatı sağlam yapmaktır. Bu, iç âlemi (kalbi) rezil işlerden arındırıp temizlemektir. İç âlem temizlenip güzelliği kemale erince, kul üçüncü dereceye yaklaşır.

Üçüncü derece, kula, irfan ilmine ait hakikatlerin ve rabbânî sırların keşfedilmesidir. Bu hali elde eden kul, aslı itibariyle yokluktan ibaret olan şeyleri gönlünden silip atar, orada ezelî olanı bırakır. Fâni varlıklar gönülden silinip atılınca müşahede gerçekleşir, kalpte irfan güneşi parlar, bu güneş varlıkların vücudunu sarar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

412 Ceberût, Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus sır âlemidir; bütün âlemlerin ortaya çıkışı ondandır.

Münafıkların Tuhaf Hali

Allah Teâlâ, ilâhî hükümleri açıklayan âyetlerini indirdiğinden söz ettikten sonra, onlara karşı insanların üç gruba ayrıldığından bahsetti. Bir grup, zâhiren iman etti, içinden inkâra gitti; onlar, münafıklardır. Bir grup, zâhiren ve bâtınen iman ettiler; onlar, ihlâslı kullardır. Bir grup da zâhiren ve bâtınen inkâr etti; onlar da kâfirlerdir. Cenâb-ı Hak, önce münafıkları anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَيَقُولُونَ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالرَّسُولِ وَاَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ
بَعْدِ ذٰلِكَۜ وَمَٓا اُو۬لٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪
لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ
يَأْتُٓوا اِلَيْهِ مُذْعِنِينَۜ ﴿٤٩﴾ اَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ ارْتَابُٓوا اَمْ يَخَافُونَ
اَنْ يَحِيفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُۜ بَلْ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾

47. *Onlar, "Allah'a ve peygambere inandık ve itaat ettik" diyorlar; sonra da bir kısmı bunun ardından yüz çeviriyorlar. Onlar mümin değiller.*

48. *Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne çağırıldıkları zaman, içlerinden bir grup hemen yüz çevirir.*

49. *Ama hak onların tarafında olunca, ona koşarak gelirler.*

50. *Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ediyorlar? Yoksa Allah ve Resûlü'nün kendilerine karşı haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, onlar, gerçekten zalim kimselerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, doğru yola ulaştırmayı dilemediği kimseler hakkında buyuruyor ki: "*Onlar,* yani münafıklar dilleriyle, '*Allah'a ve peygambere inandık,* emrettiği ve yasakladığı hususlarda Allah'a ve Resûlü'ne *itaat ettik' diyorlar; sonra da bir kısmı bunun ardından* Allah'ın hükmünü kabulden *yüz çeviriyorlar.*" Yani onlar, Allah'a ve Resûlü'ne iman ve itaat ettiklerini iddia ettikten sonra, verilen hükme teslim olmaktan yüz çeviriyorlar.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Âyet, açıktan iman ettiklerini söyleyip inkârlarını içlerinde gizleyen münafıklar hakkında indi."

Âyetin, Bişr isminde bir münafık hakkında indiği söylenmiştir. Bu münafığın bir yahudi ile arasında mahkemelik bir işi oldu. Münafık, meseleyi çözüme kavuşturmak için yahudiyi, onların reislerinden Kâ'b. b. Eşref'e gitmeye çağırdı. Yahudi ise onu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gitmeye çağırdı. Allah yüzünü kara etsin, Bişr, "Hayır, olmaz, Muhammed bize haksızlık eder!" dedi. O zaman bu âyet indi.[413]

Âyetin, Mugîre b. Vâil hakkında indiği de söylenmiştir. Mugîre, Hz. Ali ile bir su arazisi yüzünden çekişmeye girdi. Hz. Ali, onu aralarındaki meseleyi halletmesi için Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gitmeye davet etti. Mugîre, "O bana kızıyor!" diyerek yanaşmadı. Olay üzerine bu âyet indi.[414]

Olay nasıl olursa olsun, âyetin çoğul kipiyle "*Diyorlar ki ...*" ifadesi, bu işte ona yardım eden ve sözünü destekleyen bir grubun bulunduğunu gösteriyor.

Cenâb-ı Hak sonra, onların kâfir olduğuna hükmederek şöyle buyurdu: "*Onlar mümin değiller.*" Yani ihlâslı değiller. Buradaki "onlar" ifadesi, sadece yüz çeviren münafıklara değil, onlarla birlikte, "*Allah'a ve Resûlü'ne iman ettik*" diyenlere de işaret etmektedir. İmansız oldukları hükmü sadece onlara ait olmasın diye böyle söylüyoruz. Çünkü bu sözü söyleyenlerin imansız olduğunu söylemek, ilâhî hükümden yüz

---

413 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/393.

414 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 12/272.

çeviren diğerlerinin de imansız olmasını gerektirir; hem de daha kuvvetli bir şekilde. Âyetin ifadesi, onların küfür ve fesatta ne kadar ileri gittiklerini bildirmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne* yani Allah'ın peygamberine *çağırıldıkları zaman ..."* Çünkü Hz. Peygamber'in hükmü, Allah'ın hükmüdür.

Âyetin manası şudur: Onlar, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] aralarında hüküm vermesi için kendisine geldiklerinde, verilecek hüküm hakikatte Allah'ın hükmü olmakla birlikte, onu zâhirde verecek olan Hz. Peygamber'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Çünkü o, Allah'ın halifesidir. Allah'tan bahsedilmesi, Allah Resûlü'nün şanını yüceltmek ve Allah katındaki değerinin yüceliğini bildirmek içindir.

Onlar, aralarındaki meseleyi hükme bağlaması için Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] çağrıldıklarında, *"İçlerinden bir grup hemen yüz çevirir."* Yani içlerinden bir grup, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek mahkeme olmaktan yüz çevirirler; çünkü onlar, hakkın karşı tarafta olduğunu, Resûlullah'ın da [sallallahu aleyhi vesellem] kim olursa olsun herkes için doğru şekilde adaletle hüküm vereceğini bilmektedirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ama hak onların tarafında olunca,* yani başkalarından alacaklı olduklarında, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] itaat halinde *koşarak gelirler."* Onlar, Allah Resûlü'nün hükmüne razı oldukları için değil, kendilerine ait hakkı istemek için koşarak gelirler.

Âyetin manası şudur: Onlar senin sadece acı da olsa adalet ve hak ile hüküm verdiğini bildiklerinden, üzerlerinde birinin alacağı olduğu zaman, onlardan alıp hasımlarına vermeyesin diye, davayı sana getirmekten çekinirler. Eğer kendilerinin hasımlardan alacakları bir hak olursa sana koşarak gelirler; hasımlarında olan alacaklarını alıp kendilerine vermen için sadece senin hükmüne razı olurlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların kalplerinde* küfür ve nifak gibi *bir hastalık mı var, yoksa* onun peygamberliği hakkında *şüphe mi ediyorlar? Yoksa Allah ve Resûlü'nün kendilerine karşı bir haksızlık*

edeceğinden, zulüm yapacağından, aralarında adaletin dışında bir şeyle hükmedeceğinden *mi korkuyorlar?"*

Cenâb-ı Hak münafıkları, haksız oldukları bir durumda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hükmünden yüz çevirmeleri konusunda şu şekilde üç kısma ayırdı.

1. Münafık olarak kalpleri hasta olanlar,

2. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğinden şüphe edenler,

3. Onun hüküm verirken kendilerine zulmetmesinden korkanlar.

Cenâb-ı Hak sonra, şu âyetiyle bütün bunların bâtıl olduğunu belirtti: *"Hayır, onlar, gerçekten zalim kimselerdir."*

İlk iki gruba gelince, onlardan bir şey meydana gelse, nifakları ve şüpheleri bulunduğu için, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] yüz çevirirler. Üçüncü grup ise Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] güvenilirliğini ve hak üzere sabit kalacağını bildiklerinden, aslında onun kendilerine bir haksızlık etmeyeceğini kesin olarak bilirler. Bu konuda bir şüpheleri yoktur, fakat onlar zalim kimselerdir; kendilerinden alacaklı olan kimselere zulmetmek isterler, onlara bir şey vermemek için bütün dirençlerini gösterirler. Bu sebeple aralarındaki meseleyi çözdürmek için Allah Resûlü'ne gelmekten kaçınırlar. Çünkü Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] onlar hakkında, sağlam vahiyle desteklenmiş apaçık hak olan hükmü verecektir.

47-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan bazılarını görürsün, mükemmel iman, taat ve sevgi iddiasında bulunurlar; halbuki nefisleri kendilerine galip gelmiştir. Onlar, nefisleriyle mücâhede etmeyi veya onu öldürmeyi emrederek kendileriyle nefisleri arasında hüküm verecek birine (kâmil mürşide) çağrıldıkları zaman, içlerinden bir grup hemen yüz çevirir. Onlar, kendilerini nefislerinin akışkanlık ve şehvetleri üzere kalmaya sevkeden birini (sahte bir şeyhi) bularak, kendilerine hak tanındığını gördüklerinde ise ona koşarak giderler.

Onların kalbinde bir şüphe ve vehim mi var yoksa onlar, gerçek manevi doktorun varlığından şüphe mi ediyorlar? Yoksa onlar, Allah Teâlâ'nın, kendilerini boşuna yoracak ve manevi hastalıklarını iyileştirmeyecek birine yönlendirerek onlara zulmedeceğinden mi korkuyorlar? Bu kimseler, ehli olmayan kimseye karşı güzel zan beslediler, ona sığındılar. Halbuki Allah onları sadece, kendisine ulaştıran kimselere sevketti. Hayır, onlar, nefislerini Allah'a ulaşmaktan mahrum ederek onu, şüphe ve kötü düşünce vadilerinde terkedip şaşkınlık içinde bırakarak ona zulmeden kimselerdir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Onlar, aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne çağrıldıkları zaman, içlerinden bir grup hemen yüz çevirir"* âyeti hakkında demiştir ki:

"Âyetin manası şudur: Onlar, sevgi ve marifet halini elde ederek Allah'ı müşahede etmeye, O'na ihlâsla kulluk yapmaya davet edildiklerinde, ayrıca dininde ve yolunda kendisine uyarak resûlüne tâbi olmaya çağrıldıklarında, içlerinden bir kısmı yüz çevirir."[415]

Müminlerin İlâhî Hüküm Karşısındaki Tavrı

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, ihlâs sahibi ikinci gruptan bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ اِذَا دُعُوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَاۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾

51. ***Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne davet edildiklerinde, müminler sadece, "İşittik ve itaat ettik" derler. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.***

---

415 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/21.

52. *Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'na isyandan korunursa işte onlar, ebedî saadeti elde edenlerdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Müminler,* Allah'a ve *aralarında* meydana gelen davalık işlerde *hüküm vermesi için resûlüne davet edildiklerinde sadece, 'Onun sözünü işittik ve* emrine *itaat ettik' derler. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*" Onlar, talep ettikleri her şeyi elde eden ve korkup kaçtıkları bütün şeylerden kurtulan kimselerdir.

Âyette, müminlere "onlar" şeklinde işaret edilmesi, manevi derecelerinin yüceliğini ve makamlarının yüksekliğini bildirmek içindir. Âyet şunu demek istiyor: Bu güzel sıfatlara sahip olanlar, bütün güzel arzularını ve hayırlı isteklerini elde eden kimselerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kim* olursa olsun, emrettiği dinî hükümlerinde *Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse ...*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Kim, farz kıldığı işlerde Allah'a ve sünnetlerinde Peygamber'ine itaat ederse ...

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ayrıca* geçmiş günahlarından dolayı *Allah'tan korkar ve* ömrünün gelecek günlerinde de *O'na isyandan korunursa işte onlar,* yani bahsedilen itaat, haşyet ve takvaya sahip kimseler, *ebedî nimetleri elde edenlerdir;* onların dışındakiler böyle değildir."

Rivayet edildiğine göre sultanlardan biri, insana dünya ve ahireti için yeterli olan bir âyet sorunca, kendisine bu âyet okunmuştur.

Kurtubî demiştir ki: "Eslem şunu zikretti: Hz. Ömer [radıyallahu anh] Mescid-i Nebevî'de bulunuyorken, başucunda, Rumlar'ın ileri gelenlerinden birinin, "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh" dediğini işitti. Hz. Ömer adama,

"Senin durumun nedir?" diye sordu; adam,

"İslâm'a girdim!" dedi. Hz. Ömer,

"İslâm'a girişinin bir sebebi var mıdır?" diye sordu; adam,

"Evet" dedi şöyle devam etti: "Ben Tevrat'ı, Zebur'u, İncil'i ve peygamberlerin kitaplarından çoğunu okudum. Sonra, müslüman bir esirin Kur'an'dan okuduğu bir âyeti işittim. İşittiğim âyet, önceki kitaplarda bulunan bütün şeyleri özetle içinde topluyordu; bundan anladım ki o, Allah katındandır; böylece müslüman oldum." Hz. Ömer,

"O hangi âyettir?" diye sordu; adam şu âyeti okudu:

"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'na isyundan korunursa işte onlar, ebedî saadeti elde edenlerdir." Bunları dinleyen Hz. Ömer [radıyallahu anh] dedi ki: "Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Bana, az kelimeyle çok mana ifade etme özelliği verildi."[416]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

51-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âlemlerin Rabb'inin huzuruna ulaşmayı isteyen kâmil müminler, kendileriyle onları perdeleyen nefisleri arasında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlü'ne çağrıldıklarında, onlar sadece, "İşittik, itaat ettik" derler ve terbiye şeyhlerinin terbiyesi altına girerler. Terbiye şeyhi onlara bir şeyi emrettiğinde veya yasakladığında, "İşittik, itaat ettik" derler. İşte onlar, Allah Teâlâ'ya ulaşarak, bütün güzel hedeflerine ve kurtuluşa eren kimselerdir.

Kim, emrettiği ve yasakladığı hususlarda Allah'a itaat ederse, sünnetine ve teşvik ettiği hususlarda da resûlüne itaat ederse, ayrıca kendisini ayıplar veya bir ceza ile edeplendirir diye Rabb'inden korkar ve çekinirse, işte onlar, müşahede hali üzere marifeti elde ederek muratlarına eren kimselerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

416 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/273.

Sözüyle Özü Birbirine Uymayanlar!

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, tekrar münafıkların bazı cinayetlerini anlatmaya dönerek şöyle buyurdu:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا
طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا
الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ
وَاِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾

53. ***Münafıklar, sen kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair Allah'ın adıyla en ağır yeminlerini ettiler. De ki: "Yemin etmeyin; itaatiniz mâlumdur, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."***

54. ***Onlara, "Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin" de. Eğer yüz çevirirseniz, ona düşen şey, sadece, kendisine yüklenen sorumluluğu yerine getirmektir; size düşen de size yüklenen sorumluluğu yerine getirmektir. Şayet ona itaat ederseniz doğruya ulaşırsınız. Peygambere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Münafıklar, sen kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair Allah'ın adıyla en ağır yeminlerini ettiler."* Bu konuda Allah'ın adıyla yemin ederek en ağır yeminlerini etmiş oldular.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim Allah'ın adıyla yemin ederse en ağır yemini etmiş olur."

Münafıklar, "Eğer Muhammed bize, savaşa çıkmayı veya vatanlarımızı ve mallarımızı terketmeyi emretse muhakkak yaparız!" dediler.

Onların bu sözleri yalan ve yeminleri sakat olduğu için, Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], onların yeminlerini reddederek kendilerine şöyle demesini emretti:

"De ki: Yemin etmeyin!" Yani onları reddetmek ve kendilerini bu tür yemin sözlerini söylemekten sakındırmak için de ki: "Yalan yere yemin etmeyin! *İtaatiniz mâlumdur!"* Yani iddia ettiğiniz şekilde itaat etmek için yemin etmeyin; çünkü sizin taatiniz geçersizdir; nifakınız bellidir. Siz onu, kalbinizle kabul etmeksizin sadece dilinizle söylüyorsunuz.

Âyette, onların taati için "bilinen" denilmesi, onun geçersiz bir taat olduğunu ve bunun herkes tarafından bilindiğini haber vermek içindir. Burada, âyeti gerçek taat manasına yorumlamak makama uygun değildir. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[417]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Sizden istenen vakitte itaat etmek, ileride itaat edeceğinizi vaat etmekten daha öncelikli ve gereklidir. Yerine getiremeyeceğiniz bilinen şeyleri yapmak için vaatte bulunmayın."[418]

Nesefî demiştir ki: "Güzel bir itaat, sizin için bu yalan yeminden daha güzel ve daha hayırlıdır. Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Sizden istenen, ihlâslı müminlerin taati gibi, içinde şek ve şüphe bulunmayan, bilinen güzel taattir. Onda, kalpleriniz aksini düşünürken, dillerinizle yemin etmezsiniz."[419]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah,* zâhirî ve bâtınî *yaptığınız amellerden hakkıyla haberdardır."* Kalbinizde sakladığınız inkâr, nifak, müminlere tuzak kurma azmi ve diğer fesatlıklarla birlikte, kuvvetle yaptığınız yalan yeminler de bu amellerin kapsamına girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara, 'Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin' de."* Âyette Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'nın kendilerine hitap ettiği şeyi tebliğ etmesi emredildi.

---

417 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 4/476-477.

418 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/294.

419 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/223.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer,* size yapmanızı emrettiğim şeylerin peşinden itaatten *yüz çevirirseniz, ona düşen şey, sadece, kendisine yüklenen sorumluluğu yerine getirmektir.* Bu sorumluluk, emrimi tebliğ etmektir ki o bunu yaptı. *Size düşen de size yüklenen sorumluluğu yerine getirmektir.* Bu da size emredilen şeyleri gönül hoşluğu ile kabul edip emre boyun eğmektir."

Mana şudur: Eğer imandan yüz çevirirseniz, sadece kendinize zarar verirsiniz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşen iş, sadece Allah'ın kendisine yüklediği tebliğ görevini yerine getirmektir. O bunu yerine getirince sorumluluktan kurtulur. Size gelince, size de yapmakla mükellef olduğunuz şeyleri yani size emredilen taat ve teslimiyeti yerine getirmek düşer. Eğer bunu yapmayıp yüz çevirirseniz, kendinizi Allah'ın gazabına ve azabına atmış olursunuz.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Ey Muhammed, onlara, 'Allah'a itaat edin' de. Eğer emre uyarlarsa iki cihanda mesut olurlar ve sadece kendilerine iyilik yapmış olurlar. Şayet yüz çevirirlerse sadece kendilerine zarar verirler; bundan dolayı ileride kınanırlar. Onlar, ileride kötü âkıbetleriyle karşılaşacaklar."[420]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer,* size hidayet yolunda emrettiğim hususlarda *ona itaat ederseniz, doğruya* yani bütün hayırlara ulaştıran, bütün şerlerden kurtaran asıl maksada, doğruya *ulaşırsınız. Peygambere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.*" Yani onun görevi, açıklanmasına muhtaç olduğunuz her şeyi açıklamaktır, yahut ilâhî emirleri herkesin anlayacağı bir şekilde açıklamaktır. O bunu, kendisine indirilen âyetlerle ve eliyle ortaya çıkarılan meşhur mucizelerle yapar.

"*Peygambere düşen sadece apaçık bir tebliğdir*" âyeti, davetten yüz çevirmenin zararının ve ona itaat etmenin faydasının sadece onunla muhatap olan, yani kendisine davet ulaşan insanlara ait olduğunu ortaya koymaktadır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

420 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 4/294.

53-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan bazılarını görürsün, Allah'ın adıyla kuvvetlice yemin ederek, eğer insanları terbiye eden bir şeyh ortaya çıkar ve kendilerine mallarından ve canlarından geçmeyi emrederse muhakkak yapacaklarını söylerler. Böyle bir şeyh ortaya çıkınca, ondan uzaklaşıp yüz çevirirler. Onlara denir ki: "Eğer yüz çevirirseniz, kâmil şeyhlere düşen iş, kulları Allah'a yönlendirmek ve O'nu tanıtmaktır. Sizin yapmanız gereken ise onların terbiyesi altına girerek üstlendiğiniz işleri yapmaktır. Şayet ona itaat ederseniz, müşahede yoluyla Allah'ı tanımaya ulaşırsınız. Elçiye düşen iş, açıkça tebliğ yapmaktır."

İhlâslı Kullara Vaat Edilen Yardım ve İmkân

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, ihlâslı kullarına yardımını ve yeryüzünde hâkimiyet imkânını vaat ederek şöyle buyurdu:

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي
الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۖ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ د۪ينَهُمُ الَّذِي
ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ اَمْنًاۜ يَعْبُدُونَن۪ي لَا يُشْرِكُونَ
بِي شَيْـًٔاۜ وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَاَق۪يمُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

55. *Allah, içinizden, iman edip salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce yaşamış olanları egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağını, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini (İslâm'ı) iyice yerleştireceğini, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka güvene kavuşturacağını vaat etti. Onlar, sadece bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse onlar gerçekten fâsık kimselerdir.*

56. *Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, resûle itaat edin ki size merhamet edilsin.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, içinizden, iman edip salih ameller işleyenlere şunu vaat etti ..."* Yani kim olursa olsun, hangi taifeden bulunursa bulunsun, hangi vakitte yaşarsa yaşasın, sizden her kim inkârdan sonra iman eder ve salih ameller yaparsa ...

Âyette kastedilenler sadece iman eden münafıklar olmadığı gibi âyet-i kerimenin inişinden sonra ilâhî vaadin gerçekleşmesi sebebiyle iman edenler de değildir.

Bazıları, âyette kastedilenlerin muhacirler olduğunu söylemiştir (fakat âyetin manasını herkesi içerecek şekilde genel almak daha uygundur).

Onlar imanla birlikte salih ameller işlediler. Asıl olan imandır, bütün güzel işler ve hükümler onun üzerine kuruludur. İnsanlardan ilk istenen ve üzerlerine gereken en önemli şey imandır.

Cenâb-ı Hak sonra, kendilerine vaat ettiği şeyden bahsederek şöyle buyurdu:

"Allah onlara, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağını vaat etti." Yani Allah onlara, sultanların kendi memleketlerinde tasarrufta bulunduğu gibi, kendilerini yeryüzünde tasarruf eden halifeler yapacağını vaat etti. Yeryüzünden kasıt, kâfirlerin sahip olduğu bütün yerlerdir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bunu göstermektedir:

"Bu din (İslâm), gecenin ve gündüzün girdiği her yere (bütün dünyaya) girer."[421]

Onlardan önce yeryüzünde halife ve hâkim olanlardan biri İsrâiloğulları'dır. Allah Teâlâ, Firavun'u ve o bölgedeki zorba idarecileri

421 Ahmed, *Müsned*, 4/103; Hâkim, *Müstedrek*, 4/430; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/181; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/14-15.

helâk ettikten sonra, İsrâiloğulları'nı Mısır ve Şam topraklarının idaresine getirdi.

Onlardan önce yeryüzünde halife ve hâkim olanlardan bir diğer grup, Allah Teâlâ'nın, inkârları sebebiyle helâk ettiği kimselerin yerine getirdiği müminlerdir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Rab'leri onlara şöyle vahyetti: Biz, muhakkak zalimleri helâk edeceğiz ve onlardan sonra mutlaka yeryüzüne sizi yerleştireceğiz" (İbrahim 14/12-13).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ayrıca onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğini vaat etti."* Bu din, İslâm'dır. Allah Teâlâ onlara, dinlerini hiç değişmeyecek, bozulmayacak ve kıyamete kadar hükümleri geçerli olacak halde sabit ve sağlam yapacağını vaat etti. İslâm hakkında, *"Onlar için razı olduğu din"* denmesi, onların kalbini dine ısındırmak, ona daha fazla rağbetlerini artırmak ve onda sabit kalmanın faziletini göstermek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve Allah onlara ayrıca,* düşmanlarından *yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka güvene kavuşturacağını vaat etti."*

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı, hicretten önce on sene veya daha fazla düşman korkusu içinde yaşadı. Medine'ye hicret ettiklerinde de sabah akşam silahla birlikte yaşıyorlardı. Hatta içlerinden biri, "Güven içinde yaşayacağımız ve silahı bırakacağımız bir gün gelir mi acaba?" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi. Âyet inince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Çok geçmez, yakında sizden biri, büyük bir topluluğun içinde, yanında silahı bulunmadan, elini dizine bağlayıp rahatça oturacak vaziyette güvende olursunuz."[422]

Allah Teâlâ vaadini gerçekleştirdi; müslümanlar güven içinde oldular. Allah onları, bütün Arap yarımadasına galip getirdi; onlar için doğudaki ve batıdaki beldeleri fethetti. Kisraların mülkünü paylaştılar, hazinelerine sahip oldular; zamanla dünyanın her yanını ele geçirdiler. Şüphesiz bu âyette, gaybdan haber verme vardır.

---

422 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/348; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/394; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/210.

Bazıları, âyette bahsedilen korku ve güvenin ahirette olacağını söylemiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların ihlâsını methederek şöyle buyurdu: *"Onlar, sadece bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar."* Onlar, kalplerindeki ilâhî sevgi sağlam ve köklü olduğundan, Allah'a açıktan ve gizli olarak hiçbir şeyi ortak koşmaksızın, tam bir tevhid inancıyla kulluk ederler; O'nunla birlikte rab olarak başkasını sevemezler.

"Artık bundan sonra kimler inkâr ederse onlar gerçekten fâsık kimselerdir." Yani kim, bu güzel vaatten sonra, nimete nankörlük ederek yahut dinden dönenlerin yaptığı gibi, imandan dönerek inkâra giderse o kimse, tam manasıyla fıska (büyük günaha) dalmış bir kimsedir. Çünkü onlar, izzeti ve nurları ortaya çıktıktan sonra İslâm nimetini inkâr ettiler.

Denilmiştir ki: Bu nimeti ilk inkâr edenler, Hz. Osman'ı [radıyallahu anh] öldürenlerdir. Onlar, birbirleriyle kardeş iken savaştılar.

Bu âyet, râşid halifelerin halifeliğinin geçerli olduğuna en açık delildir; çünkü, gereği gibi iman edip salih amel işleyip öncekilerin yerine halife olanlar onlardır. Allah kendilerinden razı olsun.

Bu ilâhî vaatten sonra, inkâr edenler, zekâtı vermeyerek inkâra düştüğü için, Allah Teâlâ, zekâtı namazla birlikte emrederek şöyle buyurdu:

"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin; kim onların arasını ayırırsa, birini yapıp diğerini terkederse inkâra düşer ve fâsıklardan olur. *Bir de* sizi davet ettiği ve emrettiği hususlarda *resûle itaat edin ki size merhamet edilsin."* Onun size emrettiği hususlardan biri de halifelerine itaattir. Allah Resûlü bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Size düşen iş, benim sünnetime ve benden sonra doğru yolda giden halifelerimin gidişatına uymaktır. Ona, bütün gücünüzle, sımsıkı sarılın."[423]

Buna göre kim, dinden dönenlerin yaptığı gibi İslâm halifesine zekâtı vermekten çekinirse o kimse inkâra düşmüş olur. Kim de Allah'ın emrettiği gibi onu yerine getirirse ilâhî rahmeti hak eder. Bunun için

423 Ebû Davud, Sünnet, 5; Tirmizî, İlim, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 6; Ahmed, *Müsned*, 4/127.

Allah Teâlâ âyetin sonunda, *"Bunları yapın ki size merhamet edilsin"* buyurmuştur. Yani size rahmet ve merhamet edilmesi için onu yerine getirin, demektir. Şüphesiz zekât ilâhî rahmeti çekecek işlerden biridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

55-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, seçkin kulları arasında uyguladığı kanunu şudur: Cenâb-ı Hak velilerine, ilk hallerinde insanları musallat eder; onları zillete, fakirliğe ve yoldan dönme korkusuna düşürür; sonra kendilerini izzete kavuşturur, onlar için razı olduğu dini yerleştirip onu güzelce yaşama imkânı verir; korkularından sonra güvene ulaştırır.

Allah kendisinden razı olsun, Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî bir münâcâtında velilerin yaşadığı bu hale işaret ederek şöyle demiştir:

"Allahım, sen, bu velilerin önce zillete düşmelerine hükmettin; sonunda izzete kavuştular ..."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, sünneti ayakta tutan, dinin temel direği görevini yapan, Allah'ın kullarına nasihat eden ve isteyenleri Allah'a yönlendiren din önderlerine (müctehid ve kâmil mürşidlere) işaret vardır."

Sonra demiştir ki: "Dini koruyanlara gelince, onlar, Allah'ın dinine samimiyetle sahip çıkan imamlar ve âlimlerdir. Onlar da birkaç gruba ayrılır.

Bir grup, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hadislerini ezberleyip yazarak korumak ve Kur'an'ı ezberlemekle meşgul olur. Onlar, sultanın haznedarı durumundadırlar.

Bir kısım âlimler, İslâm'ın inanç esaslarını korumakla meşgul olur; hakkı kabul etmeyen inatçılara ve bid'at sahiplerine karşı mücadele verip onların yanlış fikirlerini reddederler. Onlar da İslâm'ın asilzadesi ve kahramanları durumundadır.

Onların bir kısmı, şeriat ilimlerinde, ibadetlerde ve muamelelerle nasıl davranılacağı konusunda kendilerine müracaat edilen fakihlerdir.

Onlar da sultanın izniyle onun adına iş yapan vekiller ve mülkünde tasarruf eden kimseler durumundadır.

Bir diğer grup daha vardır ki onlar, marifetullaha ve hakikat ilmine sahip kimselerdir. Onlar da dinde, sultanın has adamları, özel meclisinde bulunan danışmanları ve sırlarını paylaştığı dostları konumunda olanlardır. Onlar, sultanın yüksek meclisinden hiç ayrılmayan kimselerdir. Din, kıyamete kadar işte bu şekilde farklı hizmetler yürüten âlimler tarafından ihya edilir."[424]

Tevbe sûresinin 122. âyetinin tefsirinde de benzer açıklamalar geçmişti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, dışları ve içleriyle inkâr eden üçüncü gruptan bahsederek şöyle buyurdu:

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْاَرْضِۚ وَمَاْوٰيهُمُ النَّارُۜ
وَلَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٥٧﴾

57. ***İnkâr edenlerin (Allah'ı) yeryüzünde âciz bırakacaklarını sanma! Onların varacağı yer cehennemdir. O, ne kötü bir varış yeridir!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenlerin Allah'ı yeryüzünde âciz bırakacaklarını sanma!"* Yani onlar, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, Allah'ın kendilerini yakalamasından ve helâk etmesinden kurtulacaklarını sanma; bilakis Allah'ın, onları dünyada ve ahirette yakalayıp hesaplarını görmesi ve cezalarını vermesi kaçınılmazdır.

---

424 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/294-295.

Âyetteki hitap, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yahut onu işiten herkesedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların varacağı,* kalacağı ve döneceği yer *cehennemdir. O, ne kötü bir varış yeridir!"* Vallahi orası ne kötü bir dönüş yeridir. Kâfirlerin, dünyanın neresinde olursa olsunlar, Allah'tan kaçamayacaklarının belirtilmesinin ardından, onların varacakları ve dönecekleri yerin ateş olduğundan bahsedilmesi, son derece güzel bir ifadedir; bundan güzel bir ifade olamaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

57. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın velilerini haksız yere tenkit edenlerin, ilâhî gazaptan kaçıp kurtulacaklarını zannetme. Bilakis Allah'ın gayreti, dünyada veya ahirette onları yakalayıp bunun hesabını sorar, zâhirde ve bâtında cezasını verir. Onların kalacakları yeri, kalplerinin Cenâb-ı Hak'tan kopma ateşidir; o ne kötü bir dönüş yeridir.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bazan bâtıl işlerin ve sözlerin zâhirde bir kuvveti ve etkisi olur fakat bu çok uzun sürmez, bozulur gider. Onun devamlılığı yoktur. Belki onun kalış süresi, kış günü yağan bir karın sıcak günde kalışı kadardır."[425] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Evin İçinde İzin Alınacak Zamanlar

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda geçen izin konusunu tamamlayacak hükümler belirtti. İkisi arasında, ilâhî emre uymayı teşvik eden pek çok öğüt verdi. Evlerde izin alma konusunda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذٖينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَالَّذٖينَ لَمْ
يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحٖينَ تَضَعُونَ

425 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/295. Kuşeyrî'nin metni az farklı.

ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَاءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ
لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ
عَلٰى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾ وَاِذَا
بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَاْذِنُوا كَمَا اسْتَاْذَنَ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾

58. *Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunanlar* *(köle ve hizmetçileriniz)* ***ve henüz bulûğ çağına ermemiş hür çocuklarınız, günde üç vakit*** *(yanınıza girecekleri zaman)* ***sizden izin istesinler. Bu, sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonraki vakitlerdir. Bu üç vakit, sizin için mahrem vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında*** *(izinsiz girme konusunda)* ***size ve onlara bir günah yoktur. Çünkü sizler, birbirinizin yanına çokça girip çıkıyorsunuz. Allah, sizin için âyetleri işte böylece açıklıyor. Allah, her şeyi bilendir, her hükmünde hikmet sahibidir.***

59. *Çocuklarınız ergenlik çağına geldiklerinde, kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler. Allah sizin için âyetlerini böylece açıklıyor. Allah, her şeyi bilendir, her hükmünde hikmet sahibidir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler ..."* Bu hitabın kapsamına kadınlar da girmektedir.

"Ellerinizin altında bulunan köle ve câriyeleriniz ve henüz bulûğ çağına ermemiş hür çocuklarınız, günde üç vakitte, yanınıza girecekleri zaman *sizden izin istesinler."*

İzin alınacak bu üç vakit şunlardır:

1. *"Sabah namazından önce."* Çünkü o vakit, yataktan kalkma, uyku elbiselerini çıkarıp uyanıkken giyilecek elbiseleri giyme vaktidir. Bu vakitte izinsiz giren kimse çoğu kez onları uyku halinde ve çıplak vaziyette bulabilir.

2. *"Öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit."* Bu vakit, sıcak günde günün yarısıdır; o, kaylûle uykusu için elbiselerin çıkarıldığı vakittir.

3. *"Yatsı namazından sonra."* Bu vakit de uyanık halde giyilen elbiselerin çıkarılıp uyku elbiselerinin giyildiği vakittir.

"Bu üç vakit sizin için avret (mahrem) vakitlerdir." Âyette, bu vakitlere "avret" dendi, çünkü o vakitlerde insan elbisesini çıkarıp mahrem yerleri görülecek halde olur; bu durumda görülmeleri uygun değildir.

Rivayet edildiğine göre Esmâ bint Ebû Mersed'in kölesi, onun hoş görmediği bir vakitte yanına girdi. Esmâ, durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdi, olay üzerine bu âyet indi.[426]

Bu konuda şöyle bir rivayet de vardır: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Müdlic b. Amr el-Ensârî adlı bir köleyi, öğle vakti, çağırması için Hz Ömer'e [radıyallahu anh] gönderdi. Köle, Hz. Ömer'in yanına vardığında, o uyuyordu ve elbisesinin bir kısmı açılmıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer [radıyallahu anh], "Allah Teâlâ'nın bu vakitlerde, evlere izinsiz girmeyi yasaklamasını ne kadar isterdim" dedi ve kalkıp Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına geldi. O sırada bu âyeti inmişti.[427]

Âyetteki izin alma emrinin, farz hükmünde olduğunu söyleyenler olduğu gibi, onun teşvik için olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, bu üç vaktin dışında onların izin almayı terketmesini mazur görüp serbest bırakarak şöyle buyurdu:

---

426 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/397; ayrıca bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2633 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/217.

427 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/396; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/226.

"Bu vakitlerin dışında, izinsiz girme konusunda *size ve onlara bir günah yoktur."* Yani bu üç mahrem vaktin dışında, birbirinizin yanına izinsiz olarak girmenizde sizlere, köle ve çocuklarınıza bir günah yoktur.

Yahut bu üç yasak vaktin arasındaki zamanlarda birbirinizin yanına izinsiz olarak girmenizde bir günah yoktur.

Hak Teâlâ sonra, bu serbest vakitlerde izinsiz girmenin sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Çünkü sizler,* evin ihtiyaçları ve hizmet için *birbirinizin yanına çokça girip çıkarsınız."* Yani sizler, birbirinize karışmaya ve içli dışlı olmaya muhtaçsınız. Bir kısmınız hizmet etmek, bir kısmınız da hizmet istemek için birbirinize gidip gelirsiniz; eğer her vakit izin almak kesin bir emir olsaydı, bu sizi zorluğa düşürürdü. Bu durum, âyet tarafından ortadan kaldırılmıştır.

"Allah, sizin için âyetleri böylece açıklıyor." Yani Allah size, izin alma konusunu açıkladığı gibi açıklanmasına ihtiyaç duyduğunuz şeyleri, diğer âyetlerle açıklıyor.

Âyet şöyle bitiyor: "Allah, kullarının faydasına olan şeyleri *en iyi bilendir;* her işinde ve hükmünde *hikmet sahibidir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Köleleriniz dışındaki hür *çocuklarınız ergenlik çağına geldiklerinde,* sizin yanınıza girmek istediklerinde, bütün vakitlerde, *kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler."*

Birinci âyette, muhatap velilerdir; onlara kölelerine ve çocuklarına izin istemeyi öğretmeleri ve bunu tavsiye etmeleri emredilmiştir. Bu âyette ise çocuklar bulûğa erdiği için, Allah Teâlâ onlara, kendilerinden önce bulûğa erenler izin istedikleri gibi, onların da izin istemelerini emretti. Kendilerinden öncekiler, *"Ey iman edenler, kendi evinizin dışındaki evlere girmek isteğinizde, izin alıp selâm vermeden girmeyin"* (Nûr 24/27) âyetinde bahsedilen erkeklerdir.

Âyetin manası şudur: Bulûğa ermemiş çocuklar, belirtilen üç yasak vaktin dışında, oda ve evlere izinsiz olarak girebilirler, bu konuda kendilerine izin verilmiştir. Çocuk buna alışır, daha sonra bulûğa erdiğin-

de, bu alışkanlıktan kesilmesi ve yanlarına sadece izinle girilecek büyük erkekler gibi, bütün vakitlerde izin istemeye yönlendirilmesi gerekir.

İnsanlar bu durumdan habersizdir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Üç âyet var ki insanlar onlarla amel etmeyi bıraktılar. Bunlardan biri, izin almayı emreden bütün âyetlerdir. İkincisi, *'Sizin Allah katında en şerefliniz, en takvalı olanınızdır'* (Hucurât 49/13) âyetidir. Üçüncüsü ise, *'Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunursa onlara da maldan bir şeyler verin ve kendilerine (gönüllerini alacak) güzel söz söyleyin'* (Nisâ 4/8) âyetidir."[428]

Saîd b. Cübeyr'in[429] şöyle dediği rivayete edilmiştir: "İnsanlar bu âyetin hükmünün kaldırıldığını söylüyorlar; vallahi onun hükmü kalkmamıştır."

Rivayet edildiğine göre yine İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Evlerde bir perde (ve kapı) bulunmadığı zaman, oraya giren kimseye izin alması emredildi; perde (ve kapı) bulunduğunda ise izine hacet kalmadı (kapı kapalıysa dönmek veya kapıyı çalmak da izin sayıldı)."

Ebû Muhammed Mekkî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah Teâlâ'nın müminlere verdiği izin alma emri, evlerin kapıları olmadığı zamandır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Evin dışındaki yabancılara göre, kapıların bulunması yeterlidir; ancak eve sakınmadan giren köle ve çocuklara gelince, onlar için kapının bulunması yeterli değildir; âyette belirtilen özel vakitlerde izin almaları gerekir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah sizin için âyetlerini böylece* en güzel şekilde *açıklıyor. Allah, her şeyi bilendir;* emrettiği ve yaptığı her şeyde *hikmet sahibidir.*"

---

428 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/244, 354; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2632.

429 Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 94/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri ile anılır, Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

58-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, evlere girerken izin almayı emretmesi sadece, insanın gizli kalması gereken sırlarının, ailesinin dışındaki kimselere açılmaması içindir. Yüce Allah bunu, kullarının sırlarının açılmasını istemediği için emretmiştir. Cenâb-ı Hak, bir kulun sırlarını açmaya karşı böyle davranınca, O'nun, zatına ait sırların açılmasına karşı gayrete gelmesi daha evla ve daha layıktır. Hak Teâlâ her kime, özel olarak bir sır vermişse onun, bu sırrı taşımaya layık olanlar (ve izin verilenler) hariç, onu gizlemesi gerekir. O sırrı taşımaya layık olan kimse ise canını ve malını bu yolda veren ve onları Allah için feda eden kimsedir.

Her kim, Allah'ın sırlarından veya gizli hükümlerinden birine vâkıf olur da sonra insanların bunu bilmelerini beklerse, o kimse velilik iddiasında yalancıdır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Senin, Allah tarafından seçilmiş bir veli olduğunu insanların bilmesini beklemen, kulluğunda sadakatinin olmadığına delildir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Örtünmede İhtiyar Kadınlara Verilen Ruhsat

Cenâb-ı Hak sonra, ihtiyar kadınlara, yabancı erkeklere karşı örtünmeme konusunda ruhsat vererek şöyle buyurdu:

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الّٰت۪ي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ
جُنَاحٌ اَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِز۪ينَةٍۜ وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ
خَيْرٌ لَهُنَّۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٦٠﴾

60. Evlenme umutları kalmamış, oturup kalan (yaşlı) kadınların, ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri

için bir günah yoktur. Bununla birlikte, iffetli davranmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Evlenme umutları kalmamış,* ileri yaşından dolayı hayız ve çocuk doğurmaktan kesilmiş, evinde *oturup kalan* yaşlı *kadınların, ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur."*

İbn Kuteybe demiştir ki: "Kadınlar, (genelde) oturma sebebiyle şişman hale gelirler. Çünkü onlar, yaşlanınca daha fazla otururlar."

Âyetteki "oturup kalmayı", yaşlılıktan dolayı iş ve güçten kesilip oturmak şeklinde tefsir etmek de buna yakın bir manadır.

Âyette geçen, *"Evlenme umutları kalmamış"* vasfı, özel bir vasıftır. Kadınların oturmasını, hayızdan ve çocuk doğurmaktan kesilmek şeklinde açıklamak, âyetin kastını tam karşılamıyor. Çünkü kadın, bazan bu durumlarda da erkeklerle evlenmeye rağbet eder.

Buna göre, *"Evlenme umutları kalmamış"* âyetinin manası, erkeklerin kendilerine rağbet edeceklerini beklemeyen kadınlar demektir.

"Bu kadınların, baş örtüsünün üzerine attıkları dış elbise ve benzeri *giysilerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur."*

İnce ve şeffaf olduğu için altındakini gösteren elbise giymek de ziynetlerini göstermenin kapsamına girer. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şerifinde, ince elbise giyen kadınları şöyle uyarmıştır:

"Ümmetimin son dönemlerinde öyle kadınlar çıkar ki onlar görünürde giyinmişlerdir, fakat (elbiselerinin inceliği, darlığı ve kısalığından dolayı) çıplak hükmündedirler. Onlar saçlarını toplayıp öyle şekil verirler ki başları deve hörgücüne benzer. Onlar cennete giremez ve cennetin kokusunu bile alamazlar. Halbuki onun kokusu çok uzak mesafeden alınır."[430]

---

430 Müslim, Libâs, 125, Cennet, 52; Ahmed, *Müsned,* 2/223, 356, 440.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hadiste, önce kadınları giyinmiş olarak tanımladı; zira onların üzerinde bir elbise vardır. Sonra onların çıplak olduğunu belirtti; çünkü elbise ince olunca altındaki organı belli eder ve kadınların güzelliklerini gösterir."[431]

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] huzuruna altını gösteren ince başörtülü bir gelin getirilmişti. Onu şöyle uyardı:

"Nûr sûresine inanan bir kadın bunu örtünmez."[432]

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki ruhsatı şu kayda bağladı: "*Ziynetlerini göstermeksizin.*" Ziynetle saç, boğaz, bacak ve benzeri gizli süsleri kastediyor. Yani yaşlı kadınlar, üst elbiselerini çıkarmakla, gizli süslerini ortaya çıkarmayı ve güzelliklerini göstermeyi kastetmesinler, onunla sadece ağırlıklarını hafifletmeyi düşünsünler.

Âyette, ziynetlerini göstermek manasını verdiğimiz "teberrüc", gizlenmesi gereken yerleri ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Burada kastedilen, kadının ziynetini veya güzellik yerini yabancı erkekler için açmasıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bununla birlikte, iffetli davranmaları,* elbiselerini çıkarmak yerine iffeti seçip örtünmeleri *onlar için* üst elbiselerini açmaktan *daha hayırlıdır. Allah, her şeyi işitendir;* onlarla erkekler arasında cereyan eden konuşmaları işitir, *her şeyi bilendir.*" Onların, yükünü hafifletme veya süslerini gösterme konusundaki kasıtlarını ve içlerinde sakladıklarını bilir. Bunda, ilâhî emre aykırı davrananlara apaçık bir tehdit vardır.

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın manevi terbiyesi ve ihlâsı tamamlanınca ve Rabb'i ile yetinmesi kemal haline ulaşınca, faydası herkese ait olsun diye, doğru yolda örnek alınacak ve kendisine uyulacak manevi hallerini ve ilimlerini in-

431 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/419 (Beyrut, ts.).

432 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/221 (Beyrut 1998). Bu üç rivayet, konuyu açıklayıcı olduğu için tarafımızca eklendi (Mütercim).

sanlara açıklamasında bir sakınca yoktur. Eğer kusur sayılacak ve ayıplanacak bir durumdan korkarsa bundan sakınması ve halini Allah'ın bilmesiyle yetinmesi onun için daha hayırlıdır. Allah Teâlâ, her şeyi işitir ve bilir.

Yemek Konusunda Kendisine Ruhsat Verilenler

Cenâb-ı Hak, sonra, evlere girerken izin alma konusunda gözleri görmeyen kimselerden sıkıntıyı kaldırdı. Bu arada, onunla birlikte diğer özürlülerin durumunu da dile getirdi. Onlara verilen ruhsat alanı farklı olmakla beraber, hepsinin durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى
الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَاْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ
بُيُوتِ اٰبَٓائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ
بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ اَوْ
بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُٓ اَوْ
صَدِيقِكُمْۜ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوا جَمِيعًا اَوْ اَشْتَاتًاۜ ...

61. *Köre bir güçlük yoktur. Topala bir güçlük yoktur. Hastaya da bir güçlük yoktur. Kendi evlerinizde, babalarınızın evlerinde, annelerinizin evlerinde, erkek kardeşlerinizin evlerinde, kız kardeşlerinizin evlerinde, amcalarınızın evlerinde, halalarınızın evlerinde, dayılarınızın evlerinde, teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da sadık dostunuzun evlerinde yemek yemenizde bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur ...*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Köre,* izinsiz olarak evlere girmesinde *bir güçlük* yani günah *yoktur."* Çünkü onun, hoşa gitmeyen şeylere görmesi söz konusu değildir. Aynı şekilde cihada ve diğer hizmetlere gitmeye gücü olmayan kimselere de bir günah yoktur. Allah Teâlâ, gözleri görmeyenin durumunu belirttikten sonra, ayrıca diğer özürlülerin de durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

"Topala, cihad ve diğer işlerde, gücünün yetmediği hususlarda *bir güçlük yoktur.* Aynı şekilde *hastaya da bir güçlük yoktur."*

Saîd b. Müseyyeb[433] demiştir ki: "Müslümanlar savaşa çıktıkları zaman, evlerinin anahtarlarını kör, topal, hasta ve yakın akrabalarına bırakıyorlardı, onlara evlerinde bulunan yiyeceklerden yeme hususunda izin veriyorlardı. Onlar da bundan çekinerek, 'Onların bu konuda gönüllerinin hoş olmamasından korkarız' diyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi ve onlar için, yemeğe izin olduğunu bildirdi."[434]

Diğer bir rivayete göre müslümanlar kör, topal ve hastalarla yemek yemekten çekiniyorlardı; çünkü kör olan kimse, yemeğin güzelini göremez, topal olan kimse, sofraya tam yanaşamaz, hasta da yemekten tam olarak yiyemez diye düşünüyorlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kendi evlerinizde yemenizde de size bir günah yoktur."* Yani içinde aile ve çocuklarınız bulunduğu bir evde, izinsiz olarak bir şeyler yemenizde size bir günah yoktur. Ev, hanımın ve çocuğun olur da içinde onlara ait bir yiyecek bulunursa erkeğin ondan yemesinde bir sakınca yoktur. Çünkü karı-koca tek şahıs gibidir; hanımın evi, kocasının evi olmuştur.

Şöyle de denmiştir: Evlerinizden maksat, çocuklarınızın evidir. Allah Teâlâ çocukların evlerini, babalarının evi saydı; çünkü insanın çocuğu kendi kazancıdır; onun malı kendi malı gibidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu konuda soru soran bir zata şöyle buyurmuştur:

---

433 Said b. Müseyyeb Ebû Muhammed el-Kureşî el-Mahzûmî (v. 94/713), Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir.

434 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 17/368; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/224.

"Sen ve malın babana aittir."[435] Bunun için âyette, çocuklar dile getirilmedi; çünkü onlar, sizin evlerinize girmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca babalarınızın evlerinde, annelerinizin evlerinde, erkek kardeşlerinizin evlerinde, kız kardeşlerinizin evlerinde, amcalarınızın evlerinde, halalarınızın evlerinde, dayılarınızın evlerinde, teyzelerinizin evlerinde izinsiz yemek yemenizde de bir sakınca yoktur."* Çünkü bu evlerde yemek için izin, âyet ve hadislerin delaleti yoluyla sabittir.

Âlimler, bu bahsedilen evlerde izinsiz yemek yemenin mubah olup olmadığı konusunda farklı görüşler söylemişledir. Bazıları, âyette belirtilen serbestliğin kaldırıldığını, bahsedilen kimselerden birinin evinde izinsiz olarak yemek yemenin helâl olmadığını şöylemişlerdir. Buradaki izni kaldıran âyet şudur:

"Mallarınızı, aranızda bâtıl yollarla (haksız şekilde) yemeyin" (Bakara 2/188). Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi de bu konuda bir delildir:

"Bir müslümanın malını, kendisinin gönül hoşluğu ile vermesi dışında yemek helâl değildir."[436]

Bazı âlimler ise âyette bahsedilen evlerde izinsiz yemek yeme hükmünün devam ettiğini söylemişlerdir. Bu âyet, "Yeme konusunda izin verdikleri zaman" anlamına gelir. Bu evlerde, izinsiz de yeneceğini söyleyenler de olmuştur. İşin doğrusu şudur:

Kim bir delille, bu evlerde izinsiz yemek yemesinden ev sahibinin razı olup hoşlanacağını biliyorsa onun yiyeceğinden yemesi helâldir; evinde izinsiz yemek yenmesine razı olmayacağını biliyorsa o zaman helâl olmaz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde izinsiz yemek yemenizde bir sakınca yoktur."*

---

435 Ebû Davud, Büyû', 77 (nr. 3530); İbn Mâce, Ticârât, 64; Ahmed, *Müsned*, 2/179.

436 Ahmed, *Müsned*, 5/72; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/100.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu kimse, bir adamın malını koruyup gözeten ve hayvanlarına bakan vekilidir. Onun, malın meyvesinden yemesi, hayvanların sütünden içmesi helâldir."[437]

Anahtarlara sahip olmaktan kasıt, onun elinde ve tasarrufunda bulunmasıdır. İbnü'l-Arabî buna, onun için bir ücret belirlenmemiş olmasını eklemiştir. Onun için bir ücret belirlenmişse izinsiz yemesi haram olur.[438] Yani sahibinin razı olacağını biliyorsa yiyebilir. O zaman, yakın dost kısmına girer.

Bu konuda şu açıklama da yapılmıştır: "Anahtarlarına sahip olduğunuz evlerden kasıt, insanın kölesinin evidir; çünkü köle ve elindeki mal efendisinindir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Ya da dostunuzun evlerinde* izinsiz yemek *yemenizde bir sakınca yoktur.*" Yahut dostlarınızın evinde yemenizde bir sakınca yoktur. Sadık dost, tek kişi olabileceği gibi bir topluluk da olabilir. Sadık dost, her durumda kendisiyle sevinçlerinizi ve acılarınızı paylaştığınız kimsedir; öyle ki sana acı veren şey ona acı verir; ona acı veren şey sana acı verir. Onu sevindiren şey seni de sevindirir. Bütün hallerde durum böyledir.

Önceki devirlerde yaşayan salihlerden biri, bir dostunun evine geldi, kendisi evde yoktu. Câriyesinden (hizmetçisi kadından), yiyecek torbasını veya para kesesini istedi; ondan istediği kadarını aldı. Evin sahibi dönünce câriye durumu haber verdi; adam, bir dostunun gelip de evinden rahatlıkla bir şeyler almasına o kadar sevindi ki câriyesini âzat edip hürriyetine kavuşturdu. Fakat günümüzde insanlarda cimrilik hâkim olduğundan, insan başkasının evinden sadece onun izniyle bir şeyler yiyebilir. Bu açıklama müfessir Nesefî'ye aittir.[439]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur ...*" Âyet, Leys b. Amr oğulları hakkında inmiştir. Onlar, bir adamın tek başına yemek yemesini sakıncalı (günah)

---

437 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/399.

438 bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/424.

439 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/227-228.

olarak görüyorlardı, bunun için çok defa bir adam, gündüz yemek yiyeceği zaman kimse bulunmazsa geceye kadar birini bekliyordu. Kendisiyle birlikte yemek yiyecek bir misafir bulunmazsa zaruret ölçüsünde bir şeyler yiyordu.

Diğer bir rivayete göre âyet, ensardan bir grup hakkında indi. Onlar, yanlarına bir misafir gelince, yemeklerini sadece misafirleriyle birlikte yiyorlardı. Âyet, onlara, istedikleri gibi yeme izni verdi.

Diğer bir rivayete göre âyet, başka bir topluluk hakkında indi. Bu kimseler, insanlar yeme konusunda farklı olduklarından, bazısı diğerinden daha fazla yediğinden dolayı, bir arada yemek yemeyi sakıncalı buluyorlardı; Allah Teâlâ onları, bir arada yemekle ayrı ayrı yeme arasında serbest bıraktı.

Bu konudaki bir rivayet de şöyledir: Onlardan zengin biri, yakınlarından veya dostlarından fakir birinin yanına geldiğinde fakir onu yemeğe çağırdığında fakire, "Ben seninle birlikte yemek yemeyi sakıncalı buluyorum; ben zenginim, sen fakirsin" derdi. Cenâb-ı Hak, onlara bunu mubah yaptı.[440] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Basireti kör olan ve maddi varlıklardan başkasını görmeyen kimseye, çekinmeden, sakınmadan ve durup düşünmeden dinin ruhsat verdiği alanda kalması ve dinin serbest ettiği şeylerden nefsinin arzuladıklarını almasında bir günah yoktur. Kalbi, bozuk düşüncelerle ve boş vehimlerle hasta olan kimse de böyledir. Kimin fikri, melekût âlemini müşahededen geri kalmış ve manen topal hale düşmüşse o da bunlara dahildir. Bu zayıf kimselerin, alışkanlıklarına ve sebeplere bağlanıp kalmasında, dinin zâhiren serbest kıldığı şeyleri almalarında bir sakınca yoktur.

Manevi hali kuvvetli olanlara gelince, onlar sadece helâl olduğunu yakînen bildikleri şeyleri alırlar. Onların basiretleri (kalp gözleri) açık ve ferasetleri çok kuvvetli olduğu için, bir şeyi alırken ve terkederken onu, Allah'tan gelen özel bir ilim ve anlayışla yaparlar.

440 Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/375-377; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/399-400.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Gözleri kör olana bir zorluk yoktur"* âyeti hakkında demiştir ki: "Asıl körlük, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî gizliliğine yani ezelî tecellisine, gayba ve gaybın gaybı olan şeylere bakmaya güç yetirememektir. Bu durum, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ın cemalini tanıttığı şu hadisindeki durumdan ileri gelmektedir:

'Yüce Allah'ın perdesi nurdur, şayet perdesini açacak olsa, zatının tecellileri bütün varlıkları yakardı.'" [441]

Bunun için Cenâb-ı Hak, kulun, hakikatin hakkını ve hakkın hakikatini idrak edemeyişini mazur gördü. Çünkü sonradan yaratılmış bir varlık, ezelî zatı ihata edemez, hakikatiyle görüp tanıyamaz. Bunun için bütün varlıklara, O'nun zatını ve birliğini hakikatiyle bilmek değil, O'na karşı korunması gereken hakları (kulluk edeplerini) korumak farz oldu.

Vertecübî'nin "ezelî gizlilikten" kastı, Allah Teâlâ'nın, gayb olan ceberût denizinden ortaya çıkan ezelî tecellisidir. Onun, "gayb" ve "gaybın gaybı" ifadesinden kastı budur. Bütün kâinat, ezelî zat denizinden ve kullar için gayb olan hazineden ortaya çıkmıştır. Fakat Allah Teâlâ, kâinata tecelli buyurunca, onu ululuk perdesiyle örttü. Kimin basireti (kalp gözü) açılırsa Hak Teâlâ'yı, kâinatın içinde yahut öncesinde veya onunla birlikte görür. Kimin basireti kör ise o, sadece karanlık halindeki varlıkları görür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sûfîler, birbirlerinin malını ve eşyasını alma konusunda şu görüştedirler:

"Sûfînin taksim edilecek malı ve dostlarından gizlenecek özel hali yoktur. Sûfî ölünce geride bıraktığı malı paylaşılmaz (vârisi yoksa hepsi din kardeşlerine hibedir)."

Cüneyd-i Bağdâdî, manevi kardeşlerinden birinin evine gitti, kendisini bulamadı, evde hanımı vardı. Ona, "Yanında, dervişlere yedireceğimiz bir şey var mı?" diye sordu. Kadın da içinde kuru hurma bulunan

---

441 Müslim, İmân, 292, 293; İbn Mâce, Mukaddime, 14 (nr. 195-196); Ahmed, *Müsned*, 4/401; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 266; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7263.

bir torbayı işaret etti; ondan başka yiyecek bir şeye sahip değildi. O da getirip torbayı önüne döktü, orada bulunanlar yediler, kalanı da aldılar. Hanım, kocası gelince durumu kendisine bildirdi; olayı dinleyen adam, "Şimdi anladım ki o beni seviyor" dedi.

Evlere Girerken Selâm Vermek

Cenâb-ı Hak, önceki âyetin devamında, evlere girerken izin aldıktan sonra, selâm vermeyi emrederek şöyle buyurdu.

...فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
مُبَارَكَةً طَيِّبَةً كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

... Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından** (emredilen) **mübarek ve gönlü hoş eden bir söz olarak selâm verin. İşte Allah, düşünüp anlayasınız diye size âyetlerini böyle açıklıyor.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Bahsedilen *evlere* ve diğerlerine, izin aldıktan sonra *girdiğiniz zaman birbirinize selâm verin."* Eve girdiğinizde ilk olarak orada mümin olan kimselere selâm verin. Âyette, *"Evlere girince, kendinize selâm verin!"* dendi. Bununla şu denmek isteniyor: Onlarla sizin aranızda din veya nesep yakınlığı olduğu için, onlar sizin kendiniz gibidir.

Yahut boş evlere veya bir mescide girince, "es-Selâmü aleyküm" diyerek selâm verin. Eğer evde kimse yoksa, "es-Selâmü aleynâ ve alâ ibâdillahi's-sâlihîn" şeklinde selâm verin.

"Bu selâm, Allah katından yani O'nun tarafında yapılması emredilen bir şeydir. Yahut o, bir esenlik dileğidir; o da Allah'ın elindedir. *O selâm, mübarektir;* hayrın ve sevabın artmasını istemek ve devamını dilemektir. O, ayrıca *gönlü hoş eden bir sözdür."* Onu işitenin gönlü hoş olur.

Enes b. Mâlik'ten [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimden karşılaştığın kimseye selâm ver ki ömrün uzun olsun. Evine girdiğin zaman selâm ver ki evinin hayrı çoğalsın. Bir de kuşluk namazını kıl; o, Allah'a yönelen salih kulların namazıdır."[442]

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah, düşünüp anlayasınız diye size âyetlerini böyle açıklıyor."* Allah, içlerinde bahsedilen dinî hükümleri anlayasınız, gereğince amel edesiniz ve böylece iki cihanın saadetini elde edesiniz diye size âyetlerini açıklıyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

61. Âyetin Devamının Tasavvufî İşaretleri

Nefse selâm vermek, onun için güven istemek ve ondan emin olmak için Allah'tan yardım dilemektir. Nefis, Allah'ın gazabını çekecek şeylerden uzak kalıp güvende olunca, sahibi de ondan güvende olur.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Selâm, güven ve güven demektir. Mümin evine girdiğinde, evde kimse yoksa, kendi nefsine selâm vermesi, 'es-Selâmü aleynâ ve alâ ibâdillahi's-sâlihîn' şeklinde olur. Mümin bu selâmla, Allah'tan onu güven ve güven dairesinde tutmasını, nefsinin Allah'ın razı olmadığı işlere dalmaktan uzak kalmasını ister. Çünkü, bir müslümanın bir an olsun Allah'a sığınmaktan gevşeklik göstermesi helâl değildir. Müslüman, Cenâb-ı Hakk'ın, onun üzerinden korumasını hiç kaldırmadan, onu, dinin hoş görmediği işlerden sürekli uzak tutmasını istemesi gerekir."[443]

Topluca Görülen İşlerde Başkandan İzin Almak

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, evlere girişlerde izin almaktan bahsetti. Peşinden de bir topluluğun büyüğü ile birlikte olunca, ondan ayrılırken izin alma hakkında açıklamada bulunarak şöyle buyurdu:

---

442 bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8758; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 7/159; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/227.

443 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/297.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ
أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ۚ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ
فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٢﴾

62. ***Müminler sadece Allah'a ve Resûlü'ne inanmış kimselerdir. Onlar, peygamberle birlikte topluca görülen bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmezler. Gitmek için senden izin isteyenler var ya, işte onlar, Allah'a ve Resûlü'ne iman eden kimselerdir. Öyle ise bazı işlerini görmek için senden izin istediklerinde, onlardan dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok acıyandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müminler sadece Allah'a ve Resûlü'ne inanmış kimselerdir. Onlar, peygamberle birlikte topluca görülen bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmezler."*

İmanında kemale erenler sadece, Allah'a ve Resûlü'ne gönülden samimiyetle inanan, bütün hükümlerde, sürekli başa gelen hallerde ve cemaat halinde yapılması gereken mühim bir işte Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte iken başa gelen durumlarda ona itaat eden kimselerdir. Topluca yapılacak işler cuma namazı, bayram namazları, cihad, harplere hazırlık ve birliği gerektiren diğer işlerdir. Onlar, böyle bir durumda, kendisinden izin almadan ve Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara izin vermeden ayrılıp gitmezler. Yapılan iş, onlar olmadan da görülecek durumda olsa bile, onlar izin almadan gitmezler. Bu durumda izin almak, imanında samimi müminle, münafığı birbirinden ayırırır. Çünkü münafığın huyu, işten kaçmak için sıvışıp gitmektir. Onda ayrıca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] izin vermeden çekip gitmenin ne büyük bir hıyanet ve günah olduğu ortaya konmaktadır.

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte topluca bir iş görürken, ondan izin almaksızın yanından gitmenin ne kadar büyük bir suç olduğunu onlara göstermek istediği için, onların, kendilerine izin verilmeden ayrılmayıp sabretmelerini, imanın üçte biri olarak nitelendirdi; resûlüne imanı da onun sebebi saydı. Bunun için Allah Teâlâ, ayrı bir üslupla bu durumu şöyle ifade buyurdu: *"Gitmek için senden izin isteyenler var ya, işte onlar, Allah'a ve Resûlü'ne iman eden kimselerdir."* Bu durumda, sadece izinle gidenlerin mümin olduğuna hükmetti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Öyle ise bazı mühim işlerini görmek* ve acil ihtiyaçlarını gidermek *için senden* ayrılma *konusunda izin istediklerinde,* bu konuda bir fayda ve hikmet olduğunu bildiğinde *onlardan dilediğine izin ver."*

Bu âyet, böyle bir durumda, müminlerin vazifesini açıkladıktan sonra, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] düşen vazifeyi açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] izin vermesi, kesin bir emir olmayıp durum onun görüş ve takdirine bırakılmıştır. Şüphesiz bu, onun şanını yüceltmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"... Ve onlar için Allah'tan bağışlama dile."* Her ne kadar izin, bir özürden dolayı alınıyor olsa da bazan bu durum, dünya işini ahiret işinin önüne alma şüphesinden uzak kalmayacağı için, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'tan onların affını istemesi emredilmiştir. Bunda, sabredip izin istememenin daha faziletli olduğuna dair bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok acıyandır;* kullarının kusurlarını son derece bağışlayandır." Bunda, onların üzerine ilâhî rahmetin akıtıldığı ifade edilmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, sahabenin Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte iken izin alması konusunda dile getirdiği durum, daha sonraki müminler için de geçerlidir; onların da başlarındaki imamlarına, ilim ve din konusunda kendilerine rehberlik edenlere karşı aynı şekilde davranıp onlardan izin almadan ayrılmamaları gerekir.

Âyet Hendek Savaşı'nda inmiştir. Hendek Savaşı'nda münafıklar, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] izin almadan evlerine dönüyorlardı, bu âyet indi.[444] Fakat âyetin hükmü kıyamete kadar gelecek bütün müminler için geçerlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

62. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Dervişlerin, şeyhleri ile birlikte iken korumaları gereken edep, onun izni olmadan bir iş yapmamalarıdır. Manevi terbiyenin başında olanlara gelince, onlar, büyük küçük bütün işlerinde şeyhlerinden izin alırlar. Şu dervişin olayında olduğu gibi: Bir derviş, yolda baklagillerden bir parça yiyecek buldu. Şeyhine gelerek,

"Efendim, bunu ne yapayım?" diye sordu. O da,

"Bir kenara bırak, onunla iftar edersin" dedi. Orada bulunanlardan biri, şeyhe,

"Bir yiyecek için sizden izin mi istiyor?" deyince, şeyh,

"O herhangi bir işte bana muhalefet etse asla iflah olmaz!" cevabını verdi.

Manevi yolu tanıyan, hakikati görmüş ve yaptığı işin hükmünü Allah'tan sorup anlayacak bir makama ulaşmış nihayet ehli birine gelince, o sadece evlilik, hac ve benzeri mühim işlerde şeyhinden izin alır. Onun, şeyhi bu işleri kendisine emredene kadar sabretmesi daha evladır. Bir mürid, Cenâb-ı Hakk'a ulaşmadan önce, şeyhi ile birlikte iken, kendi tedbirini terkedip şeyhinin tedbirine uyduğu ve işlerini ona havale ettiği ölçüde, Hakk'a ulaşmadan sonra, Cenâb-ı Hakk'ın hükümleri karşısında kendi tedbirini terkeder ve işlerini Allah'a havale eder.

Aslında, (Allah'ın dostu olan) şeyhe karşı gösterilen edep, Allah'a karşı gösterilmiş edeptir, fakat kul Allah'ı tanımadığından ve O'na karşı edepte kusur içinde bulunduğundan, Allah Teâlâ ona, kendi cinsinden ehil birine giderek işlerinde onu hakem yapmasını emretti. O, marifete ulaşmadan önce, kendi cinsinden birini, nefsine hak yolda hakem (ve kontrolcü) yapınca, marifetten sonra nefsine Allah'ı hakem yapar (O'nun her emrine ihlâsla uyar).

444 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/229; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/297.

Nefsi, bir kimsenin hükmüne teslim etmek gayet zordur. Buna, sadece hakkında ezelde hidayet takdir edilmiş ve ilâhî inâyet kendisini hakka çekmiş kimse razı olur. "Başkasının hükmüne girmekle", bir şeyhin terbiyesi altına girmeyi ve onu nefsine hakem yapmayı kastediyorum. Öyle ki bunu razı olan kimse, şeyhinin izni olmadan bir iş yapmaz. Bu, müşahede makamına ulaşma sebebidir.

Mürid, şeyhinden izin almadan kendi başına bir şey yaparsa tövbe yapsın ve şeyhinden kendisi için Allah'tan affını istemesini talep etsin. Bu durumda şeyhin yapması gereken de müridin özrünü kabul etmek ve onun affı için Allah'a yalvarmaktır. *"Onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok acıyandır"* âyeti bunu istiyor. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi, onun makamında görev yapmaktadır ve terbiye işinde onun vekilidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İzinsiz İş Yapmanın Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, izinsiz hareket etmeyi hafife almaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا
قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ
يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِهٖٓ اَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦٣﴾
اَلَآ اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَآ اَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ
يُرْجَعُونَ اِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٤﴾

63. ***Peygamber'in davetini (çağrı ve duasını) birbirinize yaptığınız davetle bir tutmayın. Şüphesiz Allah birbirlerinin arkasına saklanarak sıvışıp gidenleri bilir. Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belanın gelmesinden veya kendilerine acı bir azabın dokunmasından sakınsınlar.***

64. Şunu iyi bilin ki göklerde ve yerde bulunanların hepsi Allah'ındır. Şüphesiz O, sizin ne halde bulunduğunuzu çok iyi bilir; O'na döndürülecekleri günü de bilir. O zaman yaptıklarını onlara bildirir. Zaten Allah, her şeyi tam olarak bilendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Peygamber'in davetini, birbirinize yaptığınız davetle bir tutmayın."* Yani Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], topluca yapılacak bir iş için sizleri toplamaya ihtiyaç duyup çağırdığında, ondan ayrılıp gitmeyin; sadece izinle ayrılın. Onun sizi çağırmasını, birbirinizi çağırmakla ve (onun yanından izinsiz ayrılmayı) sorumlu kimseden izinsiz olarak topluluktan ayrılmakla kıyas etmeyin; çünkü Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] emri ve durumu, sizden birinin emri ve durumu gibi değildir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], size yaptığı bedduayı, sizin birbirinize yaptığınız beddua gibi görmeyin; şüphesiz onun bir kimseye kızması, sizden birinin kızması gibi değildir. Onun kazgınlığı, Allah'ın kızgınlığıdır; onun duası makbuldür. Bu açıklama, izin almayı terketmekten sakındırma yönüyle, öncesine daha münasiptir. Kim izinsiz olarak dönerse, kendini Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] gazabına ve bedduasına mâruz bırakmış olur.

Âyete verilen manalardan biri de şudur: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ismiyle seslenmek, kendisine karşı sesi yükseltmek veya hanımlarının oturduğu odaların arkasından çağırmak gibi birbirinizi çağırdığınız şekilde çağırmayın; onu, "Yâ Resûlallah", "Yâ Nebiyyellah" şeklinde yüce lakabıyla çağırın. Bunu yaparken son derece hürmet, tâzim ve tevazu içinde bulunun, sesinizi kısın.[445]

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kendisine hitap ederken onu yüceltin, ona gereken hürmeti gösterin, edeple hizmetini görün. Korku ve tâzim içinde, ona itaate sarılın."[446]

---

445 Âyete verilen manalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/488. Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] son açıklamayı, âyetin devamında gelen tehdit ve sakındırmadan dolayı, buradaki duruma uygun görmemiştir.

446 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/298.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah, içinizden birbirlerinin arkasına saklanarak sıvışıp gidenleri bilir."* Yani birbirlerinin arkasına saklanıp senden gizlenerek, birer ikişer gruplar halinde sessizce çıkanları bilir.

Yahut izin alıp çıkanların arkasına gizlenerek, kendisini onunla birlikteymiş gibi göstererek çıkıp gidenleri bilir. Yani birbirlerinin arkasına saklanarak gizlice cemaatten sıvışıp gidenleri bilir.

Cenâb-ı Hak sonra, emrine aykırı hareket edenleri tehdit ederek şöyle buyurdu: *"Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belanın gelmesinden veya kendilerine acı bir azabın dokunmasından sakınsınlar."*

Yani onun emrinden yüz çevirenler, bu sonuçlardan çekinsinler. Âyetteki, "onun" zamiri, Allah Teâlâ'ya veya Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] aittir. Resûlullah'a ait olması daha uygundur; çünkü âyetin bahsedilmesinden kasıt odur. Buna göre mana şöyle olur: Allah Resûlü'ne itaatten yüz çevirenler, onun dinine ve sünnetine aykırı hareket edenler, dünyada başlarına öldürülme, zelzele, değişik âfetler, zalim bir sultanın musallat olması, düşman saldırısı yahut kalp katılaşması veya bir fitne ve istidraç olarak dünyalığın çoğalması gibi bir âfetin gelmesinden sakınsınlar.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "İki cihanın saadeti, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine uymaktadır; iki cihanın felaketi de ona aykırı davranmaktadır. Sünnete aykırı davranan kimsenin başına gelecek en basit musibet, kalbinden, dinin haşmet ve saygısının kalkmasıdır."[447]

Âyet şöyle bitiyor: *"Yahut onlar,* ahirette *kendilerine acı bir azabın dokunmasından sakınsınlar."* Bu âyet, verilen emrin (Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] emrine uymanın) farz olduğunu gösteriyor.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şunu iyi bilin ki göklerde ve yerde bulunanların hepsi Allah'ındır."* Göklerde ve yerde mevcut olan bütün varlıklar, yaratılma, mülk, yönetilme, icat edilme, yok edilme ve yeniden yaratılma yönleriyle Allah'a aittir.

---

447 Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 4/298.

Âyetin başındaki dikkat çekme edatı, insanları, göklerde ve yerdeki her şeyin sahibine karşı gelmekten sakındırmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz O, sizin ne halde bulunduğunuzu çok iyi bilir."* Ey mükellefler, Allah sizlerin hangi halde ve durumlarda olduğunuzu bilir; ilâhî emre uymanız, ona aykırı davranmanız, ihlâslı olmanız ve nifaka düşmeniz gibi haller bunun kapsamına girmektedir.

Âyetin manası şudur: Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar, Allah'ın mülkü, hükmü ve ilmi altındadır. Bu durumda, gizlemeye çalışsalar bile, münafıkların halleri O'na nasıl gizli kalır?

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'na döndürülecekleri günü de bilir."* Yani Allah, onların, yaptıklarının karşılığını almak için huzura getirilecekleri günü de bilir; o, kıyamet günüdür.

Âyetin, *"Şüphesiz O, sizin ne halde bulunduğunuzu çok iyi bilir. O'na döndürülecekleri günü de bilir"* kısmının, münafıklarla ilgili olduğu söylenmiştir.

Âyetin, *"Şüphesiz O, sizin ne halde bulunduğunuzu çok iyi bilir"* kısmının, mümin-münafık herkesle ilgili olması, *"Ona döndürülecekleri günü de bilir"* kısmının ise münafıklarla ilgili olması da mümkündür.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O zaman yaptıklarını onlara bildirir."* Allah onlara, yapmış oldukları kötü amelleri bildirir. Onların Allah ve Resûlü'nün emrine aykırı davranmaları da bu kötü amellerine dahildir. Onlara, yaptıklarının bildirilmesi, kendilerini kınamak ve hak ettikleri cezayı vermek için daha uygun bir durumdur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zaten Allah, her şeyi tam olarak bilendir."* Yerde ve gökte zerre kadar bir şey O'na gizli kalmaz.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh) bir hac mevsimi minberde Nûr sûresini okuyup tefsir etti. Öyle güzel tefsir etti ki eğer Rumlar onu işitseydi müslüman olurlardı.[448]

Nûr sûresinin fazileti hakkında rivayet edilen haberleruydurmadır; bunu nakleden bazı müfessirler hata etmişlerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

448 Rivayet için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 3/231.

63-64. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Terbiye şeyhleri, insanlara peygamberî usulde terbiye verme konusunda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifesidir. Bu durumda, onların emrettiği bütün şeyleri yerine getirmek ve yasakladığı bütün işlerden de kaçınmak gerekir. Mürid, kendisine verilen emrin manasını anlasın anlamasın farketmez, mürşidinin kendisine emrettiği her şeyi yerine getirmelidir.

Müridler, şeyhleriyle birlikte topluca bir iş yaparken, ondan izin almadan bir yere gitmemelidir. Şeyhin, dervişlerden bazısına izin vermesi yeterli değildir; eğer ona da izin vermişse o zaman gidebilir.

Şeyhin, verdiği emir hafife alınıp aykırı davranıldığında yapmış olduğu beddua veya verdiği emre uyulduğunda yapmış olduğu dua, sizden birinin yaptığı dua gibi değildir.

Allah Teâlâ, içinizden, birbirinin arkasına saklanarak şeyhinden ayrılıp kaçanları bilir. Onun emrine aykırı davrananlar, dünyanın kendisine musallat olup onu fitneye düşürmesi ve kalbinden müşahede halâvetini gidermesi gibi bir belaya düşmekten çekinsinler veya başlarına, kendilerine verilen güzel hallerin çekilip alınması gibi acı bir azabın gelmesinden sakınsınlar.

Ayaklarımızın kaymasından ve sapkın hallere düşmekten yüce Allah'a sığınırız. Allah Teâlâ'dan, ayaklarımızı doğru yolda sabit tutmasını, bizleri sevgisi ve saygısı içinde, marifetinde sabitkadem bir halde iken ruhlarımızı almasını isteriz. Âmin.

Allah Teâlâ, seyyidimiz, efendimiz, şerefli peygamberi Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Nûr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(25) FURKAN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Furkan sûresi Mekke'de inmiş olup yetmiş yedi âyettir. Sûre, adını ilk âyette geçen "el-furkân" kelimesinden almaktadır. Furkan, "Hak ile bâtılı birbirinden ayıran" demek olup Kur'an'ın isimlerinden biridir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrenin sonunu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltilmesiyle bitirdi. Bu sûre de Allah Resûlü'nün bütün âlemler için bir uyarıcı olduğu dile getirilerek, yine kendisi yüceltilerek başladı. Bu sûrenin girişinde geçen, *"O Allah ki gökler ve yer O'nundur"* âyeti, önceki sûrenin sonunda geçen, *"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde bulunan her şey O'na aittir"* (Nûr 24/64) âyetiyle uyum ve bağlantı içindedir. Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَارَكَ الَّذ۪ي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِه۪ لِيَكُونَ لِلْعَالَم۪ينَ نَذ۪يرًاۙ
﴿١﴾ اَلَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ
يَكُنْ لَهُ شَر۪يكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْد۪يرًا ﴿٢﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Bütün âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkan'ı indiren Allah'ın şanı yücedir.***

2. ***O, göklerin ve yeryüzünün mülkü*** *(hâkimiyet ve yönetimi)* ***kendisine ait olandır. O, hiç kimseyi çocuk edinmemiştir; mülkünde hiçbir ortağı yoktur. O, her şeyi yaratmış ve onu bir ölçüye göre belirlemiştir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bütün âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkan'ı indiren Allah'ın şanı yücedir."*

"Şanı yüce" anlamı verdiğimiz "tebâreke" kelimesi, hayrı çok ve fazla oldu veya sürekli ve devamlı oldu manasındadır. Bu, sadece Allah'ı yüceltmek için kullanılan bir kelimedir ve geçmiş zaman kalıbıyla kullanılır. O, mana olarak, Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarına akıttığı hayır çeşitlerini içine alır. Bu hayırlardan biri de dinî ve dünyevî bütün hayırların sebebi olan Kur'an'ın indirilmesidir.

Âyetin manası şöyledir: Furkan'ı yani Kur'an'ı indiren Allah çok yücedir.

Furkan, "iki şeyin arasını ayıran" demektir. Kur'an da hak ile bâtılın, helâl ile haramın arasını ayırdığı için ona "Furkan" denmiştir. Bir diğer görüşe göre Kur'an, toptan inmeyip ayrı zamanlarda azar azar indiği (âyetlerin arasını ayırdığı) için ona bu isim verilmiştir. Şu âyette bu manaya dair bir delil vardır:

"Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik" (İsrâ 17/106).

Allah onu kulu Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdi. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "kulu" unvanıyla tanımlanması, ona şeref bahşetmek ve kulluk mertebelerinin en yükseğinin Allah'a kul olmak olduğunu bildirmek içindir. Onda ayrıca, Hz. İsa'ya "Allah'ın oğlu!" diyen hıristiyanlara bir ret bulunup peygamberin sadece onu gönderen zatın kulu olduğuna dikkat çekilmiştir.

Yüce Allah, onu bütün âlemlere, insanlara ve cinlere bir uyarıcı olması için indirdi. "Onu" ifadesiyle kastedilen, ya kendisine vahiy indirilen kulu Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] veya Furkan'dır. Bazıları, insan ve cinlere, melekleri de eklemiştir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] meleklere, onun edebiyle edeplenmeleri için göndermiştir; öyle ki o, hangi makamda dursa ve hangi halde olsa, melekler onun nurlarından bir nur alırlar. İsrâ ve mi'rac mucizesinin hikmeti de budur.

Bazıları, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], hayvanlara ve cansız varlıklara dahi uyarıcı peygamber olarak gönderildiğini; onlara da emrettiği hususlarda ona itaat etmekle ve kendisine hürmet göstermekle emredildiğini söylemiştir. Bütün bunlar, âlemler kapsamına girer. Çünkü Fâtiha sûresinin tefsirinde geçtiği, gibi, Allah'tan başka her şey âlemdir. Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bütün varlıklara peygamber olarak gönderilmesi, kendisine has özelliklerdendir.

O, uyarıcı yani korkutucu olarak gönderilmiştir. Burada, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] müjdeleyici vasfı söylenmedi, çünkü söz, kâfirlerin halleriyle ilgilidir; onlar için de herhangi bir müjde yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, göklerin ve yeryüzünün mülkü kendisine ait olandır."* Hepsinin mülkü (hükümranlığı) sadece O'na aittir, ayrı ve ortak olarak, O'nun dışında hiç kimseye ait değildir. O'nun hükümranlığı her ikisinde devamlıdır. Bu, sonsuz bir kudreti ve hepsini içine alan bir tasarrufu (hükmetme, yönetme ve hâkimiyeti) gerektirmektedir. Bu tasarruf, yoktan var etme, var olanı yok etme, diriltme, öldürme, emretme ve yasaklama şeklinde gerçekleşir.

"O, hiç kimseyi çocuk edinmemiştir." Allah Teâlâ, yahudilerin iddia ettiği gibi Hz. Üzeyir'i ve hıristiyanların ileri sürdüğü gibi Hz. İsa'yı [aleyhisselâm] oğul edinmemiştir.

"O'nun mülkünde hiçbir ortağı yoktur." Âlemde birçok ilâhın bulunduğunu ileri süren putperestlerin dediği gibi Allah'ın hiçbir ortağı yoktur. Âyet, müşriklerin putlarına kestiği kurbanları da reddedip onların bâtıl olduğuna dikkat çekmektedir.

"O, her şeyi yaratmış ve onu bir ölçüye göre belirlemiştir." Allah Teâlâ her şeyi tek başına yoktan var etti. Mecûsîler'le, iki ilâh inancında olup, "Nuru (ışığı) bir ilâh, zulmeti (karanlığı) başka bir ilâh yarattı" diyenlerin iddia ettiği gibi, âlemde iki ilâh yoktur.

Allah Teâlâ, bütün varlıkları ortaya çıkardı ve onları, kendilerinden istediği hususiyet ve hallerine uygun işleri yapacak tarzda hazırlayıp en güzel ölçüde takdir buyurdu. Öyle eşsiz bir ölçü ki güzelliği takdir edilemez ve hakikatine ulaşılamaz. Mesela insanın yaratılış hali bunun en açık örneğidir. İnsana anlama, idrak, tefekkür, dünya ve ahiret işlerini düzenleme, çeşitli sanatları ortaya koyma, yüce yaratıcının varlığına dair değişik delilleri çıkarma gibi özellikler verilmiştir.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Allah her şeyi yarattı ve onun için dünyada bir kalış süresi belirledi.

Mana ne olursa olsun, cümle, önceki âyette belirtilen durum için bir sebep olmaktadır. Şüphesiz Allah Teâlâ'nın her şeyi, bu eşsiz şekil ve ince nizam içinde yaratması, O'nun ilâhlık sıfatında tek olmasını gerektirdiği gibi her şeyin O'nun hükmü ve hükümranlığı altında olmasını da gerektirmektedir. Durum böyleyken, yüce Allah'ın bir çocuğu olduğu ve mülkünde bir ortağı bulunduğu nasıl düşünülebilir?[449] Allah Teâlâ böyle bir halden yüce ve uludur.

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, Furkan sûresinde ve İsrâ sûresinde, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için "kulu" tabirini kullandı. Bununla şuna işaret edildi: Kim kâmil manada kulluk makamını elde ederse onun kalbinde Kur'an'ın Furkan yani ayırıcı özelliğinden büyük bir pay bulunur. O kimse, hak ile bâtılı birbirinden güzel ayırır. Onun ayrıca, ruhu ile melekût (gayb) ve ceberût (gaybın ötesindeki sır) âlemine yükselmekte büyük payı olur; nihayet Rabb'inin hayret verici sırlarını müşahede eder.

449 Açıklama için bk. Ebûssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/492 (Beyrut 1999). Mana, Ebûssuûd'un ibaresine göre verildi (Mütercim).

İnsanları, kalplerine ledünnî ilimlerin inmesinden ve ruhlarıyla mana âlemine yükselmelerini engelleyen tek şey, Rab'lerine tam anlamıyla kulluğu elde edemeyişleridir. Eğer gerçek kulluğu elde etmiş olsalardı, nefislerinin arzusuna değil, Allah'ın muradına uyarlardı; sadece O'nun istediğini isterler, sadece O'nun hükmünü arzularlardı. Böylece bütün varlıkların bağından kurtulup hürriyetlerine kavuşur, kullukları tek ve yüce olan Allah'a olurdu. Böyle olduklarında da peygamberlerin halifesi olurlar, ruhlarıyla mana âlemine yükselirler, kalplerine hak ile bâtılı ayıran ilimler ilham edilirdi; bulundukları zamanda insanlar için birer uyarıcı olmaları için kendilerine bu şekilde manevi destek verilirdi. Her ümmete bir uyarıcı gönderilmesi konusunda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"İçlerinde uyarıcı gelmeyen hiçbir ümmet yoktur" (Fâtır 35/24).

Müşriklerin Bâtıl İşleri

Cenâb-ı Hak sonra, şirke düşenlerin yaptıklarını reddederek şöyle buyurdu:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ
لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا ۝٣

3. *Kâfirler, Allah'ın dışında birtakım ilâhlar edindiler. Onlar, hiçbir şey yaratmayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, ayrıca kendilerine bir fayda ve zarar verme imkânları bulunmayan, öldürmeye, yaşatmaya ve öldükten sonra tekrar diriltmeye güçleri yetmeyen varlıklardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Âlemde uyarılacak kimselerin kapsamına giren *kâfirler, kendilerine Allah'ın dışında birtakım putları ilâh edindiler;* onlara ibadet ediyor ve kendilerinden yardım istiyorlar. *Halbuki onlar, hiçbir şey yaratmayan,* yani herhangi bir varlığı yaratmaya güçleri yetmeyen, bilakis diğerleri gibi *kendileri yaratılmış varlıklardır."*

Âyetin manası şudur: Onlar ilâhlıkta, yaratmada, hâkimiyette ve takdirde tek olan Allah'a ibadeti terkedip onun yerine, hiçbir şeyi yaratmaya güçleri yetmeyen, bilakis kendileri yaratılıp şekil verilmiş olan âciz varlıklara ibadet etmeyi tercih ettiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O taptıkları putlar, kendilerine bir fayda ve zarar verme imkânına sahip değildir."* Yani onların, kendilerinden bir zararı gidermeye ve kendilerine bir fayda vermeye güçleri yetmez. Bu âyet onların son derece âciz ve zayıf olduklarını açıklamaktadır. Gerçekten bazı varlıklar vardır ki çok kere, kendinden bir zararı giderme ve bir faydayı elde etme imkânına sahiptir. O putlar ise hiçbirine sahip değillerdir; hal böyleyken onlar, kendilerine ibadet edenlere bir fayda sağlamaya yahut onlara ibadet etmeyenlere bir zarar vermeye nasıl güç sahibi olurlar?

"Onlar, ayrıca öldürmeye, yaşatmaya ve öldükten sonra tekrar diriltmeye de güçleri yetmeyen varlıklardır." Yani onlar, bir diriyi öldürmeye, bir ölüye ruh üfürüp hayat vermeye, öldükten sonra hesap ve azap için tekrar diriltmeye güç sahibi değillerdir. Halbuki bir ilâhın, bütün bunları yapmaya gücünün yetmesi gerekir. Kâfirlerin böyle son derece cahil ve ahmak olduklarının bildirilmesinde, sanki onların, putların bu halini bilmedikleri ve onlara bunun açıklanmasına muhtaç oldukları anlaşıyor.[450] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

3. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'tan başkasına güvenip dayanır yahut O'ndan başkasına sevgi duyup meylederse o kimse, Allah'tan başka kendisine taptığı bir ilâh edinmiş olur. Her kim, ihtiyacını yüce Mevlâ'sından başkasına arzederse onun arayışı ve çalışması boşa gider; çünkü o kimse, kendisine fayda vermeye gücü yetmeyen bir âciz ve zayıfa tutunmuş olur; böyle biri başkasına nasıl fayda verir?

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah Teâlâ'nın sana gönderdiği bir ihtiyacı gidermek için onu O'ndan başkasına götür-

---

450 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/493.

me. O'nun senin başına getirdiği bir şeyi, başkasına nasıl götürürsün? Kendi ihtiyacını gidermeye gücü yetmeyen bir kimse, başkasının ihtiyacını nasıl giderir?"[451]

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Kim Allah'tan başkasına güvenip dayanırsa o, bir aldanış içindedir. Çünkü aldanma, devam etmeyen şeydir. Allah'tan başkası devam etmez. O, dâimî ve ebedîr; ezelde ve ebedde mevcuttur. O'nun ihsan ve ikramı da devamlıdır. Öyleyse sen, sadece sana her an ve zamanda ihsan ve ikramı devamlı olana güvenip dayan."

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: İzzetime, celâlime ve azametime yemin ederek söylüyorum ki kullarımdan biri, yarattıklarımı bırakıp sadece benden yardım istediğinde, ben bunu onun niyetinden bilirim. Bu durumda, yedi kat gökler ve içindekiler, yedi kat yerler ve içindekiler, ona zarar vermek için tuzak kursalar, ben ona bunlardan bir kurtuluş ve çıkış yolu yaratırım. Yine izzetime ve celâlime yeminle söylüyorum ki kullarımdan biri, beni bırakıp mahlûkattan birinden yardım isterse ben bunu onun niyetinden bilirim; o zaman, onun için gökten gelecek sebepleri elinden keserim, altındaki yeri ona küstürürüm (yeryüzünde de bir çare bulamaz); bundan sonra onun hangi vadide helâk olduğuna aldırış etmem."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an ve Peygamber Hakkında İleri Geri Konuşanlar

Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Hakîm'in şanından bahsettikten sonra, onu ve kendisine indirildiği peygamberi tenkit edenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا اِفْكٌ افْتَرٰيهُ وَاَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ اٰخَرُونَ فَقَدْ
جَاؤُ ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ

451 bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 105-106 (Beyrut 2002).

بُكْرَةً وَاَص۪يلًا ۝٥ قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذ۪ي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ
كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًا ۝٦ وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْش۪ي فِي
الْاَسْوَاقِ لَوْلَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذ۪يرًا ۝٧ اَوْ يُلْقٰٓى اِلَيْهِ كَنْزٌ
اَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا
۝٨ اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ سَب۪يلًا ۝٩

4. ***İnkâr edenler, "Bu Kur'an, Muhammed'in uydurduğu yalandan başka bir şey değildir; bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir" dediler. Böylece onlar, büyük bir zulüm yaptılar ve yalan ortaya attılar.***

5. ***Ayrıca dediler ki: "Bu Kur'an, başkalarından yazıp aldığı öncekilere ait masallardır. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır."***

6. ***De ki: "O kitabı göklerin ve yerin sırrını bilen indirdi. Şüphesiz O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir."***

7. ***Dediler ki: "Bu ne biçim peygamber; yemek yiyor, çarşı pazarlarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilseydi de onunla birlikte uyarıcı olsaydı ya!"***

8. ***"Yahut kendisine bir hazine indirilseydi veya bir bahçesi olsaydı da ondan yeseydi ya!" Zalimler,*** *(müminlere)*, ***"Siz sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler.***

9. ***Resûlüm, bak, senin hakkında nasıl benzetmeler yapıp*** *(doğru yoldan)* ***saptılar. Artık onlar doğru yolu bulamazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler,* inkârda ve azgınlıkta inatlarına devam edenler *dediler ki …"*

Onların, Nadr b. Hâris, Abdullah b. Ümeyye, Nevfel b. Huveylid ve onlara katılanlar olduğu söylenmiştir.

Âyetin sadece Nadr b. Hâris hakkında indiğini söyleyenler de olmuştur. Sözü söyleyenlerin çoğul olarak dile getirilmesi, diğerlerinin bu işte ona katılmalarındandır. Onlar dediler ki:

"Bu Kur'an, Muhammed'in uydurduğu yalandan başka bir şey değildir. Bu, onun tarafından ortaya atılmış bir yalandır; onu kendisi uydurdu. *Onu uydurma işinde bir topluluk da ona yardım etmiştir."* Onlar, bu toplulukla yahudileri kastediyorlar.[452] Onlara göre yahudiler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geçmiş ümmetlerin haberlerini aktardılar, o da bunları kendi ifadeleriyle Kur'an diye ortaya koydu!

Bu topluluğun Addâs,[453] Yesâr ve Ebû Fekihe er-Rûmî olduğu da söylenmiştir.[454] Bu kimselerin Tevrat ve İncil'e ait ilimleri vardı.

Âyetin, *"Bu işte ona bir topluluk da yardım etti"* kısmına şu manayı vermek de muhtemeldir: Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte iman edip İslâm'a giren diğer bir topluluk da, o Kur'an'ın ilan edilip yayılmasında kendisine yardım etti.

Allah Teâlâ, âyetin sonunda kâfirlerin sözleri hakkında buyurdu ki: *"Böylece onlar, büyük bir zulüm yaptılar ve yalan ortaya attılar"* Yani onlar, bu sözleriyle tehlikesi büyük bir zulüm yaptılar; çünkü onlar, önünden ve arkasından hiçbir bâtılın yanaşamayacağı apaçık hakkı (Kur'an'ı), bir beşerin sözüyle ortaya konmuş bir iftira saydılar; fasih Arapça olan ilâhî kelâmın, yabancı bir dil olan Rumca'dan alındığını söylediler. Halbuki o Kur'an, üstün harika nazmı ve güzel tarzı ele alındığında, insanlar ve cinler, onunla yarışmak ve onu hükümsüz bırakmak için bir araya gelseler, onun bir âyetinin benzerini getirmekten âciz kalırlar. Yine bu Kur'an, dinî ve dünyevî saadeti sağlayan hayret verici hükümleri ve

---

452 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/398 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/404 (Beyrut 2004).

453 Bu Addâs, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] Tâif dönüşü tanışan ve kendisine üzüm ikram eden Addâs değildir. Buradaki Addâs, Utbe b. Rebîa'nın kölesi olan Ninovalı bir hıristiyandır. Tevrat ve İncil hakkında bilgisi olan biridir. bk. Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1/348 (Beyrut 2006), Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/143 (Beyrut 1985).

454 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/233 (Beyrut 1996).

gayba dair haberleri yönüyle ele alındığında o, öyle bir noktadadır ki insanlar bütün kuvvet ve imkânlarını kullansalar bile, insan aklı onun hakikatine ulaşamaz, zihinler onun inceliklerini tamam manasıyla anlayıp bitiremez.[455]

Onlar ayrıca, büyük bir yalanla yani bitip tükenmeyen yalanlarla geldiler. Öyle ki onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], yalandan tamamen uzak olduğu halde ona, "Kur'an'ı kendisi uydurdu!" diye yalan isnat ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ayrıca dediler ki: Bu Kur'an, başkalarından yazıp aldığı öncekilere ait masallardır. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır."*

Yani bu Kur'an, Rüstem ve diğerleri gibi, önceki milletlerin haberleri ve yazıp ortaya koydukları masallarıdır. Onu, Peygamber, kendisi yazıp aldı yahut onun yazılmasını istedi, kendisine yazılıp verildi. Böylece sabah akşam kendisine, yazılan bu kitaptan okunuyor, o da okunan bu şeyleri ezberleyip bize okuyor! Şu büyük cürete bak! Allah onları kahretsin, nasıl da hak sözden ve doğru yoldan çevriliyorlar!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey Muhammed, de ki: O kitabı göklerin ve yerin sırrını bilen indirdi."* Yani o Kur'an'ı, göklerdeki ve yerdeki bütün gizli sırları bilen indirdi. Çünkü o Kur'an, normal şartlarda ilâhî bir öğretme olmadan Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] bilmesi imkânsız olan gayb ilimlerini içermektedir. Bu da gösteriyor ki o Kur'an, bütün gaybları bilen yüce zatın katından gelmiştir.

Yani bu Kur'an, öyle kendiliğinden uydurulup ortaya atılacak ve birilerinin öncekilerin haberlerinden alıp yazarak halka sunulacak bir şey değildir. O, semaya ait bir şeydir. Onu, ilminden hiçbir şeyin gizli kalmadığı Allah indirdi; onda, en güzel hikmet ve hüküm çeşitlerini bulundurdu. Cenâb-ı Hak, onları öyle güzel bir şekilde sunmuştur ki hiç kimse öyle sunamaz. Öyle ki bu Kur'an, fesahat ve belâgatıyla hepinizi, bir benzerini getirmekten âciz bıraktı, size gayba ait işleri ve gizli sırları haber verdi. O sırlara ve haberlere sadece her şeyi bilen ve her şeyden

---

455 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/494.

haberdar olan Allah'ın bildirmesiyle ulaşılabilir. Hal böyle iken sizler kalkıp bu Kur'an'ı, birileri tarafından uydurulup ortaya atılmış bir yalan ve iftira saydınız!

Eğer Allah'ın yumuşak davranması ve merhameti olmasaydı, sizler bu yaptığınızdan dolayı başınıza sağanak şeklinde azabın inmesini hak etmiştiniz. *"Şüphesiz O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* Bunun için size mühlet verdi, sizi hemen azaba uğratmadı. Bu, onlara gelecek azabın ertelenmesinin sebebidir. Yani Allah, ezel ve ebedde mağfiret sahibidir; bunun için, her şeye gücü yettiği halde, kendisi ve resûlü hakkında söylediklerinizden dolayı hak ettiğiniz azabı sizlere hemen göndermedi.

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, kendisine vahiy indirilen peygamber hakkındaki tenkitlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Kâfirler dedi ki: Bu ne biçim peygamber! Yemek yiyor, çarşıda pazarda dolaşıyor!"

Onların, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] "peygamber" demeleri, onu peygamber olarak kabul ettikleri için değil, kendisiyle alay etmek içindir. Onlar sanki şöyle dediler: "Kendisinin peygamber olduğunu iddia eden şu kişi neden sizin yediğiniz gibi yemek yiyor, yiyecek rızık elde etmek için, sizin gezip dolaştığınız gibi çarşılarda geziyor?"

Onlar bu sözleriyle şunu demek istediler: Eğer o, iddia ettiği gibi bir peygamberse bizden farklı bir hale niçin sahip değil?

Kâfirlerin sözleri şöyle devam ediyor: *"Ona,* gerçek sûretinde *bir melek indirilseydi de onunla birlikte uyarıcı olsaydı ya!"*

Kâfirler önce, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yeme içme gibi maddi şeylere ihtiyacı olmayan bir melek olmasını teklif ettiler, sonra bundan vazgeçerek onun yanında kendisini tasdik eden, insanları uyarma işinde ona destek veren, sözünü nakleden ve söylediklerini insanlara açıklayan bir meleğin bulunmasını istediler.

Kâfirlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Yahut ona* gökten, kendisini geçim peşinde koşmaktan kurtaracak *bir hazine indirilseydi veya* zenginler gibi *bir bahçesi olsaydı da ondan yeseydi ya!"*

Özetle kâfirler önce, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] melekler gibi yeme ve içmeye ihtiyacı olmayan biri olmasını istediler, bir peygamberin insan olmasını hayretle karşıladılar. Sonra bu iddialarından vazgeçip Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanında kendisini tasdik eden ve uyarı işinde ona yardım eden bir meleğin bulunmasını istediler. Daha sonra bundan da vazgeçip onun yanında, ihtiyaç zamanlarında sıkıntısını gidereceği bir hazineye sahip olmasını teklif ettiler. Ardından ondan da vazgeçip onun, zenginler ve kendileri gibi ürününden yiyeceği bir bahçesinin olmasını istediler.

Allah Teâlâ âyetin devamında buyurdu ki: "*Zâlimler,* yani yukarıdaki sözleri söyleyen o Kureyş kâfirleri müminlere, '*Siz sadece büyülenmiş,* büyülenip de aklını kaybetmiş *bir adama uyuyorsunuz' dediler.*"

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Resûlüm, bak, senin hakkında nasıl benzetmeler yaptılar.*" Bak, onlar senin hakkında, nasıl akıl dışı ve tuhaflığında dolayı darbı-mesel yerine geçecek şeyler söylediler; senin için gerçeklikten uzak, kabulü mümkün olmayan bu vasıfları ve halleri uydurup ortaya attılar. "*Böylece* hak yoldan *saptılar. Artık onlar doğru yolu bulamazlar.*" Doğruya giden yolu bulamazlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, üzerinde karar kıldıkları yeni bir söz bularak senin peygamberliğini tenkit edip yaralamaya bir yol bulamazlar.

Âyete verilen bir diğer mana şudur: Onlar apaçık bir şekilde doğru yoldan saptılar; artık kendilerini ona ulaştıracak bir yol bulamazlar. Çünkü bu bâtıl şeyleri kullanmayı alışkanlık haline getiren bir kimse, kendisini hakka ve doğruya ulaştıracak şeyleri kullanması neredeyse imkânsızdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

4-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadık velilerin, birtakım insanlar tarafından yalanlanması, öteden beri devam edegelen bir durumdur. Manevi yolu inkâr edenler, sadık velilerden birtakım ilimler ve sırlar işittiklerinde, "Bu onun feyzinden

değildir, o bunları sadece başkasından alarak nakletti, onu ortaya koymada başka bir grup da kendisine yardım etti" derler. Onlara de ki:

"Bunu onların kalbine, göklerdeki ve yerdeki bütün sırları bilen yüce Allah indirdi. O, çok affeden ve çok acıyandır. Bunun için O, sevdiği kulları, kendi sıfatınlarından biriyle örttü, onu kendi sıfatlarının tecellileriyle şereflendirdi, böylece onları, kendisinde verdiği nur ve destekle zatına ulaştırdı, yoksa bunu, onlardan gelen bir şeyle yapmadı.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kâfirler, 'Bu ne biçim peygamber; yemek yiyor, çarşıda pazarda dolaşıyor' dediler"* âyeti hakkında deriz ki: Münkirler, bir insanda, beşerî özellikleriyle birlikte veliliğin bulunmasını inkâr ettiler; halbuki veliliğin bulunması, insanın beşerî özelliklerinin yok olmasını gerektirmez. Bu konudaki açıklamalar defalarca geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kâfirlerin Yersiz İsteklerine Ret

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin yersiz isteklerini reddederek şöyle buyurdu:

تَبَارَكَ الَّذ۪ٓي اِنْ شَٓاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْراً مِنْ ذٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُوراً ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَاَعْتَدْنَا
لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَع۪يراًۚ ﴿١١﴾ اِذَا رَاَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ سَمِعُوا
لَهَا تَغَيُّظاً وَزَف۪يراً ﴿١٢﴾ وَاِذَٓا اُلْقُوا مِنْهَا مَكَاناً ضَيِّقاً مُقَرَّن۪ينَ دَعَوْا هُنَالِكَ
ثُبُوراًۜ ﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُوراً وَاحِداً وَادْعُوا ثُبُوراً كَث۪يراً ﴿١٤﴾ قُلْ
اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّت۪ي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ كَانَتْ لَهُمْ جَزَٓاءً
وَمَص۪يراً ﴿١٥﴾ لَهُمْ ف۪يهَا مَا يَشَٓاؤُ۫نَ خَالِد۪ينَۜ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ وَعْداً مَسْؤُ۫لاً ﴿١٦﴾

10. *O Allah öyle yücedir ki dilerse sana bundan daha güzelini, içinden ırmaklar akan cennetler verir, senin için saraylar yapar.*

11. *Fakat onlar kıyameti yalanladılar. Biz ise kıyameti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık.*

12. *Ateş (cehennem) onları uzak bir mesafeden görünce, onun korkunç kaynamasını ve uğultusunu işitirler.*

13. *Elleri boyunlarına bağlı olarak onun daracık bir yerine atıldıkları zaman, orada yok olup gitmeyi isterler.*

14. (*Onlara şöyle denir*): *"Bugün bir kere yok olmayı değil, çok kere yok olmayı dileyin."*

15. *De ki: "Bu mu daha hayırlıdır yoksa müttakilere vaat edilen ebedî kalınacak cennet mi?" Orası onlar için bir mükâfat ve varış yeridir.*

16. *Onlar için orada istedikleri her şey vardır; orada ebedî olarak kalacaklardır. Bu, Rabb'inin yapmayı üstlendiği,* (*yerine getirilmesi*) *istenen bir vaattir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah öyle yücedir ki dilerse sana,* cennette vermeyi vaat ettiğinin bir benzerini dünyada vererek, *bundan daha güzelini* yani onların senin için olmasını istedikleri bahçeden daha hayırlısını, *içinden ırmaklar akan cennetler verir.*" Şüphesiz o, onların istedikleri gibi, içinde nehirleri olmayan tek bir bahçeden daha hayırlıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah* ayrıca, *dilerse senin için* dünyada, ahiret sarayları gibi *saraylar yapar.*" Fakat Allah bunu yapmayı dilemedi; çünkü dünya, Allah Teâlâ'nın ahirette seçkin dostlarına verdiği şeyleri içine alacak kadar geniş değildir; onun zamanı ve mekânı dardır.

Âyet-i kerimede, kâfirlerin ilk iki teklifine bir cevap verilmedi. Bu teklifler, meleğin indirilmesi ve gökten hazine gönderilmesiydi. Onların, bâtıl ve ilâhî hükümlerin hikmetine ters olduğu açık olduğu için, cevap verilmeye gerek görülmedi; ancak onların son teklifine cevap ve-

rildi, çünkü o, bütünüyle hikmete ters değildir. Allah Teâlâ bazı peygamberlere, peygamberlikle birlikte büyük bir mülk de vermiştir; fakat bunlar çok azdır.

Allah Teâlâ sonra, kâfirlerin önceki cinayetlerinden (büyük kusurlarından) dolayı kendilerini kınamayı terkederek, onların diğer bir cinayetini dile getirip kendilerini kınamaya geçerek şöyle buyurdu:

"Bilakis onlar, kıyameti yalanladılar." Yani onlar, bütün bunlardan daha hayret edilecek bir şeyi yaptılar; bu, kıyameti inkâr etmeleridir.

Âyeti, öncesine bağlayarak ona şu manayı vermek de mümkündür: Onlar kıyameti yalanlamış kimselerken, bu cevaba nasıl iltifat ederler? Onlar ahirete inanmazlarken, sana ahirette vaat edilen şeylerin benzerinin dünyada hemen verilmesine nasıl inansınlar?

Cenâb-ı Hak sonra, ahireti yalanlayanların cezasını özetle dile getirerek şöyle buyurdu: *"Halbuki biz, kıyameti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık."* Yani biz, kıyameti yalanlayanlar için, alevleri ve tutuşması şiddetli bir azap hazırladık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, kim olursa olsun, ahireti yalanlayan herkes için bu azabı hazırladık. Zaten kâfirler bu grubun içine öncelikle girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ateş,* cehennem *onları uzak bir mesafeden görünce,* yani onlara, bakanın uzak mesafeden göreceği bir mesafeden yönelince, *onun korkunç kaynama sesini ve uğultusunu işitirler."* Cehennemin kaynama sesi, kızgın kimsenin haline ve içinden gelen sese benzetildi. Allah Teâlâ'nın, cehennemde bir idrak yaratıp onun da kâfirlere kızması ve onlara iç çekmesi akıldan uzak değildir.

Âyette geçen uzak mesafeyi, bir insanın baktığında görüş mesafesi olarak açıkladık; buna, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], mümin ve kâfir hakkında buyurduğu şu hadis-i şerif delildir:

"Onların ateşleri birbirini görmesin (biri diğerinin ateşini göremeyecek kadar evleri birbirinden uzakta olsun)."[456]

---

456 Hadis için bk. Ebû Davud, Cihad, 95; Nesâî, Kasâme, 27.

Şöyle diyenler de olmuştur: Cehennemden çıkan bu ses, içindeki zebânilerden (azap meleklerinden) gelmektedir, fakat mecazi olarak ses cehenneme nisbet edilmiştir. Bu görüş doğrudan uzaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, elleri boyunlarına bağlı olarak cehennemin daracık bir yerine atıldıkları zaman, orada yok olup gitmeyi isterler."* Çünkü genişlikteki rahatlık daha çok olduğu gibi dar mekândaki sıkıntı da çok büyük olur. Cennetin, "gökler ve yer genişliğinde" şeklinde tanımlanmasının sırrı budur.

Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer'in [radıyallahu anhümâ] şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Mızrağın ucundaki demir mızrağı sıkıştırdığı gibi cehennem de onları sıkar."[457]

Âyetteki durum Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sorulunca şöyle buyurmuştur:

"Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki duvara çakılan çivi duvara girmesi için zorlandığı gibi onlar da cehennemin içinde öyle zorlanırlar."[458]

Onlar, elleri demir halkalar içinde boyunlarına bağlanmış vaziyette, zincirlerle sarılmış olarak cehenneme tıkılırlar. Yahut ayaklarına demirden paranga vurulmuş halde her kâfir şeytanıyla birlikte zincirlere bağlanır. Onlar bu halde cehennemin içinde dar bir yere atıldıkları zaman, o korkunç mekânda ve dehşet dolu halde, "Ölüm! Ey ölüm, işte tam zamanın, gel de bizi yok et!" diye bağrışırlar. Bulundukları sıkıntıdan kurtulup rahatlamak için ölmeyi temenni ederler. Onlara şöyle denir:

"Bugün yok olmayı bir kere değil, pek çok kere isteyin!" Yani ölmek için, bir kere ölümü çağırmayın, sadece bir kere dua etmeyin, bilakis pek çok defa dualar edin; gerçekten sizin içinde bulunduğunuz bu azap, sonsuz şiddeti ve süresinin uzunluğu sebebiyle her an defalarca dua etmeyi gerektirecek dehşettedir.

Bu âyet, azabın korkunçluğunu ve dehşetini göstermektedir.

---

457 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/407.

458 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/407; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/240.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Siz öyle bir azaba düştünüz ki onda tek bir ölüm yoktur, aksine pek çok azap ve helâk vardır. Bu durum, ya onun için değişik çeşitte pek çok azabın bulunmasındandır; her bir azap çeşidi, şiddeti ve korkunçluğu ile birer helâktir. Yahut onların derileri yanıp yok olduğu zaman, onun yerine kendilerine yeniden deri verilir; bunun da bir sonu yoktur. Bu yorum, burada anlatılan duruma uygun değildir. Bu açıklamalar için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[459]

Hz. Enes [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Ateşten ilk elbise giydirilecek olan İblîs'tir. İblîs, elbisenin bir ucunu kaşının üzerine koyar ve peşinden ateşe dalar, onun zürriyeti de peşinden dalar. İblîs, ateşte, "Ey ölü, (gel de beni kurtar!)" der. Onlar da kendisine cevap olarak, "Ey ölüm (Gel de bizi yok edip şu halden kurtar!)" derler. Hepsi ateşin içinde durdurulur ve, *"Bugün yok olmayı bir kere değil, pek çok kere isteyin!"* denir.[460]

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette şöyle buyuruyor: "Ey Muhammed, onlara, kendilerini azarlamak, alay etmek ve onları üzüntü içinde bırakmak için *de ki: 'Bu mu daha hayırlıdır, yoksa müttakilere vaat edilen ebedî kalınacak cennet mi?'"* Yani kıyameti yalanlayan kâfirlere hazırlanan bu şekildeki bir azap mı hayırlıdır yoksa Allah'ın müttakilere vaat ettiği cennet mi hayırlıdır? Aslında cehennemde bir hayır olmadığı halde, onlarla alay etmek için böyle söylenmiştir.

Cennetten ebedîlik özelliği ile bahsedilmesi, onu övmek içindir. Müttakilerden kasıt, normal takva haline sahip olan kimselerdir, yoksa takvanın son noktasına ulaşan kimseler değildir.

"Bu cennet, Allah'ın ilminde veya levh-i mahfûzda belirlendiği gibi, *onların amellerine karşılık bir mükâfat ve* ölümden sonra varacakları *bir dönüş yeridir."*

---

459 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/498.

460 Ahmed, *Müsned*, 3/152; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/412; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2669; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/408; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/240.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için orada istedikleri her şey vardır."* Onlar için, cennette canlarının çektiği her türlü nimet ve hayır çeşidi vardır. Bu durum, diğer bir âyette şöyle dile getirilmiştir:

"Orada, canlarının istediği ve gözlerinin zevk alacağı her şey vardır" (Zuhruf 43/71).

Şunu demek mümkündür: Cennette her grup, kendisine ihsan edilen derece ve nimetlerle kanaat eder; bulunduğu durumdan daha yüksek mertebelere ulaşmak istemez; bu durumda hiç kimse istediğinden mahrum bırakılmamış ve bütün cennetlikler aynı seviyede bulunmamış olur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır."* Kendileri ve içinde bulundukları nimetler yok olmaz. *"Bu, Rabb'inin yapmayı üstlendiği, istenen bir vaattir."* Yani o, istenmeye ve talep edilmeye gerçekten layık bir vaattir; çünkü yarışanlar onun için yarışmaktadır.

Bir diğer mana: O, müminlerin şu dualarında isteyip durduğu vaattir: *"Rabbimiz, peygamberlerin diliyle bize vaat ettiğin şeyleri bize ver!"* (Âl-i İmrân 3/194). Yahut o, meleklerin, *"Rabbimiz, onları, kendilerine vaat ettiğin adn cennetlerine koy"* (Mü'min 40/8) şeklindeki dualarıyla müminler için istedikleri vaattir.

Allah Teâlâ, vaadine aykırı davranmayacağı için, sanki bunu onlara vermeyi kendi üzerine borç yapmıştır. Bu, O'nun bir ihsanı ve lutfu olarak gerçekleşecektir.

Âyette, *"Senin Rabb'inin bir vaadidir"* buyrulması, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şeref bahşetmesi içindir. Onda ayrıca şu bildirilmektedir: Sonsuz kerem ve ihsan sahibi olan Rabb'inin bu nimetlerine ilk ulaşacak olan şüphesiz Allah Resûlü'dür. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[461]

461 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/499.

10-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

O Allah öyle yücedir ki sana bundan daha hayırlısını verir; o, dünyada velilere hemen verilmiş olan marifet cennetidir. O marifet cennetlerinin altından, ilim nehirleri ve ilâhî ihsan feyizleri akar. O senin için, içinde duracağın ve ayrılıp gireceğin manevi saraylar yapar. Onlar, hak yolcularının menzilleri ve mukarrebînin (ilâhî huzurda kabul gören âriflerin) makamlarıdır. Sen, müşahede ve Hakk'a nazar mahallinde yerleşip kalana kadar böyle devam eder. O, ihsan makamında sürekli ilâhî huzurda bulunmaktır.

Fakat bu büyük hayırdan yüz çevirenler kıyameti yalanladılar. Bu yalanlamanın sebebi, onların, bütünüyle dünyaya dalmak ve dünya ile meşgul olup ahirete hazırlanmayı unutmak gibi kıyameti yalanlayan kimselerin yaptığı işleri yapmalarıdır.

Biz, kıyameti yalanlayanlara alevli bir ateş hazırladık. Bu ateş, yorgunluk, hırs, korku, endişe ve dünyaya yönelme gibi kalbi yakıp kavuran bir ateştir. Dünya onlara uzak bir mekândan yöneldiğinde, onun öfkeli sesini ve homurtusunu işitirler. Bu onun, dünyayı talep edenlere karşı kızgınlığından dolayıdır; çünkü onlar, dünyadaki şeyleri yüce Mevlâ'larının rızasına tercih ettiler. Onlar, dünya meşgalesinin içine atıldıklarında ve onu elde etme zamanı iyice daraldığında, yok olup gitmek için dua ederler. Bu, ölüm alametlerini ve kabre yolculuk hallerini gördükleri zaman olur; fakat bu feryat onlara bir fayda vermez.

Onlara de ki: *"Bu durum mu hayırlıdır yoksa ebedî cennet mi?"* Bu cennet, Allah Teâlâ'nın, kendisinden başka her şeyden kalbini koruyan müttakilere vaat ettiği marifet cennetidir. Bu marifet cenneti, onların nefisleriyle mücâhedede sabretmelerine karşılık kendilerine mükâfat olarak bahşedilen bir cennettir. Orası onlar için, ruhlarıyla ve sırlarıyla varacakları bir dönüş yeridir. Orada onların her istediği vardır. Çünkü o zaman onların bütün işleri, Allah'ın "ol" emriyle meydana gelir. Bu, Rabb'inin vermeyi üstlendiği, âriflerin isteyip peşine düşecekleri bir vaattir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Ahireti Yalanlayanlara Korkunç Azap

Cenâb-ı Hak sonra, ahireti yalanlayanların karşılaşacakları korkunç ve feci azabı açıklayarak şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَقُولُ ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ
عِبَادِى هٰٓؤُلَٓاءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِى
لَنَٓا اَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى
نَسُوا الذِّكْرَۚ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَۙ فَمَا
تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًاۚ وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾

17. ***O gün Rabb'in, onları ve Allah'ı bırakıp da taptıkları şeyleri bir araya getirerek putlara, "Benim kullarımı siz mi saptırdınız yoksa onlar kendileri mi doğru yoldan saptılar?" der.***

18. ***Onlar da der ki: "Seni tenzih ederiz*** *(Zatını her türlü noksanlıktan uzak tutarız)****; seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve babalarına bolca nimet verdin; böylece zikri unuttular ve helâke giden bir toplum oldular."***

19. ***Müşriklere denir ki: "İlâh diye taptıklarınız, sizi söylediklerinizi konusunda yalancı çıkardı. Artık kendinizden azabı savmaya gücünüz yetmez ve kendinize yardım da edemezsiniz. Sizden kim zulmederse ona büyük bir azap tattırırız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, onları toplayacağımız günden bahset. *O gün Rabb'in, onların hepsini* öldükten sonra diriltip hesap için *toplar.*" O gün, kelimelerin ifade edemeyeceği korkunç ve kötü şeyler, hiç alışılmadık garip haller olur. *"O gün Allah onları, Allah'ı bırakıp*

taptıklarıyla birlikte mahşere toplar." Kendisine tapılan bu varlıklar melekler, Hz. İsa ve Hz. Üzeyir'dir [aleyhisselâm]. Kelbî, onların putlar olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ o gün putları konuşturur.

Âyetin, canlı cansız bütün tapılanları kapsadığı da söylenmiştir. Buna göre sanki şöyle denmiş oluyor: Onları, taptıklarıyla birlikte mahşerde toplarız.

Cenâb-ı Hak, hepsini bir araya topladıktan sonra Allah'tan başkasına ibadet edenleri ayıplamak ve delilsiz bırakıp susturmak için, kendisine ibadet edilenlere, *"Benim kullarımı,* size ibadete çağırarak *siz mi saptırdınız, yoksa onlar,* doğru görüşü bozarak ve haktan yüz çevirerek *kendileri mi yoldan saptılar?"* diye sorar.

Allah Teâlâ, kendilerine ibadet edilen varlıkların halini bildiği halde, onlara bu soruyu sormasının faydası, onların buna cevap vermesi, böylece kendilerine ibadet edenleri yalanlayarak onları susturmak ve pişmanlıklarını artırmaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar da* cevap olarak *der ki: Seni tenzih ederiz,* zatını her türlü noksanlıktan uzak tutarız."

Bu söz, kendileri hakkında söylenen şeylerden hayretlerini dile getirmek için söylenmiştir. Kendilerine tapılan bu varlıklar, ya bütün günahlardan korunmuş meleklerdir yahut konuşamayan ve hiçbir şeye gücü yetmeyen cansız putlardır.

Yahut onlar bu sözle, Cenâb-ı Hakk'ı bütün ortaklardan tenzih etmeyi (uzak tutmayı) kastettiler. Sonra şöyle dediler:

"Bize, seni bırakıp da kendilerine tapacağımız *başka dostlar edinmek yaraşmaz,* bizim böyle bir şey yapmamız uygun ve doğru değildir. Böyle bir şey bizim halimize ters düşer. Bu durumda, bizim onları dost edinmemiz bir yana, başkalarını, seni bırakıp başka varlıkları dost edinmeye nasıl sevkederiz?

Âyete şu mana da verilmiştir: Bizim seni bırakıp başka birini tapmak için dost edinmemiz uygun değilken, nasıl olur da başkalarını, seni bırakıp bizleri tapınacak rab edinmeye sevkederiz?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat sen onlara ve babalarına bolca nimet,* mal, evlat ve uzun ömür *verdin;* böylece onlar, şehvetlere ve nimetlere daldılar, *sonunda zikri unuttular,* yani seni zikretmekten, sana imandan ve dinine tâbi olmaktan gafil oldular; aslında hidayet sebebi olan nimet ve afiyeti azgınlığa vesile yaptılar. Böylece, senin ezelî ilminde ve hükmünde takdir buyurduğun gibi, *helâke düşen bir toplum oldular."*

Sonra kâfirlere hitap edilerek denir ki: *"İlâh diye taptıklarınız, sizi söylediklerinizi konusunda yalancı çıkardı."* Bu, Allah Teâlâ tarafından, putlara tapanlara karşı, onları ileri derecede azarlayıp susturmak için getirilen bir delildir. Yani Cenâb-ı Hak puta tapanlara o anda şöyle der: "Ey kâfirler, gördünüz ya, kendilerine ibadet ettiğiniz varlıklar, sizin, 'Bunlar bizi sapıttı' sözünüzü yalanladılar."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık kendinizden azabı savmaya gücünüz yetmez ve kendinize yardım da edemezsiniz."*

Âyete, diğer bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: O taptıklarınızın, sizden azabı gidermeye ve size herhangi bir şekilde yardım etmeye güçleri yetmez.

Cenâb-ı Hak sonra, bütün muhataplara hitap ederek şöyle buyurdu: *"Sizden kim zulmederse ona büyük bir azap tattırırız."* Âyetteki zulüm, şirk koşmak manasındadır. Bu, sizden kim Allah'a ortak koşarsa anlamına gelir. Bunu şu âyetten anlıyoruz: *"Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür"* (Lokman 31/13). Çünkü zulüm, bir şeyi bulunması gereken yerin dışına koymaktır. Kim yaratılmış bir mahlûku, yüce yaratıcısına ortak ederse büyük bir zulüm yapmış olur.

Âyetin manası şudur: Ey mükellefler, sizden kim, bu kâfirler gibi kibir ve inatta ısrar edip her konuda haddi aşmaya ve fesada devam ederek zulüm yaparsa ona ahirette miktarını tarif ve takdir edemeyeceği büyük bir azap tattırırız. Bu azap, cehennemde ebedî olarak kalmaktır. Ondan Allah'a sığınırız.

17-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'tan başka bir şeye âşık olursa onun kulu olur, bu şey tek veya birden fazla olabilir. Onlara denir ki: "Bu kullarımı siz mi sapıttınız, yoksa onlar mı doğru yoldan saptılar?" Onlar bundan uzak durarak derler ki:

"Hayır, onları biz saptırmadık, fakat sen onları, dünya nimetlerine daldırdın, kendilerini seni zikretmekten, varlıkları tefekkür etmekten ve hadiselerden ibret almaktan veya müşahede ve hakkı görmekten alıkoydun; nihayet Allah'ın zikrini unuttular ve helâke düşen bir topluluk oldular."

Bir haberde şöyle denilmiştir: "Kıyamet gününde dünya, saçları ağarmış gözleri masmavi yaşlı bir kadın kılığında mahşere getirilir. Dünya, 'Benim evlatlarım (bana tâbi olanlar) nerede?' diye seslenir; onlar da kendisinden nefret ettikleri halde onunla bir araya gelirler, sonra dünya önlerine geçip onları cehenneme götürür."[462]

Allah Teâlâ'nın, *"Sizdin kim zulmederse ona büyük bir azap tattırırız"* âyetinin bir manası şudur: Sizden kim, kullukta istikametten ayrılır ve rubûbiyyetin azametini müşahededen uzaklaşırsa ona büyük bir azap tattırırız. Bu azap, onun (Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen) sürekli perdeli kalmasıdır. Bu kimse ancak, (ahirette, mümin olan) avam halkla birlikte, onlara ayrılan bir vakitte, cemalullaha bakabilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün Peygamberler Beşerdir

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, "Bu ne biçim peygamber; yemek yiyor ve çarşılarda geziyor?" sözlerine cevap vererek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلٖينَ اِلَّٓا اِنَّهُمْ لَيَاْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِى

الْاَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً اَتَصْبِرُونَۚ وَكَانَ رَبُّكَ بَصٖيرًا ﴿٢٠﴾

462 Benzer bir haber için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-Dünyâ*, nr. 123.

20. Biz senden önce de yemek yiyen ve çarşılarda yürüyen kimseleri peygamber olarak gönderdik. *(Ey insanlar!)* ***Sizi birbiriniz için imtihan sebebi yaptık; bakalım sabredecek misiniz? Rabb'in her şeyi görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak müşriklerin, *"Bu ne biçim peygamber; yemek yiyor, çarşı pazarlarda dolaşıyor ..."* sözlerine bir cevap ve Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli olarak buyuruyor ki:

"Biz senden önce bedenlerini ayakta tutmak için *yemek yiyen,* ona muhtaç olan *ve* ihtiyaçlarını gidermek için *çarşılarda yürüyen insanları peygamber olarak gönderdik."* Senin bu özelliklere sahip bir peygamber olman yeni bir durum değildir.

"Ey insanlar! Sizi birbiriniz için imtihan sebebi yaptık. Bakalım sabredecek misiniz?" Bu hal, önceki durum için bir sebeptir. Yani benim, peygamberleri maddeye muhtaç, (genelde) mal yönünden fakir ve geçim ihtiyaçları için çarşı pazarlarda dolaşan birileri yapmam sadece bir imtihan ve onlara tâbi olanların halini ortaya çıkarmak içindir. Bu şekilde, kimin, bir şey beklemeksizin kendilerine tâbi olduğunu ve fakirliklerinden dolayı onlardan yüz çevirmediğini ortaya çıkarırız. Bunun için bazınızı diğerleri için bir imtihan sebebi yaptım.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Sizleri birbiriniz için bir imtihan sebebi yaptım. Bunu, onlardan işittiğiniz kötü şeylere sabretmeniz, hakka aykırı davrananları görmeniz ve sizlere bir dünya malı verilmeden doğru yola tâbi olmanız için yaptım. Eğer peygamberlerime dünya malı verip onları, kendilerine karşı gelinmeyecek bir halde bulundurmayı dileseydim, bunu muhakkak yapardım; fakat ben, peygamberleri sizlerle, sizleri de onlarla imtihan etmeyi takdir ettim."[463]

Peygamberlerin mal yönünden fakir olmasının hikmeti, onlara tâbi olanların ihlâsını gerçekleştirmek ve onların meziyetini ortaya çıkarmaktır; çünkü onlar peygamberlere dünyevî bir iş ve menfaat olmaksızın sırf Allah rızası için tâbi olmaktadırlar.

---

463 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/409.

Nesefî demiştir ki: "Yahut biz seni onlar için bir imtihan yaptık; çünkü, eğer sen hazinelere, bağ ve bahçelere sahip olsaydın, onların sana itaati dünya için olurdu veya dünya menfaati karışırdı. Seni fakir bir peygamber olarak göndermemizin tek sebebi, sana tâbi olanların sadece bizim için tâbi olmasıdır."[464]

Hâşiye'de[465] şöyle geçer: "Denilmiştir ki: Dünya, bela ve imtihan yurdudur. Allah Teâlâ, mümin kâfir bütün insanları birbirine imtihan sebebi yapmayı murat etmiştir. Her biri, diğeri ile denenir. Zengin, fakir ile imtihan edilir; zenginin fakire iyilikte bulunması ve kendisiyle alay etmemesi gerekir. Aynı şekilde fakir de zengin ile imtihan edilir; fakire, zengine haset etmemesi ve ondan sadece verdiğini alması gerekir. Onların her biri, üzerindeki hakkı yerine getirmeye ve kendisine düşeni yapmaya sabretmelidir. Şüphesiz bu dünya, sabır gerektiren şeylerle yükümlü ve sorumlu olduğumuz bir yerdir. Allah Teâlâ, kâfirlere mühlet tanımasını ve bolca nimet vermesini, müminler için bir fitne ve imtihan sebebi yaptı. Onlar bu duruma sabrettiklerinde, haklarında şu âyet indi:

'Sabretmelerine karşılık olarak ben, bugün onları mükâfatlandırdım" (Mü'minûn 23/111). Velhâsıl, Allah Teâlâ insanları dilediği şekilde düzene koydu; her birine özel olarak zenginlik, fakirlik, ilim, cehalet, peygamberlik veya diğer şeyler verdi. Diğer özellikler de böyledir. Bunu, hükmüne ve taksimine teslim olanla, bu konuda kendisine karşı geleni ortaya çıkarmak, üzerine düşeni yerine getirerek şükreden ve sabredenlerle böyle yapmayanları ayırmak için yaptı. Bu konudaki hikmetini en iyi O bilir. Bunun için Allah Teâlâ âyetin sonunda şöyle buyurdu: *'Rabb'in, her şeyi görendir.'*

Mukâtil[466] demiştir ki: "Bu âyet Ebû Cehil, Velîd b. Mugîre, Âs b. Vâil ve Nadr b. Hâris hakkında indi. Onlar Ebû Zer, Ammâr, Süheyb ve

---

464 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/239.

465 Bu hâşiye, müfessir İbn Acîbe'nin tarikat silsilesinde bulunan âlim ve âriflerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı bir hâşiyedir. *Hâşiyetü'l-Fâsî* diye meşhurdur.

466 Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

diğer fakir müslümanları görünce, 'Müslüman olup da bunlar gibi mi olacağız?' dediler. O zaman bu âyet indi. Âyette müminlere hitap edilerek, 'Bu sıkıntı ve fakirlik haline sabretmez misiniz?' buyruldu."[467]

Nesefî âyeti şöyle tefsir etmiştir ki: "Bakalım; bu imtihana sabredip de sevap mı alırsınız yoksa sabretmeyip gamınıza gam mı katarsınız? Anlatıldığına göre salihlerden biri geçim darlığından iyice sıkıldı, kızgın bir şekilde dışarı çıktı; kafile halindeki hayvanlarda yüklü bol yiyecek gördü, aklından bir şeyler geçirdi. O sırada birinin, *'Sizi birbiriniz için imtihan sebebi yaptık; bakalım sabredecek misiniz?'* âyetini okuduğunu işitti; hemen toparlanıp, 'Ey Rabbimiz, bilakis sabrediyoruz!' dedi."[468]

Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, *'Bakalım sabredecek misiniz?'* şeklindeki soru, emir manasında olup, 'Sabredin' demektir. Kime Allah'ın özel yardımı yetişirse o kimse sabreder ve şükreder. Kim de ilâhî rahmetten mahrum bırakılıp kendi haline terkedilirse o sabretmez, inkâra gider."[469]

Şöyle denilmiştir: Âyette, kulun, nazarında kendisi için imtihan sebebi yapılan şeyden yüz çevirmesi emredildi. Şu âyette emredildiği gibi:

"Onlardan bazı kesimlere, kendilerini denemek için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme!" (Tâhâ 20/131). Bu durumda insanın sadece, hadis-i şerifte geçtiği gibi,[470] (haline şükretmesi için) kendisinden aşağıda olanlara bakması gerekir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'in her şeyi görendir."* O, kulunu müptela kıldığı şeyin hikmetini bilendir. Yahut Allah, sabredeni veya feryat edeni en iyi görüp bilendir.

---

467 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/410.

468 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/239.

469 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/304.

470 Konuyla ilgili hadis-i şerifin meali şöyledir: *"Sizden biri, mal ve yaratılış yönünden kendisinden daha üstün birine bakınca, gözünü ondan çekip kendisinden daha düşük olan birine baksın; böyle yapması haline şükretmesi için daha uygundur"* (Hadis için bk. Buhârî, Rikak, 30; Müslim, Zühd, 8; Libâs, 38; Ahmed, *Müsned*, 2/314).

Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bu âyet, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] onun güzel sabrına karşılık bol sevap verileceğine dair yüce bir vaattir. Onda ayrıca, "senin Rabb'in" ifadesiyle, Rab ismi, Hz. Peygamber'e ait zamirle tamlama halinde dile getirilerek kendisine büyük bir şeref bahşedilmiştir."[471]

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerin ve velilerin üzerinde gittiği yol, fakirlik ve dünya yükünü hafif tutmaktır. Bu, bir zarurete düşüp bir süre bekledikten sonra, ihtiyaç ölçüsünde dünya malına yönelmektir. İşin başında ve sonunda takip edilecek yöntem budur. Allah'ın yardımıyla hedefine ulaşana kadar buna sabretmelidir. Velilerden bir kısmına, manevi halinde temkin sahibi olduktan sonra dünyanın gelmesi ona bir zarar vermez. Bununla birlikte en şerefli hal, Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] gittiği yoldur. Bu yol, dünya malından (kendisine ve ailesine yetecek kadar) az bir miktar alıp fazlasını elinden çıkarmaktır. Hatta Allah Resûlü vefat ettiğinde zırhı, bir yahudinin yanında rehin bulunuyordu; borç aldığı 1 vesk (yaklaşık 200 kg.) arpa karşılığı onu vermişti. Cenâb-ı Hakk'ın âdeti, bu yola girenlere sonunda zenginlik ihsan etmekte ve onlar genelde zengin olmaktadırlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerini yemek yiyen ve çarşılarda dolaşan kimseler olarak tanıtmıştır; Allah kendilerinden razı olsun, velilerin vasfı da budur. Onlar da tek ve kahhâr olan Cenâb-ı Hakk'ın kulları üzerindeki tecellilerini görüp ibret almak için çarşılarda dolaşırlar. Nerede bir kalabalık oluşursa orada her şeyin sahibi ve her şeyi bilen yüce Mevlâ'nın müşahede edilecek tecellileri daha çok olur. Bu konuda âriflerden Şüşterî[472] demiştir ki: "Kalabalıklar, bizim için mahallemize (marifet meydanına) ulaşmaktır."

---

471 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 4/502.

472 Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şüşterî (v. 668/1269), büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır (bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 [Beyrut 1999]; İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *DİA*, 29/308; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135).

Şeyhlerimizin şeyhi, seyyidî Ali İmrânî, sohbetinde yetişen insanlara derdi ki: "Kim manevi zevk almak istiyorsa (ibret ve zikir için, insanların içinde) çarşıya kadar yürüsün."

Demek ki bir müridin yalnızlıkta, insanların arasında, halvette ve cemiyetin içinde tefekkürünü geliştirmesi, terbiyesini sadece uzlet haline göre düşünmemesi gerekir; insanların arasına katılınca hali değişip de zayıf kalmaması için böyle yapmalıdır. Uzlet (insanlardan uzaklaşma) mana âlemine adım atmadan önce, manevi seyrin başında olur; mana âlemine girince, insanların arasında bulunmayı, uzlete tercih etmelidir; tâ ki kalbi, halvette ve insanların arasında aynı seviyede uyanık ve dikkatli olsun.

İnsanlardan uzakta uzlete çekilmek, hali zayıf insanların işidir; insanların içinde (kalbini onlardan çekerek bir nevi) uzlette olmak ise hali kuvvetli âriflerin işidir.

Çarşı pazarlarda yürümek ve oralarda yemek yemek, hal ehli dervişlerin âdetidir; onlar bunu nefisleriyle mücâhede, onu insanlara bakarak hareket etmekten ve onlardan gelecek korkudan kurtarmak için yaparlar.

Bir habere göre Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hal ehli insanlara şeref bahşetmesi için, kendisine çarşılarda dolaşmasını emretmiştir. Bunu, *el-Lübâb* isimli eserin sahibi, *"Bu ne biçim peygamber; yemek yiyor, çarşı pazarlarda dolaşıyor ..."* âyetinin tefsirinde nakletmiştir.

Çarşı pazar gibi insan gruplarının yoğun olduğu yerlere girme edeplerinden biri de Allah Teâlâ'nın, peygamberlerinden bahsettiği gibi, oralara binekle değil yürüyerek gitmektir.

Allah Teâlâ'nın, *"Biz sizi birbiriniz için bir imtihan sebebi yaptık; bakalım sabredecek misiniz?"* âyetinde, imtihana düşen veliler için bir teselli bulunduğu gibi onun, zamanın sıkıntılarından, din kardeşlerinin eziyetinden ve insanların cefasından başına gelenleri gözünde küçültme vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin Yersiz Tekliflerine Cevap

Cenâb-ı Hak bundan sonra, kâfirlerin önceki sözlerini iptal ettiği gibi, yine iptal etmek için başka sözlerini de dile getirerek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ نَرٰى

رَبَّنَاۜ لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَب۪يرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ

يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِم۪ينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا

مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَٓا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَٓاءً مَنْثُورًا

﴿٢٣﴾ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَاَحْسَنُ مَق۪يلًا ﴿٢٤﴾

21. ***Bize kavuşmayı beklemeyenler, "Bize melekler indirilseydi yahut Rabbimiz'i görseydik ya!" dediler. Gerçekten onlar içlerinde kibre düştüler ve büyük bir azgınlık sergilediler.***

22. ***Melekleri görecekleri gün, evet o gün günahkârlar için hiçbir müjde yoktur. Onlar,*** *(meleklere),* ***"Bizden uzak olun; bize dokunmayın!" derler.***

23. ***Onların yaptıkları her ameli ele alırız ve onları toz duman ederiz.***

24. ***O gün cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı ve dinlenecekleri yer daha güzeldir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bize kavuşmayı beklemeyenler, 'Bize melekler indirilseydi yahut Rabbimiz'i görseydik ya!' dediler."* Yani öldükten sonra bize dönmeyi beklemeyenler böyle dediler.

Yahut kendilerini, kötü azaba götürecek olan hesabımızla karşılaşmayı hiç beklemeyenler böyle dediler. Onlara bu azabı gerektiren ise söyledikleri çirkin sözlerdir. Kısacası onlar, öldükten sonra dirilmeyi ve peşinden gelecek işleri tamamen inkâr etmektedirler.

Âyete, bizim huzurumuza çıkmaktan korkmayanlar, manasını verenler de olmuştur.

Onlar, *"Bize peygamber olarak insan değil, melekler indirilseydi ya!"* dediler.

Yahut, "Melekler indirilseydi de Muhammed'in peygamber olduğuna ve onun peygamberliğine şahitlik yapsalardı ya!" dediler.

Ayrıca, "Rabbimiz'i açıkça görseydik de bize onun peygamber olduğunu haber verseydi ve ona uymayı emretseydi ya" dediler. Onlar bunu, iman etmek için değil, inat ve azgınlıklarından dolayı istediler

Cenâb-ı Hak âyetin devamında buyurdu ki: *"Gerçekten onlar, içlerinde kibre düştüler."* İçlerinde kendilerini büyük görme duygusunu sakladılar. O, kalplerindeki inkâr ve inattır.

Bir diğer mana: Onlar, içlerinden kendilerini öyle büyük gördüler ki böyle vebali büyük çirkin bir sözü söylemeye cesaret ettiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve büyük bir azgınlık sergilediler."* Zulümde ve azgınlıkta haddi aştılar; azgınlığın son noktasına ulaştılar. Yani onlar sadece, kendilerini son derece büyük gördüklerinden ve azgınlıkta son noktada olduklarından dolayı bu büyük sözü söylemeye cesaret ettiler. Hatta Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmeyi, kendisiyle görüşüp konuşmayı istediler. Halbuki bu nimet sadece, büyük peygamberlere ve seçkin velilere has kılınmış bir nimettir. Veliler o hale, yalnızca nefislerini manevi kirlerden temizledikten, kalplerini ve ruhlarını arınmış hâle getirdikten sonra ulaşmaktadırlar (Kâfirler ise onu, inkâr ve isyan karanlığı içinde talep ediyorlar; ne tuhaf bir istek!).

Kâfirlerin bu talebi, şu âyetteki istekleri gibidir: *"Kâfirler dediler ki: Sen, bizim için yerden bir su kaynağı fışkırtmadıkça sana asla iman etmeyeceğiz. Yahut senin bir hurma ve üzüm bahçen olup içinden çağlayan ırmaklar*

akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça yağdırmadıkça veya Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut da altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça sana inanmayacağız" (İsrâ 17/90-92).

Onlar, gördükleri apaçık mucizelerle yetinmediler, her türlü teklifi yapma yoluna gittiler. Hatta onların habis nefisleri kendilerini öyle şeyler istemeye sürükledi ki nice temiz nefisler onların berisinde tutulup ileri geçmesine engel olunmuştur.

Âyet, onların içinde bulunduğu çirkin durumu gösteriyor. Onda ayrıca onların bu kibir ve azgınlarından duyulan hayret dile getiriliyor.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ölüm anında veya dirildikten sonra, *melekleri görecekleri gün, evet o gün günahkârlar için hiçbir müjde yoktur."* Bunun manası, onlara müjde yasak edilmiş demektir. Yahut günahkârlara müjde verilmez, demektir. Açıklama için Beyzâvî tefsirine bakınız.[473]

Âyet, kâfirlerin, meleklerin inmesini istemelerinden ve bu isteklerinin ileri derecedeki kibirlerinden kaynaklanan son derece çirkin bir şey olduğunu belirttikten sonra, melekleri gördüklerinde ne ile karşılaşacaklarını açıklamak için ayrı dile getirilmiştir.

Âyette, "melekler indikleri zaman" denmeyip "melekleri gördükleri zaman" denmesi, daha işin başında şunu bildirmek içindir: Onların melekleri görmesi, isteklerine cevap olarak gerçekleşmeyip tam aksine onların hiç bilmediği ve alışmadığı bir şekilde olacaktır. Ayrıca kâfirlere, sadece o gün değil, hiçbir zaman müjdeli bir haber yoktur. Âyette, kâfirler inkâr ve azgınlık halinde iken, onlara "mücrimler" (günahkârlar) denmesi, yaptıkları çirkin işi tescil içindir.[474]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar* meleklere, *'Bizden uzak olun; bize dokunmayın!' derler."* Bu ifade, onları çepeçevre saran şerli kötü durumun ne derece büyük olduğunu bildiriyor. Yani onlar azap meleklerini gördükleri zaman, *"'Bizden uzak olun; bize dokunmayın!' derler."*

---

473 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/138 (Beyrut 1988).

474 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/4-5.

Araplar, âyetin metninde geçen "hicran mahcûran" ifadesini, tehlikeli bir düşmanla karşılaşınca veya üzerlerine korkunç bir bela hücum edince, ondan sığınma niyetiyle söylerlerdi. Bunu sanki şu manada söylüyorlardı: Allah Teâlâ'dan bunu bizden savmasını, bizden uzak tutmasını isteriz.

Âyetin manası şudur: Kâfirler, üzerlerine meleklerin inmesini istediler ve bunu teklif olarak dile getirdiler. Melekleri karşılarında görünce de onlarla karşılaşmaktan şiddetle nefret edip korktular ve onları gördüklerinde, kötü ve korkunç durumlarda söylenen bu sözü söylediler.

Bazıları, bu sözün meleklere ait olduğunu söylemişlerdir. Melekler, bu günahkârları gördüklerinde onlara, *"hicran mahcûran"*, yani size müjdeli haber haram kılınmıştır, derler. Bunun manası şudur: Allah Teâlâ size müjdeyi haram kıldı; o, sadece müminlere aittir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların amellerinin sonundan bahsederek şöyle buyurdu:

"Onların yaptıkları her ameli ele alırız ve onları toz duman ederiz."

Bu kâfirlerin, inkâr içinde yaptıkları akraba ziyareti, muhtaçlara yardım, misafirlere ikram, köle âzat etme ve benzeri hayır türü işleri, şu adamın haline benzetildi: Adamın biri, sultanının emrine aykırı davrandı, sultan da gelip bunun elinin altında bulunan bütün eşya ve malına el koydu, onları bozup paramparça etti, onlardan hiçbir iz bırakmadı.

Âyetin manası şudur: Biz onların bütün amellerini ele alır ve hepsini yok ederiz (Çünkü onların hiçbiri iman ve ihlâsla yapılmamıştır). Onlar, yaptıklarından ortada kalan bir şey bulamazlar ve onlardan hiçbir fayda göremezler.

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin bu kötü halinin aksine, müminlerin güzel halinden bahsederek şöyle buyurdu: *"O gün cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı ve dinlenecekleri yer daha güzeldir."* Onların sürekli kalacakları, aralarında meclis kurup sohbet ve muhabbet edecekleri yerleriyle, zevcelerin yanına gidip dinlenecekleri yerleri daha hayırlıdır.

Âyetin lafzında geçen ve "dinlenme yeri" manası verdiğimiz "mekîlen" kelimesi, öğle sıcağında dinlenmek için uykuya yatmak anlamına da gelir. Cennette uyku yoktur; fakat cennetliklerin zevce ve hûrilerin yanına gidip dinlenmeleri ona benzetilmiştir.

Bir rivayete göre Allah Teâlâ, kıyamette günün yarısında insanların hesaplarını bitirir, öğle vakti cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme sevkedilirler.[475]

Saîd b. Sevvâf demiştir ki: "Bana ulaşan bir habere göre, kıyamet günü müminler için çok kısa olur, öyle ki hesap süresi ikindi ile akşam arası kadar olur. Onlar, insanların hesabı bitene kadar cennetin bahçesinde istirahat ederler." Saîd sonra bu âyeti okudu.[476]

Kâfire gelince, kıyamet günü onun için çok uzun olur. Şu âyette buyrulduğu gibi: *"Melekler ve ruh (Cibrîl) O'na, süresi elli bin yıl olan bir günde yükselirler."* (Meâric 70/4).

Ebüssuûd demiştir ki: "Müminlerin kalacakları mekânları daha hayırlı ve daha güzel vasfıyla anlatılması, oraların çeşitli ziynet ve süslerle süslenmiş olduğuna işaret etmektedir. Oraların daha hayırlı ve daha güzel olması ile, ya mutlak manada artan bir güzellik kastedilmiştir; yani onlar, olabildiğince hayırlı bir yerde kalmakta ve son derece güzel bir halde istirahat etmektedirler. Yahut onların durumu, dünyada nimet içinde keyfeden kâfirlerin haline göre daha hayırlı veya daha güzeldir. Bir diğer yoruma göre kâfirlerin ahiretteki halleriyle alay etmek için, *"Cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı ve dinlenecekleri yer daha güzeldir"* denmiştir; *"De ki: Bu mu daha hayırlıdır, yoksa müttakilere vaat edilen ebedî kalınacak cennet mi?"* (Furkan 25/15) âyetinde geçtiği gibi.

---

475 Haber için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/434; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/247; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/259 (Beyrut 2002). Az önceki hükümle çelişmemesi için habere bu manayı verdik. Bu mananın tercihi daha uygundur (bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 7/124 [Beyrut 1997]).

476 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/435; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/247.

21-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kâfirler, işin başında gerekeni yapmadan, şartlarını taşımadan önce yüce Allah'ı görmeyi istediler. Bu şartlar, Allah'a iman, ihlâs, onu Allah'a yönlendiren kimseye boyun eğmek, Allah rızasını talepte nefsi zelil edip küçültmektir. Bunun için Allah Teâlâ, onların, zatını görmelerini engelleyen şeyleri sayarken şöyle buyurdu:

"Onlar, içlerinde kendilerini büyük gördüler ve büyük bir azgınlık sergilediler."

Bunun manası şudur: Eğer onlar, kendilerini küçük görselerdi ve büyük bir tevazu gösterip doğru yola tâbi olsalardı istedikleri gerçekleşirdi, kendilerine bekledikleri müjdeli haber verilirdi. Bu konuda şair der ki:

"Sevdiğin için nefsini zelil et; sevmek kolay değildir. Sevgili razı olunca, senin için vuslat gerçekleşir. Onun için zelil ol ki cemalini görmekten nasibini alasın. Farzlar ve nâfileler, sevdiğinin rızasını kazandırır."

Allah kendisinden razı olsun, Bayezid-i Bistâmî bir gece namaza kalkınca, kendisine şöyle denmiştir: "Ey Bayezid, bizim hazinelerimiz hizmetle (ibadet ve taatle) doludur; sen bize, zillet ve iftikar (kendini her an Allah'a muhtaç görme) yolundan gel!"

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Abdülkadir-i Geylânî demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'a giden bütün kapılara geldim; hepsinde izdiham olduğunu gördüm; bunun üzerine zillet ve fakirlik kapısına geldim, orayı boş buldum ve içeri girdim. Sonra, 'Ey insanlar, Rabb'inize buradan gelin!' diye seslendim."

"Onların yaptıklarını ele alırız (ve bizim için olmayan amelleri) toz duman ederiz" âyetinde, amelin kabulü için gerekli olan ihlâsa teşvik edilmektedir ve amellerin iptal edilmesini gerektiren gösteriş ve kendini beğenmekten sakındırılmaktadır. Hz. Muâz'ın [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ, gökleri yaratmadan önce yedi melek yarattı ve her bir meleği göğün kapılarından birini korumakla görevlendirdi. Hafaza me-

lekleri bir kulun amelini birinci semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin ve yüzüne çarpın; çünkü bu amelin sahibi, insanların gıybetini yapmaktadır' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini ikinci kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin, çünkü bu amelin sahibi, meclislerde insanlara karşı (mal, makam veya nesebiyle) övünmektedir' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini üçüncü kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin ve yüzüne çarpın; çünkü bu amelin sahibi, meclislerde insanlara karşı kendini büyük görüp kibirlenmektedir' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini dördüncü kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin; çünkü bu amelin sahibi, ameliyle kendini beğenmektedir' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini beşinci kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin; çünkü bu amelin sahibi, insanlara haset etmektedir ve onlar hakkında ileri geri konuşmaktadır' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini altıncı kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin; çünkü bu amelin sahibi, insanlara asla merhamet etmez, başına bela gelen biriyle eğlenir; ben rahmet meleğiyim, Allah Teâlâ bana, onun amelini yukarı geçirmememi emretti' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun amelini yedinci kat semaya kadar yükseltirler; orada görevli melek,

'Onun amelini geri çevirin; çünkü bu amelin sahibi, meşhur olmayı ve insanların yanında yüceltilmeye sevmektedir' der.

Sonra hafaza melekleri bir kulun namaz, zikir, tefekkür ve güzel ahlâk gibi amellerini yükseltip Allah Teâlâ'nın huzurunda dururlar ve amel sahibinin salih bir insan olduğuna şahitlik ederler. O zaman yüce Allah şöyle buyurur:

'Sizler, kulumun amelini yazıp muhafaza eden meleklerimsiniz; ben ise onun kalbini kontrol etmekteyim; o kul bu ameliyle benim rızamı istemedi, o, benden başkasını istedi; lânetim onun üzerine olsun!' buyurur. Sonra melekler ve gökler o kula lânet eder."

Hz. Muâz'ın zikrettiği bu hadisi özetle verdik. Onu İmam Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde zikretmiş ve bu hadisin mana ve lafız yönünden uydurma olduğunu söylemiştir.[477] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Meleklerin İneceği Gün!

Cenâb-ı Hak, önceki şekilde, meleklerin görüleceği diğer bir yerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَٓاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْزِيلًا ﴿٢٥﴾ اَلْمُلْكُ
يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ
يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا
﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِي لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَقَدْ اَضَلَّنِي عَنِ
الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَٓاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾

25. ***O gün gök, bulutların gelmesiyle açılıp parçalanır ve melekler bölük bölük indirilir.***

477 bk. Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 56. Hadisin uzun haliyle bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 3/154. Benzer bir hadisi, Abdullah b. Mübârek *Kitâbü'z-Zühd* adlı eserinde nakletmiştir (bk. nr. 452). Hadisi, benzer lafızlarla İmam Gazâlî *İhyâ* ve *Bidâyetü'l-Hidâye* adlı eserlerinde, İbn Hibbân, *ed-Duafâ*'da, Hâkim, *Târihu Nîsâbûr*'da nakletmiştir.

26. O gün gerçek mülk (hükümranlık) Rahmân'ındır ve o gün kâfirler için zorlu bir gün olacaktır.

27. O gün zalim kimse, (pişmanlık içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: "Keşke ben de peygamberle beraber bir yol tutsaydım!"

28. "Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!"

29. "Andolsun, bana zikir geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı zarar içinde kendi haline terkeder."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, şunu bildir: *O gün gök, beyaz bulutların gelmesiyle parçalanır ve melekler bölük bölük indirilir.*" O gün gök, bulutların çıkıp gelmesiyle parçalanır ve göklerdeki melekler, insanların hesabını görüp bitirmek için bu bulutlar içinde bölükler halinde inerler. Şu âyetin muradı da budur:

"Onlar sadece buluttan gölgelikler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve hesaplarının görülüp işlerinin bitirilmesini bekliyorlar" (Bakara 2/210).

Bazıları demiştir ki: O, sis gibi ince beyaz bir buluttur; bu bulut sadece İsrâiloğulları Tîh çölünde iken onların üzerine gölgelik olarak gönderilmişti.[478]

O gün melekler, hiç alışılmadık bir şekilde bölük bölük indirilir.

Rivayet edildiğine göre göklerin her katı ayrı ayrı yarılıp açılır ve her katta bulunan melekler, ellerinde kulların amel defterleriyle bu bulutlar içinde inerler; sonra Allah Teâlâ kulların hesabını görür.[479] Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"O gün gerçek mülk (hükümranlık ve hâkimiyet) Rahmân'ındır." Herkesi hükmü altına alan ve asla yok olmayan hâkimiyet sadece Rahmân olan Allah'a aittir; çünkü o gün herkesin mülkü yok olur, sadece Allah'ın mülkü, hâkimiyeti kalır.

---

478 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/411; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/6.

479 Bu konuda Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] gelen bir rivayet için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 8/2682; Hâkim, *Müstedrek*, 4/569-570; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/248-249.

Dünya ve ahiretin mülkü (hükümranlığı ve idaresi) Allah'a ait makla birlikte âyette, *"O gün gerçek mülk Rahmân'ındır"* buyrularak, durumun sadece ahirete tahsis edilmesinin hikmeti şudur: Yarat varlakların, hakiki manada olmasa da mecazi olarak dünyada bir m kü ve hâkimiyeti varmış gibi gözükmektedir; onun da şekil olarak yetkisi vardır. Kıyamette ise böyle değildir; orada mal mülkle ilgili tün davalar biter, mülkün sadece tek ve kahhâr olan Allah'a ait old ortaya çıkar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve o gün kâfirler için zorlu bir gün olacaktır.* gün mülk, kulları için sonsuz rahmet sahibi olan Allah Teâlâ'ya ait makla birlikte, kâfirler için çok şiddetli olacaktır. Müminlere gelir Cenâb-ı Hakk'ın lutfuyla o gün çok kolay olacaktır. Hadis-i şerifte, kı met gününün müminler için, dünyada kılmış olduğu farz bir namaz daha kolay olacağı haber verillmiştir. Ebû Saîd-i Hudrî [radıyallahu şöyle rivayet eder:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"Melekler ve ruh (Cibrîl) O'na, resi elli bin yıl olan bir günde yükselirler"* (Meâric 70/4) âyetini okuyur ben,

"Yâ Resûlallah, bu ne kadar uzun bir gün!" dedim. O zan Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin olsun ki Allah o günü mümin hafifletir; öyle ki o gün mümine, dünyada kılmış olduğu bir farz nama süresinden daha kısa gelir."[480]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Şunu da duyur: *O gün za kimse,* pişmanlık ve üzüntüyle *ellerini ısırır."* Elleri ve parmak uçla ısırma tabiri, kinaye yoluyla şiddetli öfkeyi ve üzüntüyü anlatır. Çür o, bunların peşinden gelir. Âyette, takip eden hal zikredilip onun k naklandığı durum kastedilmiştir. Bu daha fasih bir ifadedir. Onu işi kimse, içinde öyle bir korku hisseder ki onunla anlatılmak istenen rum normal ifadelerle dile getirilseydi o derece korku hissetmezdi.

480 Ahmed, *Müsned*, 3/75; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1390; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/366-367.

Âyette geçen "zalimle" kastedilen, bir görüşe göre Ukbe b. Ebû Muayt'tır. Ukbe, Übey b. Halef'in dostu idi. Ukbe, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] çokça oturup kalkardı. Ukbe, bir seferden gelmişti, yemek yaptırarak kavminin ileri gelenlerini çağırdı, bu arada Resûlullah'ı da [sallallahu aleyhi vesellem] yemeğe davet etti. Yemek sofraya konunca, Allah Resûl, Ukbe'ye,

"Sen Allah'tan başka ilâh olmadığına, benim de O'nun peygamberi olduğuma şahitlik edene kadar bu yemekten bir şey yemeyeceğim" dedi. Bunun üzerine Ukbe,

"Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve enne Muhammeden Resûlullah" dedi. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yemekten yedi. O sırada Übey b. Halef orada değildi. Durumu haber alınca Ukbe'ye,

"Ey Ukbe, dininden mi döndün?" diye sordu; Ukbe,

"Hayır, vallahi dinimden dönmedim; fakat yanıma bir adam geldi; kendisine şehâdet kelimesini söylemeden yemeğimden yemeyeceğini söyledi, ben de evimde hiçbir şey yemeden çıkmasından utandım, onun için istediğini söyledim, o da yedi" dedi. Bunun üzerine Übey,

"Gidip onun yüzüne tükürmeden ve ayağınla boynuna basmadan senden asla razı olmayacağım!" dedi. Ukbe, kendisinden isteneni yapmak için Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] aradı, onu Kâbe'nin yanında secde eder vaziyette buldu. Ayağı ile boynuna bastı, kesilmiş bir hayvan işkembesi alıp Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] iki omuzu arasına attı. Bunun üzerine Allah Resûlü Ukbe'ye,

"Seninle Mekke dışında karşılaşırsam, muhakkak kılıçla başına vuracağım!" dedi. Daha sonra Ukbe, Bedir Savaşı'nda, bir yerde hapsedilerek öldürüldü. Übey b. Halef'e gelince, onu da Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Uhud Savaşı'nda ikili çarpışmada kılıçla boynuna vurup yaraladı, Übey aldığı yara ile Mekke'de öldü.[481]

---

481 bk. Vâhidî, *Esbâbü'-Nüzûl*, s. 343-344 (Beyrut 1990); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/412; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/367.

Dahhâk[482] demiştir ki: "Ukbe b. Ebû Muayt, Übey b. Halef'in emriyle Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yüzüne tükürünce, tükürüğü yüzüne geri döndü, yüzünü ve dudaklarını yaktı; öyle ki yanık yüzünde iz bıraktı ve yanağını yaktı; yanık izi, öldürülene kadar yüzünde kaldı. Onu, Bedir günü Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] öldürme emriyle Hz. Ali [radıyallahu anh] öldürdü."

Şa'bî[483] demiştir ki: "Ukbe b. Ebû Muayt, Übey b. Halef'in dostu idi. Ukbe müslüman oldu. Bunu işiten Übey, 'Eğer Muhammed'e uyarsan, seni görmek bana haram olsun!' dedi. Bunun üzerine Utbe, arkadaşının rızası için dinden döndü, olay üzerine bu âyet indi."[484]

Yahut âyette geçen "zalim"den kasıt, sadece Ukbe b. Ebû Muayt değil, bütün zalimlerdir. Ukbe de öncelikle zalimlerin kapsamına girer.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O zalim şöyle diyecektir: Keşke ben de* dünyada *peygamberle*, Hz. Muhammed'le [sallallahu aleyhi vesellem] *beraber* olup, beni bu tehlikelerden kurtaracak *bir yol tutsaydım!"* O, İslâm yoludur O yola girseydim sapmamış olurdum. Yahut onunla birlikte cennete giden bir yol tutsaydım.

"Yazıklar olsun bana! Ey helâkim; neredesin gel, işte zamanı! *Keşke falanı dost edinmeseydim!"* Âyetteki "falan" ifadesi, durumu haber vermektir. Eğer, sözü söyleyen zalim ile Ukbe kastedilmişse âyetin manası şöyle olur: Keşke Übeyy'i dost edinmeseydim! Âyette, Übey yerine "falanı" diyerek onu kastetti. Şayet bu sözü söyleyen zalim ile, bütün zalimler kastedilmişse onlardan biri, "Keşke falanı dost edinmeseydim" deyince, insan ve cin şeytanlarından kim olursa olsun, onu sapıtan herkes kastedilmiş olur.

---

482 Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî (v. 105/723), etbau't-tâbiînden meşhur bir müfessirdir. Anne rahminde iki yıl kaldığı, iki dişi çıkmış olarak doğduğu ve doğarken güldüğü için kendisine, "çok gülen" anlamında Dahhâk denmiştir (geniş bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *DİA*, 8/410-411).

483 Âmir eş-Şa'bî (v. 103/721), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolünde yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

484 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/440-441; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/412; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/242.

Âyetteki "falan" ile kastedilenin, şeytan (İblîs) olduğu da söylenmiştir.

Zalim kimse sonra şöyle dedi: *"Andolsun, bana zikir geldikten sonra beni ondan o saptırdı."* Buradaki zikir, Allah'ın zikri, Kur'an, iman, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] öğüdü yahut kelime-i şehâdet olarak açıklanmıştır.

Sözün başında yemin edilmesi, zâlimin içine düştüğü hatayı mübalağa ile açıklamak, pişmanlık ve üzüntüsünü ortaya koymak içindir. Mana şudur: Vallahi bana Allah'tan zikir geldikten sonra beni zikirden o saptırdı.

"Zaten şeytan insanı zarar içinde kendi haline terkeder." O, helâke sürüklediği insanı, önce dost edinir, öyle gözükür, sonra onu terkeder, kendisine hiçbir fayda vermez. Onu, yanlış yollara ve Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı çıkmaya sevkeden odur.

Şöyle diyen de olmuştur: Âyetteki şeytanla kastedilen, Ukbe'nin dostu Übey'dir. Ona şeytan dedi; çünkü şeytan kendisini doğru yoldan saptırdığı gibi o da saptırdı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

25-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, *"Keşke ben de peygamberle beraber bir yol tutsaydım!"* demeden önce, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] sevmeye, onun sünnetine sarılmaya, yoluna tâbi olmaya ve getirdiklerine uymaya teşvik vardır. Onda ayrıca, salihlerin sohbetine teşvik edilmekte ve günahkârların sohbetinden de sakındırılmaktadır. Hikmet sahiplerinden biri şu şiiri okumuştur:

"Kötü yakından (akraba ve arkadaştan) uzak dur ve onunla bağını kes. Ondan ayrılma imkânı bulamazsan, kendisini idare et. Sevgisinde samimi kimseyi sev ve onunla çekişmekten sakın. Onunla çekişmeye girmediğin sürece, sâfi sevgiye ulaşırsın. İnsanın saçları ağarmaya başladığı zaman, halim insanı, çocukluktaki safiyetten uzaklaştıracak durumlar vardır."

Bir diğeri şöyle demiştir: "İnsanlarla karşılaştığın zaman, onlarla en hayırlı şekilde arkadaşlık yap. Arkadaşların en hayırlısı, iffetli olanıdır. İnsanlar, değişik cins ve kalitedeki dirhemler gibidir; onları ayrıştırdığımda, bazısının hâlis gümüş, bazısı da geçersiz para olduğunu gördüm."

Ebû Musa e-Eş'arî'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Güzel arkadaş, koku satan kimse gibidir; sana kokusundan vermese bile, üzerine güzel kokusu siner. Kötü arkadaş ise körükçü ocağı gibidir; ondan bir ateş sıçrayıp elbiseni yakmasa bile, onun kötü kokusu üzerine siner."[485]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Hali seni hayra sevketmeyen ve sözü seni Allah'a yöneltmeyen kimseyle beraber bulunma!"

Halin hayra sevketmesi, o zatın görüldüğünde Allah'ı hatırlatması, sohbetiyle kalbi Allah'a bağlamasıdır. Onun sözüyle Allah'a yöneltmesi ise kul ile Rabb'i arasındaki perdeyi kaldırarak, onu yormadan, ilâhî huzura ulaştırıp, "İşte sen ve Rabb'in!" diyerek aradan çekilmesidir. Bu, ârifibillâh sûfîlerin halidir. Âlimlerden biri onları şöyle tanıtmıştır:

"Gerçek sûfî, iki dünyada Allah'tan başkasını tanımayan, Allah ile birlikte başkasını müşahede etmeyen kimsedir. Her şey onun emrine verilmiştir; o (Allah'tan başka) hiçbir şeyin hükmü altında değildir. O, her şeye hükmeder, hiçbir şey ona hükmetmez. O her şeyden (marifet adına) bir pay alır; hiçbir şey onu gaflete düşürüp uyanık halinden bir şey alamaz. Karışık her şey, onunla sâfi olur, durulur; onun kalp safiyetini hiçbir şey karıştırıp bozamaz. Tek olan yüce zat, onu kendisiyle meşgul edip her şeyden alıkoyar. Allah, her şeye karşı ona yeter."

İbn Abbâd en-Nefzî[486] *et-Tenbîn* adlı eserinde demiştir ki:

---

485 bk. Ahmed, *Müsned*, 4/404-405; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/413. Aynı konuda bk. Buhârî, Zebâih, 31; Müslim, Birr, 146.

486 İbn Abbâd Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefzî er-Rundî (v. 792/1390), Şâzelî şeyhlerindendir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem*'i üzerine yaptığı *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye* adlı bir şerhi vardır. Bu şerh *et-Tenbîh* ismiyle de anılmaktadır (geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "İbn Abbâd er-Rundî", *DİA*, 19/266-267).

"Bu vasıftaki ârifibillâh zatların sohbetiyle müridin manevi halinde öyle artış ve yükselişler olur ki onun dışındaki çeşitli mücâhede ve riyâzetlerle öyle bir durum elde edilmez. Mürid, bu sohbetin bereketiyle öyle bir hale ulaşır ki onu akıl almaz, nakille yetinen âlim onun hakikatini kavrayamaz."

Allah kendisinden razı olsun, bu zatlar hakkında *Kasîde-i Ayniyye* sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî) şöyle demiştir:

"Gayret et ve Allah'ın velileri ile manevi koruma altına gir. Onlar için Allah'ın kitabında bu tür işlerin örnekleri vardır. Onlar, darda kalmışlar için bir çözüm kaynağıdır, hayra ulaşmak isteyenler için bir hazinedir. Âşık, onlarla muradına ulaşır. Manen kör olmuş gözler, onlarla doğru yolu bulur. Âşıklar onlarla Hakk'a cezbedilir. Onlarla, insanların halleri güzelleşir. Onlar, örnek alınacak kimselerdir. Onlar, peşine düşülecek, sorulup aranacak ve kendilerine ulaşılması arzulanacak kimselerdir. Âşık için onların ismi, aşk hastalığına şifa verir. Gerçek insan onlardır; eğer onları tanımışsan, kendilerine sımsıkı sarıl, onlardan hiç ayrılma. Onlarda, âlemdeki zararlı şeyleri giderecek faydalar vardır."[487]

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah Teâlâ bir müride hayır vermek istediği zaman onu sûfîlerin içine atar, dünyaya yönelmiş ilim sahiplerinden uzak tutar."

Sehl b. Abdullah [kuddise sırruhû] demiştir ki: "İnsanlardan üç sınıfın sohbetinden sakın. Bunlar, gaflet içindeki zalim idareciler, insanlara yağcılık yapan ilim sahipleri ve mutasavvıf gözüken cahillerdir."

Hamdûn el-Kassâr [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Sûfîlerle birlikte bulun; onlar gördükleri bir kusur için, onu yapanı mâzur görecekleri bir sürü mazeret bulurlar; yapılan güzel bir işi ise seni gözlerinde yüceltecekleri kadar büyük görmezler."

Bu söz şuna işaret etmektedir: Sûfîlerin yanında, insanın yaptığı güzel amelini ve nefsini beğenmek yoktur.

---

487 Kasidenin tamamı için bk. Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhü'l-Gayb*, s. 130-170 (Dımaşk 2006).

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Arkadaşların en kötüsü, kendisini idare etmek zorunda kaldığın ve seni bir sürü özür dilemeye mecbur eden kimsedir."

Yine Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Arkadaşların en kötüsü, kendisini memnun etmek için bir sürü zahmete girilen kimsedir."

Velilerden Yusuf b. Hüseyin er-Râzî [kuddise sırruhû] nazım halinde demiştir ki:

"Din kardeşlerimin, bütün kusur ve hatalarıma karşı gözlerinin yumuk olmasını (bende bir kusur aramamalarını) çok isterim. Onların, sevdiğim her işte beni desteklemelerini, ben hayatta iken ve öldükten sonra da beni korumalarını isterim. Kim bana karşı böyle davranırsa -keşke böyle birini bulsaydım- ne kadar malım varsa iyilik olarak onunla bölüşürdüm."

Bütün bunlardan ortaya çıkan şudur: Gerçekten sûfîlerle sohbet etmek (sürekli onlarla arkadaş olmak ve meclislerinde bulunmak) insana en büyük faydayı temin eder; onların dışında din ve ilim sahibi olarak tanınan kesimlerin bu derece bir faydası olmaz. Çünkü sûfîler, tevhidin hakikatini ve özel marifeti elde etmiş kimselerdir; onların dışındaki kimseler bu konuda onlara ortak değildir. Bu halin ve marifetin, onlarla sohbet edene yansıması, en büyük gaye ve peşine düşülecek iştir. Bu konuda şöyle denmiştir:

"Kim güzel bir hali elde etmişse onun huzurunda bulunan kimseler, o halden muhakkak bir pay alırlar, ondan tamamen mahrum kalmazlar." *et-Tenbîh* isimli eserden yaptığımız alıntı burada bitti.[488] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'ân-ı Hakîm'i Terkedenler

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kavminin kendisinden yüz çevirdiğini görünce, bu durumu Rabb'ine şikâyet ederek şöyle dedi:

---

488 bk. İbn Abbâd en-Nefzî, *et-Tenbîh (Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye)*, s. 68-69 (Beyrut 2007).

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذٰلِكَ
جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾

30. ***Peygamber, "Ey Rabbim! Kavmim şu Kur'an'ı tamamen terketti" dedi.***

31. ***Resûlüm, biz, bu şekilde, her peygamber için günahkârlardan bir düşman var ettik. Sana, yol gösterici ve yardım edici olarak Rabb'in yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Peygamber,* Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], *'Ey Rabbim! Kavmim şu Kur'an'ı tamamen terketti' dedi.*" Âyette, onun peygamber vasfıyla dile getirilmesi, onların azgınlıklarına bir ret içindir; çünkü onların anlatılan bu hali onun peygamberliğini zedelemektedir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onların ileri derecedeki azgınlıklarını ve haddi aşan taşkınlıklarını gördükten sonra, Rabb'ine durumu şikâyet ederek,

"*Rabbim! Kavmim,* yani çirkin halleri daha önce anlatılan Kureyş, *şu Kur'an'ı tamamen terketti, dedi.*" Onları ahirette çepeçevre saracak bütün azap çeşitlerini haber veren âyetler de bu Kur'an'ın içindedir. Onlar, bunu tamamen terkettiler, ona iman etmediler, başlarını kaldırıp bakmadılar, onun vaaz ve öğütlerinden hiç etkilenmediler.

Âyette şuna bir işaret vardır: Müminin, bu yüce âyetin tehdidi kapsamına girmemek için, Kur'ân-ı Kerîm'le çokça meşgul olması gereklidir.

Hz. Enes [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kim Kur'an'ı öğrenir ve sonra mushafı bir kenara asar, onu hiç okumaz ve ona bakmazsa kıyamet günü ilâhî huzura geldiğinde, Kur'an onun yakası-

na yapışarak, 'Yâ Rabbe'l-âlemin, bu kulun beni tamamen terketti; sen onunla benim aramda hüküm ver' der."[489]

Âyette, "terketme" manası verdiğimiz "mehcûran" kelimesinin, "hezeyan etmek, boş ve bâtıl konuşmak" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani onlar, Kur'an hakkında, onun sihir olduğunu ve benzeri bâtıl sözler söylediler. Yahut Kur'an'ı işittiklerinde, gürültü ve yaygara çıkardılar. Şu âyette bahsedildiği şekilde yaptıkları gibi:

"İnkâr edenler dediler ki: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, o okunurken gürültü ve yaygara çıkarın; belki baskın gelirsiniz" (Fussılet 41/26).

Bu âyette, açıkça sakındırma ve korkutma vardır. Şüphesiz peygamberler kavimlerini Allah Teâlâ'ya şikâyet ettikleri zaman, Allah onlara hemen azap eder, kendilerine mühlet verilmez.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yöneldi, kendisini teselli ederek ve kâfirlere karşı ona yardımını vaat ederek şöyle buyurdu:

"Resûlüm, biz, bu şekilde, her peygamber için günahkârlardan bir düşman var ettik." Sen de onların haline bakıp teselli bul; inkâr edilme ve eziyetlere sabır konusunda senden önceki peygamberlere ve bu yoldan gidenlere uy.

Âyetin manası şudur: Resûlüm, biz, müşriklerden senin için düşmanlar var ettiğimiz ve onların sana bir sürü eziyet veren söz söyledikleri ve sana karşı bâtıl işler yaptıkları gibi senden önceki şeriat ve davet sahibi her peygamber için de kavminin günahkârlarından düşman yarattık. Onların sabrettiği gibi sen de sabret; şüphesiz Allah, onlara yardım ettiği gibi senin de yardımcındır.

"Sana, yol gösterici ve yardım edici olarak Rabb'in yeter." Bu, onu istediği şeye ulaştırma ve düşmanlarına karşı kendisine yardım etme adına yapılmış yüce bir vaattir. Yani senin işinin sahibi ve seni kemal noktasına ulaştıracak olan Allah, seni gayelerin gayesine ulaştırmak için

---

489 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/414; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/8; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/27.

kâfidir. Bu yüce gayelerden biri de Allah'ın kitabını tebliğ etmek ve hükümlerini kıyamete kadar uygulamaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Rabb'in seni, düşmanlarını kahretme ve onlardan intikamını alma yoluna ulaştırmaya ve onlara karşı sana yardım etmeye yeter.

"Biz her peygamber için düşman yarattık" âyetindeki "düşman" kelimesi, tek düşmanı ifade ettiği gibi birçok düşmanı da ifade eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın seçkin velilerinde uyguladığı bir kanunu da şudur: Velilerin komşu ve akrabaları, insanlar içinde onlara en az değer verenlerdir. İnsanlar içinde velilere en sert davranan ve en fazla düşmanlık yapanlar da yine komşu ve yakınlarıdır.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur: *"İnsanların âlime en az değer verenleri yakınlardır."*[490]

Veliden daha çok, kendisinden mekân olarak uzakta bulunanlar istifade eder. Kenidisiyle aynı mahallede yaşayanları ihya ve irşad etmiş veliyi çok az bulursun. Demek ki bulunduğu yerden hicret etmek, önceden beri süregelen bir durumdur. Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın. Allah Teâlâ, her peygamber için bir düşman var ettiği gibi her veli için de düşman var eder. Böylece her veli için, ona eziyet ve sıkıntı vererek kendisini Rabb'ine sevkeden bir kimse bulunur. Bu kimse, komşularından olabileceği gibi hanımı ve çocuklarından da olabilir. Bunun sebebi, velinin manevi seyrinin, celâl (kahır) ve cemal (nimet) tecellileri arasında gerçekleşmesidir. Hayırlı hedefe ulaştırıcı ve yardım edici olarak Rabb'in yeter.

490 Haber, hadis ve sahabe sözü olarak nakedilmiştir (bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/245; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/368; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 961).

Kur'an'ın Aralıklarla İndirilmesinin Hikmeti

Cenâb-ı Hak, müşriklerin Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hakkındaki isteklerinden söz ettikten sonra, onların Kur'an'la ilgili isteklerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً
كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهٖ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتٖيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ
اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْسٖيرًاۜ ﴿٣٣﴾ اَلَّذٖينَ يُحْشَرُونَ
عَلٰى وُجُوهِهِمْ اِلٰى جَهَنَّمَۙ اُو۬لٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ سَبٖيلًا ﴿٣٤﴾

32. İnkâr edenler, "Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!" dediler. Biz, onu kalbine iyice yerleştirmek için bu şekilde parça parça indirdik ve onu ağır ağır okuduk.

33. Onlar sana hangi misali getirseler, biz de sana muhakkak *(onu iptal edecek)* ***hakkı ve en güzel açıklamayı getiririz.***

34. Onlar, yüzüstü cehenneme sürüklenecek kimselerdir. Onlar, en kötü yerde ve en sapkın yoldadırlar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, 'Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!' dediler."* Onlar, *"Bize melekler indirilseydi yahut Rabbimiz'i görseydik ya!"* (Furkan 25/21) diyenlerdir.

Onların "inkâr edenler" vasfıyla tanımlanması, kendilerini yermek ve hükmün sebebini bildirmek içindir. Onlar, "Önceki üç kitabın indirildiği gibi, Kur'an da ona aynı zamanda bir seferde toptan indirilseydi ya! O, neden seneler içinde parça parça iniyor?" dediler.

Onların ahmakça söyledikleri bu sözün boş olduğu herkesçe bilinmektedir. Önceki kitapların hak olduğunun şahidi ve Allah katından geldiğinin delili, onların i'câz yönü (benzerini insanların getirmesinden âciz olduğu nazmı) değildi. Kur'ân-ı Kerîm'e gelince, onun hak olduğunun şahidi ve Allah katından olduğunun delili, onun kıyamete kadar devam eden mucize nazmıdır. Onun mucize oluşunun ana mihveri, hükümlerinin, içinde bulunulan hallerin gerektirdiği şeye uygun olmasıdır. Hallerin zaruri olarak değişmesi ve yenilenmesiyle, ona bağlı olan hükümlerin de zorunlu olarak değişmesidir (Bunun için âyetler, yaşanan hallere uygun olarak farklı zamanlarda inmiştir). Bununla birlikte, Kur'an'ın ayrı zamanlarda parça parça inmesinin başka faydaları vardır ki onlardan birine şu âyet işaret etmektedir:

"Onu kalbine iyice yerleştirmek için bu şekilde parça parça indirdik." Bu âyet, onların bâtıl sözlerini reddetmek ve Kur'an'ın zaman içinde azar azar indirilmesinin hikmetini açıklamak için Allah tarafından söylenmiş ayrı bir cümledir. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[491]

Mana şudur: Biz o Kur'an'ı yirmi veya yirmi üç senede bu şekilde parça parça indirdik; bunu, onu kalbine iyice yerleştirmek, onunla kalbini sabit hale getirmek ve yakînini (imanını) kuvvetlendirmek için yaptık. Bu durumda her vahiy indiğinde, kalbi kuvvetlenir ve yakîni artar; nihayet ayne'l-yakîne ve hakka'l-yakîne ulaşır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Eğer Kur'an, bir seferde toptan indirilmiş olsaydı, Cibrîl'in [aleyhisselâm] her vakit ve zamanda ilâhî emirlerle inişi tekrar etmezdi. Onun çokça inişi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbinin sükûn bulması, manevi neşesinin yerinde olması ve ünsiyetinin devam etmesi için çok gerekli idi. Çünkü Cibrîl [aleyhisselâm], inmesini gerektiren her yeni olay ve hadisede Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] geliyordu. Bu durum, Kur'an'ın mucize olduğunu göstermede, onun başkası tarafından öğretilmiş ve başkasından yardım alınarak yazılmış bir kitap olduğu suçlamasını ortadan kaldırmada çok daha etkili olmaktaydı."[492]

491 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/9.

492 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/308.

Kurtubî, bu konudaki açıklamasının bir yerinde der ki: "Bir de şu var: Eğer Kur'an toptan indirilmiş olsaydı, içinde yapılması gereken birçok farz olduğu için, hepsini bir anda uygulamak insanlara ağır gelebilirdi. Ayrıca onun değişik zamanlarda inmesiyle kendilerine değişik zamanlarda uyarılar yapılmaktadır ki bu şekildeki uyarılar onlar için daha faydalıdır. Yine Kur'an'da, önceki hükmü kaldıran ve hükmü kaldırılan âyetler vardır (nâsih ve mensuh); eğer Kur'an aynı anda toptan bir defada indirilmiş olsaydı, içinde, aynı anda, bir işi yapmayı ve terketmeyi emreden âyetler bulunmuş olacaktı ki bu doğru değildir."[493]

Nesefî âyete şu manayı vermiştir: *"Senin kalbini kuvvetlendirmek için Kur'an'ı parça parça indirdik,* tâ ki sen onu kolayca alıp ezberleyesin. Çünkü bir ilmi başkasından işiterek alan kimse, onu peş peşe azar azar alırsa kalbi onu daha kolay ezberler. Eğer ona ilim bir anda toptan verilecek olsa, kalp işittiğini alıp hıfzetmekten âciz kalır."

Âyete şu mana da verilmiştir: "Senin kalbini sıkıntı ve üzüntüye karşı kuvvetlendirip sabit hale getirmek için, Kur'an'ı uzun zaman içinde parça parça indirdik. Çünkü bu şekilde Allah ile Resûlü arasında sürekli bağlantı kurulur ve aradaki elçi peş peşe gelmiş olur. Şüphesiz seven, sevdiğinden sürekli gelen mektuplarla teskin olur, kalbi huzur bulur."[494]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve onu ağır ağır okuduk."* Yani biz bu şekilde, Kur'an'ı parça parça indirdik ve onu eşsiz bir güzellikte yavaş yavaş okuduk. Onu âyet âyet böldük, birbirinin peşinden gelecek şekilde bölümlere ayırdık ve, *"Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku"* (Müzzemmil 73/4) âyetiyle onu tertîl üzere (yavaş yavaş, düşünerek) okumayı emrettik.

Âyete, "Onu genişçe açıkladık" manası da verilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar sana hangi misali getirseler, biz de sana muhakkak* onu iptal edecek *hakkı ve en güzel açıklamayı getiririz."*

---

493 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/29.

494 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/243.

Yani onlar, ne zaman sana akıl dışı, darbımesel olacak tuhaflıkta boş sorulardan ve bozuk isteklerinden biriyle gelseler, biz de sana muhakkak onların yersiz ve boş sorularını ortadan kaldıracak ve dedikodularını kesip atacak doğru cevabı getiririz. Nitekim onların çirkin isteklerini kökünden kazıyıp atan ve boş isteklerini yerle bir eden doğru cevaplar daha önce geçti. Biz sana ayrıca en güzel, apaçık açıklamayı da getiririz.

Yani bizim getirdiklerimizin hepsi son derece güzeldir. Âyetin manası, onların getirdikleri güzeldir, bizim getirdiklerimiz ise daha güzeldir anlamında değildir. Asıl mana şudur: Onlar ne zaman senden tuhaf bir şey isteseler, biz muhakkak onu iptal eden, onun iç yüzünü açan ve onu güzelce açıklayan bir âyet getiririz.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] bu şüphe dolu isteklerde bulunan kâfirlerin sonundan bahsederek şöyle buyurdu:

"Onlar, yüzüstü cehenneme sürüklenecek kimselerdir." Yani onlar, yüzüstü diriltilir, o halde sürünerek mahşere getirilir ve çekilerek cehenneme atılır.

Âyete, "Yüzleri arkalarına, ayakları da üst tarafa çevrilmiş vaziyette cehenneme atılırlar" manasını verenler de olmuştur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, en kötü yerdedirler."* Yani mekân ve makam olarak veya mesken ve durak olarak en kötü durumdadırlar. *"Onlar en sapkın yoldadırlar,* yani en yanlış yoldadırlar."

Müşrikler, "Muhammed'in ashabı Allah'ın yarattığı varlıkların en kötüsüdür ve insanların en yanlış yolda olanlarıdır" dedikleri zaman bu âyet indi.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey kâfirler, sizi bu boş isteklere sevkeden, sizin, "Muhammed yanlış bir yoldadır ve onun hali çok düşüktür!" şeklindeki inancınız olmuştur. Eğer işinizin sonuna (âkıbetinize) bakabilseydiniz, kendinizin en kötü yerde ve en yanlış yolda olduğunuzu bilirdiniz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

32-34. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Kalplerin iman üzere sabit kalması ve yakîn derecesinde bir terbiyeyi elde etmesi, salihlerin sohbetiyle ve büyük ârif zatları görmekle gerçekleşir. Müşahede makamına yükselene kadar tevhid makamlarında yükselmek, terbiye ehli kâmil mürşidlerle sohbet akdi yaparak (onlara intisap ederek), onların hizmetlerinde bulunup kendilerine hürmet ve saygı göstererek olur. Onlar, kendisini Allah'a ulaştırana kadar bu terbiye devam etmelidir.

Âriflerin bir hali de şudur: Allah Teâlâ onları düşmanlarına karşı savunur; fitne için onlara sorular soran kimseye cevap verir; tarafından bir ihsan olarak âriflere sorunun cevabını ilham eder. Onlara ne sorulsa, Allah kendilerine doğru ve en güzel açıklamayı getirir.

Cenâb-ı Hak sonra, dostlarını küçük gören ve onların değerini düşüren kimseleri, *"Onlar, yüzüstü cehenneme sürüklenecek kimselerdir"* âyetiyle tehdit etti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamberi ve Kitabı İnkâr Edenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak, sonra, Tevrat'ın toptan indirilen bir kitap olduğunu ileri sürerek Kur'an'ın da bir defada toptan indirilmesini isteyenlere cevap vererek ve Tevrat toptan indirildiği halde, kâfirlerin onu inkâr ettiğini bildirerek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزِيرًاۚ ﴿٣٥﴾

فَقُلْنَا اذْهَبَٓا اِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًاۜ ﴿٣٦﴾

35. ***Andolsun biz, Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik ve kardeşi Harun'u da ona yardımcı yaptık.***

36. ***Onlara, "Âyetlerimizi yalanlayan topluluğa gidin" dedik. Nihayet o kavmi yerle bir ettik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik."* Tevrat ona, bir defada toptan indirildi; bununla birlikte onu inkâr ettiler ve yalanladılar. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Onlar, daha önce Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?" (Kasas 28/48).

Mekkeli kâfirler de böyledir; eğer onların istediği gibi Kur'an bir defada toptan indirilseydi, yine inkâr ederler, İsrâiloğulları'nın Tevrat'ı yalanladığı gibi onlar da Kur'an'ı yalanlarlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve kardeşi Harun'u da ona yardımcı yaptık."* Kardeşini, ona kuvvet veren ve yardım eden biri yaptık. Âyetin metninde geçen ve "yardımcı" manasını verdiğimiz "vezir", kendisine müracaat edilen ve görüşleriyle tehlikeden korunulan kimse demektir. Vezirin, sığınma manası da vardır. Bir peygamberin yanında kendisine yardımcı vezirin bulunması, onun peygamberliğine ters bir durum değildir. Bazan, aynı zaman içinde birden çok peygamber gönderilmiş olur, birinin diğerine yardımcı olması emredilir. Yahut onlardan biri önce vezir olur, sonra peygamber olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara, 'Âyetlerimizi yalanlayan topluluğa* yani Firavun ve kavmine *gidin' dedik."* Âyetlerden kasıt, Hz. Musa'nın eliyle gerçekleşen dokuz mucizedir.

Allah Teâlâ, Hz. Musa ile Hz. Harun'u kavmine ilk gönderdiği zaman, zaruri olarak onları yalancı sıfatıyla tanıtmadı, çünkü onların âyetleri (mucizeleri) yalanlaması, Hz. Musa ile Hz. Harun'un gönderilmesinden sonra oldu. Onların yalancı olarak tanıtılması sadece, durumları Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] anlatılırken oldu. Bunun sebebi de daha sonra niçin yerle bir edildiklerini açıklamaktır. Yani mana şudur: Hz. Musa ile Hz. Harun [aleyhisselâm] kavimlerine gittiler, onlara (kendilerine verdiğim) bütün âyetlerimi (mucizeleri) gösterdiler; kavimleri bu iki peygamberi sürekli yalanladılar; *bunun üzerine onları yerle bir ettik.* Onları öyle korkunç bir şekilde helâk ettik ki kelimelerle anlatılamaz, mahiyeti idrak edilemez. Allah Teâlâ, kıssanın anlatılma-

sının amacı olan başı ve son kısmını anlatmakla yetindi. Açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[495]

35-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberliğin ve veliliğin yükleri, sadece yardımla taşınır ve yayılır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"İyilik ve takvada birbirinizle yardımlaşın"* (Mâide 5/2). Buna göre, bir velinin, insanlara Allah'ın zikrini öğretmede kendilerinden yardım alacağı ve Allah'ın yolunu yaymada kendileriyle destek bulacağı din kardeşlerine ihtiyacı vardır. Bir kimse veli olsa fakat onun Allah'ın dinini yaymada yardımlaşacağı din kardeşleri ve manevi evlatları olmasa, onda galip olan hal, kabz (manevi tutukluluk) halidir; o genelde cezbe cihetine meyleder ve ondan istifade az olur. Velinin kendisini geliştirmesi ve irşad dairesini genişletmesi sadece mürid ve ihvanla olur; onları tedavi eder, verdikleri sıkıntılara sabreder, böylece göğsü genişler, marifeti artar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İbretlik Yapılan Kavimler

Cenâb-ı Hak sonra, peygamberini, kendisinden önceki kavimlerin başından geçenlerle teselli ederek şöyle buyurdu:

وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ اَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةً
وَاَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا۬ وَاَصْحَابَ
الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْاَمْثَالَ
وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي اُمْطِرَتْ
مَطَرَ السَّوْءِ اَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

---

495 bk. Ebüssuûd, *İrşadü'l-Akli's-Selîm*, 5/11-12.

37. ***Nuh kavmini de peygamberleri yalanladıkları vakit suda boğduk ve onları insanlara bir ibret vesilesi yaptık. Biz ayrıca zalimler için acı bir azap hazırladık.***

38. ***Âd'ı, Semûd'u, Res insanlarını ve bunların arasında pek çok nesli de helâk ettik.***

39. ***Onların her biri için misaller getirdik, sonra*** *(hakkı inkârda ısrar ettikleri için)* ***hepsini yerle bir ettik."***

40. ***Andolsun, senin kavmin, bela yağmuruna tutularak yok edilen beldeye uğradılar. Yoksa onu görmüyorlar mıydı? Hayır! Onlar tekrar dirilmeyi ummuyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nuh kavmini de peygamberleri yalanladıkları vakit,* tufan ile *suda boğduk."* Onlar Nuh'u, ondan önce gelen Şît ve İdris'i yalanladılar. Yahut onların bir peygamberi yalanlaması, hepsini yalanlamak anlamına gelir; çünkü hepsi Allah'ın birliğinde ve hak dinde birleşmişlerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve onları* yani onların suda boğulmasını veya kıssalarını *insanlara bir ibret vesilesi yaptık,* onları her görenin yahut işitenin ibret alacağı bir şey yaptık. *Biz ayrıca zalimler için acı bir azap hazırladık."* Âyette, onların zalim olduklarının açıkça belirtilmesi, onların zulümde haddi aştıklarını bildirmek içindir. Yahut her zalimin, kendisine başkalarının da ortak olduğu bir zulmü vardır; onlara ortak olan herkes kendilerine katılır; Kureyş ve diğerleri gibi. Onlara, içinde ebedî olarak kalacakları bir azap hazırladık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Âd'ı, Semûd'u ve Res halkını helâk ettik."* Âd ve Semûd hakkında, A'râf sûresinin 65-78. âyetlerinin tefsirinde bilgi geçti.

Res halkına gelince, onlar, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kavmidir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Res halkı, kuyu başında yerleşip yaşayan halktır."

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Res insanları, kuyu başına yerleşmiş ve küçükbaş hayvanla geçimini sürdüren bir kavimdi. Putlara tapıyorlardı. Allah Teâlâ onlara Hz. Şuayb'ı [aleyhisselâm] gönderdi; onları hak dine davet etti. Halk ona eziyet verdi ve azgınlıklarında devam ettiler. Cenâb-ı Hak, onları azabından sakındırdı; aldırış etmediler. Bir gün, evlerinin orta yerindeki kuyunun etrafında bulunuyorlarken kuyu çöktü, onları ve evlerini yerin dibine geçirdi, hepsi helâk oldu."[496]

Katâde demiştir ki: "Res, Yemâme'nin Felc bölgesinde bulunan bir beldenin adıdır. Bu belde ahalisi, kendilerine gelen peygamberi öldürdüler; bunun üzerine Allah Teâlâ onları helâk etti."

Res halkı, Hûd ve Salih kavminin geride kalanlarıdır. Onlar, bir kuyu etrafında yaşayan halktır ki Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Halkı zulmedip dururken helâk ettiğimiz nice memleketler vardır. Artık duvarları tavanlarının üzerine çökmüştür. Geride nice kullanılmaz kuyular ve bomboş yüksek saraylar kalmıştır" (Hac 22/45).

Saîd b. Cübeyr[497] ve diğerleri demiştir ki: "Res insanları, kendilerine Hanzale b. Safvân adında bir peygamberin gönderildiği bir kavimdi. Onların bulunduğu yerde 'Feth' isminde yüksekliği 1 mili[498] bulan bir dağ vardı. Bu dağda, 'anka' adında avcı bir kuş vardı, kuşların en büyüğü idi. Üzerinde her türlü renk vardı. Boynunun uzunluğundan dolayı ona 'anka' deniyordu. Kuşlara saldırıp onları yiyordu. Bu anka bir gün acıktı, bir çocuğun üzerine saldırarak onu kapıp götürdü. Bunun için bu kuşa 'ankâ-yı muğrib' dendi. Çünkü o, yediği avı ailesinden uzağa götürerek yiyordu. Sonra bu anka, gelişmiş bir kız çocuğunu kapıp kaçırdı. Bunun üzerine halk, kuşu, peygamberlerine şikâyet ettiler. O da, 'Allahım, onu helâk et ve neslini kes' diye beddua etti; bunun üzerine kuşa bir yıldırım isabet ederek onu yaktı; artık ondan bir iz kalmadı.

496 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/415-416. Mana, Sa'lebî'ye göre verildi.

497 Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 95/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri ile anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

498 Bir deniz mili, 1855 metredir.

Ondan sonra bu kuş, Araplar arasında bir darbımesel oldu. Daha sonra bu şehir halkı, peygamberlerini öldürdüler, Allah da onları helâk etti."[499]

Mukâtil ve Süddî demişlerdir ki: "Onlar, Antakya'daki bir kuyunun etrafında yaşayan halktır. Orada Habîb en-Neccâr'ı öldürdükleri için kendilerine, o yere nisbet edilerek 'Res halkı' dendi. Onlar Yâsîn sûresinde bahsedilen halktır."

Onların, hendekler kazarak, içlerini ateşle doldurup müminleri hendeklere atan kavim oldukları da söylenmiştir. Araplar'ın kelâmında res, kuyu, kabir, maden ve başka şeyler gibi yere kazılan her şeydir.

İkrime demiştir ki: "Res halkı, bir kuyu kazıp içine peygamberlerini atan kavimdir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "Cennete giren insanların ilki, siyah bir köledir. Bunun durumu şudur: Allah Teâlâ, bir şehre bir peygamber gönderdi. Ona şehir halkından, bu siyah kölenin haricinde kimse iman etmedi. Şehir halkı bir kuyu kazarak peygamberlerini içine attı; kuyunun ağzını da büyük bir taşla kapattı.

Bu siyah köle, odun toplar, onu sırtında taşıyarak satar, o peygambere de yiyecek getirirdi. Allah Teâlâ, kuyunun ağzındaki taşı kaldırıp içinde bulunan peygambere yiyecek sarkıtması için ona yardım ediyordu. Bu köle bir gün odun toplarken uykusu geldi ve olduğu yerde uzanıp uyudu. Bu şekilde yedi sene kaldı. Sonra uyandı, bir saat kadar uyuduğunu zannetti. Hemen kalkıp odunlarını yüklenerek şehre geldi, onu satarak yiyecek alıp kuyudaki peygambere getirdi, fakat onu yerinde bulamadı. O uyurken Allah Teâlâ o kavme bir mucize göstermiş, halk hata ettiğini anlayıp peygamberi oradan çıkararak kendisine iman etmişlerdi. Peygamber halka, siyah kölenin nerede olduğunu sorunca, nerede olduğunu bilmediklerini söylediler. O arada peygamber vefat etmişti." Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: *"İşte bu siyah köle, (kavminden) cennete ilk girecek olandır."*[500]

---

499 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/416.

500 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/416 (Hadisenin bazı kısımları Sa'lebî'nin naklinden tamamlandı). Ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/454; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/257-258.

Bu halk, peygamberine iman etmiştir; âyette helâk edilen kavmin bunlar olduğunu söylemek doğru değildir. Sadece şu söylenebilir: Onlar, peygamberlerinden sonra, helâki hak edecek yeni şeyler yaptılar; bunun üzerine Allah onları helâk etti.

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh], babası Muhammed Bâkır'ın [rahmetullahi aleyh], âyet hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Res halkı, erkek erkekle, kadın kadınla yetinen (livâta ve sevicilik yapan) kimselerdi."[501]

Hz. Enes [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kıyametin alametlerinden biri de erkeklerin erkeklerle, kadınların kadınlarla yetinmesidir (livâta ve seviciliğin yaygınlaşmasıdır)."[502]

Bu iş, bütün âlimlerin görüş birliği ile haramdır.

O devirde kadınlarda bu işin yaygınlaşma sebebi şudur: "O kavim, aralarında livâta fuhşunu (erkek erkeğe ilişkiyi) icat ettiler, kadınları terkettiler. Kadınlar, kocasız olarak boşta kaldılar. O zaman İblîs'in kızı Velihât isminde bir dişi şeytan, kadın sûretinde gelip kadınları birbiriyle sevişmeye özendirdi, onlara bunun nasıl yapılacağını öğretti. Onlar da bu işe alıştılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ onların üzerine, gecenin evvelinde bir yıldırım gönderdi, onları gecenin sonunda yere batırdı, güneşle birlikte üzerlerine şiddetli bir sayha gönderdi; hepsi helâk oldu, geride kimse kalmadı."[503]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ayrıca, bunların arasında pek çok nesli de helâk ettik."*

Âyetin metninde geçen "karn", "asır" demektir. Bir karn, yetmiş senedir. Onun yetmiş seneden az olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, daha fazla sene için kullanıldığını söyleyenler de olmuştur.

---

501 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/421. Bu konuda Cafer-i Sâdık'tan gelen benzer rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/257; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 5463-5464; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 50/320.

502 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/421; Taberânî, *el-Kebîr*, 10/282; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/323.

503 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/421.

Yani bu bahsedilen ümmet ve grupların arasında, sayısını sadece her şeyden haberdar olan ve her şeyi bilen Allah'ın bileceği pek çok nesli helâk ettik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunların her birine misaller getirdik."* Yani onlara, peygamberler vasıtasıyla, kendilerini içinde bulundukları isyanlardan ve inkârdan sakındıran hayret verici kıssaları açıkladık.

Âyetin kastının şu olduğunu söyleyenler de olmuştur: Onların başına gelen Allah'ın azabını ve onları yerle bir etmesini açıklamak, bir de onları peygamberlerini yalanlamaya götüren durumu ortaya koymak için misaller verdik; bunu onlardan sonra gelenlere bir ibret olsun diye yaptık.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hepsini yerle bir ettik."* Yani onları, hayret edilecek şekilde helâk ettik, hepsini kırdık geçirdik.

Cenâb-ı Hak sonra, yerle bir edilen bu kavimlerin geride kalan bazı kalıntılarından bahsederek şöyle buyurdu: *"Andolsun onlar,* yani Mekkeliler, *bela yağmuruna tutularak yok edilen şehre uğradılar."* Burası, Sodom'dur. O, Lût kavminin en büyük şehriydi. Onlar, toplam beş şehirdi; Allah Teâlâ dördünü helâk etti, bir şehri bıraktı. Oranın insanları, o çirkin işi (livâta günahını) yapmıyordu; diğerlerini ise Cenâb-ı Hak üzerlerine taş yağdırarak helâk etti. *"Bela yağmuruna tutularak yok edilen şehre uğradılar"* âyetiyle işaret edilen budur; yani Allah o şehrin üzerine taş yağdırdı.

Âyetin vermek istediği mana şudur: Vallahi Kureyş, ticaret işleri için Şam'a gidişlerinde, Allah'ın helâk ettiği ve geride harabesi kalan o şehre uğradılar.

"Yoksa onu görmüyorlar mıydı?" Oradan gidip gelişlerinde, helâk edilen şehri görüp içindekilerin hallerini düşünerek iman etmeleri gerekmez miydi?

"Hayır! Onlar tekrar dirilmeyi ummuyorlar." Bilakis onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, ondan korkmayan ve amellerinin sevabına ulaşmayı arzulayan müminlerin beklediği gibi yeniden dirilmeyi beklemeyen bir kavimdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bilakis onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, tamamen gaflete dalmış, helâk edilen ümmetlerin başına gelen işi, Allah'ın kudretiyle değil, kendiliğinden rastgele olmuş bir şey gibi gören kimselerdir. Kalplerine vurulmuş inkâr mührü, onları tefekkür etmekten ve ibret almaktan engelledi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

37-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Akıllı ve nefsine acıyan bir mümine, önceki ümmetlerden helâk olanlara bakması, oların helâk sebebi hakkında düşünmesi, onların helâk olmasını gerektiren şeylerden sakınmak için bütün gayretini göstermesi gerekir. Onları helâk eden şey, peygamberlere karşı gelmek ve imanı terketmek olmuştur. Böylece mümin, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] emir ve yasak olarak her ne getirmiş onlara uymaya son derece gayret göstermeli, onun teşvik ettiği şeylere rağbet etmeli, yoluna uymalı, sünnetine tâbi olmalı, imanını kemale erdirmeli, öldükten sonra dirilmeyi, kabirlerden kalkışı ve ilâhî huzurda toplanışı sürekli gözünün önünde tutmalıdır. İşte kurtuluş yolu budur.

Bir mürid de bir dervişin müridlikten düştüğünü, amel ağaçlarının kuruduğunu gördüğünde, onun ayağını kaydıran bu şeylerden sakınması gerekir. Mürid, o kimsenin manevi yoldan dönüşünün sebebini iyi araştırmalı ve bütün gücüyle o halden sakınmalıdır. Manevi yoldan dönüş genelde şu sebepten meydana gelir:

1. Şeyhinin terbiyesinden çıkıp başkasına gitmek.

2. Şeyhinden yüz çevirmek veya başka bir sebeple kalbinden şeyhine karşı hürmet ve saygısının düşmesi.

3. Manevi hallerle çok uğraşıp kendisine usanç gelmesi.

Allah Teâlâ'dan bizi, lutuf ve keremiyle bütün bu hallerden korumasını isteriz.

Peygambere Hürmetsizliğin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, doğru yola gidişteki vasıtayı (peygamberi) yüceltmeyen kimsenin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا رَاَوْكَ اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُواًۜ اَهٰذَا الَّذ۪ي بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولاً ﴿٤١﴾
اِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَٓا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَاۜ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ
ح۪ينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ اَضَلُّ سَب۪يلاً ﴿٤٢﴾ اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ
هَوٰيهُۜ اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَك۪يلاًۙ ﴿٤٣﴾ اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ
يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَۜ اِنْ هُمْ اِلَّا كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَب۪يلاً ﴿٤٤﴾

41. *Onlar seni görünce sadece eğlenceye alarak, "Allah'ın peygamber olarak gönderdiği kimse bu mu?"*

42. *"Eğer ilâhlarımıza sımsıkı sarılmasaydık neredeyse bizi ilâhlarımızdan uzaklaştıracaktı!" derler. Onlar azabı gördükleri zaman, asıl kimin yanlış yolda olduğunu bilecekler.*

43. *Nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Onu sen mi koruyacaksın?*

44. *Yoksa sen onların çoğunun (hakkı) dinlediklerini yahut (onu) anladıklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, hatta gidişat olarak onlardan daha şaşkın bir haldedirler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar* yani Mekke müşrikleri *seni görünce sadece eğlenceye alarak,* seninle eğlenerek veya seni eğlence konusu yaparak, *'Allah'ın peygamber olarak gönderdiği kimse bu mu?' derler."*

Onların, peygamber gönderilmesini ve peygamberliği son derece inkâr ettikleri halde, *"Allah'ın peygamber olarak gönderdiği kimse bu mu?"* demeleri, bu işi kabul ettiklerinden değil, alay içindir.

Müşriklerin sözü şöyle devam ediyor: *"Eğer ilâhlarımıza sımsıkı sarılmasaydık neredeyse bizi ilâhlarımızdan uzaklaştıracaktı!"* Bizi putlara ibadetten tamamen döndürecekti! Onların, putlara tapmanın doğru bir yol olduğunu iddia ederek sapkınlığa dönmeleri, son derece sapkın bir halde olmalarındandır.

Onların bu sözü, Allah Resûlü'nün, onları doğru yola davette ve kendilerine mucizeler göstermede büyük bir çaba harcadığını göstermektedir; öyle ki eğer ileri derecede azgınlık ve taklit hastalığı içinde olmasalardı, neredeyse dinlerini terkedip İslâm'a girme noktasına gelmişlerdi.

Allah Teâlâ âyetin devamında şöyle buyurdu: "*Onlar*, inkâr ve inatlarının gerektirdiği *azabı gördükleri zaman, asıl kimin yanlış yolda*, hata içinde *olduğunu bilecekler.*" Bu âyette onlara apaçık bir tehdit vardır. Onda şuna da dikkat çekilmektedir: Cenâb-ı Hak mühlet verir, fakat asla ihmal etmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü?" Yani yaptığı ve terkettiği her işte nefsinin arzusuna tâbi olan ve böylece nefsini mâbudu yerine koyan kimseyi gördün mü?

Allah Teâlâ resûlüne buyuruyor ki: O kimse, emrine boyun eğeceği mâbudu olarak sadece nefsini görüyor; artık sen onu doğru yola çağırmaya ve hidayete ulaştırmaya nasıl güç yetireceksin?

Rivayet edildiğine göre Câhiliye devrindeki insanlardan biri taşa tapardı; ondan daha güzel bir taş bulunca onu bırakır yeni bulduğu taşa tapardı.[504]

504 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/459; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/341 (Beyrut 1994).

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Âyetin hükmü, hevâsına (nefsin kötü arzularına) tâbi olan herkesi içine alır."[505]

Âyet şöyle bitiyor: *"Ona sen mi koruyucu olacaksın?"* Onu, nefsine tâbi olmaktan ve onun arzuladığı şeye ibadet etmekten sen mi koruyacaksın? Âyette sanki şöyle deniyor: O kimsenin hevâsına itaat etmedeki aşırılığını ve doğru yola tâbi olmaktan ileri derecede kaçışını gördükten sonra, onu imana sen mi zorlayacaksın? O bunu ister kabul eder, ister geri durur; sana düşen sadece tebliğ etmektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa sen onların çoğunun (hakkı) dinlediklerini yahut onu anladıklarını mı sanıyorsun?"* Yani onların çoğunun, senin kendilerine okuduğun âyetleri tam olarak dinlediğini veya içinde geçen öğütleri ve ibretlik hadiseleri iyi düşünerek anladıklarını mı zannediyorsun?

"Onlar hayvanlar gibidirler. Yani işittikleri âyetlerden istifade etmeme ve gördükleri delil ve mucizelerden etkilenmeme konusunda onlar, son derece gaflet içinde bulunan ve şaşkınlıkta misal verilen hayvanlar gibidirler; *hatta gidişat olarak onlardan daha şaşkın bir haldedirler."*

Çünkü hayanlar, kendilerine yiyecek veren ve onlarla ilgilenen sahiplerine boyun eğer. Onlar, iyilik edenle, kötülük edeni tanır. Kendilerine fayda verenin peşine düşüp zarar verenden kaçınır. Otlayacakları yerlere ve su içeceği kaynaklara gider, dinlenme yerlerine çekilir. Hevâlarına tapan bu kâfirler ise yüce yaratıcılarına ve kendilerine rızık verene boyun eğmezler. Yüce Allah'ın kendilerine yaptığı iyilikle onların en azılı düşmanı olan şeytanın yaptığı kötülüğü birbirinden ayırıp tanımazlar. En büyük fayda olan sevabın peşine düşmezler. En büyük zarar ve felaket olan azaptan çekinmezler. En kolay meşrep ve en tatlı su kaynağı olan hak dine gelmezler.

Bir de şu var: Bu hayvanlar, her ne kadar peşinden hayır getiren hakkın ne olduğunu bilmeseler de peşinden şer getirecek bir bâtılın (tehlike ve zararın) peşine de düşmezler. Kâfirler ise böyle değildir; çünkü onlar, bâtıl (boş ve zararlı) işleri esas kabul ettiler ve bütün şer işleri onun üzerine bina ettiler.

---

505 bk. Nesefi, *Medâriku't-Tenzil*, 3/246.

Ayrıca hayvanların cahillikleri ve şaşkınlıkları kendilerinde kalır, bir başkasına geçmez; bu hevâsına tapan kâfirlerin cahillikleri ise sadece kendilerinde kalmayıp fesadın yayılmasına, insanların doğru yoldan alıkonulmasına, kullar arasında fitne ve karışıklığın alevlenmesine sebep olur.

Ayrıca hayvanlar, aklî kuvvetleri (tefekkür ve yorumlama melekeleri) bulunmadığı için, kemal halini talep etme imkânları yoktur. Aslında onların bundan dolayı bir kusurları olmadığı gibi, olgunluk hâlini elde edemediler diye kınanmazlar da. Hevâsına tapan bu kâfirlere gelince, onların aklî kuvvetlerini kullanma imkânı varken onlar aslî fıtratlarını (Allah'ın yaratılışta kendilerine verdiği meleke ve kabiliyetleri) yanlış yolda kullanıp boşa harcadılar; bunun için en büyük cezayı ve en şiddetli azabı hakettiler. Bu açıklamaların aslı Beyzâvî'ye aittir.[506]

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltmek, kendisine hürmet ve saygı göstermek, kulu Allah'a yaklaştıran, Allah'ın rızasına ulaştıran ve onu Mevlâ'sının huzuruna dahil eden en büyük amellerden biridir. Çünkü Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Allah ile kulları arasında en büyük kapı ve en güzel vasıtadır. Kim onu yüceltir, kendisine hürmet ve saygı gösterip hizmetini tam olarak yerine getirirse bu ameli onu, tâzim, hürmet ve saygı içinde ilâhî huzura dahil eder. Kim de ona uymaktan yüz çevirirse o kimse eve, kapının dışından gelmiştir; içeri girmesi mümkün değildir. Onun hali, sultanın huzuruna kapısından değil de perdeleri yırtarak gelmeye çalışan kimseye benzer; bunu yapan kimse öldürülmeyi, huzurdan dışarı atılıp uzaklaştırılmayı hak eder.

Rehberin, kulu Allah'ın huzuruna dahil etmesi, onu Allah'ı tanıtacak şeye yönlendirmesidir. İlâhî huzura giriş bazan vasıtasız da olur, fakat bu, çok az gerçekleşen bir durumdur.

---

506 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/142-143. Açıklamanın bir kısmı için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/460. Açıklamanın tamamı için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/15-16. İbn Acîbe, Ebüssuûd'dan almıştır.

Kim bu yönü (hak yolundaki rehbere itaati ve edebi) ihmal eder ve onu hafife alırsa Allah onu huzurundan kovar ve uzaklaştırır. Böyle bir kimseye, *"Onlar seni görünce sadece eğlenceye alarak, 'Allah'ın peygamber olarak gönderdiği kimse bu mu?' derler"* âyetindeki uyarı geçerli olur ve o kimse, nefsinin hevâsını kendine ilâh edinenlerden olur. Bu durumda o, hayvanlar gibidir, hatta onlardan daha şaşkın bir haldedir. Çünkü kim, doğru yoldaki vasıtaya (peygambere veya onun vârisi kâmil mürşide) uyarsa hevâsı (nefsi) Allah katından gelen şeye uymuş olur. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sizden birinin hevâsı (nefsi), benim getirdiğim şeylere uymadıkça, kâmil mümin olmaz."[507]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak, birliğinin delillerinden gafil olan ve hak yoldan sapanlarden söz ettikten sonra, bu delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا
الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ الَّذِي
جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ الَّذِي
أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا
﴿٤٨﴾ لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا
﴿٤٩﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾

---

507 Hadis için bk. Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/213; a. mlf., *el-Envâr fî Şemâili'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, 2/771 (nr. 1234); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/178.

45. Rabb'ine bakmaz mısın, gölgeyi nasıl uzattı? İsteseydi onu sabit yapardı. Sonra biz güneşi gölgeye delil yaptık.

46. Sonra onu kendimize yavaş yavaş çektik.

47. Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu bir istirahat zamanı ve gündüzü de (iş için yeryüzüne) dağılma vakti yapan O'dur.

48. Rahmetinin önünde rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen de O'dur. Biz gökten tertemiz bir su indirdik.

49. Biz o suyu, kendisiyle ölü beldeyi canlandıralım, yarattığımız birçok hayvanın ve insanın su ihtiyacını onunla giderelim diye indirdik.

50. Andolsun biz, düşünüp ibret alsınlar diye bunu, insanlar arasında tekrar tekrar açıkladık; fakat insanların çoğu nankörlükten başka bir şey yapmadı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *Rabb'ine bakmaz mısın?*" Yani O'nun eşsiz sanatına, kudret ve birliğinin delillerine bakmaz mısın?

Âyette, *"Rabb'ine bakmaz mısın?"* buyrularak "rab" kelimesinin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait zamirle birlikte zikredilmesi, ona şeref bahşetmek ve kendisini yüceltmek içindir. Onda ayrıca şu bildirilmektedir: Bunun peşinden bahsedilecek şeyler, O'nun kudret ve rahmetinin eserleridir.

"Rabb'ine bakmaz mısın, gölgeyi nasıl uzattı?" Yani bütün yeryüzünü kaplayıncaya kadar gölgeyi yaydı. Bu durum, tan yerinin ağarmasıyla başlayıp güneşin doğmasına kadar geçen zaman içinde olmaktadır. Müfessirlerin çoğunluğu bu görüştedir. Çünkü o, her yana yayılmış gölge olup onda yakıcı güneş olmadığı gibi koyu karanlık da yoktur. Bu gölge, âyette bahsedildiği gibi (Vâkıa 56/30) cennetteki gölgeye benzemektedir.

Bir diğer görüşe göre bu gölge, ağaç, tepe veya insan gibi varlıkların, güneşin doğmasıyla günün evvelinde oluşan uzun gölgeleridir. Sonra Allah Teâlâ bu gölgeyi yavaş yavaş küçülterek (öğleden sonra) doğu tarafına çevirmektedir.[508]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer Allah isteseydi onu sabit yapardı."* Yani Allah gölgeyi yerinde sabit tutardı, hiç kaybolmazdı, güneş onu gidermezdi.

Bir diğer mana: Gölge olduğu gibi dururdu, güneşin seyriyle kısalıp noksanlaşmazdı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra biz güneşi gölgeye delil yaptık."* Çünkü gölge, güneşle bilinir; eğer güneşin doğuşu ve ortaya çıkışı bulunmasaydı gölge bilinmezdi, gölgeye ait bir iz ortaya çıkmazdı. Eşya zıddı ile bilinmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra onu kendimize yavaş yavaş çektik."* Yani bu uzun gölgeyi irademizle, güneşin yükselmesine göre yavaş yavaş toplayıp kısalttık. Bütün bunlar, mahlûkatın menfaat ve iyiliğine göre olmaktadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"O Allah ki sizin için geceyi bir örtü yaptı."* Yani gecenin karanlığını, elbise gibi, insanı örten bir şey yaptı. *"Uykuyu bir istirahat zamanı yaptı."* Yani uykuyu, bedenleriniz için bir rahatlama vesilesi ve amelden (işten güçten) kesilme anı yaptı. Uyku anına, ölüm manasını verenler de olmuştur. Ölen kimse de hayattan ve işten kesilmiş olmaktadır. *"O Allah sizi, geceleyin öldürendir (uyku ile bir nevi ölüm halini yaşatandır)"* (En'âm 6/60) âyeti de bu manadadır. Âyetin peşinden, kalkıp etrafa dağılmaktan bahsedilmesi de bu görüşü desteklemektedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve gündüzü de dağılıp çalışma vakti yaptı."* O vakitte halk, geçimlerini temin için yeryüzüne dağılır.

---

508 Ebüssuûd [rahmetullahi aleyh] bu manayı tercih etmiş ve çoğunluğun tercihi olan önceki mananın, âyetteki asıl kastı yansıtmadığını söylemiştir (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/16-17).

Bu âyet, Allah Teâlâ'nın kudretine delil olmakla birlikte, onda yüce Mevlâ'nın nimeti de ortaya konulmaktadır. Şüphesiz insanın gece ile örtülmesinde, din ve dünya ile ilgili pek çok fayda vardır. Ölüme benzeyen uykuda ve yeniden dirilmeye benzeyen uyanmada, ibret alabilenler için büyük bir ders vardır.

Hz. Lokman [aleyhisselâm] oğluna demiştir ki: "Oğlum, uykuya daldığın gibi ölürsün; uykudan uyandığın gibi de dirilirsin."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rahmetinin önünde rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen O'dur."* Yani O, yağmur yağdıracak bulutları dilediği yere götürmesi için onları taşıyacak rüzgârı gönderdi. Onu, yağmurun öncesinde gönderdi. Yağmurun yağması için, önce rüzgâr eser, sonra bulutlar devreye girer, peşinden yağmur yağar.

"Biz gökten tertemiz bir su indirdik." Yani gökten son derece temiz bir su indirdik. Şu âyet de suyun bu özelliğini ifade etmektedir: *"O size kendisiyle temizlenmeniz için gökten bir su indiriyor"* (Enfâl 8/11).

Cenâb-ı Hakk'ın, suyu tertemiz olarak tanımlaması, onun nimet oluşunu en güzel şekilde ifade etmek içindir. Şüphesiz tertemiz olan su, içine başka maddeler karışarak temiz ve temizleyicilik özelliğini kaybeden sudan daha faydalıdır ve içimi daha kolaydır.

Mana şudur: İşte biz, o suyu bu şekilde tertemiz indirdik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz o suyu, kendisiyle ölü beldeyi canlandıralım, yarattığımız birçok hayvanın ve insanın su ihtiyacını onunla giderelim diye indirdik."*

Kuraklık ve kıtlık ile ölü hale gelen bir belde, yağan yağmur sayesinde biten bitki ve yeşil otla canlanır. Beldeden kasıt, yeryüzünün mâmur veya harabe halindeki bir parçasıdır. Biz o temiz suyu, vadilerde akarken yahut kuyularda ve havuzlarda bulunurken, yarattığımız birçok hayvanın ve insanın su ihtiyacını onunla giderelim diye indirdik.

Âyette, yeryüzünün canlanmasını, hayvanların ve insanların su ihtiyacının giderilmesinden önce dile getirdi; çünkü yeryüzünün canlanması, hayvanların ve insanların ihya sebebidir. Diğer hayvanlar içinde

özellikle ehlî hayvanların Kur'an'ın ifadesiyle "en'âm"ın dile getirilmesi, insanların asıl faydayı genelde onlardan gördüğü içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz, düşünüp ibret alsınlar diye bunu insanlar arasında tekrar tekrar açıkladık."* Açıklanan şeyden kasıt, güzel gayeleri dile getirildiği gibi bulutların oluşması ve yağmurun yağmasıdır. Bu durum, Kur'an'da ve geçmiş kitaplarda tekrar tekrar açıklanmıştır.

Âyetteki "açıklama" anlamını verdiğimiz "sarrafe" fiili, "sevketmek, sürmek, dağıtımını yapmak" manalarına geldiği için, bazıları âyete şu manayı vermişledir: Biz o yağmuru, her sene başka bir beldeye sevkettik.

Bir diğer mana: Biz o yağmuru, onların aralarında farklı şekillerde dağıttık; onu kimisine sağanak, kimisine serpiştirme şeklinde, kimisine çise halinde, kimisine de devamlı olarak yağdırdık.

Bazıları, sevkedilen şeyin rüzgâr olduğunu söylemiştir.

Bazıları da daha önce geçen, *"Kâfirler, 'Kur'an ona toptan indirilseydi ya!' dediler"* (Furkan 25/32) âyetine bakarak, açıklanan bu şeyin, Kur'an olduğunu söylemiştir. Biraz sonra gelecek olan, *"Onlarla Kur'an'a dayanarak büyük bir mücâhedeye gir"* ((Furkan 25/52) âyeti de bu görüşü desteklemektedir.

Onu, ibret alsınlar ve ondaki nimetin kıymetini bilsinler diye önceki ve sonraki insanlar arasında açıkladık.

Yahut bu şekilde Allah'ın kudretinin sonsuzluğunu ve rahmetinin genişliğini anlasınlar diye, onu insanların arasında açıkladık.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat önceki ve sonraki insanların çoğu nankörlükten başka bir şey yapmadı."* Yani bu nimetleri bilerek inkâr ettiler ve onlara alaka göstermediler. Çoğu defa da o nimetleri yaratıcısından başkasına nisbet ederek, "Bize şu bulut yağmur yağdırdı" dediler.

Buhârî'de geçen kudsî bir hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Yağan yağmur sebebiyle kullarımdan bazıları bana inandılar, bazıları inkâra düştüler. Onlardan, 'Bu gece Allah'ın fazlı ve rahmetiyle yağmura

kavuştuk' diyenler, bana inanıp yıldızların kendi başlarına yağmur yağdıracağını inkâr ettiler. İçlerinden, 'Şu yıldız ve bulut tarafından yağmura kavuştuk' diyenler ise yıldızların kendi başlarına yağmur yağdıracağına inanıp beni inkâr ettiler. Yağan yağmur sebebiyle insanların bir kısmı şükre, bir kısmı küfre girdiler."[509]

İmam Müslim'in rivayetinde hadis şu şekilde bitiyor:

"Kullarıma ihsan etmiş olduğum nimet yüzünden içlerinden bir kısmı beni unutup, 'Yıldızlarla yağmura kavuştuk, bizi yıldız ve bulutlar suladı' diyerek küfre (ve şirke) düştüler."[510]

Buna göre kim, yağan yağmurları yıldıza, buluta, rüzgârlara nisbet eder ve onların Allah'ın yarattığı birer varlık olduğunu inkâr ederse küfre girmiş olur. Kim de onları yaratanın Allah Teâlâ olduğuna inanır, bununla birlikte yıldızı, bulutu ve rüzgârı yağmurun bir alameti olarak görürse o kimse, inkâra düşmüş olmaz.

Abdullah b. Mesud'dan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzüne bir senede diğer seneden daha fazla yağmur yağmaz. Fakat Allah Teâlâ, rızıkları taksim etti ve onları dünya semasında yağmur damlacıklarına koydu. Her sene belirli ölçüde yağmur yağar. Ancak bir topluluk isyanlara dalınca Allah, o yağmuru başkalarına gönderir. Bütün insanlar isyana dalınca, Allah bu yağmuru çöllere ve denizlere sevkeder."[511] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün kâinat, maddi yönüyle kaybolup giden bir gölge ve insanı perdeleyen bir engeldir. Onun kendisinden kaynaklanan bir varlığı yoktur. Asıl varlık, ezelî ve ebedî olan Allah'a aittir. Kâinatın, ezelî

---

509 Buhârî, Megâzî, 35; Ebû Davud, Tıb, 22; Nesâî, İstiska, 16.

510 Müslim, İmân, 125. Bu kısım tefsirde mevcut değildir.

511 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/421; Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/372 (Beyrut 2002). İbn Abbas'a ait kısa bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/403.

mana denizine göre konumu, ağaçların, denize düşen gölgeleri gibidir. Ağaçların denizdeki gölgeleri gemilerin akıp gitmesine mâni olmadığı gibi, kâinatın gölgeleri de fikir gemilerinin ezelî mana denizinde, ceberût âleminin tecellileri içinde dalıp gitmesine mâni değildir; bilakis fikir gemisi (basiret gözü) eşyayı delip geçer, Cenâb-ı Hakk'ın ceberût âlemindeki tevhid denizine dalar. O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtın, ulvî ve süflî âlemle ilgili tecellilerin olduğu bir âlemdir.

O durumda fikri (basireti) Allah Teâlâ'dan, kâinattan hiçbir şeyin gölgesi, (gölge mesabesinde olan hiçbir varlık) perdelemez. *"Rabb'ine baksana ..."* âyeti bu hale işaret etmektedir. Buna göre mana şudur: Ey ârif, Rabb'ine baksana, rubûbiyyet hazinesinin ve gaybın iç yüzünün bilinmesi için gölgeyi yani kâinat gölgesini nasıl uzattı? Sonra Allah, kendisine mana âleminin hakikatlerini açmak istediği basiret gözünden bu gölgeyi kaldırdı; artık o basiret gözü, ezelin hakikatini ve gaybın iç yüzünü müşahede eder, yüce Allah'ı yakînen tanır.

Eğer Rabb'in isteseydi, o gölgeyi sakin ve sabit tutardı; o zaman varlıklar basiret için bir perde olurdu; bu durumda kul, varlıklarla perdelenip ilâhî nurları müşahededen mahrum kalırdı.

Sonra biz, irfan güneşini o varlıklar üzerinde bir delil yaptık; kul onunla her şeyi Allah'a bir delil yapar; O'ndan başkasını görmez.

Sonra biz, onu yani varlıklara ait bu gölgeyi Hak yolcusunun veya ârifin kalbinden toplarız, onu yavaş yavaş çekip alırız, Hak yolcusu varlıkları görmekten yavaş yavaş uzaklaşır, öyle bir hale gelir ki kendisini ve kâinattaki diğer varlıkları (vücut sahibi) görmekten fâni olur; sadece her şeyi yoktan var edeni müşahede eder. Çünkü bu hal kulda, zamanla ve alıştırarak gerçekleşir. Kulun varlıklardan fâni olması gerçek manada gerçekleşince, Allah'ın eserlerini müşahede etmek, hikmet âlemindeki hükümleri ayakta tutmak ve kulluğun hakkını yerine getirmek için geri döner (insanların içine girer, hikmet âlemi olan dünyanın gereklerine ve dinin zâhirî hükümlerine göre yaşayarak kulluk yapar).

Allah, maneviyat yolcusu için kabz[512] halini onun için bir elbise yani hatalardan koruyan bir perde ve örtü yaptı. Çünkü kabz halinde genelde hâkim olan durum sakinliktir; o haldeki insan da belalardan emindir. Allah uykuyu, yani kendi tedbir ve tasarrufunu terketmeyi sâlik için bir dinlenme yaptı; onu kendi tedbir ve tercihinin yorgunluğundan rahata kavuşturdu.

Allah, sâlik için bast halini de gayret, amel ve çalışma vesilesi yaptı; o halde kul, eğer edebini korursa manevi ilimlerin peşine düşer ve yeni marifetler elde eder. Şunu da hatırlatalım ki o halin edebini çok az insan koruyabilir; çünkü o, ayakların kayacağı bir alandır. Bunun için İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Çok kere sen, bast halinde elde edemediğin faydayı kabz halinde elde edersin; hangisinin sizin için daha faydalı olduğunu bilemezsiniz."[513]

O Allah ki ilâhî vâridatların rüzgârını rahmetinin, yani marifetinin önünde bir müjdeci olarak gönderir. Şüphesiz ilâhî marifetten (Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanımaktan) daha büyük rahmet yoktur.

Biz, gayb âleminin semasından tertemiz bir su indirdik. O, Allah'ı bilme ilmidir ki onunla ruhlar ve sırlar ihya olur, varlıkların bağından hür olanların kalpleri temizlenir. Biz onu, ölü bir beldeyi yani gaflet ve cehaletle ölmüş ruhu diriltmek ve yarattığımız birçok hayvanı ve insanı onunla sulamak için indirdik. Çünkü mana suyu, her maddede sirayet eder; tevhid suyu bütün varlıklarda bulunur. Bu durumu marifetten cahil olan bilmez, onu bilenler bilir. İnsanların çoğunluğu bu hakikati inkâr eder. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

---

512 Kabz, darlık, sıkıntı, tutulma, tıkanma, ruhun üzüntülü, dertli ve endişeli olması, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi, huzurun yok olmasıdır. Kabz, yüce Allah'ın azametinin ve celâlinin tecellilerini müşahede halidir.
Bast, neşe, sevinç ve kalbin huzur halidir. O, kalbin genişleyip açılması, kalbe ilâhî lutuf, rahmet, sevgi indirilmesidir. Ruhun ilâhî feyiz ve kalbin ilham alma halidir. Diğer bir tabirle bast, yüce Allah'ın cemal tecellilerine mahzar olma halidir. Kabz hali, daha fazla zikir, dua, tazarru ve boyun büküklüğünü temin etmek, bast hali ise şükür ve ameli artırmak içindir.

513 Hikmetin açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 295.

"Biz onu aralarında farklı şekillerde dağıttık." İçinde sır olan her şey, hayatını bu manevi sudan almaktadır; sadece insanların çoğu onu inkâr ve reddeder; ondan yalnızca Allah'ın dostları içinde seçkin kulları fayda görür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Bütün Âleme Gönderilmiştir

Marifet suyu, insanlara sadece sebeplerin eliyle (peygamber ve halifeleri aracılığı ile) sunulur. Yağan yağmura kıyas edilince, çeşitli kıtalara yağmur taşıyan bulutların birden çok olduğu gibi, insanlara maneviyat suyunu ulaştıran aracıların yani peygamberlerin de çok olması gerekirdi. Sadece peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında durum bunun aksine olmuş; o, bütün insanlara tek peygamber olarak gönderilmiştir. Bu durum, onun şerefini artırmak ve şanını yüceltmek için yapılmıştır. Allah Teâlâ, onun bu haline işaret olarak şöyle buyurmuştur:

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ
وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

51. ***Dileseydik** (senin zamanında da) **her memlekete bir uyarıcı** (peygamber) **gönderirdik** (fakat bunu yapmadık).*

52. ***Resûlüm, kâfirlere itaat etme, onlara karşı bu Kur'an'la büyük bir mücadele ver.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Dileseydik her memlekete,* onları uyaran *bir uyarıcı* peygamber *gönderirdik."* Şüphesiz her beldeye yağmuru paylaştırdığımız gibi her beldeye oranın insanlarını uyarıcı bir peygamber gönderirdik, böylece senin peygamberlik yükün hafiflemiş olurdu; fakat biz böyle yapmayı dilemedik. Biz sana bütün beldeleri uyarma görevini yükledik; şu âyette belirtildiği gibi:

"Bütün âlemlere bir uyarıcı olması için kuluna Furkan'ı (Kur'an'ı indiren Allah ne kadar yücedir" (Furkan 25/1).

Bunu, senin en yüksek dereceyi elde etmen ve diğer bütün peygamberlere üstün olman için yaptık.

"Öyle ise kendilerine uyman ve yaraman için seni çağırdıkları işlerde *kâfirlere itaat etme;* ben seni bütün peygamberlere tercih ettiğim gibi sen de benim rızamı bütün arzulara tercih et." Sanki bu âyet, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirleri idare etmekten ve davette kusur etmekten sakındırmaktadır. Bu sakındırma, onlara karşı hakkı açıkça söyleme konusunda kendisinde bir acıma meydana gelmemesi için yapıldı.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "*'Kâfirlere itaat etme.'*' âyetinin manası şudur: Sen, bizden başkasına yanaşmadan ve bizim dışımızda kimseyi itibara almadan bizim hakkımızı yerine getirmekle meşgul ol. Şüphesiz biz seni her yönden koruruz, hiçbir durumda senden inâyetimizi (özel yardım ve desteğimizi) kaldırmayız."[514]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara karşı onunla büyük bir mücadele ver."* Yani kâfirlere karşı Kur'an'la, onlara Kur'an'daki sakındıran, azarlayan, kendilerine öğüt veren ve geçmiş ümmetlerin hallerini anlatan âyetleri okuyarak, Allah katında yeri büyük olan cihadı yap. Bu cihad, içindeki meşakkatten dolayı pek büyüktür. Gerçekten, söylendiği şekilde, bütün âlemi hakka davet etmek en büyük cihaddır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kâfirlerle, onların hallerini idare etmeden ve kendilerine yumuşak davranmadan, şiddetle ve sertçe mücadele et. Buna göre cihadın büyüklüğü, onun şiddetli ve sertçe yapılmasıdır. Şu âyette belirtildiği gibi:

"Kâfir ve münafıklarla cihad et ve kendilerine sert davran!" (Tevbe 9/73). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

514 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*,4/315.

51-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları himmet ve halle birlikte sözle inzar edip uyarmak, çok az bulunacak yüksek bir haldir. Bu tür zatlardan aynı asırda büyük bir iklimde üç yahut dört tanesinin bir araya gelmesi nadirdir. Çünkü Allah Teâlâ, hikmeti gereği bunu istememiştir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Dileseydik her memlekete bir uyarıcı gönderirdik." Onların sayısı az olup kendilerinden fayda çok olunca, kıymetleri çok büyük olur.

İnsanları uyaran kimsenin, herkesi haline uygun uyarması gerekir. Açıktan isyan edenlerin şiddetli bir şekilde uyarılması gerekir; onları idare etmemeli ve kendilerine yumuşak davranmamalıdır. Davetçinin, taat ehli kimseleri uyarırken onları müjdelemeli ve kendilerine işi kolaylaştırmalıdır. Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin."[515]

Davetçi kimsenin, ince bir zekâ ve ferasete ihtiyacı vardır; tâ ki davet edip uyardığı herkese layık olduğu şeyi versin ve her birine gücü kadar yük yüklesin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, sonsuz kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَهُوَ الَّذِى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَجَعَلَ
بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ مِنَ الْمَاۤءِ بَشَرًا

515 Buhârî, İlim, 11, Cihad, 60; Müslim, Cihad, 4; Ebû Davud, Edeb, 17; *Ahmed, Müsned*, 1/239.

فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلٰى رَبِّهٖ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾

53. *Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi yan yana salıverip aralarına görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyan O'dur.*

54. *O, sudan bir insan yaratıp ondan nesep ve akrabalık meydana getirendir. Rabb'in, her şeye gücü yetendir.*

55. *Onlar, Allah'ı bırakıp kendilerine hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere kulluk ediyorlar. Kâfir, Rabb'ine karşı mücadele verip durmaktadır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi yan yana salıverip aralarına görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyan O'dur."*

Allah, birbirine yakın olup birbirine ulaşan fakat birbirine karışmayan o iki denizi salıverdi, yollarını açtı. Onlardan birinin suyu çok tatlı olup tatlılığından veya soğukluğundan dolayı susuzluğu giderir; diğeri ise son derece tuzludur. İkisi aynı cins madde olduğu halde diğeri acıdır, içinde hiç tatlılık yoktur. Bununla birlikte Allah, birbirine karışmamaları için aralarına, kudretiyle, ikisini birbirinden ayıran ve karışmalarına mâni olan bir engel koymuştur. Bu engel ve perde, gözle görülmeyen bir şeydir; şu âyette geçtiği gibi:

"Kur'an okuduğun zaman, seninle ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz" (İsrâ 17/45).

Âyetin manası şudur: Allah, o iki denizin arasına, biri diğerine karışmasın diye gizli bir engel koydu.

Yahut Allah, birinin diğerine karışmasına engel olan bir set koydu; artık biri diğerine karışmaz; acı su, tatlı suyu bozamaz. Eğer Allah Teâlâ, acı denizi serbest bıraksaydı ve onu kudretiyle tutmasaydı, o dünyaya taşar, tatlı su ile karışır ve onu bozardı.

Cenâb-ı Hak sonra, kudretini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu: *"O Allah, sudan* yani meniden *bir insan yaratıp ondan nesep ve akrabalıkmeydana getirendir."*

İnsan cinsi iki kısımdır: Bir kısmı, nesep sahibi yapılan ve nesebin kendisine nisbet edildiği erkekler; diğer kısmı ise kendisiyle akrabalığın oluştuğu kadınlardır. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir:

"Ondan da erkek ve kadın olmak üzere bir çift yarattı" (Kıyâme 75/39).

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Nesep, bir insanın, diğeriyle uzak olsun yakın olsun, bir babada veya annede birleşmesidir. Sıhriyet ise nikâh yoluyla oluşan akrabalıktır." [516]

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği nakledilmiştir: "Nesep, nikâhı helâl olmayandır; sıhriyet ise nikâhı helâl olandır."[517]

Dahhâk ve Mukâtil'in şöyle dedikleri nakledilmiştir: "Nesep yedidir; sıhriyet (evlilikle oluşan akraba) ise beştir. Sonra şu âyeti okudu:

"Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız. Eğer onlarla (nikâhlanıp da) henüz birleşmemişseniz (diğer kocadan olma) kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri de size haram kılındı" (Nisâ 4/23-24). Bunların içinde ilk yedisi nesep, kalanları sıhriyet yoluyla haram olanlardır."[518]

Doğru olan görüş, bu âyette sayılanların dokuzu nesep, kalanlarının sıhriyet olduğudur.

---

516 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/85.

517 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/425, Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/58.

518 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/425.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'in, her şeye gücü yetendir."* Rabb'in, tek bir nutfeden, erkek ve kadın iki cins insan yaratmaya kadirdir. Yahut Rabb'in, tek bir maddeden, farklı âzalara ve birbirinden çok farklı huylara sahip bir insan yaratmaya ve onu erkek ve kadın iki farklı cins yapmaya kadirdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* Allah'ın birliğini gösteren bunca açık delilden sonra *O'nu bırakıp,* kendilerine ibadet ettiklerinde *onlara hiçbir fayda sağlayamayan ve* ibadet etmediklerinde de *onlara hiçbir zarar vermeyen varlıklara kulluk ediyorlar."* Onlar, putlar veya Allah'ın dışında kendisine tapılan bütün varlıklardır. Çünkü yaratılmış bütün varlıklar âcizdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kâfir,* kudretinin eserlerinden ve rubûbiyyetinin delillerinden bahsedilen *Rabb'ine karşı mücadele verip durmaktadır."* Yani kâfir, şeytana destek vermekte, inkâr ve isyanda ona yardımcı olmaktadır. Mana şudur: Kâfir kimse, putlara tapma işinde şeytana tâbi olmakta ve Rahmân'a isyanda ona yardımcı olmaktadır.

İbn Arafe[519] âyete şu manayı vermiştir: "Kâfir, Allah'ın dostlarına karşı, Allah'ın düşmanlarına arka çıkmaktadır; onun şeytana yardımı budur."

53-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, şeriat denizi ile hakikat denizini birbirine saldı. Şeriat denizi, tatlı ve içimi kolaydır; çünkü onu elde etmek kolaydır; avam ve havas ona ulaşabilir. Hakikat denizinin ise suyu acı ve tuzludur. Çünkü ona sadece, nefsini kötü arzularından uzaklaştırmanın acılığını tadan, bu konuda onunla mücâhede eden ve nefsi manen ölüp marifetle dirilene kadar mücâhedeye devam eden kimse ulaşabilir. İşte o zaman, Mevlâ'sını müşehede etmenin manevi tadıyla lezzetlenir, ahirette ve dünyada hayatı hoş olur. Gerçekten hakikat denizine ulaşmak zordur, o

519 İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

denizde sadece yiğit ve cesur insanlar yolculuk yapabilirler. Bu konuda *Kasîde-i Ayniyye* sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî) şöyle demiştir:

"Hakikat denizine dalmaktan sakın; bu iş seni felakete sürüklemesin; ona sadece yiğit ve kahraman insanlar ulaşabilir."[520]

Şeriat denizi ile hakikat denizi arasındaki engel, akıl nurudur; akıl şeriatın hududuyla hakikatin sınırını ayırt eder; her birine hakkını verir.

Allah ile Kul Arasındaki Vasıtanın (Peygamberin) Konumu

Cenâb-ı Hak sonra, şeriat ve hakikat denizinde yol almada sebep olan vasıtanın, yani Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yüce konumundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّراً وَنَذِيراً ﴿٥٦﴾ قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِلَّا
مَنْ شَٓاءَ اَنْ يَتَّخِذَ اِلٰى رَبِّه۪ سَب۪يلاً ﴿٥٧﴾

56. ***Resûlüm, biz, seni sadece bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik.***

57. ***De ki: "Ben buna karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum, sadece, kim Rabb'ine giden bir yol tutmak istiyorsa o hariç*** *(o kimse, malını Allah yolunda harcasın)."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *biz, seni sadece* müminler için *bir müjdeci ve* kâfirler için *bir uyarıcı olarak gönderdik. De ki: Ben, bu peygamberlik davetime karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum.* Sizden, 'Muhammed sadece bizim mallarımızı toplamak istiyor' diyeceğiniz bir şeyi talep etmiyorum; *sadece, kim Rabb'ine giden bir yol tutmak istiyorsa o hariç!"* Yani kim, malını Allah yolunda harcayarak kendisini

520 Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhü'l-Gayb*, s. 149 (Dımaşk 2006).

Rabb'ine ulaştıran bir yol tutmak istiyorsa o bunu yapsın ve malını başkasına versin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben bu davetime karşılık sizden bir ücret istemiyorum, sadece davet ettiğim şekilde iman ve taat ederek Allah katında yakınlık talep eden ve O'na yaklaşmayı isteyen kimsenin işini istiyorum. Allah Resûlü bu şekilde, onlardan istediği ücretin şeklini belirlemiş oldu; çünkü onun geliş amacı, bu iman ve itaattir. Onu bu şekilde ifade etmesi, bir mal beklentisi şüphesini kökünden kazımak ve onlara son derece şefkatini göstermek içindir, zira onların iman ve itaatlerinin faydası kendilerine dönecek bir şey iken, ondan, kendisine ait bir şey gibi bahsetti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

56-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ı yakînen bilen âlimler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifesidir. Allah Teâlâ onları her devirde, yaptıklarına bir karşılık istemeden ve dünya malına tamah etmeden insanları uyarmaları, onlara öğüt vermeleri, kendilerine Allah'ın rahmetini müjdelemeleri ve O'nun azabıyla korkutmaları için ortaya çıkardı. Eğer onların himmeti, insanların elindeki dünya malına bağlanırsa bu onların nurunu söndürür, faydalarını noksanlaştırır ve ellerinde gerçekleşecek hidayeti azaltır. Bu durum, daha önce çok defa ifade edildi. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hiç Ölmeyene Güvenip Dayan

Cenâb-ı Hak sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], insanların hayrından, şerrinden ve onlardan bir ücret talep etmekten tamamen gönlünü çekmesi için, yüce zatına tevekkül etmesini emrederek şöyle buyurdu:

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفٰى بِهِ بِذُنُوبِ
عِبَادِهِ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾ اَلَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ

ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۚ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِه۪ خَب۪يراً ﴿٥٩﴾ وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمُ
اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ اَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُوراً ﴿٦٠﴾

58. ***Sen, hiç ölmeyen ve hep hayatta olana tevekkül et. O'nu hamd ile tesbih et. Kullarının günahlarından haberdar olarak O yeter!***

59. ***O, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden (hükümran olan) Rahmân'dır. Sen O'nu iyi bilene sor!***

60. ***Onlara, "Rahmân'a secde edin" denildiği zaman, "Rahmân da nedir? Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?" dediler; bu onların nefretini artırdı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sen,* insanların şerlerinden kurtulman ve onların verecekleri ücretten tamamen müstağni olman için, *hiç ölmeyen ve hep hayatta olana tevekkül et.*" Yani O'na güven, O seni, ölecek varlıkların elindekine tamah etmekten kurtarmaya yeter. Tebliğine karşılık olarak hiçbir mahlûktan bir ücret isteme; şüphesiz Allah sana yeter.

Salihlerden biri bu âyeti okuyunca şöyle demiştir: "Akıl sahibi bir kimsenin, bu âyetten sonra bir mahlûka güvenmesi doğru değildir."

Âyet şöyle devam ediyor: "*O'nu hamd ile tesbih et.*" O'nu, kendisine güvenen kimseyi başkasına havale etmekten uzak ve yüce tut. O'nun hamdetmeyi gerektiren özel yardımından dolayı zatına hamdederek kendisine tevekkül et.

Yahut, "Sübhânellahi ve bihamdihi" zikrini söyle.

Bir diğer mana: O'nun ihsanlarını artırmasını isteyerek, O'nu bütün noksan sıfatlardan uzak tut ve zatını, bütün kemal sıfatlarıyla övüp yücelt.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kullarının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter!"* Yani kullarının açık-gizli günahlarını yakînen bilici olarak Allah yeter. Mana şudur: Allah onların bütün hallerini bilmektedir; yaptıklarına karşılık vermede O yeter.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gökleri, yeryüzünü ve ikisinin arasındakileri altı günde yarattı."* Miktar olarak altı gün tutacak bir sürede yarattı; çünkü o zaman gece ve gündüz yoktu.

Mücâhid[521] demiştir ki: "Onların yaratılmaya başlandığı ilk gün pazar, son gün cuma idi. Allah Teâlâ'nın, onları bir anda yaratmaya gücü yeterken, bu müddet içinde yaratması, kullarına acele etmeden iş yapmayı öğretmek içindir."[522]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra,* zatına layık bir şekilde *arşa istivâ etti. O Rahmân'dır."* Yahut Rahmân, rahmân sıfatıyla arşa ve onun içerdiği şeylere istivâ etti. Bu konudaki açıklamalar için A'râf sûresinin 54. âyetinin tefsirine bakınız.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sen O'nu iyi bilene sor!"* Yani sen O'nu, zatını iyi tanıyan ve sana O'nun Rahmân olduğunu haber veren ârif kimseye sor. Müşrikler, "Rahmân" ismini inkâr ederek, "Biz, Yemâme'deki hariç, Rahmân'ı tanımıyoruz" diyorlardı. Yemâme'deki ile de yalancı peygamber Müseylime'yi kastediyorlardı. Kendisini yüceltmek için ona, "Yemâme'nin Rahmân'ı" diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], "Rahmân" ismini önceki kitaplardan haberi ve bilgisi olanlara sormasını emretti; çünkü "Rahmân" ismi, önceki kitaplarda geçiyordu.

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Ârif demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan, 'iyi bilen'in Allah Teâlâ olduğudur. Mana şudur: Sen, bütün varlıklardan haberi olan ve bütün gizlilikleri bilen Allah'a sor. Yani sen her şeyi bilici olarak O'na sor. Bu manayı seçmemizin sebebi şudur: Kendisine sorulması emredilen zat Allah'ın resûlüdür. Onun rütbesi, Rabb'inden başkasına sormaktan yücedir. Kasıt şudur:

---

521 Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

522 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/252.

Rahmân'ı ve O'nun vasfını en iyi bilen Allah'a sor." Açıklamanın tamamı için oraya bakınız.[523]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiği zaman,* yani Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] müşriklere, 'Rahmân'a secde edin, namaz kılın veya O'na boyun eğip teslim olun' dediği zaman *onlar, 'Rahmân da nedir?'* Biz Rahmân'ı tanımıyoruz ki ona secde edelim!" dediler. Onların "Rahman nedir?" demeleri iki sebepten olabilir:

1. Onlar, Allah Teâlâ için de Rahmân ismini kullanıyorlardı (Soruları, bilmediklerini öğrenmek için değil, alay ve inkâr içindir).

2. Onlar, Rahmân ile kastedilenin Allah Teâlâ'dan başkası olduğunu zannederek bu soruyu sordular.

Müşriklerin sözleri şöyle devam etti: *"Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?"* Yani biz senin kendisine secde etmemizi emrettiğin kimseye mi secde edeceğiz?

Bir diğer mana: Bizim, hakkında bir bilgimiz olmadan, sadece sen kendisine secde etmeyi emrettiğin için mi secde edeceğiz?

Bu, onlar tarafından sırf inat olsun diye söylenmiş bir sözdür; aslında onlar, "rahmân" kelimesinin, "sonsuz rahmet sahibi" manasında olduğunu biliyorlardı; çünkü o, kullandıkları dilde mevcut bir kelimedir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu onların nefretini artırdı."* Onlara, Rahmân'a secde etmelerinin emredilmesi, onların imandan uzaklaşmalarını ve ondan nefretlerini artırdı. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

58-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tevekkül hakkında, daha önce değişik yerlerde açıklamalar geçti. İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde, tevekkül konusunda güzel açıklamalar yapmıştır. Onların özeti şudur:

---

523 Eser, Abdurrahman-ı Fâsî'ye ait *Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış *Hâşiye*'dir. *Hâşiyetü'l-Fâsî* diye meşhurdur.

Tevekkül, "işi Allah Teâlâ'ya havale etmektir." Tevekkülün aslı, kulun, bütün hadiselerin Allah'tan meydana geldiğini, hiç kimsenin kendi başına bir şeyi ortaya çıkarmaya veya onu gidermeye gücünün yetmediğini bilmesidir. Kul bunu kesin olarak anlayınca ve Allah'ın irade ettiğinin ortadan kaldırılamayacağını ve onun engellenemeyeceğini bilince, onun için tevekkül oluşur. Tevekkülün bu kadarı farzdır ve o, imanın şartlarındandır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Eğer müminseniz Allah'a tevekkül edin" (Mâide 5/23).

Bunun üzerinde elde edilen kalp sükûneti, kalpten korku ve endişenin yok olması gibi durumlar, tevekkülün hallerinden ve makamlarındandır.

İnsanlar, mevcutla yetinmek ve kalbin sükûna ermesi konusunda farklı kısım ve derecelerde bulunmaktadır.

Bu konuda ilk derece, insanın elindekiyle yetinmesi, fazlasının peşine düşmemesi ve daha fazlasını talep yönünden kalbinin rahat olmasıdır. Bu hale, kanaat denir. Kul, elinde bulunana kanaat eder, elde olmayanı artırmayı istemez. Yani artırma sebepleri mevcut iken daha fazlasını istemez.

Bundan sonraki derece, sebeplerin bulunmaması halinde kalbin sakin olmasıdır. Bu, tecrid[524] makamıdır. İnsanlar bu konuda da farklı derecelere sahiptir:

Bir kimse var ki Allah'ın vaadi ile yetinir; çünkü o, Allah'ın verdiği güvenceyi (kulun her şeyine kefil oluşunu) tasdik eder, maddi sebepler bulunmayınca, kalbi endişeye düşmeyip Rabb'inin vaadine güvenerek sükûnet içinde olur.

Şöyle denilmiştir: Tevekkül, Rabb'in verdiği güvenceyle kalbin sakin olmasıdır.

Şöyle de denir: Tevekkül, geçim işinde gönlün sükûnet içinde olmasıdır.

524 Tecrid, kulun, kalbini dünya ve ahiretle ilgili bütün gaye, karşılık, korku ve beklentilerden arındırıp sırf Allah için kulluk yapması ve kalbini sadece Allah'a bağlamasıdır.

Bir diğer tanım: Tevekkül, kulun elinde nakdi (maddi bir sebep ve sermayesi) bulunmayınca Allah'ın vaadi ile yetinmesidir.

Bundan daha ince bir hal, kulun, halini Allah'ın bilmesiyle yetinip Mevlâ'sı ile meşgul olması, ilâhî vaadin ve garantinin gerçekleşip gerçekleşmediğini beklememesi, bütün işini Allah'a havale etmesidir. Bu, Allah'a teslim olma halidir.

Bundan bir üst derece, tefvîz halidir. Tevfîz, kulun bütün işini Allah'a havale etmesi, bir hali diğerine tercih etmeyip sadece Mevlâ'sıyla meşgul olması, nefsinden ve Allah'ın dışındaki her şeyden uzaklaşmasıdır. Bu dereceye ulaşan kul, kendisinin yüce Mevlâ'sına ait bir köle olduğunu, O'nun kendisi için nefsinden daha hayırlı olduğunu bilir. Kul bu halden ileri bir makama yükselince, kendisine istediği verilmediğinde kalbinde bir rahatlık bulur, ileride karşılaşacağı redden tat alır. O, tam rıza derecesidir. Bu halde kul için, rızanın faydalarından ve onu mütalaadan öyle güzel haller hâsıl olur ki onun dışında maksadına ulaşan biri için öyle tat elde edilmez.

Bundan sonraki derece, her durumda sevgiliye uymaktır. Bu haldeki kul, kendisine istediği verildiğinde veya verilmediğinde içinde bir rahatlık duymaz; o içinde sadece, dosta yakın olmanın tadını ve bütün ihtiyaçlarını unutarak onunla elde ettiği daha fazla ünsiyetin hazzını bulur. Taatlerden alınan manevi tat, rıza halinde ârifin gözünde nasıl küçük görülüyor ve ârifler onu bir perde sayıyorlarsa Allah ile ünsiyet (özel yakınlık) elde edenler de rızanın tadıyla kalmayı ve onunla elde edilen lutuflarla meşgul olmayı bir noksanlık ve perde görürler.

Bundan sonra, hakikat sultanının, kulu tamamen kendinden çekip alarak her yanını istila etme hali gelir. Bu hale, hümûd (bütün nefsanî hislerin ölmesi), istihlak (nefse ait her şeyin yok olması), vücut (Hakk'a ulaşmak, hakikati bulmak) ve fenâ (nefsanî arzuları terkedip bütün varlığı ile Hakk'a tâbi olmak) denir. Ona has tevhid denir. O zaman, kalpte bir ünsiyet, heybet, lezzet, rahatlık, vahşet ve âfet bulunmaz. Yani Cenâb-ı Hak'ta fâni olma hali gerçekleşince kul, bütün lezzet ve rahatlıklarıyla birlikte makamlardan gönlünü çekip uzaklaşır.

İmam Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] sonra demiştir ki: "Tevekkül sahiplerinin derecelerinin açıklaması böyledir. Bunların dışındaki tevekkül sahiplerinin haber ve hallerine gelince, onların derece ve şerefleri, sahip oldukları farklı hallere göre değişir." Kuşeyrî'nin açıklamaları mana olarak bitti.

Kuşeyrî [rahmetullahi aleyh] açıklamasının bir diğer yerinde der ki: "Bu konuda şöyle denilmiştir: Dünyevî sebeplerde tevekkül bir noktaya kadardır, orada biter; ahiretini ıslah ve güzel etmesi konusunda Allah'a tevekkül etmeye gelince, bu çok gizli ve kapalı bir meseledir. Dünyevî sebeplerde gereken, onu talep sırasında sükûn halinin galip olması, hareketin ise zaruri durumlarda olmasıdır. Ahiret işinde ve taat olan şeylerde ise gerekli olan, hemen harekete geçmek, ciddi olmak, çabuk davranmak, tembellikten uzaklaşmaz ve gevşekliğe meyli terketmektir.

Kim ibadetlerde gevşek davranır, üzerinde hakkı olanları razı etmek ve kendisine gereken hakları korumak gibi zayi ettiği şeyleri telafiyi ağırdan alır, sonra da kendisinin Allah'a tevekkül ettiğine inanırsa o kimse, boş temennilerle avunan, manen hasta ve kendisini azaba götüren hallerle aldanmış bir kimsedir.

Gerçek tevekkül sahiplerinin hali bu değildir; tam aksine tevekkül sahibine gereken şey, ibadet ve hakları korumada tüm gayretini harcamak, bütün imkânını kullanmak, bundan sonra da yaptığı taatine güvenmemek, sükûn ve hareketine dayanmamak, bütün güç ve kuvvetinden sıyrılıp ondan sonra Rabb'ine karşı güzel zanda bulunmaktır. Rabb'ine karşı güzel zanda bulunmakla birlikte, O'ndan korkudan tamamen uzak olmak da uygun değildir. Sadece işlerin sonu hakkında hakikatlerin keşfedilmesi gibi manevi halle meşgul olması kalbini tamamen sarmışsa böyle bir durumda ona, içinde bulunduğu vakit (manevi hal) galip olur. O zaman bu kimse, haklarında şöyle denen kimselerden olur: Vakit bir kılıçtır (o sende hükmünü icra eder; sen ona müdahale edemezsin)."[525]

525 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/317-320.

Burçları Yaratan Allah

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin kendisine boyun eğmekten kaçındığı Rahmân'ın sıfatlarından bahsetti. O sıfatlar ki O'nun azametini ve ululuğunu açıklamakta, kendisine boyun eğip teslim olmayı gerektiren kudretinin nasıl her hükmünü uyguladığını göstermektedir. Bu konuda şöyle buyurdu:

تَبَارَكَ الَّذٖى جَعَلَ فِى السَّمَٓاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فٖيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنٖيرًا ﴿٦١﴾

وَهُوَ الَّذٖى جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

61. ***Gökte burçları var eden ve orada (güneşi) bir ışık, kameri de bir aydınlatıcı yapan Allah ne kadar yücedir.***

62. ***Düşünüp öğüt almak ve şükretmek isteyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gökte burçları var eden Allah ne kadar yücedir,* uludur."

Bu burçlar on iki tane olup isimleri şöyledir: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık. Bunlar, hareket halindeki yedi yıldız kümesinin menzilleridir. Her yıldız için, içine gireceği iki hane (menzil) vardır; onlarda kalır ve kendisinden etkilenir. Güneş ve ay için de birer hane (menzil) vardır. Koç ve Akrep, Merih'in menzilidir. Boğa ve Terazi, Zühre'nin menzilidir. İkizler ve Başak, Utarit'in menzilidir. Yengeç, ayın menzilidir. Aslan, güneşin menzilidir. Yay ve Balık, Müşteri'nin menzilidir. Oğlak ve Kova, Zühal'in menzilidir.

Bu burçlar, dört tabiata (yani dört ana unsun olan ateş, toprak, hava ve suya) taksim edilmiş ve onlara "üçgen burçlar" denmiş; her ana unsura üç burç düşmesi için böyle yapılmıştır.

Koç, Aslan ve Yay, ateş üçgenidir.

Boğa, Başak ve Oğlak, toprak üçgenidir.

İkizler, Terazi ve Kova, hava üçgenidir.

Yengeç, Akrep ve Balık, su üçgenidir.

Yüksek kale ve köşklere "burç" denmiştir. Burçlar da bu yıldızlar için bir menzil durumunda olduğu için bu ismi almışlardır.

Ay büyüdüğü zamanlarda, deniz sularının çoğalıp kabardığı, ay küçülünce de deniz sularının azaldığı görülmüştür. Ayın menzili olan Yengeç burcu, su özelliği taşımaktadır. Bu durum, tabiatın değil, ilâhî ismin tecellisi ile olmaktadır. Bir duada şöyle söylenir: "Yâ Rabbi, senin gecenin üzerine koyup da onu karanlığa bürüyen isminin hürmetine ..." Bu açıklamalar *Hâşiye*'de geçmektedir.[526]

Hasan-ı Basrî, Katâde ve Mücâhid burçların, büyük yıldızlar olduğunu söylemişlerdir; çünkü onlar açıktan görülmektedirler.

Âyet şöyle devam ediyor: "*O Allah, gökte* güneşi *bir ışık ve kameri de* geceleyin ziya yayan *bir aydınlatıcı yaptı.*"

Gökte ışık yapılan şeyin güneş olduğunu şu âyet ifade etmektedir: "*Güneşi bir ışık yaptı*" (Nuh 71/16).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Düşünüp öğüt almak ve şükretmek isteyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur.*" Gece ile gündüzden her biri diğerinin peşinden gelir, içinde yapılması gereken amellerde onun yerine geçer. Kim onlardan birinde yapılması gereken bir ameli kaçırırsa diğerinde yapar.

Katâde demiştir ki: "Bu gece ve gündüz içinde, Allah Teâlâ için hayırlı bir amel yapın; gece ile gündüz, birer binek gibidirler; insanı eceline götürürler, her uzak olan şeyi yaklaştırırlar, her yeniyi eskitirler ve vaat edilen her şeyi getirirler."[527]

---

526 İbn Acîbe'nin [rahmetullahi aleyh] alıntı yaptığı *Hâşiye*, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir. Benzer bir açıklama için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/[illegible] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/253; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/305 (Beyrut 2001). Burçlar [illegible]ında geniş bilgi için bk. *DİA*, 6/421-426; İ. Hakkı Erzurûmî, *Marifetnâme*, 4/43 vd.

527 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/427.

Bir adam Hz. Ömer'e [radıyallahu anh], "Gece namazını kaçırdım" deyince Hz. Ömer, "Gece kaçırdığın ibadeti gündüz yerine getir; şüphesiz Allah Teâlâ, zikretmek isteyen kimse için gece ile gündüzü birbirinin yerine getirdi" demiştir.[528]

Âyetin manası şudur: İsteyen kimse, Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerini hatırlayıp O'nun harika sanatları üzerinde düşünerek, bütün bunları var eden hikmet sahibi birinin bulunmasının zorunlu olduğunu anlar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, gece veya gündüzden birinde kaçırdığı ibadeti kazâ ederken Allah'ı zikretmek yahut Rabb'inin onlarda kendisine ihsan ettiği nimetlere şükretmek ve onları taatle mâmur etmek isteyen kimse için, gece ile gündüzü peş peşe getirdi. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

61-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalplerin veya ruhların semasında burçlar yaratan, yani Hak yolcusunun içinde kalacağı ve sonra diğerine geçeceği menziller var eden Allah ne kadar yücedir. Onlar, havf (Allah korkusu), ümit, vera' (şüpheli şeylerden çekinme), zühd (gönlü varlıklardan çekip Mevlâ'ya vermek), sabır, rıza, teslimiyet, sevgi, murakabe, müşahede ve Hakk'a vuslat gibi yakîn makamlarıdır. Allah Teâlâ orada, ihsan makamındakiler için irfan güneşini bir ışık yaptı; diğer ehl-i iman için de kameri yani tevhid delilini bir aydınlık yaptı.

Allah, gece hükmünde olan kabz haliyle, gündüz hükmünde olan bast halini[529] peş peşe getirendir; kabz halinde zikretmek ve bast halinde şükretmek isteyen kimseler için, bu halleri peş peşe getirir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

528 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/427; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/375.

529 Kabz ve bast halinin açıklaması, 45-50. âyetlerin tasavvufî işaretlerinin dipnotunda açıklandı.

Rahmân'ın Has Kullarının Hali

Cenâb-ı Hak sonra, zikir ve şükür ehlinin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذٖينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا وَاِذَا خَاطَبَهُمُ
الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾ وَالَّذٖينَ يَبٖيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾
وَالَّذٖينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ
غَرَامًا ﴿٦٥﴾ اِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَالَّذٖينَ اِذَا اَنْفَقُوا لَمْ
يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾ وَالَّذٖينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ
اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتٖى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ...

63. *Rahmân'ın has kulları o kimselerdir ki yeryüzünde tevazu ile yürürler, cahiller kendilerine incitecek bir şey söyledikleri zaman onlara, "selâm" deyip geçerler.*

64. *Onlar, geceyi Rab'lerine secde ederek ve kıyamda ibadetle geçirirler.*

65. *Onlar şöyle dua ederler: "Ey Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı süreklidir."*

66. *"Orası ne kötü bir durak ve konaktır."*

67. *Onlar, harcadıklarında israf etmezler, cimrilik de yapmazlar; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.*

68. *Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmezler, hak olan durumun haricinde, Allah'ın haram kıldığı cana kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rahmân'ın has kulları o kimselerdir ki yeryüzünde tevazu ile yürürler."* Yani Rahmân'a boyun eğip secde eden has kulları, yeryüzünde sükûnet, tevazu ve vakar ile yürürler.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Onlar, peygamberler gibi yumuşak şekilde âlimlere yakışır vakarla yürürler."[530] Onlar, yürürken karıncayı bile incitmezler, sükûnet, tevazu ve huşû içinde yürürler. Onlar, yürüyüşünde kibirli, gururlu ve şımarık kimseler gibi değildir.

İbnü'l-Hanefiyye[531] demiştir ki: "Onlar, vakar ve iffet sahibi olup cahilce iş yapmazlar. Kendilerine cahilce davranışlarda bulunan olunca, ona yumuşak davranırlar."

Âyetin metninde geçen ve "tevazu" manasını verdiğimiz "hevnen" kelimesi, "sükûnet ve yumuşaklık" anlamına da gelir. İçinde bu ifadenin geçtiği bir hadis-i şerifinde Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sevdiğin kimseyi, ölçülü (haddi aşmadan) sev; belki o, bir gün senin düşmanın olabilir. Kızdığın kimseye de ölçülü kız; belki o, bir gün senin dostun olabilir."[532]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Cahiller kendilerine incitecek bir şey söyledikleri zaman onlara, 'selâm' deyip geçerler."* Ona güzel söz söylerler, böylece eziyet, günah ve beladan kurtulmuş olurlar.

Yahut onlar, kendilerine kötü söz söyleyen kimselere, "Biz sizden tamamen uzağız, biz böyle şeylere bulaşmayız" derler.

Yahut onlar, kendilerine kötü söz söyleyen kimselere, selâm verip yollarına devam ederler. Şu âyet bunu göstermektedir:

---

530 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/492.

531 Ebü'l-Kasım Muhammed b. Hanefiyye (v. 81/700), Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], Havle bint Cafer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan (doğumu 16/637) oğludur. Yiğit, âlim ve salih bir zat olan İbnü'l-Hanefiyye, siyasete karışmamaya ve fitneye sebep olmamaya büyük özen göstermiştir (bk. Mustafa Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", *DİA*, 30/537-538).

532 Tirmizî, Birr, 60 (nr. 1997). Sözün, Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] ait olduğu da söylenmiştir. Hadis için ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/428.

"Onlar, boş bir söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler" (Kasas 28/55).

Bazıları, savaş âyetiyle (kâfir ve münafıklara karşı) böyle davranmanın kaldırıldığını söylemiştir. Bu görüş tenkide açıktır, çünkü kendine karşı cahilce davranan kimselere göz yummak dinen ve mürüvvet yönünden güzel bulunmuştur. Şu halde, âyetin hükmü kaldırılmamıştır.

Hasan-ı Basrî, bu iki âyeti okuduğunda şöyle derdi: "Bu onların gündüz halidir. Sonra Allah Teâlâ, 'Onlar, geceyi Rab'lerine secde ederek ve kıyamda ibadetle geçirirler' buyurdu, bu da onların geceki halidir."[533]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim yatsı namazından sonra, Allah rızası için iki rekât namaz kılarsa geceyi Allah için secde ve kıyam halinde geçirenlerden olur."[534]

Bazıları da akşam ve yatsı namazından sonra ikişer rekât namaz kılan kimselerin bu gruba gireceğini söylemiştir.

Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Onlar, gecenin tamamını veya büyük bir kısmını secde ve kıyamda ibadetle geçirenlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar şöyle dua ederler: Ey Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı süreklidir."* O, insandan hiç ayrılmayan bir helâktir.

Onların önce, gecelerini secde ve kıyam halinde ibadetle geçirdikleri belirtildikten sonra, peşinden bu şekilde dualarından bahsedilmesi şunu bildirmek içindir: Onlar, bütün güçleriyle amel ve ibadet ettikten sonra, Allah Teâlâ'nın kendilerinden cehennem azabını savması için, korkarak ve yalvararak O'na dua ederler.

Diğer âyette söz şöyle devam ediyor: *"Orası ne kötü bir durak ve konaktır."* Yani gerçekten cehennem ne kötü bir durulacak ve kalınacak yerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, harcadıklarında israf etmezler."* Harcamada haddi aşmazlar. İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlar, günah olan işlerde mal harcamazlar."

533 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/429; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/273.

534 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/429; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/69.

Şu halde israf, malı emredilen yerde harcamamak ve ölçüyü aşmaktır, yoksa vermede miktarı aşmak değildir. Bir adam, birinin, "İsrafta hayır yoktur!" dediğini işitince, "Hayır yolundaki harcamada israf olmaz!" demiştir.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Kim bir hakkı sahibine vermezse cimrilik yapmış olur; kim de hakkın dışında bir şey verirse israf etmiş olur."*[535]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, ellerini sıkıp cimrilik de yapmazlar; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."* Yani onların harcaması, israfla cimrilik arasında, orta halde olur.

Ebû Ubeyde demiştir ki: "Onlar, maruf olanın (kendilerine emredilenin) üzerine bir şey eklemedikleri gibi onda noksanlık da yapmayıp şu âyetle amel ederler:

Eli sıkı olma, onu büsbütün açıp savurganlık da yapma, yoksa kınanmış ve üzülmüş bir halde ortada kalırsın'" (İsrâ 17/29).

Yezîd b. Ebû Hubeyb bu âyet hakkında dermiştir ki: "Onlar, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabıdır. Onlar, bir yiyeceği onunla zevklenmek ve kendisinden lezzet almak için yemezlerdi, giydikleri bir elbiseyi, güzel görünmek ve süs için giymezlerdi; fakat onlar yedikleri yiyecek ile açlıklarını giderip Rab'lerine ibadet yapmaya kuvvet kazanmak için yerlerdi. Giydikleri elbise ile de avret yerlerini örtmek, vücutlarını soğuktan ve sıcaktan korumak için giyinirlerdi."[536]

Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "İnsanın canının çektiği her şeyi satın alması israf olarak yeter."[537] Benzer bir hadis, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçmiştir.[538]

Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "İsraf, malı hevâda ve nefse ait şeylerde harcamaktır, velev ki bu harcanan 1 kuruş olsun. Allah

535 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/255.

536 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/500; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/430; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/275.

537 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/430; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/346; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/275.

538 bk. İbn Mâce, Et'ime, 51 (nr. 3352).

yolundaki harcamaya gelince, onda israf olmaz, velev ki harcanan şey 1000 altın olsun. Eli sıkılık ve cimriliğe gelince, bu, Allah'tan malını sakınmak yani O'nun emrettiği yerde harcamamaktır. Nefsini şehvetlerine uymaktan alıkoymak ve onu az şeyle yetinmeye alıştırmak için, nefse karşı katı davranmaya gelince, bu kötülenmiş bir durum değildir."[539]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmezler.* Yani Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmazlar. *Allah'ın öldürmesini haram kıldığı hiçbir cana kıymazlar; bunu sadece hak ile yaparlar."* Yani onlar ya kısas için ya da zina, şirk ve yeryüzünde fesat çıkarmak gibi öldürülmeyi gerektiren bir cezayı uygulamak için adam öldürürler ki bütün bunlar, haklı bir sebepten kaynaklanır.

"Onlar zina etmezler." Onlar, kâfirlerin yaptığı bu çirkin işlerden hiçbirini yapmazlar. Kâfirler, Allah Teâlâ'ya putları ortak koşmalarının yanında, haram kılınan canları öldürmeye devam ediyorlardı. Kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek de bunun içindedir. Bir de onlar, sürekli zinaya bulaşıyor, ondan asla geri durmuyorlardı. Allah Teâlâ, bu büyük günahların salih kullarında bulunmadığını belirtirken, onların Kureyşli ve diğer düşmanlarının içinde bulunduğu çirkin hali kapalı bir yolla kınamaktadır. Sanki onlara şöyle demektedir: Ey kâfirler, Allah, sizin içinde bulunduğunuz çirkin işlerden salih kullarını temizledi.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] şunu nakletmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, en büyük günah hangidir?" diye sordum; Allah Resûlü,

"Seni yaratan Allah'a, bir varlığı ortak koşmandır" buyurdu. Ben,

"Sonra hangisidir?" diye sordum,

"Seninle birlikte yemek yemesinden (rızkını azaltmasından) korkarak çocuğunu öldürmendir" buyurdu. Ben tekrar,

"Sonra hangisidir?" diye sordum;

---

539 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/323.

"Komşunun hanımı ile zina etmen" buyurdu. Bunun üzerine, kendisini tasdik ederek bu âyet indi.[540]

63-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetler, işaret yoluyla insanlardan şu dört grubu içermektedir:

Birincisi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] usulünce terbiye veren ârifibillâh velilerle, manevi tezkiye ve terbiye için onlara sarılan kimselerdir. Allah Teâlâ onlara, *"Rahmân'ın has kulları ..."* âyetiyle işaret etti. Onlar hakkında Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimden bir topluluk gördüm; onlar henüz yaratılmamıştır, bugünden sonra ileride geleceklerdir. Ben onları severim, onlar da beni sever. Onlar, birbirlerine nasihat ederler, birbirlerine bolca ikram ve ihsanda bulunurlar. İnsanların içinde, Allah'ın nuruyla yavaşça yürürler. Gizlilik ve takva halleri içinde yaşarlar. Sabır ve hilimleri sayesinde insanlardan güvende olurlar, insanlar da onlardan yana güvendedir. Kalpleri devamlı zikre yönelir. Mescidlerini, namazları ile mâmur ederler. Zayıflarına merhamet eder, büyüklerine hürmet gösterirler. Aralarında adaletle davranırlar ve birbirlerine iyilikte bulunurlar. Zenginleri fakirlerini, kuvvetlileri zayıflarını ziyaret eder. Hastalarını ziyaret eder, cenazelerinde bulunurlar." Bu arada toplulukta bulunan bir adam,

"Onlar, hizmetinde bulunanlara da yumuşak davranırlar mı?" diye sordu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şu cevabı verdi:

"Hayır, onların özel hizmetçisi bulunmaz; onlar kendi hizmetlerini kendileri görürler. Onlar, Allah katında, kendilerine bolca dünya malı verilmesinden daha yüce ve şereflidirler; çünkü Rab'lerinin katında dünyanın değeri çok düşüktür." Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] sonra,

"Rahmân'ın kulları, yeryüzünde tevazu ile yürürler ..." âyetini okudu. Bunu, Ebû Berze es-Eslemî, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet etmiştir.[541]

---

540 Buhârî, Tefsîru Sûre (25); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/508; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/431; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/436.

541 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/429-429.

Âyetlerin işaret ettiği ikinci grup, âbid ve zâhidlerdir. Onlar, bütün gayretleriyle amele yönelmiş, oruç ve ibadetle meşgul olan, gecelerini Rab'lerine secde ve kıyamda ibadet yaparak geçiren kimselerdir. Allah Teâlâ, birinci grubu sevgi ve marifeti için seçtiği gibi, bunları da kendi hizmetinde tutmaktadır.

Âyetlerin işaret ettiği üçüncü grup, Allah'a cennet ümidi ve cehennem korkusuyla ibadet eden kimselerdir. Onların içinde malı olanlar, onu, israfa gitmeden ve cimrilik etmeden Allah yolunda harcarlar.

Âyetlerin işaret ettiği dördüncü grup iman ehli bütün muvahhidlerdir. Onlar, büyük günahlardan kaçınan ve tövbe ederek, bütün gaybı bilen yüce Allah'a koşan kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Günah İşleyip de Tövbe Etmeyenin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, bu günahlardan birini yapıp da tövbe etmeyenin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

...وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا
صَالِحًا فَاُو۬لٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا
رَحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاِنَّهُ يَتُوبُ اِلَى اللّٰهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

... Kim bunları yaparsa büyük bir azaba uğrar.

69. *Kıyamet günü onun için azap kat kat artırılır ve orada horlanmış vaziyette ebedî olarak kalır.*

70. *Fakat tövbe eden, iman eden ve salih amel işleyenler hariçtir. Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*

71. ***Kim tövbe eder ve salih amel işlerse o kimse Allah'a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kâfirlerin yaptığı gibi *kim, bu bahsedilen çirkin işleri yaparsa* ahirette *büyük bir azaba uğrar;* o, işlediği günahların cezasıdır."

"*Kıyamet günü,* müminlerin amellerinin karşılığı kat kat artırıldığı gibi, aynı şekilde *onun için azap kat kat artırılır ve orada* yani bu kat kat yapılmış azabın içinde *horlanmış,* zelil ve hakir bir *vaziyette ebedî olarak kalır;* ruhanî azapla cismanî azabı bir arada yaşar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Fakat* şirkten *tövbe eden,* Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *iman eden ve* tövbesinden sonra *salih amel işleyenler hariçtir. Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.*" Yani Allah onlara, çirkin işlerden sonra güzel işler yapmayı, şirkten sonra imanı, müminleri öldürdükten sonra kâfirleri öldürmeyi, zinadan sonra iffetli olmayı nasip ve kolay eder.

Bir diğer mana: Allah onların günahlarını siler, onların yerine iyilik yazar. Âyette, günahların bizzat kendilerinin iyiliğe döndüğü kastedilmiyor; fakat Allah samimi tövbeden sonra günahları siler, onlara bedel olarak iyilik yazar. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"*Bazı insanlar, günahlarının daha çok olmasını temenni ederler.*" Kendisine,

"Onlar kimlerdir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"*(Yaptıkları samimi tövbeden sonra) Allah'ın, günahlarını sevaba çevirdiği kimselerdir*" buyurdu.[542]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah,* günahları *çok bağışlayandır, çok merhamet edendir;* bunun için tövbe edilen günahları iyiliğe ve sevaba çevirir."

---

542 Hâkim, *Müstedrek,* 4/252; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/433.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim tövbe eder ve salih amel işlerse o kimse Allah'a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner."* Yani kim tövbe eder ve salih amel ile tövbesini gerçekleştirirse o kimse bu şekilde Allah'a, razı olunan bir tövbe ile ve günahları temizlenmiş olarak döner.

Âyetin iniş sebebi: Müşriklerden bazıları, pek çok insan öldürdüler ve çokça zina ettiler; sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Eğer bize, yapmış olduğumuz işlerin bir kefâreti (affı ve temizliği) olduğunu haber verirsen, gerçekten senin çağırdığın şey güzeldir" dediler. Bunun üzenine, *"Onlar ki Allah ile birlikte başkasına ibadet etmezler"* âyetinden, *"Kim tövbe ederse ..."* âyetine kadar indi.[543]

Âyetin zâhirine göre, haksız yere adam öldüren bir kimsenin tövbesi makbuldür, o da, *"Kim tövbe ederse ..."* âyetinin kapsamına girmektedir. Âlimlerin çoğunluğunun görüşü budur.

Bazıları da demiştir ki: "Bu âyetin hükmü, *'Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası ebedî olarak cehennemde kalmaktır'* (Nisâ 4/93) âyetiyle kaldırılmıştır (Adam öldürmenin günahı sadece tövbe ile temizlenmez, onda kısas veya diyet gereklidir)." Fakat bu görüş zayıftır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir..

68-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, sadece iman ve İslâm dairesinde kalmakla yetinir ve ihsan makamına ulaşmaya gözünü dikmezse onun ahirette pişman olması ve bir çeşit horluk yaşaması kaçınılmazdır. O kimse, geniş cennet nimetlerine kavuşsa bile, Allah'a yakın olan ve vuslata ermiş âriflerin makamından geri kalır. Bu konuda şair der ki:

"Senin vuslatından mahrum kalan kimsenin eline geçecek olan şey pişmanlıktır. Kimin hedefi sana ulaşmak olursa onun himmeti yüksek olur."

---

543 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/506; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/430-431; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/276.

Salih Kulların Güzel Vasıfları

Cenâb-ı Hak sonra, salihlerin diğer güzel hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَۙ وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ
اِذَا ذُكِّرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ
يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا
لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا ﴿٧٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ
فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًاۙ ﴿٧٥﴾ خَالِدِينَ فِيهَاۜ حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ
مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبّ۪ي لَوْلَا دُعَٓاؤُ۬كُمْۚ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

72. Onlar, yalana şahitlik etmezler; boş ve bâtıl bir şeyle karşılaştıkları zaman ondan, şerefli insanlardan beklenen şekilde yüz çevirirler."

73. Onlar, kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, onlara karşı kör ve sağır kesilmezler.

74. Onlar şöyle dua ederler: "Rabbimiz, bizlere, gözlerimizi aydınlık edecek eşler ve çocuklar ihsan et ve bizi müttakilere imam yap."

75. Onlar, sabretmelerine karşılık cennetin yüce makamlarıyla mükâfatlandırılır; orada hayır dua ve selâmla karşılanırlar.

76. Orada ebedî olarak kalırlar. Orası ne güzel bir durak ve ne güzel bir konaktır!

77. De ki: "Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız; öyle ise azap yakanızı bırakmayacak."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, yalana şahitlik etmezler."* Yani yalan şahitlikte bulunmazlar. Yahut yalan söylenen bir mecliste bulunmazlar. Şüphesiz bâtıl bir şeyi (hiçbir tepki vermeden) seyretmek, ona ortak olmaktır.

Bir diğer mana: Onlar, yalancılarla beraber bulunmaktan ve günah işleyenlerin ortamından uzak dururlar, kötü kimselere karışmamak için bu tür ortamlara yaklaşmazlar.[544]

Hz. İsa [aleyhisselâm] bir öğüdünde şöyle demiştir: "Kusur işleyen kimselerle aynı ortamda bulunmaktan sakının."

"Onlar, boş ve bâtıl bir şeyle karşılaştıkları zaman ondan, şerefli insanlardan beklenen şekilde yüz çevirirler." Yani çirkin bir işle ve her türlü kaldırıp atılması gereken şeyle karşılaştıkları zaman, onun kirinden kendilerini uzak tutarak yüz çevirirler.

Âyetin manası şudur: Onlar, boş ve bâtıl şeylerle meşgul olanlara rastladıkları zaman, onların çirkin işine bulaşmadan uzaklaşıp giderler. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Onlar, boş bir söz işittikleri zaman, ondan vakar içinde yüz çevirirler" (Kasas 28/55).

544 Büyük müfessir İbn Cerîr-i Taberî [rahmetullahi aleyh], aslı kötü iken insanlara farklı gösterilen her şeyin yalan kapmasına girdiğini söylemiş ve buna şirk, haram müzik ve yalanı örnek vermiştir. Taberî, âyette geçen bâtıl ve boş işin ise bir aslı ve hakikati olmayan her türlü bâtıl söz, haram iş ve çirkin şeyler olduğunu belirterek der ki: "Âyette vasıflarından bahsedilen ve halleri övülen müminler, bu tür şeylerle karşılaştıkları, onu işittikleri veya gördükleri zaman, duruma göre, şerefli insanlardan beklenen farklı tepkiler gösterirler. Mesela boş işlerin bazısını dinlemezler, haram eğlence ve müzik gibi. Bazısını görmezlikten gelip affederler; kendilerine söylenen eziyet verici sözler gibi. Bazı boş işleri dilleriyle sakındırırlar. Bazısını elleriyle değiştirirler. Bazısını kılıçla (kuvvetle) engellerler: yol kesen eşkıyalara engel olmak gibi. İşte bütün bunlar, bâtıl ve boş bir işle karşılaşan müminlerin göstereceği tepki çeşitleridir (Yoksa âyette övülen şey, bâtıl ve boş bir işle yüz yüze gelince, 'Bana ne!' deyip susmak, hiç tepki vermemek veya korkarak çekip gitmek değildir)" (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/523-526).

Muhammed el-Bâkır [rahmetullahi aleyh][545] bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Onlar, cimâ ile ilgili bir şey söyleyecekleri zaman, onu açıkça değil, kapalı ifadelerle anlatırlar."[546]

Mukâtil[547] âyete şu manayı vermiştir: "Onlar, kâfirlerden küfür ve eziyet verici bir söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler ve karşılık vermezler."[548]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman,* yani kendilerine Kur'an okunduğu veya Kur'an'la öğüt verildiğinde, *onlara karşı kör ve sağır kesilmezler;* bilakis onu alıcı bir kulakla dinlerler, ona gereğini yapmak için bakan gözle bakarlar."

Âyette, onların Allah'ın âyetlerine karşı sağır ve kör olmadıklarının dile getirilmesi, onlara karşı sağır ve kör kesilen kâfirleri ve münafıkları kapalı yolla kınamak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar şöyle dua ederler: Rabbimiz, bizlere, gözlerimizi aydınlık edecek eşler ve çocuklar ihsan et."*

Onlar yüce Allah'tan, eşlerinden ve çocuklarından gözleri aydın edecek taat ve iyilik görerek, onları kendileri için birer göz aydınlığı yapmasını istediler.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Rabbimiz, bize onlar tarafından taat veya güzel hal cinsinden gözleri aydın edecek şeyleri ihsan et. Aynı şekilde, çocuklarımızdan da onları taatlerde muvaffak ederek, fazilet ve kemalat olan işlerde koşturarak bize göz aydınlığı olacak şeyler ihsan et. Çünkü müminin, ailesi Allah Teâlâ'ya taatte kendisine yar-

---

545 Muhammed el-Bâkır (v. 114/733), Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidin'in oğludur. Ehl-i beyt'in ileri gelen imamlarındandır.

546 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/257. Mana, Nesefî'ye göre verildi. Âyetin bu manasıyla ilgili başka bir rivayette Mücâhid, "Cimâ ile ilgili konulara gelince susarlar, ondan bahis açmazlar" demiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/284).

547 Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Etbau't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazarıdır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

548 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/434.

dımcı ve ortak olunca, onları din konusunda kendisine yakın görmesiyle kalbi sevinir, gözleri aydın olur. Ayrıca bu durum, Allah Teâlâ'nın, *"Onlara zürriyetlerini katarız"* (Tûr 52/21) vaadi gereği, onların cennette kendisine katılmasına sebep olur.

Âyetin manası şudur: Onlar, Rab'lerinden, kendilerine, Allah için amel eden, güzel halleriyle sevinecekleri ve gözlerinin aydın olacağı eşler ve nesiller ihsan etmesini isterler.

Şöyle denilmiştir: Bir müminin, eşini ve çocuklarını Allah'a itaat içinde görmesinden daha fazla gözlerini aydın edecek bir şey yoktur.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Babanın gözünü aydın edecek çocuk, babasının, kendisinin fıkıh öğrenip yazdığını gördüğü çocuğudur."[549]

Onların duaları şöyle bitiyor: *"Ve bizi müttakilere imam yap!"* Yani bizi dinde kendisine uyulan önderler yap.

Bir diğer mana: Bizim her birimizi bir imam yap, yani evlatlarımızdan her birini dinde kendisine uyulacak kimseler yap.

Âyette, dinde reis (önder ve imam) olmanın, istenecek ve teşvik edilen bir iş olduğuna bir delil vardır; bu istek, niyet nefsin keyfi değil, Allah'ın kullarına fayda vermek olunca böyledir, yoksa tehlikelidir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* taatin meşakkatine, şehvetlerini terketmeye, nefis ve kâfirlerle mücâhedenin ağırlığına, inkârcıların eziyetlerine, zillet ve iftikar (fakirlik) hallerine *sabretmelerine karşılık, cennetin yüce makamlarıyla mükâfatlandırılırlar; orada hayır dua ve selâmla karşılanırlar."* Melekler onları hoş temenna ve güzel dualarla karşılar; onlara uzun hayat ve âfetlerden güvende olmaları için dua ederler. Yahut onlar birbirine hayır dua edip selâm verirler.

"Orada ebedî olarak kalırlar." Orada hiç ölmezler ve oradan çıkmazlar. *"Orası,* oradaki odalar ve makamlar *ne güzel bir durak ve ne güzel bir konaktır!"* Kâfirlerin aksine, onların durduğu ve kaldığı yerler ne güzeldir.

549 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/258.

Son âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, de ki: *Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin!*" Yani İslâm'a ve tevhide ulaşmak için duanız olamasa, Rabbim sizi ne yapsın? Bu durumda sizin yaratılmanızda ne fayda vardır? Bunun manası şudur: O sizi sadece kendisine kulluk için yarattı. Allah Teâlâ'nın, *"Ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etmeleri için yarattım"* (Zâriyât 51/56) âyetinde buyurduğu gibi. Demek ki Cenâb-ı Hak, insanı sadece marifeti (kendisini tanıması) ve taati için yarattı; yoksa insan, maddi yönü ve yeme içmesiyle diğer hayvanlarla aynı durumdadır.

Hâşiye sahibi (Abdurrahman-ı Fâsî) demiştir ki: "Âyetin zâhirine bakılınca, buradaki hitap, önceki bir âyette geçtiği gibi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], *'Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?'* (Furkan 25/60) diyen müşrikleredir. Mana şudur: Kendisine yalvarmanız ve şiddetli sıkıntı anlarında O'ndan yardım istemeniz olmasa, Rabbim sizin neyinize değer versin, neyinizi tebrik etsin?"

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Sizin Allah'la birlikte bâtıl ilâhlara ve ortaklara duanız olmasa, Allah sizin günahlarınızı mağfiret etmeyi önemsemez, hepsini affeder; çünkü O'nun katında büyük diye bir şey yoktur. Şu âyette buyrulduğu gibi: *"Eğer iman eder ve şükrederseniz, Allah size niçin azap etsin ki!"* (Nisâ 4/148). Bu açıklamayı Dahhâk yapmıştır." Açıklamaların devamı için *Hâşiye*'ye bakınız.

İmam Buhârî, bu âyette geçen duanın, "iman" manasında olduğunu söylemiştir.[550] Buna göre mana şudur: Eğer sizin imanınız olmasa, Rabbim sizin neyinize değer versin?

Âyet şöyle bitiyor: "*Siz*, Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği şeyleri *yalanladınız* ve böylece azabı hak ettiniz, *öyle ise* yalanlamanızın sonucu olan *azap yakanızı bırakmayacak.*" Azap sizden ayrılmayacak, ondan uzaklaşamayacaksınız, nihayet o azaba yüzükoyun atılmış halde cehennemde kalacaksınız.

Mücâhid, "Bu azap onların Bedir Savaşı'nda öldürülmeleridir" demiştir.[551] Gerçekten Bedir Savaşı, müşriklerin en fazla öldürüldüğü

550 Buhârî, İmân, 2.

551 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/437; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/287.

bir savaştır. O gün, müminlerle kâfirlerin arasında kesin hüküm verilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

72-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Onlar, boş ve bâtıl işler yapanlara uğradıkları zaman" âyeti hakkında deriz ki: Boş işlerle uğraşanlar, varlıklar, dünyevî mal ve mülk hakkında konuşanlardır. Allah'ın has kulları, bu kimselerin konuşmaları duydukları zaman, onların daldıkları boş konuşmalardan yüz çevirerek şeref ve vakar içinde çekip giderler. Onlar, bir vaaz ve öğüt duydukları zaman, kalpleri ve ruhlarıyla ona yönelip kulak verirler. İnsanların çoğunluğu ise aksi durumda olup hak söze karşı sağır ve kör kesilirler.

"Onlar şöyle dua ederler: Rabbimiz, bizlere, gözlerimizi aydınlık edecek eşler ve çocuklar ihsan et" âyetinin tefsirinde İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Gözün aydınlığı, ruhun hayatı olan şeyle olur; bu da sadece Allah'ın hakkını yerine getirmekle gerçekleşir. Şöyle denilmiştir: Kim, sürekli Allah'ın taatine sarılır ve O'nun emrine aykırı hareket etmekten kaçınırsa onun gözü aydın (gönlü hoş) olur."[552]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İnsanın göz aydınlığı, sulbünden gelen maddi çocukla olduğu gibi yolundan giden manevi çocukla da olur. Bir şeyh talebesini, hak yolundaki talebinde ciddi ve sadık görünce, onda bundan dolayı son derece büyük bir sevinç ve mutluluk hâsıl olur. Bu durum, manevi terbiyeciler tarafından bilinmektedir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Furkan sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

552 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/325.

(26) ŞUARÂ SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Şuarâ sûresi Mekke döneminde inmiştir, ancak 224. âyetten sonrası Medine'de inmiş olup 227 âyettir. Sûre, adını 224. âyette geçen "eş-şuarâ" (şairler) kelimesinden almıştır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Tâhâ sûresi, Tâ Sînler ve Hâ Mîmler bana Musa'nın [aleyhisselâm] levhalarından verildi."*[553] Yani diğer bir hadiste geçtiği gibi onlara bedel olarak verildi.[554]

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak önceki sûrede, müşriklerin hakkı yalanlamasından bahsetti ve onları sürekli içinde kalacakları bir azapla tehdit etti. Bu sûrede de, *"Resûlüm, onlar mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin"* âyetiyle resûlünün onlarla ne kadar ilgilendiğini, onların iman etmeyip azabı hak edişlerinden ne derece üzüldüğünü dile getirdi.

---

553 Hâkim, *Müstedrek,* 1/568; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 10/9.

554 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/438.

Cenâb-ı Hak sonra, geçmiş peygamberlerin kıssalarını, kavimlerinin onları yalanlamasını ve bu kavimlerin çeşitli azaplarla helâk edilmesinden bahsederek resûlünü teselli etti. Cenâb-ı Hak sûreyi, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] kendisinden öncekilerin kıssalarını anlatırken yaptığı gibi onunla kendisi arasındaki bir işaretle başlatarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا
مُؤْمِن۪ينَ ﴿٣﴾ اِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ لَهَا
خَاضِع۪ينَ ﴿٤﴾ وَمَا يَأْت۪يهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا كَانُوا
عَنْهُ مُعْرِض۪ينَ ﴿٥﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْت۪يهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٦﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Tâ Sîn Mîm.***

2. ***Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir.***

3. ***Resûlüm, onlar mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!***

4. ***Biz dilesek, onlara gökten bir âyet*** *(mucize veya azap)* ***indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar.***

5. ***Onlar, Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten yüz çeviriyorlar.***

6. ***Onlar*** *(Allah'ın âyetlerini)* ***yalanladılar, fakat alay edip durdukları şeylerin haberleri başlarına gelecek.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tâ Sîn Mîm."* Bu harflerin işareti ve açılımından biri şudur: Yâ Tahir, yâ Seyyid, yâ Muhammed!

Yahut bu harflerin bir diğer işaret ve açılımı şudur: Ey tahir, seyyid ve mecîd (tertemiz, efendi ve kadri yüce) olan peygamber.

Vâhidî demiştir ki: "Allah Teâlâ, sûrenin başında dile getirdiği bu harflerle, sonsuz ihsanına, yüceliğine ve hükümranlığına yemin etti. Hakkında yemin edilen durum, *'Biz dilesek, onlara gökten bir âyet (mucize veya azap) indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar'* âyetidir."[555]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir."* Yani sana bu sûrede ve diğer sûrelerde bahsettiğimiz âyetler, i'câzı ortada ve Allah katından geldiği apaçık olan kitabın, yani Kur'an'ın âyetleridir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, ilâhî hükümleri ve rabbânî hikmetleri açıklayan kitabın âyetleridir.

Bir diğer mana: Onlar, hak ile bâtılı birbirinden ayıran kitabın âyetleridir.

Âyetler için, uzağı işaret edatı olan "onlar" ifadesinin kullanılması, onların yüceliğine ve değerinin büyüklüğüne dikkat çekmek içindir.

Cenâb-ı Hak sonra, resûlünü teselli etmeye başlayarak şöyle buyurdu: *"Resûlüm, onlar mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"* Yani kendini öldüreceksin.

Sehl-i Tüsterî âyete şu manayı vermiştir: "Sen onların hidayete ulaşmasını ve iman etmesini isteyerek kendini helâk ediyorsun; halbuki bizim tarafımızdan, müminlerin imanı ve kâfirlerin inkârı hakkında önceden hüküm verilmiştir, bu hükümde bir değişme ve bozulma olmaz."

Mana şudur: Resûlüm, sen kavminin İslâm'dan mahrum kalışına ve bu apaçık kitaba iman etmeyişine karşı duyduğun üzüntünden dolayı neredeyse kendini ölüme götüreceksin.

---

555 bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/530 (Beyrut 1994).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz dilesek, onlara gökten bir âyet indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar."*

Bu âyet, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] üzülmekten sakındırmanın sebebini ortaya koyuyor ve onların iman etmesinin, onun iradesine bağlı olmadığını, bu durumda, iman etmeleri konusunda beklentiye girmeye ve iman etmeyişlerine üzülmeye gerek olmadığını açıklıyor.

Âyetin manası şudur: Eğer biz onların iman etmesini dilesek, gökten, onları imana zorlayan ve ona mecbur eden bir âyet (mucize veya musibet) indiririz; boyunları onun karşısında eğilip teslim olur.

Bazıları, âyette bahsedilen "boyunlardan" kastın, onların önde gelen reisleri olduğunu söylemiştir. Onun "cemaat" manasına geldiğini söyleyen de olmuştur. Yani, topluca boyun eğip teslim olurlardı, demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten yüz çeviriyorlar."* Bu âyet, onların şiddetli inatlarını ve içinde bulundukları inkâr ve yalanlamadan vazgeçmeyeceklerini açıklamakta, Allah Resûlü'nün, onların İslâm'a girmeleri için aşırı hırs göstermekten vazgeçmesi ve onlardan toptan ümidini kesmesi için gerçek durumlarını ortaya koymaktadır.

İmam Kuşeyrî âyete şu manayı vermiştir: "Onlara ne zaman yeni bir din getirsek veya yeni bir peygamber göndersek, muhakkak onun hak olduğunu gösteren delili düşünmekten yüz çevirdiler ve onu yalanlayarak karşılık verdiler. Eğer onlar, peygamberlerin getirdikleri delillere iyice baksalardı, onların doğruluğu ortaya çıkardı; fakat onlar için önceden hükme bağlanmış olan hızlân hali (ilâhî rahmetten mahrumiyet), kendilerini iman ve tasdikten alıkoydu."[556]

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın "Rahmân" sıfatından bahsedilmesi, onların zulümlerinin büyüklüğünü ve günahlarının korkunçluğunu göstermek içindir. Şüphesiz, Hak Teâlâ tarafından gelen bir şeyden topluca yüz çevirmek çirkin bir iştir. İnsanların, ilâhî rahmetin gereği olarak,

---

556 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/6-7.

sadece kendi menfaatleri için gelen şeylerden yüz çevirmesi ise daha çirkin bir şeydir.

Âyetin manası şudur: Onlara Kur'an'ın öğütlerinden biri geldiğinde, Allah'ın geniş rahmetinin gereği olarak, onlara en mükemmel uyarıyı yapan ve kendilerini gafletten en güzel şekilde uyaran bir grup Kur'an âyeti indiğinde, içinde bulundukları inkâr ve sapkınlık halinde ısrar ederek, onu yalanlayıp alaya alarak ondan yüz çevirirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar,* kendilerine gelen zikri yani Kur'an'ı, onunla alay ederek *yalanladılar; fakat alay edip durdukları şeylerin haberleri başlarına gelecektir.*" Bu haberler, dünyada ve ahirette başlarına gelecek azaplardır.

Onların başlarına gelecek şeye "haber" denmesi, ya Kur'an'ın onu haber vermesinden ve onların onu bizzat görerek Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiği şeylerin hakikatini anlamalarındandır; aynen onların, haberleri işiterek, gizli hallerine vâkıf olmaları gibi. Bu âyette, büyük bir korkutma vardır; çünkü Kur'an'da geçen "haber" ifadesi, büyük ve korkunç olaylar için kullanılır.

Âyetin manası şudur: Müşriklerin alay ettikleri şey muhakkak başlarına gelecek ve verilen haberin doğruluğu ortaya çıkacaktır. Bu ya dünyada olur; Bedir gününde ve ölümü tattıkları diğer mekânlarda olduğu gibi. Ya da kıyamet günü olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tâ Sîn Mîm. Tâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sırrının temizliğine işaret eder. Sîn, onun, kadrinin yüceliğine işaret eder. Mîm ise onun işinin güzelliğine işaret eder. Bu, şerefin başı ve sonudur.

Yahut Tâ, kalbin, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her şeyden uzak tutulup temiz tutulmasına işaret eder. Sîn, kalbin büyük sırla süslenmesine işaret eder. Mîm de kalbin, yüce ve ulu Allah'ın izniyle, mülk ve melekût âlemindeki tasarrufuna işaret eder. Bu da manevi seyrin başı ve sonudur. Bu hale sahip olan kul, ârifibillâh ve kulları Allah'a davette

Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olur. Eğer o, bütün insanların hidayete ulaşması için hırs gösterirse kendisine şöyle denir:

"Onlar mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Şayet Rabb'in dileseydi, bütün insanları hidayete ulaştırırdı. İnsanlar, ihtilaf etmeye (farklı yol ve fikirlerde olmaya) devam ederler. Eğer Allah dileseydi, hepsini hidayet üzere toplardı; sakın cahillerden olma!"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿٧﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

7. ***Onlar, yeryüzüne bakmazlar mı, orada her türden pek çok faydalı ve güzel bitkiler bitirdik.***

8. ***Şüphesiz bunda** (Allah'ın kudretine ve rahmetine) **bir delil vardır, fakat onların çoğu iman etmezler.***

9. ***Gerçekten senin Rabb'in, azîzdir** (her hükmünü uygulayandır) **ve çok merhametli olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar,* yeryüzüne, ondaki insanı hayrette bırakan ilâhî sanata *bakmazlar mı, orada her türden pek çok faydalı ve güzel bitkiler bitirdik."* Yani her sınıf bitkiden, insanların ve hayvanların yiyeceği çok faydalı güzel bitkiler bitirdik.

Âyette, özellikle bitkilerden bahsedilmesi, onlarda, ilâhî kudrete delil olma yönüyle nimet olma yönünün birlikte bulunmasındandır. Âyette bahsedilen bitki ile, faydalı ve zararlı bütün bitki sınıflarının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Hepsine birden "faydalı ve güzel" tabirinin kullanılması, şuna dikkat çekmek içindir: Cenâb-ı Hakk'ın bitirmiş olduğu her şey faydalıdır; onun faydası ya tek başınadır veya bir diğer bitkiyle terkip halindedir. Nitekim yüce Mevlâ, bu konudaki diğer bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzünde bulunan bütün şeyleri sizin için yaratan O'dur" (Bakara 2/29).

Şüphesiz hikmet sahibi bir zat, her ne yapsa onda sonsuz hikmetler vardır; gafil olanlar ondan habersiz olsa, akıl sahipleri onun hakikatine ulaşamasalar da durum budur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz bunda,* yani bu şekilde bitkileri bitirmede veya bu sınıfların her birinde, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine, ilminin ve hikmetinin genişliğine, insanı imana çeken, inkâr ve azgınlıktan alıkoyan rahmetinin sonsuzluğuna *bir delil vardır, fakat onların çoğu iman etmezler."* Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kavminin çoğu, Allah Teâlâ'nın ilminde ve hükmünde mümin değillerdir; şöyle ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin O'ndan yüz çevireceklerini ve o büyük âyetler üzerinde hiç düşünüp ibret almayacaklarını bildi ve öyle hükmetti.

Mana şudur: Onların çoğu, yüce Allah tarafından kendilerine iman etmeyi gerektiren pek çok delil geldiği halde inat, azgınlık ve kibirlerinden dolayı iman etmediler.

Birinci tefsire göre, onların iman etmeyişinin Allah Teâlâ'nın ilmine ve kazâsına bağlanmasına gelince, zâhire göre onların bu konuda mazur olduğu sanılabilir (fakat bu ifade, oların mesul olmadığını göstermez). Gerçekten hakikat ve şeriatın mahalli olan kudret ve hikmetin arasını ayırmak, değil başkalarına, mahir âlimlere bile gizli kalan bir durumdur.

Âyette sanki şöyle denilmiş oluyor: Bunda, imanı gerektiren apaçık bir delil vardır; bununla birlikte onların çoğu, azgınlık ve inatlarından dolayı iman etmezler.

Âyette, onların çoğunun iman etmediğinin dile getirilmesi, içlerinden bazıları için ezelde iman takdir edildiğini ve ileride iman edeceklerini bildirmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçekten senin Rabb'in azîzdir;* her hükmünü uygulayandır, yapmak istediği her işi yapar, kimse O'na engel olamaz; kâfirlerden intikam almak da bu işlerin kapsamına girer. *O, çok merhametli olandır."* O, son derece merhametlidir; bunun için onlara mühlet verir ve onların türlü azabı gerektiren büyük suçlar işledikleri halde kendilerini hemen yakalayıp cezalandırmaz.

Âyette, *"Senin Rabb'in azîzdir"* denilmesi, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şeref bahşetmek ve kâfirlerden intikam almak için gereken hakiki gücün Rabb'inde bulunduğunu bildirmek içindir. Bu açık bir gerçektir. Bu açıklamayı Ebüssuûd yapmıştır.[557]

7-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlar, temiz nefislerin arzına bakmazlar mı, biz, o nefisler cehalet ve gaflet ile ölü iken, onları ilim ve marifetle diriltererek onda garip ilimlerin ve insanı hayrette bırakacak hikmetlerin her sınıfından nice ilimler bitirdik. Şüphesiz bunda, nefiste tasarrufta bulunan seçkin velilerin varlığına ve onda bu ilimler ortaya çıkana kadar kendisini tedavi eden zatların kemaline apaçık bir delil vardır.

Bir diğer mana: Onlar, kulluk arzına bakmazlar mı, biz onda, razı olunan edeplerin, yakîne ait makamların ve Allah'ın hediyesi olan keşiflerin her sınıfından nice şeyler bitirdik; bunda ilâhî rahmetin tecellisine büyük bir delil vardır; fakat insanların çoğu, bu işlerin erbabının varlığına inanmazlar. Gerçekten, Allah azîzdir; dilediğini aziz eder; Rahîm'dir, dilediğine bu nimeti nasip ederek rahmet eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

557 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/32-33.

Hz. Musa'nın Firavun ve Kavmine Gönderilişi

Cenâb-ı Hak sonra, resûlünü teselli etmek için, peygamberlerin kıssalarını anlatmaya başladı. Kavmi ile mücadelesi çok şiddetli olduğu için, Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] başlayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَۙ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَۜ اَلَا
يَتَّقُونَ ﴿١١﴾ قَالَ رَبِّ اِنّٓى اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِۜ ﴿١٢﴾ وَيَضٖيقُ صَدْرٖى وَلَا
يَنْطَلِقُ لِسَانٖى فَاَرْسِلْ اِلٰى هٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَاَخَافُ اَنْ
يَقْتُلُونِۚ ﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّاۚ فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا اِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَاْتِيَا فِرْعَوْنَ
فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمٖينَۙ ﴿١٦﴾ اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَۜ ﴿١٧﴾

10-11. ***Bir zaman Rabb'in Musa'ya şöyle seslendi: "Zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git! Onlar, başlarına geleceklerden korkmuyorlar mı?"***

12. ***Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Doğrusu ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum."***

13. ***"Bu durumda göğsüm daralır, dilim rahat konuşamaz; onun için Harun'a da peygamberlik ver*** *(onu bana yardımcı yap).****"***

14. ***"Bir de benim onlara karşı işlediğim bir suç var; bu yüzden onların beni öldürmelerinden korkuyorum."***

15. ***Allah dedi ki: "Hayır, korkma! Mucizelerimizle gidin; şüphesiz biz sizinle beraberiz,*** *(her şeyi)* ***işitmekteyiz."***

16. ***"Firavun'a gidin ve şöyle deyin: Şüphesiz biz âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz."***

17. ***"İsrâiloğulları'nı bizimle beraber gönder."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, şunu anlat: *Bir zaman Rabb'in Musa'ya şöyle nidâ etti:"* Yani resûlüm, Rabb'inin, Musa'ya seslendiği vakti anlat ve kendisini yalanlamaları sebebiyle Firavun'un kavminin başına gelenleri kavmine hatırlat. Onları, kendilerinden önceki yalancı kardeşlerinin başına gelen şeylerin kendi başlarına da gelmesinden korkutup sakındır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlüm, kendisiyle teselli bulman için Musa'nın halini ve onun kavmiyle olan mücadelesini hatırla! O zaman Rabb'in, kendisini peygamber olarak göndererek ona şöyle dedi:

"Zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git!" İnkâr ve isyanlarla zulmeden kavme git. Yahut İsrâiloğulları'nı köle olarak kullanarak ve onların çocuklarını öldürerek zulmeden kavme git! Bu kavim, Firavun'un kavmidir. *"Onlar Allah'tan korkmuyorlar mı?"* Allah'tan korkup da içinde bulundukları azgınlık ve taşkınlığı terketmiyorlar mı?

Âyete, onlara hitap edilerek şu mana da verilmiştir: "Sizler Allah'tan korkmuyor musunuz?" Bu hitap şekli, yüce Allah'ın onlara ileri derecede gazap ettiğini ifade etmektedir. Sanki onların zulmü, kendilerine bu şekilde yüzlerine karşı söylemeye sevketmiştir.

Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa'ya nidâ ettiği ilk şey bu değildir; ona hitap edilen şey, Tâhâ sûresindeki şu âyetlerdir:

"Şüphe yok ki ben senin Rabb'inim. Hemen ayakkabılarını çıkar, çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın" (Tâhâ 20/12-17).

Hz. Musa'ya bu sûrede yapılan hitap, anlatılan durumun gereği kısaca yapılmıştır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyrulmaktadır: "*Musa,* Allah Teâlâ'ya yalvararak *dedi ki: Ey Rabbim! Doğrusu ben, onların* daha işin başında *beni yalanlamalarından korkuyorum. Bu durumda,* onların beni yalanlaması sebebiyle *göğsüm daralır;* onlardan gördüğüm akıl dışı şeylere ve işittiğim çekişmelere karşı beni bir gayretin sarması yahut dilimin tutukluğu sebebiyle *dilim rahat konuşamaz; onun için,* kardeşim *Harun'a da*

peygamberlik ver, benimle birlikte peygamber olması için ona da Cibrîl'i gönder, peygamberliği açıklamada onunla kuvvet bulayım."

Hz. Musa [aleyhisselâm] Tûr dağını gönderildiği zaman, Hz. Harun [aleyhisselâm] Mısır'da bulunuyordu. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] dile getirdiği bu gerekçeler, bir bahane aramak ve emri uygulamada geri durmak değildir; onun yaptığı sadece, verilen emre uymada kendisine yardımcı olacak birini talep etme ve özrüne bir hazırlıktır.

Hz. Musa [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Bir de benim onlara karşı işlediğim bir suç var."* Yani kendisi sebebiyle onlar tarafından takibe alındığım bir suç var; bu suç, bir kaza ile Kıptî'yi (Mısır'ın yerli insanlarından birini) öldürmektir.

Hz. Musa sözüne şöyle devam ediyor: *"Bu yüzden onların,* öldürdüğüm kimseye kısas olarak *beni öldürmelerinden korkuyorum."* Bu söz de verilen emri yapmamak için ileri sürülen bir bahane değildir; o, olabilecek bir belayı olmadan önce önlemeyi istemek ve peygamberlik görevini yerine getirmeden önce ölmekten korkmaktır. Bunun için Allah Teâlâ ona, kendisini korumaya almayı ve ondan belayı defetmeyi vaat ederek şöyle buyurdu:

"Hayır, korkma! Mucizelerimizle gidin." Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'dan, Firavun ve kavminden gelecek belayı savmasını istedi; Allah Teâlâ da ondan korkuyu gidererek belayı savacağını vaat etti. Hz. Musa [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hak'tan kardeşini peygamber olarak göndermesini istedi; yüce Allah da ona, *"İkiniz mucizelerimizle gidin!"* buyurarak, isteğine karşılık verdi. Yani ona şöyle denmiş oldu: "Harun'u seninle birlikte peygamber gönderdim; ikiniz mucizelerimizle gidin!"

Bu mucizeler, Hz. Musa'nın elinin ışık saçması, asâsının yılana dönüşmesi ve diğer mucizelerdir. Sanki şöyle denmiş oldu: Ey Musa, karşılaşacağını düşündüğün korkuyu unut, sen ve beraberinde olmasını istediğin kardeşin mucizelerimizle gidin; onlar, korktuğun şeyi senden savacaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz biz sizinle beraberiz, her şeyi işitmekteyiz."* Yani biz, sana söyleyecekleri, sizinle Firavun arasında geçen

şeyleri işitiriz; ona karşı size destek veririz. Cenâb-ı Hak, kendi halini, bir mücadelede hazır bulunan kuvvetli bir sultanın haline benzeterek anlattı. Bu sultan, huzurunda mücadele eden iki taraf arasında geçen konuşmaları işitmekte ve düşmanlarına karşı dostlarına yardım etmektedir. Bu benzetme, Hak Teâlâ'nın Hz. Musa'ya yardım vaadini mübalağa ile anlatmak içindir.

Âyette, *"Biz her şeyi işitmekteyiz"* buyrulması, Hz. Musa'dan korkuyu gidermek, ayrıca her ikisine yardım ve en mükemmel şekilde koruma garantisi vererek onları ziyadesiyle teselli etmek içindir. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde olduğu gibi:

"Şüphesiz ben sizinle beraberim; her şeyi işitir ve görürüm" (Tâhâ 20/46).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun'a gidin ve şöyle deyin: Şüphesiz biz âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz."* Önceki âyette de "gidin" emri verilmişti, burada aynı emir tekrar edilmiş değildir. Buradaki emir, kendisine gönderilen kimseye ulaşma emridir; önceki ise o tarafa yönelme emridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun'a, 'İsrâiloğulları'nı bizimle beraber gönder' deyin."* Yani İsrâiloğulları'nı serbest bırak, bizimle birlikte Şam'a gelsinler. İsrâiloğulları'nın, Hz. Yusuf [aleyhisselâm] zamanında Hz. Yakub [aleyhisselâm] ile birlikte Mısır'a göç etmeden önce vatanları, Şam bölgesinde olan Filistin idi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

10-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, vaaz ve insanları uyarma işine ehil olursa onun, yalanlanma ve eziyet görme korkusuyla ondan geri durması uygun değildir. Şüphesiz Allah Teâlâ, muhafaza ve gözetimiyle onunla beraberdir. Evet, eğer insanları irşad eden kimse, bu işte kendisine yardımcı isterse bunda bir sakınca yoktur. Gerçekten insanların, hürmet gösterdikleri bir zatı karşılama anında onun cemaatinin görkemli olması, onların kalplerinde o zata karşı heybet ve korkunun oluşmasında daha tesirlidir. Cemaatin nuru, tek kişinin nurundan daha kuvvetlidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'nın, Firavun'la Mücadelesi

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un Hz. Musa'ya cevabından ve onunla mücadelesinden bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ اَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾ وَفَعَلْتَ
فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ قَالَ فَعَلْتُهَا اِذًا وَاَنَا مِنَ
الضَّٓالِّينَ ﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا
وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَنِٓي
اِسْرَٓائِيلَ ﴿٢٢﴾ قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُٓ اَلَا تَسْتَمِعُونَ
﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِٓي اُرْسِلَ
اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ
تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِي لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ ﴿٢٩﴾

18. Firavun dedi ki: "Biz seni küçük bir çocukken alıp aramızda büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?"

19. "Bir de sen o yaptığın işi yaptın** (adam öldürdün)**; sen nankörün birisin."

20. Musa dedi ki: "O zaman ben onu bilmeden** (hata ile) **yaptım."

21. "Sizden korktuğum için aranızdan kaçtım; sonra Rabbim bana hikmet bahşetti ve beni peygamber yaptı."

22. "O başıma kaktığın nimet de** (aslında) **İsrâiloğulları'nı kendine köle etmenin neticesidir."

23. Firavun, "Âlemlerin Rabb'i nedir?" dedi.

24. Musa, "O, göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki her şeyin Rabb'idir; eğer yakînen bilirseniz** (bu gerçeği anlarsınız)**" dedi.

25. Firavun etrafındakilere, "Duyuyor musunuz** (ne diyor)?**" dedi.

26. Musa, "O, sizin ve önceki atalarınızın Rabb'idir" dedi.

27. Firavun** (etrafındakilere), **"Size gönderilen bu elçiniz gerçekten delidir" dedi.

28. Musa, "O, doğunun, batının ve ikisi arasındaki her şeyin Rabb'idir; eğer aklınızı kullanırsanız** (bunu anlarsınız)**" dedi.

29. Firavun, "Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atılanlardan yaparım" dedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Musa ve Harun Firavun'a gelip ona peygamberliği tebliği edince, Firavun *dedi ki: Biz seni küçük bir çocukken alıp aramızda büyütmedik mi?"*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa ve Hz. Harun [aleyhisselâm], Firavun'un kapısına geldikleri zaman, içeri girmeleri için kendilerine bir sene izin verilmedi. Sonunda kapıcı Firavun'a,

"Burada bir insan var, âlemlerinin Rabb'inin peygamberi olduğunu söylüyor!" dedi. Firavun,

"İzin ver girsin; belki kendisine biraz gülüp eğleniriz" dedi. Kapıcı izin verdi, Hz. Musa içeri girdi, Firavun'a peygamber olduğunu söyleyip hakka davet etti. Firavun, Hz. Musa'yı tanıyarak kendisine, "Biz seni küçük bir çocukken alıp aramızda, kucağımızda ve evimizde büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?" dedi.[558]

Firavun'un Hz. Musa'ya, *"Sen küçük bir çocukken"* demesi, onun doğumundan kısa bir müddet sonra ellerine geçtiğini ifade etmek içindir.

558 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/443; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/36.

Bu söz, Hz. Musa'nın, *"Biz âlemlerin Rabb'inin elçileriyiz"* sözüne karşı, Firavun'un, onun küçüklüğündeki terbiyesini kendisine nisbet ederek cevap verdiğini ifade eder. Bunun için, *"Âlemlerin Rabb'i nedir?"* diyerek, önce onu bilmez gibi gözüktü; daha sonra, *"Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atarım"* diyerek, cahilliğini açıkça dile getirdi.

Firavun, sözüne şöyle devam etti: *"Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?"*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa, onların arasında otuz sene kaldı, sonra çıkıp Medyen'e gitti. Medyen'de on sene kaldı, sonra tekrar Mısır'a dönüp onları otuz sene Allah Teâlâ'ya davet etti. Firavun ve kavminin suda boğulmasından sonra elli sene daha yaşadı.

Diğer bir rivayete göre Hz. Musa, Kıptî'yi (Mısırlı'yı) kaza ile öldürdüğü zaman on iki yaşındaydı. Olaydan sonra onlardan kaçtı.[559] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Firavun, sonra Hz. Musa'ya şöyle dedi: *"Bir de sen o yaptığın işi yaptın;* yani Kıptî'yi öldürdün."

Firavun Hz. Musa'ya, kendisini yetiştirip büyütme ve yetişkinliğe ulaştırma nimetlerini saydıktan sonra, onun ekmekçisiyle arasında geçen olaydan dolayı kendisini kınayarak, "Benim adamımı öldürdün; *sen,* benim iyiliklerime karşı *nankör birisin;* çünkü benim has adamlarımdan birini öldürmeye kastettin ve onu öldürdün" dedi.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Firavun dedi ki: Sen o zaman, şu anda insanları kâfirlikle suçladığın halde idin; yani sen de o zaman, şu anda küfür dediğin dinimiz üzere idin!" Bu söz, Firavun'un Hz. Musa'ya bir iftirasıdır; çünkü Hz. Musa, inkâr ve isyan hallerinden korunmuştur. Hz. Musa, onların arasında yaşarken, asıl halini gizliyordu, yoksa onun Firavun ve kavmiyle aynı dinden olduğu nasıl söylenir?

Hz. Musa dedi ki: *"O vakit ben onu bilmeden* hata ile *yaptım."* Çünkü Hz. Musa, o adama öldürmek kastıyla vurmadı, tam aksine onu terbiye için kendisine tokat attı.

559 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/36.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben, o tokadın böyle bir sonuç vereceğini bilmiyordum.

Bir diğer mana: Ben o zaman, peygamberlikten habersizdim; bu konuda Allah'tan bana herhangi bir şey gelmemişti, o halde beni kınamak için bir sebep yoktur.

Ayrıca, öldürülen kimsenin kâfir olduğu düşünülürse, kâfiri öldürme hakkında o zaman bir hüküm mevcut değildi. Bütün bunlar, peygamberliğe aykırı şeyler değildir, aynı şekilde onun terbiye için bunu yapması da peygamberliğe aykırı değildir.

Hz. Musa sözüne şöyle devam etti: *"Sizden korktuğum için,* bana bir zarar verirsiniz yahut hak etmediğim bir şeyle beni cezalandırırsınız endişesiyle *aranızdan* çıkıp Medyen'e doğru giderek Rabbim'e *kaçtım; sonra Rabbim bana hüküm* yani hikmet *bahşetti."*

Âyetteki hükme, peygamberlik ve ilim manası da verilmiştir.

Âyetin manası şudur: Allah bana, hüküm, hikmet, peygamberlik ve ilim verdi; böylece benden cehalet ve haktan habersiz olma hali gitti.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah beni peygamber yaptı."* Yani beni de gönderdiği peygamberlerden biri yaptı.

Hz. Musa [aleyhisselâm], diğer âyette sözüne şöyle devam etti: *"O başıma kaktığın nimet de aslında İsrâiloğulları'nı kendine köle etmenin neticesidir."* Yani o başıma kaktığın zâhiren bana bakıp büyütme nimeti de hakikatte senin İsrâiloğulları'nı kendine köle yapıp onların çocuklarını öldürerek kendilerini kahrın altına almanın bir sonucudur. Benim senin yanına gelmemin ve gözetimin altına girmemin sebebi de budur. Eğer sen onları kendi hallerine bıraksaydın, benim bakım ve terbiyemi anne babam yapardı; senin sarayına gelmeme gerek kalmazdı. Sen zalim olunca, Cenâb-ı Hak, insanları kurtarmam için beni sana gönderdi.

Bu durumda Firavun, sanki Hz. Musa'nın kavmini köleleştirmeyi ve kendisini anne babasının terbiyesinden çıkarmayı onun başına kaktığı bir nimet olarak saymış oldu. Bunun üzerine Hz. Musa da ona şöyle dedi:

"Benim başıma kaktığın bu nimet, aslında senin İsrâiloğulları'nı köleleştirmen değil midir? Bu, bir nimet değildir; ayrıca senin onu benim başıma kakma hakkın yoktur."

Firavun'un onları köleleştirmesi, kendilerini emrine boyun eğdirip onları sürekli hizmetinde kullanmasıdır.

Firavun'un delili geçersiz olup âlemlerin Rabb'inin zikrinden kaçma hilesi bir fayda vermeyince, Hz. Musa'ya, onun, kendisini peygamber olarak gönderdiğinden bahsettiği zat hakkında soru sormaya başladı. Bunu, kibir, cahillik ve hakikate karşı körlükle, otoritesini korumak isteyerek yaptı. Âyette geçtiği gibi, *Firavun,*

"Âlemlerin Rabb'i de nedir?" dedi. Yani, "Senin peygamberi olduğunu iddia ettiğin âlemlerin Rabb'i nasıl bir şeydir?"

Firavun bunu, âlemler için kendisinden başka bir rab olduğunu inkâr ederek sordu. Şu âyetler de onun bu halini ifade etmektedir:

"Firavun dedi ki: Ben sizin en büyük rabbinizim!" (Nâziât 79/24).

"Sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum!" (Kasas 28/38).

Âyete şu mana da verilmiştir: O âlemlerin Rabb'inin sıfatı yahut hakikati nedir?

Musa [aleyhisselâm] dedi ki: *"O, göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki her şeyin Rabb'idir; eğer yakînen bilirseniz, bu gerçeği anlarsınız."* Şayet yaratılmış varlıkların hakikatini yakînen tanısaydınız, bunun böyle olduğunu bilirdiniz. Yahut siz, varlıkların hakikatine dâir yakînen azıcık şey bilseydiniz, bunun böyle olduğunu öncelikle anlardınız; çünkü Allah'ın âlemlerin Rabb'i olduğunun delili apaçık ortadadır.

Firavun, Hz. Musa'nın cevabını işitince, onun kavmin eşrafından ileri gelenlerin kalbine etkisinden korkarak etrafındakilere, "Ne söylediğini *duyuyor musunuz, dedi."* Firavun'un etrafındakiler, kolları bilezikle süslenmiş 500 has adamdı.

Firavun, şunu demek istiyor: Ben ona âlemlerin Rabb'inin zatının nasıl bir şey olduğunu soruyorum; o ise bana, zatından değil sıfatlarından (yaptıklarından) haber veriyor!

Âlemlerin Rabb'inin zatının nasıl olduğu ve hakikati akılla bilinemeyeceği için, Hz. Musa [aleyhisselâm] ona, âlemlerin Rabb'inin akılla idrak edilmesi mümkün olan özelliklerinden bahsederek cevap verdi.

Sonra Hz. Musa [aleyhisselâm] şöyle dedi: "O, sizin ve önceki atalarınızın Rabb'idir." Yani O, sizi ve sizden önceki babalarınızı yaratandır. Bununla şunu demek istedi: Firavun da bu yaratılmış varlıklardan biridir; dolayısıyla onun rab olması mümkün değildir.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], *"Babalarınızın da Rabb'idir"* demesi şunun içindir: Firavun, kendilerinden öncekilerin değil, kendi asrında yaşayanların rabbi olduğunu iddia ederdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Firavun etrafındakilere dedi ki: *Size gönderilen bu elçiniz gerçekten delidir.*" Çünkü o, bu âlemde benden başka bir ilâhın olduğunu iddia ediyor! Yahut o, benim soruma uygun cevap vermiyor; ben ona, bahsettiği rabbin hakikatini, onun nasıl bir şey olduğunu soruyorum, o bana, onun sıfatlarından bahsediyor!

Devamındaki âyette Hz. Musa [aleyhisselâm] şöyle dedi: *"O, doğunun, batının ve ikisinin arasındaki her şeyin Rabb'idir; eğer aklınızı kullanırsanız;* benim söylediklerimin hak olduğunu anlarsınız ve Rabb'inizi tanırsınız."

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] buraya kadar takip ettiği usul son derece güzel bir irşad örneğidir, şöyle ki: Hz. Musa önce, bütün yaratılmışları içine alacak şekilde, Allah Teâlâ'nın göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki bütün varlıkların Rabb'i ve yaratıcısı olduğunu dile getirdi. Sonra genelden özel alana geçerek yüce Allah'ın, Firavun'un, kavminin ve babalarının Rabb'i olduğunu söyledi; çünkü akıllı kimsenin, doğumundan ölümüne kadar kendisine bakacağı en yakın varlık, nefsi, çocukları ve hallerini müşahede ettiği kimselerdir. Hz. Musa [aleyhisselâm] sonra, yine özel bir alana geçerek, Cenâb-ı Hakk'ın doğunun ve batının Rabb'i olduğunu söyledi; zira güneş, sağlam ölçü ve hesap üzere, bu ufukların birinden (doğudan) doğmakta, diğerinden (batıdan) batmaktadır. Bütün bunlar, âlemlerin Rabb'inin birliğinin ve varlığının zaruri olduğunu gösteren en kuvvetli delillerdir.

Şöyle de denebilir: Firavun, cahilliğinden dolayı Hz. Musa'ya Rabb'in ne olduğunu sorunca, Hz. Musa [aleyhisselâm] ona, âlemlerin Rabb'inin özelliklerinden bahsederek cevap verdi. Firavun etrafındakilere, "Söylediğini duyuyor musunuz?" dedi. Bunun üzerine Hz. Musa, tekrar benzer bir şekilde cevap verdi. Firavun, Hz. Musa'nın kendisine cevap vermekten farklı yöne kaçtığını zannederek, onun deli olduğunu söyledi. Hz. Musa [aleyhisselâm], üçüncü kez benzer bir şekilde cevap verdi ve bu cevapla şunu açıkladı: Varlığı zaruri, zatıyla tek, hiç kimseye muhtaç olmayan yüce zatın hakikati akıl ile idrak edilemez, O'nun zatı sadece sıfatlarının tecellileri ile tanınır. Bir de O'nun zatını sadece seçkin ârifler yakînen tanır. Firavun gibi kimselerin O'nun zatı hakkında sorması, bir cahillik ve ahmaklıktır. Bunun için Hz. Musa, *"Eğer aklınızı kullanırsanız"* dedi. Yani şayet sizde akıl varsa, O'nun sadece deliller yoluyla tanınacağını bilirsiniz, demek istedi.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Şayet "Hz. Musa, Firavun ve kavmine önce, *'Yakînen bilirseniz'* dedi; sonra, *'Eğer aklınızı kullanırsanız'* dedi; bunun hikmeti nedir?" denirse cevap olarak deriz ki: Hz. Musa önce, imana gelmelerini bekleyerek onlara yumuşak söz söyledi; onların inat ve safsatalarını görünce, kendilerini kınayarak, *'Eğer aklınızı kullanırsanız'* dedi. Hz. Musa bu sözü, Firavun'un *'Size gönderilen bu elçiniz gerçekten delidir'* sözüne karşılık söyledi."[560]

Firavun, önce büyüklenip sonunda mat olunca, *"Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atılanlardan yaparım, dedi."* Yani seni, hallerini bildiğin zindana atılmış kimselerden yaparım, demek istedi. Firavun, zindana atılmayı gerekli gördüğü kimseleri, yerde açılmış boş ve oldukça derin bir kuyuya tek başına atardı, orada kendisine bakılmaz ve söylediği dinlenmezdi; bu şiddetli bir ölüm şekliydi.

Firavun, *"Seni zindana atılanlardan yaparım"* ifadesi yerine, "Seni zindana atarım" deseydi, bu söz daha kısa olmakla birlikte önceki cümlenin manasını vermezdi. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[561]

---

560 İbn Cüzey, *et-Teshîl fî Ulûmi't-Tenzîl*, 2/90 (Beyrut 1995).

561 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/266.

18-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Alınan terbiyenin gözetilecek bir hakkı ve yerine getirilecek bir şükrü vardır. İnsanın beşerî yönünü terbiye etmekle ruhanî yönünü terbiye etmek arasında bir fark yoktur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Musa, Firavun'un kendisine yaptığı sarayındaki bakım ve gözetim hizmetlerinin hakkını ve zâhirde kendisine yaptığı iyilikleri inkâr etmedi, fakat o şunu açıkladı: Allah Teâlâ bir şeyi yapmayı emredince onun emrine uymak gerekir. Yaratılmış bir insanın bile verdiği terbiyenin korunacak bir hakkı olunca, kulun Allah Teâlâ'nın terbiyesinin kıymetini yüceltip hakkını koruması daha önceliklidir."[562]

Şu halde, kim senin beşerî (maddi) yönüne bir terbiye verirse ona teşekkür etmek ve hayır dua ile dahi olsa kendisine iyilikte bulunmak gerekir. Aynı şekilde, her kim senin ruhanî yönüne ilim ve marifetle terbiye verirse ona hizmet etmen, kendisine hürmet ve saygı göstermen gerekir. Bu hizmete karşı nankörlük etmek (ve hakkını çiğnemek) gazaba uğramanın ve huzurdan kovulmanın sebebidir. Böyle bir halden Allah Teâlâ'ya sığınırız.

Firavun'un, "Âlemlerin Rabb'i kimdir?" sözü, yüce zatın hakikatini sormaktır ki O'nun nasıl ve nice olduğunu bilmek imkânsızdır; çünkü O'nun misli (dengi ve benzeri) hiç kimse yoktur. Böyle bir soruya verilecek en güzel cevap şu âyettir: *"O, evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır"* (Hadîd 57/3). Bu dört isim, yüce zatı, özetle tanıtmakta ve geride O'nun hakkında söylenecek hiçbir şey bırakmamaktadır. Bununla birlikte, bir insanın O'nu ihata edip tamamıyla tanıması imkânsızdır. Eğer Allah Teâlâ'yı tam bir ihata ve tanıma mümkün olsaydı, o zaman ârifler için manevi ilerleme imkânı kalmazdı. Halbuki âriflerin Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sır ve marifetlerin keşfinde yükselmeleri bu fâni dünyada ve ebedî ahiret âleminde hiç bitmeyip sürekli devam eder. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

562 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/9.

Hz. Musa'nın Asâ ve El Mucizesi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın asâ mucizesinden ve onu takip eden olaydan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَأْتِ بِهٖٓ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣١﴾

فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿٣٣﴾

30. ***Musa, "Sana apaçık bir şey*** *(mucize)* ***getirmiş olsam da mı*** *(beni cezalandıracaksın)?"* ***dedi.***

31. ***Firavun, "Doğru söylüyorsan haydi getir onu!" dedi.***

32. ***Bunun üzerine Musa asâsını attı, o anda asâ apaçık bir yılan oluverdi.***

33. ***Elini koynundan çıkardı, o anda eli, bakanlar için bembeyaz bir şey oluverdi.***[563]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Musa, Firavun kendisini hapse atmakla tehdit edince ona, '*Sana,* benim doğru söylediğimi ve âlemlerin Rabb'inin birliğini gösteren *apaçık bir şey* yani mucize *getirmiş olsam da mı* beni bu bahsettiğin zindana atacaksın?' *dedi.*" Bu delil ile mucizeyi kastetti. Şüphesiz mucize, onu yaratının varlığına ve hikmetine delil olduğu gibi, elinde ortaya çıkan kimsenin iddiasının doğruluğuna da bir delildir. Mucizeden "bir şey" diye bahsedilmesi, kalplere korku vermek içindir.

"Firavun, 'Davanın gerçek olduğunu gösteren şeyi getirmede *doğru söylüyorsan haydi getir onu!' dedi."* Yahut, "Peygamberlik iddianda doğru isen onu getir" dedi.

"Bunun üzerine Musa asâsını attı, o anda asâ apaçık bir yılan oluverdi." Yani göz boyayanların ve sihirbazların yaptığı gibi hayal ettirmeye

563 Bu mucize ile ilgili ayrıca bk. A'râf 7/108; Kasas 28/32.

benzer bir şey değil, maddi olarak mevcut apaçık bir ejderha oluverdi. Rivayet edildiğine göre ejderha, gökte 1 mil kadar yükseldi, sonra yere inip Firavun'un üzerine doğru yönelerek Hz. Musa'ya,

"Ey Musa, bana istediğini emret yapayım!" dedi. Bunu gören Firavun, Hz. Musa'ya,

"Seni gönderen Allah'ın adıyla yemin ederek senden onu tutmanı istiyorum" dedi. O zaman Hz. Musa ejderhayı tuttu, ejderha asâya dönüştü.[564]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor. "Hz. *Musa, elini koynundan,* koltuğunun altından *çıkardı, o anda eli, bakanlar için bembeyaz bir şey oluverdi."* Yani alışılmışın ötesinde bir eli bembeyaz parladı; öyle ki hârikulâde bir şey olduğu için bütün bakışları üzerinde topladı.

Rivayet edildiğine göre Firavun, birinci mucizeyi görünce Hz. Musa'ya, "Bundan başka mucizen var mı?" diye sordu, o zaman Hz. Musa [aleyhisselâm] elini çıkarıp göstererek,

"Bu nedir?" diye sordu; Firavun,

"Elindir" dedi. Hz. Musa [aleyhisselâm], elini koltuğunun altına sokup çıkardı, o onda elden gözleri kamaştıran ve göğü kaplayan bir ışık şuası çıktı.[565]

Her şeye kadir olan yüce Allah'ı tesbih ederim.

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Firavun huyunda olan nefisler, hakkı tasdik ve ona iman noktasında, mucize veya keramete bağlıdır; temiz nefisler ise bir mucize veya keramete ihtiyaç duymazlar, tam aksine mucize türü hiçbir şeye bağlı olmaksızın Allah Teâlâ, onların kalbinde veliliği tasdiki yaratır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

564 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/511 (Beyrut 2002).

565 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/40.

Firavun'un Şaşkınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un gördüğü mucize karşısındaki şaşkınlığından bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ لِلْمَلَاِ حَوْلَهُٓ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلٖيمٌۙ ﴿٣٤﴾ يُرٖيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ
مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهٖۗ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُٓوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ
وَابْعَثْ فِي الْمَدَٓائِنِ حَاشِرٖينَۙ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلٖيمٍ ﴿٣٧﴾

34. ***Firavun, çevresindeki ileri gelenlere dedi ki: "Şüphesiz bu, çok bilgili bir sihirbazdır."***

35. ***"Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Bu durumda ne yapılmasını önerirsiniz?"***

36. ***Onlar dediler ki: "Onu ve kardeşini alıkoy; sonra şehirlere zabıtalar gönder."***

37. ***"Ne kadar usta sihirbaz varsa hepsini sana getirsinler."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Firavun,* kendisini mat eden ve şaşkınlık içine düşüren durumu görünce, *çevresindeki ileri gelenlere,* kavminin eşrafına, *'Şüphesiz bu, çok bilgili bir sihirbazdır;* sihirde çok üstün bir yeteneğe sahiptir' *dedi"* ve sonra, kavmini Hz. Musa'ya düşman yapmak isteyerek şöyle dedi.

"O, yaptığı bu *sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor; bu durumda ne yapılmasını önerirsiniz?* Onun için hapis yahut öldürme işinden hangisini tercih edersiniz?"

Firavun, mucizenin etkisi kendisini şaşkınlığa düşürünce, nefsini rablik iddiasının zirvesinden aşağı indirip kendi hesabınca kulları gördüğü kimselere boyun eğmeye ve onların emrine (önerisine) uymaya

yani emir alma durumuna getirdi. Yahut Firavun daha önce, görüş ve işleri yönetmede tek başına hareket ederken, bu durum onu, kavminden birileriyle istişare yapmaya ve ne yapacağını danışmaya mecbur etti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar,* fitneden korkarak, kendisine *dediler ki: Onu ve kardeşini alıkoy;* işlerini tehir et, onları öldürmede acele etme! Yahut onları hapse at! *Sonra, şehirlere* sihirbazları toplayacak *zabıtalar gönder; ne kadar usta,* sihir işinde mahir *sihirbaz varsa hepsini sana getirsinler."* Onlar, Firavun'un korkusunu dindirmek için böyle mübalağa ifadeleri kullandılar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mühim işlerde istişare yapmak, terbirli ve ileri görüşlü kimselerin işidir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İstihare yapan (hâcet namazı kılıp işini Allah'a havale eden) kimse zarar etmez, istişare yapan kimse de pişman olmaz."[566]

İstişare, eskiden beri yapılagelen bir iştir; büyük veliler ve idareciler, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak, işlerinde istişare yaparlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sihirbazların Toplanması

Cenâb-ı Hak sonra, sihirbazların toplanmasından bahsederek şöyle buyurdu:

فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٣٨﴾ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ اَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ
﴿٣٩﴾ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ اِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ
قَالُوا لِفِرْعَوْنَ اَئِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ

566 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 6627; a. mlf., *es-Sagîr*, nr. 980; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 774; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7895; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/96.

وَاِنَّكُمْ اِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾
فَاَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ اِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

38. ***Böylece sihirbazlar, bilinen günün belirlenen vaktinde bir araya toplandılar.***

39. ***İnsanlara da, "Siz de toplanır mısınız?" denildi.***

40. ***"Umarız, üstün gelirlerse sihirbazlara uyarız" dediler.***

41. ***Sihirbazlar gelince Firavun'a, "Eğer biz üstün gelirsek, gerçekten bize bir mükâfat vardır, değil mi?" dediler.***

42. ***Firavun, "Evet, galip gelirseniz mutlaka bana yakın, gözde kimselerden olacaksınız" dedi.***

43. ***Musa onlara, "Haydi, atın ne atacaksanız" dedi.***

44. ***Bunun üzerine onlar iplerini ve değneklerini attılar ve, "Firavun'un kuvvetine yemin olsun ki bizler, muhakkak üstün gelecek kimseleriz" dediler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Böylece sihirbazlar, bilinen günün belirlenen vaktinde bir araya toplandılar."* Bu vakit, Hz. Musa'nın, *"Sizinle buluşma vakti, bayram günü, insanların toplandığı kuşluk vakti olsun"* (Tâhâ 20/59) sözleriyle belirlediği vakittir. Âyetin metninde geçen "mîkat", "belirlenen zaman ve mekân" demektir. Haccın mîkatları da bu manadadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsanlara da, 'Siz de toplanır mısınız?' denildi."* Bu, siz de toplanın, demektir. Soru şeklinde sorulması, onları toplanmaya teşvik içindir. Kasıt, onların bu iş için acele etmeleridir. Sözlerine devamla,

"Umarız, eğer üstün gelirlerse biz de dinlerinde *sihirbazlara uyarız, dediler."* Yani onlar Musa'ya galip gelirlerse, Musa'nın dinine uymayız, demek istediler. Yoksa onların gayesi, sihirbazlara uymak değildir; on-

ların bütün gayesi, Hz. Musa'ya uymamaktır. Ancak bu işe verdikleri önem ve ciddiyeti göstermek için sözü kinaye yoluyla söylediler. Çünkü onlar sihirbazlara uyunca, Hz. Musa'ya uymamış olacaklardır ki maksatları da budur. Bir de sihirbazlar bunu işitince, daha fazla mal ve itibar edinme arzusu onları, galip gelme konusunda ciddi olmaya sevketti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sihirbazlar gelince Firavun'a, 'Eğer biz üstün gelirsek, gerçekten bize* bolca *bir mükâfat vardır değil mi?' dediler."* Firavun, *"Evet, galip gelirseniz,* sizin için güzel ve bol bir mükâfat vardır. Bununla birlikte *muhakkak sizler,* benim katımda derece ve hal olarak *bana yakın, gözde kimselerden olacaksınız;* benim yanıma ilk giren ve en son çıkan sizler olacaksınız, *dedi."*

Sihirbazlar Hz. Musa'ya, *"Önce sen mi atacaksın yoksa biz mi atalım?"* (Tâhâ 20/65) diye sorduktan sonra, *"Hz. Musa onlara, 'Haydi* sihir olarak *ortaya atacağınız şeyi atın;* yaptığınız işin âkıbetini yakında göreceksiniz' *dedi."*

Hz. Musa [aleyhisselâm] sihirbazlara, "Atacağınızı atın" diye emir verirken, onlara sihir yapmayı veya insanları aldatmayı emretmedi; o bununla sadece, hak olanın ortaya çıkmasına ve bâtılın ortadan kalkmasına vesile olması için, onların yapacaklarını önceden yapmasına izin verdi.

"Bunun üzerine onlar, iplerini ve değneklerini attılar." Onların meydana attıkları yetmiş bin ip ve bir o kadar sopa idi. Atılan iplerin ve sopaların yetmiş iki olduğu da söylenmiştir.

Sihirbazlar iplerini ve sopalarını attıktan sonra, onların meydanda ileri geri hareket ettiklerini görünce, *"Firavun'un kuvvetine yemin olsun ki bizler, muhakkak üstün gelecek kimseleriz, dediler."* Sihirbazlar, kendilerine son derece güvendikleri ve sihrin mümkün olan en son noktasını ortaya koydukları için bu şekilde Firavun'un kuvvetine yemin ettiler. Bu tür yeminler, Câhiliye devrinde yapılan yeminlerdendir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

38-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sihir (kalpleri cezbedip çekme) iki kısımdır. Biri, kalpleri Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çekmektir; diğeri ise nefisleri halk (madde) âlemine veya hayal âlemine çekmektir.

Birincisi, Allah'a davet eden âriflerin işidir. Onlar, kendilerine gelenlerin kalplerini kudsî huzura ve Allah ile ünsiyet (yakınlık) mahalline çekerler. Âriflerin bu durumları hakkında şöyle denir: "Kalpleriyle cezbeden bu kimseler, mâlum günde, kendileri için belirlenen vakitte toplandılar. Bu gün, manevi fetih ve temkin günüdür yahut ilâhî nefhaların kalbe aktığı gündür. Bu, âriflerin kendileri için tayin edilen mâlum mekânda toplandıkları anda olur. O zaman avam insanlara,

"Manevi sarhoşluktan ayılmanız ve gaflet uykunuzdan uyanmanız için siz de âriflerle birlikte toplanmaz mısınız? Haydi, toplanın; eğer galip gelirlerse bu kalpleri büyüleyen kimselere uyarız" denir. Âriflerin galip geleceği ve ilâhî yardıma mazhar olacakları konusunda hiçbir şüphe yoktur; çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah, kendine (dinine) yardım edenlere yardım eder" (Hac 22/40).

Sihirbazların Müslüman Olması

Cenâb-ı Hak sonra, onların sihirlerinin nasıl boşa çıktığından ve kendilerinin müslüman olduklarından bahsederek şöyle buyurdu:

فَاَلْقٰى مُوسٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَۚ ﴿٤٥﴾ فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ
سَاجِدٖينَۙ ﴿٤٦﴾ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمٖينَۙ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ
﴿٤٨﴾ قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّهُ لَكَبٖيرُكُمُ الَّذٖي عَلَّمَكُمُ
السِّحْرَۚ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَۜ لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ
وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعٖينَۚ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَۘ اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَۚ
﴿٥٠﴾ اِنَّا نَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَٓا اَنْ كُنَّٓا اَوَّلَ الْمُؤْمِنٖينَۜ ﴿٥١﴾

45. ***Ardından Musa asâsını attı. O anda asâ, onların sihir diye ortaya attıklarını yutuverdi.***

46. Bunun üzerine sihirbazlar derhal secdeye kapandılar.

47. "Âlemlerin Rabb'ine iman ettik" dediler.

48. "Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine."

49. Firavun, "Ben size izin vermeden ona inandınız ha? Anlaşılan o, size sihri öğreten büyüğünüzdür. Yakında bilip göreceksiniz: Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve hepinizi asacağım" dedi.

50. Sihirbazlar dediler ki: "Zararı yok, şüphesiz biz Rabbimiz'e döneceğiz."

51. "(Burada) ilk inananlar biz olduğumuz için şüphesiz, Rabbimiz'in hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ardından Musa, asâsını* elinden yere *attı. O anda asâ, onların sihir diye ortaya attıklarını,* yaptıkları sihir ve göz boyama ile şeklini ve sûretini değiştirip canlı yılan gibi gösterdikleri ip ve değneklerini süratle *yutuverdi."*

"Bunun üzerine sihirbazlar, gördükleri şey karşısında, hiç gecikmeden ve tereddüt etmeden, kendilerine hâkim olamadan derhal *secdeye kapandılar."* Çünkü onlar, gördükleri bu şeyin, sihrin dışında, Hz. Musa'yı tasdik eden ilâhî bir iş olduğunu anladılar.

Onlar, yere kapanıp secde ettiklerinde, *"Âlemlerin Rabb'ine iman ettik, dediler."*

İkrime[567] demiştir ki: "Onlar, sabah meydana sihirbaz olarak geldiler, akşam şehid oldular."

Sihirbazlar, *"Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine iman ettik"* dediler.

Onlar, *"Âlemlerin Rabb'ine iman ettik"* dedikleri zaman, Firavun, bu sözle kendisinin kastedildiğini sanmasın diye, peşinden, *"Musa'nın ve*

567 İkrime, Ebû Abdullah (v. 105/723), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

Harun'un Rabb'ine iman ettik" dediler; çünkü Firavun, kendisinin rab olduğunu iddia ediyordu. Sihirbazlar bu sözle, Firavun'dan uzaklaştıklarını ve kendisini terkettiklerini kastettiler.

Bir rivayete göre Firavun, sihirbazların, *"Âlemlerin Rabb'ine iman ettik"* dediklerini işitince, onlara, "Beni mi kastettiniz?" diye sordu; onlar da, *"Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine iman ettik"* dediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *Firavun, "Ben size izin vermeden ona inandınız ha?"* Yani sizin için böyle bir şeye izin yokken siz onu yapıyorsunuz ha? Yoksa onun bu işe izin vermesi mümkün ve olacak bir şey değildir.

Firavun'un sözü şöyle devam ediyor: *"Anlaşılan o, size sihri öğreten büyüğünüzdür;* siz bir tuzak ve hile olarak yaptığınız bu iş için onunla anlaştınız." Firavun, kavminin, sihirbazların bir delile dayanarak ve hakkın ortaya çıktığını gördüklerinden dolayı iman ettiklerine inanmasınlar diye, bu sözle onların kafasını karıştırmak istedi. Sonra sihirbazları tehdit ederek dedi ki:

"Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim. Yahut bana bu karşı çıkışınız sebebiyle ellerinizi ve ayaklarınızı keseceğim *ve hepinizi asacağım."*

Bazıları, Firavun'un bu cezayı uyguladığını söylemiştir. Bu görüş Abdullah b. Abbas ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Bazıları da onun bunu yapmaya güç yetiremediğini söylemişler ve görüşlerine şu âyeti delil göstermişlerdir: *"Siz ikiniz ve size tâbi olanlar galiptir"* (Kasas 28/35).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sihirbazlar dediler ki: 'Zararı yok!'* Yani bunda bizim için bir zarar yoktur. *Şüphesiz biz* sana değil, kendisini yakînen tanıdığımız ve dost ettiğimiz *Rabbimiz'e döneceğiz.* O bize mükâfatımızı verir ve hatalarımızı örtüp affeder."

Âyete şu mana da verilmiştir: Senin bizi tehdit ettiğin şeyde bizim için bir zarar yoktur, çünkü biz zaten ölümle Rabbimiz'e döneceğiz. Bu ölümün O'nun rızası ve dini sebebiyle olması bizim için daha hoştur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Sihirbazlar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ettiklerinde, bela onlara kolay geldi; özellikle onlar

Allah'ın rızasını ve affını umarak kendisine ulaşmayı ümit ettiklerinde, bu yoldaki bela ve musibet kendilerine daha kolay gelir."[568]

Bunun için sihirbazlar şöyle dediler: "Burada bulunan insanlar içinde yani Firavun'a tâbi olanlardan *ilk inananlar biz olduğumuz için şüphesiz, Rabbimiz'in hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz."*

45-51. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sultanın has adamlarına yakışan iş, sultanlarının izni olmadan bir şey yapmamalarıdır; bunun için Firavun, kendisinin izni olmadan sihirbazların imana koşmasını hoş bulmadı.

Büyük sûfîler ve dervişler, şeyhlerine karşı bu edebe çok dikkat ederler; onlar bir konuda Cenâb-ı Hak'tan ve şeyhlerinden izin almadan bir iş yapmazlar. İzin almada büyük bir sır vardır ki onu sadece o sırrı tadanlar ve bilenler anlar. Bu konudaki tasavvufî işaretlerin kalan kısmı, A'râf sûresinin 117-126. âyetlerinin tefsirinde geçti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'nın Mısır'dan Çıkışı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Mısır'dan çıkıp denize yönelmesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖٓى اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ
فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرٖينَۚ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلٖيلُونَۙ ﴿٥٤﴾ وَاِنَّهُمْ لَنَا
لَغَٓائِظُونَۙ ﴿٥٥﴾ وَاِنَّا لَجَمٖيعٌ حَاذِرُونَۜ ﴿٥٦﴾ فَاَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ
﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرٖيمٍۙ ﴿٥٨﴾ كَذٰلِكَۜ وَاَوْرَثْنَاهَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَۜ ﴿٥٩﴾

---

568 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/47.

52. ***Biz Musa'ya, "Kullarımı geceleyin yola çıkar, muhakkak takip edileceksiniz" diye vahyettik.***

53. ***Firavun da şehirlere (asker) toplayıcılar gönderdi.***

54. ***Dedi ki: "Şüphesiz onlar sayıları az, önemsiz bir topluluktur."***

55. ***"Durum böyle iken gerçekten onlar bizi öfkelendirecek işler yapmışlardır."***

56. ***"Ama biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz."***

57-58. ***Sonunda biz, Firavun'un kavmini bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık.***

59. ***Ve bu şekilde onlara, İsrâiloğulları'nı mirasçı yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz Musa'ya, 'Kullarımı geceleyin yola çıkar, muhakkak takip edileceksiniz' diye vahyettik."*

Allah Teâlâ onları, peygamberlerine iman ettikleri için, "kullarım" diye niteledi. Bu çıkış emri, sihirbazlar iman ettikten senelerce sonra verildi. O süre içinde Hz. Musa [aleyhisselâm] kavminin arasında kaldı, onları hak dine davet etti ve kendilerine mucizeler gösterdi. Sonra Cenâb-ı Hak kendisine oradan çıkmayı emretti ve, *"Muhakkak ki takip edileceksiniz"* buyurdu.

Âyette şu deniyor: Firavun ve ordusu sabahleyin sizi takip edecek; sen seninle birlikte olanlarla gece yola çık ki denize ulaşana kadar size yetişemesinler; oraya geldiklerinde sizin girdiğiniz yola girsinler, ben dalgaları onların üzerine kapatarak onları suda boğacağım.

Rivayet edildiğine göre, o gece Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler'in her birinin evinde bir erkek çocuk öldü, her biri ölen çocukla meşgul oldular, bu arada Hz. Musa ve kavmi Mısır'dan çıkıp gitti.[569]

569 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2768; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/294.

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ Hz. Musa'ya şöyle vahyetti: "İsrâiloğulları'ndan her dört aileyi bir evde topla, sonra bir koyun yavrusu kesip kanını kapılarınızın üzerine sürün. Ben meleklere, kapısında kan bulunan evlere girmemelerini, onların dışındaki bütün Kıptîler'in evlerine girerek onların her birinin küçük bir çocuğunun canını almalarını emredeceğim. Siz de azık olarak mayasız ekmek hazırlayın, o sizin için çabuk hazırlanacak bir yiyecektir. Sonra kullarımı gece yola çıkarıp denize kadar varın, size orada emrim gelecek."[570]

Allah Teâlâ'nın onlara, kapılarına kan sürmeyi emretmesinin hikmeti, İsrâiloğulları'nın evlerinin seçilmesi ve böylece meleklerin orada hiç kimsenin canını almamalarıdır. Allah Teâlâ bu emriyle onlara, akıllarının alacağı bir durumla muamele etti, yoksa kendisine emredilen iş melek için gizli kalmaz (meleğin böyle bir alamete ihtiyacı yoktur).

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Bunun üzerine Firavun,* onları takip etmek için *şehirlere asker toplayacak kimseleri gönderdi.* Onlar toplanınca, kendilerine dedi ki: *Şüphesiz onlar* yani İsrâiloğulları *sayıları az, önemsiz bir topluluktur.*"

O, az ifadesiyle, onların sayılarının azlığını kastetmiş olabileceği gibi, kendilerinin zayıf ve zelil kimseler olduğunu kastetmiş de olabilir. Yani onlar, zelil kimseler olduğu için kendileri ciddiye alınmaz ve onların galip geleceği düşünülemez.

İbn Arafe[571] demiştir ki: "Onların, teçhizat ve hazırlıkları az olduğu gibi, -diğerlerine oranla- sayıları da az idi. Hz. Musa'nın kavmi 670.000 kişi iken, Firavun'un onları az bulması, kendisiyle birlikte olanların çokluğundan dolayıdır."

Dahhâk demiştir ki: "Firavun'un kavmi, 7 milyon kişiydi."

Rivayet edildiğine göre Firavun, Hz. Musa ve kavminin peşinden çok kalabalık bir ordu gönderdi, kendisi de büyük topluluk içinde yola

570 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/575; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/295-296.

571 İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

çıktı. Öncü kuvvetleri 700.000 atlı idi. Firavun'un başında bir miğfer vardı. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Firavun, kısraklara binen askerler hariç, erkek atlara binmiş 1 milyon kişiyle yola çıktı."[572]

Firavun sözüne şöyle devam etti: *"Durum böyle iken gerçekten onlar bizi öfkelendirecek işler yapmışlardır."* Yani bizi öfkelendirip içimizi daraltacak işler yaptılar. Bu işler, onların Mısır'dan çıkması, altın ve süslerimizi alıp götürmeleri ve küçük çocuklarımızı öldürmeleridir.

"Ama biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz." Yani biz, her zaman böyle işlere karşı hazırlıklı ve teyakkuz halinde bulunan, tedbiri elden bırakmayan bir topluluğuz. Bunlar, kendisinin âciz kaldığı zannına varılmasın diye Firavun'un, şehirlerden topladığı askerlere karşı ileri sürdüğü birtakım mazeretlerdir.[573]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonunda biz, Firavun'un kavmini bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden,* yani altın ve gümüşten oluşan bol maldan *ve şerefli makamlardan,* yüksek makam ve evlerden *çıkardık."* Yani onları bu nimetlerin içinden çıkmaya sevkedecek sebepleri yarattık.

Altın ve gümüşe "hazine" denmesi, onların bu mallardan Allah Teâlâ'ya taat yolunda hiçbir şey harcamadıkları içindir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], onların çıkarıldıkları yüksek makamların, yüksekçe yapılmış köşkler olduğunu söylemiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ve bu şekilde onlara, İsrâiloğulları'nı mirasçı yaptık."* Yani onları, bu şekilde acayip bir halde oradan çıkarttığımız gibi İsrâiloğulları'nı da onların mülküne mirasçı yaptık. Onları, bir vâris gibi onların malını sahip yaptık. Şöyle ki o mal sahipleri oradan çıkınca, elden alıp verme olayı olmadan, kalan mala bütünüyle İsrâiloğulları vâris ve sahip oldu.

572 Son rivayet için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/42. İmam Kurtubî'nin belirttiği gibi burada önemli olan asker sayısı değil, durum ve sonuçtur. Asker sayısı hakkındaki farklı rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır.

573 Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/156; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/42.

Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İsrâiloğulları, nehri (denizi) geçtikten sonra geri dönüp Firavun ve kavminin evlerine ve mallarına sahip oldular."[574]

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Tarih kitaplarında, İsrâiloğulları'nın Mısır'a sahip olduklarından bahsedilmemektedir; bilinen durum, onların Şam topraklarına sahip olduğudur. Buna göre âyetin manası şudur: Biz bu şekilde onları Şam'a vâris yaptık."[575]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hakikat şudur: İsrâiloğulları Mısır'a dönmemiş olsalar bile, onda yönetim imkânına sahip olmuşlar ve hükümetleri oraya kadar ulaşmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

52-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir peygamber ve veli ancak vatanından hicret ettikten sonra zafere ulaşmıştır. Allah Teâlâ'nın önceden beri uyguladığı kanunu budur; Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın (bu genelde böyle olur). İlâhî yardım, zillet ve azlıkla birlikte gelir. Âyette şöyle buyrulmuştur: *"Siz, zelil (zayıf ve az) bir halde iken Allah Bedir'de size yardım etmişti"* (Âl-i İmrân 3/123). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Denizin Yarılması ve Firavun'un Boğulması

Cenâb-ı Hak sonra, denizin yarılmasından ve Firavun'un denizde boğulmasından bahsederek şöyle buyurdu:

فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا تَرَاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسٰى
إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ ﴿٦٢﴾ فَأَوْحَيْنَا
إِلٰى مُوسٰى أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ

574 bk. Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 3/270.

575 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzil*, 2/91.

كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخَرِينَ ﴿٦٤﴾ وَأَنْجَيْنَا مُوسَى
وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً
وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾

60. ***Firavun ve adamları gün doğarken onların peşine düştüler.***

61. ***İki topluluk birbirini görünce Musa'nın adamları, "Eyvah yakalandık" dediler.***

62. ***Musa, "Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir" dedi.***

63. ***Bunun üzerine Musa'ya, "Asân ile denize vur" diye vahyettik.*** *(Musa asâsını denize vurunca)* ***deniz yarıldı; her parçası koca bir dağ gibi oldu.***

64. ***Öbürlerini de oraya yaklaştırdık.***

65. ***Musa'yı ve beraberindekilerin hepsini kurtardık.***

66. ***Sonra diğerlerini denizde boğduk.***

67. ***Gerçekten bunda büyük bir ibret ve delil vardır; ama pek çoğu iman etmedi.***

68. ***Şüphesiz Rabb'in her şeye hükmü geçendir, çok merhametlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Firavun ve adamları gün doğarken onların peşine düştüler."* Yani Firavun ve kavmi, İsrâiloğulları'nın peşine düştü ve onlara kavuştular. Bu durum, güneş doğarken gerçekleşti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İki topluluk birbirini görünce,* yani birbirileriyle karşılaşıp da İsrâiloğulları Kıptîler'i (Firavun emrindeki Mısır'ın yerli halkını) görecek duruma gelince, *"Musa'nın adamları, 'Eyvah yakalandık'*, düşmanımız bize yetişti, önümüz de deniz!" dediler.

"Musa, Rabb'inin vaadine güvenerek, *'Hayır!* Allah'a karşı kötü zandan uzak durun; onlar size asla yetişemeyecek; *şüphesiz Rabbim benimledir, bana yol gösterecektir;* beni onlardan kurtaracak olan yola ulaştıracaktır' *dedi."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] denize ulaşınca şiddetli bir rüzgâr esti; deniz dağlar gibi dalgaları kenara atmaya başladı. Yûşa' [aleyhisselâm],

"Ey Allah'ın kelimi, nereye gitmek üzere emir aldın; Firavun bize yetişti, deniz de önümüzde?" diye sorunca, Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Bana şu denizden gitme emri verildi" dedi. Bunun üzerine Yûşa' [aleyhisselâm] suya daldı; Hz. Musa [aleyhisselâm], asâsıyla denize vurdu, işte o zaman âyette anlatılan durum oldu. Yine Firavun'un kavminden olup imanını gizleyen bir adam Hz. Musa'ya,

"Ey Allah'ın kelimi, nereye gitmek için emir aldın?" diye sordu, Hz. Musa,

"Şuraya" diyerek denizi gösterdi. Adam, atının dizginlerinden tutup çevirerek onu denize sürdü ve suya daldı; diğer insanlar da aynısını yapmak istediler fakat güç yetiremediler. O durumda Hz. Musa [aleyhisselâm], ne yapacağını bilemedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine, "Asân ile denize vur!" diye vahyetti; Hz. Musa asâsını denize vurunca deniz yarılıp açıldı; bir de baktılar ki denize dalan adam atının üzerinde duruyor ve atının eğeriyle sırtına koyduğu örtü dahi ıslanmamış.[576]

Muhammed b. Hamza demiştir ki: "Hz. Musa denize ulaşınca Allah Teâlâ'ya şöyle dua etti: 'Ey her şeyden önce mevcut olan. Ey her şeyi yoktan var eden ve her şeyden sonra bâki kalan. Bizim için bir çıkış yolu göster!' O zaman Allah Teâlâ kendisine, 'Asân ile denize vur' diye vahyetti."[577] Bu durum âyet-i kerimede şöyle ifade edildi:

"Bunun üzerine Musa'ya, 'Asân ile denize vur' diye vahyettik." Bu deniz Kızıldeniz veya Nil nehridir.

---

576 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/583; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/449.

577 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/2771; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/449; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/270.

"Hz. Musa, asâsını denize vurunca, *deniz açılıp yarıldı;* İsrâiloğulları'nın kolları (boy ve kabile) sayısınca on iki tane yol oluştu; su dalgalarının *her parçası* gökte sabit halde kalan *koca bir dağ gibi oldu."* Sudan oluşan bu dağlar arasında yollar oluştu; su, katı bir cisim gibi sabit halde havada tutuldu, iki dalga arası kuru idi; her bir boy bir yola girdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Diğerlerini de oraya yaklaştırdık."* Yani Firavun ile kavmini onlara yaklaştırdık, böylece onlar da İsrâiloğulları'nın peşinden onların yollarına girdiler.

"Musa'yı ve beraberindekilerin hepsini, suyu o halde tutarak boğulmaktan *kurtardık;* nihayet hepsi sağ selâmet sahile çıktı. *Sonra diğerlerini,* suyu üzerlerine kapatarak *denizde boğduk."*

Nesefî demiştir ki: "Bu âyette, yıldızların (burçların) ecellere ve diğer hadiselere etki ettiğini söyleyen kimselerin sözünün bâtıl olduğuna dair bir delil vardır; çünkü onların her birinin doğum zamanı farklı olmakla birlikte (aynı zamanda) toptan helâk oldular. Rivayet edildiğine göre Cibrîl [aleyhisselâm], İsrâiloğulları ile Firavun'un adamları arasında bulunuyor; İsrâiloğulları'na, "Acele edin, geride kalanlar öndekilere yetişsin" diyor, Kıptîler'e (Mısırlılar'a ise), "Yavaş olun, arkadakiler size yetişsin!" diyordu."[578]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçekten bunda büyük bir ibret ve delil vardır."* Yani buraya kadar açıklanan şeylerde büyük bir ibret ve delil vardır. Bu şeyler, Hz. Musa'nın yaptığı şeyler, onun eliyle ortaya çıkan, herkesi âciz bırakan mucizeler, Firavun ve kavmine yapılan sözlü ve fiilî işler, onların başına gelen azap ve ibretlik haldir. Bunlar öyle işlerdir ki neredeyse tarif edilemez. Onlarda ibret alan kimseleri, ibret almaya sevkeden pek çok şey vardır. İbret alan kimseler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumuyla, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] durumunu, kendi halleriyle helâk olan kavminin halini karşılaştırıp kıyas ederek helâk olanların yapıp durduğu inkâr, isyan ve peygambere karşı gelmekten kaçınır, onların başına gelenlerin kendi başlarına gelmemesi için Allah Teâlâ'ya iman, peygamberine itaat eder.

578 Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 3/271.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu kıssayı, hiç kimseden işitmeden olduğu gibi anlatmasında onun doğru bir vahiy yoluyla elde edildiğini gösteren, ayrıca Allah Teâlâ'ya imanı gerektiren ve onu getiren kimseyi tasdik edip kendisine itaat etmeyi icap ettiren büyük bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ama pek çoğu iman etmedi."* Yani Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] bu kıssayı işitip de onun peygamberliğini yalanlayan bu kimselerin çoğu iman etmediler; onun haliyle Hz. Musa'nın halini, kendi halleriyle bu helâk olan kimselerin halini kıyaslamadılar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] okuma yazma bilmeyen bir ümmî olmakla birlikte, hiçbir insandan işitmeden onların kıssasını kendilerine anlatmasından ibret almadılar. Açıklanan her iki yön de kesin olarak imana sevkedecek durumda iken, onlar gaflete dalmaları sebebiyle, olaydan ibret alıp iman etmediler.

İman etmeyenlerden kastın, Mekkeli müşrikler değil, Mısırlılar'ın çoğunluğu olduğu da söylenmiştir.

Mukâtil demiştir ki: "Mısırlılar'dan, bir adamla iki kadından başka kimse iman etmedi. İman eden adam, Firavun'un yakınlarından Hızkîl isminde biriydi. İki kadından biri, Firavun'un eşi Âsiye, diğeri ise (İsrâiloğulları'na) Hz. Yusuf'un kabrini gösteren Meryem bint Yâmûşâ idi."[579]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz Rabb'in azîzdir;* istediği her şeyi yapmakta galiptir. Bu işlerden biri de hakkı yalanlayanlardan intikam almaktır. *"O ayrıca çok merhametlidir."* Rahmeti sonsuzdur; bunun için onlara süre tanıdı, azaplarını hemen vermedi.

Bir diğer mana: Rabb'in, düşmanlarından intikam alma konusunda azizdir; kimse O'na engel olamaz; dostlarına yardım etme konusunda ise çok merhametlidir. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri, dostlarının seçkinlerinden yapsın. Âmin.

579 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/449; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/44.

60-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz Rabbim benimle beraberdir; o bana doğru yolu gösterecektir"* âyeti hakkında deriz ki: Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın kullarıyla beraberliği, onların içinde bulunduğu değişik makamlara göre farklılık arzeder. Hak Teâlâ'nın, avam halk ile beraberliği, onları ihatası, hepsini hükmü altında tutması, ilim ve kudretiyle birlikte bulunmasıdır. Yüce Allah'ın seçkin veli kullarıyla beraberliği, özel koruması, himayesi, yardımı ve desteği ile olur. Kim Allah Teâlâ'nın ilmi, koruması ve gözetimi altında olduğunu yakînen bilirse O'nun, her halini bilmesiyle yetinir, işlerini Mevlâ'sına havale eder. Kulun ne zaman işlerini Allah'a havale etmesi ve O'na teslimiyeti kuvvetlenirse bu onun makamının yükseldiğini gösterir. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz Allah bizimle beraberdir"* (Tevbe 9/40) diyen habibi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] halini, *"Şüphesiz Rabbim benimle beraberdir; O bana doğru yolu gösterecektir"* diyen kelimi Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] halinden daha üstün yapmıştır. Bu inceliği anla. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim'in Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in kıssasından bahsetti; çünkü onun kıssasında şirk ehlini ret vardır. Bunu, kendisinin zürriyetinden gelen Kureyş ve Araplar'ın içinde bulunduğu şirk halini kınamak için yaptı. Yüce Mevlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ اِبْرٰهِيمَۢ ﴿٦٩﴾ اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا
نَعْبُدُ اَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ اِذْ تَدْعُونَۙ ﴿٧٢﴾
اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا كَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾
قَالَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ ﴿٧٥﴾ اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمُ الْاَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَاِنَّهُمْ
عَدُوٌّ لِٓي اِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَۙ ﴿٧٧﴾ اَلَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِۙ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ

يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِي يُمِيتُنِي
ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذِٓي اَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِٓيـَٔتِي يَوْمَ الدِّينِ ﴿٨٢﴾

69. Onlara İbrahim'in haberini oku.

70. Hani o babasına ve kavmine, "Neye tapıyorsunuz?" demişti.

71. Onlar da, "Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz" demişlerdi.

72. İbrahim dedi ki: "Onlara yalvardığınızda sizi işitiyorlar mı?"

73. "Yahut size bir fayda veya zarar veriyorlar mı?"

74. Onlar, "Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk" dediler.

75-76. İbrahim dedi ki: "Sizin ve geçmişte yaşamış atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz *(onlar hakkında hiç düşündünüz)* ***mü?"***

77. "Şüphesiz onlar benim için birer düşmandır; sadece âlemlerin Rabb'i dostumdur."

78. "O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir."

79. "O, bana yediren ve içirendir."

80. "Hastalandığımda bana şifa veren O'dur."

81. "Beni öldürecek ve sonra tekrar diriltecek olan da O'dur."

82. "O, hesap gününde, benim hatalarımı bağışlayacağını umduğum Rabbim'dir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, *onlara* yani müşriklere *İbrahim'in* büyük önem arzeden *haberini oku.*" Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bu sûredeki kıssalar içinde sadece Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kıssasını okumasını emretti; bunu onun şa-

nını yüceltmek ve devamındaki âyette konu edilen tevhidin yüceliğini göstermek için yaptı. Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Hani o babasına ve kavmine, 'Neye tapıyorsunuz?' demişti." Hz. İbrahim [aleyhisselâm], onların putlara taptığını biliyordu, fakat onlara, taptıkları şeylerin ibadeti hak etmediğini bildirmek için bu soruyu sordu.

"Onlar da, 'Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz' demişlerdi." Yani onlara gün boyu tapmaya devam edeceğiz, demek istediler. Âyetin lafzından anlaşılan duruma göre onlar putlara gece değil, gündüz tapıyorlardı. Diğer bir yoruma göre, bu sözle devamlılık kastedilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "İbrahim [aleyhisselâm] *dedi ki: Onlara yalvardığınızda sizi işitiyorlar mı?"* Yani siz onlardan bir şey istediğinizde sizi duyuyorlar mı? *"Yahut* siz onlara ibadet ettiğinizde *size bir fayda sağlıyorlar mı veya* onlara ibadeti terkettiğinizde size *zarar veriyorlar mı?"* Çünkü ibadette bir faydanın elde edilmesi ve bir zararın giderilmesi amacı vardır.

"*Onlar, 'Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk* ve onlara uyduk' dediler." Onlar bu sözleriyle, putların, bahsedilen şeyleri yapmaktan uzak olduğunu yani onların dualarını işitmediğini, bir kere olsun fayda veya zarar vermediğini itiraf ettiler ve boş taklitten başka bir dayanaklarının bulunmadığını açıklamak zorunda kaldılar.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: İbrahim *dedi ki: "Sizin ve geçmişte yaşamış atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü?"* Yani sizler, taptığınız şeylerin ne olduğuna doğru bir basiretle baktınız mı? Onlar hakkında iyice düşündünüz mü ve gerçek bir bilgiyle onların ne olduğunu bildiniz mi?

"Şüphesiz onlar benim için birer düşmandır." Yani şunu biliniz ki o putlarınız benim için birer düşmandır; onları hiç sevmem, onlara tapanlar da beni sevmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer siz onlara ibadet yaparsanız, onlar kıyamet günü benim için birer düşman olurlar. Şu âyette geçtiği gibi: *"İlâhları onların ibadetlerini inkâr edecek ve kendilerine düşman olacaklar"* (Meryem 19/82).

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], "Onlar sizin için birer düşmandır" demeyip *"Onlar benim için birer düşmandır"* demesi, kendilerine ileri derecede nasihat etmek içindir; çünkü bu söz, söylenen şeyi kabul ettirme konusunda daha etkilidir. Eğer Hz. İbrahim, "Onlar sizin için birer düşmandır" deseydi, bu derece etkili olmazdı ve onu kabul etmezlerdi.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Sadece âlemlerin Rabb'i dostumdur."* Fakat âlemlerin Rabb'i böyle değildir, bilakis O, benim için bir dosttur.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], sonra yüce Rabb'ini şöyle tanıttı:

"O, beni sağlam bir yerde (anne rahminde) şekillendirerek *yaratan ve bana doğru yolu gösterendir."* Yani din ve dünya işlerinden mühim olan ve bana fayda veren işleri yapmaya beni sevkeden (bana onları yapma kabiliyeti ve imkânı veren) sadece O'dur. O'nun bu yol göstermesi, bedenin yaratılışı ve ruhun üflenmesi anında ortaya çıkıp sürekli yenilenerek devam etmektedir. Hidayet, ezelde takdir edilmiş bir şey olmakla birlikte Hz. İbrahim onu, *"O beni hidayete erdirir"* şeklinde gelecek zamanla ifade etmiştir; çünkü asıl kasıt, hidayetin sonucudur; o da en mühim, en faziletli ve en mükemmel şeye ulaştırılmaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Beni kendisine hizmet ve kulluk için yaratan ve dostluğunun edeplerine ulaştıran O'dur.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor:

"Bana yediren, başkası değil, sadece *O'dur."* Hz. İbrahim [aleyhisselâm] yedirme işini, nimetleri verene ait olarak dile getirdi. Genelde insanlar, (nimetlerin asıl sahibini unutup) sebeplere güvenirler.

"Bana içiren yani su ile susuzluğumu gideren *de O'dur. Hastalandığımda bana şifa veren O'dur."*

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Allah Teâlâ, yaratma ve hidayet nimetinden sonra, hayatın kendisiyle devam ettiği şeylerden bahsetti; bunlar, gıda ve içecektir. Gıdanın fazla ve veya noksan oluşuna göre, bu hallerden biri diğerine galip gelir ve o zaman vücutta hastalık peyda olur. Bunun için Hak Teâlâ, meydana gelen hastalığı giderme nimetinden ayrıca bahsetti."

Hastalık da şifa da Cenâb-ı Hak'tan iken, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] hastalığı nefsine, şifayı Allah Teâlâ'ya nisbet etmesi, O'na karşı güzel edebi korumak içindir. Aynı şekilde Hz. Hızır da [aleyhisselâm], gemiyi delme işini anlatırken, *"Onu kusurlu hale getirmek istedim"* (Kehf 18/79) diyerek kusurlu işi kendisine ait göstermiş, iki yetime ait duvarı onarma işini anlatırken ise, *"Rabb'in, o iki yetimin rüşt çağına ulaşıp duvarın altındaki hazineyi çıkarmalarını istedi"* (Kehf 18/82) diyerek güzel işi Allah Teâlâ'ya nisbet etmiştir.

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor:

"Beni öldürecek ve sonra tekrar diriltecek olan da O'dur."

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] burada, "ben öldüğümde" demedi; çünkü öldürme ve diriltme işini gerçekleştirmek sadece yüce Allah'a mahsustur. Ayrıca ölüm ve dirilme, kemalin kemali olan bir durumdur, çünkü o, dünya zindanından sevinç ve sükûna çıkmaktır. Yahut ölüm, bela ve fenâ yurdundan sükûn ve bekâ âlemine geçmektir.

"O, hesap gününde, benim hatalarımı bağışlayacağını, beni affedeceğini *umduğum Rabbim'dir."*

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bu sözü, nefsini ezmek için söyledi, onunla ayrıca ümmete günahlardan kaçınmalarını ve ondan sakınmalarını öğretti ve ümmetin işlediği kusurlar için Allah'ın mağfiretini istedi.

Ebû Osman-ı Hîrî demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], isteğini edep üzere istedi. Şöyle ki Rabb'inin kesin olarak kendisini affedeceğini söylemedi, fakat kölelerin, efendilerinin malından hiçbir şeye sahip olmamakla birlikte onlardan bir şey umması gibi o da Rabb'i tarafından affedilmeyi umdu. Çünkü kölenin, efendisi üzerinde almayı hak ettiği bir şey yoktur; ona gelen şeyler efendisinin lutuf ve ihsanıdır."[580]

Bazıları demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], affedilmesini istediği hatasıyla şu üç sözüne işaret etti:

1. Kendisini bayram yerine götürmek isteyen kavmine, *'Ben hastayım!'* dedi. (Sâffât 37/89).

---

580 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/77 (Beyrut 2001).

2. Kavmi kendisine, putları kimin kırdığını sorunca, *'Belki bunu şu büyük put yapmıştır!'* dedi (Enbiyâ 21/63).

3. Mısır'da, yanındaki hanımı Sâre için, 'O kim?' diye sorulunca, Hz. İbrahim, zalim hükümdardan korunmak için, *'O benim kız kardeşimdir'*[581] dedi."

Bu açıklama tenkide açıktır; çünkü bu sözlerin her biri kapalı yolla başka manalar için söylenmiş olup onlar, istiğfarı gerektirecek bir hata çeşidi değildir. Ayrıca Hz. İbrahim [aleyhisselâm] bu sözleri, daha işin başında kavmi ile arasında geçen konuşmadan sonra söylemiştir.

Hatalar dünyada affedildiği halde, onun ahirette hesap gününde affedilmesinin dile getirilmesi, affın neticesinin orada ortaya çıkmasındandır. Ayrıca bu ifade, hesap gününün dehşetini ortaya koymakta ve eğer affedilmezse orada başına azabın geleceğine işaret etmektedir.[582] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

69-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey kul, senin Hz. İbrahim [aleyhisselâm] gibi bütün şirk çeşitlerinden uzaklaşıp sadece Rabb'ine yönelen tevhid ehli bir mümin olman gerekir. Bu durumu elde edince, bütün mecazi mülk sahiplerini terkedersin, seni yüce sevgilinin (Mevlâ'nın) sevgisinden alıkoyan bütün akraba ve arkadaşlarına düşman olursun. Her halinde nefsinin kötü arzularına uyan ve hırsla dünya malı toplamaya çalışan kimseye ve ona öncülük yapanlara şöyle dersin:

"Sizler ve önceki dedeleriniz taptığınız şeyin ne olduğuna bakıyor musunuz? Şüphesiz onlar benim için birer düşmandır, benim tek dostum âlemlerin Rabb'idir.

O beni, kendisine kulluk için yaratan ve beni marifetine ulaştırandır.

Bana iman, yakîn ve ihsan gıdalarını yediren, ilâhî aşk kaynağından içiren O'dur.

---

581 Buhârî, Enbiyâ, 8; Müslim, Fezâil, 154; Tirmizî, Tefsîru Sûre (21), 3.

582 Tenkit ve açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/47.

O, ben günahlarla hasta olduğumda, bana tövbe ile şifa verendir.

Yahut O, ben herhangi bir kusurlu işle hasta olduğumda, beni ondan temizleyerek şifa verendir.

Yahut O, ben mâsivayı (Mevlâ'dan başka varlıkları nimet sahibi) görerek hasta olduğumda, onlardan beni uzaklaştırarak şifa verendir.

O, benim kusurlarımı temizlemesini ümit ettiğim ve kıyamet günü beni mukarrebînlerden (özel yakınlığına aldığı kimselerden) yapmasını umduğum Rabbim'dir."

Allah kendisinden razı olsun, Zünnûn-i Mısrî, "O bana, marifet taamından yediren ve muhabbet şarabından içirendir" demiş ve sonra şu manadaki şiiri okumuştur: "Muhabbet şarabı, bütün şaraplardan daha üstündür, onun dışındaki bütün şaraplar seraptır."[583]

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Bayezid-i Bistâmî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın muhabbet şarabı denen bir şarabı vardır, onu kullarının en faziletli olanları için saklamıştır. Onlar bu şaraptan içtiklerinde akılları başlarından gider; akılları başlarından gidince mana âleminde uçarlar, uçtuklarında Allah'a ulaşırlar; Allah'a ulaştıklarında sürekli O'nunla birlikte olurlar. Onlar, her şeye muktedir sultanın yanında, sıdk makamında bulunurlar."[584]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Muhabbet şarabı, nefsinden fâni olmak ve Allah muhabbetinde kendinden geçmektir. İbnü'l-Fârız'ın[585] şu sözü de buna delildir:

"Cenâb-ı Hak kuluna der ki: Bende fâni olmadığın sürece beni gerçekten sevmiş olmazsın; benim sûretim (sıfatlarım) sende tecelli edip gözükmedikçe de bende yok olmazsın!"[586]

583 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/452.

584 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/452.

585 İbnü'l-Fârız'ın tam adı Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî olup 632 (1235) yılında Kahire'de vefat etmiştir. "Sultanü'l-âşıkîn" olarak tanınan meşhur bir mutasavvıf ve şairdir. *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur.

586 bk. Mezîdî, *Şerhu'l-Kayserî alâ Tâiyet-i İbni'l-Fârız*, s. 27 (Beyrut 2004).

Allah kendisinden razı olsun, Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki:

"Kıyamet günü insanlar çıplak olarak haşredilir, takva elbisesi giyenler hariç; herkes aç olarak haşredilir, marifet taamı yiyenler hariç; herkes susuz olarak haşredilir, muhabbet şarabı içenler hariç."[587]

Bazan öyle olur ki marifet taamı yiyenlerin ve muhabbet şarabından içenlerin, maddi yiyecek ve içeceklere ihtiyacı kalmaz; Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], hiç ara vermeden oruç tuttuğunda, *"Ben Rabbim'in katında gecelerim; O bana yedirir ve içirir"*[588] buyurması gibi.

Velilerden Ebû Bekir-i Verrâk, *"O bana yedirir ve içirir"* âyeti hakkında demiştir ki: "Yani O beni, yemek yemeden (kudretiyle) doyurur; su içmeden susuzluğumu giderir. Bu duruma, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] zamanındaki bu sucunun hali delildir. Bu zat, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] üç gün, *"Yeryüzündeki bütün canlıların rızkı Allah'a aittir"* (Hûd 11/6) âyetini okuduğunu işitince, elindeki kırbasını atarak kendisini ibadete verdi. O sırada rüyasında biri gelerek kendisine elindeki bardakla cennet içeceğinden içirdi. Hz. Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: Bu zat, bundan sonra yirmi küsur sene yaşadı, bu süre içinde iştahla bir şey yiyip içmedi."[589]

Abdurrahman b. Ebû Nuaym ayda bir defa yemek yerdi, Haccâc-ı Zâlim, onu bir eve atarak kapısını kilitledi; on beş gün sonra kapıyı açtı. Onun ölmüş olacağından hiç şüphesi yoktu. İçeri girince baktı ki Abdurrahman ayakta namaz kılıyor. Bunu gören Haccâc, "Ey fâsık, abdestsiz namaz mı kılıyorsun?" diye seslendi. O da, "Yiyip içen kimsenin abdeste ihtiyacı olur; sen beni buraya attığın günden beri (bir şey yiyip içmedim, yatıp uyumadım ve dolayısı ile) abdest bozmadım!" dedi.

Yine velilerden Süfyan-ı Sevrî, Mekke'de uzun bir süre kalmış, bu süre içinde cumartesiden cumartesiye bir avuç yiyecek yiyerek idare etmiştir.[590] Burada anlatılanlar, normal bir durum olmayıp keramet türü şeylerdir, onları reddetmek gerekmez. Bu tür şeyler bazan riyâzetle de

587 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/452.

588 Buhârî, Savm, 20; Müslim, Sıyâm, 57, 58; *Muvatta*, Sıyâm, 58; Ahmed, *Müsned*, 3/8.

589 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/451.

590 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/451.

olabilir. Marifet yolu bu tür şeylere bağlı değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim'in Duası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duasından bahsederek şöyle buyurdu:

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ
صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾
وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ
﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

83. ***"Rabbim! Bana hüküm (hikmet) bahşet ve beni salih kimselere kat."***

84. ***"Sonra gelecek nesiller arasında beni doğrulukla anılanlardan yap."***

85. ***"Beni naîm cennetinin vârislerinden eyle."***

86. ***"Babamı da bağışla; gerçekten o, yolunu şaşıranlardandır."***

87. "*(Kulların)* ***diriltilecekleri gün beni utandırma!"***

88. ***"O gün ne mal fayda verir ne de oğullar!"***

89. ***"Sadece*** *(inkâr ve isyandan)* ***temiz bir kalple Allah'a gelen hariç."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] şu duayı yaptığını naklediyor:

"Rabbim! Bana hüküm yani hikmet bahşet." Âyette istenen hükme, peygamberlik manası da verilmiştir. Çünkü her peygamber, Allah'ın kulları arasında hüküm sahibidir.

"Ve beni salih kimselere kat." Yani beni, peygamberliğin yüklerini taşımaya ehil, iç âlemleri ilâhî huzurda bulunmak için hazır olan peygamberlere kat. Cenâb-ı Hak, onun bu duasına şu âyetiyle cevap verdi:

"Şüphesiz o, ahirette salihlerden olacaktır" (Nahl 16/122).

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duası şöyle devam ediyor:

"Sonra gelecek nesiller arasında beni doğrulukla anılanlardan yap." Yani beni, benden sonra gelecek ümmetler içinde güzel bir şekilde övülüp hayırla anılanlardan yap.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bu isteği de kendisine verilmiştir. Bütün din sahipleri, Hz. İbrahim'i [aleyhisselâm] dost edinip övgüyle anmaktadır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Beni, istikametli bir yolda ve razı olunan bir halde yap; bu hallerde bana uyulsun ve vefatımdan sonra arkamdan övgü ile bahsedilsin. Bu konudaki bir beyitte şöyle denmiştir:

"Müttaki kimsenin vefatı, içinde yokluk bulunmayan bir hayattır. Öyle bir grup vardır ki (maddeten) ölmüştür fakat (maneviyatları ve eserleriyle) insanların içinde yaşamaktadır."

Bunların hepsi Hz. İbrahim [aleyhisselâm] için gerçekleşmiştir.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'dan, kendisini, ardından onu öven kimsenin yalancı olmayacağı bir salih yapmasını istedi."

Şöyle de denmiştir: Hz. İbrahim [aleyhisselâm], Allah'tan tevhide ulaşmada ve dinde imamlık istedi, Allah Teâlâ onun bu isteğini de verdi. Bu müjde âyette geçmektedir:

"Şüphesiz, seni insanlar için bir imam (önder, rehber) yaptım" (Bakara 2/124).

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] duası şöyle devam ediyor:

"Beni naîm cennetinin vârislerinden eyle." Mana şudur: Beni naîm cennetinin mirasına vâris olanlardan yani orada ebedî kalanlardan eyle.

"Babamı da bağışla." Yani ona İslâm nimetini vererek mağfirete ehil biri yap. *"Gerçekten o, yolunu şaşıranlardandır,* yani kâfirlerdendir."

Âyete şu mana da verilmiştir: Babamı, içinde bulunduğu halde affet. Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bu duası, kâfirlere dua etmenin yasaklanmasından önce idi.

Dua şöyle devam ediyor:

"Kulların diriltilecekleri gün beni utandırma!" İnsanların yeniden dirilecekleri gün, beni hor hakir bırakma.

"Yeniden diriltilecekler"le bütün kullar kastedilmiş olabileceği gibi, doğru yoldan sapanlar da kastedilmiş olabilir. O zaman mana şöyle olur: Yeniden dirilme gününde, beni babam konusunda rezil etme! Bu söz de babası için ettiği istiğfara dahildir. Bu, duadan nehyedilmeden önce idi. Mana şudur: O gün beni alçaltıp hor hakir bırakma!

"O gün ne mal fayda verir ne de oğullar!" Bir mal, hayır yollarında harcanmış olsa da, (kâfir olana) o gün hiçbir fayda vermez; yine bir oğul, şefaat etmeye ehil salih kimse olsa da, (kâfir babaya) o gün bir fayda vermez. *"Sadece,* inkâr ve nifaktan *temizlenmiş bir kalple Allah'a gelen kimse başka;* o kimseye taatlerde harcadığı malı fayda verir ve eğer oğulları şefaat etmeye ehil (ve izinli iseler), ona şefaat ederler." Oğulların şefaat etmeye ehil olması, babalarının onları edeplendirmesi ve ayrıca kemalat ve faziletlerde ilerletip yükseltmesiyle olur.

Saîd b. Müseyyeb[591] demiştir ki: "Selim (temizlenmiş) kalp, müminin kalbidir; şüphesiz, kâfir ve münafığın kalbi hastadır. Allah Teâlâ, *'Onların kalplerinde bir hastalık vardır'* (Bakara 2/10) buyurmuştur."

Velilerden Ebû Osman-ı Hîrî demiştir ki: "Selim kalp, bid'attan temizlenmiş ve sünnet üzere amel ederek huzur bulmuş kalptir."

Velilerden Hüseyin b. Fazl demiştir ki: "Selim kalp, mal ve evladın âfetlerinden kurtulmuş kalptir."[592] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

591 Saîd b. Müseyyeb Ebû Muhammed el-Kureşî el-Mahzûmî (v. 94/713), Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir.

592 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/454.

83-89. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İbrahim [aleyhisselâm] duasında edebe dikkat etmiştir. Edep, sûfîlerin yolunun temel esasıdır. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], bir şey istemeden önce, Cenâb-ı Hakk'ı övüp yüceltti. Bu edep, Fâtiha sûresinin tertibinden alınmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbim benim için hüküm bahşet"* âyeti hakkında, İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Rabbim, bana, önce nefsime hükmetme yetkisini ver. Şu bir gerçek ki nefsine hükmedemeyen kimsenin başkası üzerinde bir hükmü olmaz. *"Beni salihlere kat"* âyetinin manası ise şudur: Beni, salihlere kat da senin hakkını yerine getireyim; senin hakkını terkederek sadece nefsim için bir şey talep etmeyeyim."[593]

Sûfîler salihi şöyle tarif etmişlerdir: Salih, zâhirî amelleri dinin edebine uygun ve kalbi manevi hastalıklardan temiz olan kimsedir. Salihlerin üzerinde veliler vardır. Veliler, kendilerinden kalplerini örten perdeler açılmış ve müşahede fezasına dalmış kimselerdir. Onların üzerinde peygamberlik derecesi vardır.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], *"Rabbim, beni salihlere kat"* diye dua etmesi, nefsini alçaltıp tevazu göstermesidir. Doğruluk âbidesi Hz. Yusuf da [aleyhisselâm] aynı duayı yapmıştır (Yusuf 12/101). Onların bu duası, salihlerin değerinin yüceliğini bildirmek içindir. Salihler için durum böyleyse, onların üstündeki velilerin kadir ve kıymetini sen düşün! Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu duası da bu anlamdadır:

"Allahım beni fakir olarak yaşat, fakir olarak vefat ettir ve fakirlerin arasında haşret."[594] Hadisin manası şudur: Fakirleri benim yakınlarım yap ve mahşerde onları benim çevremde bulundur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] fakirlerin kendi yakınında ve gözetiminde olmalarını isteyerek onların faziletini bildirmiş oldu ve makamlarının yüceliğini ortaya koydu; yoksa kendisinin onların sorumluluk ve gözetiminde bulunmasını istemedi. Hz. İbrahim'le Hz. Yusuf da aynı şekildedir; onlar da,

593 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/16. Mana, bu tefsirden verildi.

594 Tirmizî, Zühd, nr. 2352; İbn Mâce, Zühd, nr. 4126. Aynı konuda bk. Beyhakî *Şuabü'l-İmân*, nr. 1453, 10506.

"Rabbim, beni salihlere kat" derken, İslâm üzere olan salihlerin faziletini bildirmişlerdir. Yahut onlar, salihlere kavuşmayı talep etmişlerdir.

Allah Teâlâ'nın, *"Sonra gelecek nesiller arasında beni doğrulukla anılanlardan yap"* âyeti hakkında deriz ki: Her kim, ihlâsla yüzünü Allah'a çevirir, iç âlemi Allah'tan başka şeylerden temizlenir ve Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] meşrebi üzere tevhid ehli bir kimse olursa, Allah Teâlâ onu da kendisinden sonra gelenler içinde doğrulukla anılan, hayatında ve vefatından sonra güzel övgüyle yâdedilen bir kimse yapar. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bunu göstermektedir:

"Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cibrîl'i çağırır ve, 'Ben falanca kulumu seviyorum, onu sen de sev' buyurur. Cibrîl de o kulu sever. Sonra göktekilere seslenerek, "Haberiniz olsun, Allah falanca kulu seviyor, onu siz de sevin!' der; onu göktekiler de sever. Sonra o kul için yeryüzünde kabul (ve kullar arasında ona karşı sevgi) konur."[595]

Allah Teâlâ'nın, *"Rabbim, babamı affet"* âyeti hakkında İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âlimlerin açıklamasına göre Hz. İbrahim [aleyhisselâm], babası için yaptığı bu duayı, onun imanından ümit kesmeden önce yapmıştır. İşaret (tasavvuf) ehline göre ise o bunu bast (manevi tecellilere dalma) halinde iken yapmıştır. Bu haldeyken söylenen şeylerden mesul tutulmaz. Bir de şu var: Allah Teâlâ'nın, kulunun her istediğini vermesi vâcip değildir. Bu konuda en fazla şu denebilir: Cenâb-ı Hak onun istediğini vermedi. Ayrıca bu tür durumların bahsedilmesinde, diğer kullar için bir teselli vardır (Onlar da istediklerinin verilmemesi durumunda ümitsizliğe düşmezler ve bunun hikmetine bakarlar). Bu hale de herkes ulaşmaz."[596]

Muhaşşî (*Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan Abdurrahman-ı Fâsî) demiştir ki: "Bu konuda âlimlerin dediğine bakılır, fetva da ona göre verilir. Şu âyet bunu göstermektedir:

'Onun Allah düşmanı olduğu belli olunca, (İbrahim) ondan (babasından) uzaklaştı' (Tevbe 9/114). İşaret ehlinin söyledikleri ise kıyamet günü ona

595 Buhârî, Edeb, 41; Müslim, Birr, 48; *Muvatta*, Şear, 15; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 8/55-56; İbn Hibbân, *Sahîh*, 1/291.

596 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/16.

şefaat etmesiyle ilgilidir. Tîbî, tefsirinde bu konuda, bir hadis üzerinde durarak açıklamalar yapmıştır. Hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Babamın ateşte olmasından daha büyük hangi perişanlık vardır?'

Hz. İbrahim'in şu sözü de bu konudadır: *'Kim bana isyan ederse şüphesiz sen çok affeden ve çok merhamet edensin'* (İbrahim 14/36). Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bu sözleri onun, geniş ilmiyle birlikte rahmet denizine dalıp kaybolmasından ileri gelmektedir. Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem], Abdullah b. Übey için istiğfar etmesi ve üzerine cenaze namazı kılması da buna benzemektedir. Açıklama için Tîbî'nin[597] tefsirinde, *'Rabbimiz, senin ilim ve rahmetin her şeyi kuşatmıştır* (Mü'min 40/7) âyetinin tefsirine bakınız."[598]

Allah Teâlâ'nın, *"Sadece selim (temiz) bir kalple Allah'a gelen hariç"* âyeti hakkında deriz ki: Selim kalp hakkında söylenecek en açık söz şudur: Selim kalp, şek ve şüphelerden, boş kuruntulardan ve kalbe ait manevi hastalıklardan temiz olan kalptir. Bu da sadece kâmil bir şeyhin sohbetiyle gerçekleşir. Kâmil mürşid onu, beşeriyetinde bulunan çirkin vasıflardan çıkarıp ruhanî vasıflara ulaştırır ve onu ilâhî huzurda kabul görecek hale getirir. Yoksa insan, manen hasta olarak kalır ve Allah'a hasta bir kalple ulaşır.

İmam Gazâlî *İhyâ* adlı eserinde der ki: "Saadet, kalbin dünya arızalarından (engel ve perdelerinden) kurtulmasına bağlıdır. Bolca mal harcamak da dünya arızalarındandır. Kalbin selim olması için, ikisinden de kurtulması şarttır. Yani mala iltifat etmemeli, onu elinde tutmaya hırs göstermemeli, aynı zamanda onu infak etme konusunda da hırslı olmamalıdır. Çünkü mal infak etmeye düşkün olan kimse, kalbini sürekli infakla meşgul etmektedir; aynen malı elinde tutmaya hırslı olan kimsenin kalbini, bu işle meşgul ettiği gibi. Kalbin kemal hali, her iki meşguli-

597 Tîbî, Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî (v. 743/1343). Tîbî'nin *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı hadis şerhi meşhurdur. Onun birçok eseri vardır. Tefsir alanında *Fütûhü'l-Gayb fi'l-Keşf an Kınâi'l-Gayb* adlı *Keşşâf* şerhi ile ayrıca bir tefsiri mevcuttur (bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 2/68-69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4/53; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/239-240 [Beyrut 1992]).

598 İbn Acîbe, Tîbî'den yaptığı nakilleri, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsî* isimli eserden yapmaktadır (Mütercim).

yetten de kurtulup sadece yüce Allah'a bağlanmasıdır. Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Selim kalp, içinde Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şey bulunmayan kalptir."

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Selim kelimesinin bir manası da yılan tarafından sokulmaktır. Buna göre selim kalp, içine Allah Teâlâ'nın korkusu işlemiş kalptir."[599]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Ahiret Gününün Korkunç Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, ahiret gününün korkunç hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّق۪ينَۙ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِلْغَاو۪ينَۙ ﴿٩١﴾ وَق۪يلَ لَهُمْ
اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ اَوْ يَنْتَصِرُونَۜ ﴿٩٣﴾
فَكُبْكِبُوا ف۪يهَا هُمْ وَالْغَاوُ۫نَۙ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ اِبْل۪يسَ اَجْمَعُونَۜ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ
ف۪يهَا يَخْتَصِمُونَۙ ﴿٩٦﴾ تَاللّٰهِ اِنْ كُنَّا لَف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٩٧﴾ اِذْ نُسَوّ۪يكُمْ بِرَبِّ
الْعَالَم۪ينَ ﴿٩٨﴾ وَمَٓا اَضَلَّنَٓا اِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِع۪ينَۙ ﴿١٠٠﴾ وَلَا
صَد۪يقٍ حَم۪يمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٢﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿١٠٤﴾

90. ***O gün cennet, takva sahiplerine yaklaştırılır.***

---

599 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/454. Kalb-i selim hakkında âriflerin değişik tanımları için bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/78-80.

91-92-93. ***Cehennem de azgınlara gösterilir ve onlara, "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?" denilir.***

94-95. ***Sonunda putlar, onlara tapan azgınlar ve İblîs'in askerleri hepsi birden yüzleri üstü cehenneme atılır.***

96. ***Orada onlar taptıklarıyla çekişerek şöyle derler:***

97. ***"Allah'a andolsun! Biz gerçekten apaçık bir sapkınlık içindeymişiz."***

98. ***"Çünkü sizi, âlemlerin Rabb'i ile bir tutuyorduk."***

99. ***"Bizi sadece (kendilerine uyduğumuz) günahkârlar saptırdı."***

100. ***"Artık bize şefaat edecek kimse yok!"***

101. ***"Candan bir dostumuz da yok!"***

102. ***"Keşke bizim için (dünyaya) bir dönüş olsa da inananlardan olsak."***

103. ***Gerçekten bunda büyük bir âyet*** *(ibret ve ders)* ***vardır; fakat onların çoğu iman etmedi.***

104. ***Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir*** *(her hükmünü uygulayandır),* ***çok merhametli olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, hiçbir malın ve evladın fayda vermediği gün hakkında buyuruyor ki:

"O gün cennet, takva sahiplerine yaklaştırılır." Yani cennet, saadete ulaşan kimselerin durdukları yere yaklaştırılır, ona bakarlar.

"Cehennem de azgınlara yani kâfirlere *gösterilir."* Öyle ki cehennemin alevi neredeyse onları yakalayıp saracak kadar yakın olur.

"Onlara denilir ki: Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarınız nerede? Sizden azabı savarak *size yardım ediyorlar mı veya* azabı kendilerinden giderek *kendilerini kurtarabiliyorlar mı?"*

Kâfirler, Allah'a şirk koşmalarından dolayı kınanıp azarlanırlar. Onlara denir ki: "Kendilerine ibadet ettiğiniz ilâhlarınız nerede? Bugün size bir fayda vererek size yardım ediyorlar mı? Yahut kendilerini azaptan koruyarak kendilerine bir fayda veriyorlar mı? Hayır, bunu yapamazlar, bilakis o müşrikler ve ilâhları cehennemin yakıtıdırlar. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır:

"Sonunda putlar ve onlara tapan azgınlar yüzleri üstü cehenneme atılır." Yani onlar, dibine inene kadar, yüzleri üstü cehenneme atılırlar; bu durum bir sefer değil defalarca tekrar eder.

Âyette, cehenneme önce putların, peşinden müşriklerin atılmasından bahsedilmesinde şu duruma bir işaret vardır: Müşriklerin putlardan sonra ateşe atılması, onların kötü halini görüp daha fazla üzüntü duymaları içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "Onlarla birlikte *İblîs'in askerleri hepsi birden yüzleri üstü cehenneme atılır."* İblîs'in askerleri, onları azgınlığa sürükleyen, kendilerine vesvese veren, içinde bulundukları puta tapma işini, inkâr ve isyan çeşitlerini süslü gösteren şeytanlardır. Yahut İblîs'in askerleri, ona tâbi olan isyankâr cin ve insanlardır. Onların hepsi, azabı gerektiren işte birleştikleri gibi azapta da bir arada bulunmaları için topluca cehenneme atılırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Puta tapanlar cehennemde, putlarıyla çekişerek şöyle derler: Allah'a andolsun biz, gerçekten apaçık bir sapkınlık içindeymişiz."* Onlar, sapkınlığa dalma konusundaki hatalarını itiraf ederek ve pişmanlıklarını dile getirerek böyle dediler. Onlar bunu, bahsedilen kimselerle cehennemde çekişme halinde söylediler. Allah Teâlâ'nın putları konuşturması bu çekişmenin ve karşılıklı konuşmanın onlarla olması da mümkündür. Yine bu çekişmenin isyana dalanlarla şeytanlar arasında gerçekleşmesi de mümkündür.

Onlar, "Vallahi biz, hiçbir gizliliği olmayan apaçık bir sapkınlık içindeydik" dediler ve bunun sebebini şöyle açıkladılar:

"Çünkü sizi, âlemlerin Rabb'i ile bir tutuyorduk." Sizi O'na denk görüyor ve O'nunla birlikte size ibadet ediyorduk. Yani ey putlar, vallahi biz,

ibadeti haketme konusunda sizi âlemlerin Rabb'ine denk gördüğümüz vakit, çirkinliği apaçık ortada olan bir sapkınlık içindeydik. O âlemlerin Rabb'i ki siz O'nun en düşük, en zelil ve en âciz yaratıklarısınız.

"Bizi sadece günahkârlar saptırdı." Yani bizi, kendilerini İblîs ve askerlerinin sapıttığı günahkârların reisleri ve şirk yolunu açanlar saptırdı. Âyetin kastı, sapıtmayı sadece günahkârlara ait gösterip diğerlerini devre dışı bırakmak değildir; asıl maksat sapıtma işinde mücrimleri müstakil görmeksizin müşriklerin, özellikle onların sebebiyle sapkınlığa düşmelerini dile getirmektir. Bu, onların, diğer bir âyette geçen şu sözleri gibidir:

"Rabbimiz, biz efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik; onlar bizi doğru yoldan saptırdılar" (Ahzâb 33/67).

Süddî demiştir ki: "Onlar, kendilerine uydukları ilk kimselerdir."

Kim olursa olsun âyette, *"Biz babalarımızı böyle yaparken bulduk!"* diyenlere kapalı yolla bir kınama vardır.

Müşrikler sonra dediler ki: *"Artık bize şefaat edecek kimse yok!"* Müminlerin meleklerden, peygamberlerden ve şefaate ehil kılınıp izin verilen diğer kimselerden şefaatçileri bulunduğu gibi, bize şefaat edecek hiç kimse yoktur.

"Müminlerin olduğu gibi, *bizlerin bir sıcak,* samimi *dostumuz da yok!"* Çünkü ahirette sadece müminler birbirlerine sadık dost olurlar. Kâfirlere gelince, âyette geçtiği gibi onların arasında düşmanlık bulunur.

Âyete şu mana verilmiştir: Kendilerinin şefaatçi ve gerçek dost olacaklarını düşündüğümüz kimselerden bizim için hiçbir şefaatçi ve dost yoktur. Çünkü onlar, putlarının Allah katında kendilerine şefaatçi olacağına, insan şeytanlarından da yakın dostlarının bulunacağına inanıyorlardı. Bu beklentilerin hiçbiri kendilerine fayda vermedi.

Ahirette şefaatçiler çok olduğu için, âyette çoğul olarak söylendi. Sadık dosta gelince; sadık dost, sevgisinde samimi olan, seni üzen şeyden dolayı üzülen ve seni sevindiren şeyden dolayı sevinen kimsedir.

Böyle kimseler çok azdır; bunun için âyette *"samimi bir dost"* şeklinde tekil olarak söylenmiştir.

Bir hikmet sahibine, "Sadık dost kimdir?" diye sorulunca, "İsmi olan fakat aslı bulunmayan, yani (fazla) mevcut olmayan kimsedir" demiştir.[600] Fakat Allah'ın bereketi kesilmemiştir; böyle insanlar az da olsa bulunur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Kıyamet günü bir kul getirilip hesaba çekilir; iyiliği ile kötülüğü eşit gelir, hasımlarının kendisinden razı olacağı bir iyiliğe ihtiyacı olur. Allah Teâlâ kendisine, "Kulum, seni cennete koymam için bir iyiliğin kaldı; bak, insanlardan iste, belki sana bir iyilik hibe edecek birini bulursun" der. Kul da safların arasına gelerek babasından, annesinden, arkadaşlarından bir iyilik ister; onlar da kendisine sadece, "Ben de bugün bir iyiliğe muhtacım!" der. Kul yerine geri döner. Cenâb-ı Hak,

"Ne getirdin?" diye sorar; kul,

"Yâ Rabbi, kimse bir iyilik vermedi!" der. O zaman Cenâb-ı Hak,

"Kulum senin samimi bir dostun yok mu?" diye sorar. Kul, birini hatırlar ve,

"Senin için sevdiğim bir samimi dost var" diyerek ona gelir. Cenâb-ı Hak da ona bu dostunu gösterir. Kul onunla konuşur. Dost,

"Tabii ki olur; benim yaptığım birçok ibadet var, eğer Allah Teâlâ onları benden kabul ederse sana istediğin iyiliği hibe ederim" der. Kul sevinerek yerine gelir, bunu yüce Rabb'ine haber verir. O zaman Cenâb-ı Hak,

"Onun amellerini kabul ettim, onun hakkından hiçbir şey eksiltmedim, seni ve onu afettim" buyurur. İşte, *"Bize şefaatçiler ve samimi bir dost yoktur"* âyetinin manası budur.[601]

---

600 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/276.

601 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/18; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/372.

Kurtubî, Hasan-ı Basrî'nin şöyle söylediğini nakletmiştir: "Bir topluluk Allah'ın zikri için bir araya geldiklerinde, içlerinde cennet ehli biri bulunur. Allah Teâlâ muhakkak o kimseyi kendilerine şefaatçi yapar. Şüphesiz müminler birbirlerine şefaat ederler. Onlar, Allah katında kendilerine şefaat izni verilen ve şefaatleri kabul edilen kimselerdir."[602]

Müşrikler sonra dediler ki: *"Keşke,* bizim için dünyaya *bir dönüş olsa da inananlardan olsak."* Yani bizim için bir kere dönüş imkânı olsa da mümin olsak.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçekten bunda,* yani Hz. İbrahim'in kavmi ile arasında geçen kıssada olduğu gibi, peygamberlerin hayret verici hallerinden bahsedilmesinde ve o kıssada gerçekleşen müjde ve azapta, putlara ibadet etmekten sakınmayı gerektiren büyük *bir âyet,* ibret ve ders *vardır."* Özellikle kendilerinin Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] dini üzere olduğunu iddia eden Mekkeliler için.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu kıssayı hiç kimseden işitmeden, onlara olduğu gibi okuyup anlatmasında, kendilerine okuduğu âyetlerin Allah tarafından indirilen sadık bir vahiy olduğunu gösteren ve ona iman etmeyi gerektiren büyük bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların çoğu iman etmedi."* Yani kendilerine bu haberleri okuduğun kimselerin çoğu iman etmedi, tam aksine onlar, içinde bulundukları inkâr ve sapkınlıkta kalmaya ısrarla devam ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir (her hükmünü uygulayandır), çok merhametli olandır."* Yani O, senin kavmine hemen azap etmeye kadirdir, fakat O, onlardan veya zürriyetlerinden bazılarının iman etmesi için, rahmeti ve hilmiyle onlara mühlet verdi. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

602 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/110; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/455.

90-104. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İstikamet sahibi müttakiler için marifet cennetleri yaklaştırıldı; hevâsına tâbi olan azgınlar için de Allah'tan kopma cehennemi gösterildi.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Senin için hak yolun karışmasından korkulmaz, sadece hevânın sana galebe çalmasından (ve haktan saptırmasından) korkulur."

Hevâsına tâbi olanlara denir ki: "Sizi nefsanî hazlarınız ve şehvetleriniz içinde çakılıp kalmaya sevkeden Allah'tan başka taptıklarınız nerede? Onlar size yardım ediyorlar mı yahut kendilerini kurtarabiliyorlar mı?

Hevâsına tâbi olanlar, onları velilerin huzuruna girmekten alıkoyan azgınlar ve İblîs'in askerleri hep beraber en düşük derekelere yüzüstü atılırlar. Onlar, manen perdelenme gamı ve Allah'tan kopma ateşi içinde kendilerini azdıranlarla çekişerek şöyle derler: "Vallahi biz, sevgi ve meyilde sizi âlemlerin Rabb'ine denk gördüğümüz için apaçık bir sapkınlık içindeymişiz. Bizi, manevi terbiyenin kesildiğini söyleyen ve manevi terbiye kapısını insanların yüzüne kapatan günahkârlar saptırdı. Artık bize şefaat edecek kimse ve sadık bir dost yoktur ki bize şefaat etsin de mukarrebîn derecesindeki velilere katılalım."

Heyhât, onlara katılmak sadece, dünyada kendileriyle birlikte mücâhede makamına girmekle olur. Sonra bu günahkârlar, velileri tasdik etmek ve onların yolunda gitmek için dünyaya geri dönmeyi temenni ederler, ancak buna yol ve imkân bulamazlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Nuh'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾ إِنِّي
لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ

اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَۚ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۜ ﴿١١٠﴾ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ لَكَ
وَاتَّبَعَكَ الْاَرْذَلُونَۜ ﴿١١١﴾ قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَۚ ﴿١١٢﴾ اِنْ حِسَابُهُمْ اِلَّا
عَلٰى رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَۚ ﴿١١٣﴾ وَمَٓا اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَۚ ﴿١١٤﴾ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌۜ
﴿١١٥﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَۜ ﴿١١٦﴾ قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمِي
كَذَّبُونِۚ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾
فَاَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۚ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَۜ ﴿١٢٠﴾ اِنَّ
فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

105. *Nuh'un kavmi de peygamberleri yalanladı.*

106. *Hani bir zamanlar, kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"*

107. *"Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."*

108. *"Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."*

109. *"Ben buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum; benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

110. *"O halde, Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin!"*

111. *Dediler ki: "Sana hali en düşük kimseler tâbi olmuşken, hiç biz sana inanır mıyız?"*

112. *Nuh dedi ki: "Onların yaptıkları hakkında benim bir bilgim yok!"*

113. *"Onların hesaplarını görmek sadece Rabbim'e aittir. Bir anlayabilseniz!"*

114. *"Ben inananları kovacak değilim."*

115. *"Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."*

116. *Dediler ki: "Ey Nuh! (Bu işten) vazgeçmezsen kesinlikle taşlanarak öldürülenlerden olacaksın!"*

117. *Nuh şöyle dedi: "Ey Rabbim! Kavmim beni yalanladı."*

118. *"Artık onlarla benim aramda sen hükmet. Beni ve benimle birlikte bulunan müminleri kurtar."*

119. *Biz de onu ve beraberindekileri o dolu geminin içinde (taşıyıp) kurtardık.*

120. *Sonra geride kalanları suda boğduk.*

121. *Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir.*

122. *Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir (her hükmünü uygulayandır), çok merhametli olandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nuh'un kavmi de peygamberleri yalanladı."* O, Nuh b. Lâmek'tir. Onun Hz. Âdem [aleyhisselâm] zamanında doğduğu söylenmiştir. Bunu Nesefî kaydetmiştir.

Âyette, onların peygamberleri yalanladığından bahsedildi. Peygamberlerden kasıt, sadece Hz. Nuh'tur. Kim peygamberlerden birini yalanlarsa hepsini yalanlamış olur; çünkü bütün peygamberler, imana davette birleşmektedir. Her peygamber, insanları diğer peygamberlere de imana davet etmektedir. Bazan kelime çoğul kullanılır, fakat tek şahıs kastedilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani bir zamanlar kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti:..."*

Hz. Nuh onların, nesep olarak değil, din kardeşidir. Bununla, cinsiyet ve ayrı kabileden olma kardeşliğinin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur. Hz. Nuh, onlara şöyle dedi:

"Bütün mahlûkatı yaratan *Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"* O'ndan sakınıp da putlara ibadeti terketmez misiniz?

"Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim." Hz. Nuh, kavminin yanında eminliği ile meşhurdu; aynen Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] Kureyş içinde güvenilir biri olmasıyla tanınması gibi. Kureyş, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Muhammedü'l-Emin diyorlardı.

Hz. Nuh'un sözü şöyle devam ediyor:

"Artık Allah'a karşı gelmekten sakının; size emrettiğim şeylerde ve sizi davet ettiğim iman konusunda bana itaat edin."

"Ben buna karşılık, yani yaptığım davet ve nasihate karşılık *sizden hiçbir ücret istemiyorum;* üstlendiğim işte *benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir.* Ben O'ndan başkasından bir şey beklemem. O halde Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin!" Hz. Nuh [aleyhisselâm] demek istedi ki: Sizler benim peygamberliğimi ve güvenilir biri olduğumu biliyorsunuz; o zaman Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.

"Dediler ki: Sana hali en düşük kimseler, yani makam ve mal olarak en aşağıda olan kimseler *tâbi olmuşken, hiç biz sana inanır mıyız?"*

Kavmi, Hz. Nuh'a iman edenler, dünya malı yönünden fakir ve sıradan halk oldukları için onları seviyesi düşük kimseler olarak gördüler.

Hz. Nuh'a iman edenlerin, insanların nazarında düşük görülen sanatlarla uğraştıkları söylenmiştir. Bir rivayete göre onlar, oymacılık ve dokumacılık işleriyle uğraşırlardı. Onların marangoz olduğu da söy-

lenmiştir. Halbuki sanat, dinen küçük ve basit görülmez. Asıl zenginlik kalp zenginliğidir. Gerçek şeref, takvadır. Asıl izzet, Allah'ı bilmektir, başkası değil.

Kâfirler bu sözle şunu demek istediler: Bu basit işlerle uğraşan kimselerin sana tâbi olmasında senin için bir meziyet yoktur; çünkü onların ciddi olarak düşünen akılları ve isabetli görüşleri yoktur. Onların imanı, hiç tereddüt göstermeden baştan kabule dayanır.

Kâfirlerin bu sözleri, tam manasıyla ahlâk oluşlarından ve bütün bakışlarını dünya malı toplamaya yöneltmelerindendir. Öyle ki onlar, en şerefli insanın dünya malı toplayan kimse olduğuna itikad ediyor, en düşük insanın da ondan mahrum kalan kimse olduğuna inanıyorlardı.

Onlar, şunu bilmiyorlardı: Dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri yoktur. Asıl nimet, ahiret nimetidir. En şerefli insan, ahiret nimetini elde eden ve Allah'ın özel yakınlığı içinde (cennette) yerleşip kalan kimsedir. En rezil ve düşük kimse ise bunlardan mahrum kalandır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyetlerde, Hz. Nuh'un kavminden karşılaştığı durum ve tutumlardan bahsetti." Kuşeyrî, "*Sana hali en düşük kimseler tâbi olmuşken, hiç biz sana inanır mıyız?*" âyeti hakkında demiştir ki:

"Peygamberlere tâbi olanların hali böyledir; onlar genelde zayıf ve fakir kimselerdir; fakat Allah'ın katında en önde ve en şerefli kimselerdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

'*Aranızdaki zayıf kimselerin bereketiyle manen yardıma (ve zafere) kavuştum.*'[603] Kuşeyrî'nin açıklamaları devam ediyor.[604]

603 Bu konuda biraz farklı lafızlarla bk. Buhârî, Cihad, 76; Ebû Davud, Cihad, 70; Tirmizi, Cihad, 24, 64; Nesâî, Cihad, 43; Ahmed, *Müsned*, 1/173; 5/198.

604 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/19.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Nuh dedi ki: Onların yaptıkları hakkında benim bir bilgim yok!"* Yani onların sanatları benim konum değil ki! Benim onlardan istediğim tek şey, iman etmeleridir.

Âyet hakkında şöyle de denilmiştir: Kâfirler, Hz. Nuh'a iman edenleri sadece imanları konusunda tenkit ederek dediler ki: Onlar, bir inceleme ve basiret sonucu iman etmediler, onlar sana sadece mal ve menfaat için tâbi oldular.

Hz. Nuh, onlara şunu demek istedi: Benim vazifem, sadece zâhire göre hüküm vermektir, onların iç âlemlerini teftiş etmek ve kalplerini yarıp içine bakmak değildir. Hz. Nuh'un sözü şöyle devam ediyor:

"Onların hesaplarını görmek sadece Rabbim'e aittir." Yani onların amellerini muhasebe etmek ve onların hangi hal üzere yapıldığını teftiş etmek sadece Rabbim'e aittir. Şüphesiz O gizli sırları bilendir.

"Bir anlayabilseniz!" Bu gerçeklere dair azıcık bir şey bilseniz!

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer sizler, biraz akıl ve şuur sahibi olsaydınız bunu bilirdiniz; fakat sizler hayvanlar gibisiniz, hatta onlardan daha şaşkın bir haldesiniz.

Hz. Nuh [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor:

"Ben inananları kovacak değilim." Bana düşen ve yakışan iş, sizin imana gelmenizi umarak, keyfinize uyup müminleri yanımdan kovmak değildir.

"Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım." Bana düşen, sadece kesin delillerle sizleri açıkça uyarmaktır. Durumunuzu en iyi siz bilirsiniz. Yani ben yalnızca mükellefleri uyarmak için gönderilmiş bir peygamberim, bunun için muhataplarımın en aziz veya en zelil kimselerden olması arasında benim için bir fark yoktur. Bu durumda, zenginleri kendime tâbi etmek isteyerek fakirleri nasıl yanımdan kovarım!

Kâfirler *dediler ki: "Ey Nuh! Eğer bu söylediklerinden vazgeçmezsen kesinlikle taşlanarak öldürülenlerden olacaksın!"* Onlar bunu, Hz. Nuh'un son dönemlerinde dediler.

"Nuh şöyle dedi: Ey Rabbim! Kavmim beni yalanladı." Ben onları bu kadar uzun süre imana davet ettikten sonra, onlar beni yalanmaya devam ve onda ısrar ettiler; benim onlara yaptığım davet sadece haktan kaçışlarını artırdı.

Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] bu sözü, Cenâb-ı Hakk'a durumu haber vermek türünden bir şey değildir; çünkü Allah Teâlâ'ya hiçbir şey gizli değildir. Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] yaptığı sadece, bir tazarru ve yakarıştır. Onun şu sözü bunu göstermektedir:

"Artık onlarla benim aramda sen hükmet." Yani onlarla benim aramda, her birimizin hak ettiği hükmü ver. Durum burada kısaca anlatıldı; Nuh sûresinde ise genişçe bahsedildi. Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] duası şöyle bitiyor:

"Beni ve benimle birlikte bulunan müminleri, onların şerlerinden veya kötü işlerinden *kurtar."*

"Biz de onun duasına göre *onu ve beraberindekileri,* kendileriyle ve gerekli ihtiyaç maddeleriyle *dolu o geminin içinde taşıyıp kurtardık."*

"Onları kurtardıktan *sonra,* kavminden *geride kalanları suda boğduk. Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir. Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir, her hükmünü uygulayandır, çok merhametli olandır."* İnkâr ve isyanda ısrar edenleri hor hakir bırakarak onları kahretmeye ve şerlerini defetmeye kadirdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

105-122. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ bütün peygamberlerin şu sözünü bildirdi:

'Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir.'

Allah Teâlâ bu haberi, bütün insanların şunu bilmesi için verdi: Kim Allah için amel ederse onun, başkasından ücret istemesi uygun değildir.

Bu âyette, peygamberlerin vârisi olan âlimlere de bir uyarı vardır. Bu uyarı, âlimlerin peygamberlerin edebiyle edeplenmesi, ilimlerini yayma işinde insanlardan hiçbir şey talep etmemeleri, onlara öğrettikleri ilimlerinden ve kendilerine yaptıkları uyarıdan dolayı onlardan bir fayda sağlamamaları konusundadır. Kim müslümanlara yaptığı bir vaaz ve uyarı hizmetine karşılık kendisini dinleyenlerden bir menfaat elde ederse Allah Teâlâ müslümanların, ondan dinlediklerinde bir bereket vermez. Aynı şekilde âlimlerin de onlardan aldıklarında bir bereket vermez. Böylece âlimler basit bir bedel karşılığında dinlerini satmış olurlar; sonra aldıklarında da kendileri için bir bereket bulunmaz; çünkü onlar onunla Allah'a yaklaşmadılar, ondan Allah için faydalanmadılar; sadece Allah'ın gazabını elde etmiş oldular."[605]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âlimin, yaptığı hizmetlere karşılık olarak bu işleri desteklemek için kurulmuş vakıflardan (veya devletten) aldığı ücret bunun kapmasına girmez; çünkü onda kimse tarafından bir zorlama yoktur. Aynı şekilde bir vaizin, bir beklenti, tamah ve zorlama olmaksızın, insanları ziyaret sırasında veya hediye yoluyla aldığı şeyler de bu kısma girmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Hûd'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ هُودٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ اِنّ۪ي
لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌ ﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿١٢٦﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ
اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٢٧﴾ اَتَبْنُونَ بِكُلِّ ر۪يعٍ اٰيَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾

605 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/22.

وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَاِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارٖينَ
﴿١٣٠﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُونِ ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا الَّذٖٓى اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾ اَمَدَّكُمْ
بِاَنْعَامٍ وَبَنٖينَ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾ اِنّٖٓى اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ
﴿١٣٥﴾ قَالُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَوَعَظْتَ اَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظٖينَ ﴿١٣٦﴾ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا
خُلُقُ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبٖينَ ﴿١٣٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَهْلَكْنَاهُمْ اِنَّ فٖى
ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٣٩﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿١٤٠﴾

123. ***Âd kavmi de peygamberleri yalanladı.***

124. ***Hani bir zamanlar kardeşleri Hûd onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"***

125. ***"Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."***

126. ***"Öyle ise Allah'tan korkun ve bana itaat edin."***

127. ***"Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."***

128. ***"Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp eğlenir durur musunuz?"***

129. ***"Yine siz, (dünyada) ebedî kalmak ümidiyle sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?"***

130. ***"Tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız."***

131. ***"Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."***

132. ***"Size, bildiğiniz şeyleri veren Allah'tan korkun."***

133-134. ***"O size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar verdi."***

135. ***"Gerçekten ben, sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum."***

136. ***Dediler ki: "Sen ister öğüt ver, ister verme, bize göre birdir."***

137. ***"Bu halimiz, öncekilerin âdetinden başka bir şey değildir."***

138. ***"Biz azaba uğratılacak da değiliz."***

139. ***Böylece Hûd'u yalanladılar; biz de bu sebeple onları helâk ettik. Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir.***

140. ***Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir (her hükmünü uygulayandır), çok merhametli olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Âd kavmi de peygamberleri yalanladı."*

Âd, bir kabiledir. Âd'ın, kabilenin babası olan bir adamın ismi olduğu da söylenmiştir.

"Hani bir zamanlar, nesepten *kardeşleri Hûd* onlara şöyle demişti: *Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Şüphesiz ben, size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim.* Öyle ise güvenilir bir peygamberi yalanlama konusunda *Allah'tan korkun ve* size emrettiğim ve yasakladığım hususlarda *bana itaat edin. Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

Bu kıssaların başında, kavimlerine gönderilen peygamberlerin yalanlanmasının dile getirilmesi ve onlara itaat etme emrinin verilmesi, şuna dikkat çekmek içindir: Peygamberlerin gönderilmesinin temel gayesi, Cenâb-ı Hakk'ı tanımaya davet etmektir. Bir diğer gayesi de hak dine davet edilen kimseye sevaba ulaştıracak ve azaptan uzaklaştıracak

işlerde itaat etmeye davettir. Gerçekten bütün peygamberler, zaman ve asırların değişmesiyle dindeki hükümler konusunda farklılık içinde olsalar da bu konuda görüş birliği içindedirler. Bir de onlar, basit şeylere tamah etmekten ve bütün dünyevî gayelerden uzaktırlar.[606]

Hz. Hûd (aleyhisselâm) sonra, kavmini kınayarak dedi ki: *"Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp eğlenir durur musunuz?"*

Onlar, yüksek tepelere yoldan geçenler için alamet olacak binalar yapar, sonra oradan geçenlerle eğlenirlerdi.

Şöyle denilmiştir: Onlar, yolculuk yaparken sadece yıldızlarla yollarını buluyorlardı, bununla birlikte yollarda, eğlence olsun diye, kendisiyle yol bulacakları büyük alametler yaptılar. Yaptıkları şeyin hamam burçları olduğu da söylenmiştir. "Yaptığınız binalarla eğlenirsiniz" ifadesi buna bir delil olmaktadır. Yahut önceden geçtiği gibi onlar, bu yapılara uğrayanlarla eğleniyorlardı. Hz. Hûd'un onları kınaması şöyle devam ediyor:

"Yine siz, dünyada ebedî kalma ümidiyle sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?" Yani sizler, dünyada ebedî kalacağını düşünen kimse gibi yahut sanki ebedî kalacakmış gibi su barajları, yüksek köşkler veya kaleler mi ediniyorsunuz?

"Sizler tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız." Yani sizler birini yakalayıp kırbaç veya kılıçla cezalandıracağınız zaman, katlı kalpli, acımasız, merhametsizce, bir terbiye kastı olmaksızın ve sonuçlarına bakmaksızın zalim kimseler gibi cezalandırırsınız. Cebbâr, zalim kimse, bir ölçüye uymadan, gazapla döven ve öldüren kimse demektir.*"Artık* zorbaca cezalandırma konusunda *Allah'tan korkun ve* sizi davet ettiğim konuda *bana itaat edin;* bu sizin için daha faydalıdır."

"Size bildiğiniz şeyleri, türlü nimetleri *veren Allah'tan korkun."* Sonra bu nimetleri şöyle açıkladı:

---

606 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/53.

"O size hayvanlar ve oğullar verdi." Bir şeyin, özetle dile getirildikten sonra genişçe açıklanması daha tesirlidir. Âyette, oğullar hayvanlarla birlikte dile getirildi; çünkü oğullar, onları muhafazada ve bakımlarında kendilerine yardımcı olmaktadır.

"O size ayrıca bahçeler ve pınarlar, bahçelerin arasında akan nehirler *verdi. Gerçekten ben,* eğer bana isyan ederseniz *sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum."*

Bir diğer mana: Şayet size verilen bunca nimetin şükrünü yerine getirmezseniz, sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum. Şüphesiz nimete şükür, onun artmasını sağladığı gibi, nimete nankörlük de peşinden azabı getirir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Eğer şükrederseniz, size verdiğimi nimeti muhakkak artırırım; şayet nankörlük ederseniz, benim azabım gerçekten çok şiddetlidir" (İbrahim 14/7).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dediler ki: Sen ister öğüt ver ister verme, bize göre birdir."* Biz, içinde bulunduğumuz halden asla vazgeçmeyeceğiz; ister öğüt ver ister sus, senin sözünü ve davetini kabul etmeyeceğiz. Onların sözü şöyle devam ediyor:

"Bu halimiz, öncekilerin âdetinden başka bir şey değildir." Yani bizim, öldükten sonra dirilme ve hesap yoktur, şeklindeki inancımız, bizden öncekilerin âdeti, tabiatı ve inançlarıdır (biz de onlara tâbi oluyoruz).

Yahut bizim hayat ve ölüm anlayışımız, eskiden beri gelen bir âdettir; insanlar hep bu anlayış üzere olmuşlardır, ölümden sonra bir şey yoktur.

Yahut bizi tenkit ettiğin binalar ve yakalayıp cezalandırma işi, sadece bizim öncekilerden gelen bir âdetimizdir; biz bu şekilde inanıyoruz, bundan dolayı bir azap görmeyiz.

Bir okuyuşa göre âyete şu manayı verenler de olmuştur: Bizi kendisiyle uyardığın şeyler, sadece öncekilerin uydurması ve yalanlarıdır.

Bir diğer mana: Bizim yaratılışımız, bizden öncekilerin yaratılışı gibidir; onların yaşadığı gibi yaşarız, öldüğü gibi ölürüz; öldükten sonra yeniden dirilme ve hesap yoktur. Onlar sözlerini şöyle tamamladılar:

"*Biz*, yaptığımız amellerden dolayı *azaba uğratılacak da değiliz.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Böylece Hûd'u yalanladılar*; onu yalanlamada ısrar ettiler, bu sebeple *biz de onları* kuvvetli bir rüzgârla *helâk ettik.*" Onların nasıl helâk edildiği A'râf sûresinin 72. âyetinde geçti.

"*Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu*, yani Hûd'un kavminin çoğu *iman etmiş değildir.*" Onunla müslüman olan 300.000 kişidir. Allah Teâlâ kalanları helâk etti. Bu açıklama, *Celâleyn Tefsiri* üzerine *Hâşiye* yazan Abdurrahman-ı Fâsî'ye aittir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlüm senin kavminin çoğunluğu buna iman etmediler.

"*Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir, çok merhametli olandır.*" O, düşmanlarından intikam alma konusunda çok güçlüdür; dostlarına yardım etme konusunda ise çok merhametlidir.

123-140. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Hûd [aleyhisselâm], kavminin iki yerilen şeyi yapmasını kötü gördü. Bu iki şey, Allah'tan uzaklaşanların vasfıdır. Onların birincisi, bina yapmada yarışmak ve ihtiyaç dışı şeyleri çoğaltmaya çalışmaktır. İhtiyaç, bir süsleme ve zevk alma amacı olmaksızın, insanı soğuktan ve sıcaktan örtüp koruyan şeydir. Bina yapımında ihtiyaç dışı fazlalıklar, dünyaya rağbetin alametidir. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi bu tür şeyler, cahil koyun çobanlarının işidir.[607]

607 Hadis için bk. Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

Diğer bir haberde şöyle denilmiştir: *"Kul bina yapımında (bir ihtiyaç ve fayda yokken) yüksekliğini altı zirânın*[608] *üzerine çıkarttığında bir melek kendisine, 'Ey günahkâr, nereye doğru gidiyorsun?' der."*[609]

Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] kavminin yaptığı ve onun güzel bulmadığı ikinci şey, Allah'ın kullarına zulmetmek, onlara bir acıma ve şefkat olmadan şiddetle muamele etmektir. Bu davranış, kalbin katlığından ileri gelir. Kalbi katı kimse, Allah'tan uzaktır. Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] ait bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın zikrinin dışında çok fazla konuşmayın, yoksa kalbiniz katılaşır. Şüphesiz kalbi katı olan kimse Allah'tan uzaktır fakat siz onu bilemezsiniz. Kendinizi (hiç kusuru olmayan) bir efendi gibi görerek insanların ayıplarına bakmayın; kendinizi bir köle gibi görerek kendi kusurlarınıza bakın. İnsanlar iki gruptur; bir grup belaya müptela olmuştur, diğeri afiyet içindedir. Belaya uğrayanlara merhamet edip acıyın ve Allah'tan afiyet isteyin."[610]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Salih'in Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Salih'in kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ صَالِحٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾
اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٤٥﴾ اَتُتْرَكُونَ ف۪ي مَا

---

608 1 zirâ, kolun parmak ucundan dirseğe kadar olan kısmıdır.

609 Haber için bk. Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2803.

610 Hz. İsa'nın sözünün tamamı için bk. *Muvatta*, Kelâm, 8. Hadisin ilk kısmı için bk. Tirmizî, Zühd, 61.

هٰهُنَا اٰمِن۪ينَۙ ﴿١٤٦﴾ ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَض۪يمٌۚ ﴿١٤٨﴾
وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً فَارِه۪ينَۚ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٥٠﴾ وَلَا
تُط۪يعُٓوا اَمْرَ الْمُسْرِف۪ينَۙ ﴿١٥١﴾ اَلَّذ۪ينَ يُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
﴿١٥٢﴾ قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّر۪ينَۚ ﴿١٥٣﴾ مَٓا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۚ فَاْتِ
بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١٥٤﴾ قَالَ هٰذِه۪ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ
يَوْمٍ مَعْلُومٍۚ ﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٥٦﴾
فَعَقَرُوهَا فَاَصْبَحُوا نَادِم۪ينَۙ ﴿١٥٧﴾ فَاَخَذَهُمُ الْعَذَابُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ
وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥٨﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿١٥٩﴾

141. *Semûd kavmi de peygamberleri yalanladı.*

142. *Hani bir zamanlar kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: "Siz Allah'a isyandan sakınmaz mısınız?"*

143. *"Ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."*

144. *"Öyle ise Allah'tan korkun ve bana itaat edin!"*

145. *"Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

146-147-148. *"Siz buradaki bahçelerde, pınar başlarında, ekinlerin ve meyveleri olgunlaşmış hurmalıkların arasında güven içinde bırakılacak mısınız?"*

149. *"Bir de siz, dağlardan neşe içinde evler oymaktasınız."*

150. *"Artık Allah'tan korkun da bana itaat edin."*

151-152. *"Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin."*

153. *Dediler ki: "Sen sadece büyülenmiş birisin."*

154. *"Sen de sadece bizim gibi bir insansın. Eğer doğru söylüyorsan haydi bize bir mucize getir!"*

155. *Salih dedi ki: "İşte size mucize olarak bir dişi deve! Su içme hakkı bir gün onundur; sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır."*

156. *"Sakın ona bir kötülük dokundurmayın; yoksa büyük bir günün azabı sizi yakalar."*

157. *Derken onu kestiler, fakat pişman oldular.*

158. *Böylece onları azap yakaladı. Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir.*

159. *Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir* (her hükmünü uygulayandır), *çok merhametli olandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Semûd kavmi de peygamberleri yalanladı. Hani bir zamanlar* nesepten *kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: Siz Allah'tan korkmaz mısınız?* O'ndan korksaydınız birliğini ikrar ve kabul ederdiniz. *Ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim;* aranızda güvenilirliği ile tanınan biriyim. *Öyle ise Allah'tan korkun ve bana itaat edin! Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir. Siz burada güven içinde bırakılacak mısınız?"* Yani sizler, inkâr ve şirk üzere bulunuyorken, Allah'ın cezasından ve azabından güvende olarak burada nimet ve keyif içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz? Hayır bu olacak şey değil; vallahi peygamberler göndererek sizi imtihana tâbi tutarız; eğer inkâr ederseniz cezanızı hemen veririz.

Sonra, onların içinde bulunduğu nimetleri şöyle açıkladı: *"Siz buradaki bahçelerde, pınar başlarında, ekinlerin ve meyveleri olgunlaşmış hurmalıkların arasında güven içinde bırakılacak mısınız? Bir de siz, dağlardan neşe içinde evler oymaktasınız."* Yahut sizler ustaca, dinç veya kuvvetli bir halde dağlardan evler oymaktasınız.

Rivayet edildiğine göre onlar, dağlarda oydukları evlerde kışın kalıyorlar, ilkbahar ve yazın ise hayvanlarıyla birlikte ekili ve otlu araziye iniyorlardı.

Hz. Salih [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam ediyor: *"Artık Allah'tan korkun da bana itaat edin. Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin."* İnkâr ve azgınlıkta haddi aşan kâfirlere itaat etmeyin. Yani onların emrine boyun eğmeyin ve görüşlerine tâbi olmayın. Onlar, inkâr ve isyanlardaki taşkınlıklarıyla yeryüzünde bozgunculuk yapmakta; iman ve taat ile ıslaha çalışmamaktadır.

Mana şudur: Onların yaptığı tam bir fesattır; içinde ıslah adına hiçbir şey yoktur. Bazı fesatçılar vardır ki yaptıkları işlerin bazısında ıslah da bulunur; bunlarınki öyle değildir.

Kavmi, Hz. Salih'e [aleyhisselâm] dediler ki: *"Sen sadece büyülenmiş birisin.* Sen kendisine sihir yapılıp aklı başından gitmiş birisin. *Sen de sadece bizim gibi bir insansın. Eğer* peygamberlik iddianda *doğru isen haydi bize bir mucize getir! Salih dedi ki: İşte size* mucize olarak *bir dişi deve!"*

Hz. Salih [aleyhisselâm], yaptığı dua üzerine Allah Teâlâ'nın kayadan bir deve çıkarmasından sonra onlara bunu söyledi.

Hz. Salih [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Su içme hakkı bir gün onundur;* onun sudan bir gün içme hakkı vardır, o vakitte kendisini sıkıştırıp su içmesine engel olmayın; *sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır.* O günde de o sizi sıkıştırmaz."

Rivayet edildiğine göre Hz. Salih'in kavmi ona, "Senden mucize olarak şu kayadan gebe halde bir dişi deve çıkmasını ve yavrulamasını istiyoruz" dediler. Hz. Salih [aleyhisselâm] oturup düşünmeye başladı. O anda Cibrîl [aleyhisselâm] gelerek,

"İki rekât namaz kıl ve Rabb'inden kayadan dişi bir deve çıkarmasını iste" dedi. O da denileni yaptı; kayadan gebe halde bir dişi deve çıktı, kendi büyüklüğünde bir yavru doğurdu. Deve çok büyüktü; öyle ki kendisine tahsis edilen gün gelince, onların bütün suyunu içiyordu; onların su içme gününde ise ondan hiç içmiyordu.[611]

Hz. Salih [aleyhisselâm] onlara şu uyarıyı yaptı: "*Sakın* vurarak, boğazlayarak yahut başka şekillerde *ona bir kötülük dokundurmayın; yoksa büyük bir günün azabı sizi yakalar.*" Hz. Salih [aleyhisselâm], içindeki olayın büyüklüğünden dolayı günü büyük olarak tanımladı. Bu, o gündeki azabın büyüklüğünü anlatmak için daha etkili bir ifadedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Derken onu kestiler.*" Kesme işi hepsine ait gibi gösterildi; çünkü hepsi onun kesilmesine razı oldu.

Rivayet edildiğine göre deveyi boğazlayacak kimse, "Herkes devenin kesilmesine razı olmadıkça onu kesmem!" dedi. Onlar da bütün insanları dolaşarak devenin kesilmesine razı olup olmadıklarını soruyorlardı. Hatta, çadırındaki bir kadına gelerek, "Devenin kesilmesine razı mısın?" diye soruyorlar, o da, "Evet" diyordu. Aynı şekilde çocuklara da soruyorlardı.[612]

Âyet şöyle bitiyor: "*Fakat* onu kestiklerine *pişman oldular.*" Ancak onların pişmanlığı, tövbe eden kimsenin pişman olması gibi değildi; onlar, başlarına azabın gelmesinden korkarak deveyi kestiklerine pişman oldular. Çünkü onlar, önce Hz. Salih'i [aleyhisselâm] öldürmek için peşine düştüler; azabın geleceğini kesin anladıkları zaman ise pişman oldular, fakat o zaman pişmanlığın fayda vermediği bir andır. Zira onlar, azabı gördüklerinde pişman oldular.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Böylece onları azap yakaladı.*" Yani Cibrîl'in [aleyhisselâm] sayhası (çığlık sesi) onları yakaladı, sesin dehşetinden kalpleri parçalandı; büyük küçük hepsi şehirlerinde ölmüş olarak yüz üstü yere serildiler.

611 Rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/282.

612 Rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/282.

"Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir." Rivayet edildiğine göre onlardan 2300 kadın ve erkek iman etti. Onların 4000 olduğu da söylenmiştir.

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: "Hz. Salih'in kavmi, kadın ve çocuklar hariç 12.000 kişiydi. Âd kavmi ise onların altı katıydı." Bunu, Kurtubî kaydetmiştir.[613]

Denilmiştir ki: "Böyle bir durumda onların çoğunun iman etmeyişlerinden bahsedilmesi şuna işaret etmektedir: Eğer onların çoğunluğu veya yarısı iman etmiş olsaydı, bu azaba uğratılmazlardı. Kureyş'in de çoğunluğu iman etmediği halde, hemen azaba uğratılmamaları, onlardan iman edenlerin bereketiyledir.[614]

"Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir; her hükmünü uygulayandır, çok merhametli olandır."

141-159. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, *"Siz burada güven içinde bırakılacak mısınız?"* âyetinde, onların dünyaya ve onun aldatıcı süslerine bağlanmalarını ve onlarla huzur içinde olmalarını yanlış bulup reddetti. Bu durum, ahmakça bir aldanıştır. Çünkü dünya, yaz bulutuna benzer, bir müddet gölge yapıp sonra çeker gider. Şu halde dünya, çekip giden bir şey ve kısa zamanda kaybolan bir gölgedir. Akıllı kimse, ondan yüz çevirip bütünüyle yüce Mevlâ'sına yönelen, aza sabredip büyük kazanç elde eden kimsedir. Ahmak ise dünyanın ağına düşüp ölüm onu yakalayana kadar içinde çırpınandır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dünya, evi olmayanın evi, malı olmayanın malıdır. Onu aklı olmayanlar toplayıp biriktirir. Cahil kimseler, onun için birbirine düşman olur."[615]

---

613 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/122.

614 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/55.

615 bk. Ahmed, *Müsned*, 6/71; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/288.

Hz. Lût'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ لُوطٌ اَلَا تَتَّقُونَ
﴿١٦١﴾ اِنّى لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٦٣﴾ وَمَا اَسْئَلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾ اَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ
مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ
قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾
قَالَ اِنّى لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّنى وَاَهْلى مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾
فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ اَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ اِلَّا عَجُوزًا فِى الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا
الْاٰخَرِينَ ﴿١٧٢﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ اِنَّ فى
ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

160. ***Lût'un kavmi de peygamberleri yalanladı.***

161. ***Hani bir zamanlar kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"***

162. ***"Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."***

163. ***"Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."***

164. ***"Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."***

165-166. ***"Rabb'inizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da âlemlerden** (insanlar arasından) **erkeklere mi yanaşıyorsunuz? Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz."***

167. ***Dediler ki: "Ey Lût!** (İşimize karışmaktan) **vazgeçmezsen kesinlikle seni** (şehirden) **çıkaracağız!"***

168. ***Lût şöyle dedi: "Şüphesiz ben sizin yaptığınız bu çirkin işe kızıyorum."***

169. ***"Ey Rabbim! Beni ve ailemi onların yaptıkları çirkin işten kurtar."***

170. ***Biz de onu ve bütün ailesini kurtardık.***

171. ***Geride kalan yaşlı bir kadın hariç.***

172. ***Sonra diğerlerini helâk ettik.***

173. ***Onların üzerine bir yağmur** (gibi taş) **yağdırdık. Uyarılanların** (fakat uyarıdan anlamayanların) **yağmuru ne kadar da kötü oldu!***

174. ***Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir.***

175. ***Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir** (her hükmünü uygulayandır), **çok merhametli olandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Lût'un kavmi de peygamberleri yalanladı. Hani bir zamanlar kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

Hz. Lût [aleyhisselâm] sonra dedi ki:

"Rabb'inizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da âlemlerden erkeklere mi yanaşıyorsunuz?" Âlemlerden kasıt, insanlardır. Mana şudur: Âlemde, sizin için yaratılan bunca (evlenebileceğiniz) kadın varken, onları bırakıp da erkeklere mi gidiyorsunuz ve bu çirkin iş için özellikle onları mı seçiyorsunuz?

Âyete şu mana da verilmiştir: Rabb'inizin cimâ etmeniz için size kadınların ferecinden yarattığı yeri bırakıp da başka tarafa mı (arka bölgeye mi) gidiyorsunuz? Âyette onların, kadınlarına da arkadan yanaştıklarına kapalı yollu bir işaret vardır. Onda, kadınlara ve câriyelere arkadan yanaşmanın haram olduğuna dair bir delil vardır. Kim bunun câiz olduğunu söylerse büyük bir hata etmiş olur.

Hz. Lût'un sözü şöyle bitiyor: *"Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz."* Yani sizler, haddi aşmakla nitelenmeyi en fazla hak eden bir toplumsunuz; çünkü sizler, sizden önce hiç kimsenin işlemediği bu büyük günahı işlediniz. Böyle bir işi hayvanlar bile yapmadı.

Buna karşı onlar dediler ki: *"Ey Lût! Eğer,* bizi inkârdan ve işimizi çirkin görmekten *vazgeçmezsen sen kesinlikle şehrimizden çıkarılan kimselerden olacaksın!"* Yani sen, aramızdan çıkarttığımız ve şehrimizden sürgün ettiğimiz kimselerden olacaksın. İfade tarzlarına bakılırsa herhalde onlar, şehirlerinden sürgün ettikleri kimseyi, en kötü bir halde sürgün ediyorlardı.

Lût [aleyhisselâm] şöyle dedi: *"Şüphesiz ben sizin yaptığınız bu çirkin işe* son derece *kızıyorum."* Âyette, erkeğe arkadan yanaşmanın çirkin bir günah olduğuna dâir delil vardır. Bunun için İmam Mâlik, bu işi yapanın öldürülmesine fetva vermiştir.

Hz. Lût [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Ey Rabbim! Beni ve ailemi onların yaptıkları çirkin işten,* onların amelinin cezasından *kurtar."*

"Biz de onu ve bütün ailesini, yani kızlarını ve ona iman edenleri *kurtardık. Geride* azabın içinde *kalan yaşlı bir kadın hariç!"* O kadın bu işe

razı idi. Kötülüğe razı olan kimse onu yapan gibidir; kötülük yapılırken bizzat bulunmasa da.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra diğerlerini helâk ettik."* Onları, en şiddetli ve en feci azapla helâk ettik. *"Onların üzerine bir yağmur yağdırdık."* O, bilinen bir yağmur değildir.

Katâde demiştir ki: "Allah, şehrin dışındakilere kadar bütün şehir halkının üzerine gökten taş yağdırıp hepsini helâk etti ve şehri ters çevirip altını üstüne getirdi."[616]

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, onların şehrini sadece tersine çevirmekle yetinmedi, peşinden üzerlerine taş yağdırdı.[617]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Uyarılanların* ancak uyarıdan anlamayanların *yağmuru,* başlarına inen bela *ne kadar kötüdür!"*

"Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir." Hz. Lût'a [aleyhisselâm] kavmi içinde sadece kızları ve az bir insan iman etti. Yahut Kureyş'in çoğunluğu buna iman etmedi.

"Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir; her işinde galiptir, *çok merhametli olandır;* azabı hak edene hemen azap etmez."

161-175. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Livâta günahının çirkinliğinden dolayı sûfîler, genç, tüysüz gençlerle (gereksiz yere) karışıp içli dışlı olmaktan sakındırmışlardır. Yabancı kadınlar da böyledir. Bir zaruret yokken, bu iki grupla içli dışlı olan bir derviş asla iflah olmaz. Onlara karışan kimse, çirkin iş yapmamış olsa bile, insanların ayıplama ve suçlamasından uzak kalamaz. Allah'a ve ahirete iman eden bir kişinin, kötü işlerle suçlanacağı yerlerde durması helâl değildir. Kadınların ve genç oğlanların güzelliğine bakmak bir fitnedir. Bu iş akrep gibidir; akrebin küçüğü de sokar, büyüğü de.

---

616 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/284.

617 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/284.

Selâmet, onların sahasından uzakta bulunmaktadır. Fakat bu iş, dinin izin verdiği bir şekilde olursa o zaman fitne olmaz. Dinin izni, farz olan bir ilmi öğretmek, vaaz ve uyarı yapmak gibi işlerdedir. Bunlar yapılırken, bakışlar kontrol edilmeli ve erkekle yabancı kadınlar arasında bir perde bulunmalıdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Şuayb'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَ اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَلِينَۚ ﴿١٧٦﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٧٧﴾
اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٧٩﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ
اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٨٠﴾ اَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ
الْمُخْسِر۪ينَۚ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَق۪يمِۚ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ
اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَۚ ﴿١٨٣﴾ وَاتَّقُوا الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ
وَالْجِبِلَّةَ الْاَوَّل۪ينَۜ ﴿١٨٤﴾ قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّر۪ينَۙ ﴿١٨٥﴾ وَمَٓا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ
مِثْلُنَا وَاِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِب۪ينَۚ ﴿١٨٦﴾ فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفاً مِنَ السَّمَٓاءِ
اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَۜ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِۜ اِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٨٩﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٩٠﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿١٩١﴾

176. *Eyke insanları da peygamberleri yalanladı.*

177. *Hani bir zamanlar Şuayb onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"*

178. *"Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."*

179. *"Artık, Allah'tan korkun ve ve bana itaat edin."*

180. *"Ben bu davetime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir."*

181. *"Ölçüyü tam yapın; eksik vermeyin."*

182. *"Doğru terazi ile tartın."*

183. *"İnsanların haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."*

184. *"Sizi ve önceki nesilleri yaratana karşı gelmekten sakının."*

185. *Onlar şöyle dediler: "Sen sadece büyülenmiş birisin."*

186. *"Sen sadece bizim gibi bir insansın. Biz senin yalancı olduğunu düşünüyoruz."*

187. *"Eğer doğru söylüyorsan, haydi gökten üzerimize bir parça düşür!"*

188. *Şuayb, "Rabbim, yaptıklarınızı en iyi bilendir" dedi.*

189. *Onlar Şuayb'ı yalanladılar. Derken gölge gününün azabı onları yakaladı. Şüphesiz o, büyük bir günün azabı idi.*

190. *Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir.*

191. *Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir (her hükmünü uygulayandır), çok merhametli olandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eyke insanları da peygamberleri yalanladı."*

Eyke, "sık ağaçlı orman" demektir. Buradan kasıt, Medyen'e yakın meşelik bir yer olup onlardan bir grup burada oturuyordu. Hz. Şuayb [aleyhisselâm] onlara peygamber olarak gönderilmişti. Kendisi onlara yabancı olduğundan âyette, *"Şuayb onlara dedi ki..."* ifadesi kullanıldı, "Kardeşleri Şuayb" denmedi. Medyen için ise Şuayb onların kardeşi olduğu için âyette, *"Onlara kardeşleri Şuayb'ı gönderdik"* dendi (bk. A'râf 8/85; Hûd 11/84; Ankebût 29/36).

Şöyle denilmiştir. Eyke, ağaçları birbirine geçmiş yer demektir; onların ağaçları sedir ağacı idi.

Katâde[618] demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Şuayb'ı [aleyhisselâm] iki ümmete gönderdi. Biri Eyke halkı, diğeri ise Medyenliler'dir. Allah Teâlâ, Eyke halkını gölge ile helâk etti. Medyen'e gelince, Cibrîl [aleyhisselâm] onlara bir sayha (çığlık) attı, hepsi helâk oldu."[619]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani bir zamanlar Şuayb onlara şöyle demişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?* O'na karşı gelmekten sakının ve O'nun birliğini kabul edip ölçü ve tartıda hile yapmayın. *Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık, Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben bu tebliğ işime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir. Ölçüyü tam yapın; insanların haklarını* hile ile *eksik verenlerden olmayın.* Sattığınız şeyleri *doğru terazi ile tartın. İnsanların haklarını eksiltmeyin."* Yani hangi hak olursa olsun, onların haklarından hiçbir şey eksiltmeyin.

Şöyle denilmiştir: Hz. Şuayb [aleyhisselâm] onlara altın ve gümüş paraların kenarlarından keserek onları eksiltmeyi yasakladı.

---

618 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

619 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/462.

Ölçü ve tartma işi üç şekilde olur: Tam, fazla ve noksan. Hak Teâlâ, ölçü ve tartıyı tam yapmayı emretti; noksan yapmayı yasakladı, fazla verme hakkında ise bir hüküm belirtmedi. Bu konudaki hükmün söylenmemesi, eğer yapılırsa çok güzel olduğuna, yapılmadığında ise insana vebali bulunmadığına dair bir delildir.

Hz. Şuayb [aleyhisselâm] sözüne şöyle devam etti: *"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."* Orada yol kesme, yağma yapma ve ziraat mahsullerine zarar verme gibi işlerle fesat çıkararak haddi aşmayın. Onlar bunu yapıyorlardı, ondan sakındırıldılar.

"Sizi ve önceki nesilleri, geçmiş ümmetleri *yaratandan korkun;* O'na isyandan sakının."

"Onlar şöyle dediler: Sen sadece büyülenmiş birisin. Sen sadece bizim gibi bir insansın. Biz senin yalancı olduğunu düşünüyoruz. Eğer peygamberlik iddianda *doğru söylüyorsan, haydi gökten üzerimize bir parça düşür."*

Onlar, bu sözleriyle hemen azabı istediler. Onların bu talebi, sadece hakkı inkâr ve yalanmadaki kararlılıklarından ileri gelmektedir. Yoksa böyle bir şeyi istemek şöyle dursun, o, akıllarına bile gelmezdi.

Şuayb [aleyhisselâm] onlara şöyle dedi: *"Rabbim, yaptığınız işleri,* inkâr ve isyanı, hak ettiğiniz azabı *en iyi bilendir;* belirlenen vakti gelince o azabı üzerine indirir, ondan kaçış yoktur."

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Onlar Şuayb'ı yalanladılar;* yani onu yalanlamada devam ve ısrar ettiler. *Derken,* onların istediği şekilde, *gölge gününün azabı onları yakalayıverdi."*

Bu azap şöyle gerçekleşti: Allah Teâlâ onlara yedi gün ve gece şiddetli bir sıcaklık musallat etti. Nefes alamaz duruma geldiler. Öyle ki onlara hiçbir gölge, su ve içecek fayda vermedi, çöle çıkmak zorunda kaldılar. Sahraya çıktıklarında onları bir bulut gölgeledi; onunla biraz serinlik ve rahatlık buldular. Bunun üzerine hepsi onun altında toplandı. O anda buluttan üzerlerine bir ateş yağdı, hepsini yaktı.[620]

---

620 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/638; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/462.

Bir rivayete göre Allah Teâlâ, onlara şiddetli bir sıcaklık musallat ettikten sonra, uzaktaki bir dağı yukarı kaldırdı. Onlardan bir adam dağa geldiğinde, onun altında nehir, kaynak ve soğuk su buldu. Oraya yerleşip ihtiyaçlarını gördü. Sonra ailesini çağırdı, en sonunda bütün halk dağın altına toplandığında dağ üzerlerine kapanarak hepsini helâk etti. İşte, gölge azabı budur.[621]

Diğer bir rivayet şöyledir: Onlar, gölgelenmek için bulutun altına koştuklarında, üzerlerine şiddetli bir sayha (çığlık) gönderildi, hepsi helâk oldular.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz o, çok büyük bir günün azabı idi.* O gün meydana gelen azap ve felaket çok büyüktü; onları helâk eden çığlık, son derece şiddetli ve korkunçtu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçekten bunda büyük bir ibret vardır; fakat onların çoğu iman etmiş değildir."*

Rivayete göre Hz. Şuayb'a, iki bölgeden yani Medyen ve Eyke halkından 900 insan iman etti.[622]

Âyete şu mana da verilmiştir: Kureyş'in çoğunluğu buna iman etmedi.

"Şüphesiz senin Rabb'in azîzdir, her hükmünü uygulayandır *ve O çok merhametlidir."*

Bu, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] vahyedilen yedi kıssanın sonuncusudur. Allah Teâlâ bu kıssaları, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], onu kavminin İslâm'a girmesi için aşırı derecede hırs göstermekten alıkoymak ve imandan mahrum kalışlarından dolayı duyduğu üzüntüyü gidermek için vahyetmiştir. Onun bu halinden, sûrenin başındaki şu âyetlerde bahsedilmektedir:

621 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/462. Mana, Sa'lebî'nin nakline göre verildi.

622 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/126.

"Resûlüm, onlar mümin olmuyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Biz dilesek, onlara gökten bir âyet (mucize veya azap) indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar. Onlar, Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten yüz çeviriyorlar. Onlar (Allah'ın âyetlerini) yalanladılar, fakat alay edip durdukları şeylerin haberleri başlarına gelecek" (Şuarâ 26/3-6).

Gerçekten bu kıssaların her biri, yeni ve ayrı olarak indirilmiş birer uyarıdır. Onlar, Hak Teâlâ'nın katından, O'nun geniş rahmetinin gereği olarak gelmiştir. Bununla birlikte müşriklerin çoğunluğu, o kıssaları detaylı şekilde, ayrı ayrı işittikleri halde onlardan ibret alıp iman etmediler. Bu kıssalar onlara, içindekileri düşünmeleri ve onda imana davet eden, inkâr ve azgınlıktan sakındıran bütün âyetlerden ibret almaları için anlatıldı.

Onlardan istenen bir diğer şey de kendilerine bu kıssaları olduğu gibi anlatan âyet-i kerimeler üzerinde düşünmeleridir. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyetlerde anlatılan kıssaları daha önce hiç kimseden asla işitmediğini biliyorlardı. Bunu düşünüp onların Allah katından gelmiş şeyler olduğunu anlamaları gerekirdi; fakat onlar, bunların hiçbirini yapmadılar, içinde bulundukları inkâr ve sapkınlıkta devam ettiler. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

176-191. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, ölçüyü tam olarak yapmayı emrettiği gibi, amelleri hakkı ile tam yapmayı da emretti. Amellerin tam yapılması, onları ilmine ve fıkhına uygun şekilde sağlam yapmak, amelde ihlâslı olmak, onu zâhiren ve bâtınen noksanlık getirecek şeylerden uzak tutmaktır.

Allah Teâlâ, "Doğru teraziyle tartın" âyetiyle maddi terazide adalet istediği gibi, manevi terazide de adaleti emretmiştir. O, kalbe gelen düşüncelerin, dinin ölçüsüyle tartılıp kontrol edilmesidir. İnsan bir şey yapmak veya konuşmak istediğinde, onları yapmadan önce kalbine ge-

len düşünceyi dinin ölçüsüyle ölçmelidir. Eğer kalbine gelen düşünce faydalı ise onu olduğu gibi yapmalı veya gerekli şekilde değiştirmelidir. Kalbine gelen düşüncede bir zarar varsa o, kalbinde arzu veya karara dönüşmeden derhal kalbinden silip atmaya çalışmalıdır; yoksa geri çevrilmesi zor olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an'ın Hak Olduğuna Şahitler

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'ın hak olduğunu ispat eden şahitlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّهُ لَتَنْز۪يلُ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَم۪ينُۙ ﴿١٩٣﴾ عَلٰى قَلْبِكَ
لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِر۪ينَۙ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُب۪ينٍۜ ﴿١٩٥﴾ وَاِنَّهُ لَف۪ي زُبُرِ الْاَوَّل۪ينَ
﴿١٩٦﴾ اَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۜ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ
عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَم۪ينَۙ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَاَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ مُؤْمِن۪ينَۜ ﴿١٩٩﴾ كَذٰلِكَ
سَلَكْنَاهُ ف۪ي قُلُوبِ الْمُجْرِم۪ينَۜ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِه۪ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَۙ
﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَۙ ﴿٢٠٢﴾ فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَۜ ﴿٢٠٣﴾

192. ***Şüphesiz bu Kur'an, âlemlerin Rabb'inin indirmesidir.***

193-194-195. ***Resûlüm! Sen, (insanları) uyarasın diye onu Rûhulemîn (Cebrâil) senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirdi.***

196. ***Şüphesiz, o (Kur'an) daha öncekilerin kitaplarında da vardı.***

197. ***İsrâiloğulları âlimlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?***

198-199. ***Biz onu Arapça bilmeyen birine indirseydik ve o da bunu kendilerine okusaydı, ona yine inanmazlardı.***

200. ***İşte böylece biz onu suçluların kalbine soktuk.***

201. ***Onlar, elim azabı görünceye kadar ona iman etmezler.***

202. ***O azap kendilerine hiç farkında olmadıkları bir anda ansızın geliverir.***

203. ***O zaman, "Bize (iman etmemiz için) bir mühlet verilmez mi acaba?" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz bu Kur'an, âlemlerin Rabb'inin indirmesidir."* Yani geçmiş kıssaları içeren bu Kur'an, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Allah Teâlâ, sanki sûrenin başlangıcı ile bitişi birbirine uyum içinde olsun diye, sûrenin başında bahsettiği müşriklerin kendilerine gelen uyarıdan yüz çevirmelerini anlatmaya döndü.

Mana şudur: Bu Kur'ân-ı Kerîm, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Allah Teâlâ'nın âlemlerin Rabb'i olarak tanımlanması, bu Kur'an'ın indirilmesinin O'nun âlemlerin Rabb'i olmasının sonucu olduğunu ve O'nun hepsine acımasından ileri geldiğini bildirmek içindir. Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Onu Rûhulemîn yani Cebrâil [aleyhisselâm] *indirdi."* Ona Rûhulemîn (güvenilir ruh) denmesi, içinde kalplerin hayat kaynağı olan vahyi getirmede son derece güvenilir olmasındandır.

Âyete, farklı bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: Allah Teâlâ, Rûhulemîn'i onu indiren bir melek yaptı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, sen* içindeki korkunç cezalarla ve sakındırıcı öğütlerle insanları *uyarasın diye onu senin kalbine indirdi.* Yani onu senin hafızana ve anlayışına indirdi, onu unu-

tulmayacak şekilde senin kalbinde kalıcı hale getirdi. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Onu sana okutacağız ve sen onu unutmayacaksın" (A'lâ 87/6).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onu apaçık bir Arapça ile indirdi."* Yani o Kur'an'ı son derece fasih ve beliğ Kureyş ve Cürhüm diliyle indirdi.

"Uyarman için, onu senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirdi" âyetine, i'rabındaki değişik tahlillere göre şu manalar verilmiştir:

Senin Hûd, Salih, Şuayb ve İsmail gibi, insanları bu dille uyarman için onu apaçık Arapça ile indirdi.

Bir diğer mana: Kendisiyle kavmini uyarman için onu apaçık Arapça ile indirdi; çünkü eğer başka bir dilde indirseydi, ondan uzaklaşırlar ve, "Anlamadığımız bir şeyle nasıl amel edelim?" derlerdi; o zaman, kendisiyle insanları uyarmak çok zor olurdu. Bu mana, genel olduğu için daha güzeldir. Buna göre mana şudur: Resûlüm sen, senden önce insanları uyaran Hz. Nuh, İbrahim, Musa ve diğer peygamberler gibi, Arap olsun acem olsun, herkesi uyaran bir peygamber olman için Cibrîl onu senin kalbine indirdi.

Aslında Kureyşliler'in kalbine en şiddetli tesir edecek uyarı, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] uyarısıdır; çünkü onlar onun neslinden gelmekte ve onun dininde olduklarını iddia etmektedirler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz o Kur'an, daha öncekilerin kitaplarında da vardı."* Yani diğer semavî kitaplarda Kur'an'dan bahsedilmiştir.

Şöyle denilmiştir: "Önceki kitaplarda Kur'an'ın manası sabit ve mevcut idi. Kur'an'ın, zamanların değişmesiyle ortadan kalkması ve değişmesi söz konusu olmayan tevhidle ilgili hükümleriyle, Cenâb-ı Hakk'ın zat ve sıfatlarına ait hükümleri o kitaplarda yazılıydı. Aynı şekilde ondaki öğüt ve kıssalar da önceki kitaplarda mevcuttu."[623]

---

623 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/60.

Nesefî demiştir ki: "Bu âyette şuna dair bir delil vardır: Kur'an, Arapça'nın dışında bir dile tercüme edildiği zaman, Kur'an olarak kalır (o da Kur'an sayılır). Yine bu âyette, namazda Farsça'ya tercüme edilmiş Kur'an'ın okunmasının caiz olduğuna dair bir delil vardır."[624]

Nesefî, Hanefî mezhebine mensup bir müfessirdir; onun için böyle demiştir; Mâlikî mezhebine göre bu câiz değildir.[625]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İsrâiloğulları âlimlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?"* Yani onlar, bundan gafil mi kaldılar? Abdullah b. Sellâm ve diğerleri gibi İsrâiloğulları âlimlerinin onun Tevrat'ta geçtiğini bilmeleri, onlar için, Kur'an'ın âlemlerin Rabb'i tarafından indirildiğinin gerçek olduğunu gösteren bir delil değil midir? Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Bu Kur'an'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, onlar ona da inanırlar. Kur'an kendilerine okunduğu zaman, 'Ona inandık, şüphesiz o, Rabbimiz'den gelen bir gerçektir. Muhakkak ki biz, ondan önce de müslümandık' derler" (Kasas 28/52-53).

Âyetin manası şudur: İsrâiloğulları âlimlerinin onu bilmesi, ondaki birçok kıssa ve haberin kendi yanlarındaki Tevrat'a uyum sağladığı için, çocuklarını tanıdıkları gibi onu da yakînen tanımaları, Kur'an'ın Allah katından geldiği konusunda onlar için yeterli bir delil değil midir?

Hatta Yusuf sûresi, Tevrat'ta aynı mana ve tertipte nakledilmiştir. Onda, Kur'an'a göre farklı olan tek kelime vardır. Kur'an'da, *"Kardeşleri gömleğin üzerinde yalandan bir kanla geldiler"* (Yusuf 12/18) buyrulurken, bu ifade, onların yanındaki Tevrat'ta, "Gömleğin üzerinde bir oğlak kanı ile geldiler" şeklindedir. Aynı şekilde Tâhâ sûresi de bütünüyle Tevrat'ta mevcuttur. Daha önce sûrenin başında şu hadis-i şerif geçmişti:

---

624 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/287. Bu, İmam Ebû Hanîfe'nin bir görüşü olup Hanefîler'in üzerinde ittifak ettiği bir görüş değildir. Allâme Âlûsî ve İbn Âbidîn, İmam Ebû Hanîfe'nin bu görüşünden döndüğünü, bunun câiz olmadığını söyleyen İmam Muhammed ve İmam Ebû Yusuf'a katıldığını belirtmişlerdir. Tercih edilen fetva budur. Geniş bilgi için bk. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 10/123 (Beyrut 1994); İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/185 (Beyrut 1994); Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 1/527-532 (Beyrut 1997).

625 Şâfiîler'de de câiz değildir (bk. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 1/527).

"Tâhâ sûresi, Tâ Sîn Mîmler ve Hâ Mîmler bana Musa'nın levhalarından verildi."[626]

Bu ümmetin âlimlerinden biri, yüce Kur'an'ı, bütünüyle önceki kitaplarla tefsir etmiştir. Şöyle ki: Önce Kur'an'dan bir âyeti ele almış, sonra semavî kitaplarda ona uygun açıklamaları nakletmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Biz onu Arapça bilmeyen birine indirseydik;* yani Kur'an'ı o ince nazmı ile birlikte, Arapça'yı hiç bilmeyen ve onu konuşmaya gücü yetmeyen birine indirseydik *o da* hârikulâde bir şekilde doğru bir okuyuşla *bunu kendilerine okusaydı, ona yine inanmazlardı."* Halbuki bu durumda, okuma mucizesi ile okunan metin mucizesi birleşmektedir. Onlar, aşırı inat ve şiddetli azgınlıklarından dolayı böyle bir durumda bile iman etmezlerdi.

Nesefî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Biz bu Kur'an'ı, apaçık Arapça konuşan birine indirdik. Onlar, onu anladılar, onun fesahatini ve bir mucize olduğunu yakînen bildiler. Buna ek olarak, ondan önce Ehl-i kitap âlimleri ittifakla onun ineceğini müjdelediler ve kitaplarında sıfatlarının geçtiğini söylediler. Ayrıca, onların kitapları onun mana ve kıssalarını içermektedir. Böylece onun, Allah katından geldiği, Kureyş'in zannettiği gibi birtakım masallardan ibaret olmadığı gerçek olarak ortaya çıktı. Bütün bunlara rağmen onlar iman etmediler; ona bazan şiir, bazan sihir dediler. Eğer biz o Kur'an'ı, onun gibi bir nazmı ortaya koymaya güç yetirmek şöyle dursun, Arapça'yı iyi bilmeyen bir yabancıya indirmiş olaydık, o da Kur'an'ı kendilerine okumuş olsaydı, bu ayrı bir mucize olurdu. Fakat onlar, bütün bunlara rağmen ona yine iman etmezler, onu inkâr etmek için bir mazeret bulurlar ve gerçekten ona 'sihir' derlerdi."[627]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte böylece biz onu, suçluların kalbine soktuk."* Yani biz, küfrü ve onda ısrarı tercih ettiklerini bildiğimiz kâfir günahkârların kalbine hakkı yalanlamayı ve inkârı soktuk. Yani onların kalbine bunları öyle garip bir şekilde soktuk ve yerleştirdik

626 Hâkim, *Müstedrek,* 1/568; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 10/9.

627 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/288.

ki içinde bulundukları yalanlama ve onda ısrar halini değiştirmeye yol bulamazlar. Bu âyet, "Kul kendi işini kendisi yaratır" diyen Mu'tezile mezhebine karşı, "Yaptığı ameli kul değil Allah yaratır" diyen Ehl-i sünnet'in delilidir.

Devamında gelen, *"Ona iman etmezler"* âyeti, öncesi için bir açıklama ve tesbittir.

"Ona iman etmezler" âyetini, günahkârlar için bir hal kabul ederek önceki âyete şu manayı verenler de olmuştur: Onlar, kendisine iman etmedikleri halde, biz onu günahkârların kalbine soktuk.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz Kur'an'ı bu harika metotla günahkârların kalbine soktuk; onlar onun manasını anladılar, fesahat ve belâgatını, mucize nazmı ve gayba ait haberleriyle onun insan kuvvetinin üstünde olduğunu kesin olarak anladılar. Buna bir de Ehl-i kitap âlimlerinin, Kur'an'ın ellerindeki semavî kitaplara uygun olduğu konusundaki bilgileri eklendi. Bütün bunlarla birlikte onlar iman etmezler, onları imana davet eden bu tür işlerden etkilenmezler; bilakis üzerinde bulundukları yanlış yolda devam ederler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar,* kendilerini imana mecbur eden *can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler;* fakat o zaman da iman fayda vermez."

"O azap kendilerine dünyada ve ahirette nasıl geldiğinin *hiç farkında olmadıkları bir anda ansızın geliverir. O zaman, 'Bize bir mühlet verilmez mi,* azabımız bir saat ertelenmez mi *acaba?' derler."* Onlar, elden kaçırdıkları imana üzülerek bunu söylerler ve kusurlarını telafi etmek için kendilerine mühlet verilmesini temenni ederler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

192-203. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalp, manevi kirlerden ve ağyardan (Allah'ın dışındaki varlıklardan) temizlendiği, ilâhî marifet ve sırlarla dolduğu zaman, hak olan ilhamın ineceği yer olur. Bu kalp aynı zamanda şerefli meleklerin ineceği bir yer olur. Çünkü peygamberlere verilen her şeyden, onun hakiki vârisinin bir

payı ve nasibi vardır. Bu vârise, apaçık bir dille (insanlara fayda verecek) hakikati ve manevi ilimleri açıklaması için bu şeyler verilir. Bu vâris, ümmî bile olsa, söylediği bilgiler, öncekilerin kitaplarına uyar; çünkü manevi zevk yoluyla bizzat müşahedeyle elde edilen ilimlerde birbirine aykırılık olmaz. Bu alanda yetkin muhakkik âlimlerin, o kimsenin veli olduğunu bildirmesi, onun veliliğine yeterli bir delil değil midir?

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) bu âyet hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalb-i saadetlerinin ezelî kelâmının iniş yeri olduğunu bildirdi. Çünkü onun kalbi, Rahmân'ı müşahedenin tecellisiyle bütün mâsivadan tertemiz yapıldı. Böylece Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kalb-i saadeti, kerem denizinde yüzen, ilâhî hitap incilerinin sedefi oldu. O, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmını, arada bir vasıta olmadan doğrudan Hak'tan alacak duruma geldi. Bu, insanı hayrette bırakan bir sır ve hakikati gizli bir ilimdir. Zira o, ilâhî kelâmla onun bağlı olduğu şeyi birleştirmektedir. Allah Teâlâ'nın kelâmı, zatından ayrılmaz. İlâhî sıfatlar, yüce zattan nasıl ayrılır! Fakat, o ilâhî kelâmın zâhiri, ilmi ve sırrı Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbinde kaldı. Hz. Cebrâil'e [aleyhisselâm] gelince, makama hürmet cihetinden arada vasıta oldu. Cenâb-ı Hak onu, *"Resûlüm sen, insanları uyarasın diye onu Rûhulemîn (Cebrâil) senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirdi"* âyetiyle dile getirdi. Çünkü kalp ilhamın, vahyin, kelâmın, müşahedenin ve marifetin yeridir. Kelâm onunla hıfzedilir. Bunun faydası, insan vücudunun sırrını bildirmektir. Gerçekten insan vücudunda, ilâhî hitaba ve haber indirmeye kalpten daha layık bir yer yoktur. Beşeriyet arızalarıyla (maddi perde ve engellerle) kapalı olan hiçbir kalp, Hak Teâlâ'nın hitabını işitmez, cemalini görmez.

Ebû Bekir b. Tahir demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, resûlüne Cebrâil'le indirdiği şeyler, insanları uyarması içindir, yoksa kendisine halktan gizlenen hakikatleri öğretmek için değildir. Gizli hakikatler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bizzat Cenâb-ı Hak'tan aldıklarıdır. Allah Resûlü onları kimseye söylememiştir. (Allah ile Resûlü arasında mahrem kalacak) o gizli hakikatleri hiçbir cinler, insanlar ve melekler öğrenememiştir. Çünkü ona, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem]

başkası güç yetiremez. Allah Teâlâ Cebrâil'le indirdiği şeyleri insanlar için yaptı ve bunun için, *"Cibrîl'in senin kalbine indirdikleriyle insanları uyarıcılardan olasın diye ..."* buyurdu. Bununla sanki şöyle denilmiş oldu: Cebrâil'in getirdikleri, insanları uyarman için geldi, yoksa sana özel olarak verdiğimiz ilimlerde hakikate ulaşasın diye gelmedi. Çünkü sen, sana gösterdiğimiz şeylerle zaten hakikate ulaşmış durumdasın. Sana öyle bir makamda hitap ettik ki eğer Cebrâil seni o makamda müşahede etseydi yanardı."[628]

İstifade ettiğimiz nüshadaki bazı yazım hatalarıyla birlikte Vertecübî'den (Baklî'den) naklettiklerimiz bunlardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müşriklere Azap Tehdidi

Cenâb-ı Hak sonra, müşrikleri, başlarına azabın inmesiyle tehdit ederek şöyle buyurdu:

أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ
جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾ وَمَا
أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرَىٰ وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٠٩﴾

204. ***Onlar azabımızın acele gelmesini mi istiyorlar?***

205. ***Ne dersin; biz onları*** *(dünya nimetlerinden)* ***yıllarca faydalandırsak,***

206. ***Sonra da başlarına tehdit edildikleri şey gelse,***

207. ***O faydalandıkları şeylerden hangisi onlara fayda sağlardı?***

---

628 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/54-55. Son açıklama için ayrıca bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/81 (Beyrut 2001).

Tefsir

Cenâb-ı Hak müşriklerden, *"Gökten başımıza taş yağdır yahut bize can yakıcı bir azap getir"* (Enfâl 8/32) gibi sözleriyle azap isteyen müşrikleri kınayarak buyurdu ki: *"Onlar,* başlarına geldiğinde dayanmaya güç yetiremeyecekleri halde, *azabımızın hemen gelmesini mi istiyorlar?"*

"Ne dersin? Söyle bakalım!" Buradaki hitap, âyeti işiten herkesedir. *"Biz o kâfirleri,* hoş bir hayat içinde *yıllarca,* uzun bir ömür vererek dünya nimetlerinden *faydalandırsak, sonra da tehdit edildikleri azap başlarına gelse, o faydalandıkları dünya nimetlerinden hangisi onlara fayda sağlardı?"* Bu kadar uzun süre faydalanmayla birlikte onları hangi zenginlik kurtarırdı? Başlarına gelen azabı gidermede onlara ne fayda verirdi?

Âyete şu mana da verilmiştir: Uzun süre dünya nimetleriyle faydalandıkları dünya nimetleri, onları azaptan kurtarmadı. Birinci mana daha tercihe şayandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, hangi memleketi helâk etmişsek, muhakkak kendilerine öğüt verip uyaran peygamberleri olmuştur."* Bu uyarıcı peygamberler, önlerine hak delil konsun da onu reddedenler sorumlu olsun diye, gönderildikleri ülke insanlarını muhakkak öğüt vererek uyardılar. Bu davete ve uyarıya kulak asmayan ve daha da ileri giderek karşı koyan insanlar helâk edildiler.

Âyete, değişik bir tahlile göre şu mana da verilmiştir: Bu bir hatırlatmadır. Bunu diğer insanlara bir hatırlatma ve uyarı olarak yaptık.

Âyetin manası şudur: Biz, insanları zalim olan bir ülkeyi ancak, onlara uyarıcı peygamberler göndererek önlerine hak delili koyduktan sonra helâk ettik. Bunu, onların helâkinin diğer insanlar için bir öğüt ve ibret olması ve onlar gibi isyan etmemeleri için yaptık.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hem biz zalim değiliz."* Zalim değiliz ki zalim olmayanı helâk edelim yahut kendilerine uyarıcı göndermeden önce insanları helâk edelim.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz zalim değiliz"* buyurması, zulümden son derece uzak olduğunu ve tam manasıyla adaleti geçekleştirdiğini bildirmek içindir. Ehl-i sünnet inancında sabit olduğu gibi, Allah Teâlâ, bir ülke insanlarını, kendilerini uyaracak bir peygamber göndermeden önce helâk edecek olsa, bu yaptığına zulüm denmez; çünkü O'nun hiçbir şeyi yapması zorunlu değildir (kendi mülkünde dilediği gibi hükmeder). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

204-209. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, ibadet ve taatten uzak kalan gafiller hakkında buyurur ki: "Ne dersin? Eğer onları, senelerce mal, kadın ve çocuklarla zevklendirsek, bu arada onlar mal ve servet biriktirmekle, ev ve köşkler yapmakla meşgul olsalar, sonra kendilerine vaat edilen ölüm, vatandan ayrılma, dost, akraba ve kardeşleri terketme olayı başlarına gelse, o içinde zevklenip durdukları leziz yiyecek ve içeceklerden, övündükleri giyecek ve bineklerden hangisi onları kurtarır? Heyhât, heyhât! Onların hiçbirinin faydası olmaz. Artık lezzetler gitmiş, şehvetler yok olmuş ve geride sadece üzüntüleri kalmıştır.

Öyle ise ey kul, geçen ömrünü bir düşün; ondan elinde kalacak olan sadece yüce Mevlâ'na taat olarak yaptığın zikir, Kur'an okuma, namaz, oruç, faydalı ilim öğrenme veya öğretme, tefekkür veya müşahededir. Bunların dışındakiler tamamen boş ve üzüntü sebebi olan işlerdir. Rabb'inin taatinde harcadığın vakitler, birer manevi hazine olarak mevcut olup ahirette karşına çıkar. Nefsinin hevâsı için harcadığın vakitler ise boşa gitmiştir, kıyamet günü onun üzüntüsünü çekersin.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Cennetlikler cennette sadece, dünyada Allah Teâlâ'yı anmadan geçirdikleri vakitlere hayıflanıp üzülürler."*[629]

---

629 bk. Taberânî, *el-Kebîr*, 20/93; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 513; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/74; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 7727.

Velilerden Yahya b. Muâz demiştir ki: "Kıyamet günü, insanların azabı en şiddetli olanı, hayatı ile aldanan, hep nefsanî istekleriyle lezzetlenen ve sadece alıştığı dünyevî şeylerle huzur bulan kimsedir. Allah Teâlâ, *'Ne dersin; biz onları (dünya nimetleriyle) yıllarca faydaladırsak, sonra da tehdit edildikleri şey başlarına gelse, o faydalandıkları şeylerden hangisi onlara fayda sağlardı?'* (Şuarâ 26/205-207) buyurmaktadır."[630]

Meymûn b. Mihrân[631] şunu anlatmıştır: Hasan-ı Basrî ile tavafta karşılaştım. Onunla karşılaşmayı çok istiyordum. Kendisine, "Bana öğüt veriniz" dedim. Bana, *"Ne dersin; biz onları dünya nimetlerinden yıllarca faydalandırsak, sonra da tehdit edildikleri şey başlarına gelse, o faydalandıkları şeylerden hangisi onlara bir fayda sağlardı?"* âyetinden başka bir şey söylemedi ve peşinden, "Sana yeterince öğüt verdim!" dedi.

Ömer b. Abdülaziz, halife iken insanlar anasında hüküm vermek için yerine oturduğunda bu âyeti okurdu.[632] Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'ân-ı Hakîm'e Şeytanlar Musallat Olamaz

Cenâb-ı Hak sonra, *"O Kur'an, âlemlerin Rabb'inin indirmesidir"* âyetinin manasını tamamlamak üzere şöyle buyurdu:

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾ إِنَّهُمْ عَنِ
السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾

630 bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/81; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/289.

631 Meymûn b. Mihrân Ebû Eyyûb er-Rakkî el-Cezerî (v. 117/735), tâbiûnin âlim ve kadılarından biridir. Ömer b. Abdülaziz döneminde kadılık ve haraç tahsildarlığı yapmıştır. Hadis konusunda sika bir zattır. Hişâm b. Abdülmelik döneminde (107/725) Kıbrıs seferine çıkan orduya kumandanlık yapmıştır (geniş bilgi için bk. Halit Ünal, "Meymûn b. Mihrân", *DİA*, 29/505).

632 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/289.

210. ***O Kur'an'ı şeytanlar indirmemiştir.***

211. ***Bu onlara layık değildir; hem ona güçleri de yetmez.***

212. ***Şüphesiz onlar (meleklerin getirdiği vahyi) dinlemekten uzaklaştırılmışlardır.***

213. ***Öyle ise sakın Allah ile beraber başka bir ilâha yalvarma, sonra azaba uğratılırsın!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O Kur'an'ı şeytanlar indirmemiştir."* Bu âyet, Kur'an'ı Rûhulemîn'in indirdiğini açıklayarak bu konudaki gerçeği ortaya koyduktan sonra, kâfirlerin onun inişini, şeytanların kâhinlere bir şeyler öğretmesi gibi bir olay olarak görmelerini reddetmek için inmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu onlara layık değildir;* şeytanların böyle bir şey yapması sahih ve doğru değildir. *Hem onu indirmeye* onların asla *güçleri de yetmez. Şüphesiz onlar* vahyi *işitmekten,* yani kulak hırsızlığı ile gizlice meleklerden vahiy dinlemekten *uzaklaştırılmışlar;* üzerlerine atılan ateşle bundan alıkonulmuşlardır."

Yahut Cenâb-ı Hakk'ın nurlarının feyzini kabul etme istidadında, rabbânî ilimlerin nurlarıyla ve kudsî marifetlerle hayat bulma yönünden meleklerle şeytanlar arasında bir ortaklık ve benzerlik yoktur. Bunun için onlar vahyi almaya ve taşımaya güç yetiremezler. Çünkü şeytanların nefisleri habis, karanlık ve şerlidir; içinde hiçbir hayır olmayan şer işleri kabulden başka bir şeye hazır ve müsait değillerdir. Bu durumda onların, Kur'ân-ı Kerîm'in mahrem dairesinin etrafında dolaşmaları nasıl mümkün olur? O kitap ki sadece şerefli meleklerden alınması mümkün olan gayba ait sırlı, ince hakikatleri içermektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Öyle ise sakın Allah ile beraber başka bir ilâha yalvarma!* Bunu yapmak şeytanî habis nefislerin işidir.

Ondan sakın, *sonra azaba uğratılanlardan olursun!"* Bu âyet, kapalı bir yolla, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dışındaki insanlar için bir tehdittir; çünkü onun böyle bir şey yapması söz konusu değildir. Onda, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için daha fazla ihlâsa teşvik mevcuttur. Ayrıca bu âyette, diğer mükellefler için, şirkin ulaştığı çirkinliğe ve kötülüğe dikkat çekilmektedir. Şöyle ki bu şirk denen şey, şirk koşması imkânsız olan bir kimseye yasaklanıyorsa onun dışındakiler için hüküm nasıl olur, düşünülsün![633] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

210-213. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mâsivadan (Cenâb-ı Hakk'ın razı olmadığı şeylerden) temizlenmiş kalplere inen ilham vahyi, ilâhî hükümleri bildiren vahiy gibidir; onu da şeytanlar indirmez, bu onlar için uygun değildir ve hem onlar buna güç yetiremezler; çünkü şeytanlar âriflerin kalplerine girmekten alıkonulmuşlardır. Âriflerin kalplerini ilâhî nurlar kuşatmış ve ilâhî sırlar koruma altına almış olduğundan şeytanlar onlara musallat olup bir etkide bulunamaz. Buradaki nur ve sırla, tevhid nurlarını ve birlik sırlarını kastediyorum.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, şeytanlardan göğü ateş parçasıyla korumaktadır; O'nun dostlarının kalplerini ağyardan (mâsivadan ve Mevlâ'nın razı olmadığı şeylerden) koruması daha evladır."

Mana şudur: Allah'la birlikte diğer bir ilâha yalvarma! Diğer bir ilâh Allah'tan başkasıdır. Böyle yaparsan, şeytanların vesvesesiyle, boş düşünce ve şüphelerle azap görürsün. Çünkü kalp Allah'tan başkasına meylettiği zaman, Allah şeytanı ona musallat eder. Artık bu kalp, şeytanın bir torbası haline gelir; ona istediğini doldurur. Bu halden Allah'a sığınırız.

---

633 Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/62.

Yakın Akrabanı Uyar!

Cenâb-ı Hak sonra Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], önce yakınlarından başlayarak insanları korkutup uyarmasını emrederek şöyle buyurdu:

وَاَنْذِرْ عَش۪يرَتَكَ الْاَقْرَب۪ينَۙ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ
الْمُؤْمِن۪ينَۚ ﴿٢١٥﴾ فَاِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَۚ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى
الْعَز۪يزِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٢١٧﴾ اَلَّذ۪ي يَرٰيكَ ح۪ينَ تَقُومُۙ ﴿٢١٨﴾ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِد۪ينَ ﴿٢١٩﴾
اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٢٢٠﴾

214. ***(Önce) en yakın akrabanı uyar!***

215. ***Sana uyan müminlere tevazu kanatlarını indir.***

216. ***Eğer sana isyan edip karşı gelirlerse, "Şüphesiz ben sizin yaptığınız şeylerden uzağım" de.***

217. ***Sen mutlak güç sahibi ve çok merhametli olan Allah'a tevekkül et.***

218. ***O Allah ki sen (gece namazına) kalktığında seni görüyor.***

219. ***Senin secde edenler arasında dolaşmanı da görüyor.***

220. ***Şüphesiz O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! Önce, *en yakın akrabanı uyar!*" Allah Teâlâ'nın, akrabaları özellikle dile getirmesinin tek sebebi, onların, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] aynı soydan geldiklerine güvenip aldanarak yapmaları gereken şeyleri yapmamala-

rıdır. Gerçekten yapılması gerekli olan öyle farzlar vardır ki onlar konusunda şefaat olmaz. Bunu, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], zekâtı vermeyenler kıyamet günü kendisinden yardım istediklerinde, onlara söylediği şu sözünden anlıyoruz:

"Ben (bu suçunuza karşılık olarak) Allah'tan gelecek bir azabı sizden giderme yetkisine sahip değilim!" Allah Resûlü ganimet malından çalan kimse için de aynı sözü söylemiştir.[634]

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] suçlamayı kaldırmak için, akrabalarını özellikle dile getirdi; çünkü insan, akrabalarına karşı kolaycılığa kaçar ve onları kayırır. Bunun bir diğer sebebi de Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] akrabalarının, onun, Allah'tan gelecek bir şeyi kendilerinden gideremeyeceğini bilmeleridir; zira kurtuluş, Peygamber'e akraba olmakta değil, yoluna uymaktadır.

Bu âyet indiği zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yakın akrabalarına sırasıyla seslenerek dedi ki: *"Ey Abdülmuttaliboğulları, ey Hâşimoğulları, ey Abdümenafoğulları; ey Peygamber'in amcası Abbas, ey Peygamber'in halası Safiyye! (Hepiniz ilâhî davete uyun!) Yoksa ben, Allah'tan gelecek bir azabı sizden giderme yetkisine sahip değilim!"*[635]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: *"Yakın akrabanı uyar!"* âyeti indiği zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Safa tepesine çıkarak,

"Ey halk, beni dinleyin!" diye seslendi. İnsanlar etrafında toplandılar. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ey Abdülmuttaliboğulları, ey Fihroğulları! Eğer ben size, şu dağın arkasında, size saldırmak üzere hazır duran atlı bir ordunun bulunduğunu haber versem, sözüme inanır mısınız?" diye sordu. Onlar da,

634 bk. Buhârî, Cihad, 189; Müslim, İmâre, 24; Ahmed, *Müsned*, 2/426.

635 Buhârî, Tefsîru Sûre (26) 2; Müslim, İmân, 348.

"Evet, inanırız!" dediler. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ben sizi, önünüzde bulunan şiddetli bir azapla uyarıyorum!" dedi. Bunu işiten Ebû Leheb (yerden bir taş alıp ona doğru fırlatarak),

"Yazıklar olsun sana, kalan gününde hayır görmeyesin! Bizi bunun için mi topladın?" dedi. Bunun üzerine, *"Ebû Leheb'in eli kurusun ..."* (Tebbet 111/1) âyeti indi.[636]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: "Akrabalarından ve diğer insanlardan *sana uyan müminlere tevazu kanatlarını indir."* Yani onlara karşı yumuşak sözlü, güler yüzü ol ve tevazu ile davran. *"Eğer sana isyan edip karşı gelirlerse, 'Şüphesiz ben sizin yaptığınız şeylerden uzağım' de."*

Âyetin manası şudur: Resûlüm, kavmini uyar; eğer sana tâbi olup itaat ederlerse onlara karşı güler yüz ve tevazu ile davran; şayet sana isyan edip tâbi olmazlarsa onlardan uzak dur, ayrıca onların şirk ve diğer amellerinden de uzak dur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sen mutlak güç sahibi ve çok merhametli olan Allah'a tevekkül et."* Yani güç ve izzetiyle senin düşmanlarını kahreden ve rahmetiyle sana yardım eden Rabb'ine güvenip dayan; şüphesiz düşmanlarının şerrine karşı O sana yeter. *"O Allah ki* sen gece teheccüd namazına kalktığında seni görüyor. *Yine O, senin secde edenlerin,* namaz kılanların *arasında dolaşmanı da görüyor."*

Allah Teâlâ, Peygamber'ine karşı çok merhametli olduğunu belirttikten sonra, peşinden, O'nun rahmetine sebep olan şeyden bahsetti. Bu şey, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] geceleyin teheccüd namazına kalkması ve teheccüde kalkanların hallerini incelemek, onların farkında olmadığı bir şekilde kendilerini kontrol etmek için aralarında dolaşmasıdır.

---

636 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/466; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2825; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/326. Az farklı lafızlarla bk. Buhârî, Tefsîru Sûre (26) 2; Müslim, İmân, 355.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Allah senin insanlara cemaatle namaz kıldırmak için kalktığını görmektedir.

"Senin secde edenler arasından dönüp durduğunu da görmektedir" âyetinin bir manası da şudur: Sen onlara imam olduğun zaman, onların arasında yaptığın kıyamı, rükûyu, secdeleri ve oturuşu görmektedir.

Mukâtil'den nakledildiğine göre o, Ebû Hanîfe'ye, "Kur'an'da cemaatle namaz kılmaktan bahseden bir âyet gördün mü?" diye sordu; Ebû Hanîfe, "Henüz bu konuda bir âyete rastlamadım!" dedi; bunun üzerine Mukâtil kendisine bu âyeti okudu.[637]

"Senin secde edenler arasından dönüp durduğunu da görmektedir" âyetinin manası hakkında şöyle diyenler de olmuştur: Allah senin, secde eden erkeklerin sulbünde dolaşıp durduğunu (Hz. Âdem'den annenin rahmine ve oradan dünyaya çıkana kadar, sulplerde intikal ederek gelişini) görmektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine bu âyet sorulduğunda, kendisinin bir peygamberden diğerine intikal ederek geldiğini söylemiştir.[638]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz Allah,* söylediğin *her şeyi işitendir,* niyet ettiğin ve yaptığın *her şeyi bilendir."*

Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisini gördüğünü haber vererek onun üzerindeki ibadetin ağırlığını hafifletti. Çünkü sürekli yüce Mevlâsı tarafından görüldüğünü bilen kimseye, ibadet ve taat zor gelmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

214-220. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vaaz ve insanları uyarma işine yetkin olan kimsenin, bu işe en yakınlarından başlaması gerekir; kendisinden çok az kimsenin istifade edeceğini bilse de böyle yapmalıdır. Kim onun yoluna uyarsa kendisine yumuşak davranmalı ve tevazu göstermelidir. Kim de ondan yüz

637 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/291.

638 Bu konuda Mücâhid ve İbn Abbas'tan gelen rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/331-332.

çevirir ve hevâsıyla meşgul olursa onun fiilinden uzaklaşmalı, fakat ona nasihat etmeyi unutmamalıdır. Bunun için Allah Teâlâ âyette, *"Sana isyan ederlerse onlara, 'Ben sizin yaptığınız kötü işlerden uzağım' de"* buyurdu; "Sizden uzağım" demedi.

Kusur işleyen bir mümin kardeşe karşı davranma konusunda âlimlerin çoğunluğunun görüşü bu şekildedir. Bir din kardeş hatalı bir iş yapınca, sadece yaptığı işe kızılır, ona acınır ve uyarı yapılır. Sahabeden birine, kusur işleyen bir din kardeşi hakkında tavrı sorulunca o, "Ben onun sadece yaptığı şeye kızarım, yoksa o benim din kardeşimdir" demiştir. Benzer bir durum Ebü'd-Derdâ'dan da [radıyallahu anh] nakledilmiştir.[639]

Allah için sevilen kardeşin hatasından dolayı kendisine buğzedilmez, işlediği bir kusurdan dolayı hemen terkedilmez, sadece onun ameline buğzedilir. Bu konuda Selman-ı Fârisî [radıyallahu anh], Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] ile aynı görüştedir. Hz. Ömer de [radıyallahu anh] bu hususta onlara katılmıştır, fakat Ebû Zer [radıyallahu anh], bu konuda farklı görüştedir. O demiştir ki: "Din kardeşin emre aykırı davranıp önceki iyi hali değişince, iyi halinde kendisini sevdiğin gibi, kötülüğe bulaşınca da kendisine kız."[640]

Kûtü'l-Kulûb sahibi (Ebû Tâlib-i Mekkî) demiştir ki: "Ebû Zer [radıyallahu anh], din konusunda şiddet ve azimet sahibi biriydi; bu sözü, onun bu halinden kaynaklanmaktadır."[641]

Bu durum, mümin hakkındadır. Bunu, Hz. Ebü'd-Derdâ'nın [radıyallahu anh], "Allah için sevilen bir din kardeşe, yaptığı bir hatadan dolayı buğzedilmez" sözünden anlıyoruz. Kâfirlere gelince, onlar hakkında âyet-i kerime açıkça şu hükmü belirtmiştir:

---

639 bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 2/229 (Beyrut 2000); Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 4/327-328 (İstanbul: Semerkand, 2004); Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 560.

640 bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 4/327.

641 *Kûtü'l-Kulûb*'ün kardeşlik haklarıyla ilgili bölümünde, Mekkî'ye ait bu ifadeye rastlayamadık (Mütercim).

"Bizler, sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız" (Mümtehine 60/4). Bu manadaki âyetler çoktur. Abdullah b. Ömer'in [radıyallahu anh] hadisinde geçtiği gibi o, kaderi inkâr edenlerden uzak olduğunu söylemiştir. Bu hadis, kâfirlerden uzak durmayı gerektirmektedir. Hadis, Müslim'de geçmektedir.[642] Bu hükmün itikad konusunda olması, onun amelî konularda uygulanmasına mâni değildir; amelî konularda da aynı hüküm geçerlidir.

İmam Gazâlî *İhyâ*'da, eziyet ve zararı başkasına dokunan kimseden yüz çevirmenin gerekliliği konusunda kuvvetle durmuştur. Bunlar zulüm, gasp, gıybet, ara bozmak için laf getirip götürme yahut yalan şahitlik gibi işlerdir.[643] Gerçekten bir kötülük, başkasına eziyet ve zarar veriyorsa onun cezası daha şiddetlidir. Bu açıklamalar *Hâşiye*'den[644] alınmıştır.

"Azîz (her hükmünü uygulayan) ve çok acıyan Rabb'ine tevekkül et" âyetine gelince, tevekkül konusunda denilmiştir ki: "Tevekkül, bir kimsenin, işini, o işe sahip olana, kendisine fayda ve zarar vermeye gücü yetene havale etmesidir. Bu vasıflara sahip olan da sadece Allah Teâlâ'dır. Tevekkül eden kimse, başına sıkıntılı bir iş geldiğinde, onu kendisinden, günah olan bir yolla gidermeye çalışmamalıdır."

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Tevekkül, bütün varlığınla Rabb'ine yönelmen ve bütün varlığınla O'ndan başkasından yüz çevirmendir. Şüphesiz senin ihtiyacın, dünyada ve ahirette sadece O'ndadır."[645]

İmam Kuşeyrî, *"O, senin secde edenler arasında dolaşmanı görüyor"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Rabb'in senin, secde eden ashabın arasında dolaşmanı görüyor. Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Allah senin, Allah'ı tanıyan ve O'na secde eden müslüman babalarının sulbünde dolaşmanı (birinden diğerine intikal ederek gelmeni) görüyor. O'nu tanımayanlar bunun dışındadır."[646]

---

642 bk. Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 17; Tirmizî, İmân, 4.

643 bk. Gazâlî, *İhyâ*, 2/210-211.

644 Bu, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'dir.

645 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/82; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/291.

646 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/25.

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: "Şöyle denilmiştir: Allah senin, peygamberlerin sulbünde dolaşıp durmanı görüyor. O, seni, bir peygamberin sulbünden diğerine intikal ettirdi. Nihayet seni İsmail'in zürriyetinden dünyaya çıkardı. Bize, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] bu manada bir hadis de rivayet edilmiştir. Özetle, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], peygamberlerin ve secde ehli müminlerin zürriyetinden gelmiştir. Zürriyetinden geldiği bütün fertlerin peygamber olması gerekmez."

Şeytanların İndiği Kimseler

Cenâb-ı Hak sonra, *"O Kur'an'ı şeytanlar indirmedi"* âyetinin haberini tamamlamak için buyurdu ki:

هَلْ اُنَبِّئُكُمْ عَلٰى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلٰى كُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍۙ
﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ السَّمْعَ وَاَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾ وَالشُّعَرَٓاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُ۫نَ ﴿٢٢٤﴾
اَلَمْ تَرَ اَنَّهُمْ ف۪ي كُلِّ وَادٍ يَه۪يمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَاَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾
اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَث۪يراً وَانْتَصَرُوا
مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُواۜ وَسَيَعْلَمُ الَّذ۪ينَ ظَلَمُٓوا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

221. ***Şeytanların kime indiğini size söyleyeyim mi?***

222. ***Onlar her günahkâr iftiracıya inerler.***

223. ***Onlar,*** *(gökteki konuşmalara)* ***kulak verirler; onların çoğu yalancıdır.***

224. ***Şairlere gelince, onlara haddi aşan azgınlar uyar.***

225-226. ***Onların, her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?***

227. Fakat iman edip salih amel işleyen, Allah'ı çok zikreden ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar hariç. Zalimler sonlarının ne olacağını göreceklerdir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müşrikler! *Şeytanların kime indiğini size söyleyeyim mi? Onlar, her günahkâr iftiracıya inerler."* Onların indiği bu kimseler, çokça yalan söyleyen ve günah işleyen kimselerdir. Onlar, kâhinler ve kendilerinin peygamber olduğunu iddia eden yalancılardır. Câhiliye kâhinlerinden Şık ve onun iş ortağı Satıh'la, peygamber olduğunu iddia eden yalancı Müseylime gibi kimseler bunlardandır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu tür şeylerden uzak olduğu için, bu âyetten şeytanların ona inmesinin imkânsız olduğu anlaşılır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O şeytanlar,* gökteki konuşmalara gizlice *kulak verirler."* Şeytanlar, ateşle gökten uzaklaştırılmadan önce, gökte mele-i a'lâya (meleklerin meclisine) gizlice kulak verip onların gayba dair söylediklerinden bir şeyler kapıp onu insanlar arasındaki dostlarına haber veriyorlardı. *"Onların çoğu,* haber verdikleri şeylerde *yalancıdır."* Çünkü onlar, meleklerden dinlemedikleri şeyleri, duymuş gibi dostlarına söylüyorlardı. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"O şeytanlar, dinledikleri bir doğru söze yüz yalan katarak söylerler."[647]

Bunun için onlar, bir isabet ederse, yüz hata ederler.

Âyete şu mana da verilmiştir: O şeytanlar, meleklerden dinlediklerini, dostlarına (kâhin ve yalancılara) atarlar.

Âyete verilen bir diğer mana şöyledir: O çok yalancı iftiracılar şeytanlara kulak verirler; sonra onlardan dinlediklerini insanlara haber verirler. O iftiracıların çoğu yalancıdır; kendilerine haber vermediği şeylerde şeytanlar adına iftira ederler.

---

647 Buhârî, Tıb, 46 (nr. 5762), Tevhid, 57 (nr. 7561); Ahmed, *Müsned*, 6/87.

Onlara "çok yalancı" denmesi, onların hepsinin sadece iftira konuştuklarını göstermez; bununla kastedilen şudur: O iftiracıların içinde, cinlerden naklettikleri şeylerde doğruyu söyleyen çok azdır; onların çoğu cin adına yalan söyler.[648]

Allah Teâlâ, kâhinlerden bahsettikten sonra şairlerden ve onların ve hallerinden bahsetti. Bunu, onların sözlerinin Kur'an kelâmından çok uzak olduğunu açıklamak ve müşriklerin dediği gibi Kur'an'ın kehanet ve şiir olmadığını göstermek için yaptı. Devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Şairlere gelince, onlara haddi aşan azgınlar uyar." Yani onların bâtıl sözlerine sadece azgın kimseler uyar. Onlar, şairlerin boş ve yalan sözlerine, insanların şerefini çiğneyen, nesebini zedeleyen, övgüyü hak etmeyeni öven, yerilmeyi hak etmeyeni yeren hezeyanlarına kulak verirler. Onların bu sözlerini sadece haddi aşan sefihler yahut doğru yoldan sapmış, her işi dengesiz, yaptıklarında ve söylediklerinde bir düzeni olmayan şaşkın kimseler güzel bulur. Onlar, hak yoluna ulaşmış ve onda sabitkadem giden rüşt ehlinin dışında kimselerdir.

"O şairlerin, her söz vadisinde şaşkın şaşkın dolaştıklarını görmez misin?" Yahut onların her türlü iftirayı söylediklerini görmez misin?

Bir diğer mana: Onların, her boş ve boş söze daldıklarını görmez misin?

Âyetteki, *"Görmez misin?"* hitabı, görme kabiliyeti olan herkesedir. Bununla şu kastedilmiştir: O şairlerin şaşkın hali o kadar ortada ve açıktır ki onların bu halini görmek için özel bir göz, derin bir bakış gerekmez; aklı başında olan herkes onların hallerini görür, ne olduklarını anlar.

Âyetin manası şudur: Şairlerin, her türlü dedikodu vadilerinde, vehim ve hayal çukurlarında, azgınlık ve sapkınlık yollarında şaşkın şaşkın dolaştıklarını görmez misin?

---

648 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/292.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, yapmadıkları şeyleri söylerler."* Yaptıkları işlerin peşinden gelecek kınamalara aldırış etmezler. Bütün bu hallerden tamamen uzak olan Allah Resûlü'nün, onlarla aynı yolda ve durumda olduğu nasıl düşünülür? Halbuki o, en güzel vasıflara ve övülecek ahlâka sahip biridir. O, en sağlam metotla hareket etmekte, sürekli doğru yolda gitmekte, hep doğru ve güzel şeyler söylemekte, insanları yüce ve övgüye layık olan Allah'ın yoluna çağırmaktadır. O ayrıca, insanların benzerini getirmekten âciz kaldığı mucizelerle ve apaçık âyetlerle desteklenmiş, parlak hikmet ve türlü bilgilerle donatılmış biridir. Ona verilen âyetlerin kendisine has öyle ince ve harika bir nazmı vardır ki benzerini getirmekten bütün söz ustalarını âciz bırakmış, bütün sanat erbabını susturmuştur.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], şairlerden olmadığı ve bundan uzak olduğu konusunda şöyle denmiştir: Şairlere uyanlar, haddi aşmış akılsız kimselerdir; Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] uyanlar ise böyle değildir."

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şairlerden olmadığı konusunda, ona tâbi olanların haddi aşan beyinsizlerden olmamasını delil göstermek, onun yüce şanına uygun bir delil değildir. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[649]

Cenâb-ı Hak sonra, mümin şairleri ayrı tutarak şöyle buyurdu:

"Fakat, iman edip salih amel işleyenler ve Allah'ı çok zikredenler hariç." Onlar, Abdullah b. Revâha, Hassân b. Sâbit, Kâ'b. b. Züheyr ve Kâ'b b. Mâlik gibi kimselerdir. Yani onlar şiir okumaktan daha fazla Allah'ı zikredip Kur'an okurlar. Hem onlar şiir okudukları zaman, şiirleri Allah'ın birliği, O'nu övme, hikmet, öğüt, zühd, edep, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] ve velileri övme hakkında olur.

İnsanlar içinde hicvi (yerilmeyi) en fazla hak edenler, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlayan ve hicvedenlerdir. Kâ'b b. Mâlik'ten [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

649 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/65.

"Onları (müşrikleri) hicvet; canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki onları hicvetmek, kendilerine ok atılmasından daha fazla acı verir."[650]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hassân b. Sâbit'e [radıyallahu anh] şöyle buyurmuştur:

"(Müşrikleri hicveden ve hakkı öven şiirler) söyle; şüphesiz Rûhulkudus (Cebrâil) seninle birliktedir."[651]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar hariç."* Yani Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminleri kötüleyen müşriklere şiirleriyle karşılık verenler hariç.

Rivayet edildiğine göre, bu âyet indiği zaman Hassân b. Sâbit, Kâ'b b. Mâlik, Abdullah b. Revâha ağlayarak Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldiler ve, "Yâ Resûlallah, Allah Teâlâ bizim şair olduğumuzu bildiği halde bu âyeti indirdi; bizim halimiz ne olacak?" diye sordular. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ondan sonra gelen, 'Fakat iman edip salih amel işleyenler, Allah'ı çok zikredenler ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunan şairler hariç' âyetini okuyun; sizler kendilerini savunan kimselersiniz; onlar sizlersiniz!" buyurdu.[652]

Hassân b. Sâbit [radıyallahu anh], mescidde insanlara şiir okurken Hz. Ömer [radıyallahu anh] yanına uğradı; ona (yaptığından hoşlanmadığını anlatmak için) sertçe bakmaya başladı. Bunu gören Hassân b. Sâbit,

"Ben burada, senden daha hayırlı olan zata (Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem]) şiir okudum" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer sustu. Sonra Hassân b. Sâbit, orada bulunan Ebû Hüreyre'ye dönerek,

"Sana Allah için soruyorum; sen Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bana,

---

650 Ahmed, *Müsned*, 3/456; Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/263; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/239.

651 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 7, Megâzî, 30; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 153; Ahmed, *Müsned*, 4/286.

652 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2835-2836; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/469.

'Benim adıma müşriklere şiirinle cevap ver, Allah'ım onu Rûhulkudüs'le (Cebrâil'le) destekle' dediğini işitmedin mi?" diye sordu; o da, "Evet, işittim" dedi.[653]

Âyet şöyle bitiyor: *"Zalimler sonlarının ne olacağını göreceklerdir."* Yani nereye döneceklerini, başlarına ne geleceğini bileceklerdir. Bu âyet, şiddetli bir tehdit ve kuvvetli bir azap haberi içermektedir. Âyetteki "zalimler" ifadesi, mümin olsun kâfir olsun hak yiyen, zulmeden herkesi içine almaktadır. Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], Hz. Ömer'i yerine halife olarak tayin edince bu âyeti okumuştur.[654]

Selef-i sâlihin (geçmişte yaşamış büyükler), birbirlerine bu âyeti okuyarak öğüt verip uyarıda bulunurlardı.

Âyetin manası şudur: Zulmedenler bize geldiklerinde, âkıbetlerinin ne olduğunu bilecekler, gruplar halinde huzurumuza çıktıklarında nasıl bir sonuçla karşılaştıklarını görecekler.

Allahım, ayaklarımızı doğru yolda sabit tut; sana o halde kavuşalım, ey merhamet edenlerin en merhametlisi!

221-227. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Size, şeytanların kalbine indiği ve içine yerleştiği kimseleri haber söyleyeyim mi? Şeytanlar, nurdan yoksun, vesvese ve boş düşüncelerle dolu her yalancı günahkârın kalbine inerler. Oraya, dünyanın karışık işlerini ve boş haberlerini atarlar. Bu durum, kalbin fitneye düşme sebebidir.

Geçek şu ki kalp, dünyanın boş haberlerinden ve dünyalık insanlardan uzaklaştığı zaman, içine nur yerleşir, kalp Allah ile ünsiyet ve huzur bulur. Kalbe, dünyanın ve dünyalık insanların haberleri yerleş-

653 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/337; Ahmed, *Müsned,* 5/222. Ayrıca bk. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6 (nr. 3212); Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 151.

654 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 9/2825; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/292; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/336.

tiğinde, oraya karanlık çöker; o zaman kalp insanlar ile huzur bulur, Hak'tan uzak kalır. Bunun için şöyle denmiştir: "Mümin, kaplumbağa gibi olmalıdır; kaplumbağa tek başına olunca açılır, başını dışarı çıkarır, birini gördüğü zaman kafasını içeri sokup kabuğunda saklanır."

Dünya hakkında dinlenen fitne türü şeylerin çoğu yalandır. Allah Teâlâ, *"Onların çoğu yalancıdır"* âyetiyle buna işaret etmiştir.

Kalbi bozan şeylerden biri de aşırı derecede şiire düşkün olması ve ona dalmasıdır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizden birinin içinin kan ve irinle dolu olması, (zararlı) şiirle dolu olmasından daha hayırlıdır."[655] Fakat şiir, Allah'ın birliği, hak yolu tanıtma, dünyaya karşı zühd, dünyaya güvenmekten korkutma, onun süs ve alayişinden, fâni lezzetleriyle fitneye düşmekten ve diğer kötü hallerinden sakındırma, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve Allah Teâlâ'ya vâsıl olmuş meşâyihi övme konusunda olursa, böyle bir şiir zararlı değildir, aksine faydalıdır. Bunun için önemli şart, şiir yazan kimseye galip olan hal, Allah'ın zikri olmasıdır.

Allah Teâlâ'nın, *"Bir de kendilerine zulmedildikten sonra, intikam alanlar hariç"* âyetinin bir manası da şudur: Nefisleri kendilerine zulmettikten sonra, onu ezerek intikam alanlar ve nefisleri kendilerini kahrettikten sonra, onu kahredenler hariç.

"Zalimler, sonlarının ne olacağını göreceklerdir." İbn Ata demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Bizden yüz çeviren kimse, neyi kaybettiğini bilecektir."[656]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "İlâhî! Seni bulan neyi kaybetmiş olur? Seni kaybeden neyi bulmuş olur? Senin yerine başkasına razı olan kimse kesinlikle zarar edip hüsrana uğramıştır. Senin kapından yüz çevirip başka kapı arayan kimse de perişan olmuştur. Sen kimseden ihsanını kesmediğin halde, senden başkasın-

---

655 Buhârî, Edeb, 92; Müslim, Şi'r, 7; Ebû Davud, Edeb, 87; Tirmizî, Edeb, 71; İbn Mâce, Edeb, 42; Ahmed, *Müsned*, 1/171.

656 bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/84; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/294.

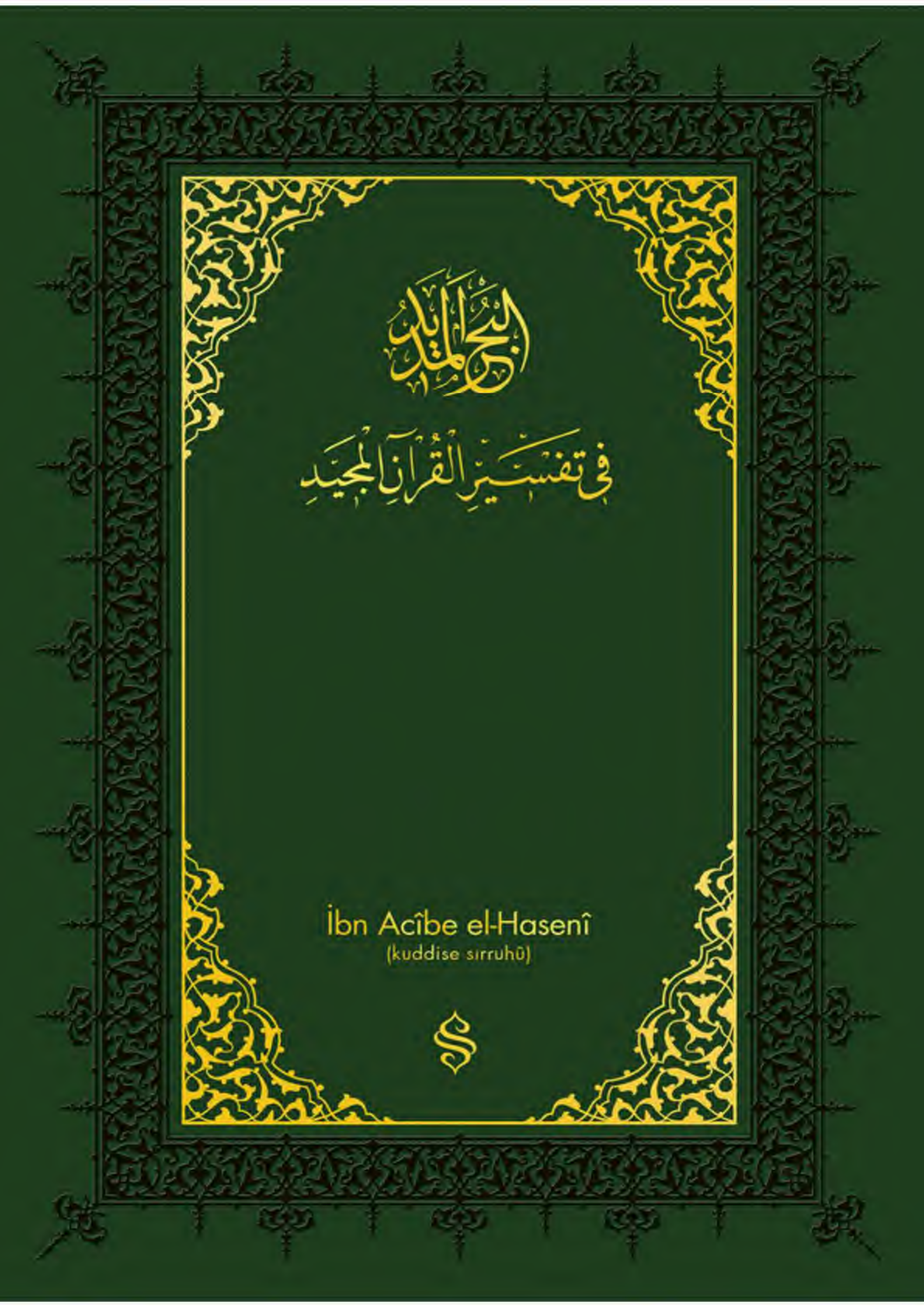
dan nasıl bir şey beklenir? Yahut sen iyilik ve ihsanda bulunma âdetini değiştirmediğin halde, senden başkasından nasıl bir şey istenir?"[657]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Şuarâ sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

657 Hikmetlerin açıklaması için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 533-534 (Beyrut 2005).

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)